

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

DRIEMAANDELIJKSCH ORGAAN

VAN DE

Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING

TER BEVORDERING VAN DE STUDIE

DER ANTIREVOLUTIONAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Mr. A. ANEMA - Mr. Dr. E. J. BEUMER - Dr. H. COLIJN

Mr. H. A. DAMBRINK - Prof. Dr. H. DOOYEWEERD

Ds. J. JONGELEEN - Dr. J. W. NOTEBOOM - Prof. Mr.

V. H. RUTGERS - J. SCHOUTEN - Prof. Dr. J. SEVERIJN

ELFDE JAARGANG

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN 1937

INHOUD.

DS. H. BERGEMA, Enkele opmerkingen over het Rassenvraagstuk in Nederlandsch-Indië IV	154
T. DE BOER, Hoofdlijnen van de inrichting van het Gemeentelijk Bestuur in de Vereenigde Staten van Amerika	348
MR. B. COLENBRANDER, Mechanisatie en werkloosheid	409
RUD. GROB, Der deutsche Kirchenstreit von 1935—1936	54
DR. D. J. DE GROOT, Staatkundige gedachten van Johannes Anastasius Veluanus	225
MEJ. H. S. S. KUYPER. † Dr. Abraham Kuyper. Levensstrijd en toerusting. (Lezing)	245
A. R. DE KWAADSTENIET, De gemeentelijke autonomie	83
A. R. DE KWAADSTENIET, Gemeentelijk zelfbestuur. Een te waar- deeren vorm van decentralisatie	274
D. P. OOSTERBAAN, Rondom Da Costa's „Bezwaren”	1
DR. A. A. L. RUTGERS, Nederlands recht in Indië	313
PROF. V. H. RUTGERS, Der Christliche Glaube und die zeitlichen Ordnungen	366
DR. H. STEEN, Kerk en Staat	113

RONDOM DA COSTA'S „BEZWAREN”

DOOR

D. P. OOSTERBAAN.

I. Bilderdijk's politieke denkbeelden. — II. Schermutselingen aan Leiden's Academie (1818—1821). — III. Frontverbreeding en Strijd. De „Bezwaren” verschijnen (1823; 1. Overzicht van het boek; 2. De geest der Eeuw; 3. Reactie; a. Van verlicht Nederland; b. Van de regeering; c. Van de „Zevenduizend”; d. Van Da Costa's vrienden; e. Op eigen persoonlijkheid. — IV. Het apocalyptisch moment in Da Costa's theologico-politische ideeën. — V. Van Contrat tot Anti-revolutionair.

Het is thans bijna 20 jaar geleden, dat de historicus W. H. DE BEAUFORT zijn bekend Gidsartikel schreef over de „Bezwaren”. Een artikel, dat bij eerste lezing vlot en interessant lijkt, maar bij nadere bestudeering wat al te haastig en te hooghartig geschreven blijkt te zijn.

Ook psychologisch zijn de beperkingen van dit artikel evident; wellicht is 't DE BEAUFORT bij DA COSTA gegaan als TOLLENS, die na een ontmoeting met DE CLERCQ dezen toevoegde: „Je bent toch eigenlijk een rare vent”.

De volgende studie wil nagaan onder welke omstandigheden de „Bezwaren” werden geschreven en wil vooral aandacht schenken aan DA COSTA's politieke opvattingen in deze periode van zijn leven.

Terloops zal getracht worden enkele opvattingen van DE BEAUFORT te weerleggen.

I. Bilderdijk's politieke denkbeelden.

Men kan de politieke denkbeelden van DA COSTA, „Héros du Réveil” ¹⁾, niet bestudeeren zonder eerst zich rekenschap te hebben

gegeven van de inzichten van BILDERDIJK op politiek gebied. Want aan den ingang van het Réveil staat WILLEM BILDERDIJK ²⁾). Misschien zou men wel graag aan dezen „Grooten Ongenietbare” ³⁾), die meer dan wie ook „viel geliebt und viel gescholten” werd, voorbij willen gaan, maar hij staat daar norsch en grimmig, hij wil niet dat men hem achteloos voorbij gaat, hij dwingt tot confrontatie.

Het is niet gemakkelijk een inzicht te krijgen in het geheel van zijn politieke denkbeelden. Nimmer heeft hij een welgeordend systeem van Staatskunde opgebouwd, een Program van Beginselen opgesteld. Daarvoor was hij ook de man niet. Hij kon niet rustig, systematisch, koel en helder een systeem doordenken ⁴⁾). Zelf was hij zich daarvan volkomen bewust. „Mijne ziel is niet vatbaar voor de rust. — Maar een denkbeeld bij mij opgewekt wordende, leeft zij op, streeft zonder zich te kunnen weerhouden, vooruit en schept zich haar eigen waereld, zonder op iets anders te kunnen letten” ⁵⁾).

Voor alles was hij Dichter ⁶⁾), een die in voortdurende spanning leefde, in dien staat van levensverheving, die PLATO de „muzische waanzin” ⁷⁾ heeft genoemd.

Men verwachtte van dezen opgezweept, opgejaagd door zijn eigen driften ⁸⁾), gekweld door het besef lijfelijk met demonen te strijden ⁹⁾), geen kalme ordening van politieke inzichten en beschouwingen.

Politiek was voor hem ook niet een kwestie van staatkundig beleid alleen, die nuchter en zakelijk afgehandeld kon worden, maar wat daarbuiten in het leven van staat en maatschappij gebeurt, treft hem in het hart en hij voelt zich geroepen tot protest.

Een enkele maal minder bezeten door angsten en verschrikkingen ¹⁰⁾ probeert hij wel zijn gedachten logisch te rangschikken.

Zoo in zijn „Verhandelingen ziel-zede-en rechtsleer betreffende”. Hierin komt een essay voor, dat tot titel heeft: „Korte ontwikkeling der Gronden van het Natuurrecht”. In 94 pagina's stelt hij een onderzoek in naar de rechtsgrond van het gezag. Erg oorspronkelijk was hij hier in enkele uitspraken niet ¹¹⁾). KINKER sprak over het zonderlinge stelsel van dezen geleerde ¹²⁾). BILDERDIJK gaat uit van het denkbeeld, dat het gezag zijn oorsprong heeft in God, terwijl het tevens zijn grond vindt in 's menschen natuur. De mensch leeft in de gemeenschap, in de maatschappij, die een te samen bestaan, eene co-existentie veronderstelt ¹³⁾).

Bij deze coëxistentie, moet men elkander over en weer recht af-

staan. Maar reeds dadelijk ontstaat er een wedijver, ontaardend in „haat en doodslag” ¹⁴⁾.

Gezag moet dit voorkomen, geen maatschappelijk verdrag kan hier redding brengen. Ofschoon het dwingen in een uitoefening van geweld bestaat en ten opzichte van dengene tegen wien het zich keert als aanvallend moet beschouwd worden, heeft het zijn wortel in zelfverdediging. Door verdragen kan men zich niet van dat dwangrecht ontdoen ¹⁵⁾. Van de inkrimping of beperking van het dwangrecht, ligt de oorsprong al evenmin in het verdrag. Oorsprong en voorbeeld hiervan zijn te vinden in den huiselijken staat, waar het Vaderschap alle gezag insluit en tevens alle ongelijk en geweldpleging uitsluit. De coëxistentie bracht geen conflict maar loutere harmonie ¹⁶⁾ met zich. De burgerstaat is niet anders dan een voortduring bij uitbreiding van de samenleving onder het vaderlijk gezag, het is dus „een groot huisgezin” ¹⁷⁾.

In de Monarchie stelt men dien Vader des huisgezins voor in den persoon van den Vorst. In de Aristocratie, onderstelt men hem, als waarde hij onzichtbaar om (welk een typisch Bilderdijksaansche wending!) en werkte door hen, wien hij de verschillende waarnemingen van het bestuur toebetrouwd had ¹⁸⁾.

Fel keert BILDERDIJK zich tegen de „Volksregeering”, die „een misgeboorte is van het menschelijk onverstand, een vorm van al wat onmenschelijk is” ¹⁹⁾, die de godslasterlijke en hersenschimmige afgod van volksmajesteit voortgebracht heeft.

Het is verkeerd het gezag voor te stellen als een „verdrag van individuën ter oprichting van een gemeen bestuur”, dit is een allerbespottelijkste *petitio principii* ²⁰⁾.

Iets waartoe men toch moet komen als men, naar de heerschende opvattingen „die allerdolste en altijd zich zelve verwoestende hersenschim van gelijkheid” ²¹⁾ aanvaardt.

Maar God is toch wijzer geweest ²²⁾ dan deze fraaie wijsheid Hem maken wil en gaf den mensch den oorsprong van het gezag in de betrekkingen van vrouw tot man, zoon tot vader.

Zoodra men deze betrekkingen en de consequentie's hiervan in het uitgegroeide gezin (d. i. de Staat) niet meer wil zien, moet die eindigen met alle ondergang van Staten en Maatschappijen ²³⁾ en de invoering van dwingelandij is noodwendig.

Een grondige beschouwing van de beteekenis dezer denkbeelden

zou zeer ver moeten teruggrijpen in de geschiedenis²⁴⁾ en zou een omvangrijke studie eischen. Eerst dan zou men een dieper inzicht krijgen in de plaats, die zij cultuur-historisch innemen.

De reactie tegen de theorie van het „Herrschaftsvertrag”, is zeer hevig en fel geweest in den kring van de politici en rechtsgeleerden uit BILDERDIJK's school²⁵⁾ en vóór GROEN met zijn omvangrijke historische kennis en diep inzicht in de geschiedenis²⁶⁾ heeft reeds BILDERDIJK in dit verband den naam van GROTIUS genoemd.

Ook in zijn gedichten laat BILDERDIJK zich herhaaldelijk uit over zijn politieke denkbeelden. Citaten worden na de meer uitvoerige bespreking van zijn geschrift over het Natuurrecht niet meer gegeven²⁷⁾. Als hoofdmomenten in zijn denkbeelden, die we bij DA COSTA steeds weer terugvinden, kan men samenvatten: afkeer van volkssouvereiniteit, erkenning van het „droit divin”, bestrijding van het „Contrat Social”, strijd tegen de leus „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap”, voorliefde voor een „landsvaderlijk bewind” onder de Oranje's, voor wie hij een onbegrensde bewondering heeft.

II. Schermutselingen aan Leiden's Academie (1818—1821).

BILDERDIJK was een zaaier geweest²⁸⁾. Niet tevergeefs had DA COSTA naar hem geluisterd in zijn studententijd. Op 7 Dec. 1818 verdedigt hij zijn juridische dissertatie „Specimen Academicum Inaugurale Juridicum, exhibens Observata quaedam de Conditionibus”. In bewogen woorden dankt hij den meester, naar wien hij meer had geluisterd dan naar zijn professoren²⁹⁾ voor zijn inspireerenden invloed. „Te vero, Inclute Bilderdijk ! ubi meum prodit nomen et opus non memorari quomodo unquam fieri possit ? Cui post Deum venerandosque parentes meos omnia praestare mihi contingat. Tuus enim sum et ipse totus, cujus intimos animi sensus non secus ac ipsemet me, cognoscis. A tuo autem exemplo meum divelli animum quidquid aut hominum aut temporum injustitia, aut inconstantia moliantur nunquam sinet Ille, a quo tuae familiaritatis insigne impetravi beneficium, Deus omnipotens!”

En ook BILDERDIJK spreekt zijn kweekeling hartelijk toe in het vers, dat aan de dissertatie is toegevoegd. In de Theses van deze dissertatie, blijkt ook reeds de invloed van de politieke overtuigingen van zijn meester, als hij in stelling VIII zegt: „Quod ajunt summam majestatem

penes populum esse, admitti posse non videtur” een stelling, die echter geen tyrannieke willekeur wil verdedigen, want hij voegt er in de negende stelling aan toe: „Neque tamen hoc impedit, quo minus casus existere possint, in quibus jure ab imperio destituatur Princeps”.

Zoover ik kon nagaan, hebben deze stellingen weinig bestrijding ondervonden. De redactie was nog bescheiden en weinig nadrukkelijk, wel was voor den ingewijde reeds de invloed van den „aartsreactionnair” ³⁰⁾ merkbaar ³¹⁾, maar DA COSTA was nog geen feestverstoorder geworden ³²⁾. Mevrouw GILDEMEESTER kon nog rustig met dien „engel van een joodje blijven dwepen” ³³⁾.

In de jaren, die liggen tusschen DA COSTA's juridische en litteraire promotie (21 Juli 1821) verandert er veel in zijn leven. Innerlijk een tijd van grooten strijd, van onvrede, vaak „verzonken in diepten van leed en ellende” ³⁴⁾, tenslotte een doorbreken van licht, dat ook hem grootere beslistheid geeft om den geest der Eeuw te bestrijden. Heeft dus zijn groote innerlijke zekerheid hem gedrongen tot meer nadrukkelijke formuleering van zijn staatkundige overtuiging, ook het besef niet alleen te strijden, zal hem gedreven hebben naar het forum.

Want ook andere leerlingen van BILDERDIJK, kwamen met nadruk in hun dissertatie uit voor hun politieke overtuiging, zoo RAU in zijn dissertatie van 11 April 1821 „De Monarchia optima imperii forma” ³⁵⁾. Er begon zich een phalanx te vormen. Krijgsmuziek weerklonk:

„Neen Teisterbantsche krijgsbanier.

Niet vruchteloos zult gij u ontplooien” ³⁶⁾.

Zoo kwam DA COSTA's litteraire promotie op 21 Juli 1821. Hij moest verdedigen zijn proefschrift „Specimen Academicum inaugurale exhibens Positiones quasdam ad philosophiam Theoreticam pertinentes”. Al ontbreekt hier een Praefatio, waarin hij bij vroegere gelegenheid zijn discipelschap van BILDERDIJK had erkend, de drie laatste stellingen bewijzen diens invloed met groote zekerheid. Hier mogen deze „gevaarlijke theses”, — zooals Prof. TYDEMAN ze zou noemen — volgen

VIII. Etiam historia bene intellecta docet nos Summum Imperium nonnisi ab institutione Divina directa deduci posse

IX. Hinc Summo Imperanti non licet Imperium absolutum, in quo ab initio constitutus fuit, sive sponte, sive postulante populo, arctioribus limitibus circumscribere.

X. Historia igitur nostrorum temporum quibus praecipue, tam vi et armis, quam consilio et scriptis, hoc majestatis regiae principium oppugnare conantur, spectaculum exhibet manifesti belli contra Deum^{36a}).

Een vergelijking met de Theses van 1818, doet duidelijk zien, hoe beslist en scherp de formuleering thans is geworden. Geen „videtur” meer dat in de 8ste en 10de stelling van de dissertatie van '18 tot twee maal toe de reeds weifelende woorden verzwakt; in 1821 spreekt DA COSTA zonder schroom, alles is recht op den man af.

Geen wonder dat er nu reactie kwam. TYDEMAN en SIEGENBEEK opponeerden heftig³⁷), WISELIUS, de directeur der politie, achtte zich zelfs geroepen om den koning te rapporteeren over DA COSTA's gevoelens; „de gewraakte stellingen werden aan menig diner besproken”³⁸).

BILDERDIJK kwam na de promotie op DA COSTA toe en zeide hem „Gij hebt profetisch gesproken”. De leerling begreep zijn meester. Hij gevoelde dat die dag over zijn lot beslist had. Hij had openlijk zijn standpunt ingenomen, hij kon niet meer terug: het was het keerpunt van zijn leven³⁹).

Toch speelde deze strijd zich af in beperkten academischen kring. Het volk van Nederland hoorde zelfs niet in de verte het gedruisch van den strijd, die binnen de muren van de Leidsche Academie werd gestreden.

Nog twee jaar lang zou men in zijn slaap niet worden opgeschrikt. In deze twee jaren kende DA COSTA op- en nedergang, vastberadenheid en aarzeling, geloofszeekerheid en angsten, strijd en overwinning.

In 1823 zou hij ook buiten de Academische muren gaan spreken, luid en hartstochtelijk zou hij de tegenstanders uitdagen.

De tweede phase in den strijd vangt aan. Het front verbreedt zich. Heel het volk zal zijn stem gaan hooren⁴⁰)!

III. Frontverbreeding en Strijd. De „Bezwaren” verschijnen (1823).

1. *Overzicht van het boek.*

De Bezwaren tegen den Geest der Eeuw door Mr. I. DA COSTA.

Motto: Want wij en hebben den strijd niet tegen vleesch ende bloet, maer tegen de Overheden, tegen

de Machten, tegen de Geweldthebbers der werelt, der duysternisse deser Eeuwe, tegen de geesteliche Boosheden in de lucht. (Paulus).

In de „Inleiding” ⁴¹⁾, waarin hij zich stelt onder Gods oordeel — „aan God alléén behoort het oordeel over het hart, waarmede dit geschrift in het licht gegeven wordt” — zet DA COSTA het doel van zijn boek uiteen. Hij wil zich keeren tegen hen, die de tegenwoordige eeuw hemelhoog verheffen en neerzien op alles, wat het voorgeslacht ons overleverde. Het is „vooral het ongegronde en het gevaarlijke van dit hoovaardige gevoelen der Eeuw” dat hij wil bestrijden.

In 10 hoofdstukken vat hij zijn Bezwaren samen.

I. *Godsdienst.*

Hier klaagt DA COSTA dat de „onbepaalde en vrijmachtige voorbestemming in de verkiezing der begenadigden door Jezus Christus voor bijgeloof wordt verklaard, bespot, verdraaid, belasterd, onaangeroerd gelaten als een verstorven lid. Dát leerstuk, hetwelk op een der achtbaarste en gewichtigste vergaderingen der Christenheid eenstemmig verklaard is geworden te zijn hunne ware geloofsbelijdenis, en bewezen overeenkomstig met Gods Woord.”

Wie aan deze leer vasthoudt zal „geenszins toestemmen dat de eeuw ten aanzien van de Godsdienst is gevorderd.” Ook wordt „de Godheid des Zaligmakers, de erfzonde en de verzoening algemeen met koelbloedige schaamteloosheid bestreden.”

Hij blijft niet bij een bepaalde Kerkformatie stil staan, ook de Joden(!) roept hij op om mee te strijden tegen de heerschende geestesrichting.

II. *Zedelijkheid.*

Ook in Zedelijkheid munt de 19de eeuw niet uit. Er is door invloed van den „Godeloozen Voltaire” ⁴²⁾ van ROUSSEAU met „zijne onbeschaamde Confessions” van DIDEROT met zijn „afschuwelijken Jacques le Fataliste” van HELVETIUS en van allen die tot de Encyclopedisten behooren en niet minder door de „hart en verstand verpestende en ontzenuwende Romans” van AUGUST LAFONTAINE een algemeene zedeloosheid; ook tegen BYRON, over wien hij vroeger anders oordeelde ⁴³⁾ en „zijne nog veel dieper vervallen volgelingen” keert hij zich fel, evenals tegen de „laffe theorieën der Duitsche neologen over het huwelijk.”

Mocht in vroeger dagen de zedeloosheid woeden in beperkte kringen ^{43 a)}, thans is zij algemeen en geen „enkele ondeugd is verloren gegaan, in de uitoefening van geen enkele deugd is men gevorderd.”

III. *Verdraagzaamheid en Menschelijkheid.*

„Verdraagzaamheid is mede een dier tooverwoorden waarmede men het onnadenkende verstand van menig welgemeende begoochelt en hem de verschrikkelijkste misbruiken onder den naam der heiligste deugden weet op te dringen.”

Hij maakt onderscheid tusschen ware verdraagzaamheid „die uit liefde, uit gehoorzaamheid aan Hem, die het voorbeeld der waarachtige Verdraagzaamheid gegeven heeft” moet voortkomen en geveinsde verdraagzaamheid, „geboren uit vrees, uit miskennis der waarheid, uit den Booze !”

„Gelijk het niet de verdraagzaamheid is, zoo is het niet de grootere mate van menschelijkheid waarop onze eeuw zich beroemt. Grootpraak ! Ijdelheid !”

Hij keert zich tegen de afschaffing van de slavernij ⁴⁴⁾ en tegen de philanthropie van zijn dagen in 't algemeen. Ieder die maar teekenen wil, kan voor een paar gulden in het jaar een weldadig, verlicht menschenvriend heeten.

Groot is zijn afkeer van de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord ⁴⁵⁾.

• IV. *Schoone Kunsten.*

„Men heeft den Geest van God van alles uitgesloten, overal verbannen. Men dichtte, men schilderde, men bouwde in de vroegere dagen uit geloof en om te loven, in de onze, uit weelde en om naam te maken, in de vroegere dagen voor den reinen hemel, in de onze voor de afgefallen wereld. Het Evangelie bezielde RAPHAËL en RUBENS, de fransche omwentelingsgeest den Jacobijn DAVID ⁴⁶⁾, koud als de aarde die haren Schepper verlaten heeft.”

Toch is er een nieuwe geest in de poëzy, vooral in ons Holland, het zal mede zijn „die uit den hemel aanrukkende legermacht die welhaast alles zal herstellen, en wier nadering zich zoo treffend reeds van verschillende kanten laat verkondigen.” „Maar zij behoort niet tot den geest der negentiende eeuw, „waarin zij slechts historisch verschijnt.”

V. *Wetenschappen.*

„Wat wetenschappen heeft men niet trachten te misbruiken in deze

eeuw tot een wapen ter bestrijding van Gods Openbaring, Zijn geboden, Zijn bestaan!

Er zijn geen mannen meer als CALVIJN, COPERNICUS, NEWTON, LEIBNITZ, BOERHAVE, DE CUJAC. De wetenschappen hebben „mede hun deel in de verbastering van het menschlijk geslacht”.

VI. *Constitutie*

Hier is de Bilderdijkiaan par excellence aan het woord! Hij fulmineert tegen den „afgrijselijken natuurstaat, waarin de mensch verre beneden het verachtelijkste dier staat, en waartegen zoo de gewijde als de ongewijde geschiedenis, zoo het gezond verstand als de onder-vinding eenparig getuigenis geven, als hebbende nooit bestaan dan in de gekrenkte hersenen van sommige rampzalige filosofen”.

Geen maatschappelijk verdrag. „Wat verblindheid is deze! Wij worden geplaatst en plaatsen ons zelve niet in de betrekkingen, die ons plichten opleggen; en de verplichting van den burger jegens den Staat is even zoo weinig het gevolg van een voorafgaand verdrag, als die van een kind jegens zijne ouders”.

Zijn er geen andere bronnen van plicht en recht dan verdragen? Spottend vraagt hij: „Is het niet ten gevolge van een onderling verdrag dat de saisoenen elkander opvolgen?”

„Doch bij al dezen onzin, is geen gevoelen bedriegelijker, gevaarlijker, afschuwelijker, dan dat van de Oppermacht des Volks”.

De leerling van BILDERDIJK zegt: „de vorst is een vader, die naar het Beeld des Vaders in de hemelen Zijne kinderen regeerde, en naar wiens beeld de Koningen over de uitgebreide huisgezinnen, die men Volken noemt, regeeren moeten” 47).

Hij keert zich tegen de Constitutie: „Zoo is er dan geen waarborg voor vrijheid en wederzijdsche rechten in een elendig stuk papier, dat door een sterke hand zoo ligt verscheurd wordt; maar de waarborg moet gezocht worden eenig en alleen in het geweten van den Vorst, die voor eene van God ontvangene aanstelling voor Gods Vierschaar dan ook verantwoordelijk is”.

Heel dit vragen naar een constitutie is een „afschuwelijk beginsel”, dat zich met „de onbegrijpelijkste snelheid en woede naar alle kanten” uitbreidt.

Aan het eind van dit hoofdstuk staat de volgende passage, waarover een storm van verontwaardiging zal losbreken:

„De Koning is aan den eed, door hem op de Constitutie gedaan,

niet gehouden, zoodra Hij oordeelt (en over dit oordeel is hij voor zijn geweten alleen aansprakelijk) dat de intrekking derzelve, hetzij geheel of ten deele, gevorderd wordt ter handhaving van zijn gezag als Vader, van Zijne Waardigheid als Vorst, van Zijne Verplichting als Stedehouder Gods in de wereldlijke bestiering van Zijne Volken en van Zijne betrekking als Christen Koning, die de Hervormde Geeloofsbelijdenis, gelijk Zijne Voorzaten, geroepen is aan te kleven en te beschermen”.

VII. *Geboorte.*

Hier spreekt de Jood, trotsch op zijn afkomst⁴⁸⁾, leerling van BILDERDIJK⁴⁹⁾ vriend van WILLEM VAN HOGENDORP⁵⁰⁾.

„Geboorte is toeval! Maar die zelfde menschen, die dit fraaie denkbeeld overal te pas brengen en invoegen, houden niet op van tot walgens toe uit te wijden over de waarde en over de adel van den mensch. Eilieve! Gij, die U beroemt mensch te wezen! Waaraan zijt Gij dat voorrecht verschuldigd dan aan het toeval der geboorte”.

Men ziet de betoogtrant is niet al te helder! DA COSTA betreurt het wegvallen van het onderscheid der geboorte.

IX. *Onderwijs.*

Hier geen verzet tegen de onderwijswet van 1806! De schoolstrijd was nog niet begonnen.

Zijn bezwaren zijn tweeledig:

1e. Tegen enkele opvoedkundige beginselen van den nieuweren tijd, die o. m. voerden „tot het onmatige, onbehoorlijke en onredelijke prikkelen van de eer-, glorie- en ijverzucht van onnoozele kinderen”⁵¹⁾ en tot afschaffing van de lichamelijke straffen⁵²⁾ daar deze een „misdad is van gekwetste menschen-waarde”. Geen wonder, dat hier het ook thans nog veel gebruikte citaat van Salomo wordt gebruikt. Scherp wordtesignaleerd het diepere beginsel, dat achter deze afschaffing werkt: Vrees voor kwetsing van de menschenwaarde, het wachtwoord van de Eeuw.

2e. Tegen het bij-brengen van „of onnutte of onvolmaakte kennis”. Aan allen wordt alles geleerd. Het napraten van de stellingen van COPERNICUS heeft niet de minste waarde⁵³⁾. Hij komt tot de merkwaardige conclusie „dat zoo alles met den geweldigsten aandrang naar de hoogste standen der Maatschappij samenvloeit” en het maatschappelijk lichaam „met eene beroerte bedreigd wordt”. Toekomstvisioen! Hij richt zich dus tegen „het overdreven intellectualisme dat

uit de philanthropijnsche school overgebracht was in ons land” 54).

VIII. *Publieke opinie.*

„Het was ten allen tijde en overal de publieke opinie, die, aan haar zelve overgelaten, alle kwaad berokkende”. En echter, o gruwel! is het in deze op verlichting zoo hoogmoedige eeuw algemeen aangenomen, dat de publieke opinie de richtsnoer behoort te zijn van de handelingen en voorzieningen der regeeringen”. Vrijheid van drukpers is noodlottig! Een hoop elendige broodschrijvers drijft, ongestraft en ongehinderd met al wat goed en recht en heilig is den spot”.

Ten slotte roept hij uit: „Een hooger macht is met ons!”

X. *Vrijheid en Verlichting.*

„Wij leven in een eeuw der vrijheid! Wij leven in de eeuw der slavernij, een eeuw van bijgeloof, van afgoderij, van onkunde en van verlichting! Dus roemt zich in blinden hoogmoed een eeuw van slavernij, een eeuw van bijgeloof, van afgoderij, van onkunde en van duisternis! Stuk voor stuk wordt nu besproken de „slavernij”, „het bijgeloof”, „de afgoderij”, „de onkunde”, „de duisternis” der Eeuw. Donker en somber is het oordeel. Alles is tenslotte duisternis in dezen tijd. „De stralen der zon van Gods Waarheid en Openbaring weert men van zich af, worden gelasterd en vervloekt!”

Besluit.

De wereld wordt nu weggestooten in de eindeloosheid. De stem klimt en stijgt. De donkere, benauwende gang door de tijdelijke sferen is ten einde.

Na het Inferno dezer tijdelijkheid, het Paradiso der ontijdelijkheid. Licht straalt en glanst. „Maar uit deze duisternis zal wederom licht te voorschijn komen, Geloovige Christenen! het woord des Heeren verzekert het ons. Wij weten het, dat hoe akeliger de uitzichten zijn, hoe hulpeloozer de toestand der zaken naar de wegen van den kortzichtigen mensch, zoo veel te zekerder, zoo veel te nader de bijstand van Hem, die Zijne Kerk door de poorten der helle niet zal laten overweldigen.

Zoo zal het ook in dit tijdvak van 's menschdoms geschiedenis wezen! Wij mogen in Christus op een naderend herstel van afdwalingen en van de gruwelen, die wij betreuren hopen.

De hand des Almachtigen bereidt dat groote werk in stilte.

Geen bevordering van Zijne wegen door menschlijke vereenigingen tot doeleinden, die God alleen kan doen bereiken!”

Een pathetische oproep aan Vorsten, Staatslieden, Krijgslieden, Leeraars der jeugd en Bedienaars van Gods Heilig Woord volgt om te besluiten met een opwekking tot gebed, geloof, moed en standvastigheid.

2. *De geest der eeuw.*

Het is zeker niet makkelijk het leven van een bepaald tijdvak samen te vatten in enkele woorden. Steeds blijft het leven zoo gevarieerd en grillig — ook het leven in het zoo doode tijdvak van het begin der 19e eeuw — dat elke systematische beschrijving noodzakelijk een ten naastebij moet zijn.

Zou men de levenshouding en op geestelijk en op staatkundig gebied in het begin der 19e eeuw in een slagzin willen samenpersen, dan zou het deze kunnen zijn: Medio tutissimus ibis. Afkeer van excessen, angst voor alles wat de rust zou kunnen verstoren schijnt Nederlands geestesmerk dier dagen.

Deze alles overheerschende drang naar compromissen had op godsdienstig gebied het supranaturalisme gebracht, dat wilde zijn een hogere synthese van wijsbegeerte en godsdienst; een bemiddelend standpunt had men gevonden tusschen het grimmige Calvinisme, dat van geen transigeeren ooit wilde weten en de Aufklärung, die het religieus bewustzijn had leeggeplunderd en „Ausklärung” was geworden ⁵⁵). Tegen ieder die deze rust wilde verstoren, keerden zich de verdraagzamen en de verlichten. Voor de beschaafde Nederlandsche natie was dit gebrek aan goede smaak. Toen in 1819 NICOLAAS SCHOTMAN in zijn „Eerezuil ter gedachtenis van de voor twee hondert jaren te Dordrecht gehoudene Nationale Synode, opgeregt door NICOLAAS SCHOTSMAN” ⁵⁶) de oude Calvinistische leerstellingen verdedigde, schreef men „Voorwaar elk, die in zulk een tijd den vrede komt verstoren, kwaadaardig den publieken geest wederstreeft en zich tegen den openlijk verklaarden goeden wil der hoogste Autoriteiten aankant. Neen! er is geen voorwendsel, waarmede zulk een schuld kan worden vrijgepleit, de kerkelijke tuchtroede behoorde hem te kastijden” ⁵⁷).

Voor alles geen rumor in casa. Het was niet zoo belangrijk of sommigen de leer van Christus' Godheid en van de Triniteit volgens het Symbolum Quicumque bestreden ⁵⁸) er was immers nog het geloof

aan God, deugd en onsterfelijkheid, de Alzegenaar en de Algoede zou wel voor een toekomst zorgen „in goud gehuld” ⁵⁹).

Toen bij de eerste Algemeene Synode een klacht binnen kwam tegen den Franeker hoogleeraar REGENBOGEN, wilde zij deze niet onderzoeken, want „de aangename kalmte, die de gemoederen streelde” moest niet worden verstoord ⁶⁰).

Welk een oneindige afstand scheidde de burger der 19e eeuw van PASCAL met zijn kreet tegenover „le silence éternel de ces espaces infinis” ⁶¹).

Nergens heb ik de geesteshouding van dezen tijd dieper herkend en veroordeeld gezien dan in de volgende woorden: man solle nicht durch halbe Huldigungen den Herrn weg complimentieren. Anbetung wolle der König der Wahrheit, nicht Complimente ⁶²).

Dit streven naar compromissen had in Holland een nuchtere en brave atmosfeer geschapen, een gemoedelijke optimistische banaliteit, die voor den werkelijk levende tot stikkens toe benauwend was geworden.

Men vertrouwde op „le bon vieux progrès” ⁶³), bevangen als men was in „banale Fortschritts-ideeën” ⁶⁴). Het rustelooze der hongerigen naar beter en hooger ⁶⁵) was onverdragelijk.

DE CLERCQ heeft de geesteshouding van zijn tijd onvergelykelyk juist geanalyseerd als hij zegt: „Rien, n'est plus froid que ce monde-ci. Une amitié sans chaleur, un amour sans idéal, une poésie sans hardiesse, l'amour de la patrie sans sacrifices, la religion sans enthousiasme. L'on ne fait rien qu'anatomiser les hommes, les réputations, les pensées. En s'opposant à cet ordre de choses en voulant réformer, on ne gagnerait rien! Les réformateurs ne sont pas à la mode, les enthousiastes passent pour fous ⁶⁶).

Les enthousiastes passent pour fous . . .”

In deze wereld, die in 1823 met daverende redevoeringen de Kosterfeesten vierde, KOSTER die meer dan wie ook had bijgedragen tot verlichting en vooruitgang ⁶⁷) barstte een bom. De Bezwaren verschenen!

Men kan zich als Nederlander van het jaar 1937, na bijna 1½ eeuw van Koningschap in deze lage landen, de reactie van het Nederland dier dagen op het hoofdstuk „Constitutie” niet voorstellen, als men zich niet tracht te verplaatsen in den geest van dien tijd.

„Het nationaal besef van onze oude Vereenigde Nederlanden was

evenals de staat zelf tweeslachtig geweest; half monarchaal, half republikeinsch, half Prins, half Staten, half Den Haag, half Amsterdam," 68) — zooals HUIZINGA's formuleering luidt. Na 1813 was het Koningschap gekomen, eerst met heel veel enthousiasme ontvangen, maar geheel in den geest van dezen tijd, arm aan geestelijke spankracht „legde de verknoeide natie zich na wat juichens rustig te slapen onder de schaduw van den Oranjeboom. Zoo moe was men van allerlei partijtwesten, dat zij alles aan den Prins overliet. De oude partijen wou iedereen vergeten, en blatende geestdrift maakte de Nederlanders geheel onbezorgd over de voorwaarden der regeering."

„Waren sommigen nog min of meer ontstemd geweest over de verheffing van Nederland tot Koninkrijk, in 1823 was iedereen met den nieuwen regeeringsvorm verzoend. Hij werd door den vorst in vrijzinnigen geest opgevat en voor machtsmisbruik en verkeerde regeeringspraktijken bleek vrees ongewettigd, men was volkomen gerustgesteld. Rust was er in het geestelijke, rust was er ook in het politieke.

Daar klonk op eenmaal de krijgsbazuin van DA COSTA. Hij verkondigde openlijk en met ophef dat de waarborgen voor het grondwettig Koningschap waardeloos waren, dat de Koning den door hem afgelegden eed niet behoefde te houden indien dit in het belang van de zuivere kerkleer noodig bleek, of zelfs wanneer zijn geweten hem dit geoorloofd deed voorkomen.

Toen het besef van dit alles doordrong begonnen minder aangename gewaarwordingen bij velen op te komen, het gevoel van gerustheid (boven alles dierbaar!) begon te verdwijnen. Wat zou de toekomst brengen, indien b.v. de jonge kroonprins, wiens gevoeligheid voor allerlei indrukken bekend was, eenmaal als koning ging luisteren naar de verleiding van slechte raadslieden als DA COSTA.

In dit licht gezien werden de „Bezwaren" een staatsgevaarlijk boek.

Wat een onheil zou de school van DEN DOMPER over de landen van beschaving en verdraagzaamheid niet kunnen brengen !

Zelfs een man als de vredelievende hoogleeraar D. J. VAN LENNEP had reeds vroeger vol angst voor den invloed op zijn zoon, den lateren schrijver van Ferdinand Huyck, in stilte den raad gegeven om BILDERDIJK een aanstelling te geven aan een der inrichtingen van Onderwijs in de Zuidelijke gewesten; daar zou hij dan niet in de gelegenheid zijn zoo vele jongelieden „in paradoxale gevoelens

van Ultra-Royalismus of Monarchismus van Goddelijken oorsprong op te wiegen" 69).

Zoo keerde het verontrust Nederland, opgeschrikt uit den slaap onder den Oranjeboom, zich met hartstocht tegen den staatsgevaarlijken DA COSTA en BILDERDIJK.

3. *Reactie.*

a. Van verlicht Nederland.

Een stroom van tegenschriften is verschenen. J. C. RULLMANN geeft een lijstje van 23 brochures, waarvan enkele bijna het dubbele aantal bladzijden tellen van DA COSTA's eigen geschrift, dat in 98 pagina's met zijn Eeuw afrekent. „De zedige bedenkingen" over de „Bezwaren" van een anoniem auteur, zijn tot 178 pagina's uitgegroeid.

Er zit een niet te definieeren sensatie in het ter hand nemen dezer oude pamfletten. Vindt men er slechts uit geciteerd, dan blijft alles wat duf en vervelend. Ligt 't geschrift zelf in de hand, dan wordt plotseling de belangstelling scherper. De stemmen, die uit de geciteerde uitspraken zoo ver weg klonken, spreken nu luider en dichter bij.

Het is niet langer doode asch, het vuur brandt, het verleden leeft en roept.

Na het lezen van vele dezer geschriften, krijgt men toch den totaal-indruk, dat deze luidruchtige reactie minder gewelddadig is, als ze vaak wordt voorgesteld.

Ook deze felle reactie wordt getemperd door Hollandsche braafheid en bedaardheid en ook door verdraagzaamheid, het schibboleth van den tijd.

In één artikel van LÉON DAUDET of CHARLES MAURRAS in de „Action Française" wordt meer gescholden en gefulmineerd dan in vele dezer pamfletten te zamen.

Ook hier blijkt de waarheid van PIERSON's opmerking: „het Hollandsche Volk mist hartstochtelijkheid" 70).

Een bespreking van enkele dezer brochures moge hier volgen. Het is niet mogelijk veel te citeeren, hoofdzakelijk zullen de citaten betrekking hebben op:

1e. uitspraken, die typeerend zijn voor de geestesgesteldheid van den tijd;

2e. reacties op het hoofdstuk: „Constitutie” daar „geen gedeelte van het geschrift des Heren DA COSTA zoo algemeene afkeuring heeft gevonden” ⁷¹⁾ en dit hoofdstuk in verband met ons onderwerp het belangrijkst is.

I. *Gedachten over de Bezwaren tegen den Geest der Eeuw van Mr. I. da Costa* door J. J. E. S(CHRÖTER) ⁷²⁾.

De schrijver maakt de opmerking dat dit werkje van den Heer DA C. „vele, wel treurige, doch niettemin *zekere* waarheden bevat” (p. VI); maar „de regte weg” had op „een zachte en bescheiden toon” moeten worden aangewezen, dan „zoude er als dan niemand aan gedacht hebben hem te bestrijden”.

Voor DA C. is de constitutie slechts een Reglement van regeering een „haastig opgesteld reglement nog wel en dus geenszins (waarvoor wij het tot nog toe altijd in onze onkunde gehouden hebben) eene *waarborg* en *onderlinge overeenkomst* tusschen den troon en het volk, door het wereldlijk Opperhoofd, onder het oog van den Almachtige plegtiglijk *bezworen* (p. 54).”

Uitvoerig, doch kalm gaat hij in tegen DA COSTA's passage over den eed en komt tot de conclusie, die velen met hem zullen hebben: „Da Costa is een rustverstoorder, omdat hij wantrouwen omtrent het gegeven Koninklijke woord bij het volk opwekt” (p. 57) „en wij twijfelen geen oogenblik of Z. M. zal de hier boven vermelde voor Hoogstdenzelve grof beleedigende uitdrukking ten hoogste afgekeurd hebben” (p. 58).

Hij geeft verder uitvoerig aan wat in zijn oogen de Constitutie is en met uitgebreide citaten uit den Bijbel neemt hij scherp stelling tegen DA C. en betoogt dat „de Koninklijke Magt, reeds sedert de oudste tijden als noodzakelijk is beschouwd geworden tot instandhouding der maatschappelijke orde, maar geenszins dat dezelve daarom *onschendbaar* of *onherroepelijk*, noch ook de Koninklijke handelingen *onfeilbaar* zijn zouden” (p. 76).

De Schrijver besluit zijn rustig, bedaard betoog met het kalme optimisme van den tijd: „Slechts eenige jaren van vrede en Godsdienst en Zedelijkheid zullen ook wel weder op hunne oude standplaats gekomen zijn” (p. 128).

Hoe zal DA C. dit „ook wel weder” hebben gehaat !

- II. Vijf brieven behelzende eenige Aanmerkingen over het zoo veel geruchtmakende boek getiteld: *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* door Mr. I. DA COSTA. Amsterdam, Lodewijk van Es, 1823.

De anonieme schrijver ⁷³⁾ veroordeelt de bespotting van Da C. in het „jongst uitgegeven nommer der Letteroefeningen". „Zulke onedele middelen bezigt geen bescheiden en waarheidlievend man" (p. 2). Hij maakt onderscheid tusschen de begrippen „geest van een volk" en „geest der eeuw", die bij Da C. worden verward. Verder ook tusschen „Geest des tijds" en „Geest der eeuw" en wenschte „dat de achtingswaardigen schrijver meer scherp het onderwerp van zijn geschrift had bepaald" (p. 6).

Het geheel is in verzoenenden toon geschreven: „ik weet, dat zijn beginselen zuiver zijn" (p. 8).

In zijn 2en Brief critiqueert hij de Recensent (wat betreft de Zamen-spraak tusschen ZWAARHOOFD en REINHART) en zegt: „de schrijver" (DA C.) heeft ook „daar, waar hij de zaak overdreven heeft waarheid gezegd" (p. 17). Na in den 3en Brief een uitvoerige theologische discussie te hebben gevoerd, zegt hij in den 4en Brief zich niet te willen verdiepen in 't vraagstuk over den oorsprong der Maatschappij, maar „zoo veel is uit de geschiedenis onbetwistbaar, dat de droevige onder-vinding de menschen heeft genoodzaakt om aan de onbepaalde magt der Koningen paal en perk te stellen" (p. 37) en citeert:

Rex servat legem; servat lex optima Regem

Lex sine Rege jacet; Rex sine lege nocet.

Over de eedspassage zegt hij weer verzoenend: „Ik mag noch kan goedkeuren de bitterheid, waarmede men in publieke nieuws-papieren den Heer DA COSTA wegens zijne verklaring heeft behan-deld, maar zonder hem te beleedigen, kan en mag en moet ik zeggen, dat zij zoo onvoorzichtig is als zij eene hoogst schadelijke strekking heeft" (p. 39).

De 5e Brief spreekt over „Schoone Kunsten en Wetenschappen".

- III. *Kritische Aanmerkingen op de Bezwaren tegen den Geest der Eeuw van Mr. I. da Costa* door J. P. AREND. Amsterdam, Abbink extrens, 1823.

Hier heerscht een totaal andere toon als in de voorgaande brochure. Openlijk noemt de schrijver zijn naam. Zijn „voorberigt" is direct

agressief en betreft BILDERDIJK in den strijd, de man die „grijs geworden onder het beoefenen der letteren, door welke hij zich der onsterfelijkheid zoo waardig had gemaakt” openlijk moest opstaan om „het menschdom in de duistere tijden der middeleeuwen ⁷⁴⁾ terug te dompelen” (p. VI).

„De afdeeling over Constitutie is een proefstuk van bitterheid, ellendige ironie, magtspreuken en kwade trouw, ja zelfs nu en dan van goddeloosheid” (p. 45) en zijn „verontwaardiging of liever medelijden rijst ten toppunt”, wanneer hij „den verwaanden jongeling zich op eene even hoonende als leugenachtige, op eene even belagchelijke als onjuiste wijze” hoort uiten.

Over de „beruchte” passage deze uitlating: „hoe lam en gezocht is deze redeneering!

Het zij dan dat de vorst zelf de constitutie heeft opgelegd, of dat dezelfde hem door het volk aangeboden is, hij is evenzeer aan haar verbonden, zoo hij haar door een plechtigen eed belooft heeft na te komen. Zoo de Koning niet aan zijn eed gehouden is, wanneer hij begrijpt dat het beter is van denzelven af te wijken, waarvoor legt hij dan den eed af?” Hij uit den wensch „dat zijn verstand mag verhelderd, opgeklaard en ontdaan worden van de ellendige en tevens nuttelooze denkbeelden en gevoelens hem door zijnen leermeester gepredikt” (p. 84).

IV. *Nog iets over de Bezwaren tegen den Geest der Eeuw van den Heer Mr. I da Costa, Amsterdam, A. B. Saakes, 1823.*

Een lang vers van FEITH ^{74a)} wordt aangehaald, dat de tijdgeest kenmerkt:

„Uit al die mengling van ellend’

En ondaën, schijnbaar zonder end’

Wordt, onder zijn gebied, eens ’t schoonst geheel geboren.”

Hij zegt dat de schrijver „niet zeer Christelijk werd behandeld” in de meeste tegenschriften en plaatst de zeer juiste opmerking: „Naar den pligt der Christelijke liefde echter vertrouw ik, dat zijn hart, uit ijver voor waarheid en deugd, de heerschende gebreken en ondeugden dezer Eeuw vergroot, ja ook zoodanige voor gebreken en ondeugden gehouden heeft, welken dezen naam niet behoort gegeven te worden en in tegenstelling daarvan, de zoo blijkbare vele

ondeugden en gebreken der vorige Eeuwen heeft zoeken te verkleinen of als nimmer bestaan hebbende te doen voorkomen”.

Deze schrijver verdedigt de Constitutie in de volgende bewoordingen: „Zoo is echter de Constitutioneele regeeringsvorm altoos de verkieselijkste, daar zij kwade en zwakke vorsten (en dat deze er niet weinigen zijn geweest zal wel de grootste voorstander van het onbepaalde despotismus zelve niet ontkennen) belet hunne driften op te volgen, of naar de stem van verleiders en bedriegers te hooren” (p. 26).

De schrijver wekt allen op tot het eerbiedigen „van onzen Vorst, die zijne magt niet van ons, maar wel van den Hemel ontvangen heeft en ook *alleen daarom* aan de Constitutie, die hij bezworen heeft, gehoorzaamheid, evenals wij, verschuldigd is; want dit heeft hij en wij allen aan God beloofd” (p. 31).

Alle afdwalingen „van onzen meer beschaafde Eeuw” (p. 18) zullen ook wel weer hersteld worden. „De Godheid is reeds in den geest dezer Eeuw daartoe weldadig werkzaam” (p. 63) Exit.

V. *De Geest der Eeuw tegen Mr. I. da Costa verdedigd*
door JAC. HAEFKENS, Amsterdam, Visser en Co., 1823.

De schrijver „geenszins tot den stand der geleerden behoorende” verklaart, dat DA COSTA „den dank van alle opregte waarheidsvrienden” heeft verdiend, want het is juist een van de meest kenmerkende eigenschappen van de waarheid dat „hoe zwaarder zij wordt bestreden, hoe glansrijker zij daar, waar men de vrijheid bezit om haar te verdedigen, wederom te voorschijn treedt”.

In zijn bespreking over de afdeeling Constitutie is hij weinig heftig. In rustig voortkabbelende zinnen bespreekt hij dit vraagstuk, geen drukte hoeft men te maken: „De Nederlander kan gerust de grondwet als den heiligen band beschouwen, welke hem en zijn geliefden Vorst omsnoert” (p. 74).

In zijn Besluit richt hij zich, evenals DA C. tot verschillende groepen. In deze toespraak weerspiegelt zich de tijdgeest o.m. in dit: „Maar gij vooral, bedienaars van het heilig Evangelie en arbeiders in den wijngaard Gods. Veel hebt gij reeds toegebracht — met vreugdevolle dankbaarheid erkennen wij het — aan de verspreiding van die algemeene, die regt Christelijke verdraagzaamheid, wier weldadige invloed zich allerwege doet gevoelen” (p. 115).

En tegenover DA COSTA, die het „non posse non peccare” van AUGUSTINUS zoo centraal wilde stellen, wordt ten slotte opgewekt tot „de onophoudelijke pogingen tot zedelijke volmaking van ons zelve, die den kring vormen, binnen welke al onze pligten zijn gelegen”.

VI. *De Zedige bedenkingen over de Bezwaren tegen den Geest der Eeuw van Mr. I. da Costa* door een vriend van Godsdienst en Wijsbegeerte (Leiden, Thijssens & Zoon, 1823) (E. C. D'ENGELBRONNER) ⁷⁵⁾

zijn bijtend scherp, vaak grof en ruw tegen dit boekje, „hetwelk zoo ondankbaar is jegens de Voorzienigheid, welke onzen leeftijd met oneindig vele gunsten boven den tijd onzer Voorvaderen beweldadigt.”

DA COSTA had geen „tweedragt te zaaien, waar eendragt woont”!

„De zedige Bedenkingen” werden geschreven uit dankbaarheid voor de weldaden, met welke *onze* eeuw, *onze* leeftijd, *ons* Vaderland vooral begunstigd zijn. „Het natuurrecht toch heeft de Heer DA COSTA blijkbaar van den Heer BILDERDIJK geleerd, dat is van iemand, die van hetzelfde ook niet de allergeeringste kennis bezit, en aan wiens hoogvliegenschap men het alleen kan toeschrijven, dat hij zich met zaken afgeeft, waarover hij oordeelt als een blinde over de kleuren” ⁷⁶⁾.

Met een overvloed van citaten, worden DA COSTA's stellingen over de constitutie bestreden. „Dan eerst, wanneer men een volmaakt mensch op den Koningstroon zal geplaatst zien, zonder driften, zonder dwalingen, dan zullen wij erkennen, dat er geene Constitutie noodig is” (p. 116).

De Sultan moest den Heer DA COSTA als Eunuch in zijn Harem aanstellen (de terminologie wordt niet in al zijn grofheid gevolgd), „De voorstanders van waren godsdienst, verlichting en wijsbegeerte zouden er dan ten minste zooveel bij winnen, dat het dompergeslacht niet voortgeplant werd, en hun ravengekras met het eerste geslacht een einde nam” (p. 121).

Over de eedspassage: „Men moet den Heer DA COSTA zeker als een mensch beschouwen, die mente captus, dat is: zijne zinnen niet meester is, anders is het niet te begrijpen, hoe in een land, als het onze, zulke taal straffeloos heeft mogen geuit worden” (p. 124).

Over het Besluit: „Eindelijk wordt de Heer DA COSTA een leeraar der Leeraren van Gods Woord; wij weten niet van waar die goede

man de pedanterie haalt, om aan de allerachtenswaardigste standen lessen te geven” (p. 176).

VII. *Verdediging van het goede der 19de eeuw tegen de bezwaren van den Heer Mr. I. da Costa* door N. G.

VAN KAMPEN. (Haarlem, De Erven Francois Bohn, 1823).

In een brief van W. DE CLERCQ heeft VAN KAMPEN zich op de „allerhevigste wijze” tegen DA COSTA uitgelaten⁷⁷), maar deze hevigheid was aanmerkelijk minder geworden, zijn voorrede is rustig en zonder scherpte.

Over de afdeeling „Constitutie” schrijft deze hoogleeraar: „Wij komen thans tot de staatkundige geloofsbelijdenis van den Heer Da Costa, waarin hij blindelings (gelijk in alles) op eene wijze, die hem weinig tot oorspronkelijk denker stempelt, de gevoelens van den Heer Mr. WILLEM BILDERDIJK omhelst; gevoelens die aan oprechte Nederlanders steeds vreemd geweest zijn” (p. 49).

Over de eedspassage zegt hij: „Immers wat kan er verschrikkelijker zijn, dan met mond en pen, waar het pas geeft, den meened te prediken en wat onbeschaamder, dan openlijk daarvoor uit te komen?” (p. 64). Men moet niet vreezen, „voor het gekras der nachtvogels, die onverdraagzaamheid prediken” (p. 106) om dan, geheel in den geest des tijds, de predikanten toe te spreken in het: „Mogt het gevoel van 's menschen waarde, het gevoel van de hoge bestemming der menschheid, door Uwe voordracht, door Uw voorbeeld, bij zeer velen levendig worden” (p. 106).”

VIII. Na het verschijnen van BILDERDIJK's *Toelichting* heeft

G. BRUINING *Een hartig Woordje* met hem gesproken.

Deze vader van zeven kinderen met zijn „dun gelokt grijs hoofd”, die in de pokken „eene geestelijke boosheid in de lucht” zag, is opgerezen „tegen eenen gestreepden tijger” en zegt hem ronduit in „zijn deftig geparuikt aangezicht” o. m. deze vriendelijkheden: „Rep nu uw voorbeeldig scherp gebit tegen het mijne, dat onder een immer zittend leven wel eenigszins verstompt is, maar echter het bavianengegrijs durft tarten, waarmede gij Uwe Portugeesche Kweekelingetjes accompaneert, wier jammerlijk vervolgde voorouders gewis nimmer droomden, dat hunne naneeftjes zich op de penninkjes, welke zij in het verdraagzame Nederland ongemoeid vergaarden, onmiddellijk na een knap-

handig afzweren van hun voorouderlijk geloof, derwijze verheffen zouden, dat zij het land, waar hun geslacht zooveel heul vond, in vuur en vlam durfden zetten”.

Ziezoo, dat klinkt je wat anders voor de snoet, zou ABRAHAM BLANKAERT zeggen.

Wellicht doet men goed aan dit brochure'tje van 12 bladzijden, waarbij nog „een bange weeklagt bij het onverhoedsche overlijden der Wurtembergsche Koningin Catharina Paulowna” aan den man wordt gebracht, niet al te veel waarde te hechten, want de schrijver maakt den indruk een warhoofd te zijn. Als thermometer van den haat tegen BILDERDIJK en DA COSTA, lijkt deze brochure weinig betrouwbaar, de vlijmscherpe bitterheid en haat van de „Zedige Bedenkingen” met zijn soms overstelpende hoeveelheid bewijsmateriaal, is in dit opzicht van veel wezenlijker beteekenis.

Het zou te ver voeren om alle uitingen van afkeer en haat na te gaan. Daarom blijft hier onbesproken, wat er in de Vaderlandsche Letteroefeningen in dit opzicht werd geschreven; nog in 1825 werd in dit blad „Der dienstboden eer tegen Mr. W. Bilderdijk's aantijgingen verdedigd” !

Ook wordt hier slechts genoemd de bij YNTEMA uitgegeven „Proeve van een berijmde Domper-Katechismus in vragen en antwoorden tusschen Meester en Leerling” ⁷⁸⁾ de in de Recensent verschenen „Zamenspraak tusschen Zwaarhoofd en Reinhart over Da Costa's Bezwaren” en het bij ABBINK in handig formaat uitgegeven „Zangspel in twee Bedrijven, W. van Teisterkoord of de gebroken Domper door Ceratinus”, waarin op vaak niet ongeestige wijze allerlei Bilderdijkiaansche hebbelikheden worden bespot. Tot slot moge volgen het onuitgegeven gedichtje van STARING „Aan Meester en Leerling” ⁷⁹⁾.

Gij zijt dan Christnen — zijt Profeten ?

Bij zulk een vloed van gal — zulk zedeloos misbaar ?

Ik mag het lijden, woelziek Paar !

Gij zijt Profeten ! — Christnen ! — Maar . . .

Die van den Boozen wordt bezeten.

Het is zeker interessant DA COSTA's eigen indrukken over al deze uitingen te hooren. In zijn werk „De mensch en de Dichter W. Bilderdijk” schrijft hij (p. 336, 337):

„De verontwaardiging kende geen palen. Men achtte (of hield zich

althans alsof men zoo ernstig een beduchtheid koesterde) het volk, den staat, de constitutie, de kroon zelve, zoo er op den kreet der verschrikte meerderheid geen afdoende maatregelen genomen werden, in onmiddellijk dreigend gevaar. Nog een weinig tijds, nog eenige dergelijke geschriften, en men zag in Nederland, in Europa, de vestiging van het absolutisme, met oplegging bovendien van de leerregelen van Dordrecht, zoo goed als zeker tegemoet. Alles in den kring allermeest der Boekenwereld scheen in rep en roer te zullen komen.

Het waren recensies, pamfletten, anonyme (voor het meest) of pseudonieme schimpschriften, spotverzen, epigrammen, parodiën, kluchten, schand- en schendbrieven over de post — te vuig om er den inhoud zelfs van te laten vermoeden — waarin beurtelings of tegelijk tegen de op alle punten schuldige school gehandhaafd werden: de onfeilbaarheid der nieuwe Constitutiën, de volksliefde en vrijzinnigheid der oude staatsgezinde partij, de wijsheid bovenal der Eeuw en harer Nederlandsche organen.”

b. Houding van de Regeering.

DA COSTA had zijn boekje aan den Koning aangeboden. Het werd in handen gesteld van den Minister van Onderwijs, Nijverheid en Koloniën, A. R. FALCK. Deze voelde, dat de Koning een besliste houding moest aannemen. In zijn rapport aan den Koning van 24 Augustus 1823 raadt hij den Koning aan om het aangeboden boek terug te doen geven aan den schrijver onder mededeeling van de redenen waarom zijn aanbod aan den Koning ongevallig was geweest. Deze raad werd niet gevolgd. DE CLERCQ vermeldt in zijn dagboek dat er een brief van den Koning circuleerde, maar dit stuk, waarvan geen gedrukte exemplaren te vinden zijn, is vervalscht.

De Minister van Justitie, VAN MAANEN, heeft geen rechtsvervolging ingesteld. Hij zegt hierover: „het prulschrift van Da Costa zoude misschien misdadig kunnen geacht worden, maar dat zot en dom geschrijf van dien aap van een grimmigen Bilderdijk zoude misschien te groote belangstelling verwekken, wanneer men daarvoor rechtsvervolging aanving, evenwel zoude er dunkt mij niet veel bij moeten komen om het stilzitten onmogelijk te maken”.

c. Invloed op de „Zeven Duizend”.

In de beschrijving van den indruk, dien de „Bezwaren” hebben ge-

maakt, mist men zeer vaak de aanduiding van den positieven invloed. dien dit werk heeft geoeffend. Men zegt wel „man entschied sich für oder wider ihn” ⁸⁰⁾ maar door het rumoer van de tegenstanders wordt men zoo overbluft, dat de vraag naar de beslissing vóór DA COSTA niet altijd wordt gesteld.

Toch was er een volksgroep, die in dit geschrift haar eigen stem hoorde; die groep nl., door WAGENAAR in zijn dissertatie met 'n Bijbelschen term, de „Zeven Duizend” genoemd, vaak sociaal van geringe beteekenis, die niet meegegaan waren met de heerschende tijdstrooming, maar vasthielden aan de „Dordtsche Leerregelen” zij het dan, dat in hun kringen vaak allerlei mystische en benauwde invloeden zich lieten gelden.

Een van hen, BASTIAAN HEYKENS — zeer burgerlijk noemde CAPADOSE hem — kwam DA COSTA opzoeken en sprak over de groote uitwerking, die dit geschrift op hem had gehad.

BILDERDIJK die juist in Amsterdam op bezoek was, vond in dezen man iets apostolisch en te midden van deze aristocraten sprak deze eenvoudige met groote stelligheid en warmte over hun gemeenschappelijke overtuiging.

Zoo heeft dit geschrift zeer zeker een echo gewekt in de harten van hen, die zich vaak in hun conventikels reeds hadden afgewend van de officieele Kerk met zijn rationalistisch supra-naturalisme.

Het is echter niet mogelijk dezen invloed nader te definieeren; de kreet werd opgevangen, wekte nieuw vertrouwen en standvastigheid in kleine harten; de „Bezwaren” zullen gewerkt hebben als een ferment, maar er is niet een bepaalde beweging ontstaan.

De opvatting van DE BEAUFORT: „Het bedrijvig optreden der Calvinisten in Nederland op maatschappelijk en staatkundig gebied dagteekent eigenlijk van zijn verschijnen” ⁸¹⁾ moet dan ook m.i. worden afgewezen. Deze meening strijdt èn met den geest van het Reveil èn met de historische werkelijkheid.

Strijdt met den geest van het Reveil, omdat het Reveil zich nooit heeft gewend tot een bepaalde volksgroep — ook niet tot de Calvinistische.

De „Bezwaren” richtte zich dan ook tot het Nederlandsche Volk in zijn geheel en is in dit opzicht een typisch Reveil-geschrift ⁸²⁾.

Naast een uitdaging aan de „Ongodisterij” is 't tevens een oproep tot bekeering aan héél het Nederlandsche Volk; er gaat een be-

keeringsdrang van uit, in heel het Reveil werkend, voortkomend uit hevig schuldbesef ⁸³⁾).

Strijdt met de historische werkelijkheid, omdat DA COSTA zich zeker niet in deze periode van zijn leven ooit heeft gewend tot dat volksdeel, waarvan HEYKENS een vertegenwoordiger was. „Toenadering in nationalen zin heeft het Reveil nooit gebracht” ⁸⁴⁾. Iets van den afkeer van het „grof geslacht des vollex” ⁸⁵⁾ was ook in DA COSTA.

De reis van den Muidenaar ⁸⁶⁾ met DE BEAUFORT voor te stellen „als een der eerste stappen tot strijdbaar-making der groote schaar van ouderwetsche Calvinisten” ⁸⁷⁾ moet dan ook m. i. gelden als een van de vele aanvechtbare conclusies van dit Gidsartikel.

Positieve uitwerking heeft het verschijnen van de „Bezwaren” zeker gehad op de „Calvinisten” — als men een oogenblik het volksdeel van de Zeven Duizend met deze niet juiste benaming zou willen aanduiden. Wil men echter dezen invloed nader preciseeren, dan blijven slechts gissingen en veronderstellingen over en het terrein van de geschiedenis wordt verlaten.

d. Houding van zijn Vrienden.

BILDERDIJK had 't boek van DA COSTA reeds van te voren gezien. De uitgever HERDINGH was bang geworden over wat DA COSTA in zijn hoofdstuk over de Constitutie had gezegd. Zelf was hij in die dagen de stad uitgegaan en „schreef aan zijn knecht” — zoo zegt BILDERDIJK in een ongedateerden brief van Augustus 1823 — „alles bij mij te brengen met het verzoek van het te lezen en te zeggen of daar ook iets uit te vreezen ware, en zoo ja, het te verzachten. Gij begrijpt dat ik er niets in te verzachten vond en hem gerust stelde: doch op deze wijs kwam het geheel onder mijn oog en heeft mij uitnemend voldaan”.

DA COSTA voelde, toen de strijd was los gebroken, sterke behoefte zijn ouden leermeester te zien en BILDERDIJK moest naar Amsterdam komen. Deze twee individualisten zochten elkaar in dit oogenblik van spanning en kamp, om samen te verzinken in de gemeenschap der heiligen.

De komst van BILDERDIJK werd een soort van getuigenis ⁸⁸⁾. De reis werd uitgesteld, hij kwam pas toen de strijd rondom de Bezwaren op het felst brandde.

Slechts twee weken bleef hij bij DA COSTA logeeren en in deze dagen werden beide mannen gesterkt.

DA COSTA getuigt dat deze dagen behoorden tot de „gezegendsten zijns levens” ⁸⁹⁾. BILDERDIJK’s brief na dit bezoek geschreven is aangrijpend en diep: „Ja wij hebben dagen van zegening, van genadegevoel, van doorstrooming der Christelijke liefde, ten Uwent mogen genieten, die onvergeetbaar zijn, en waar als een Hemelsche lucht doervloeiende. Dank zij den Almachtige, der verzoenende, der heiligende, onbegrijpelijke Godheid, die ons t’saamgebracht, die ons vereenigd, en onze harten door ’t louterend vuur der Genade ineen gesmolten heeft tot een offer van dankbaarheid”.

Zoo was hun beider geloof een vast cement, dat hun harten verbond. BILDERDIJK was er de man niet naar om den strijd te ontwijken. Altijd in zijn leven had hij fel gevochten, strijd was zijn levenselement. Zijn heele persoonlijkheid dwong hem om ’t voor de onderliggende partij op te nemen ⁹⁰⁾.

Hij barstte los tegen zijn tegenstanders met zijn „De Bezwaren tegen den Geest der Eeuw van Mr. I. Da Costa toegelicht”.

Reeds eerder was het gereed, maar DA COSTA was het aanvankelijk niet met zijn geschrift eens en zei hem dit in zeer voorzichtige woorden. Vermoedelijk herzag hij zijn werk, want kort daarna schreef DA COSTA: „Twee woorden slechts om U mijn innigen dank te beuigen voor Uw heerlijke toelichting mijner Bezwaren” ⁹¹⁾. Motto was de door DE BEAUFORT verkeerd begrepen tekst: „Vreest niet want die bij ons zijn, zijn meer dan die bij hen zijn”.

De toon is mogelijk nog feller dan die zijner tegenstanders, die „aانبassende honden” zooals hij vriendelijk in zijn inleiding zegt.

Hij bereidt hen alvast voor: „Het kan zijn, dat men hier den zachten en bij jonger leeftijd welvoegenden toon — door DA COSTA in acht genomen (doch die echter den kitteloorigen domkoppen, naar het blijkt, nog te hard is), niet hoort; maar die vijftien jaren lang bij het achtbaarst Gerechtshof van Europa voor de onschuld en ’t recht gesproken heeft, zal of kan bij het nietig geslacht dat thans opgestaan is geen anderen aannemen, dan hem altijd eigen was, en die hij het recht heeft te voeren” ⁹²⁾.

Het geschrift is door zijn hartstochtelijken toon zeer interessant; natuurlijk buldert BILDERDIJK los over alles wat hem niet aanstaat,

over „de vezels verstijvende en den ouderdom vervroegende beender-soepen” en de „’t geslacht door zijn gif verwoestende en de zedeloosheid aanzettende aardappelen” ⁹³).

Het aanvaarden van een Constitutie is „wederspanningsgeest tegen God-zelve, het is wil om zichzelf de wet te geven, zelf te regeren, zelf boven alle gezag (God niet uitgezonderd) te zijn; het is met een woord gezegd, de hoogmoed van Lucifer” ⁹⁴).

Ook verdedigt hij DA COSTA's opmerking over 't recht van eedsverbreking van den vorst tegen de „schreeuwlelijken”! ⁹⁵).

Men moet dit geschrift niet beoordeelen naar maatstaven van intellectuelistischen aard of zelfs niet naar die van billijkheid tegenover zijn tegenstanders. GROEN heeft 't al erkend: te veel is hem ontvallen ⁹⁶).

BILDERDIJK was niet de man van het „gezond verstand, dat lood aan allen vleugel” ⁹⁷).

Men moet dit werk beoordeelen naar de mate van leven, dat erin pulseert ⁹⁸) en dan ervaart men dat een man zich stelt naast zijn jongeren vriend.

Moge het niet zijn een daad van „eenvoudige rechtvaardigheid”, een daad van manlijken moed is het zeker. Een daad, die hem nog eenzamer deed staan als te voren. „Toen Bilderdijk”, verhaalt DE CLERCQ, „in de vergadering der Maatschappij van Letterkunde te Leiden binnenkwam, heeft men de infamiteit gehad zich van hem te verwijderen en de plaatsen in zijne nabijheid open te laten” ⁹⁹).

„Wij zetten ons gaarne naast Bilderdijk op die leege plaatsen” ¹⁰⁰).

DE CLERCQ had de geheele ontwikkelingsgeschiedenis van de Bezwaren mee gemaakt. In de dagen, dat DA COSTA moeizaam vorderde met zijn werk, was hij meer dan eens bij hem geweest en had zijn geestesworsteling van nabij gadegeslagen. „Hij lijdt onzettend de goede Da Costa. Alles is pijniging voor hem, gedurig angsten” ¹⁰¹). DA COSTA had hem enkele hoofdstukken voorgelezen, maar vele uitspraken waren hem te kras: „de passage over de openbare meening en de tijdschriften van Sodom en Gomorra met hun geschreeuw tegen den „ouderwetschen Loth” zal te veel ergernis geven. Waarom wilt gij de menschen tergen? Kunt ge hen niet geleidelijk tot Uw meening brengen” ? ¹⁰²).

Deze edele en fijnzinnige natuur was vol zorgen over den storm, dien DA COSTA zou ontketen. De verschijning was voor hem een

bliksemslag. In zijn gedeeltelijk uitgegeven Dagboek, dat een van de heerlijkste werken is uit onze litteratuur¹⁰³) schrijft hij: „Ik kwam des avonds thuis en was bij mijne vrouw gezeten, nadat ik rijpelijk nagedacht had en mij bezwaard had gevoeld over het verschijnen van het boekje van Da Costa (Bezwaren tegen den geest der eeuw), dat ik echter nog als verwijderd beschouwde, toen Mietje binnenkwam en mij met het compliment van Mijnheer Da Costa het boekje overhandigde. Op eens dacht ik nu: De bliksem is gevallen, en het grootste gedeelte van den avond is met beschouwingen over deze zaak voorbij gegaan en over al het gebeurde, sedert mijn Oom Jan tot mij zeide: „En dan heb ik een Joodje, dien moet gij leeren kennen”. Ik heb God om kracht en moed gebeden en Hij heeft mij ook reeds moed gegeven. Als Christen en vriend mag ik hem niet verloochenen, en daarentegen mag ik ook mij en de mijnen niet in onaangenaamheden wikkelen voor gevoelens, waarvan sommigen de mijnen nog niet zijn. Mocht ik toch maar waarachtig Christen zijn, dan kan ik in niets zwarigheden zien. Morgen gaat het strijdperk open en moge ik den strijd niet provoceeren, maar gerust afwachten”¹⁰⁴).

Den strijd provoceeren lag ook niet in het karakter van dezen man, dien DA COSTA vol diepe ontroering bij zijn graf een kind kon noemen¹⁰⁵).

Gedurig klaagde hij over menschenvrees. „Hadden BILDERDIJK en DA COSTA, die hij zoo hartelijk liefhad, niet, wegens hunne gevoelens, aan smaad en onwaardige verguizing blootgestaan, het zou DE CLERCQ wellicht altijd aan de kracht ontbroken hebben om de openbare meening te trotseeren en zich openlijk aan hunne zijde te scharen”¹⁰⁶). Deze man met „le caractère le plus aimable”¹⁰⁷) had nog met DA COSTA „een hevig, maar allerbelangrijkst onderhoud. De Anti bezwaren hadden zich bij mij opgehoopt. Ik wilde mij losscheuren en slechts zeer weinig was er noodig geweest, om dit te weeg te brengen. Ik voelde mij zoo geheel los en ondertusschen moest ik toch in het binnenste mijns harten getuigen, dat zijn principe waar was en ik mij niet daarvan mocht afscheiden”¹⁰⁸).

Van grooten innerlijken strijd getuigen vele bladzijden van zijn dagboek. Welk standpunt moest hij innemen? Waar hij ook komt, bij zijn barbier, bij het uitgaan van de kerk, bij een diner ten huize van DA COSTA, bij een vergadering van de Maatschappij, overal is er strijd over de Bezwaren.

Hij roept uit: „God geef waarheid, geef licht. Laten wij alleen naar U uitzien. Geef mij licht of ik Da Costa als leeraar eerbiedigen moet, gelijk Gij mij hem als vriend en wegwijzer gezonden hebt" ¹⁰⁹).

Tenslotte is hij meegegaan. Hij wist wel, dat de meeningen van DA COSTA extravagant waren en er veel overdrijving in school, die hij niet kon aanvaarden, maar de diepere kracht, die het leven van zijn vriend beheerschte, stuwde ook hem voort en dwong hem op de hem eigen wijze mee te strijden tegen den Geest der eeuw ¹¹⁰).

„Willem de Clercq was een kind; maar dat kind was ook een man" ¹¹¹).

GROEN was in de dagen toen de Bezwaren uitkwamen nog in Leiden aan de studie, die op 17 December 1823 bekroond zou worden ¹¹²). Er was toen nog geen sprake van intiemen omgang; GROEN en DA COSTA hadden in Leiden elkaar slechts zeer oppervlakkig gekend ¹¹³) en de groote ommekeer in GROEN's leven was nog niet gekomen. „En toen, en nog in 1826 was ik met de publieke opinie tamelijk homogeen" ¹¹⁴). Later, in *De Nederlander* van 18 November 1852, typeert hij het geschrift als een uiting van „jeugdigen overmoed en contra-revolutionairen geloofsijver".

Wel heeft hij natuurlijk het werkje gelezen; vlak voor DA COSTA's dood (18 Maart 1860) schrijft hij aan zijn vriend — „Bezwaren, waaruit ook ik zooveel stof tot nadenken ontving" ¹¹⁵), maar van „Bilderdijkianisme" was bij hem „geen zweem" ¹¹⁶) en van instemming met de Bezwaren geen sprake ¹¹⁷).

Ds L. EGELING, die DA COSTA, zijn vrouw en CAPADOSE in 1822 had gedoopt was verschrikt door de heftigheid van de Bezwaren. Reeds bij het onderricht tot den doop had hij meer dan eens DA COSTA in zijn abrupt uitgesproken geloofsverklaringen moeten temperen ¹¹⁸).

Deze nieuwe bruuskheid was voor deze zachte, evangelische natuur te scherp, hij wendde zich van DA COSTA af. Dit zal zeker voor DA COSTA pijnlijk zijn geweest. Zou hij in deze eenzaamheid niet gedacht hebben aan 't woord, dat deze zelfde man bij zijn doop had gesproken: „Laat U nooit beduiden, dat de levensweg een vlakke en gemakkelijke weg is" ? ¹¹⁹).

In hetzelfde jaar als zijn vriend DA COSTA begon CAPADOSE zijn strijd tegen den eeuwgeest met zijn eerste — in 1840 verscheen het zevende ¹²⁰) — geschrift tegen de vaccinatie. Deze norsche, zonder-

linge man met zeer eigenaardige opvattingen heeft zich niet laten afschrikken om DA COSTA ook in dit oogenblik trouw te blijven en heeft zich niet „gegeneerd gevoeld” om Da Costiaan te worden genoemd ¹²¹).

DA COSTA heeft hem hiervoor gedankt: „Bij de stormen des Lots (en deze waaiden in 1823!) in dit leven van straf is me uwe vriendschap een schuilplaats! een zegen!” ¹²²).

WILLEM VAN HOGENDORP kreeg een van de eerste exemplaren van het boek in handen. Hij was te veel man van de realiteit om zich te laten meeslepen door den dichter, die in zijn visioenen leefde. Hij wijst er op, dat DA COSTA slavernij en slavenhandel verwacht, terwijl hij tevens ontkent dat de vloek uitgesproken over Cham, den Europeaan het recht geeft de Negers als slaven te gebruiken.

Met zijn scherp onderscheidingsvermogen begreep hij wil, dat 't geschrift meer was „een improvisatie, die als manifest kon dienen voor gelijkgezinden, — maar die geen degelijke grondslag was” ¹²³). Over de volgende brochures van DA COSTA was zijn oordeel sterk afkeurend.

Ook DIRK VAN HOGENDORP uit zich in zijn vertrouwelijke brieven aan zijn broer in denzelfden geest ¹²⁴).

e. Invloed op eigen persoonlijkheid.

Gevaarlijk is het om zich deze vraag te stellen. Altijd zal men ten slotte slechts kunnen aarzelen en tasten bij het overdenken van den zielegang ¹²⁵) van een donkere en duistere figuur als DA COSTA. Te gemakkelijk gaan we doen aan 't trekken van conclusies, aan 't naspeuren van ontwikkelingslijnen, die in werkelijkheid niet hebben bestaan.

Achter dit alles moge een drang tot synthese schuilen ¹²⁶), hoe moeilijk en vol gevaren is dit bouwen en hoevelen ¹²⁷) zijn er geweest, die in hun architectonische drift niet door voldoende detail-kennis werden geremd.

Zelfs het edele boek van een fijnzinnig psycholoog als G. C. W. BYVANC „De jeugd van I. da Costa” schijnt aan dit gevaar niet ontkomen.

Hoe diep en schoon heeft hij gemijmerd over dit rijke, jonge leven; vele bladzijden zijn zoo onmiddellijk geschreven vanuit een volkomen verzonken zijn in droom en geheim, dat ze een joy for even zullen blijven.

En toch, en toch ! waar eindigt hier de „Wahrheit” en waar vangt de „Dichtung” aan ? Waar eindigt het droomen van den rijken geest, verwant aan vele culturen ¹²⁸⁾ en waar begint de geestesworsteling van den jongen Oosterling ?

Op de vraag „Wat beteekende het schrijven van de Bezwaren voor Da Costa zelf” zou men dan met de bescheidenheid, die bij het nagaan van zielsprocessen past, kunnen antwoorden: Zelfbevrijding.

In stilte had hij zich reeds sinds zijn bekeering in 1821 geschaard bij de belijders van den Gekruisigde. Geheim was alles gebleven, slechts langzaam aan hadden enkele zeer intieme vrienden gehoord van dit nieuwe uitzicht, dit andere zien der dingen.

Maar de spanning die dtt geheimhouden van overtuiging in zijn leven bracht, werd ondragelijk.

Donkere melancholie, schuldgevoel en berouw, toen hij zonder tegenwerpingen te kunnen maken Christus in zijn tegenwoordigheid moest hooren bespotten, drukten loodzwaar ¹²⁹⁾

Hélàs, en guerre avec moi-même

Où pourrai — je trouver la paix ¹³⁰⁾.

Eindelijk in 1822, op den 18den October, deed hij met zijn vrouw en CAPADOSE den grooten stap, hij rukte voorwaarts, onbevreesd liet hij zich doopen. Openlijke strijd zou komen.

De spieren spanden zich. In den winter van 1822 en in de lente van 1823 was voor DA COSTA alles blinkend en fonkelend als nieuwe wijn. Hij wilde niet langer blijven droomen over den wonderlijken riddertijd, waarin zijn Spaansch-Portugeesche voorouders grootsche daden hadden verricht, hij wilde nu „keck erfassen die arge, arge Welt ¹³¹⁾).

„Ik ben bezig aan een werkje in proza tegen de schijnverlichting der 19e eeuw” schrijft hij op den 4en April 1823.

Maar dit werk zou niet geschreven worden in vaste, rustige kracht.

Steeds is het leven van dezen strijder geweest een stijgen tot hoogten van extase en verrukking en een moeizaam gaan door dalen van smart en verschrikking ¹³²⁾.

Het oude talmen en weifelen keerde terug. Hortend en stootend schreef hij bladzijde na bladzijde. Het proza rammelt soms, het is niet geschreven in „wegslepende stijl” ¹³³⁾. Achter dit boek voelt men een hart, dat worstelt en strijdt.

Er was een tweespalt in zijn wezen tusschen Kunst en Godsdienst,

een hartstochtelijk individualisme en een drang naar gemeenschap.

„Ik heb de Bezwaren tegen den geest der eeuw, inderdaad tegen mij zelf geschreven” zeide hij eens ¹³⁴).

Maar hij kon zich niet meer onttrekken aan den strijd en leven „hoog boven de menschen en hun klein bestaan” ¹³⁵). Een andere macht dreef hem voort, weg uit zijn dichterlijke afzondering naar de wereld, naar de menschen.

Hij wist zich een gedrevene door Gods geest „Ik volg de uitspraak van mijn geweten met de uitgave” schreef DA COSTA (8 Augustus 1823) aan WILLEM VAN HOGENDORP. „Ik hebbe God gebeden, dat zij verhinderd mocht worden, indien ik kwalijk deed in mijn voornemen”.

En nu stond hij daar na veel strijd en moeite met dit werk, bijna volkomen eenzaam. Zijn scherpe en vaak onbezonnen aphorismen had hij overmoedig de wereld ingeslingerd. De storm brak los en woedde over dit land, over zijn eigen leven.

Hij werd als een melaatsche geschuwd ¹³⁶). Door deze daad, die hem uit zijn individualistische afzondering bracht, werd hij gescheiden van de wereld, ook van de kleinere wereld van zijn vrienden ¹³⁷).

En toch hoe wonderlijk zijn de dingen van den geest. Deze geestelijke ballingschap „waarvan de bitterheid aan die van het martelaarschap nabij kwam” ¹³⁸) staalde dit strijdershart vol wankeling en donkerheid.

„De dagen der wreveligste aanvallen, wegens dit, niet zonder veel strijd bewerkte boekje, hebben voor mij onder de gezegendste mijns levens behoord” ¹³⁹).

Er zullen avonden geweest zijn, dat DA COSTA teruggekeerd naar zijn huis, dat onder politietoezicht stond, na een tocht door Amsterdam's straten, waarin de verachting hem tegengrimde, in de stilte van zijn kamer zich plotseling met een ruk heeft afgewend van de rechtbank der publieke opinie en zich heeft voelen staan voor den Andere en met Pascal heeft uitgeroepen „Ad tuum, Domine Jesu, tribunal appello” ¹⁴⁰).

Dezen strijd strijdt hij sub specie aeternitatis en daardoor krijgt het begin dezer eeuw, waarin slechts doode en doffe burgermensen hun hoeveelheid conventionele meeningen over huisbakken moraal ten beste schijnen te geven, een heviger aspect.

In de benauwde atmosfeer van dit denken en voelen begint plotse-

ling een mensch scherp te leven, een stem schreeuwt hartstochtelijk, soms onredelijk en krijschend. Een hart is in verwarring en angst, een hijgend hert schreeuwt naar de Bron van het Leven.

Te midden van vervolging en haat heeft DA COSTA oogenblikken gehad, waarin hij Gods glimlach over zijn leven voelde, een Andere schreed naast hem op den levensweg.

Een ster was boven zijn leven stil blijven staan, hij kon zijn leven zonder angst en nooden oriënteeren naar dit vaste licht.

Hoe was nog vaak zijn geloof — ook in 1823 — omgeven door een waas van romantiek, menschlich, ja „allzu menschlich”. De haat en de verachting, die na de „Bezwaren” een tijd lang over hem heen snierpten, hebben dit geloof gezuiverd, het is klaarder geworden, gelouterd door vele beproevingen en veel lijden.

Heeft zoo 't uitgeven van de Bezwaren versterkend en opbouwend gewerkt voor DA COSTA's geloofsleven, ook naar een andere zijde heeft 't invloed op zijn persoonlijkheid gehad.

Zijn zelfvertrouwen werd gesterkt ¹⁴¹⁾, dit was geen hybris, 't waren geen woorden alleen die hij aan WILLEM VAN HOGENDORP schreef: „Wat zijn wij intusschen? Stof en asch” ¹⁴²⁾, maar wel voelde hij zich onafhankelijk worden. BILDERDIJK had hem eens gezegd „Lampada tibi trado lubens ac laetus” ¹⁴³⁾, hij was nu zelf fakkeldrager, krachtig en moedig zou hij nu voortgaan.

Nadrukkkelijk zou hij voortaan zijn eigen stem laten klinken. De leerling was volwassen geworden, gegroeid tot een sterke persoonlijkheid.

Hij zou wel niet van den leermeester scheiden, maar er was gekomen een losmaking van de discipelverhouding tot den ouden meester.

Na 't verschijnen van de Bezwaren „was de invloed van den leerling op den voorganger grooter dan omgekeerd” ¹⁴⁴⁾.

De profetenmantel was thans op zijn schouders gelegd.

Hij erkende geen patroon meer boven zich ¹⁴⁵⁾.

IV. Het apocalyptisch moment in Da Costa's theologico-politische ideeën.

Er is in alle tijden een diep verlangen naar een verloren Paradijs, naar een land van bevrijding en geluk, waarheen de gehavenden dezer wereld wel „zingend en zonder herinnering” ¹⁴⁶⁾ zouden willen gaan.

De Indische religies kenden dit heimwee naar het verlost zijn van

banden, van Moksha ¹⁴⁷); de Grieken droomden dezen droom op velerlei wijzen, zij dachten aan een Gouden Eeuw, aan Elyseesche velden, HOMERUS en anderen mijmerden over de Eilanden der gelukzaligen, de Germanen beeldden vol realisme hun Walhalla.

Steeds en overal lokte vol geheim een ander bestaan, gelukkiger dan dit aardsche. „Hoor, hoor, er wordt gezongen in de verte” ¹⁴⁸).

In het Christendom krijgt dit eeuwenoude heimwee een bepaalde gerichtheid. Het is een onstilbaar verlangen naar het Vaderhuis met zijn vele woningen. Zoo heeft HADEWIJCH gezucht naar den Hemelschen Bruidegom, zoo VONDEL naar Paleizen, hoog boven de dwerrelende wereld, zoo vele duizenden ongenoemden. En steeds weer heeft dit heimwee scherpere vormen aangenomen; zou Christus Zelf nu eindelijk niet weerkomen om bevrijding te geven uit den nood en benauwenis der tijdelijke orde? „Het hart hongert onzegbaar” ¹⁴⁹).

In de 18e eeuw leefden de Plymouth Brothers, de Irvingianen in de gespannen verwachting van de zeer nabije wederkomst van Christus ¹⁵⁰).

JUNG STILLING ¹⁵¹) predikte een streng, apocalyptisch georiënteerd piëtisme ¹⁵²). Baronesse VON KRÜDENER stichtte in Cleebronn een kolonie, waar de Godsgetrouwen het einde der tijden moesten afwachten.

Op het einde van de 18e en tot diep in de 19e eeuw worden deze donkere apocalyptische visioenen met als lichtende achtergrond de terugkomst van Christus bij vele duizenden gevonden.

Ook BILDERDIJK twijfelde geen oogenblik, dat de dag des oordeels nabij was, vast stond zijn overtuiging dat de wereld zich sedert geruimen tijd bevond „in de Epoque van het vale paard” ¹⁵³), telkens en telkens weer spreekt hij in zijn Brieven over het naderend Einde ¹⁵⁴). Zoo aan CAPADOSE:

„Gij spreekt van hoop op beter, maar geloof mij, noch physice, noch verstandelijk, noch zedelijk is er hoop voor dit van God verlaten land. Het is ter verwoesting overgegeven. Ja, wat meer is, geheel dit zonnestelsel, waartoe wij behooren, bereidt zich ter slooping. De benauwdheden van het: Lama Sabachthani! zijn vreeselijk”.

In de donkere achterkamer op het Rapenburg waar hij zijn lessen gaf, zullen vaak zijn leerlingen vol geheimzinnige vreugde en angst geluisterd hebben naar de phantasieën, die opwoelden uit zijn onrustige, getourmenteerde ziel.

En DA COSTA luisterde met heel zijn Joodsche hart, want in deze voorspellingen over de wereldschokkende veranderingen kon hij uitleven den droom van zijn volk: terugkomst van den Messias, die het Joodsche Volk tot zijn oude glorie zou terugvoeren, een gedachte, die bij de Amsterdamsche Portugeesche Joden sinds de 17e eeuw was blijven leven ¹⁵⁵).

In velerlei onverwachte gebeurtenissen ¹⁵⁶) zagen de leerlingen met den meester vaste teekenen van het einde.

DA COSTA schrijft aan WILLEM VAN HOGENDORP — in antwoord op diens brief van 6 Juli 1819, waarin hetzelfde onderwerp werd besproken — op 14 Juli 1819:

„Wat zal de verschijning van den comeet beduiden? Want als onder de banieren van Teisterbant dienende, is 't ons geen van beide te vergeven, geen beteekenis aan dit verschijnsel te hechten. Doch al mocht er de ondergang van de wereld door voorspeld worden, zoo gaat ons dit niet verder aan, dan met betrekking tot onze godsdienstige principes”.

Dit zijn geen uitingen uit een kleinen kring van dwepers, waar in benauwde binnenkamers wel altijd de gedachten hebben gebroeid over de geheimenissen van den Apocalypsis, deze voorgevoelens van den naderenden ondergang leefden over geheel Europa, van Engeland af tot Rusland toe. Het is een sentiment van groote sociale en politieke beteekenis.

Steeds weer klinkt deze donkere toon in zijn brieven. Zoo aan WILLEM VAN HOGENDORP (3 Juni 1820), „zoo verre ik de zaak tot nog toe inzie moet ook deze, als een menigte anderen tot resultaat hebben een overtuigend blijk van die groote waarheid, dat de menschelijke maatschappij gelijk de grond, waarop zij staat, dreigt in te storten, en de godspraken staan vervuld te worden”.

In 1820 zijn de brieven nog somberder dan in 1819. „Rukt niet alles met reuzenschreden voort?” ¹⁵⁷). „O Gott wie deine Schritten tönen” kon hij met LENAU uitroepen.

Toch is het niet alles verdwazing en ondergang wat DA COSTA ziet. Ook in de grootere wereld daarbuiten mengden zich in de donkere gevoelens van ondergang en katastrofe een lichter gevoel van hoop en verwachting. Voor alles ineen zou storten, zou nog een vorst komen, die den weg zou bereiden voor den Verrezenen.

Deze hoopvolle verwachtingen concentreerden zich op ALEXANDER I,

het hoofd der tegen NAPOLEON verbonden mogendheden. ALEXANDER leefde een tijdlang in godsdienstige extase, hij sloot met de Europeesche Vorsten het Heilig Verbond: hij wilde de aarde voor de komst van Christus gereed maken.

Ook in ons land wist hij, tijdens zijn kortstondig verblijf, groote geestdrift te wekken ¹⁵⁸).

Wel luwde deze opwinding reeds spoedig, maar in veler leven, ook in DA COSTA's hart, was hoop gekomen op een korte, lichtende dag voor het alles vernietigend Einde.

Zijn hoop concentreerde zich op den jongen Prins, den lateren WILLEM II ¹⁵⁹).

Hij schrijft aan WILLEM VAN HOGENDORP in 1823 „Mijne uitzichten zijn vroolijker dan de Uwe. Ik zie als gij veel rampen, veel toeneming van verval in godsdienst en zeden tegemoet. Doch mijn hoop blijft onwrikbaar en groeit in de verdrukking. Daar zal, daar zal een nieuw licht geboren worden uit de nevels die ons omgeven. Vertrouw ! Heb moed !

De Vorst zal de getrouwen hereenigen en triomfeeren, in den naam van den Koning der Koningen” ¹⁶⁰).

Hierin verschilt DA COSTA met BILDERDIJK, die „barsch met zijn rug naar de toekomst” ¹⁶¹) stond. In een in dit opzicht zeer belangrijken brief (aan W. van Hogendorp in 1823) ¹⁶²), omschrijft hij dit verschil als volgt: „Mijn inzichten verschillen dus in zooverre van die van Bilderdijk dat hij de verdrukkingstijden van den Anti-Christ dadelijk verwacht, terwijl ik daartegen geloof dat ze zullen worden voorafgegaan door een kortstondige zegepraal der goede zaak op aarde onder de regeering van den Prins van Oranje — dat zich alsdan het groote rijk van den Antichrist zal vormen en daarop de heerlijkheid van den Koning Messias den loop dezer zesduizend jaren met een duizendjarig rijk op aarde sluiten zal”.

Zoo vermengen zich in DA COSTA's chiliasme zijn verwachtingen van het Duizendjarig Rijk met den Oranjezin ¹⁶³). Inderdaad „een chiliastisch nationalisme, dat wel vreemd afstak bij de nuchtere Nederlandsche Monarchie van omstreeks 1823” ¹⁶⁴).

Nederland zal in deze „kortstondige zegepraal der goede zaak” een bijzondere rol vervullen. Aan W. VAN HOGENDORP schrijft hij: „En dit groote licht, hetwelk reeds een morgenrood in mijn oogen over de wereld verspreidt, zal uit Holland opgaan” en in het Besluit

van zijn „Bezwaren” klinkt het hoopvol: „Te midden van eene algemeene overstrooming over de aarde verheft zich een eiland uit de baren, waarop Godsdienst en Waarheid opnieuw gevestigd zullen worden” ¹⁶⁵). Ook tegenover BILDERDIJK geeft hij uiting aan deze hoop ¹⁶⁶).

Zoo heeft men BILDERDIJK kunnen vergelijken met een „gebogen Jeremia's gestalte”, DA COSTA met een „Jesaja, die na de visioenen van oordeel en gericht, een schatboek van heilverschietsen opent met den aanhef: „Troostet, troostet mijn Volk !” ¹⁶⁷).

Maar toch, deze hoopvolle verwachtingen worden in deze periode van zijn leven overheerscht door het zware besef van den afval der Eeuw van God. BILDERDIJK's „heete hemelzucht” ¹⁶⁸) kende alleen maar een vluchten naar het Jenseits en ook DA COSTA's felle orthodoxie draagt een sterk wereldontvluchtend karakter *). Het is meer dan een zien van alle dingen der aarde als een „Gleichnis” ¹⁶⁹), meer dan een besef, dat ten slotte de aarde, naar het oneindig diepe en weemoedige woord van NOVALIS, slechts is het „Land, wo das Licht in ewiger Unruh hauset”, het is een zich afwenden van de wereld „die in het booze ligt”. Het „a turba declinare” van THOMAS A KEMPIS ¹⁷⁰) is gevolgd tot het uiterste.

Woorden van STANLEY JONES over „The Kingdom of Heaven *here and now*” zouden hem dwaasheid zijn. Beiden waren vreemdelingen in den tijd en zij hebben dit vreemdelingschap ook zelf erkend en beleiden ¹⁷¹).

Deze levenshouding heeft op politiek gebied gebracht een zeer verstrekkende consequentie.

En BILDERDIJK en DA COSTA werden zoo overheerscht door de gedachte aan den komenden ondergang en aan het Duizendjarig Rijk, dat God zelf zou stichten, dat ze elk menscheijk pogen om dit

*) Het zal moeilijk zijn de gecompliceerde invloeden, die hier bij DA COSTA hebben gewerkt, na te gaan. Naast de volstreckte en aprioristische dualiteiten van BILDERDIJK met zijn felle antithese tusschen God en wereld, moet men denken aan invloeden van het piëtisme, dat zich steeds heeft afgekeerd van elke cultuur. (Prof. Ridderbos wees hier onlangs nog weer eens op). Een overdenking van deze materie brengt ons midden in het zoo moeilijke en actueele Vraagstuk van Christendom en Cultuur (tegenstelling Barth/Brunner).

Een beschouwing over BILDERDIJK zal dus ook sterk varieren met ieders instelling op de cultuur. Zoo moest GOSSAERT (Ons Tijdschrift 1910), de individualist, hem anders zien dan een, die zich beschouwt als woordvoerder van een nieuwe Chr. Gemeenschaps-cultuur, Heeroma (Opw. wegen, Jan. 1934).

komende rijk voor te bereiden als zondig ¹⁷²) en als doelloos beschouwden.

Zelfs dacht DA COSTA, dat de toekomst gered zou zijn en „metterdaad gered zou worden door de persoonlijke bekeering van de Kroondragers der groote mogendheden” ¹⁷³).

Organisatie was dan ook volkomen overbodig ¹⁷⁴).

Dr. A. KUYPER heeft dit eens ¹⁷⁵) zoo geformuleerd: „En nu verkeerden ze in den waan, dat God Almachtig voor dit einde, nog op aarde heerlijk den Christus en zijn Koninkrijk zou openbaren en dat hij dit doen zou, niet door aan zijn Christenvolk een langen bangen strijd op te leggen, maar door de vorsten en eerste ministers en invloedrijke familiën en kapitalisten tot den Christus te trekken. Vandaar hun tegenzin tegen alle organisatie”.

Als verdere consequentie van deze levenshouding ziet men dan ook dat de lagere klassen van het volk in hun politieke gedachtenwereld bijna niet meetellen.

Het organiseren van de „kleine luyden”, zooals later GROEN en KUYPER zouden doen, lag in dezen tijd buiten DA COSTA's gedachten-gang.

Meer dan eens heeft en BILDERDIJK en DA COSTA zich tegen organisatie uitgelaten. Niet alleen met de uitspraak „de Heer roept de zijnen één voor één” ^{175a}), maar aan CAPADOSE schrijft BILDERDIJK: „Gij zult hoe langer hoe meer ondervinden, mijn dierbare vriend, dat alle gezelschappen, ook met de beste voornemens opgericht, ten verderve voeren. God wil geen menschenbeleid, geen vereenigingen uit menschelijke inzichten al zijn zij ten aanzien van 't doel zuiver en loflijk.

Wij zijn soldaten in 't veld en mogen geen boog of musketschoot doen naar onderling overleg, maar naar het plan van den Gebieder, die het ons niet mededeelt. Dit weten wij, dat wij, met en onder Hem overwinnen, maar in een afgezonderden hoop, die zich uit wil sloven verloren gaan ^{175b}).

En aan DA COSTA zegt hij: Factie tegen factie stellen doe ik niet ¹⁷⁶) en nog sterker uit hij zijn vrees tegen vereenigingen: „Mijn groote beduchtheid is thans dat er plans van gemeenschappelijke daden en dergelijke ontstaan mochten en ik ben evenzeer bang voor vereenigingen en voor openbare afscheuringen” ¹⁷⁷).

DA COSTA is ook geheel zoon van BILDERDIJK als hij in zijn „Be-

zwaren” zich over organisatie aldus uitspreekt: „zullen wij nu in dwazen hoogmoed, of in blinde drift zijne wegen trachten te verbeteren, of ons verbeelden die te kunnen bevorderen? Geen menschelijke ontwerpen derhalve! Geen menschelijke vereeniging tot doeleinden, die God alleen kan doen bereiken! Maar laten wij afwachten ¹⁷⁸).

„Afwachten” dus, wel 't tegengestelde van organiseeren. DE BEAUFORT heeft DA COSTA te veel planmatigheid toegeschreven. Ook hierin, zooals in zoo vele uitlatingen, is zijn Gidsartikel onaanvaardbaar.

DA COSTA is dus niet voor te stellen als stichter van een partij. Geestdrift, extase en een brandend hart waren en zijn nooit genoeg voor partijorganisatie.

Voor deze organisatie was een scherpere doelbewustheid en een koeler verstand noodig dan deze romanticus en individualist bezat. Hij sloeg te wild om zich heen.

Eerst door GROEN zou deze partij gevormd kunnen worden. Al moge deze voorname organisator eens gesproken hebben over DA COSTA's tegelijk practischen en genialen blik ¹⁷⁹), zelf heeft hij met de diepe wijsheid, die dezen geestelijk-rijke eert, de grenzen van zijn persoonlijkheid erkent, als hij in het begin van zijn brochure „Het Oogenblik” zegt: „Ik ben geen Staatsman. Als zoodanig op te treden, zou mij in strijd brengen, zoo wel met mijne roeping, als met den aanleg van mijn geest en gemoed”.

Zoo heeft het staren in verre verten, in de ongevormde toekomst, waarin de Godsgeheimen vervuld en verklaard zouden worden, DA COSTA het politieke leven met zijn nuchtere werkelijkheid van iederen dag, te veel laten zien in „een web van schemeringen” ¹⁸⁰), heel dit aardsche leven omgeven door den droom en de ijltje van ongekende en oneindig heerlijke visioenen.

V. Van Contra- tot Anti revolutionnair.

Het is noodzakelijk hier de terminologie niet te verwarren ¹⁸¹). Met nadruk en bij herhaling hebben GROEN en DA COSTA zich tegen een identificeering dezer beide begrippen verzet en BILDERDIJK „vader der Anti-revolutionaire partij” te noemen ¹⁸²) of te trachten uitvoerig het verschil, dat meer is dan een nuance-verschil ¹⁸³), tusschen beide termen weg te praten ¹⁸⁴), moet niet acceptabel geacht worden.

In deze termen weerspiegelt zich een overgang, waaraan geen leden

van Kerkelijk--Staatkundige partijen, Protestanten evenmin als Katholieken, zich hadden kunnen onttrekken.

Beiden hadden den tijd van vóór de Fransche revolutie teruggewenscht, dus een Staatskerk met de bevoorrechting van de geloovigen.

Eerlang was het hun echter duidelijk geworden, dat dit alles niet meer te verkrijgen was en zij hadden toen het onzijdig karakter van den Staat en de staatkundige gelijkheid der burgers aanvaard, en al hadden zij volhard bij hunne veroordeeling van de leer der volkssoevereiniteit, zij verzetten zich niet langer tegen den volksinvloed op de regeering" 185).

Ook DA COSTA maakte dezen ontwikkelingsgang mee, hierin beïnvloed door GROEN. „De geliefdste welligt van Bilderdijk's leerlingen, langen tijd zijn alter ego, Da Costa, heeft meermalen, met de hem eigen edelmoedige lofbedeeling, doen uitkomen dat de beslistheid mijner Anti-revolutionaire denkwijze tot wijziging ook van zijn vroeger contra-revolutionair standpunt heeft medegewerkt" 186).

Deze overgang is niet plotseling gekomen. Langzamerhand heeft zich DA COSTA's houding gewijzigd. Zijn geschrift „De Sadduceeën" van 1824, zijn „Inlichtingen, omtrent het karakter van den stadhouder Prins Maurits van Nassau" (1824) zijn „Ophelderingen aangaande de Rechtspleging van 's Lands Advocaat, Johan van Oldebarneveld (1824), vertoonen nog geen kentering. Maar zijn „Geestelijke Wapenkreet" is niet langer zuiver agressief, er klinkt reeds een andere toon in. Voor den grooten dag des oordeels wil hij zijn mede-Christenen waarschuwen.

„In de jaren 1825—1830 heeft hij vooral zeer afgezonderd geleefd, en zich onophoudelijk met de Studie des Bijbels bezig gehouden" 187).

Wel bestrijdt hij èn door zijn Bijbellezingen èn door geschriften den tijdgeest, maar er is geen bepaalde politieke ontwikkelingsgang hierin vast te stellen.

Doch reeds in 1830 is de „overgang uit het Contra-revolutionaire Bilderdijkiaansche standpunt tot het Anti-revolutionaire beginsel onmiskenbaar" 188).

DA COSTA spreekt in een brief van 3 Febr. 1830 reeds zijn weerdeering uit voor de „Nederlandsche Gedachten" en heeft reeds „alle betamelijk ontzag voor de Constitutie" 189).

Omstreeks 1831 valt er in het Amsterdamsche Reveil een nieuwere

strooming waar te nemen, een tijdperk, dat zich kenmerkt „door grootere realiteit en een pogen om verband te leggen, zoowel in het heden als in het verleden, tusschen de Christelijke overtuiging en het dagelijksche leven”¹⁹⁰).

Ook grootere realiteit op politiek gebied. Na het verdwijnen der „Nederlandsche Gedachten” werden in Mei 1834 „De Nederlandsche stemmen voor Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde” uitgegeven, in 1839 en 1840 voortgezet onder den naam: „Stemmen en Beschouwingen”.

In deze tijdschriften heeft DA COSTA zich ook meer dan eens op politiek gebied uitgesproken. Een bespreking van dezen arbeid, waarvan de studie bemoeilijkt wordt door het ontbreken van een naamregister op alle jaargangen (de artikelen verschenen ongeteekend), blijft hier achterwege¹⁹¹).

Bij het voortgaan der jaren staat DA COSTA ook in menig opzicht kritisch tegenover zijn jeugdwerk. Twintig jaar na het verschijnen der „Bezwaren” laat hij zich in zijn „Rekenschap van Gevoelens, bij gelegenheid van den strijd over het Adres aan de Hervormde Gemeente in Nederland” — hier neemt hij tegenover de „Haagsche Heeren” een zelfstandig standpunt in — aldus uit: „Het moge zijn, dat ik op vijf-en-veertigjarigen ouderdom het werk van den vijf-en-twintigjarigen nieuweling niet meer in alle zijne bijzonderheden, niet meer in alle zijne onderstellingen zoude willen verdedigen” (p. 3).

En in ditzelfde stuk zegt hij de belangrijke woorden, waarin reeds zijn veranderde kijk op Staat en Maatschappij duidelijk blijkt: „In jonger leeftijd meende ik de genezing van het bestaande ernstige en wezenlijke, en hoogstbeklagenswaardige kwaad in Kerk en Godgeleerdheid en Maatschappij grootendeels te mogen zoeken in de terugkeering tot een *vroegeren* toestand; thans zie ik die genezing alleen denkbaar in den weg van voortgang naar een *nieuwe* (van God gewilde, bereide, beloofde) uitkomst (p. 6).

In 1844 erkent hij in zijn „Aan Nederland in de Lente van 1844” dat het leven in „zijn vorm van dezen tijd” moet zijn. Niet enkel reactionair wilde hij zijn, hij wilde meebouwen aan een nieuwen Maatschappij.

Thans erkent hij ook: „wij willen ook een grondwet, maar die ge-
grondvest op beginselen van Geloof en Geschiedenis”¹⁹²).

Een belangrijke uiting van dezen nieuwen wil is zijn brochure:

„Landgenooten met het oog op God blijft Nederlanders en Vereenigd”, (1844) waarin hij de „Wet van Leening of Heffing” dringend aanbeveelt.

Hierin wil hij meewerken tot een „Herziening der Grondwet” ¹⁹³) ! vroeger in zijn „Bezwaren” tot een verfoeilijk beginsel gebrandmerkt.

Nu is hij niet langer de Romanticus, die over zijn tijd heenzag naar onbepaalde verten, en al zal hij nimmer een groot staatsman zijn, toch tracht hij in de dichtbije werkelijkheid zijn idealen te verwezenlijken.

In 1848 kwam voor DA COSTA de groote vraag: Vereenigt men zich al dan niet met het stelsel, door de Ministers in het Ontwerp van Grondwet en in de verklaring van 13 Mei neergelegd.

Hierop heeft hij in zijn brochure „Het oogenblik, een woord over het Ontwerp van Grondwetsherziening”, met enkele restrictie's bevestigend geantwoord !

Deze brochure beteekent de steilste curve van de ontwikkelingslijn, die zich bij DA COSTA reeds jaren lang had afgeteekend.

Voor vele van zijn vrienden kwam dit alles wat onverwacht, sommigen onthielden zich niet van scherpe critiek ¹⁹⁴).

Ook zijn tegenstanders probeerden 't wel voor te stellen, dat hij een man was, „'n ayant rien oublié ni rien appris” ¹⁹⁵) sinds 1823.

In antwoord op een artikel in de Catholieke Stemmen zet DA COSTA in een belangrijken brief van 11 Nov. 1852 duidelijk uiteen dat hij van het Contra- tot het Anti-revolutionaire standpunt was overgegaan.

Hij was tot de erkenning gekomen: „De leiding Gods sinds dertig jaren heeft ons kunnen overtuigen dat geen afschaffing van Constitutiën, geen formeel herstel van een Gereformeerden Staat en Kerk, ons hier het historische, daar het echt geestelijke beginsel kan weder geven” ¹⁹⁶).

Zoo zien wij in het leven van dezen dichter, die nimmer beteekeenisvol leider of staatsman kon worden door aanleg en karakter een zwenking, een beïnvloeding door grootten.

Zijn politieke ideeën zijn vaak niet meer dan gedachteflitsen, nooit heeft hij deze denkbeelden in een stelsel weten samen te vatten.

Zijn figuur mist scherpe omlijning. Op politiek gebied is hij niet als de edele GROEN en de groote THORBECKE een centrale macht geweest, een eenheitliche verschijning.

Stelt men zich tenslotte de vraag: Welke beteekeenis heeft DA COSTA's

optreden voor het politieke leven in de 19e eeuw, dan blijkt deze vraag uiterst moeilijk te beantwoorden.

Deze figuur biedt weinig houvast. Zijn politieke gestalte teekent zich weinig scherp af tegen het fond van zijn tijd. De invloed van zijn tijdgenooten GROEN en THORBECKE is met positieve gegevens min of meer juist te definieeren.

Beiden hebben school gemaakt; DA COSTA op politiek gebied althans niet. Er is zeker een politieke invloed geweest van zijn „Bezwaren” b.v.; zoekt men echter naar nuchtere gegevens, die als basis moeten dienen voor een historisch verantwoorde beschrijving van dien invloed, dan vindt men deze niet.

Men kan geen scherp te bepalen continuïteit waarnemen. GROEN gaat zijn eigen weg, KUYPER evenzoo. Zijn invloed als theoloog is te definieeren, hij heeft in zeker opzicht school gemaakt, tot in den modernen tijd zou men dezen invloed kunnen volgen.

In politicis is DA COSTA's invloed secundair geweest. Zijn werk is als een ferment gelegd in den tijd, het heeft nieuwe geestdrift gewekt, het heeft sluimerende energie actief gemaakt.

Hoe openbaar echter ook zijn politiek streven was, zijn invloed blijkt niet naar nuchtere resultaten te meten.

Merkwaardig is het zeker, dat men onwillekeurig de neiging heeft om met litteraire vaagheden te eindigen, iets wat bij het bepalen van den invloed van KUYPER, GROEN of THORBECKE niet mogelijk zou zijn.

Dit moge tevens een aanduiding zijn van DA COSTA's politieke verschijning.

AAANTEKENINGEN.

„Bij Noten toch kan men gemeenlijk beknopter zijn, dan bij redekavelingen in het ligchaam zelve van een werk”.

(De Sadduceën van Mr. L. da Costa, getoetst aan Redelijkheid, Geschiedenis en Bijbel (1824) door Mr. S. J. Z. WIZELIUS, p. 3).

¹) L. WAGENAAR: „Het Reveil en de Afscheiding” pag. 70.

²) De gebruikelijke benaming „Vader van het Reveil” b.v. „Der geistige Vater des Reveil” (K. GROOT „Die Erweckungsbewegung in Deutschland und Ihr literarischer Niederschlag als Gegenstück zu dem Holländischen Reveil” pag. 149) wordt hier vermeden. „Ijsbreker van het Reveil” (A. BRUMMELKAMP Jr „Bilderlijk's beteekenis voor ons nationale leven” pag. 66) is markanter, meer in overeenstemming met zijn hevige natuur.

³) HUIZINGA: Tien Studiën, pag. 83.

⁴) R. A. KOLLEWIJN: Bilderlijk, deel II pag. 395. „Geregeld na- en door-denken, wikkelen en wegen kon hij niet”.

⁵⁾ Geciteerd bij A. PIERSON „Oudere tijdgenooten” pag. 163.

⁶⁾ „Zouden wij zonder de Poëzy wel zooveel belang in Godsdienst, in Christendom, in Waarheid stellen, of daartoe geraakt zijn” (Brief van BILDERDIJK aan DA COSTA van 22 Juni 1823).

⁷⁾ „Een derde bevanging en waanzin is die van de Moezen komt” Platoon „Phaidros” (vert. van P. C. BOUTENS), ook geciteerd bij zijn vertaling van 100 kwatrijnen van OMAR KHAY YAM, vgl. DIRK COSTER „de Nederlandsche Poezy in Honderd Verzen” (Voorbericht pag. 6).

⁸⁾ Symbolisch voor zijn leven is het psalmvers, dat bij zijn begrafenis werd gespeeld: „’t hijgend Hert der jacht ontkomen”.

⁹⁾ A. KUYPER: „Bilderdijs in zijn nationale beteekenis” p. 23 en p. 67.

¹⁰⁾ Ook van hem geldt wat RILKE zegt in zijn gedicht „Aus dem Leben eines Heiligen”: „Erkannte Angste, deren Eingang schon wie Sterben war und nicht zu überstehen”.

¹¹⁾ Invloed van HOBBE, zie J. C. VAN DER DOES „Bijdrage tot de Geschiedenis der wording van de Anti-Revolutionaire of Christelijk Historische Staatspartij”; H. BAVINCK: „Bilderdijs als Denker en Dichter” pag. 131 en pag. 170 v.v.

¹²⁾ „Brieven over het Natuurregt aan den Heer Paulus van Hemert” door Mr. J. KINKER, (voorrede pag. 7) verschenen in Mnemosyne van 1818—1821.

Over KINKER en VAN HEMERT is het venijnige gedichtje van BILDERDIJK (met toespeling op ieders lichaamsgebrek):

„Zeg, Kreuple, dans ik wel

„Hee Bultenaar, ga ik recht?”

¹³⁾ „Korte Ontwikkeling der Gronden van het Natuurregt” pag. 80.

¹⁴⁾ *ibid.* p. 83.

¹⁵⁾ *ibid.* p. 90.

¹⁶⁾ *ibid.* p. 82.

¹⁷⁾ *ibid.* p. 83.

¹⁸⁾ *ibid.* p. 91.

¹⁹⁾ *ibid.* p. 91.

²⁰⁾ *ibid.* p. 93.

²¹⁾ *ibid.* p. 81.

GROEN VAN PRINSTERER zegt in zijn „Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap” pag. 27: „Gelijkheid: vernietiging van hetgeen in den natuurlijken loop der samenleving tot stand gekomen is”.

DA COSTA: „Gelijkheid, ijdel spook dan ’t schijnbeeld van de wolk”

Geen wonder dat BILDERDIJK weigerde de „Déclaration des droits de l’Homme et du Citoyen” te teekenen. Op de beteekenis van de samenvoeging der beide begrippen Homme en Citoyen wijst GUNNING in zijn artikel over de „Emile” van ROUSSEAU (Verzamelde Paedagogische opstellen). Over „den allgemeinen Menschen — Lieblingsthema des Jahrhunderts —”. FRANZ BLEI „Der Geist des Rokoko” pag. XIII. Het eerste artikel luidde:

„Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits” (over ’t „demeurent” zie D. P. D. FABIUS „De Fransche Revolutie” pag. 43).

²²⁾ *ibid.* pag. 93.

²³⁾ *ibid.* pag. 93.

²⁴⁾ Vgl. J. S. THEISSEN „Uit de voorgeschiedenis van het liberalisme in Nederland” pag. 10 en pag. 23.

²⁵⁾ Zoo in lateren tijd (1881) D. P. D. FABIUS in zijn „De Fransche Revolutie”. „Schier overal waar men grijpt in wat het Revolutionnaire tijdvak bij uitnemendheid heet, vindt men de leeringen van het Contract Social terug” (pag. 22).

²⁶⁾ Merkwaardig is het dat HUIZINGA’s beschouwingen over de Staatskundige

consequenties van 't Arminianisme (Höllandische Kultur des siebzehnten Jahrhunderts p. 27) niet verschillen van GROEN's beschouwingen in zijn „La Hollande et l'influence de Calvin" (1864).

²⁷⁾ Te vinden o. a. in de diss. van J. C. VAN DER DOES, bij BAVINCK en KOLLEWIJN.

²⁸⁾ Herinnering aan VOSMAER's geschrift over Multatuli „De Zaaier" (1874).

²⁹⁾ BYVANCK in de Gids 1893, II, p. 439.

³⁰⁾ JAN ROMEIN „De Lage Landen bij de Zee" p. 544.

³¹⁾ Zoo ook op filosofisch gebied in de 10e stelling „Autonomia Kantiana non admittenda videtur".

³²⁾ A. PIERSON.

³³⁾ BYVANCK „De jeugd van Is. da Costa" I, 95.

³⁴⁾ Begin van de hymne „God met ons". Merkwaardig dat 't begin van GOSSAERT's gedicht „Het Brandende wrak" (Experimenten p. 32) — „In de schaduw der zwellende zeilen verborgen" — hetzelfde metrum heeft.

³⁵⁾ Over deze geruchtmakende dissertatie. BYVANCK: Da Costa I, p. 213. C. GERRETSON: Groen van Prinsterer. Briefwisseling I, p. 23 (R. G. P. 58).

³⁶⁾ „Aan Bilderdijk". Kompleete Dichtwerken II, p. 72.

^{36a)} Laatste passage in Hollandsche vertaling, zonder bronvermelding, geciteerd bij J. REITSMA „Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden" p. 466.

³⁷⁾ BYVANCK „De jeugd van Is. da Costa" I, p. 216 v.v.

³⁸⁾ M. E. KLUIT „Het Reveil in Nederland" p. 59.

³⁹⁾ BYVANCK I „De jeugd van Is. da Costa I" p. 21.

⁴⁰⁾ DE BEAUFORT's opvatting als zou in dezen tijd de beweging tegen den tijdgeest de volgende ontwikkeling gehad hebben: „nu men er niet in kon slagen de beweging een steunpunt *boven* de maatschappij te geven (d. w. z. steun in Prins Willem, den lateren Willem II), begonnen ze te zoeken naar aanraking *in* de maatschappij" is een constructie die onjuist genoemd mag worden. (Gids 1917 III, p. 263).

Ook ná 1823, zelfs tot den dood van WILLEM II heeft men steeds vrouwen gehad in den Oranje Vorst, hoezeer vele verwachtingen werden teleurgesteld (de uitvoerige gegevens in E. E. Gewin's Gidsartikel „Het Uitzicht der Reveilmannen op Oranje" zouden nog zijn aan te vullen) Van een zich afwenden van dit steunpunt boven de maatschappij is geen sprake. Ook een „zoeken naar aanraking in de maatschappij" is er in dezen tijd niet geweest. Individualisme, afkeer van organisatie, beheerscht zijn door apocalyptische visioenen, aristocratische neigingen, dit alles hield DA COSTA c.s. in deze periode af van dit zoeken naar „aanraking in de maatschappij".

Hoezeer ook strevend naar objectiviteit is DE BEAUFORT niet kunnen ontkomen aan subconsciente invloeden van geestelijk milieu en van wereldbeschouwing, die bij den historicus een rol blijven spelen. Prof. GOSLINGA heeft dit in zijn polemieken met Prof. KOHNSTAMM over de kwestie VAN BRUGGHEN erkend (p. 5).

L'histoire se répète. EMILE FAGUET, hoe groot zijn verdiensten mogen zijn voor de Fransche Literatuurgeschiedenis (G. LANSON: Histoire de la Littérature française p. 1117/1118) is nooit kunnen afdalen in de afgrondelijke diepten van Pascal's Pensées. Wat hij hierover schrijft is banaal en oppervlakkig. (Dix-septième siècle p. 178/200). Evenzoo J. PRINSEN over Hadewijch (vgl. ROEL HOUWINK „Opwaartsche Wegen" Febr. 1933 p. 420 en 421). JORISSEN had nooit moeten schrijven over ABÉLARD en HÉLOÏSE; MIRABEAU, de matelooze en demonische, wordt bij hem après tout een braaf mannetje; MARIE ANTOINETTE een juffrouw uit de etalage van Gerzon.

Steeds weer zal het liberalisme vreemd blijven aan alles wat opkomt uit de duistere driften van het irrationeele.

⁴¹⁾ Onbegrijpelijkwerijs door den heruitgever J. C. Rullmann (in 1923) wegelaten!

⁴²⁾ Het verwondert DE BEAUFORT dat DA COSTA VONDEL noemt en te keer gaat tegen VOLTAIRE met zijn „hideux sourire” (A. DE MUSSET: *Rolla; „Poésies Nouvelles”* p. 16) en zegt „Voor een man als Da Costa moeten toch vele hekeldichten van Vondel vrij wat ergerlijker zijn geweest dan de Henriade van Voltaire”. Het antwoord is: Zeker niet! Voor DA COSTA was de tegenstelling: geloovige of ongeloovige en niet Roomsche of on-Roomsche. BILDERDIJK had trouwens veel sympathie voor de Roomschen (Kollewijn Bilderdijk II, p. 109; J. PRINSEN „Handboek tot de Ned. Letterk. Geschiedenis” p. 539; ANTON VAN DUINKERKEN „Met Bilderdijk op Kerstmis”, *De Gemeenschap*, Dec. 1936) en had ook hierin zijn leerling beïnvloed; de eerste dichtte zelfs verzen aan de Moedermaagd (*Dichtw. V*, p. 143). BILDERDIJK raadt DA COSTA in een brief van 24 X ber 1822 sterk aan VONDEL te lezen. Het Reveil kende geen scherpe dogmatische precisering van de geloofswaarheden.

⁴³⁾ Zie proefschrift van T. POPMA „Byron en het Byronisme in de Nederlandsche Letterkunde” p. 133, 134.

^{43a)} Het is niet de bedoeling van dit artikel een uitvoerige analyse van de „Bezwaren” te geven en vele reactionnaire uitlatingen op den voet te volgen. Een en ander zou tot een modern verweerschrift uitdijen van groote omvang.

Toch is het merkwaardig, dat soms de moderne geschiedschrijving een opmerking van DA COSTA sanctionneert, die deze klaarblijkelijk in een haastig zoeken naar contrasten heeft neergeschreven.

Hij zegt b.v.: „Wie, bijvoorbeeld, aan het hof van Lodewijk den Vijftienden de allerschandelijkste ontucht moge verwijten, het tegenwoordige Parijs zal zich dit toch wel niet veroorlooven, van wiens geheele bevolking thans hetzelfde gezegd mag worden, dat eertijds alleen aan hetgeen den troon naast omringde, werd ten laste gelegd.”

Bij eerste lezing is men geneigd met DE BEAUFORT in te stemmen, als hij DA COSTA groote oppervlakkigheid en zelfs volkomen onbekendheid met de Fransche letterkunde van de 18e eeuw verwijt.

Inderdaad, in geen eeuw schijnt de erotische literatuur onbeschaamder; de perversiteit van de geschriften van een MARQUIS DE SADE, de schaamteloosheid van de *Mémoires* van een CASANOVA, een DE LAUZUN, de tallooze romans van RESTIF DE LA BRETONNE, van CRÉBILLON FILS, de lectuur van MARIE ANTOINETTE (c.p. Pierre de Nolhac: *La reine Marie Antoinette* p. 183) en zoo vele andere werken, het lezen van de Goncourts „*La femme au dix-huitième Siècle*”, ’t bestaan van ’t Parc aux Cerfs (waarover VESTDIJK zijn obsedeerende novelle schreef in „*De Dood Betrapt*”), dit alles zou tot de overtuiging brengen, dat de tegenstelling door DA COSTA geschapen, ten eenenmale onjuist is.

Men vergeete echter niet de opmerking te overdenken, die CHARLES SEIGNOBOS in zijn „*Histoire sincère de la Nation française*” met nadruk maakt: „*L’histoire de France, enseignée dans les écoles et connue du public, est surtout l’oeuvre des historiens en renom des deux premiers tiers du XIXe siècle. Les documents dont ils se servaient provenaient tous des classes privilégiées.*”

En hij komt t.o.z. van de moraliteit in de 18e eeuw tot deze conclusie (p. 345): „*Contrairement à l’opinion courante, le XVIIIe Siècle a été pour la grande masse de la nation, paysans, artisans, bourgeois, un temps de piété sincère, de ferveur religieuse et de Sévérité des mœurs. C’est seulement à la haute société que s’applique l’image d’un XVIIIe siècle irrégulier et libertin.*”

Men ziet: DA COSTA vindt voor 't eerste gedeelte van zijn stelling een moderne rechtvaardiging.

⁴⁴) WILLEM VAN HOGENDORP wees er op dat DA COSTA slavernij met slavenhandel verwart (E. GEWIN „In den Reveilkring” p. 126).

⁴⁵) Ook bij andere gelegenheid fulmineert hij heftig hiertegen.

⁴⁶) STEFAN ZWEIG. „Marie Antoinette” p. 608.

⁴⁷) GROEN geeft als aantekening bij een brief van DA COSTA van 16 Aug. 1859 (Brieven III, p. 230): „Ook hier vergeet Da Costa dat ik nooit gedeeld heb in de bilderdijkaansche liefde voor een *landsvaderlijk bewind*.”

⁴⁸) Uitvoerig BYVANCK: De jeugd van Is. da Costa Ie Deel.

⁴⁹) BILDERDIJK's fantasiën over zijn afstamming zijn toch meer dan „zonderlinge aanstellerij” (DE BEAUFORT Gids 1917 III, p. 269). GOSSAERT schrijft hierover in zijn geniale Bilderdijk artikelen (Ons Tijdschrift 1910 p. 712 en 713) „Teisterbant is niet anders dan een eerste poging om boven de reëel opgevatte historie uit te komen. Het heeft niets uitstaande met „Hochstaplerei” in den gewonen zin, maar beteekent een poging om de geestelijke afkomst te verzinnebeelden”.

⁵⁰) Over Van Hogendorp's trots: DE BEAUFORT, Gids 1917 III, p. 268.

⁵¹) Denkt DA COSTA aan de Méritentafels van SALZMANN (zie zijn Ameisenbüchlein) en aan heel de geest van 't Philantropinisme, opvoedkundige toepassing van 't rationalisme?

⁵²) Een merkwaardige beschouwing over lichamelijke straf staat in GUNNING's Paedagogische Opstellen. Luidruchtige bladzijden in ELLEN KEY's oppervlakkig boek „De Eeuw van het Kind” enz. (vgl. HILDEBRAND: „Na vijftig jaar” p. 36).

⁵³) „Wie zoude een zoo strenge veroordeeling van het gelooven op gezag bij Da Costa hebben gezocht” (Gids 1917 III, p. 271). DE BEAUFORT heeft geen onderscheid gemaakt tusschen autoriteitsgeloof op natuurwetenschappelijk terrein en op zuiver godsdienstig gebied en dit laatste heeft DA COSTA stellig niet veroordeeld.

⁵⁴) P. VAN DUUVENDIJK en J. B. VISSER „Nieuwe Geschiedenis der Paedagogiek” p. 153.

⁵⁵) A. J. LAKKE: Ph. W. Heusde p. 9. Uitvoerig over het rationeel supranaturalisme:

G. J. VOS: „Groen van Prinsterer en zijn Tijd” (p. 25—63).

J. REITSMA: „Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden”.

A. J. LAKKE: Ph. W. van Heusde (diss.).

H. BAVINCK: Gereformeerde Dogmatiek, I, p. 191.

L. WAGENAAR: „Het Reveil en de Afscheiding” p. 6 v.v.

G. M. DEN HARTOGH: „Door het geloof of de Kracht der Afscheiding van 1834” p. 7 v.v.

⁵⁶) De 2e druk verscheen met voorrede van BILDERDIJK.

J. KUIPER: „Geschiedenis van het Godsdienstig Kerkelijk leven van het Ned. Volk” p. 389.

⁵⁷) Vaderlandsche Letteroefeningen 1819, I, p. 370.

⁵⁸) J. REITSMA: „Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden” p. 279 (over Ds P. W. Brouwer).

⁵⁹) TOLLENS, aangehaald bij J. ROMEIN „De lage Landen bij de Zee” p. 580.

⁶⁰) DE BEAUFORT, Gids 1917 III p. 277.

⁶¹) PASCAL PENSÉES (ed. Victor Giraud) p. 89.

⁶²) Dr. KÖGEL over ELOUT. D. P. D. FABIUS „Elout van Soeterwoude” p. 13.

⁶³) Jules Laforque, aangehaald bij A. DE GRAAF „Het Reveil en de strijd tegen de Onzedelijkheid”, I, p. 7.

- ⁶⁴) HUIZINGA, 10 Studiën p. 305.
- ⁶⁵) A. PIERSON, Oudere Tijdgenooten p. 17.
- ⁶⁶) Dagboek I p. 93. Zie BILDERDIJK aan DA COSTA brief van 31 Maart 1825.
- ⁶⁷) Uitvoerige beschrijving bij BYVANCK „De jeugd van Is. da Costa”, IIe Deel. Van de drukkunst zegt DA COSTA in zijn „25 Jaren”:
„Het was een reuzenstap ten hemel en ter hel! (K. D. II p. 219).
In zijn „Specimen Academicum inaugurale exhibens Positiones quaedam ad philosophiam theoreticam pertinentes” (1821) komt als 7e stelling voor:
„Pernicieii multo plus quam commodi generi humano attulit praeli inventio”.
- ⁶⁸) *Vaak letterlijk aangehaald*: Huizinga's Tien Studiën (De beteekenis van 1813 voor Nederland's Geestelijke Beschaving).
DE BEAUFORT, Gids Aug. 1917 p. 281 v.v.
- ⁶⁹) Brief van D. J. van Lennep aan Falck (in 1821) aangehaald bij JONCK-BLOET Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde VI p. 37, noot 2.
- ⁷⁰) A. PIERSON: Oudere Tijdgenooten p. 16.
- ⁷¹) Vijf brieven behelzende eenige Aanmerkingen over het zoo veel gerucht makende boek getiteld: „Bezwaren tegen den Geest der Eeuw door Mr. I. da Costa”, p. 36.
- ⁷²) Volgens J. TEN BRINK (Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letterkunde) en anderen J. J. E. F. SCHRÖTER.
- ⁷³) Anoniem volgens J. TEN BRINK (Gesch. der Noord-Nederl. Letterk. p. 82) Ds. J. A. LOTZE.
- ⁷⁴) „Middeleeuwen in de rationalistische opvatting als duisternis en barbarie”; HUIZINGA, 10 Studiën p. 303; zie ook zijn „Cultuurhistorische Verkenningen” p. 74.
- ^{74a}) De hausse in de waardeering voor FEITH's poëzie is een oppositievverschijnsel tegen BILDERDIJK c.s. Men vindt typeerende bijzonderheden in 't art. „Iets over Rhijnvis Feith” door J. A. F. L. Baron VAN HEECKEREN („Taal en Letteren” IV p. 146 v.v.g.).
- ⁷⁵) Na 't verschijnen van BILDERDIJK's Toelichtingen verscheen van denzelfden schrijver nog „Iets aangaande de Toelichtingen van Mr. Willem Bilderdijk betrekkelijk de Bezwaren tegen den geest der Eeuw van Mr. I. da Costa door den schrijver der zedige bedenkingen”. (Leyden, J. J. Thijssen en Zoon, 1823); (101 bladzijden).
- ⁷⁶) GROEN zegt fijntjes: „Omtrent zijn natuurrecht zou ik mij niet vermeten een bepaald gevoel uit te brengen” (22 Febr. 1830 aan Koenen) aangeh. bij P. A. DIEPENHORST: Groen van Prinsterer p. 56.
- ⁷⁷) Dagboek I, p. 209.
- ⁷⁸) De titelvermelding van dit geschrift is onjuist bij J. C. RULLMANN's heruitgave van de Bezwaren (p. XIII).
- ⁷⁹) In handschrift te vinden op de U. B. te Amsterdam.
- ⁸⁰) K. GROOT „Die Erweckungsbewegung in Deutschland und Ihr Literarischer Niederschlag als Gegenstück zu dem Holländischen Reveil” p. 136.
- ⁸¹) Gids 1917 III, p. 258 en 285 v.v.
- ⁸²) W. VAN OOSTERWIJK BRUYN „Het Reveil in Nederland” p. 21.
- ⁸³) A. DE GRAAF „Het Reveil en de strijd tegen de Onzedelijkheid” p. 6.
- ⁸⁴) A. KUYPER, Standaard 21 Juni 1893. Zie ook Prof. KNAPPERT in de N. Rott. Crt van 11 en 15 Sept. 1930 „Het Reveil en de kleine man”. C. GERRETSON, Groen van Prinsterer, Briefwisseling I, p. 588.
- Wel kwam een HEYKENS, een vrouw DE BRUIN over wie in de correspondentie van Mevrouw GROEN VAN PRINSTERER veel wordt gesproken, in de Reveilkring (E. GEWIN, In den Reveilkring p. 17) maar men hechte daaraan niet te groote beteekenis. De niet uitgegeven correspondentie's geven daarover niet al te prettige commentaren. In dit opzicht is het woord van JAPIKSE (Inleiding

tot 't boek van Mej. Kluit) over de dames en de heeren uit de Reveilkring acceptabel. (Vgl. M. H. VAN CAMPEN in „Nederlandsche Romancières” p. 16 — „het misverstand dat men als *heer* of *dame* hooge, blijvende en innig menschelijke kunst kan maken”).

⁸⁵⁾ HOOFT (gecit. bij KALFF „Nederlandsche Dichters der 17e Eeuw”, II p. 190).

⁸⁶⁾ DEBEAUFORT schrijft: „Heykes zal wel behoord hebben tot de zoogenaamde oefenaars”. Deze veronderstelling wordt nergens bevestigd in de boeken, waarin over HEYKENS wordt gesproken (bij Gewin, Kluit, Van Oosterwijk Bruyn, Wagenaar, brieven van Bilderdijk aan Capadose, Da Costa e. a.). Mej. KLUIT, die als geen ander de onuitgegeven bronnen kent, deelde mede, dat er nergens over het oefenen van HEYKENS wordt geschreven, een feit, dat zeker voor de vertegenwoordigers van het Reveil van groote betekenis geweest zou zijn. 1½ Gids-pagina wordt inmiddels naar aanleiding van deze opmerking geschreven.

⁸⁷⁾ DE BEAUFORT (Gids 1917, III p. 287).

⁸⁸⁾ BYVANCK: De jeugd van Is. da Costa, II, p. 287.

⁸⁹⁾ Inleiding briefwisseling Bilderdijk en Da Costa (p. XVIII).

⁹⁰⁾ Zie uitvoerig PRINSEN: Het sentimenteele bij Bilderdijk, Gids October 1917, p. 132.

⁹¹⁾ M. E. KLUIT „Het Reveil in Nederland” p. 94.

⁹²⁾ Inleiding p. 4.

⁹³⁾ „Bezwaren toegelicht” p. 29. Geestige bespotting van deze Bilderdijkiaansche eigenaardigheid in „W. van Teisterkoord of de gebroken Domper” p. 7,

⁹⁴⁾ *ibid.* p. 43.

⁹⁵⁾ *ibid.* p. 51.

⁹⁶⁾ Briefwisseling van Da Costa en Groen II, p. 109.

⁹⁷⁾ PIERSON „Oudere Tijdgenooten” p. 162.

⁹⁸⁾ Vgl. J. THEISSEN „Uit de voorgeschiedenis van 't Liberalisme in Nederland” p. 22 (citaat van BAUER).

Vgl. opmerking van DIRK COSTER in zijn „Marginalia” over de scheidingslijn tusschen de menschen.

⁹⁹⁾ DE CLERCQ Dagboek I, p. 209 (uitgave 1889).

¹⁰⁰⁾ HUIZINGA „Tien Studiën” p. 97. Zie aantekeningen van DA COSTA bij zijn gedicht „Op een afbeeldsel van Bilderdijk” (1851): „De altijd loyale Kemper” nam naast BILDERDIJK plaats.

¹⁰¹⁾ DE CLERCQ Dagboek I, 20.

¹⁰²⁾ BYVANCK II, p. 259.

¹⁰³⁾ HUIZINGA over dit letterkundig genre in zijn „Holländische Kultur des siebzehnten Jahrhunderts” p. 57.

¹⁰⁴⁾ DE CLERCQ Dagboek I, pag. 208.

¹⁰⁵⁾ „Herinneringen uit het Leven en den Omgang van W. de Clercq” door Mr. IS. DA COSTA (Amsterdam, H. Höveker 1850) p. 76.

¹⁰⁶⁾ Pierson over De Clercq, Dagboek I, p. 204.

¹⁰⁷⁾ Revue Encyclopédique (1823) geciteerd bij DA COSTA „Herinneringen uit het Leven en den omgang van W. de Clercq” p. 50.

¹⁰⁸⁾ Dagboek, I, p. 210.

¹⁰⁹⁾ *ibid.* I, p. 212.

¹¹⁰⁾ M. E. KLUIT „Het Reveil in Nederland” p. 97, 98, 99.

¹¹¹⁾ DA COSTA „Herinneringen uit het leven en den Omgang van W. de Clercq” p. 70.

¹¹²⁾ P. A. DIEPENHORST: Groen van Prinsterer p. 24.

¹¹³⁾ DE CLERCQ Dagboek II, 89. Het citaat in de dissertatie van J. C. VAN DER DOES „Bijdrage tot de Geschiedenis der wording van de Anti-Revolutio-

naire of Christelijk-Historische Staatspartij" (p. 57) betreffende de verhouding GROEN en DA COSTA is misleidend. Dit heeft geen betrekking op hun verhouding tijdens 't verschijnen van de Bezwaren; dit slaat op hun intiemere kennismaking die van veel later dateert (zie Dagboek van de Clercq, II).

Tevens is onjuist „En Groen schrijft in 1830". Dit moet zijn 1871 (bij het verschijnen van de Brieven van Mr. I. DA COSTA). Het citaat staat echter boven de eerste brief van DA COSTA van 3 Febr. 1830. Vandaar deze misvatting.

¹¹⁴) GROEN „Aan de Kiezers" XIX blz. 3.

¹¹⁵) Brieven III, p. 250.

¹¹⁶) Geciteerd bij P. A. DIEPENHORST: Groen van Prinsterer p. 68. Ned. Gedachten 2 Dec. 1873 p. 250; v. d. Does p. 80.

¹¹⁷) Ned. Gedachten p. 254.

GROEN's „Ongeloof en Revolutie" een zeer verbeterde uitgaaf van DA COSTA's „Bezwaren tegen den Geest der Eeuw" te noemen (F. H. FISCHER: „Historie en Cultuur van het Nederlandsche Volk" p. 354), is een weinig serieuze opmerking.

¹¹⁸) M. E. KLUIT p. 81.

¹¹⁹) Leerrede over Romeinen XI vers 5 door L. EGELING, p. 31.

¹²⁰) E. E. GEWIN. In den Reveilkring, p. 103.

¹²¹) E. E. GEWIN. In den Reveilkring, p. 69.

¹²²) DA COSTA's Komplete Dichtwerken (uitg. J. P. Hazebroek), p. 206.

De uitspraak: „Mannen als Bilderdijk en Capadose namen het voor hem op", (Nieuwe Geschiedenis der Paedagogiek, P. VAN DUUVENDIJK en J. B. VISSER p. 153) is misleidend. Van CAPADOSE is geen rechtstreeksche actie t. o. z. van de „Bezwaren" uitgegaan.

¹²³) BYVANCK II, p. 278.

¹²⁴) DE BEAUFORT Gids 1917, p. 289.

¹²⁵) Uitdrukking ontleend aan 't geschrift van B. VERHOEVEN „De zielegang van H. Roland Holst".

¹²⁶) A. A. VAN SCHELVEN „Stemmen des Tijds" Mei 1936 (Artikel over Biographiek).

¹²⁷) Zoo typisch: JUST HAVELAAR (o. m. in zijn Rodinstudie). Soms ook DIRK COSTER, EMIL LUDWIG en vele schrijvers van „Viés romancées".

Zie HUIZINGA's polemieken in „Cultuurhistorische Verkenningen" p. 41 v. v.

¹²⁸) BYVANCK heeft het helaas te weinig bekende boek geschreven „Un Hollandais à Paris en 1891" (préfacé An. France), waarin hij onvergetelijke dingen zegt over Fransche dichters en schrijvers uit dien tijd. (O. m. JEAN MORÉAS, VERLAINE, RIMBAUD, BAUDELAIRE).

Volgens FRANS ERENS was hij de eenige, die werkelijk deze kringen heeft gekend. Over Byvanck als Goethe-kenner: J. E. VAN DER LAAN: Goethe in de Nederl. Letteren (diss.) p. 117. Over Byvanck als Baudelaire-kenner: PAUL DE SMAELE: „Baudelaire. Het Baudelairisme. Hun nawerking in de Nederl. Letterkunde". Reeds in 1888 schreef BYVANCK over VERLAINE in De Spectator (zie N. A. DONKERSLOOT: „De Episode van de Vernieuwing onzer Poëzie" (diss.) p. 47). Over SHELLEY o. a. in zijn „Historische en Literarische Studiën" (p. 83—169).

¹²⁹) M. E. KLUIT, „Het Reveil in Nederland", p. 77.

¹³⁰) Woorden van RACINE, geciteerd bij J. P. HAZEBROEK: „Chateaubriand herdacht in 't Jubeljaar van zijn geboorte" (1868) p. 43.

¹³¹) RÜCKERT

¹³²) VAN OOSTERZEE: „enkele bladzijden zijner „Vier Evangelien" schijnen van angstzweet nog klam".

¹³³) L. WAGENAAR: „Het Reveil en de Afscheiding", p. 109. Was DA COSTA „meester van den vorm"? P. J. BLOK: „Geschied. van het Nederl. Volk", V. p. 264.

Ook zijn stijl staat onder invloed van BILDERDIJK. Vgl. Brief van Prof. van Kampen aan de Clercq van 17 Aug. 1823 (Reveilarchief). „Niet slechts in spelling en schrijffrant — dit zijn kleinigheden — maar ook in denkwijze neemt hij alles blindelings van hem (n.l. van BILDERDIJK) over.“

¹³⁴) BYVANCK II p. 258.

¹³⁵) VAN EEDEN: „Ellen“, Tweede Zang.

¹³⁶) H. BAVINCK, „Hedendaagsche Moraal“, p. 15.

¹³⁷) BYVANCK, „De Jeugd van Is. Da Costa“, II p. 279.

¹³⁸) HUIZINGA, „Tien Studiën“, p. 94.

¹³⁹) Inleiding tot Briefwisseling van Da Costa en Bilderdijk (p. XVIII).

¹⁴⁰) PASCAL „Pensées“ 920 (Ed. Crès et Cie par Victor Giraud p. 319) en LÉON CHESTOW „La nuit de Gethsémani, Essai sur la philosophie de Pascal“, p. 29.

¹⁴¹) DE BEAUFORT legt m. i. te veel nadruk op DA COSTA's gevoel van eigenwaarde, dat hem tot 't schrijven van De Bezwaren zou hebben gebracht (Gids 1917, III p. 290).

¹⁴²) BYVANCK II p. 285.

¹⁴³) Brief van BILDERDIJK aan DA COSTA van 28 Nov. 1822.

DE BEAUFORT zegt in zijn Gidsartikel (1917 III p. 264) „De grijze meester zal het ('t toekomstig leiderschap) hem vermoedelijk zelf ook wel hebben doen doorschermen“. Hier is één van de voorbeelden, waarin hij het expressis verbis zegt. Zie ook Brief aan DA COSTA v. 16 Xber 1822.

¹⁴⁴) KOENEN: geciteerd bij L. WAGENAAR, „Het Reveil en de Afscheiding“, p. 76.

¹⁴⁵) Incident met prof. SIMONS.

DE CLERCQ Dagboek I 211 (Tjeenk Willink 1889).

¹⁴⁶) M. NYHOFF, „Vormen“, Het Derde Land, p. 29.

¹⁴⁷) HUIZINGA, „Over historische levensidealen“, p. 12.

¹⁴⁸) A. ROLAND HOLST, „Voorbij de Wegen“ (Aan de Kust).

¹⁴⁹) HENRIËTTE ROLAND HOLST.

¹⁵⁰) M. E. KLUIT, „Het Réveil in Nederland“, p. 6 en 7.

J. KUIPER, „Geschiedenis van het Godsdienstig en Kerkelijk Leven van het Nederlandsche Volk“, p. 461.

¹⁵¹) GROOT, „Die Erweckungs Bewegung in Deutschland und ihr Literarischer Niederschlag als Gegenstück zu dem Holländischen Reveil“, p. 60.

¹⁵²) Ook BILDERDIJK las hem veel (Brief aan DA COSTA van 27 Juni 1823. Brief aan PIETER JOHANNES UYLENBROEK van 4 Oct. 1794).

¹⁵³) Briefw. TYDEMAN II 47 en 48.

¹⁵⁴) Zeer talrijke voorbeelden zouden hiervan zijn te geven, zie o. m. zijn Brieven aan DA COSTA. TYDEMAN, Capadose. KOLLEWYN, „Bilderdijk“ II p. 138 vg. E. GEWIN, „In den Réveilkring“, p. 25 vg. en p. 206.

¹⁵⁵) M. E. KLUIT p. 43, 51. BYVANCK 1e deel.

¹⁵⁶) KOLLEWYN, Bilderdijk II p. 140.

¹⁵⁷) BILDERDIJK aan DA COSTA, 8 Oct. 1820.

¹⁵⁸) DE BEAUFORT, Gids 1917 III p. 260.

¹⁵⁹) Uitvoerig in het Gidsartikel van E. E. GEWIN, „Het uitzicht van de Réveilmannen op Nederland en Oranje“.

¹⁶⁰) Aangehaald bij BYVANCK I, 234, 235, 236.

¹⁶¹) I. QUERIDO, Letterkundig Leven I p. 170.

¹⁶²) BYVANCK II p. 238.

¹⁶³) Onjuist is het den chiliast DA COSTA te noemen „Calvinist in den strengsten zin des woords“. G. ELGERSMA, „Lezen en Verwerken“ (p. 104); evenmin is het een karaktertrek van DA COSTA, dat hij „de Vorsten nog beschouwde als Gods gezalfden, als Koningen bij de gratie Gods“ (G. ELGERSMA p. 103). Dit is een principe.

¹⁶⁴) HUIZINGA, Tien Studiën, p. 98.

- ¹⁶⁵) „Bezwaren tegen den Geest der Eeuw”, p. 91.
- ¹⁶⁶) Brief van BILDERDIJK aan DA COSTA 9 Nov. 1822; ook die van 22 Juni 1823.
- ¹⁶⁷) A. BRUMMELKAMP Jr., „Da Costa als Dichter”, p. 97.
- ¹⁶⁸) C. SCHARTEN, „De Roeping der Kunst”, p. 35.
- ¹⁶⁹) GOETHE, „Faust”, II.
- ¹⁷⁰) THOMAS A KEMPIS, „Opera omnia” (ed. Pohl) II p. 36.
- ¹⁷¹) BILDERDIJK ook vreemdeling in de letterkundige wereld. Zie W. G. C. BYVANCK's schets over Felix Meritis in „Vaderlandsche figuren op den overgang der 18e eeuw”.
- Vgl. Brief van BILDERDIJK aan DA COSTA van 1 April 1824.
- ¹⁷²) Brief van 22 Juni 1823 (BILDERDIJK aan DA COSTA).
- ¹⁷³) A. KUYPER, „De Gemeene gratie”, III p. 195.
- ¹⁷⁴) In dezen afkeer van organisatie zijn ook invloeden van de Romantiek, die met zijn hartstochtelijk beleden individualisme het Nietzschiaansche „Gemeinschaft macht gemein” aanvaardde. Sprak DA COSTA in zijn brief aan BILDERDIJK niet over het „profanum vulgus” (aangehaald bij M. E. KLUIT, „Het Réveil in Nederland” p. 84) en is er in BILDERDIJK's hartstochtelijken afkeer van volkssoevereiniteit (D. W. IX, 318; IX 346 enz.) ook niet deze invloed van de Romantiek bij den man, „die de eerste en tevens de eenige universeele Romanticus in Holland is geweest” (GOSSAERT).
- Een voorbeeld van zijn meening over „het volk achter de kiezers”:
- Als 't geslacht van schoorsteenvegers
En geheel die eedle hoop
Ketellappers, mandtjenskoop
Modderscheppers, drekkuillegers,
't Lieve Vaderland regeert,
Is men nimmer te geleerd;
- (aangehaald bij L. W. C. KEUCHENIUS: Bilderdijk's Droom, Modderman's Voorstelling, Da Costa's Raad en Verwachting”, p. 11).
- ¹⁷⁵) Standaard van 21 Juni 1893.
- ^{175a}) BYVANCK, „De jeugd van Is. de Costa”, II 298.
- ^{175b}) Brieven V p. 51.
- ¹⁷⁶) Brieven IV p. 73.
- ¹⁷⁷) Brieven IV p. 117.
- ¹⁷⁸) „Bezwaren”, p. 93.
- ¹⁷⁹) Nederlander No. 94.
- ¹⁸⁰) J. H. LEOPOLD, Nieuwe Gids, Jan. 1897 (p. 240) opgenomen in zijn Verzen I, o.m. geciteerd bij A. DONKER, „Fausten en Faunen”, p. 17.
- ¹⁸¹) Waarom gebruikt men niet den term contra-revolutionair in plaats van wijdloopige omschrijvingen als: „Een anti-revolutionair-ist „avant la lettre” im groszen und ganzen”, B(uitenrust) H(ettema) in „Taal en Letteren” XVI p. 403? Bovendien blijven termen als „avant la lettre” (vgl. G. STUIVELING: „De Nieuwe Gids als Geestelijk Brandpunt” p. 30) en „voorlooper” (vgl. J. HUIZINGA „Tien Studiën” p. 311) altijd bedenkelijk.
- P. A. DIEPENHORST, „Groen van Prinsterer”, p. 56—68.
- ¹⁸²) J. PRINSEN „Het Sentimenteele bij Bilderdijk”, Gids, Oct. 1917, p. 134. Meer dan één opmerking in dit artikel prikkelt tot tegenspraak. Vgl. ook de stelling in de diss. van H. DE BUCK: „De Studie van het Middelnederlandsch tot in het midden der negentiende Eeuw”: BILDERDIJK is minder vatbaar geweest voor het sentimenteele dan PRINSEN in zijn opstel: „Het sentimenteele bij Bilderdijk” (Gids 1917 IV p. 93 v.v.) aanneemt.
- ¹⁸³) J. ROMEIN, „De lage landen bij de Zee”, p. 545.

¹⁸⁴⁾ Uitvoerig door A. BRUMMELKAMP Jr., „Bilderdijk's beteekenis voor ons nationale leven” p. 64 en 73.

¹⁸⁵⁾ DE BEAUFORT, Gids 1917, III p. 283.

¹⁸⁶⁾ GROEN, „Aan de Kiezers” (aangeh. bij P. A. DIEPENHORST, „Groen van Prinsterer”, p. 67).

¹⁸⁷⁾ C. SCHWARTS in „Ter gedachtenis aan Mr. Isaac da Costa” (1860) p. 56.

¹⁸⁸⁾ GROEN in de „Brieven van Mr. Isaac da Costa” (II p. XVIII).

¹⁸⁹⁾ Brieven D a Costa I p. 3.

¹⁹⁰⁾ M. E. KLUIT, p. 210.

¹⁹¹⁾ Over DA COSTA's aandeel aan de redactie-arbeid verscheen reeds 'n artikel van J. C. RULLMANN „De politieke Leiding onzer Christelijke Periodieken in de 19e eeuw” en een van J. C. VAN DER DOES „De Antirevolutionaire Pers in de eerste jaren van het bestaan der Partij” (beide in „Antirevolutionaire Staatskunde”).

In zijn „Rekenschap van gevoelens” (p. 3 en 4) zegt hij van dit werk „En toch! daar is wijziging van inzicht, verandering van standpunt en, in zeker opzicht, van richting bij mij voorgevallen. Die mijne Opstellen in de *Nederlandsche Stemmen en Beschouwingen* met eenige aandacht heeft willen nagaan, zal den gang mijner denkbeelden op dit gebied ligtelijk hebben kunnen vatten”.

¹⁹²⁾ Brief van 30 April 1844 (Brieven Da Costa I p. 161).

¹⁹³⁾ p. 21.

¹⁹⁴⁾ J. A. SINGENDONCK (toen nog Groeniaan) in „De Vereeniging, Christelijke Stemmen”, 1849.

Brief van 28 Mei 1848 van GROEN aan DA COSTA (Brieven Da Costa I, p. 319 en p. 323).

¹⁹⁵⁾ GROEN, Brieven Da Costa I, p. 104.

¹⁹⁶⁾ Brieven Da Costa II, p. 106. Een van de stellingen van O. N. OOSTERHOF in zijn dissertatie „Da Costa als polemist” verdedigd aan de V. U., is: Het Contra-revolutionaire standpunt is een miskenning van de leiding Gods in de historie.

DER DEUTSCHE KIRCHENSTREIT VON 1935—1936

VON

RUD. GROB.

In einem frühern Artikel: „Der Kampf um die Neugestaltung der Deutschen Evangelischen Kirche“ hat der Verfasser die Entwicklung des Deutschen Kirchenstreites in den Jahren 1933 und 1934 darzulegen versucht. Im Anschluss an diese Berichterstattung sucht er die Weiterentwicklung unter folgenden Gesichtspunkten zu beleuchten: Stellung zur Staatsgewalt; Einigungsversuche innerhalb der Bekenntnisfront; Die Deutschen Christen.

Die Stellung der Kirche zur Staatsgewalt.

Die „Vorläufige Leitung der Deutschen Evangelischen Kirche“ richtet im Januar 1935 eine Denkschrift an die Reichsregierung, worin sie feststellt, dass in weiten Gebieten kein ordnungsgemässes Kirchenregiment mehr bestehe, und den Vorschlag macht, dass auf Grund der Reichskirchenverfassung vom Jahre 1933 und der reformatorischen Bekenntnisse das kirchliche Recht wieder hergestellt werde.

Reichsinnenminister FRICK versagt der Vorläufigen Kirchenregierung die staatliche Anerkennung, findet aber im Laufe der nächsten Monate, zusammen mit der Vorläufigen Leitung eine Lösung, wonach der Reichsbischof MÜLLER hätte in den Hintergrund treten müssen. Diese Lösung konnte jedoch nicht verwirklicht werden, weil ihr der Reichskanzler die Zustimmung versagte.

Dem Namen nach regiert also immer noch der Reichsbischof, dessen Herrschaft jedoch zusehends einem Schattendasein verfällt.

Am 3. und 4. März tagt unter dem Vorsitz von Präses KOCH in Berlin-Dahlem die *Zweite Bekenntnissynode der Evangelischen Kirche der Altpreuussischen Union*, die ein „Wort an die Gemeinden“ beschliesst, das unter andern folgende Sätze enthält:

„Das erste Gebot lautet: Ich bin der Herr, dein Gott. Du sollst keine anderen Götter neben mir haben.

Wir gehorchen diesem Gebot allein im Glauben an Jesus Christus, den für uns gekreuzigten und auferstandenen Herrn. Die neue Religion ist Auflehnung gegen das erste Gebot.

1. In ihr wird die rassisch-völkische Weltanschauung zum Mythos. In ihr werden Blut und Rasse, Volkstum, Ehre und Freiheit zum Abgott.

2. Der in dieser neuen Religion geforderte Glaube an das „ewige Deutschland“ setzt sich an die Stelle des Glaubens an das ewige Reich unseres Herrn und Heilandes Jesus Christus.

3. Dieser Wahnglaube macht sich seinen Gott nach des Menschen Bild und Wesen. In ihm ehrt, rechtfertigt und erlöst der Mensch sich selbst. Solche Abgötterei hat mit positivem Christentum nichts zu tun. Sie ist Antichristentum.

Der Staat hat seine Hoheit und Gewalt durch des Gebot und die gnädige Anordnung Gottes, der allein alle menschliche Autorität begründet und begrenzt.

Wer Blut, Rasse und Volkstum an Stelle Gottes zum Schöpfer und Herrn der staatlichen Autorität macht, untergräbt den Staat.”

Die Leitung der Altpreuussischen Bekenntnissynode verlangt von allen Pfarrern die Verlesung dieser Botschaft beim nächsten Gottesdienst am 17. März 1935. Der Reichsminister verbietet diese Kundgebung. Am Samstag den 16. März erscheint bei den Pfarrern, die zur Bekenntnisgemeinschaft gehören, der Beauftragte der Staatspolizei, um ihnen das Verbot der Kanzelabkündigung mitzuteilen. Weitaus die meisten verweigern den Gehorsam. Darauf werden etwa 500 Pfarrer nach der Verlesung der Kanzelabkündigung verhaftet. In Brandenburg 185, in Pommern 50, in Schlesien 200, in der Grenzmark 21, in der Provinz Sachsen 80, in Berlin 15, in Barmen 15. Präses KOCH erhält Hausarrest. Die politischen Behörden sind besonders erbittert, dass die Verlesung gerade am deutschen Heldengedenktag stattgefunden hat. Präses KOCH erlässt einen Aufruf, der zum mutigen Ausharren auffordert. An den massgebenden Staatsstellen geht eine Menge von Protesten ein. Im Volk wächst die Erregung. Die meisten Pfarrer werden am 21. März aus der Haft entlassen. Präses KOCH und Bischof MARAHRENS erklären dem Reichsminister, dass das „Wort an die Gemeinden“ nicht gegen die Obrigkeit als solche, sondern lediglich gegen das Neuheidentum gerichtet sei.

Am 24. und 31. März wird dann die Kundgebung ungestört in den Gottesdiensten verlesen.

Die Verfolgung von einzelnen bekennnistreuen Pfarrern geht weiter. Ueber etwa 80 wird das Redeverbot verhängt, 60 werden polizeilich ausgewiesen, 50 verhaftet, 30 kommen ins Konzentrationslager, meistens jedoch nur für 2—3 Wochen. Der Rat der Evang.-Lutherischen Kirche Deutschlands, der württembergische Pfarrerverein, die Rheinische Bekenntnissynode und zahlreiche Einzelgemeinden senden Eingaben an die höchsten Behörden. Die Bruderräte der Bekenntnisgemeinschaften schreiben: „Wenn der Ruf Deutschlands als eines Rechtsstaats nicht gänzlich zerstört werden soll, müssen diese Dinge ein Ende haben.“ Das Bild der Pfarrer in Sträflingskleidern sei nicht mehr tragbar. Am 2. Juni werden die letzten der verhafteten Pfarrer freigelassen.

Die *Aeussere Mission* war Ende 1934 wegen den Schwierigkeiten der Devisenbeschaffung in eine verzweifelte Lage geraten. Trotz der überaus schwierigen Währungslage des Reiches, beschlossen die Reichsstellen, der Mission weitgehend entgegenzukommen. Das Auswärtige Amt hat bei diesem Beschluss mitgewirkt. Die monatl. Devisengenehmigung umfasst eine Summe von 250.000 Mark, die wegen Devisenknappheit nicht immer zur Verfügung stand.

Die *Innere Mission*, deren Zentralausschuss im Jahre 1933 mit Deutschen Christen besetzt wurde, zeigt das Bild des Kirchenkampfes: die äussere Macht liegt in den Händen der Deutschen Christen, Recht und geistige Leitung bei den Vertretern der Bekennenden Kirche. Sie verbinden sich zu einer „Arbeitsgemeinschaft der missionarischen und diakonischen Verbände der deutschen evangelischen Kirche“. Daraufhin werden in den Zentralausschuss wirkliche Führer der Innern Mission, wie Dr. VON BODELSCHWINGH und andere gewählt.

Es wird eine nationalsozialistische Schwesternschaft gegründet, im Volke die „braunen Schwestern“ genannt. Sie sollen als politische Soldaten die nordische Weltanschauung vertreten, pflichttreu und lebensfroh sein, und sie sollen „nicht mit dem Leben abgeschlossen haben, nicht in höhern Sphären schweben.“ Liest man die letztern Ausdrücke, meint man den Juden PAUL LEVI zu hören, der als Führer der sozialistischen Schwestern den christlichen Pflegerinnen mangelnde Lebensfreude vorwarf.

Neue Spitäler sollen nur mit braunen Schwestern besetzt werden. Sie werden an eine soldatische Haltung gewöhnt. Statt des Tischgebets kommt da und dort bei ihnen der Eingangsspruch in Anwen-

dung: „Guter Frass!“ In Württemberg marschiert eine Kolonne dieser Schwestern in ein Krankenhaus und befiehlt den Diakonissen das Haus zu verlassen. Es handelt sich hier freilich um eine Ausnahme.

Bei der Beurteilung solcher und ähnlicher Vorfälle ist immer im Auge zu behalten, dass untergeordnete Parteistellen eine aussergewöhnliche Vollmacht besitzen und gelegentlich auf eigene Faust im Widerspruch zu den massgebenden Führern der Partei handeln. Es kommen vereinzelt Fälle vor, wo Pfarrer bedroht und misshandelt werden und die zuständigen Gerichte erklären, wegen der Macht der Partei nicht imstande zu sein, Recht zu schaffen. Wird dann an höherer Stelle durch einflussreiche kirchliche Führer und Parteistellen Verwahrung eingelegt, werden meistens die Uebergriiffe der untern Stellen, freilich in sehr milder Form, getadelt.

Der Partei wird verboten, die Deutschen Christen öffentlich zu unterstützen und sich am Kirchenstreit zu beteiligen. Der jugendliche Führer der Hitlerjugend, BALDUR VON SCHIRACH, erlässt von Zeit zu Zeit Glaubensbekenntnisse nach folgender Art:

„Man schmäht uns, wir würden die Religion verleugnen, die Kirchen zerstören, die Ordnung aufheben, das Christentum ablehnen. Wollen wir nicht vielmehr eine wahrhafte Religion sein, gerade einem ewigen, unzerstörbaren Ideal leben? Wir glauben an die heroische Zukunft unseres Volkes. Heisst das gegen Gott sein? Wir verteidigen die ewigen Werte der Religion gegen die, die mit der Religion Geschäfte machen. Wir bauen in die Herzen der Jugend einen grossen Altar, auf dem Deutschland steht.“ ... (aus einer Rede im Zeltlager der Hitler-Jugend am 27. Mai 1935 bei Schwalbach).

Im Oktober 1935 spricht BALDUR VON SCHIRACH auf einer Grosskundgebung in Limburg a. d. Lahn folgende Worte:

„Wie heute hier auf diesem Platz eine Jugend zusammensteht, die weder katholisch noch evangelisch ist, sondern einfach deutsch, so wird einmal ein ganzes Volk zusammenstehen, ein Volk, das nicht mehr in Konfessionen zerspalten ist, sondern durch den Glauben an seinen Führer und an seine heilige Heimaterde zusammengeschweisst ist.“ ...

Die ersten, Wellen einer neu aufkommenden Kirchengaustrittsbewegung, welche ihren Ausgang nimmt beim Führerkorps der Hitlerjugend, werden chronisch.

Reichserziehungsminister RUST erklärt am 5. April 1935:

„Der Nationalsozialismus bekennt sich zum positiven Christentum.“

„... Wir wollen das Kreuz auf den Kirchen schützen; aber wir wollen das Hakenkreuz auf dem Thingplatz und Sportplatz leuchten lassen. Wir kommen niemand ins Gehege...“

Der Führer hat den christlichen Kirchen in Deutschland erklärt: Ich werde nicht nur die Kirchen schützen, sondern auch ihre Bekenntnisse.“ ...

Am 19. Mai 1935 erklärt Minister RUST u. a.:

„Adolf Hitler hat niemals eine religiöse Sendung in unserm Volke beansprucht, sondern eine politische Sendung im höchsten Sinne, und wenn er zur religiösen Frage gerufen wird, so ist das ein Gebiet, das er nicht betreten kann.“

Reichsinnenminister Dr. FRICK sagt am 1. Juni 1935 beim Thüringer Gauparteitag in Erfurt u. a.:

„Partei und Staat mischen sich nicht ein in Glaubensangelegenheiten. Es ist absolut das friderizianische Rezept massgebend, dass jeder nach seiner Fassung selig werden kann. Aber eifersüchtig werden wir darüber wachen, dass die Kirche ihren Kirchenbezirk nicht überschreitet. Die Aufgabe der Kirche ist die Seelsorge; nicht aber ist ihre Aufgabe, auf das politische Gebiet überzugreifen.“ ...

Der württembergische Ministerpräsident MERGENTHALER erklärt am 17. September 1934:

„Wir sind Vertreter einer politischen Weltanschauung und begeben uns nicht in die innern seelischen Bezirke der religiösen Weltanschauung.“

Das ist die Losung von ROSENBERG, der am 17. Januar 1935 erklärt:

„Weltanschauung ist also nicht ohne weiteres gleichzusetzen mit Religion, sie kann diese aber umfassen...“

Die Weltanschauung eines Volkes ist also das Umfassende, das alles Charakterisierende, wenn sie wirklich tief und echt ist. Sie ist damit aber in ihrem Gehalte weiträumig genug, verschiedenste geistige und seelische Temperamente zu beherbergen.“

Hier liegt der Kernpunkt aller Wirrnisse. ROSENBERG behauptet, er bringe keine neue Religion, beansprucht aber für den Staat „die Weltanschauung“. Liest man dann in massgebenden Parteizeitungen, wie z. B. in dem „Schwarzen Korps“ nach, was unter dieser Weltanschauung verstanden wird, so stösst man auf eine entschlossene Bekämpfung der christlichen Hauptlehren und einen ebenso entschlossenen Schutz des Neuheidentums. Von der Staatsgewalt wird die

Verkündigung neuheidnischer Lehren in der Presse weiterhin erlaubt, während der kirchlichen Presse immer mehr Fesseln angelegt werden. Schulungslager für nationalsozialistische Parteimitglieder werden sehr häufig christenfeindliche Pflanzstätten des Neuheidentums.

Angesichts dieser Lage hat die 3. Reichstagung der *Bekenntnissynode von Augsburg* vom 4., 5. und 6. Juni 1935 ein besonderes Wort an die Obrigkeit gerichtet:

„Gottes Wort, wie es in der Heiligen Schrift und in den Bekenntnissen der Reformation bezeugt ist, lehrt uns, dass alle staatliche Obrigkeit von Gott gesetzt ist zu Schutz und Ordnung des Rechts und deshalb Anspruch hat auf unsere Achtung und unseren Gehorsam. Solchen Gehorsam leisten wir nicht aus Zwang und äusseren Vorteils wegen, sondern voll Willigkeit aus unserem an Gottes Wort gebundenen Gewissen.

Wiederholt wurde den christlichen Kirchen in feierlicher Weise die Freiheit, ihren Glauben zu bekennen und auszuüben, zugesichert. Diese Freiheit schliesst die öffentliche Predigt ein, die der Kirche durch ihren Herrn befohlen ist. Durch Ausweisungen und Redeverbote, durch Presse- und Versammlungsverbote, die von den verschiedensten Stellen verhängt werden, wird ihr die Erfüllung ihres Auftrages unmöglich gemacht, die Erörterung kirchlicher Fragen ausgeschaltet und dadurch die Verkündigung empfindlich beschränkt.“

Im „Wort an die Gemeinden, ihre Pfarrer und Aeltesten“ heisst eine Stelle:

„Wir ermahnen zum rechten Gehorsam gegen die Obrigkeit. Der Apostel Petrus sagt:

„Seid untertan aller menschlichen Ordnung um des Herrn willen — als die Freien und nicht, als hättet ihr die Freiheit zum Deckel der Bosheit, sondern als die Knechte Gottes.“ (1. Petri 2, 13, 16).

Derselbe Apostel ruft seiner Obrigkeit zu:

„Richtet ihr selbst, ob es vor Gott recht sei, dass wir euch mehr gehorchen denn Gott. Denn wir können es ja nicht lassen, dass wir nicht reden sollten, was wir gesehen und gehört haben.“ (Apostelg. 4, 19, 20).

Die Obrigkeit hat ihre Gewalt von Gott. Nach Gottes Gebot ist ihr der Christ untertan. Der Gehorsam gegen die Obrigkeit findet seine Grenzen dort, wo der Christ durch diesen Gehorsam zur Sünde wider Gottes Gebote gezwungen würde. Wo das Zeugnis, von dem die Christenheit nicht lassen darf, gehindert oder verboten wird, da ist es Pflicht gegen Gott, ohne Menschenfurcht im Handeln und

im Leiden die Gnade und Herrlichkeit Jesu Christi jedermann zu bezeugen.

Lasst euch auch durch Bedrückung oder Verfolgung nicht beirren, der Obrigkeit in Ehrerbietung untertan zu sein. Bleibt gehorsam gegenüber den Herren, die euch gesetzt sind. Lasst euch nicht verbittern! Bleibt in der rechten Liebe zu unserem Volk! Ehret die Gabe Gottes, die wir in unserem Volke empfangen haben! Seid unermüdlich im Dienen! Tut Fürbitte für Volk und Obrigkeit."

Man vergleiche den Unterschied in der Tonart, in der die Augsburger Synode über die Obrigkeit spricht, von dem schon zitierten Satz, der in der Zweiten Bekenntnissynode der Evangelischen Kirche der Altpreuussischen Union am 5. Juni in Berlin-Dahlem ausgesprochen wurde:

„Das irdische Recht erkennt seinen himmlischen Richter und Hüter, und der Staat selbst verliert seine Vollmacht, wenn er sich mit der Würde eines ewigen Reiches bekleiden lässt und seine Autorität zu der obersten und letzten auf allen Gebieten des Lebens macht."

Was bedeutet eigentlich dieser Satz: „der Staat selbst verliert seine Vollmacht?"

KARL BARTH sendet an seine Freunde, die an der Augsburger Synode teilnehmen, einen Brief, in dem er erklärt, die heutige deutsche Regierung könne nicht als Obrigkeit im Sinne des Römerbriefes angesehen werden, weil sie nicht die Regierung eines Rechtsstaates sei. Er wirft weiter der bekennenden Kirche ihre „Loyalitätsbeteuerungen gegenüber dem Staate" vor und fragt:

„Sind sie aufrichtig? Wie seltsam ahnungslos oder gar schlafend müsste dann die deutsche Christenheit die Entwicklung der letzten Jahre begleitet haben!"

Er beklage es, dass sich der Satz: „Ehret die Gabe Gottes, die wir in unserem Volke empfangen haben," im Sendschreiben „einschleichen konnte, der eine offene Konzession an das Dogma der DC bedeutet, die man in früheren Erklärungen mit Bewusstsein unterlassen hatte, — die längst ersehnte, aber wirklich nicht wünschbare Frontverbreiterung wird damit geschafft sein!"

Wie meinte KARL BARTH seine Worte? Was hätte die Kirche tun sollen? Darüber schrieb er in der schweizer Wochenzeitung „Die Nation", einem linksbürgerlich-marxistischen Kampfblatt, im März

1936, in einem Artikel: „Der deutsche Kirchenstreit als Frage an den schweizerischen Protestantismus“, unter anderem wie folgt:

Die Bekennende Kirche ist bis jetzt nicht dazu übergegangen, den nationalsozialistischen Staat auch auf den anderen Feldern seiner Betätigung, etwa hinsichtlich der Judenverfolgungen, oder des 30. Juni 1934, oder der Konzentrationslager, etwa hinsichtlich der systematischen Lüge, mit der seine Presse das ganze deutsche Leben vergiftet, vor ihren Widerspruch zu stellen und zur Rechenschaft zu ziehen. Die bekennende Kirche hat sich bis jetzt im Ganzen in der Tat mit dem Kampf um ihre eigene Reinheit und Freiheit begnügt. Das ist ihre Schranke und ihre Schwäche.

Die Zuschauer möchten aber bedenken: Für die in der Hauptsache durch die lutherische Reformation bestimmten deutschen Protestanten ist der uns Schweizern so selbstverständliche Gedanke einer Verantwortlichkeit der „Obrigkeit“ gegenüber dem Volke und einer Verantwortlichkeit des Volkes für seine „Obrigkeit“ nun einmal bis heute jedenfalls als christlicher Gedanke eine reichlich neue und fremde Sache...

Es kommt vor allem dazu, dass die Kräfte der Kirche zunächst durch den Kampf um ihre Existenz und um ihre eigene Reinigung so in Anspruch genommen waren, dass sie zu der weiteren und in ihrer praktischen Schwierigkeit ganz unübersehbaren Aufgabe als Hüterin des Geistes, des Rechtes und der Freiheit auch auf anderen Gebieten als ihrem eigenen einfach den Atem noch nicht hatte...

Es ist seltsam genug, dass ausgerechnet KARL BARTH, der doch wie kein anderer alle Anknüpfungspunkte von Natur und Gnade widerlegt, nun plötzlich den Begriff des Rechtsstaates in die kirchliche Diskussion wirft — diesen Begriff, der schliesslich ohne rechtsphilosophische Erwägungen und zum mindesten ohne die gerade von KARL BARTH so bekämpfte natürliche Theologie sinnlos wird. Denn was ist ein Rechtsstaat? War die Obrigkeit eines NERO Obrigkeit im Sinne des Römerbriefes? Dann müsste sie aber nach KARL BARTH die Obrigkeit eines Rechtsstaates gewesen sein. Wer entscheidet welcher Staat ein Rechtsstaat sei und welcher nicht? Spricht die heilige Schrift überhaupt vom Staat? Warum tut sie es nicht? Doch wahrscheinlich darum weil jeder Staatsbegriff notwendigerweise mit irgendwelchen philosophischen Lehrmeinungen über die Natur des Menschen verbunden sein muss. Damit würde auf irgend eine Weise die unbiblische Fragestellung: Natur und Gnade zugelassen, während die Bibel ihre Lehre von der Obrigkeit unter die Frage: „Sünde und Gnade“ stellt.

Wenn aber einmal der Gehorsam gegenüber der Obrigkeit vom Begriff des Rechtsstaates abhängig gemacht wird, scheint es auch verständlich, dass BARTH verlangt, die Kirche müsse als Hüterin des Geistes, des Rechts und der Freiheit auch auf anderen Gebieten als ihrem eigenen auftreten. Wenn das als Forderung der Kirche und nicht nur als Forderung der hiezu berufenen Glieder aufgefasst wird, dann fragen wir: Auf welchen Gebieten soll sie das tun? Für welche Freiheit und für welches Recht soll sie eintreten? Entweder gilt diese Forderung auf Grund der heiligen Schrift als göttliches Gebot, und dann müsste die Kirche als solche, z.B. in Russland, öffentlich gegen die dortige Unterdrückung des Rechtes und der Freiheit auftreten.

Und wer wollte dies von ihr verlangen? Oder: diese Forderung kann auf Grund der heiligen Schrift nicht erhoben werden und dann bleibt als Wahrheitselement nur noch die Forderung übrig, dass der einzelne Christ in seinem Lebenskreis und als Glied der Kirche innerhalb der staatlichen Ordnung und gemäss den bestehenden Gesetzen für die Freiheit und das Recht kämpfen soll, je nach der Stelle, an der er in seinem Berufe und mit seiner persönlichen Aufgabe steht.

Die Erklärung von KARL BARTH, dass die deutsche Obrigkeit im Sinne von Römer 13 nicht mehr als Obrigkeit anzusehen sei, hat auch die meisten seiner theologischen Anhänger in Deutschland mit Schmerz erfüllt. Sie gab den Verleumdungen der Gegner, als ob die Bekenntnisfront aus politischen Gründen gegen den Totalitätsanspruch des Staates aufgetreten sei, neue Nahrung.

Am 7. Dezember 1934 wird KARL BARTH von dem Vorsitzenden der Dienststrafkammer wegen Verweigerung der Leistung des deutschen Grusses in den Vorlesungen an der Universität und wegen seiner „nicht tragbaren Ablehnung des neuen Staates“, sowie wegen einiger politischer bedenklicher Aeusserungen angeklagt und am 20. Dezember seines Amtes enthoben. KARL BARTH hatte sich mutig und mit Recht gewehrt, innerhalb des Raumes der Kirche den deutschen Gruss darzubringen.

Am 21. Juni 1935 hat das Obergerverwaltungsgericht das Urteil der Dienststrafkammer aufgehoben. Die Anklageschrift des Staatsanwalts wird nur in geringem Masse anerkannt. BARTH erhält eine geringe Geldbusse. Sieben Tage später wird er dann — voraussichtlich wegen dem inzwischen bekannt gewordenen oben erwähnten Brief nach Augsburg — und sehr unbedachter politischer Aeusserungen endgültig

seines Amtes enthoben. Es war bedauerlich, dass KARL BARTH, dem die deutsche Bekenntnisbewegung Grosses verdankt und der lange Zeit ihr überragender Führer im Kampf gegen die Deutschen Christen gewesen war, nun ein Opfer seiner revolutionären kirchenpolitischen Weisungen geworden ist. Die Grösse seines Dienstes, den er im Anfang des Kampfes der deutschen Bekenntniskirche geleistet hat, wird dadurch nicht geschmälert.

Den theologischen Anhängern BARTHS ist es hoch anzurechnen, dass sie trotz weitgehender Verbundenheit mit ihrem Lehrer seine politische Kampfstellung nicht teilten und versuchten, eine biblische Stellung zu Römer 13 einzunehmen, ohne ihren entschiedenen Kampf gegen die Uebergriffe des Staates in das Gebiet der Kirche aufzugeben.

Am 1. Juni 1935 wird eine „*Beschlusstelle in Rechtsangelegenheiten der evangelischen Kirche*“ durch das Reichsinnenministerium geschaffen, die über Rechtsangelegenheiten der evangelischen Kirche nach Anhörung der Parteien endgültig entscheiden soll.

Die Vorläufige Leitung der Deutschen Evangelischen Kirche verwahrt sich in einem Schreiben vom 17. Juni 1935 dagegen, dass der Staat aus weltlichen Gesichtspunkten das geistliche Recht beeinflussen wolle. Als Antwort erscheint eine neue Verordnung am 27. Juni, welche das Gesetz bestätigte und als Vorsitzenden der Beschlusstelle den „Reichsminister für kirchliche Angelegenheiten“ KERRL wählt. Ende November 1936 erhält KERRL einen ständigen Vertreter, namens MUHS, der am 10. November aus der Kirche ausgetreten war und dann im Hinblick auf seine Wahl als Vertreter des Reichskirchenministers am 16. November wieder in die Kirche „subita conversione“ eingetreten ist.

Am 1. Oktober 1935 erfolgt die *Einsetzung des Kirchenausschusses*. Minister KERRL schreibt dazu:

„Der Staat bietet der Kirche seine rechtliche Hilfe an, damit sie auf dem Umweg über diese Ausschüsse in einer, wir wollen hoffen recht kurzen, Uebergangszeit sich sammle, ordne und selbständig aufbaue.“

Der Kirchenausschuss wird von den einen als eine vorübergehende Brücke aus dem kirchlichen Wirrwarr zu einer festen Ordnung angesehen. Sie sehen in ihm eine Treuhandstelle des Staates, der die Hand zu einer neuen Ordnung bieten wollte, ohne die Kirche zu vergewaltigen. Die anderen sehen in dem Ausschuss eine besondere Tücke, auf einem Schleichwege die Kirche erst recht zu entmündigen.

Zum Präsidenten des Ausschusses wird der langjährige General-superintendent von Westfalen, Dr. ZÖLLNER gewählt. Der Ausschuss wirkt zunächst segensreich. Eine Reihe von Gewalttaten der Deutschen Christen, z. B. in der Kirche von Hessen-Nassau, werden rückgängig gemacht. Am 14. II. 1936 erlässt der Reichskirchenausschuss folgende Erklärung:

I. Aufgabe der Kirchenausschüsse.

„Die Arbeit der Kirchenausschüsse wird bestimmt und begrenzt durch „die unantastbare Grundlage der Deutschen Evangelischen Kirche, das Evangelium von Jesus Christus, wie es uns in der Heil. Schrift bezeugt und in den Bekenntnissen der Reformation neu ans Licht getreten ist.

In der gewissenhaften Bindung an diese Grundlage der Kirche sehen die Kirchenausschüsse für ihr Bemühen, den Kirchenstreit zu beenden und den Weg zu fruchtbarer kirchlicher Arbeit freizulegen, nur kirchliche Mittel und Grundsätze als berechtigt an. Auch für die Dauer des Auftrags, eine vorläufige äussere Ordnung herzustellen, muss das kirchliche Handeln der Ausschüsse vor der Grundlage der Kirche bestehen.

II. Die Verkündigung der Kirche.

„Die Verkündigung der Kirche ist gebunden an die Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments als an das Gotteswort, in dem uns unter der Hülle menschlichen Wortes Jesus Christus begegnet. Er ist der Mittelpunkt aller Botschaft der Kirche...

... So verkündet die Kirche nicht eine menschliche Religion, Moral oder Weltanschauung. Ihre Grundlage ist nicht das religiöse Sehnen und Wollen des natürlichen Menschen, sondern die Offenbarung des Dreieinigen Gottes in Jesus Christus. Sie verkündet Gott den Vater als Schöpfer der Lebensordnungen, unter denen wir stehen. Sie verkündet Christus als den Erlöser und Retter der sündig gewordenen Welt. Sie verkündet den Heiligen Geist, der in aller Welt Menschen erleuchtet, zur Kirche versammelt und im Glauben an ihn erhält.“

Bereits am 3. Oktober 1935 wird Reichsbischof LUDWIG MÜLLER seiner Amtsfunktionen entkleidet. Der Reichskirchenausschuss hat über das Buch LUDWIG MÜLLERS: „Deutsche Gottesworte“ ein vernichtendes Urteil gefällt, indem er unter anderm sagt:

„Der Verfasser sagt sich mit dieser Schrift und in ihrem Nachwort von der im Worte Gottes begründeten, aus Bekenntnis heraus lebenden und ohne Lehre nicht existenzfähigen evangelischen Kirche los. Alle seine gegenteiligen Erklärungen werden damit als unwahr entlarvt.“

Die 4. Reichstagung der *Bekenntnissynode in Oeynhausen* vom Februar 1936 lässt als Gesamtsynode die Stellungnahme zu den Kirchenausschüssen offen; die reformierte Teilsynode lehnt den Kirchenausschuss mit folgender Erklärung ab.

„Da es unmöglich ist, die Kirchenleitung ohne Bindung an die bekenntnismässige Wahrheit und ohne Verwerfung des bekenntnismässigen Irrtums auszuüben, ist es der Kirche verwehrt, solche Ausschüsse, auch für eine Uebergangszeit, als Leitung und Vertretung der Kirche anzuerkennen.“

In den extremen Kreisen der Bekenntnisfront gewinnt die Auffassung die Oberhand, dass der Reichskirchenausschuss darum nicht zu seinem Dienst bevollmächtigt sei, weil er einem staatlichen Regiment unterstellt sei. Andere ebenso entschiedene Bekenner der Kirche weisen auf das Beispiel der altchristlichen Konzile hin, deren Glaubenssymbole anerkannt werden, obschon diese Versammlungen von der Staatsgewalt des römischen Kaiserreiches einberufen wurden.

Der Kampf gegen die christliche Schule.

Dank einer riesigen Werbearbeit werden z. B. in Stuttgart von 28.000 Schulkindern 26.000 in die staatliche Gemeinschaftsschule angemeldet. Die evangelischen und die katholischen Bekenntnisschulen schmelzen furchtbar zusammen.

Am verheerendsten wirkt der Eingriff der Staatsgewalt in den *theologischen Fakultäten*. Die theologische Schule in Elberfeld wird Ende 1936 aufgehoben. Die Reformierten haben damit keine bekenntnismässige Hochschule für ihre Theologen mehr. Vereinzelt wirken an verschiedenen staatlichen Fakultäten noch an das reformierte Bekenntnis gebundene Lehrer. Die Mehrzahl der Dozenten schwimmt im Strom einer Theologie, die nicht deutlich von den Irrlehren der Deutschen Christen abbrückt.

Konfessionelle Jugendlager werden verboten. Auch Freizeiten von Theologiestudenten werden auf Veranlassung des Reichsinnenministers und des Kultusministers polizeilich untersagt. Theologiestudenten dürfen nicht mehr Jungvolksführer sein. Die Werbung für konfessionelle Jugendverbände ist untersagt. Der Reichsamtleiter des nationalsozialistischen Lehrerbundes schreibt am 29. September 1936:

„Das Hauptamt für Erzieher in der Reichsleitung der N.S.D.A.P. ist zum alleinigen Träger der politischen und weltanschaulichen

Schulung der deutschen Erzieher berufen. Der N.S.L.B. hat die gesamte deutsche Erzieherschaft einheitlich auszurichten... Angehörige des N.S.L.B. haben zwischen dem N.S.L.B. (den nationalsozialistischen Lehrerbund) und konfessionellen Lehrer- bzw. Lehrerinnenverein zu wählen."

Das Württembergische Kultministerium bestimmt, welche Lieder geistlichen Inhalts in den Volksschulen noch gesungen werden dürfen.

Der Reichskirchenausschuss hat beim Reichskirchenministerium und allen Mitgliedern des Reichskabinetts, sowie bei sämtlichen Reichstatthaltern in einem Rundschreiben entschiedene Verwahrung gegen die fortdauernden Uebergriffe staatlicher Stellen und der Partei in das Gebiet der Kirche eingelegt. Die Stellung des Reichskirchenausschusses gegenüber dem Reichskirchenminister ist dadurch unsicher geworden. Es muss sich jedenfalls bald entscheiden, ob sich der Reichskirchenausschuss bei der entschieden bekenntnismässigen Haltung gegenüber den staatlichen Behörden behaupten kann. Die Ereignisse am Schluss des Jahres 1936 scheinen nicht dafür zu sprechen.

Unmittelbar nach dem Schreiben des Reichskirchenausschusses setzte eine erneute Verschärfung des Kirchenkampfes ein, die durch folgende Tatsachen beleuchtet wird:

1. Die fernere Abhaltung der Evangelischen Wochen ist mit einer einzigen Ausnahme (Nürnberg) verboten worden. In Nürnberg hat der aus der Kirche ausgetretene Polizeipräsident, die Erregung der kirchlich gesinnten Kreise befürchtend, von Reichsminister KERRL die Aufhebung des Verbotes erwirkt. In *Erfurt* wollte man wenigstens die Predigten anlässlich der Evangelischen Woche abhalten. Als Bischof MEISER dort in der Kirche erschien, drohte ihm der Regierungspräsident, ihn zu unterbrechen, wenn er die Kanzel besteige. Bischof MEISER stellte fest, dass er nur der Gewalt weichend auf die Predigt verzichte.

2. In Lübeck hat der den Deutschen Christen Thüringer Richtung zugehörnde Bischof BALZER die der Bekenntniskirche angeschlossenen acht Pfarrer der Lübecker Landeskirche auf 31. Dezember 1936 fristlos und ohne Ruhegehalt aus dem Kirchendienst entlassen. Der Einspruch des Reichskirchenausschusses beim Reichskirchenministerium ist bisher wirkungslos geblieben, obwohl das Urteil des Lübecker Landgerichtes diese Entlassung für ungesetzlich erklärt hat und durch eine einstweilige Verfügung die Weiterbezahlung der Gehälter anord-

nete. Die geheime Staatspolizei hat am 31. Dezember einen dieser Pfarrer des Landes verwiesen und den übrigen sieben Hausarrest und Redeverbot auferlegt.

3. In dem alten Kampfgebiet Hessen-Nassau ist durch Verfügung des Reichsstatthalters der Finanzbevollmächtigte, FISCHER, durch einen Parteigänger des deutschchristlichen Landesbischofs DIETRICH ersetzt worden. Ausserdem wurde durch den Vertreter des Ministers KERRL, MUHS, dem Vorsitzenden des Hessen-Nassauischen Landeskirchenausschusses, Zentgraf eröffnet, dass er nicht mehr das Vertrauen des Reichsstatthalters habe und sich darüber klar sein müsse, was das bedeutet.

Diese Tatsachen zeigen eine unerwartete plötzliche Verschärfung des Kirchenkampfes, die in schroffem Widerspruch zu der seinerzeit bei Errichtung des Reichskirchenausschusses gegebenen Verordnung steht.

Einigungsversuche innerhalb der Bekenntnisfront.

Am Anfang des Jahres 1935 ergibt eine Uebersicht über die deutschen Kirchen folgendes Bild:

Eine Reihe von Kirchengebieten werden mit dem Namen „intakte Landeskirchen“ bezeichnet. Dies sind Kirchen, deren verfassungsrechtlicher Bestand noch verhältnismässig ungestört erhalten geblieben ist und deren Kirchenregiment entsprechend ihrer in der Nachkriegszeit entstandenen und staatsrechtlich anerkannten Verfassung und Ordnung als ordnungsgemäss zu betrachten ist. Die Kirchenleitung dieser intakten Landeskirchen steht auf dem Boden des in ihrer Kirche jeweils gültigen Bekenntnisses und hat sich trotz allen Wirren des Kirchenkampfes im Ganzen nicht von ihrer bekenntnismässigen Haltung abdrängen lassen. Solche intakte Landeskirchen sind: 1. Die reformierte Landeskirche der Provinz Hannover. 2. Die Lippe'sche Landeskirche (reformiert). 3. Die Lutherische Kirche von Bayern. 4. Die Lutherische Kirche von Württemberg. 5. Die Lutherische Kirche von Hannover. Nur unter grossem Vorbehalt zählen wir zu den intakten Landeskirchen auch die Unierte Kirche von Baden und die Kirchenprovinz Westfalen der preussischen Unionskirche.

Die übrigen Kirchen werden als „verwüstetes Kirchengebiet“ bezeichnet. In diesen Gebieten haben sich im Jahre 1933 die sog. Deutschen Christen des Kirchenregimentes bemächtigt und eine ungesetz-

liche Gewaltherrschaft ausgeübt, indem sie z. B. willkürlich Leute ihrer Parteirichtung entgegen den verfassungsmässigen Bestimmungen in kirchenregimentliche Aemter beriefen, willkürlich Verfassungsänderungen und neue Kirchenordnungen durchführten und, was das Entscheidende ist: indem sie das alte Bekenntnis ihrer Kirche höchstens dem Namen nach stehen liessen, es aber durch ihre Irrlehre auslegten und umbogen. Gegenüber dieser ungesetzlichen Gewaltherrschaft haben sich, unter Berufung, auf das von der Dahlemer Bekenntnissynode vom November 1934 proklamierten „Notrechtes“, einzelne Kirchenglieder und einzelne Gemeinden sowie Pfarrbruderschaften zusammengetan und zur Wahrung ihres Bekenntnisses „Freie Synoden“ und „Bruderräte“ eingesetzt. Diese Stellen haben weithin kirchenregimentliche Befugnisse beansprucht und ausgeübt. Es bestanden also in diesen Kirchengebieten zwei verschiedene Kirchenregimenter, die beide als die allein rechtmässigen gelten wollten. Die Einflusssphären dieser beiden Kirchenregimenter bewegten sich in schwimmenden Grenzen. Eine grosse Zahl von Gemeinden wollten sich weder dem einen noch dem andern Regiment zuordnen.

Zu den verwüsteten Kirchengebieten gehören: 1. Die Unierte Landeskirche von Nassau-Hessen; 2. Die Landeskirche von Braunschweig (lutherisch); 3. Die Landeskirche von Oldenburg (lutherisch); 4. Die lutherischen Kirchen der drei Hansastädte (Bremen, Hamburg und Lübeck); 5. Die lutherische Kirche von Schleswig-Holstein; 6. Die beiden Mecklenburgischen Landeskirchen Schwerin und Strelitz (lutherisch) und vor allem 7. das grosse Gebiet der altpreussischen Unionskirche mit seinen zahlreichen Kirchenprovinzen wie z. B. Brandenburg-Berlin, Schlesien, Pommern, Ostpreussen und das Rheinland.

Wenn die deutsche Kirche der Staatsgewalt gegenüber ihre Stellung nur unter fortwährenden Kämpfen und nur in beschränktem Masse behaupten konnte, so liegt dies in erster Linie an der kirchlichen Zersplitterung. Die eigentliche *Schwierigkeit zu einer kirchlichen Einigung* lag in dem Verhältnis zwischen den intakten Landeskirchen und den Bruderräten der sog. verwüsteten Kirchengebiete. Die Schwierigkeiten lagen sowohl auf dem Gebiet der verfassungsrechtlichen als der bekenntnismässig theologischen Fragen. Die ganze Kirchengeschichte in den Jahren 1935 und 1936 wird durch diesen doppelten Zwiespalt bestimmt.

Was nun die Frage der *Neuordnung der Kirchenverfassung* anlangt,

so befanden sich die Bruderräte der verwüsteten Kirchengebiete in einer ungleich schwierigeren Lage als die Leitungen der intakten Kirchengebiete. Die Bruderräte stützten sich auf das Bekenntnisrecht. Sie waren geneigt, angesichts des Missbrauchs, den die unter deutsch-christlicher Herrschaft stehenden Kirchenleitungen der verwüsteten Gebiete mit dem Verfassungsrecht trieben, jede Rücksicht auf die formell noch geltende, aber grösstenteils nur auf dem Papier stehende Ordnung zurückzustellen und dafür einen Ausgangspunkt für eine neue Verfassung zu suchen. Ihre Gegner in den verwüsteten Kirchengebieten beriefen sich auf die formal noch bestehende Verfassung und umgaben sich von hier aus mit einem Schein des Rechts, wenn sie die bekenntnismässige Haltung verleugneten.

Die Bruderräte erklärten nun die sog. Freien Synoden für die eigentlichen und allein berechtigten Vertreter der Kirche. Wenn nun auch kein Zweifel darüber bestehen kann, dass sie im Hinblick auf die bekenntnismässige Haltung tatsächlich auf der Seite der wahren Kirche standen, so sind andererseits die Bedenken ihrer Gegner gegen die kirchenrechtliche und verfassungsrechtliche Stellung dieser Synoden zu begreifen. Als Beispiel führen wir die *Zweite Freie Reformierte Synode in Siegen* vom 26.—28. März 1935 an. Diese Synode kam dadurch zustande, dass das Moderamen des Reformierten Bundes, also keine kirchliche Behörde, dazu einlud. Es versammelten sich zwar weit über 100 Vertreter aus reformierten Gemeinden und Kirchengebieten. Davon waren aber kaum die Hälfte durch Presbyterialbeschlüsse von Gemeinden bevollmächtigt. Die Vollmacht der übrigen bestand nur darin, dass sie von selbst gekommen waren und sich als Glieder der Bekenntniskirche bekannten. Die Einladungen erfolgten ohne vorherige Fühlungnahme mit den verfassten reformierten Landeskirchen.

In Siegen wurde nun beschlossen, eine Reihe von „Freien Synoden der Bekennenden reformierten Kirche Deutschlands“ schnellstens einzuberufen, wobei jede bekennende reformierte Gemeinde einen Aeltesten und einen Prediger in die Freie Klassensynode, jede Klassensynode je einen Aeltesten und einen Prediger in die Quartiersynode und die Quartiersynode je einen Aeltesten und einen Prediger in die bekennende Freie Gesamtsynode der Bekennenden reformierten Kirche Deutschlands delegieren sollte.

Diese feierlich gefassten Beschlüsse wurden nicht durchgeführt.

Darüber hinaus löste sich der Synodalvorstand bald nachher auf und übergab seine Vollmachten dem Moderamen des Ref. Bundes, also einem kirchlichen Verein. Woher dieser Fehlschlag? Vom rein kirchlich-organisatorischen Standpunkt aus gesehen, war in der Freien Synode geplant, sowohl in den verwüsteten Kirchengebieten als im Gebiet der intakten Landeskirchen von Hannover und Lippe eine Nebenregierung aufzurichten, die allmählich zu der allein anerkannten Kirchenregierung heranwachsen sollte.

Es ist verständlich, dass sich die auf dem Boden des reformierten Bekenntnisses stehenden *Kirchenleitungen der intakten Landeskirchen* von reformiert Hannover und Lippe gegen ein solches Vorgehen zur Wehr setzten. Sie wiesen ihre Gemeinden darauf hin, dass sie, statt einen individualistisch-revolutionären Weg zu gehen, sich an die verfassungsgemässen Instanzen wenden sollten und dass sie erst dann das Recht zur Bildung einer freien Kirche hätten, wenn sie bei der eigenen Kirche in den entscheidenden Fragen des Bekenntnisses kein Gehör fänden.

Einen ähnlichen Standpunkt nahmen auch die *lutherischen Kirchenleitungen der intakten Landeskirchen* von Württemberg, Bayern und von Hannover ein. Sie beriefen sich einmal auf ihre Verpflichtung, die kirchliche Verfassung ohne Not nicht preiszugeben. In der Verteidigung dieser Verfassung gegen den Einbruch des Staates sahen sie nicht nur einen Selbstschutz für ihre eigenen Kirchen, sondern sie waren der Ueberzeugung, dass gerade die intakten Landeskirchen Hauptstützpunkte für den gesamten Bekenntniskampf in der gesamten deutschen Kirche seien, wenn sie das Verfassungsrecht entschlossen gegenüber dem Einbruchsversuch der Deutschen Christen verteidigten.

Dabei wollten sie aber ebenso wenig einen Einbruch in die Verfassung ihrer Kirchen von Seiten der Bruderräte dulden. Die Kirchenleitungen beriefen sich hiebei auch auf die Verantwortung, die ihnen für die gesamte Kirche übertragen sei und die es ihnen verbiete, die staatsrechtlichen Grundlagen der Verfassung vom Juli 1933 leichtthin preiszugeben.

Die Streitigkeiten, die sich auf dem Gebiet des Verfassungsrechtes abspielten, waren aufs innigste mit der *theologischen Frage des Bekenntnisstandes und der Bekenntnishaltung* verwoben. Bezeichnend hierfür ist die Tatsache, dass die Bruderräte den Namen einer bekennenden Kirche den intakten Landeskirchen gegenüber allein für sich

in Anspruch nahmen. Und wenn in ihren Kundgebungen hievon die Rede war, so wurden darunter die intakten Landeskirchen nicht miteinbegriffen. Wir stehen also hier bei der fast unentwirrbar schwierigen Frage des Bekenntnisses und der Bekenntnishaltung.

Was ist eine bekennende Gemeinde? Die Synode von Siegen unterscheidet zwischen reformierten und bekennenden reformierten Gemeinden. Für die reformierten Gemeinden findet sie folgende Definition:

„Unter reformierten Gemeinden verstehen wir solche, die am Heidelberger Katechismus als an dem Glaubenszeugnis unserer Väter von der Heiligen Schrift halten, oder die sich sonst in Besinnung auf ihre reformierte Herkunft und Verantwortung unter Gottes Wort stellen.“

Dann fährt sie weiter:

„Unter bekennenden Gemeinden verstehen wir solche, die grundsätzlich und praktisch bejahen

a. die Barmer „Erklärung über das rechte Verständnis der reformatorischen Bekenntnisse in der Deutschen Evangelischen Kirche der Gegenwart“ vom 4. Januar 1934;

b. die Barmer „theologische Erklärung zur gegenwärtigen Lage der Deutschen Evangelischen Kirche“ vom 31. Mai 1934;

c. die „Botschaft der Dahlemer Bekenntnissynode der Deutschen Evangelischen Kirche“ vom 20. Oktober 1934.“

Hier wird also zwischen Bekenntnisstand (*fides quae creditur*) und Bekenntnishaltung (*fides qua creditur*) unterschieden. Beim Bekenntnisstand handelt es sich um das gläubige Festhalten an der Lehre der heiligen Schrift, wie sie im Heidelberger Katechismus ausgelegt wurde. Reformiert werden aber auch jene Gemeinden genannt, „die sich selbst in Besinnung auf ihre reformierte Herkunft und Verantwortung unter Gottes Wort stellen.“ Sind wohl damit auch unierte Gemeinden gemeint?

Von noch grösserer Bedeutung war ihnen die Bekenntnishaltung. Wann darf sich eine Gemeinde eine „bekennende“ Gemeinde nennen? Dann, wenn sie sich grundsätzlich und praktisch unter die drei im Januar, Mai und Oktober 1934 gefassten Erklärungen der Freien Synoden von Barmen und Berlin-Dahlem stellt. Was heisst dieses Bejahen? Bedeutet es, dass diese drei Erklärungen die Autorität eines alten Kirchenbekenntnisses, z. B. des Heidelberger Katechismus oder der Dortrechter Canones für sich in Anspruch nehmen? Oder sollen die alten Bekenntnisse der Reformierten Kirche durch die drei neuen ausgelegt werden?

Die Meinungen innerhalb der Bruderräte waren diesen Fragen gegenüber selbst nicht einmütig. Die radikale Richtung innerhalb der Bruderräte erblickte in der Tat in den oben erwähnten drei Erklärungen vom Jahre 1934 den Ansatz zu einer Weiterführung der Bekenntnisbildung der Reformationszeit und die ersten Grundlagen zu einem neuen Bekenntnis. Hiebei hegten sie die kühne Hoffnung, dass sowohl die lutherische als die reformierte Kirche von einer gemeinsamen Bewegung zu einer neuen Bekenntnisbildung mitgenommen und sich zuletzt, wenn nicht in einer höheren Einheit einigen, so doch bedeutend näher kommen würden.

Als Ausdruck dieser Hoffnung und um für sie den Weg der praktischen Verwirklichung vorzubereiten, beschloss die Synode von Siegen die Errichtung einer Hochschule für reformatorische Theologie. Dieser Beschluss lautete:

„Angesichts dieses Tatbestandes muss die bekennende Kirche die Errichtung einer Hochschule für reformatorische Theologie in die Wege leiten. Diese kirchliche Hochschule für reformatorische Theologie hat die Aufgabe, die künftigen Prediger und Lehrer der Kirche für die Verkündigung des göttlichen Wortes in den Gemeinden des reformierten und lutherischen Bekenntnisses vorzubereiten. Die Erforschung und die Prüfung der kirchlichen Lehre soll durch gemeinsame Arbeit der Lehrer beider evangelischen Bekenntnisse gefördert werden.“

Freilich auch innerhalb der Bruderräte regten sich grosse Bedenken gegen diese begeisterte Hoffnung auf eine Ueberwindung der alten konfessionellen Lehrunterschiede. Schon an der Synode in Siegen wurde gegen den Plan der reformatorischen Hochschule Verwahrung eingelegt. Der Berichterstatter, der dort anwesend war, ahnte schon damals, dass dieser Hochschule nur das Schicksal des Strassburger Münsters beschieden sein könne, von dem nur ein einziger Turm gebaut werden konnte.

Die Vertreter der intakten Landeskirchen gerieten mit den Bruderräten vor allem über die Frage der Bekenntnishaltung in nie aufhörende Auseinandersetzungen. Sie bestritten, dass man ihnen mit Recht mangelnde Bekenntnishaltung vorwerfen könne und betonten das Recht ihrer von den Bruderräten abweichenden Auffassung des Bekennens. Nach ihrer Ueberzeugung war das „Bekennen in actu“ auf welches die Bruderräte mit Recht ein entscheidendes Gewicht legten, unzertrennlich mit der Gesamtlehre verbunden und konnte nie

von ihr gesondert werden. Sie lehnten darum die mit dem Wesen der dialektischen Theologie verbundene Denkweise ab, welche die Entscheidung über Bekennen und Nichtbekennen einseitig von der Stellungnahme zu einem einzigen Lehrpunkt, z. B. von der Stellungnahme der Kirche zur Obrigkeit abhängig machte. Sie wiesen darauf hin, dass manche Thesen der drei genannten Erklärungen vom Jahre 1934 nicht eindeutig seien, sondern einer fortwährenden Auslegung bedürften, ja sogar je nach dem lutherischen oder reformierten Bekenntnis verschieden interpretiert werden könnten oder müssten.

Es zeigte sich hierbei ein *Unterschied in der theologischen Gesamthaltung*, den man vielleicht unter den Namen einer punktuellen und einer flächenartigen Dialektik andeuten könnte. Die punktuelle Dialektik setzt jeweils das ganze Gewicht der theologischen Entscheidung auf den einen Punkt einer einzigen Frage, wobei ein grosser Kreis von entscheidenden Lehrstücken, die mit ihr aufs engste zusammengehören, zunächst ausser acht gelassen werden. Die flächenartige Dialektik, wie sie z. B. von CALVIN geübt wurde, betont die — freilich nur im Glauben zu erfassende — Einheitlichkeit der gesamten biblischen Wahrheit, ohne die weder eine Lehrentscheidung noch eine wahrhaft bekenntnismässige Haltung überhaupt möglich ist.

Von dieser Stellungnahme aus verteidigten die Führer der intakten Landeskirchen ihre Betonung des konfessionellen Lehrstandpunktes im Sinne einer Zustimmung zu den alten Bekenntnissen ihrer Kirche gegen den Vorwurf konfessioneller Engherzigkeit und eines kirchlich reaktionären Konservatismus. In den alten kirchlichen Bekenntnissen sahen sie eine Gesamtdarstellung der kirchlichen Lehre, die gerade heute beim Bekennen entscheidender Einzelfragen besonders beherzigt werden müsse.

Der Gefahr dieser Stellungnahme, die in einer mangelnden Entscheidungskraft und einer mangelnden Lebendigkeit im heutigen Geisteskampf zu suchen ist, sind sie freilich nicht immer entgangen. Wenn sie es aber oft allzu vorsichtig und zurückhaltend vermeiden wollten, sich voreilig auf eine bestimmte Lehrentscheidung festzulegen, so haben sie andererseits den Fehler vermieden, unabgeklärte Entscheidungen zu kanonisieren und sie mit der Autorität der alten Lehrbekenntnisse zu bekleiden.

Aus dem Unterschied sowohl der kirchenrechtlichen als auch der theologisch bekenntnismässigen Stellungnahme ergab sich nun auch

in allen Phasen der kirchenpolitischen Entwicklung der beiden letzten Jahre der *Unterschied im taktischen kirchenpolitischen Verhalten*.

Kennzeichnend für diesen Unterschied ist die Stellungnahme in der Frage der *Kirchenzucht*. Die Bruderräte schlossen jeden von der Zugehörigkeit zur bekennenden Kirche aus, der sich nicht zu sämtlichen Thesen der drei oben genannten Erklärungen des Jahres 1934 bekannte. Er konnte sich dabei noch so entschieden zum Heidelberger Katechismus oder zur Augustana bekennen, wenn er die beiden Barmer und Dahlemer Erklärungen nicht in allen Teilen restlos unterschrieb, so galt er nicht mehr als „bekennder“ Christ. Und umgekehrt ist es ein offenes Geheimnis, dass angesehene Vertreter der von den Bruderräten geleiteten Bekenntnisbewegung nicht einmal das Apostolicum in seinen einzelnen Sätzen anerkennen, aber dabei doch von den Bruderräten zu den Gliedern der bekennenden Kirche gezählt werden. Diese Haltung entspricht fast mit zwingender Notwendigkeit dem Wesen der oben erwähnten punktuellen Dialektik.

Nur auf eine andere Art zeigte sich der Kompromiss bei den Vertretern der intakten Landeskirchen. Sie begnügten sich mit einer formellen Zustimmung der kirchlichen Amtsträger zum Bekenntnis ihrer Kirche. Es war eine grosse Ausnahme, wenn der *Landeskirchentag der evangelisch-reformierten Landeskirche der Provinz Hannover* auf seiner Tagung vom 24. bis 27. November 1936 in der reformierten Kirche zu Aurich beschlossen hatte, dass „die in den Schriften der Deutschen Christen geäusserte Lehrmeinung und darum auch die Zugehörigkeit zu den Deutschen Christen mit dem Bekenntnis unserer Landeskirche unvereinbar“ sei. Bisher haben alle intakten Landeskirchen auch deutschchristliche Pfarrer solange geduldet, als sie das Bekenntnis der Kirche formell anerkannten; sie wurden nur dann unter die Kirchenzucht genommen, wenn sie ausgesprochen neuheidnische Irrlehren vertraten. Es ist darum ein grosser und hoffentlich auch für die übrigen Kirchen bedeutungsvoller Fortschritt, dass die intakte Landeskirche von reformiert Hannover als erste keine kirchlichen Amtsträger mehr duldet, die zu den Deutschen Christen gehören.

Der Unterschied in der Taktik brach vor allem in der *Stellungnahme zum Reichskirchenausschuss* auf. An den Reichskirchenausschüssen, die von den Bruderräten fast durchweg abgelehnt wurden, beteiligten sich, freilich mit vielen Vorbehalten, sämtliche intakten Landeskirchen. Dies wurde ihnen von Anfang an von den radikalen Bekennern als

Schwächlichkeit, ja als eine feige Verleugnung des Bekenntnisses ausgelegt. Die radikalen Bekenner wurden nicht müde, auf die mehr als zweifelhafte theologische Stellungnahme von Reichsminister KERRL hinzuweisen, der sich zum alten theologischen Liberalismus bekannte. Und sie warfen den Führern der intakten Kirchen vor, in Verblendung und theologischer Ahnungslosigkeit, sowie aus glaubensarmer Kirchendiplomatie, mit dem Staate ein unwürdiges Verhältnis zu unterhalten.

Die Vertreter der intakten Landeskirchen bezeichneten es ihrerseits als einen Mangel an Glauben, wenn keine Spannungen mehr ertragen werden könnten und wenn man aus lauter nervöser Hast und Ueberhitzung nicht mehr warten könne. Sie erklärten, die Gefahren des Reichskirchenausschusses mindestens ebenso klar zu sehen, als die Bruderräte, und dabei bereit zu sein, die Mitarbeit mit dem Ausschusse jederzeit abubrechen, wenn er seine Aufgabe als Treuhänder zwischen Staatsgewalt und Kirche nicht erfülle. Sie hofften, durch den Reichskirchenausschuss einen engeren Zusammenhang der intakten Landeskirchen unter sich und mit den Bruderräten anbahnen zu können. Sie wiesen darauf hin, dass in den verwüsteten Kirchengebieten der Reichskirchenausschuss den Bruderräten gegenüber dem Staat schon hervorragende Hilfe gebracht habe, welche auch von den radikalen Bekennern nicht ausgeschlagen worden sei. Gerieten einzelne Bruderräte in schwerere Bedrängnis durch den Staat, so scheuten sie sich nicht, die Hilfe der Reichskirchenausschüsse anzurufen, auch wenn sie kurz nachher gegen dieselben Ausschüsse entschieden Stellung nahmen.

Trotz diesen Spannungen blieb die vorläufige Kirchenleitung der Bekennernden Kirchen, welche sowohl Vertreter der Bruderräte und der verwüsteten Kirchengebiete als auch Vertreter der intakten Landeskirchen in sich vereinigte, zusammen und hat auch gemeinsam die Synode von Augsburg einberufen. Freilich zeigten sich schon in Augsburg die im ersten Teil unserer Arbeit erwähnten Schwierigkeiten in der Stellung zum Staat. Doch *zum endgültigen Bruch* kam es erst *auf der vierten Reichssynode zu Oeynhausen* im Februar 1936.

In Oeynhausen verlangten die „radikalen Bekenner“ das Verbot der Mitarbeit mit dem Reichskirchenausschuss. Die Vertreter der intakten Landeskirchen lehnten dieses Ansuchen nach langen spannungsreichen Verhandlungen (man tagte fast eine Woche lang Tag und Nacht mit wenig Unterbrüchen) ab, zogen sich aus der Vor-

läufigen Leitung der Bekennenden Kirche zurück und überliessen sie der radikalen Gruppe der Bruderräte verwüsteter Kirchengebiete.

Damit waren die beiden Lager nun auch äusserlich geschieden, und es zeigte sich auch hier eine alte kirchengeschichtliche Erfahrung: Wenn innerhalb einer kirchlichen Gesamtgruppe die Kraft zum Zusammenhalten der einzelnen Teile gebrochen ist, greift die Trennung auch in die abgetrennten Teile selbst über. Die intakten Landeskirchen, die vorher, nicht zuletzt dank dem Zusammenhang mit den Bruderräten, die Einheit von Reformierten und Lutherischen in gemeinsamem Kampf um die Freiheit des Wortes Gottes betont hatten, schritten nun zur Gründung des Rates der lutherischen Kirche Deutschlands und des Arbeitsausschusses der reformierten Kirchen Deutschlands. Der lutherische Rat umfasst die intakten lutherischen Landeskirchen mit Ausnahme der lutherischen Bruderräte, der reformierte Arbeitsausschuss umfasst die beiden reformierten Landeskirchen von Hannover und Lippe, die Hugenottensynode und den Bund freier reformierter Kirchen.

Nun suchten auch einige lutherische Bekenntnisgruppen in den zerstörten Kirchengebieten Anlehnung an den lutherischen Rat, so vor allem in der altpreussischen Kirchenprovinz in Schlesien die Gruppe um Bischof ZAENKER.

Die Deutschen Christen.

Die Deutschen Christen zerfallen im Jahre 1935 mehr und mehr in eine Unmenge von Richtungen und Lehrmeinungen, die sich bald unter einander schlagen und sich dann auch wieder vertragen, um insgesamt immer stärker neuheidnischen Einflüssen zu unterliegen. Von diesen Gruppen nennen wir:

Die Reichsbewegung unter Dr. KINDER;

Die Gruppe HOSSENFELDER;

Die sächsische Gruppe unter COCH;

Die volkskirchliche Gruppe des Dr. KRAUSE, der die berüchtigte Sportpalastversammlung vom November 1934 mit seinem Geist erfüllt hatte.

Alle diese Gruppen verloren mehr und mehr an Macht und Bedeutung gegenüber der stetig wachsenden Thüringergruppe der Deutschen Christen, der sich auch die „Kinder“gruppe unter dem Bremer Bischof WEIDEMANN angeschlossen hat. In ihr spielt eine unheilvolle Rolle Dr. OBERHEID, der berüchtigte rheinische Bischof vom Jahre

1933, der früher Geschäftsreisender gewesen war und dann unter nationalsozialistischer Protektion zum Theologiestudium übergang und dann ein abgekürztes Theologisches Examen bestand, wobei er kurzerhand zum Bischof gemacht wurde. Zum Dank für die freundschaftliche Parteihilfe erschien er bei bischöflichen Amtshandlungen im braunen Parteikleid. Durch die erste Verordnung des Reichskirchenausschusses wurde er seines Amtes enthoben. Ende 1936 erscheint er wieder als Generalsekretär der Deutschen Christen thüringischer Richtung die nachfolgende Kirche umfasst: Thüringen, Mecklenburg, Lübeck, Bremen und Oldenburg. Dr. ZOELLNER, der Führer des Reichskirchenausschusses hat festgestellt, dass die von den Thüringer Deutschen Christen vertretenen Lehren mit der in der Verfassung der deutschen evangelischen Kirche vom Jahre 1933 festgelegten Bekenntnisgrundlage nicht in Uebereinstimmung sind.

Ihre Hauptlehren sind: Christus ist nur noch das Symbol für eine neue Heilsgeschichte. Die schlichte germanische Seele findet in der Tat Jesus den Heiland ihrer Seele, den Garanten des Friedens ihres Herzens, nicht den gütigen Himmelsvater und den Sieg seines Reiches. Das Alte Testament wird für die Erwachsenen geduldet, die es noch für nötig halten. Für die deutsche Kinderseele aber ist die fromme deutsche Geschichte wichtiger als die fromme jüdische Geschichte. Das Kommen des dritten Reiches wird als Kommen des Reiches Gottes erlebt.

Eine Zeitlang machte die Richtung von Studienrat REHM innerhalb der Deutschen Christen viel von sich reden. In einer sog. „*Theologischen Erklärung der Deutschen Christen*“ vom 24. Juni 1936 wird die Verachtung des alten Testaments abgelehnt und die Anwendung des Führerprinzips auf die Kirche verworfen. Es finden sich darin folgende Sätze:

„Wir stehen zu dem in der heiligen Schrift gegebenen und in den Bekenntnissen der Reformation bezeugten Evangelium von Jesus Christus.

Wir erkennen die heilige Schrift als die Quelle und Richtschnur aller kirchlichen Verkündigung an.

Wir verstehen unter dem christlichem Glauben die vertrauende, dankbare und gehorsame Annahme des Heils, das Gott nur in Christus allen Menschen bereitet hat.

Methoden politischen Handelns sind auf das Kirchliche nicht übertragbar.“

Dr. ZÖLLNER versuchte auf Grund dieser Erklärung mit der Rehm'schen Richtung eine Einigung zu erreichen. Der Erfolg war für REHM vernichtend: Fast sämtliche seiner Anhänger wollten von einem Zusammenwirken mit dem Reichskirchenausschuss auf dieser Grundlage nichts wissen und schlugen sich auf die Seite der Thüringer Richtung.

Diese heute allein massgebende Thüringer Richtung der Deutschen Christen erkämpft eine deutsche Nationalkirche, deren Heros LUTHER, deren Glaubenssymbol der Heiland der deutschen Seele ist, deren Bibel aus willkürlich ausgelesenen und willkürlich übersetzten Auszügen der Heiligen Schrift besteht und deren Gemeinschaft die Blutsgemeinschaft der Germanen ist.

* *
*

Das qualvollste Ergebnis des deutschen Kirchenstreites ist die scharfe Spannung zwischen den radikalen Bekennern und den intakten Landeskirchen. Die beiden Gruppen trennt vor allem der Gegensatz in der Kirchenpolitik. Nur mit Bangen kann man an die Folgen denken, die eintreten könnten, wenn der Staat der Kirche plötzlich völlige Freiheit schenken würde. Beim heutigen Zustand wäre vor allem in den sog. zerstörten Kirchengebieten die Bildung einer grossen Zahl von Zwergkirchen aller Schattierungen zu befürchten, — ein Zustand, der, wie Amerika zeigt, später fast nicht mehr zu heilen ist. Innerhalb dieser Kirchen würden über kurz oder lang neue Spaltungen zu erwarten sein. Oder wäre es denkbar, dass die radikale Richtung, die heute Lutheraner und Reformierte unter einem Dach vereinigt, friedlich beisammen bliebe? Wäre es zu erwarten, dass sie ohne den Druck von aussen jenen Theologen noch länger Lehrfreiheit gewähren würde, die das Apostolikum ablehnen?

Ein erneuter Druck des Staates wird dagegen die heftigen Gegensätze innerhalb der Bekenntnisfront mildern und dadurch auch der Gefahr einer Zersplitterung der Bekennenden Kirchen und Gemeinden vorbeugen. Oder ist auch diese Hoffnung zu kühn? Manchmal gleicht die Bekenntnisfront dem Kampf der Stadt Jerusalem gegen die römische Staatsmacht: Während man sich nach aussen heldenmütig verteidigte, zerrissen Strassenkämpfe der verschiedenen Gruppen die Einheit im Innern.

Aber trotz dieser Schattenseiten ist aus dem Kampf der Bekennenden

Kirchen Deutschlands ein mächtiger Segen auch für die andern Kirchen entstanden. Ihre Glieder haben sich darüber besonnen, was Kirche Jesu Christi ist.

NACHTRAG.

Am 12. Februar 1937 trat plötzlich der Reichskirchenausschuss zurück. Er erliess folgendes „*Wort an die Gemeinden*“:

Berlin, den 12. Februar 1937.

Der Reichskirchenausschuss hat sich nach einer Tätigkeit von über 16 Monaten genötigt gesehen, dem Herrn Reichs- und Preussischen Minister für die kirchlichen Angelegenheiten den ihm erteilten Auftrag zurückzugeben. Er wendet sich in dieser Stunde an die Pfarrer und Gemeinden in der Deutschen Evangelischen Kirche.

Wir haben im Oktober 1935 auf Grund des Gesetzes zur Sicherung der Deutschen Evangelischen Kirche vom 24. September 1935 und der Verordnung vom 3. Oktober 1935 als Männer der Kirche den Auftrag des Staates übernommen, die Befriedung der im Zustande der Zerrissenheit und Rechtszerstörung befindlichen Deutschen Evangelischen Kirche durchzuführen.

Trotz aller Widerstände von seiten kirchenpolitischer und weltanschaulicher Sonderbestrebungen ist unsere Arbeit nicht ohne Erfolg geblieben. Vor allem ist der Grundsatz wieder zur Geltung gebracht, dass alle kirchliche Arbeit in der Deutschen Evangelischen Kirche an dem Artikel I ihrer Verfassung ausgerichtet werden muss, dass die unantastbare Grundlage das Evangelium von Jesus Christus ist, wie es in der ganzen Heiligen Schrift bezeugt und in den Bekenntnissen der Reformation neu ans Licht getreten ist. Es war uns ein ernstes Anliegen, in allen unsern Handlungen und Aeusserungen hieran festzuhalten. Wichtige Vorarbeiten für die Neuordnung der kirchlichen Körperschaften, für die Bildung eines allgemein anerkannten Kirchenregimentes, zur Zusammenfassung der evangelischen Jugendarbeit und der Innern Mission und zur Erhaltung der evangelischen Erziehung wurden in Angriff genommen.

Die Weiterführung dieses Werkes ist uns heute unmöglich geworden. Wir sind nicht mehr in der Lage, die Verantwortung für die Leitung der Deutschen Evangelischen Kirche zu tragen. Wir reichten in dieser ersten Stunde nicht über Grund und Ursache. Unser Blick geht in die Zukunft. Was kommen wird, liegt nicht in unserer Hand. Wir stellen es getrost einem Höheren anheim.

Wir können aber nicht aus der Leitung der Deutschen Evangelischen Kirche scheiden, ohne mit ganzem Ernst die Pfarrer und Gemeinden zu ermahnen und zu bitten, dass die mit uns einig bleiben in dem, was jetzt not tut:

1. Die Einheit der Deutschen Evangelischen Kirche muss auf dem unantastbaren und unzerstörbaren Grunde der Heiligen Schrift Alten und Neuen Testamentes und der reformatorischen Bekenntnisse fest und entschlossen gewahrt werden. Diese Einheit ist in Gefahr. Wir rufen alle Pfarrer und Gemeinden auf, sie zu erhalten, selbst wenn die persönliche Opfer fordert.

2. Die Deutsche Evangelische Kirche muss der Versuchung widerstehen, sich zu einem Sprechsaal für alle möglichen religiösen Meinungen machen zu lassen. Sie hat Kirche des gekreuzigten und auferstandenen Herrn Jesus Christus im deutschen Volke zu sein und nichts anderes. Nur einer Kirche unter dem Kreuz gelten die grossen Verheissungen Gottes.

3. Die Ordnung in den Landeskirchen ist zur Zeit eine starke Gewähr für den Fortbestand der Deutschen Evangelischen Kirche, und für die Ermöglichung ihres Auftrages, das Evangelium dem ganzen Volke zu sagen. Wir ermahnen Pfarrer und Gemeinden, diese Ordnung zu wahren und sich der Führung ihrer an Schrift und Bekenntnis gebundenen ordnungsmässigen Kirchenleitungen anzuvertrauen.

4. Wir bitten und mahnen, dass sich niemand verbittern lasse und dass niemand verzage. Wir haben einen Gott, der da hilft, und den Herrn der vom Tode errettet. Aus der Heiligen Schrift holen wir uns Kraft und Stärke, damit wir Glauben halten können. Wir stehen in Treue zu unserm Volke und seinem Führer. Unserer Obrigkeit gedenken wir vor Gott in unserm Gebete. Wir haben die gewisse Zuversicht, Gottes Willen zu tun, wenn wir unserem Volke unbeirrt dienen mit dem, was Er uns anvertraut hat: mit der Verkündigung des ewigen Wortes. Ihm sei Ehre in Ewigkeit.

Der Reichskirchenausschuss.

D. ZOELLNER.

Allgemein erwartete man nun den Ausbruch einer neuen Verfolgung der Kirche. Reichsminister KERLL erklärte, dass er unter keinen Umständen kirchliche Wahlen zulassen werde. Der Staat werde kraft eigener Gewalt in den Kirchen Ordnung schaffen. Zu diesem Rücktritt schrieb Prof. KARL BARTH in der liberalen Neuen Züricher Zeitung am 14. und 15. Februar zwei grosse Leitartikel, in denen er den lutherischen Bischöfen von Bayern, Württemberg usw. Kompromissfreudigkeit vorwarf. Von den Ausschüssen behauptete er, teilweise im Widerspruch mit den Tatsachen:

„Wo diese Ausschüsse ausnahmsweise — dank der braven Leute, die, wie Zöllner selbst, kurzsichtig genug waren, sich zu dieser Sache herzugeben — einmal etwas Ernsthaftes wollten und anstreb-

ten, da ist ihnen der Kirchenminister jedesmal hindernd in den Arm gefallen. Wohl aber ist es ihnen (d. h. durch sie ist es der öffentlichen Gewalt !) gelungen, wenigstens zeitweise und teilweise einige Verwirrung in die Reihen der Bekenntniskirche zu tragen, allen Geistern der Trägheit und des Opportunismus bei den Bischöflichen und „Intakten“ sowie in der Mitte neues Leben einzuhauchen und vor allem: der ganzen nationalsozialistischen Kirchenpolitik dem Inland und dem Ausland gegenüber ein überaus anständiges, um nicht zu sagen ehrwürdiges Gesicht zu geben: ein Gesicht, auf das auch so und so viele Schweizer aufs schönste hereingefallen sind.”

Im Uebrigen stellte Prof. BARTH folgende Prognose von dem, was der deutsche Staat tun wolle:

„Man enthält sich auch im Einzelnen tunlichst aller schreienden Gewalttaten. Niemand wird erschossen. Verhältnismässig wenige werden abgesetzt, ausgewiesen oder gar eingesperrt. Auf russische oder spanische Schreckensnachrichten soll der ausländische Zeitungsleser umsonst warten und also weiterschlafen. Man tut aber folgendes: Man beseitigt auch noch die letzten der Bekenntniskirche gelassenen legitimen Presse- und Versammlungsfreiheiten. Man schnürt aber auch die Bewegungs-, Verkehrs- und Aeusserungsmöglichkeiten der übrigen kirchlichen Instanzen und Gruppen (mit Einschluss des vom Staat selbst eingesetzten Reichskirchenausschusses !) in dem Masse ein, als sie etwa doch noch irgendwelche Regungen kirchlicher Verantwortlichkeit verraten sollten.”

Es schien zunächst in der Tat, als ob diese trübe Voraussage sich erfüllen sollte. Nach Berichten aus guter Quelle hatte Reichsminister KERRL erklärt, dass er keine kirchlichen Wahlen dulden werde und bereitete zur Veröffentlichung auf den 16. Februar ein sog. Ordnungswerk vor, das einen neuen gewaltsamen Eingriff der Staatsgewalt in die Kirche bezweckt hatte. Schon fürchtete man ein ähnliches Vorgehen, wie Ministerialdirektor Dr. JÄGER im Jahre 1934 es durchgeführt hatte, als gänzlich unerwartet Reichskanzler HITLER selbst in den Kirchenkampf eingriff und nach vorhergehender Unterredung mit Reichsminister KERRL folgenden „*Erlass über die Wahl einer evangelischen Generalsynode*“ durchsetzte:

„Nachdem es dem Reichskirchenausschuss nicht gelungen ist, eine Einigung der kirchlichen Gruppen der Deutschen Evangelischen Kirche herbeizuführen, soll nunmehr die Kirche in voller Freiheit nach eigener Bestimmung des Kirchenvolkes sich selbst die neue Verfassung und eine neue Ordnung geben. Ich ermächtige daher den

Reichsminister für die kirchlichen Angelegenheiten, zu diesem Zwecke die Wahl einer Generalsynode vorzubereiten und die dazu erforderlichen Massnahmen zu treffen."

Nach dieser unerwarteten Erklärung äusserten viele Mitglieder der sog. Radikalen Bekenner die Befürchtung, dass der bevorstehende Wahlvorgang nur dazu benützt würde, die Kirche mit Hilfe von ihr innerlich fernstehenden, aber äusserlich zu ihr gehörenden Gliedern nun erst recht zu vergewaltigen, und dass also die Kirche unter die Diktatur der Masse komme.

Doch hat die vorberatende Rechtskammer des Reichskirchenausschusses, die von den sog. radikalen Bekennern oft genug einer bekenntnislosen Haltung bezichtigt wurde, mit grosser Entschiedenheit verlangt, dass die Wahlen nicht einfach nach Art der politischen Reichstagswahlen vor sich gehen sollten, sondern dem kirchlichen Recht und kirchlicher Ordnung entsprechen müssten. Die Kammer verlangte:

1. Es sollen die Wähler und die zu Wählenden sich einschreiben und eine Erklärung über ihre Stellung zur Kirche abgeben;
2. müssten zuerst die Wahlen in die kirchlichen Gemeindeämter stattfinden, wobei die Behörden der Gemeinden die Synodalabgeordneten zu wählen hätten;
3. dürfte kein Synodalbeschluss in Kraft treten, wenn er nicht von der Landeskirche genehmigt würde.

Die ganze Entscheidung über die spätere Entwicklung hängt menschlicherweise gesprochen zunächst davon ab, ob die Wahlen nun wirklich nach diesen Vorschlägen durchgeführt werden.

Hier zeigt sich übrigens ein seltsamer Widerspruch in den Vorschlägen der staatlichen und der kirchlichen Behörden. Der nationalsozialistische Einheitsstaat, der innerhalb seiner Grenzen nur eine einzige Partei anerkennt, neigt dazu, die Kirche nach demokratischem Wahlrecht abstimmen zu lassen, währenddem die Kirche von einem Hineintragen des demokratischen Proporzsystems in ihrem Raume mit Recht nichts wissen will.

Die Spannung, die hier zu Tage tritt, veranschaulicht die ganze Schwierigkeit des Staates, der mit den Masstäben des politischen Rechts innerhalb der Kirche Ordnung schaffen will, währenddem die Kirche auf der Durchführung des ganz andersartigen kirchlichen Rechtes beharren muss.

DE GEMEENTELIJKE AUTONOMIE

DOOR

A. R. DE KWAADSTENIET.

„En valt er weerspreken aan, dat... de autonomie, ook voor de burgerlijke gemeente zelfs nu nog het best gewaarborgd (is) op het erf der issus de Calvin?”

Dr. A. KUYPER in:
Souvereiniteit in eigen kring.

Het vraagstuk der gemeentelijke autonomie is in onze dagen actueel. Telkens weer opnieuw wordt er over gesproken en geschreven.

Over aantasting van de zelfregeering wordt ten eerste geklaagd, vooral door degenen, die principieel nooit voorstanders ervan zijn geweest. Met name het optreden van den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken, die als Antirevolutionair, in het bijzonder voor het hooghouden van de gemeentelijke autonomie zou hebben zorg te dragen, wordt vaak fel en scherp gecritiseerd.

„Van de autonomie is thans niet veel meer over”, aldus een liberaal ¹⁾.

„Autonomie vervangen door despotisme”, aldus een sociaal-democraat ²⁾.

Maar is het dan niet zoo, dat ook nu nog geldt het woord van Dr. A. KUYPER, in 1880 uitgesproken in zijn rede, getiteld: „Souvereiniteit in eigen kring”:

„En valt er weerspreken aan, dat de huisvrede, de decentralisatie en de autonomie ook voor de burgerlijke gemeente zelfs nu nog het best gewaarborgd zijn op het erf der issus de Calvin?” ³⁾

Zou het antwoord op die vraag thans anders moeten luiden dan toen?

De kwestie is zeker van genoegzaam belang, om ook thans nog eens van Anti-Revolutionaire zijde gezien te worden.

Daarbij zal het dan voornamelijk gaan over de vragen wat we onder gemeentelijke autonomie hebben te verstaan en of zij ook in de tegenwoordige tijdsomstandigheden te handhaven is.

Bij de beantwoording van de vraag, wat onder gemeentelijke autonomie moet worden verstaan, kan niet slechts teruggegaan worden tot 1848. Nagegaan moet ook worden hoe de toestand was vóór de Fransche Revolutie en gedurende het tijdperk, dat Nederland zijn onafhankelijkheid verloren had, alsmede in de jaren tusschen 1814 en 1848.

Het zelfstandig gemeentewezen ten onzent is historisch gegroeid.

Reeds tijdens de grondvesting van de Republiek der Vereenigde Nederlanden beschikten tal van gemeenten over een zeer groote mate van zelfstandigheid, een zelfstandigheid, welke voor de eenheid van den staat in meer dan één geval gevaarlijk is geweest.

Hoezeer men dan ook prijsstelt op vèrgaande gemeentelijke autonomie, zoo moet toch worden erkend, dat in 1814 een terugkeer naar den toestand van vóór de Fransche Revolutie allerminst gewenscht moest worden geacht.

Op het vasteland van Europa hadden, met name bij de Germaansche volken, de steden een groote mate van onafhankelijkheid weten te verwerven.

Dat was een proces van eeuwen geweest.

Het ontstaan der gemeenten is te verklaren uit de behoeften der maatschappij zelf.

„Datgene waarin oorspronkelijk het familieverband had voorzien ging voor een deel over op de gilde, voor een ander deel op de gemeenten. De eigenlijke rechtsbescherming lag niet op den weg der gemeente. Maar bij de toenemende verzwakking van het centraal gezag namen de gemeenten een deel van de taak over, die uit haar aard bij de hooge overheid berust. De steden werden veelal kleine republiekjes, waarin het vaak minder om de vrijheid der ingezetenen, dan om de vrijheid en privileges der regeerende klasse tegenover de centrale overheid te doen was”⁴⁾.

Op die wijze werd echter een stelsel van decentralisatie, op zichzelf inderdaad voortreffelijk, tot een caricatuur gemaakt. Met hetgeen de staatseenheid eischte, werd maar al te weinig rekening gehouden,

indien de belangen van de gemeenten daardoor ook maar eenigermate in gedrang kwamen.

Die toestand heeft zich gewroken toen de Omwenteling kwam. In plaats van te volstaan met het wegnemen van de excessen, heeft men toen aan de deelen alle zelfstandigheid ontnomen en ging men er toe over een stelsel van centralisatie toe te passen, waardoor alle gewestelijke of plaatselijke autonomie werd vernietigd.

In den strijd tusschen de Federalisten en Unitarissen zegevierden de laatsten, met het resultaat, dat in de Staatsregeling van 1798 in artikel 147 werd bepaald:

„De Departementaale en Gemeente-Besturen zijn Administratieve Lichaamen, ondergeschikt en verandwoordelijk aan het Uitvoerend Bewind.”

Reeds spoedig bleek echter, dat de Staatsregeling en met name ook het bovengenoemde artikel, waarbij aan de departementale en plaatselijke besturen alle onafhankelijkheid en zelfregeering was ontnomen, niet de onverdeelde instemming van het Nederlandsche volk genoot.

Toen dan ook reeds binnen den bepaalden tijd van vijf jaar herziening der Staatsregeling noodzakelijk werd geacht, herkregeen zoo- wel de departementale als de plaatselijke besturen hun onafhankelijkheid en eigen wetgeving.

Immers, ten aanzien van de Gemeentebesturen werd in artikel 74 van de Staatsregeling van 1801 bepaald:

„Iedere Gemeente heeft de vrije beschikking over deszelfs huishoudelijke belangen en bestuur, en maakt daaromtrent alle de vereischte Plaatselyke bepalingen.”

Een nadere bepaling van hetgeen te verstaan was onder huishoudelijke belangen en bestuur werd o. m. gegeven in het Reglement voor het Departement Holland van 1802, in artikel 119, hetwelk als volgt luidde:

„Het departementaal bestuur heeft het toezigt over alle zoodanige handelingen, bepalingen of verordeningen van gemeentebesturen, welke niet enkel huishoudelijk zijn, dat is, waarin ook de belangen, hetzij van het geheele gemeenebest, hetzij van het departement, hetzij zelfs van enkele en bijzondere plaatsen, of rechtstreeks of van ter zijde, zouden kunnen zijn betrokken.”

Sedert 1801 is de gemeentelijke autonomie gehandhaafd, zij het ook, dat de begrenzing er van de eene maal ruimer was dan een ander maal.

In de Staatsregeling van 1805 bleef de regeling vrijwel ongewijzigd en werd in het uitvoerige artikel 67 o. m. bepaald: „Iedere gemeente heeft de beschikking over hare huishoudelijke belangen.” Voorts werd in dat artikel echter reeds bepaald, dat de plaatselijke belastingen aan de goedkeuring van het Departementaal Bestuur onderworpen waren.

De vorming van het Koninkrijk Holland in 1806 onder LODEWIJK NAPOLEON maakte echter alweer een verandering in de staatsregeling noodzakelijk.

De nieuwe Constitutie werd 7 Augustus 1806 afgekondigd en bepaalde in artikel 63:

„De Gemeente-Besturen zijn bevoegd tot het regelen van hunne huishoudelijke belangen, op den voet en wijze bij de Wet bepaald.”

De vereischte wettelijke regeling kwam 13 April 1807 tot stand, doch deze was van den Franschen geest van centralisatie doordrongen en beperkte de vrije werking der plaatselijke besturen dan ook aanmerkelijk.

Ook de Constitutie van 1806 is evenwel niet lang van kracht geweest, want in 1810 werd ons land bij Frankrijk ingelijfd. De Fransche wetten werden ook voor ons land executoir verklaard, hetgeen dus ook geschiedde ten aanzien van de Wet van 28 Pluviôse VIIIe jaar en van de latere verordeningen, die daarmee in betrekking stonden.

Overeenkomstig genoemde wet werd er in elke stad en in de grootere dorpen benoemd een *conseil municipal*, uit de geschikste leden der gemeente gekozen, doch alleen als raadgevend, volstrekt niet als beslissend of wetgevend lichaam ⁵⁾.

Lang heeft deze toestand ook weer niet geduurd. In November 1813 werd onze onafhankelijkheid hersteld en daarmee ook de zelfstandigheid der plaatselijke besturen.

Op het voetspoor van G. K. HOGENDORP, die in zijn schets (art. 40) de gemeentelijke autonomie in eere herstelde, werd in art. 94 van de Grondwet van 1814 bepaald:

„De besturen van Steden, Districten, Heerlijkheden en Dorpen hebben, overeenkomstig den inhoud hunner reglementen, de vrije beschikking over hunne huishoudelijke belangen en maken daaromtrent de vereischte plaatselijke bepalingen.

Deze bepalingen echter mogen niet strijdig zijn met de algemeene wetten of het algemeen belang der Ingezetenen.”

De vereeniging van de zuidelijke en de noordelijke Nederlanden maakte het volgende jaar weer een grondwetsherziening noodzakelijk en ook de bepalingen ten aanzien van de gemeentebesturen ondergingen weer een wijziging.

Gevolg was, dat in artikel 155 der Grondwet van 1815 bepaald werd:

„De plaatselijke besturen hebben overeenkomstig den inhoud hunner reglementen, de vrije beschikking over hunne huishoudelijke belangen, en maken daaromtrent de vereischte plaatselijke verordeningen, welke echter in geen geval met de algemeene wetten of het algemeen belang strijdig mogen zijn.

Zij zenden afschriften van dezelve aan de Staten der Provinciën, blijvende het voorst den Koning onverlet, om ten alle tijden inzage te vorderen, en zoodanige bevelen te geven, als hij vermeent te behooren.”

Deze bepaling is, in vergelijking met voorgaande bepalingen betreffende de regeling van de plaatselijke besturen, gedurende langen tijd van kracht geweest. Tot 1848 is zij ongewijzigd gehandhaafd, doch in dat jaar werd zij bij de herziening niet vergeten en na de herziening was in artikel 140 te lezen:

„Aan den Raad wordt de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente overgelaten. Op de verordeningen, welke hij te dien aanzien maakt en aan de Provinciale Staten moet mededeelen, is art. 133 van toepassing.”

In art. 133 was het schorsings- en vernietigingsrecht van den Koning geregeld.

Ook bij de grondwetsherzieningen van 1887 en 1922 is het artikel betreffende de bevoegdheid van de Gemeentebesturen op de helling geweest. In eerstgenoemd jaar werd ook een alinea betreffende het zelfbestuur ingevoegd en thans luidt het artikel 144:

„Aan den Raad wordt de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente overgelaten. Hij kan in te bepalen gevallen, met inachtneming van te stellen regels, onder zijn toezicht het bestuur van te bepalen takken van de huishouding der gemeente geheel of ten deele aan andere organen opdragen.

Hij maakt de verordeningen, die hij in het belang der gemeente noodig oordeelt.

Wanneer de wetten, algemeene maatregelen van bestuur of provinciale verordeningen het vorderen, verleenen de ge-

meente-besturen hunne medewerking tot uitvoering daarvan.

Wanneer de regeling en het bestuur van de huishouding eener gemeente grovelijk worden verwaarloosd, kan eene wet de wijze bepalen, waarop in het bestuur dier gemeente, met afwijking van het eerste en tweede lid van dit artikel, wordt voorzien.

De wet bepaalt, welk gezag het gemeentebestuur vervangt, wanneer dit in gebreke blijft in de uitvoering der wetten, der algemeene maatregelen van bestuur of der provinciale verordeningen te voorzien."

En in artikel 145 is voorts het hooger toezicht op de handelingen der gemeente geregeld met de bepaling:

„De macht des Konings om de besluiten van gemeentebesturen, die met de wet of het algemeen belang strijdig zijn, te schorsen en te vernietigen, wordt bij de wet geregeld."

Uit de gegeven opsomming van de bepalingen, zooals deze in den loop der tijden in Staatsregeling of Grondwet waren opgenomen, blijkt wel, dat, hoewel de gemeentelijke autonomie vrijwel steeds in waarde was, er toch voortdurend kwestie was over de vraag in hoeverre beperking van die autonomie gewenscht of noodzakelijk was.

Gemeentelijke autonomie is alleszins gewenscht, doch de belangen van het geheel mogen niet over het hoofd worden gezien.

„De ontwerpers onzer Grondwet hebben te regt begrepen, dat het niet alleen in den geest van ons volk ligt, maar ook ontwijfelbaar in het wezenlijk belang der ingezetenen geacht moet worden, dat de plaatselijke aangelegenheden op de plaats zelve worden afgedaan... de plaatselijke besturen zijn inderdaad door hunne vollediger en naauwkeuriger kennis van de belangen hunner gemeente, door hunne meer bijzondere gehechtheid aan die gemeente, die alleen aan hunne zorgen is toevertrouwd, beter in staat voor haar te waken en haren voorspoed door doeltreffende maatregelen te bevorderen dan het algemeen bestuur, hetwelk verder verwijderd zijnde, niet met zooveel kennis van zaken kan oordeelen, en, voor allen moetende zorgen, met mindere naauwlettendheid de belangen van enkelen zal behartigen... Hiervan overtuigd, hebben de ontwerpers onzer Grondwet aan de plaatselijke besturen eene waarlijk groote mate van vrijheid en eigene wetgeving omtrent de plaatselijke aangelegenheden gelaten, en daarbij het regt om plaatselijke verordeningen uit te vaardigen; terwijl zij,

door aan de algemeene regering een regt van schorsing toe te kennen, deze in staat heeft gesteld om te beletten, dat de plaatselijke verordeningen ooit met de algemeene wetten of het algemeen belang in strijd kunnen zijn."

Aldus Mr. G. DE VRIES AZN. in zijn werkje „De Wetgevende magt der plaatselijke besturen naar art. 153 der Grondwet" 6).

De vraag is nu maar op welke wijze het beginsel, in de Grondwet neergelegd, in de practijk werd beleefd. En dan moet gezegd worden dat kort na 1814 bleek, dat de Fransche geest van centralisatie, die alle bestuur van boven wil doen afdalen, ook hier in sterker mate was doorgedrongen, dan wellicht verwacht kon worden. Het gevolg daarvan was, dat de Regeering zich niet steeds bepaalde tot haar recht van schorsing, doch zich ook meerdere malen veroorloofde een stellige bemoeiing met datgene, wat geheel tot de bevoegdheid der plaatselijke besturen behoorde.

Het was in de eerste jaren na het herstel van onze onafhankelijkheid een zoeken en tasten om de juiste verhouding te vinden. Dát er aan de gemeentelijke autonomie grenzen waren, stemde een ieder wel toe. Wáár die grenzen gelegen waren was echter een vraag, die de gemeoederen nogal in beroering kon brengen en die ook de rechterlijke instanties veel werk heeft bezorgd.

Over de bedoeling van de bepaling in de Grondwet betreffende de gemeentelijke autonomie bestond geen verschil van meening. Wat THORBECKE later in zijn „Aanteekening op de Grondwet" schreef, was de algemeene gedachte, n.l.:

„Is het eene bijzondere eisch van onze eeuw of van den ouden tijd, dien de Grondwet betrachtte? Is het niet veeleer de natuurlijke wet van orde? De natuur is niet daarom zoo rijk, dewijl zij ééne kracht, maar omdat zij eene oneindige verscheidenheid van wezens, ieder met eigen kracht onder eene algemeene wet laat werken. Hoe velerlei huishouden, elk dienstbaar aan de eenheid, vereenigt alleen het menschelijk organisme! De Grondwet heeft begrepen, wat in zoovele nieuwerwetsche Staten wordt miskend, dat onderscheid en zelfbestaan der leden, met onderwerping aan het stelsel van één ligchaam zeer wel vereenigbaar zijn. Zij wil dat de algemeene regering onverdeeld behoore aan het geheel; dat zij niet handele voor provinciale of plaatselijke gemeente, waar deze handelen kan voor zich zelve. Zij wil tevens deze organen van het staatswezen tot zelfregeling en zelf-

handhaving in harmonie met het geheel verplichten. Terwijl zij alzoo in ieder deel zijn eigen levensbeginsel oproept, is hare strekking om het stoffelijk en zedelijk vermogen van het geheel grenzenloos te vermenigvuldigen en te verhoogen" 7).

Is het nu niet eigenaardig, indien men deze uitspraak van THORBECKE gelezen heeft, dat GROEN VAN PRINSTERER bij de behandeling van de Gemeentewet tegenover Minister THORBECKE moest opmerken, dat hij vooral in de laatste jaren meende „bij den Minister eene strekking naar centralisatie te bespeuren" 8).

Vurig zijn de pleidooien van den Anti-Revolutionairen voorman voor het hooghouden van de gemeentelijke autonomie en met groote zorg was hij vervuld, dat door de totstandkoming van de Gemeentewet, die zelfregeering der gemeenten in gedrang zou komen.

„De Minister vleit zich", aldus GROEN VAN PRINSTERER in de Tweede Kamer, „deze wet als een *weldaad* voor de Natie te kunnen beschouwen. Ik vrees dat hij, gelijk meer gebeurd is, zich begoocheling maakt. Wilt gij dat ik beproeve de strekking der wet in weinige woorden te schetsen? door dergelijke wet worden geen *autonomen* maar *automaten*, door deze wet, *plaatselijke automaten* en *centrale autocraten* gevormd" 9).

Volstrekte onafhankelijkheid der gemeente tegenover het centraal gezag verlangde GROEN niet. Maar, zoo zeide hij in zijn Kamerrede: „De vraag is, of in deze wet onafhankelijkheid in eigen kring, of er, tegenover de administratieve centralisatie, *eenige onafhankelijkheid* blijft" 10).

En hij geeft dan de volgende omschrijving van wat hij onder gemeentelijke autonomie verstaat:

„Autonomie onderstelt eene sfeer, waarbinnen men, zonder goedkeuring en tusschenkomst van een ander, gerechtigd is om, wel niet naar *willekeur*, in den ongunstigen zin, te werk te gaan, maar om voor eigen gedrag zelf regelgevende beschikkingen te stellen" 11).

Met autonomie, aldus opgevat, achtte GROEN in strijd de bepaling in de Gemeentewet, waarbij *elke regelgevende beschikking* aan de goedkeuring van het Gouvernement moest worden onderworpen.

En ook indien niet de goedkeuring steeds vereischt werd, maar slechts bepaad werd het recht van schorsing in het algemeen belang of wegens strijd met de wet, dan nog had GROEN bezwaar. Want „indien dit schorsen kan plaats hebben omtrent elken regel, ook die

de minste bijzonderheden betreft, waar blijft onafhankelijkheid in eigen kring?"

„Ook voor de Gemeente behoort eene sfeer te zijn, waar de tusschenkomst van het hoofdbestuur, namens het algemeen belang, niet toegelaten wordt" ¹²).

THORBECKE's lofzang op de groote verscheidenheid in het staatsleven als in het rijk der natuur, wordt in 1851 uit den mond der liberalen niet meer gehoord en GROEN klaagde er over, dat zoodoende de orde der dingen omgekeerd werd. Wenschte men eerst geen éénvormigheid, dan slechts wanneer zij vereischt wordt, nu werd het „gelijkvormigheid zoo dikwerf ze verkrijgbaar is, zelfstandigheid, wanneer men het stellen van algemeene regels ondoenlijk bevindt."

De gemeentelijke zelfstandigheid, vroeger *ideaal*, werd nu een *noodzakelijk kwaad*.

GROEN verlangde geen corporatiën uit de middeleeuwen, geen onafhankelijke corporatiën; maar het corporatief karakter, dat zich in gemeenschap van eigen recht openbaart, mag aan de gemeente niet worden ontfond.

Hij stelde daarom op art. 150 van het Ontwerp-Gemeentewet (waarin elke regelgevende beschikking aan de goedkeuring onderworpen werd van het centraal gezag) het volgende amendement voor:

„De plaatselijke verordeningen, waaronder (voor zoover bij deze wet geene bepaalde uitzonderingen gemaakt zijn) enkel de algemeene voorschriften van den Raad ten aanzien van de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente worden verstaan, treden niet", enz. ¹³).

In zijn toelichting op dit amendement beriep GROEN zich op hetgeen THORBECKE in zijn „Aanteekening op de Grondwet" had geschreven, en voorts merkte hij nog op:

„Ik wil den Minister geven de gouvernementale centralisatie, het stelsel van voogdijschap, zóó evenwel, dat den minderjarige niet elke vrije beweging worde ontzegd: de bevoegdheid om in de reglementen al datgene te brengen, waaromtrent, op grond van gemeenschappelijken aard der gemeenten, in het belang van den Staat en van de gemeenten, eenvormigheid wenschelijk is. Maar geen reglementeren, geen interventie, zoodra verscheidenheid van ontwikkeling vereenigbaar is met het welzijn van den Staat" ¹⁴).

En hij citeert dan STAHL, die, sprekende over de behoorlijke auto-

nomie van de gemeente, in één woord het beginsel van GROEN's amendement geeft. „Hij (STAHL) wijst, met evenveel nadruk als onze Minister, op eenheid van den Staat, op gelijkmatigheid van de reglementen in hetgeen van algemeenen aard is; maar de reglementen mogen niet verder gaan dan het *nothwendig Gemeinsame*, datgene wat uit den aard der zaak gemeen regt is; vermits men, bij het overschrijden van deze eigenaardige grens, onmiddellijk in het gehate en hatelijk stelsel der Fransche centralisatie vervalt” ¹⁵).

En wat voorzag GROEN van ongewijzigde aanneming van art. 150? „Wat is gebeurd na 1815? De Grondwet had stellig gewild de autonomie der gemeenten, maar de Grondwet is niet nageleefd; zij is jaar op jaar gedénatureerd. En wat zal nu gebeuren, nadat men in 1848 niet minder vrijheid gewild heeft dan in 1815? terstond zal in de Gemeentewet worden opgenomen de *verkeerde interpretatie* der Grondwet van 1815” ¹⁶).

Het amendement-GROEN werd niettemin verworpen met 56 tegen 6 stemmen.

Ook tegen den Titel VI (Plaatselijke belastingen) werden door GROEN bezwaren ontwikkeld, omdat ook hier de autonomie der gemeente veel meer werd beperkt dan, naar het oordeel van vele Kamerleden, de Grondwet wilde.

GROEN verzette zich weer en hekelde het gekozen stelsel.

„Het lid uit Zutphen (VAN ZUYLEN VAN NYEVELT) heeft een uitdrukking gebruikt, karakteristiek voor het systeem”, aldus GROEN. „De Gemeentebesturen moeten nu slechts eenmaal in het *regte spoor* worden gezet; dan zullen ze verder wel goed gaan. Ik onderstel dat hij, wanneer ze evenwel niet goed gaan, wanneer ze van het regte spoor afwijken, ze weder in het spoor zal willen brengen, maar nu vraag ik: eene autonomie, waarbij men de gemeenten in het spoor brengt en houdt, en ze, als eene kudde schapen, met den ijzeren prikkel van de wet, drijft en teruggedrijft, is dit niet een vrij zonderlinge autonomie? is dit de autonomie die wij in 1848 gewild hebben? de autonomie waarvan de Minister en zoo velen onzer publicisten fraaije schilderijen gemaakt hebben?” ¹⁷)

Het verzet was ook nu echter weer vruchteloos en de Gemeentewet werd ten slotte met 52 tegen 13 stemmen aangenomen.

Hoe heeft de practijk zich na de inwerkingtreding van de Gemeentewet doen gelden?

Na 1815 was, zooals gezegd, van de zelfregeering der gemeente niet veel terecht gekomen. Het had er al den schijn van dat het stelsel der Staatsregeling van 1798 weer ingang gevonden had en de gemeentebesturen weer verlaagd waren tot „administratieve lichamen”, zonder eigen werkkring ¹⁸⁾).

Wel scheen het in 1831 beter te zullen worden, toen bij K. B. van 1 Maart van dat jaar aan de plaatselijke besturen een „ruimere opdracht van werkzaamheden” werd beloofd. „Van nu voortaan”, zoo heette het toen, „zoude de vrije beschikking der plaatselijke besturen over hunne huishoudelijke belangen hun worden overgelaten in *al* de uitgestrektheid, welke de bepalingen der Grondwet *maar eenigszins* toelieten.”

Het bleef echter bij een belofte. Als LOHMAN in zijn werk „Onze Constitutie” ¹⁹⁾ opmerkt: „Maar na 1814 is de provinciale en gemeentelijke zelfstandigheid weer in veel ruimer mate erkend, en is haar een groote, schoon nog niet voldoende mate van vrijheid gelaten”, dan is dit juist, doch . . . op papier.

Het jaar 1848 bracht verandering. Verandering, welke niet zoozeer tot uiting kwam in de bepalingen der Grondwet, als wel in de opvattingen, welke men huldigde ten aanzien van het toekennen aan het gemeentebestuur van een voldoende mate van zelfregeering.

Veel werd door de Grondwet aan wettelijke regelingen overgelaten en zooals we zagen was GROEN VAN PRINSTERER de meening toegedaan, dat de autonomie door de door THORBECKE voorgestelde Gemeentewet, in gedrang kwam.

BUYS en OPPENHEIM verschilden hierin met GROEN van meening.

BUYS kon zich wonderwel met de opvattingen van THORBECKE vereenigen. Van strenge centralisatie, voor elke revolutie, dus ook voor de Fransche revolutie, de eerste voorwaarde van welslagen, moest hij niets hebben. Doch bij de toekenning van zelfregeering aan gemeenten mogen de belangen van den staat niet in gevaar worden gebracht.

En de tweede zinsnede van art. 140 der Grondwet van 1848 was bestemd om tegenover de plaatselijke besturen het recht van den staat te waarborgen.

„Hoe breed men de autonomie van de gemeente ook uitmete”, aldus BUYS, „zij is en blijft onderdeel en onderdaan van den Staat en dus

gebonden aan den plicht om de wetten na te leven en de eischen van het algemeen belang te eerbiedigen. Elke daad, met dien eersten plicht in strijd, moet ongedaan worden gemaakt, want zij kan geen recht van bestaan hebben, en van daar dat de Grondwet aan den Koning de taak opdraagt om voor de vernietiging van het onbestaanbare zorg te dragen" 20).

De bezwaren, door GROEN tegen art. 150 der Gemeentewet aangevoerd, hoewel „goed geargumenteed", werden door BUYS, die zich aan de zijde van THORBECKE schaarde, dan ook niet gedeeld.

Ook OPPENHEIM toonde zich tevreden met het stelsel, zooals dat in de Gemeentewet was uitgewerkt.

„De bewering is dikwijls vernomen", zoo schrijft hij, „èn bij de behandeling der Gemeentewet, èn later, dat de gemeentebesturen, vooral in de groote gemeenten, te veel in hunne beweging worden belemmerd, dat te groote centralisatie gehuldigd is. Maar met de bewijsvoering is men in gebreke gebleven".

„Maar als men niet betwist, dat de gemeente, als blijvend lichaam, onderdeel van den staat, overlevende het tegenwoordig geslacht, indien noodig, tegen het besturend personeel van het oogenblik moet kunnen beschermd worden, moet men dan niet de consequentiën van het stelsel aanvaarden? Het komt mij zoo voor" 21).

Onbewijsbaar noemde OPPENHEIM de bewering, dat de Gemeentewet het draaiorgel is, de minister de draaier, de gemeentebesturen de dansers 22). En met meer recht dan van de Belgische Gemeentewet mag naar zijn meening van de Nederlandsche worden getuigd, dat zij is „de nature à inspirer de la confiance et à assurer l'union intime de l'état avec la commune, d'où maissant la securité et la prospérité publiques".

Handelende over de uitgestrektheid der gemeentelijke zelfstandigheid, merkte OPPENHEIM op:

„Het recht der gemeenten om zich zelve te regeeren in alle die zaken welke haar alleen raken, sluit noodwendig in zich de aanwezigheid van eene macht, die regelen stelt voor het bestuur der gemeentelijke aangelegenheden en van eene macht, die voor de, binnen eigen boezem geldende, regelen gehoorzaamheid kan afdwingen van de inwoners der gemeente. Eene corporatie, die hier de taak vervult, welke in den staat is weggelegd voor de wetgevende en uitvoerende macht. Zoo ontstaat het gemeentebestuur als zelfstandig, onafhankelijk lichaam

naast de overige machten, belast met de zorg de uitsluitend gemeentelijke, de „huishoudelijke” belangen te regelen en te besturen.

Zelfstandig, onafhankelijk lichaam? Ja, maar met dien verstande dat het door hoogere macht wordt gecontroleerd, door de hoogste macht achterhaald, als het treedt buiten zijne bevoegdheid. De gemeente is zelfstandig geheel. Maar tegelijk onderdeel, publiek gronddeel van den staat. Dit innig verband tusschen den staat als geheel en zijn onderdeel noopt, geenszins tot handelen in de plaats van de gemeentelijke overheid, maar zeer zeker tot het te keer gaan van maatregelen, die het geheel kunnen schaden” 23).

De Gemeente, aldus OPPENHEIM, „heeft haar eigen recht, haar eigen vermogen, een veld van eigen werkzaamheid. In hare hoedanigheid van persoon heeft zij zelfstandigheid, zelfregeering, zij het dat ook hier weder de volstrekte zelfstandigheid afstuit op het belang dat de staat, meer dan de inwoners van de gemeente, heeft bij hare instandhouding en hierop ook dat het bijzondere vermogen der gemeente steeds weder moet worden dienstbaar gemaakt aan openbare doeleinden. Om het met THORBECKE's woorden te zeggen: De *volstrekte* onafhankelijkheid der gemeente op het gebied harer eigene huishouding wordt belet door den eisch, dat hare belangen ten aanzien van het vermogen en ten aanzien van de regeering worden beschermd tegen de dwalingen van tijdelijke besturen. Hierdoor bovendien, dat moet worden gewaakt tegen aanwending van het gemeentevermogen voor aan de gemeentelijke behoeften vreemde, buiten hare huishouding liggende, doeleinden” 24).

Ook Prof. R. KRANENBURG roemt de groote verdienste van „het stuk werk, dat wellicht het meest getuigt van THORBECKE's staatsrechtelijke vormkracht”, de Gemeentewet, waarin de verenigbaarheid van het zelfbepalingsrecht van de burgerij der gemeente met het beginsel van den eenheidsstaat op practische en lenige wijze is uitgewerkt 25).

In antirevolutionairen kring is op het voetspoor van GROEN herhaaldelijk bezwaar gemaakt tegen den opzet van de Gemeentewet en met name tegen de nivelleerende tendenz ervan.

Mr. J. W. NOTEBOOM merkte in zijn referaat over „Autonomie in crisistijd”, behandeld op de oprichtingsvergadering van de Vereniging van a.r. Gemeentebestuurders in Zuid-Holland, nog op:

„Wanneer ge nu deze historische en wijsgeerige invloeden op de tegenwoordige organisatie onzer gemeenten in aanmerking neemt, dan

verwondert ge u niet over de nivelleeringstendenz, die in Thorbecke's Gemeentewet tot uitdrukking komt. De historie maakt onderscheid tusschen dorpen en steden, kerspelen en grietenijen. Niet alzoo de wijsbegeerte der Fransche revolutie en evenmin de Gemeentewet. Het natuurrecht schiep een massa gelijke, van alle historische banden losgemaakte, individuen. En ditzelfde procedé werd ook op de gemeenten toegepast.

Alle gemeenschappen hebben van nature gelijke rechten! Dit was de leuze. En die leuze vond gretig ingang bij den schepper van onze organieke wetgeving. De uniformiteit (naar KUYPER's woord de vloek van het moderne leven) werd de grondslag van onze Gemeentewet".

En later merkte de referent nog op:

„Zoo legde Dr. KUYPER den vinger op de nivelleerende tendenz der Gemeentewet, die de meest uiteenloopende gemeenschappen (u denke aan de tegenstelling Amsterdam en Lutjebroek) naar hetzelfde juridische patroon versneed; een tendenz, waarvan ik u zooeven den oorsprong aanwees".

Dr. H. COLIJN, hoewel principieel verwerpend het revolutionair streven naar centralisatie en vasthoudend de opvattingen ten aanzien van decentralisatie door GROEN en KUYPER gehuldigd, is toch milder in zijn oordeel over de Gemeentewet en de daarin aan de gemeenten toegekende autonomie.

„Ten aanzien van dit belangrijk onderwerp", aldus Dr. COLIJN, „is de critiek, ook die van onze zijde wel geoefend is, niet altijd billijk geweest. Maar al te vaak is het voorgesteld, alsof de Gemeentewet alles wilde *nivelleeren*, en daarom Amsterdam en Urk over één kam schoor. Zeer zeker, werd één grondgedachte voor alle gemeenten, klein en groot, doorgevoerd, n.l. deze: „het bestuur der gemeente berust bij een Raad; uit dien Raad wordt een College van wethouders met een door de Kroon benoemden Burgemeester aan het hoofd, als dagelijksch bestuur gekozen". Maar . . . aan dien Raad werd tegelijkertijd een zeer groote mate van vrijheid en verordenende bevoegdheid toegekend, zoodat hij in staat was, al naar de plaatselijke behoeften dit vroegen, besluiten te nemen, die pasten bij de eischen der gemeente, aan wier hoofd hij stond.

Het valt niet te ontkennen, dat schier nergens ter wereld zich een zoo zelfstandig gemeentewezen heeft ontwikkeld als hier te lande. Alles wat op de huishouding der gemeente, op de openbare orde, op zede-

lijkheid en gezondheid betrekking heeft, valt onder de verordenende bevoegdheid van den Gemeenteraad. Het is waarlijk niet weinig! In zekeren zin is er bijna geen enkel belang van algemeenen aard, dat niet onder deze begrippen gerangschikt kan worden" 26).

En na gewezen te hebben op de streep, welke artikel 193 der Gemeentewet trekt ten aanzien van de bevoegdheid der gemeenteraden, concludeert Dr. COLIJN:

„Al neemt men intusschen deze op zichzelf belangrijke beperking in acht, zoo blijft toch de autonome macht der gemeentebesturen zeer groot.”

Is de gemeentelijke autonomie ook in dezen tijd nog te handhaven ?

Of moet juist worden geacht de opvatting van het Tweede Kamerlid Mr. W. WESTERMAN (Nationaal Herstel), die bij de behandeling der begrooting van Binnenlandsche Zaken voor 1935 o. m. opmerkte:

„Ik zou alleen over de verspillig, die aan de plaatselijke autonomie te wijten is, uren kunnen spreken. Ik zou de dwaasheden kunnen opnoemen, die men in onze groote steden heeft begaan. De gemeentelijke autonomie is indertijd een aanvallig wicht geweest. Nu is zij een antiquiteit, waarvan wij in vele opzichten alleen misère ondervinden. Zij is precies zoo'n antiquiteit als de vroegere vestinggordels om de steden.”

Slechts weinigen zullen het met hem eens zijn.

„Het beginsel der autonomie is wel oud, maar niet verouderd; dit beginsel heeft ook voor dezen tijd nog zijn volle beteekenis”, aldus Mr. F. A. HELMSTRIJD in zijn referaat „De autonomie der gemeenten een volksbelang” 27).

Niet ontkend kan echter worden, dat de gemeentelijke autonomie in de laatste jaren door verschillende oorzaken in een critiek stadium is gekomen.

Maar zoolang in ons land de groote meerderheid der bevolking in handhaving van het stelsel van decentralisatie en handhaving van de autonomie der gemeenten nog een volksbelang ziet, mag verwacht worden, dat de „crisis der autonomie” overwonnen zal worden en dat het oud-Nederlandsche beginsel ook in de toekomst zal worden gehandhaafd.

Moeilijkheden zullen daarbij te overwinnen zijn en zoowel van de zijde der Rijksregeering als van de gemeentelijke overheden zal daarbij de noodige voorzichtigheid betracht moeten worden.

Niet van vandaag of gisteren is de strijdvraag omtrent de grenzen der onderscheidene bevoegdheden.

Vanaf het totstandkomen der Gemeentewet tot nu toe is over de grenzen van de „huishouding” der gemeente gestreden en Mr. J. A. LEVY ging eenmaal zelfs zoover, dat hij de gemeentelijke autonomie „een phantoom” noemde, „verdwijnend als men het staat” ²⁸).

Zoo is het zeker niet. Wel moet gezegd worden, dat de omschrijving, welke de Gemeentewet van den inhoud der autonomie geeft, uiterst vaag is. Hoe kan het ook eigenlijk anders, waar het staatsrecht in ruimeren zin zoowel als in engeren zin in mindere of meerdere mate steeds aan verandering onderhevig is.

De grenzen van de gemeentelijke autonomie zijn niet en konden ook niet nauwkeurig worden afgebakend.

Mr. G. DE VRIES Azn. was van oordeel, dat de gemeente soeverein is, zoo dikwijls belangen ter sprake zijn, „die niet haar betreffen als deel van den Staat of van de provincie, maar die uit haren eigen aard, uit haar zelfstandig bestaan voortvloeien” ²⁹).

Echter, een juiste afbakening der grenzen is daarmede nog niet gegeven.

Mr. OLIVIER, eveneens een leerling van THORBECKE, drukte zich ten aanzien van de bevoegdheden van de Rijks-, provinciale- en gemeentewetgevers aldus uit: „zoodra eene dier machten den kring van eene der anderen binnen dringt, verliest zij haar gezag; zij kan in de haar vreemde atmosfeer niet leven” ³⁰).

Ook met deze omschrijving worden de grenzen echter niet nauwkeurig bepaald.

Is het dan wonder, dat reeds vanaf de inwerkingtreding van de Gemeentewet gestreden is over de bevoegdheidskwestie?

Daarbij komt, dat omtrent het begrip „autonomie” ook thans nog allerminst klaarheid bestaat.

Prof. Mr. Dr. J. H. P. M. VAN DER GRINTEN schreef in zijn bijdrage „De gemeentelijke autonomie en de wet op de financiële verhouding tusschen Rijk en gemeenten” o. m.:

„Wat beteekent nu echter de gemeentelijke autonomie als *rechtsbegrip*? Het is de in art. 144 der Grondwet erkende bevoegdheid der gemeente om hare huishouding zelf te besturen en te regelen, zonder dat daaraan een machtiging of opdracht van hooger gezag voorafgaat, de bevoegdheid dus om, volgens het eigen inzicht van haar vertegen-

woordigend orgaan, *te doen of niet te doen*. Het is dus zelfregeering, met dit voorbehoud echter, dat het hooger toezicht niet ontbreekt en niet kan ontbreken, daar anders de autonomie in souvereiniteit zou ontaarden" 31).

De bepaling, dat de plaatselijke verordeningen niet treden in hetgeen van algemeen Rijks-of provinciaal belang is, heeft tengevolge gehad, dat in den loop der jaren de gemeentelijke autonomie op tal van gebieden is ingeperkt. Het Rijk heeft heel wat binnen zijn verzorgingskring gehaald, waardoor de gemeentelijke autonomie werd ingeperkt.

Toch werden de locale organen in die gevallen niet steeds uitgeschakeld, aangezien door de toekenning van „zelfbestuur” het eigen inzicht dier organen nog een belangrijke rol kon blijven spelen. Men denke slechts aan de Woningwet, de Pandhuiswet, der Warenwet en de Vleeschkeuringswet.

Ook daarin hebben sommigen een inbreuk gezien op de rechte erkende autonomie der gemeente.

„Ten onrechte”, aldus VAN DER GRINTEN, „de rijkswetgever overschreed hier zijn bevoegdheid geenszins, want de belangen, die tot de gemeentelijke vrijheidssfeer behooren, zijn niet a priori bepaald. Wel wordt door een verschuiving van de belangenverzorging naar een hooger wetgever ten aanzien van dit concrete belang de bevoegdheid voor de gemeente om te doen of niet te doen opgeheven, doch de hogere wetgever is volkomen gerechtigd zich elk tot dusverre tot de gemeentelijke vrijheidssfeer behorend belang aan te trekken, waarvan hij meent, dat het door een algemeene regeling beter behartigd zal worden. Hij is daartoe niet slechts rechtens bevoegd, doch ook uit staatkundig oogpunt is deze gedragslijn juist te achten.”

En VAN DER GRINTEN wijst er dan op, dat er tal van belangen zijn, waarin niet meer door de afzonderlijke gemeente vrijelijk kan worden voorzien (of niet voorzien), doch waarvan de verzorging zal dienen te geschieden, hetzij door speciale met een bepaalde taak belaste gemeenschappen, hetzij voor een bepaalde agglomeratie krachtens vrijwillige of gedwongen samenwerking, hetzij als zelfbestuur krachtens opdracht van den Rijkswetgever.

En hij concludeert dan: „Als resultaat van de maatschappelijke evolutie valt dus een uit de omstandigheden zelf voortvloeiende inkrumping van de autonome taak der gemeente waar te nemen” 32).

Toch is de autonomie, waarin de gemeenten zich verheugen mogen,

nog betrekkelijk groot, terwijl de gemeenten aan Rijk en provincie belangrijke diensten bewijzen als organen van zelfbestuur.

De groote moeilijkheid van dezen tijd met betrekking tot de gemeentelijke autonomie is wel de financieele kwestie.

Een autonoom orgaan dient ook de beschikking over eigen financiën te hebben en ook de met het zelfbestuur samenhangende kosten vragen aan de gemeenten veel geld.

Is het te verwonderen, dat jarenlang het vraagstuk van de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeenten aan de orde is geweest?

De gemeenten kunnen niet maar vrijelijk over de beurzen der ingezetenen beschikken, want de gemeentelijke burgers zijn ook provinciale burgers en Rijksburgers. Door weinigen zal zeker onderschreven worden wat in het generale rapport over de financieele organisatie der gemeenten, uitgebracht voor het Vierde Congres van den Internationalen Stedenbond te Sevilla gehouden, te lezen is:

„De financieele autonomie van de gemeenten vereischt, dat noch de Staat noch eenig ander orgaan, dat in zijn naam optreedt, *de gemeenten kan beletten belastingen te heffen in den omvang, die noodig is om de uitgaven te dekken, die in het gemeentelijk budget zijn voorzien, zooals de gemeenteraad wenschelijk geoordeeld heeft dit vast te stellen*” ³³).

De toenemende Overheidsbemoeiing heeft er in sterke mate toe bijgedragen de gemeentebesturen voor groote moeilijkheden te plaatsen. Want verruiming van het gemeentelijk belastinggebied hield daarmee geen gelijken tred.

Het gaat niet aan in dit bestek na te gaan, welke wijzigingen de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeente sedert 1851 heeft ondergaan. De wet van 24 Mei 1897 bracht zeker niet de zoozeer gewenschte en juiste verhouding. In 1903, onder het Ministerie-KUYPER, is men daaraan alweer gaan dokteren en het resultaat is geweest, dat eindelijk in 1929 de z.g. Wet-DE GEER tot stand kwam, welke wet bedoelde te komen tot een billijker verdeling der algemeene lasten.

Die wet maakte echter ook een einde aan de hoofdbron van het plaatselijk belastinggebied, de gemeentelijke inkomstenbelasting, hetgeen voor meerderen weer aanleiding was om te klagen over aantasting der gemeentelijke autonomie.

Was er inderdaad reden tot die klacht?

Prof. VAN DER GRINTEN zeide hiervan:

„De opheffing van de plaatselijke inkomstenbelasting beteekent ongetwijfeld *theoretisch* een vermindering van de vrijheid der gemeenten. Voor de gemeente is voortaan de heffing van het inkomen harer inwoners gelimiteerd tot de bevoegdheid om opcenten te heffen op de Gemeentefondsbelasting, die normaliter het aantal van tachtig niet mogen overschrijden. Wel staat daartegenover de grootere vrijheid, die de gemeente heeft verkregen met betrekking tot de personeele belasting, doch deze heffing biedt niet zooveel perspectief als de plaatselijke inkomstenbelasting tot dusverre *theoretisch* bood. Ik leg den nadruk op *theoretisch*; immers praktisch was ook daarbij de vrijheid der gemeente door de betalingscapaciteit van den burger begrensd.

Doch ook al moet de conclusie luiden, dat in het algemeen de belastingvrijheid van de gemeente door de wet op de financieele verhouding eenigermate is ingekrompen, dan kan men daar toch nooit in zien een *rechtstreeksche* aantasting van de gemeentelijke autonomie als rechtsbeginsel. In dit rechtsbeginsel wordt door deze wet niet de minste verandering gebracht.

Indirect kan het gevolg van deze wet zijn, dat sommige gemeenten van hare vrijheid om te *doen* niet het gebruik kunnen maken dat zij zouden wenschen. Doch zouden zij dit voordien *praktisch* wel hebben gekund? Bovendien staat het wel vast, dat een groot aantal gemeenten hare vrijheid om te *doen*, dank zij deze wet, aanmerkelijk zullen verruimd zien, doordat de middelen, waarover zij de beschikking verkrijgen, belangrijk worden uitgebreid”³⁴).

En Mr. J. A. DE WILDE, de tegenwoordige Minister van Binnen--landsche Zaken, toen nog lid van de Tweede Kamer, merkte bij de behandeling der wet o. m. op:

„Er moeten middelen zijn om van de autonomie te kunnen profiteren, maar wat is nu juist de bedoeling van dit wetsontwerp? Heel de bedoeling van dit wetsontwerp is, te zorgen, dat de gemeenten meer middelen zullen verkrijgen, en zeker die, welke in moeilijkheden verkeerden. Het is dus juist om de middelen te vermeerderen en niet om ze aan de gemeenten te ontnemen! Indien de autonomie samenhangt met de middelen, die zij tot hare beschikking krijgen om die autonomie uit te oefenen, dan is dit wetsontwerp een versterking van de autonomie en niet een verzwakking.”

Al was nu de wet-DE GEER van 1929 „de, men kan zeggen, algemeen

aanvaarde oplossing" voor de regeling van een probleem, dat een kwarteeuw een probleem was geweest, daarmee is nog niet gezegd, dat die oplossing ook aan de verwachtingen heeft beantwoord ³⁵).

Dr. COLIJN heeft in zijn werk „*Saevis Tranquillus in Undis*” — en reeds begin 1932 had hij die meening in zijn *Standaard*-artikelen kenbaar gemaakt — de opmerking gemaakt:

„Het valt niet te ontkennen, dat deze oplossing pleit voor de cordaathed en het vernuft van hem, die haar vond. Maar de toekomst zal moeten leeren, of in de *practijk* deze regeling goed zal werken. Reeds nu valt te wijzen op enkele zeker niet denkbeeldige bezwaren.

1e. De jaarlijksche som, waarop deze wet het rijk te staan komt, kan veilig op vijf-en-twintig millioen gulden worden gesteld. In crisistijden is zij stellig hooger, gelijk de laatste jaren reeds bewezen.

Mocht nu op den duur het nieuwe stelsel niet voldoen, dan zal het, juist met het oog op die hoge kosten, niet gemakkelijk vallen een beter stelsel te kiezen zonder aan bepaalde gemeenten belangrijke schade toe te brengen.

2e. Reeds nu blijkt ook deze methode voor vele gemeenten geen afdoende hulp te verschaffen. Zij hebben, om haar budget sluitend te kunnen maken, krachtens de wet het recht opcenten te heffen op de gemeentefondsbelasting, maar slechts tot een maximum van tachtig. Vele gemeenten zijn daar al aan toe en daaronder tientallen, welke op geldelijken steun van het rijk zijn aangewezen.

3e. De nieuwe regeling heeft de gemeenten veel meer dan vroeger financieel afhankelijk gemaakt van het rijk. Met name het ontnemen van de mogelijkheid een eigen inkomstenbelasting te heffen, heeft de gemeente gekortwiekt. In tweeërlei opzicht kan dit slecht werken: *a.* door het financieele verantwoordelijkheidsgevoel bij sommige gemeentebesturen te ondermijnen en *b. door de autonomie der gemeenten in gevaar te brengen*. Hoe langer hoe meer toch zal de gedachte veld winnen, dat de gemeenten feitelijk gefinancierd worden met *rijksgeld*.

Wij achten dit alles niet zonder bedenking. Eenerzijds wordt de verantwoordelijkheid van het rijk voor de gemeentefinanciën veel te groot. *Anderzijds dreigt het zelfstandig gemeentewezen gedeukt te worden.*

De beste remedie tegen onverantwoordelijk handelen is nog altijd gelegen in het dragen van volle verantwoordelijkheid voor eigen daden.

Het *caveant consules!* is hier dus wel op zijn plaats" ³⁶).

De genoemde bezwaren zijn in de laatste jaren inderdaad niet denkbeeldig gebleken.

Nu tal van gemeenten in financieele moeilijkheden gekomen zijn, wordt het door velen als vanzelfsprekend beschouwd, dat het Rijk te hulp komt. En al kan zeker niet worden ontkend, dat verschillende gemeenten tengevolge van de langdurige crisis in buitengewone moeilijkheden gekomen zijn en in vergelijking met andere gemeenten uitzonderlijk getroffen zijn, zoodat tegemoetkoming van de zijde der Regeering alleszins gewenscht moet worden geacht, zoo moet toch ook niet uit het oog worden verloren, dat men dikwijls maar al te spoedig geneigd is hulp in te roepen, voordat men als gemeentebestuur het mogelijke heeft gedaan om tot saneering der gemeentefinanciën te komen. De hulp, die men verlangt, wenscht men dan bovendien meestal nog zonder meer te ontvangen. Indien de Regeering waarborgen verlangt, of ook bepaalde maatregelen door het gemeentebestuur genomen wenscht te zien voordat Regeeringshulp wordt verleend, dan noemt men dat aantasting der gemeentelijke autonomie en men vergeet, dat een gemeentebestuur, dat niet zelf al het mogelijke doet tot gezondmaking der gemeentefinanciën, zelf bezig is de zelfstandigheid der gemeente af te breken. In een tijd, waarin noodzakelijk allerwege buitengewone maatregelen genomen moeten worden, waarin het Rijk voorgeat met het treffen van bezuinigingsmaatregelen, gaat het niet aan, dat de gemeenten niet in even ernstige mate trachten het evenwicht in de begrooting te verkrijgen, doch integendeel de tekorten maar aan het Rijk wenschen over te dragen.

Zulk een handelwijze kan niet worden goedgekeurd door hen, die de gemeentelijke zelfstandigheid als een kostbaar goed beschouwen en kan ook niet worden geduld door hen, die oog hebben voor de gevolgen, welke zulk een politiek voor den Staat in zijn geheel kan hebben.

Zoo zag ook Mr. G. DE VRIES Azn. het in 1846 reeds, toen hij schreef: „De ontwerpers der Grondwet begrepen te regt, dat van het beheer der financiën het geheele bestaan der gemeente afhangt. En daar nu iedere gemeente een gronddeel uitmaakt van de provincie zoowel als van den geheelen Staat, zoo moet het bestuur van dezen voor de instandhouding dier gronddeelen kunnen waken, omdat met het bestaan der deelen het bestaan van het geheel onafscheidelijk is verbonden” ³⁷).

Het is op dezen grond, dat het huidige Kabinet zich geroepen acht meer dan vroeger toe te zien op de financieele positie der gemeenten, *niet met het doel* de gemeentelijke autonomie te beknotten, doch integendeel om voor de zelfstandigheid der gemeenten te waken.

Mr J. A. DE WILDE schreef in 1929 een beschouwing over „Staat en Financiën” en betoogde daarin o. m.:

„De financieele verhouding tusschen Rijk en Gemeenten is een vraagstuk apart, dat hierom zoo moeilijk op te lossen is, *omdat de plaatselijke autonomie niet vernietigd mag worden*. En die autonomie is nooit te handhaven, als de gemeentelijke financiën volkomen afhankelijk worden gemaakt van den staat. Anderzijds brengt het behoud der gemeentelijke autonomie van zelf mede, dat de plaatselijke verschillen niet kunnen worden uitgewischt, en dat dus de eene gemeente van zelf op grooter voet zal kunnen leven dan de andere.

Dat is echter niet onder alle omstandigheden te betreuren. Dat brengt het leven, gevarieerd als het is, nu eenmaal mede. Nog nimmer heeft nivelleering de nationale kracht verhoogd.

Ook hier moet de worsteling om zelfbehoud de veerkracht sterken.

Nog altijd meenen wij — en de geschiedenis der laatste jaren heeft de juistheid dier meening bevestigd — dat in de antirevolutionaire beginselen niet alleen een waarborg ligt voor het kweken en bewaren van goede verhoudingen in staat en maatschappij, voor de oplossing van het probleem van gezag en vrijheid, voor het behoud van volkskracht; maar dat zij ook een betrouwbaar richtsnoer geven voor het financieel beheer van den staat en de gemeenten. En zonder een goed financieel beheer is een goed bestuur niet mogelijk” ³⁸).

Dat Mr. J. A. DE WILDE ook als Minister overtuigd is gebleven van de waarde der gemeentelijke autonomie, bleek wel uit de rede, waarmede hij op 30 Juni 1933 de Commissie-SCHOUTEN (belast met het adviseeren omtrent toetsingsnormen voor de beoordeling van de bezoldiging van het personeel in dienst van provincies, gemeenten, enz.) heeft geïnstalleerd.

De Minister zeide toen o. m.:

„De autonomie der lagere corporaties is niet een begrip, dat voor alle tijden vaststaat; het wijzigt zich en *moet* zich wijzigen naar mate de taak der publieke lichamen en hun onderlinge verhouding verandert en andere denkbeelden zich baan breken ten aanzien van de bevoegd-

heidssferen van het Rijk en zijn samenstellende deelen. De voorbeelden zijn voor het grijpen, dat, wat gisteren nog omnium consensu werd geacht te behooren tot de huishouding der gemeente, heden als Rijkszaak wordt geregeld.

In die richting heeft zich ook bewogen het onderwerp der bezoldigingen van de provinciale en plaatselijke ambtenaren en die der waterschappen, veenschappen en veenpolders. Nog maar enkele decennïën geleden twijfelde niemand er aan, of het gold hier onbetwist een terrein van de autonome werkzaamheid der lagere colleges. Maar in lateren tijd heeft de Rijkswetgever het onderwerp binnen de sfeer zijner regeling getrokken. De verklaring daarvan ligt in een exces, waartoe het instituut van de autonomie aanleiding geeft. *De autonomie is een fundamenteel element in onze staatsinrichting en een levenwekkende kracht, doordat de plaatselijk verschillende toestanden tot hun recht kunnen komen en het meeleven en meewerken der locale gemeenschappen er door bevorderd wordt.* Maar de autonomie verliest haar aantrekkelijkheid, indien zij het aanzijn geeft aan zoodanige verschillen in locale regeling, dat zij den toets der redelijkheid niet kunnen doorstaan en in breeden kring als onrecht worden gevoeld" ³⁹⁾.

De voorzitter der Commissie, de heer J. SCHOUTEN, merkte in zijn antwoord op de ministerieele rede o. m. op:

„Uit Uw rede is ons gebleken van welke groote waarde de Regeering de autonomie der lagere bestuursorganen acht, al is haar oog tevens, en terecht, geopend voor het feit, dat die autonomie een niet onveranderlijke grootheid is, maar deze telkens, wil zij haar beteekenis kunnen behouden, wijziging heeft te ondergaan, tengevolge van de veranderingen, welke zich in het leven en de taak van den Staat en de lagere publiekrechtelijke corporaties voltrekken" ⁴⁰⁾.

Niettemin wordt telkens weer de klacht gehoord, dat het huidige kabinet „de autonomie heeft vervangen door despotie"; dat het de „plaatselijke autonomie heeft geschonden"; dat Minister DE WILDE „het gemeentelijk zelfbestuur kapot gemaakt heeft", enz. ⁴¹⁾.

In het Voorloopig Verslag van de Eerste Kamer over het wetsontwerp tot wijziging en aanvulling van de artt. 125 en 126 der Ambtenarenwet, werd indertijd de onderstelling geopperd, dat het de bedoeling zou zijn te komen tot een gecentraliseerde staatsmacht, zooals Frankrijk die kent. En deze onderstelling werd nog wel geopperd, nadat de Regeering in haar Memorie van Antwoord op het Voorloopig

Verslag van de Tweede Kamer betreffende genoemd wijzigingsontwerp had opgemerkt:

„Geenszins ligt het dus in het voornemen der Regeering om door deze haar te verleenen bevoegdheid tot ingrijpen te geraken tot een starre, doodende uniformiteit, tot een algemeen stelsel van bezoldiging van het Overheidspersoneel in zijn geheelen omvang.

De vaststelling der regelingen blijft in handen der besturen van de publiekrechtelijke lichamen, die daarbij volledig rekening kunnen houden (en dit behooren te doen) met de plaatselijke omstandigheden. De regelingen behoeven geenerlei goedkeuring . . .

Geenszins kan worden onderschreven de veronderstelling, dat aan de besturen der lagere organen feitelijk alle zeggenschap over het materiele recht hunner ambtenaren ontnomen wordt en het oordeel over de arbeidsvoorwaarden van tienduizenden in handen der Regeering wordt gelegd. Hierbij toch wordt uit het oog verloren, dat het ingrijpen der Regeering uitzondering zal zijn, juist omdat dit alleen op het wegnemen van excessen zal zijn gericht.”

Interessant zou het zijn te weten van welke zijde die onderstellingen zijn gekomen. Zou het zijn van de zijde der sociaal-democraten, die van oordeel zijn, „*dat de zelfstandigheid der plaatselijke besturen, die kern van een gezond volksbestuur* en steeds beschouwd als een pijler der democratie, door de huidige regeering radicaal is opgeruimd en vervangen door een despotisch stelsel van willekeur van bovenaf” ⁴²⁾?

Maar dan mag nog wel eens herinnerd worden aan het woord van GROEN VAN PRINSTERER:

„Ik hoop niet dat hij (THORBECKE) hetgeen ik van socialistische begrippen gezegd heb, mij ten kwade geduid heeft. Dit slechts bedoel ik: socialismus is centralisatie in den meest consequenten vorm” ⁴³⁾.

Dat deze stelling in ons land nog niet is bewezen en integendeel de indruk wordt gewekt, dat de sociaal-democraten voorstanders zijn van de gemeentelijke zelfstandigheid, vindt zijn oorzaak in het feit, dat zij tot heden nog nooit deel hebben uitgemaakt van een kabinet en dat dus van sociaal-democratische landspolitiek in het geheel geen sprake is geweest.

In meerdere gemeenten hebben zij daarentegen hun invloed kunnen doen gelden en het is daarom begrijpelijk, dat zij, zoo lang van een sociaal-democratische regeeringspolitiek nog niet gesproken zal kunnen worden, pleitbezorgers zijn van de gemeentelijke autonomie, opdat zij

dan voorloopig althans op het terrein van de gemeentepolitiek hun denkbeelden kunnen verwezenlijken.

Indien het nog eens zoo ver zou komen, dat zij overwegenden invloed op de landspolitiek kunnen uitoefenen, dan zal wel blijken, dat zij de consequente kinderen der revolutie zijn.

„Principiëel”, zoo betoogde Dr. COLIJN, „voelen zij voor de gemeentelijke autonomie niets . . . Zij benutten dan ook die autonomie alleen, omdat hun positie in vele gemeentebesturen hen in staat stelt de wenschen van *hun* gemeenteprograms tot uitvoering te brengen.

Deze wenschen gaan steeds in de richting van voortgaande overheidsbemoeiing, en zij rekenen niet voldoende met de draagkracht der meeste gemeenten . . .

Langen tijd kon dit met succes geschieden, omdat vele gemeenten zonder al te groot bezwaar de belastingen wel iets konden verhoogden en bovendien in de groote gemeenten de productiebedrijven door hun miljoenenwinsten een factor van groote beteekenis gingen vormen bij het financieel beheer. Maar ook zelfs met deze winsten viel toch op den duur deze politiek van expansie niet vol te houden en de eene gemeente na de andere kwam voor lasten te staan, die al te zwaar drukten en vele gegoede burgers verdreven.

Toen het zoover was, kwam het uit, dat de sociaal-democraten niet *principiëel* de autonomie der gemeente als eisch van goede staatsinrichting stelden. Dan toch zouden zij tot inkeer gekomen zijn, en tot behoud der waardevolle autonomie hun eischen gematigd hebben. Maar dat deden zij niet. Integendeel. Zij gingen op den ingeslagen weg voort, en stelden *het rijk* in gebreke, als het met de gemeentefinanciën spaak liep. Alle financiële ellende der gemeenten, zoo betoogden zij, vloeide hieruit voort, dat deze zooveel voor het rijk moesten *doen*, en voor het rijk moesten *betalen*. En dan somde men alle gemeentelijke kosten van het onderwijs op, benevens die van armenzorg, werklozensteun, enz. Als een axioma werd gesteld, dat al deze kosten van rechtswege ten laste van het rijk behoorden te komen, en liefst zag men de zaken zóó geregeld, dat het rijk alles betaalde en tevens den gemeentebesturen volkomen vrijheid liet om de rijksgelden te besteden, zooals zij dat verkozen.

Maar dat is een caricatuur van de autonomie. Zóó kan zij niet duurzaam blijven bestaan.

De *ware* autonomie onderstelt en eischt een sterk besef van verant-

woordelijkheid bij hen, die geroepen zijn als bestuurders de gemeente te regeeren. Ook is zij onbestaanbaar zonder *financiële zelfstandigheid*. Van afschuiving op anderen mag, anders dan in noodgevallen, geen sprake zijn" 44).

Gemeentelijke autonomie dient gepaard te gaan met financiële zelfstandigheid. En blijken gemeentebesturen niet bereid in ernstige mate mede te werken tot behoud of tot het opnieuw verkrijgen der financiële zelfstandigheid, dan kan het ingrijpen van de Regeering niet worden gerekend als een beknotting der gemeentelijke autonomie, doch moet het handelen der Regeering integendeel gezien worden als een pogen om de gemeentelijke zelfstandigheid te handhaven.

In de Memorie van Antwoord op de voorloopige verslagen over de hoofdstukken I en IV van de begrooting voor het dienstjaar 1935, merkte de Minister op, dat naar zijn overtuiging door het wegnemen of verzwakken van de zelfstandigheid der lagere organen, zooals deze in de organieke wetten is verankerd, aan een heilzaam beginsel van onze bestuursindeeling geweld zou worden gedaan. Evenwel mag niet uit het oog worden verloren, zoo vervolgde de Minister, dat de zelfstandigheid op het terrein van het financiële handelen ook volgens onze wetgeving alleen onverkort aanwezig is, indien de lagere organen in staat zijn hun eigen uitgaven door eigen middelen te dekken. In de huidige omstandigheden is helaas het aantal organen, wier spankracht in deze door de crisis is lam gelegd, aanmerkelijk grooter dan in normale tijden. Voor al deze organen het verloren evenwicht in eenigerlei vorm te herstellen, is een taak, welke van het Rijk zware offers vraagt, welke offers met het oog op de moeilijkheden, waarmede het Rijksbudget zelf te kampen heeft, alleen verantwoord zijn, indien de lagere organen het noodige hebben gedaan om de tekorten tot de kleinst mogelijke proporties terug te brengen. Hiermede meende de Minister in het licht te hebben gesteld, dat de houding, welke door het Rijk voor de hulpverleening aan de lagere organen wordt ingenomen, in den financiëleen noodtoestand haar rechtvaardiging, maar ook haar eenigen grond vindt. Elk verlangen of streven naar beknotting van de levensvrijheid en zelfstandigheid van de lagere organen is daaraan vreemd. Steeds wordt in het oog gehouden, dat de bijzondere bemoeiing een tijdelijk karakter heeft en moet kunnen worden gestaakt, zoodra de omstandigheden dit wederom toelaten.

In het optreden der Overheid tegenover de gemeentebesturen in onze

dagen *kan* zeker een gevaar liggen voor de gemeentelijke autonomie en het is dan ook wel mogelijk dat de Regeering in een bepaald geval te ver is gegaan in het stellen van haar eischen of in het opleggen van bepaalde maatregelen.

In 1897 heeft Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN betoogd, dat de Anti-Revolutionairen vaak te ver waren gegaan in hun verheerlijking van de autonomie ⁴⁵).

Thans wordt beweerd, dat de Anti-Revolutionairen te ver gaan in de beknotting der autonomie.

Daartegenover dient gesteld, dat — al moge een A. R. scribent dan ook al eens een minder juiste omschrijving van de gemeentelijke autonomie hebben gegeven en al moge een A. R. minister dan ook in een bepaald geval de gemeentelijke zelfstandigheid te zeer hebben ingeperkt — de Anti-Revolutionaire Partij toch altijd heeft vastgehouden en nog vasthoudt aan den eisch, dat de gemeentelijke autonomie door decentralisatie meer tot haar recht kome. Zelfs denkt die Partij er niet aan om ook maar iets van dien eisch te laten vallen. Want toen bij de jongste herziening van het beginselprogram, op de vergadering van het Centralen Convent van 10 October 1933, er op werd aangedrongen het woordje „meer” in de laatste zinsnede van artikel 10 van het Program te laten vervallen, zoodat er gelezen zou worden „door decentralisatie tot haar recht kome”, vond deze gedachte geen instemming en werd het artikel ongewijzigd gehandhaafd.

De A. R. Partij wenscht de gemeentelijke autonomie als een kostbaar goed gehandhaafd te zien en zij is er ook van overtuigd, dat het beginsel der gemeentelijke zelfstandigheid bewaard kan blijven.

Maar dan is noodig, dat de gemeentebesturen toonen zich hun verantwoordelijkheid ten volle bewust te zijn. Dan hebben zij niet alleen met woorden, doch bovenal met daden te toonen, dat zij de gemeentelijke zelfstandigheid wenschen te behouden en hebben zij al het mogelijke te doen, om te zorgen, dat de gemeente ook *zelfstandig* blijft. En waar dit in dezen crisistijd voor vele gemeenten *niet mogelijk* is, dient dan toch in elk geval blijk gegeven te worden van den ernstigen wil om de autonomie te handhaven.

Dan behoort men ook den moed te hebben om ingrijpende maatregelen te nemen en aan het particulier initiatief overlaten, wat men in tijden van hoogconjunctuur onder gemeentelijke bemoeiing heeft gebracht. En ongetwijfeld zal dan ook blijken, dat de Regeering, bij

al haar maatregelen, nooit de bedoeling heeft gehad de gemeentelijke autonomie in te perken, ook al hebben tal van maatregelen, welke genomen moesten worden, met zich gebracht, dat de zelfstandigheid der gemeenten metterdaad niet ten volle kon worden gehandhaafd.

Zoodra de omstandigheden zulks maar eenigszins toelaten, behoort de Regeering van haar kant er toe mede te werken, dat het zelfbeschikkingsrecht der lagere organen zoo uitgebreid mogelijk wordt.

De grootere omvang, welke het instituut van „zelfbestuur” in de laatste decennia heeft gekregen, zal voor het Rijk een reden te meer moeten zijn om de *autonomie* zoo weinig mogelijk in te perken.

En indien men zoo aan beide zijden naar vermogen wil medewerken tot handhaving der gemeentelijke autonomie, dan zal dit groote beginsel van de zelfstandigheid der gemeenten bewaard blijven en zal ons volksbelang ook gediend worden. Want van de toepassing van het beginsel der decentralisatie „kan een gezonde belangstelling der burgerij voor het publieke leven verwacht worden. Ieder ziet dan van nabij hoe in eigen meer beperkten kring de locale belangen behartigd worden. Dat prikkelt tot nadenken en critiek, het versterkt den lust om zich met gelijkgezinden *politiek* te organiseeren, en zich ook met de gewestelijke en landspolitiek te gaan inlaten.

Niets belemmert de ontwikkeling der politieke belangstelling zoozeer, als de overweging, dat men in Delfzijl en Hulst, in Den Helder en Maastricht, door middel van een over heel het land vertakte administratie van uit één centrum wordt geregeerd, en dat de plaatselijke autoriteiten feitelijk niets anders zijn dan marionetten in de handen van de rijksregeering” ⁴⁶).

En de huidige Minister-president, Dr. H. COLIJN, wien we hierboven citeerden, voegde daaraan nog toe:

„Zoo mag het ten onzent nooit worden.”

In de lijn van GROEN VAN PRINSTERER en KUYPER, kiest Dr. COLIJN en met hem ook de Antirevolutionaire Partij, zonder aarzelen voor decentralisatie.

En voor de gemeentelijke autonomie is zeker nog een toekomst, indien ons volk zich afwendt van sociaal-democratie en nationaal-socialisme.

Want de sociaal-democratie, hoewel klagend over aantasting der gemeentelijke zelfstandigheid, voelt krachtens haar revolutionair be-

ginsel niets voor gemeentelijke autonomie, en maakt deze door de houding van haar aanhangers, practisch kapot.

En in het systeem van het nationaal-socialisme is voor gemeentelijke zelfstandigheid geen plaats, daar de plaatselijke bestuurders niets anders zullen zijn dan marionetten in de handen van den „leider”.

Slechts wie oog heeft voor het Nederlandsche volkskarakter, voor de geschiedenis onzer staatsinstellingen en voor de leiding Gods in de ontwikkeling van ons volksleven en wie niet schroomt verantwoordelijkheid te dragen, is in staat om mede te werken tot duurzaam behoud van de gemeentelijke autonomie.

1) Mr. H. P. C. M. DE WITT WIJNEN, in zijn rede over „Het gemeentebeleid op den tweesprong”, gehouden op een vergadering van de Vereniging van liberale leden van gemeentebesturen, volgens verslag in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 26 April 1934.

2) In een hoofdartikel in *Voorwaarts* van 29 Januari 1935.

3) T. a. p., bl. 26.

4) Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, *Onze Constitutie*, 4e uitgave, bl. 200.

5) Zie Mr. G. DE VRIES Az., „De Wetgevende magt der plaatselijke besturen naart art. 153 der Grondwet”, 2e dr., bl. 12.

6) T. a. p., bl. 12.

7) THORBECKE, „Aanteekening op de Grondwet”, deel II, bl. 77.

8) Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, „Adviezen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal”, uitgave 1856, deel I, bl. 350.

9) T. a. p., bl. 359.

10) T. a. p., bl. 350.

11) T. a. p., bl. 351.

12) T. a. p., bl. 351.

13) T. a. p., bl. 363.

14) T. a. p., bl. 365.

15) T. a. p., bl. 367.

16) T. a. p., bl. 368.

17) T. a. p., bl. 382.

18) Mr. J. OPPENHEIM, „Het Nederlandsch Gemeenterecht” (1895), bl. 10.

19) LOHMAN, t. a. p., bl. 202.

20) Mr. J. T. BUYS, „De Grondwet”, 2e deel, bl. 194.

21) OPPENHEIM, t. a. p., bl. 14.

22) T. a. p. bl. 16.

23) T. a. p. bl. 96—97.

24) T. a. p. bl. 98.

25) Mr. R. KRANENBURG, „Nederlandsch Staatsrecht”, 3e dr., deel II, bl. 209.

26) Dr. H. COLIJN, „Saevis Tranquillus in Undis”, bl. 229.

27) Referaat gehouden op de 12e Chr. Hist. Zomerconferentie te Lunteren, in 1935, bl. 13.

28) Aangehaald door KRANENBURG, t. a. p., bl. 214.

29) T. a. p. bl. 32.

30) Aangehaald door KRANENBURG, t. a. p. bl. 213.

31) Opgenomen in de uitgave van N. Samsom „Meeningsuitingen en be-

schouwingen naar aanleiding van de totstandkoming der wet, houdende herziening van de financieele verhouding tusschen het rijk en de gemeenten en wijziging van eenige bepalingen der Provinciale Wet en der Gemeentewet, bl. 34.

³²⁾ T. a. p. bl. 36.

³³⁾ Aangehaald door Dr. F. M. WIBAUT in zijn artikel over internationale Gemeentepolitiek in *Haagsch Maandblad*, 1929, bl. 484 e.v.

³⁴⁾ T. a. p. bl. 40.

³⁵⁾ Zie bijdrage van Dr. F. M. WIBAUT, „De komende strijd”, in genoemde uitgave van Samsom, bl. 141.

³⁶⁾ Dr. COLIJN, t. a. p., bl. 238.

³⁷⁾ Mr. G. DE VRIES AZN, t. a. p., bl. 54.

³⁸⁾ In „Schrift en Historie”, Gedenkboek der A.R. Partij, bl. 145.

³⁹⁾ Rapport van de Commissie, belast met het adviseeren omtrent toetsingsnormen voor de beoordeeling van de bezoldiging van het personeel in dienst van Provinciën, Gemeenten, enz. (Commissie-SCHOUTEN), bl. 4.

⁴⁰⁾ Idem, bl. 6.

⁴¹⁾ *Voorwaarts*, resp. van 29 Januari 1935, 18 Maart 1935 en 27 Maart 1935.

⁴²⁾ Hoofdartikel in *Voorwaarts* van 29 Januari 1935 over „Autonomie, vervangen door despotie”.

⁴³⁾ GROEN, t. a. p., bl. 358.

⁴⁴⁾ Dr. COLIJN, t. a. p. bl. 239.

⁴⁵⁾ Aangehaald in een hoofdartikel over „Autonomie” in *De Nederlander* van 23 Juli 1934.

⁴⁶⁾ Dr. COLIJN, t. a. p., bl. 223.

KERK EN STAAT *)

DOOR

DR. H. STEEN.

I.

Uitgebreidheid van dit onderwerp.

Het onderwerp, waaraan in dit artikel enkele beschouwingen zullen worden gewijd, is wel zeer omvangrijk. Bij de behandeling van de verhouding van Kerk en Staat komen immers zooveel quaesties ter sprake. Niet alleen, dat het hier gaat om beginselen, dit onderwerp raakt ook praktische vragen. Een *historicus* ontmoet het op zijn gebied, de *theoloog* moet meespreken, de *jurist* kan evenmin zwijgen. Men behoeft maar alleen te herinneren aan artikel 172 van de Grondwet om te laten zien, dat ook de financiële verhouding van Kerk en Staat met al de daarmee samenhangende vragen, dient behandeld te worden, wil men bij dit onderwerp volledig zijn. Reeds Mr. SCHOKKING wees in zijn „Historisch-Juridische schets van de wet op den 10den September 1853, tot regeling van het toezicht op de onderscheidene Kerkgenootschappen” op het belang van dit onderdeel van ons onderwerp en oordeelde, dat „een breed historisch onderzoek en uitvoerige juridische beschouwingen zouden noodig zijn om die verschillende vragen met vrucht te kunnen behandelen”. Anderzijds kan een blik in het werk van Dr. DE VISSER over de verhouding van Kerk en Staat ons direct toonen, hoezeer dit onderwerp op historisch terrein ligt. Bijna het geheele werk van drie dikke deelen is gewijd aan de geschiedenis van dit probleem.

*) Het is in geen enkel opzicht de bedoeling om critiek te oefenen op den inhoud van deze belangrijke bijdrage, wanneer de Redactie er nog eens de aandacht op vestigt, dat ons orgaan strekt *ter bevordering van de studie* der a.r. beginselen. Het plaatsen van een bijdrage beteekent derhalve geenszins, dat de Redactie geheel met den inhoud instemt.

Beperking van ons onderwerp.

Natuurlijk kan er niet aan gedacht worden, alle zijden van dit vraagstuk te bezien. Zelfs moeten we van een eenigszins uitvoerige bespreking van ook maar één zijde afzien. Voor uitvoerige studie is nu eenmaal een tijdschrift niet de geschiktste plaats. Ons doel kan geen ander zijn, dan enkele vragen, die in verband met ons onderwerp rijzen, nader te bezien. En dan wel vragen op een bepaald gebied. We willen n.l. alleen over *beginselen* spreken. Beginselen nu worden gekend uit Schrift en Historie. 't Zal dus noodig zijn, dat we enkele historische opmerkingen maken en vervolgens vragen naar de beginselen uit Gods Woord. Reeds bij elk onderwerp is het van belang de historie te laten spreken. Naar GROENS woord wordt Gods wil gekend niet alleen uit het „Daar staat geschreven”, maar ook uit het „daar is geschied”. Natuurlijk moeten de lessen der historie aan de Schrift getoetst. De Heilige Schrift is onfeilbaar. En met beginselen mag men nooit schipperen. Maar men hoede zich beginsel te noemen wat het niet is of hoogstens afgeleid. Voor principienreiterei wachte men zich. Dat wil nu niet zeggen, dat de deur zoo wijd mogelijk voor het relativisme geopend wordt, maar wel, dat men in de praktijk des levens altijd met de realiteit der dingen te rekenen heeft; Gods wil wordt daarin toch ook openbaar. Naar het woord van Dr. COLIJN, in ander verband gesproken, moeten we duidelijk de grenzen van het politieke kunnen leeren zien, opdat we niet met het hoofd in de wolken wandelen en ons verheugen in het blazen van zeepbellen.

Noodzakelijkheid.

Maar, zoo kan men vragen, is het nu wel noodig, dat in een tijdschriftartikel dit onderwerp nog eens weer aan de orde wordt gesteld. Het schijnt niet ondienstig op een zoodanige tegenwerping even nader in te gaan. Immers overstelpend groot is het aantal artikelen over de verhouding van Kerk en Staat. Men zou kunnen toegeven, dat er wel voor een breede behandeling van dit onderwerp plaats bleef. Al valt er zeer veel in het groote werk van Dr. DE VISSER te waardeeren, daarnaast is zeker plaats voor een behandeling van dit onderwerp op Antirevolutionair standpunt. De uitvoerige recensie over dit werk in „Antirevolutionaire Staatskunde” van Sept. 1928 van de hand van Prof. Dr. H. H. KUYPER toont duidelijk, dat zelfs in het historisch gedeelte, dit werk niet dan onder voorbehoud kan worden gebruikt.

En het gedeelte waarin Dr. DE VISSER poogt een oplossing van dit vraagstuk te geven, neemt slechts een bescheiden plaats in in dit werk. Voor een breede principiële behandeling zou dan ook zeer zeker nog plaats zijn.

Toch meenen we echter, dat het, vooral in onzen tijd, noodzakelijk is, ter orientatie een artikel hierover te doen verschijnen. Immers verschillende vraagstukken worden in onzen tijd aan de orde gesteld, die ook van invloed zijn op de beschouwing over de verhouding van Kerk en Staat. Van de verschillende punten noem ik nu alleen maar het vraagstuk van de *pluriformiteit der Kerk* en het stuk der *gemeene gratie*, of juister de verhouding van algemeene en bijzondere genade. Het zal direct duidelijk zijn, waarom ik uit de verschillende aan de orde zijnde vraagstukken deze hier noem. Ze staan immers in rechtstreeks verband met ons onderwerp. Betreffende de pluriformiteit der Kerk is dat zonder meer duidelijk. Maar ook de beschouwing over de verhouding van algemeene en bijzondere genade hangt met iemands beschouwing over de verhouding van Kerk en Staat op 't nauwste samen. Juist deze onderscheiding toch vormt het punt van uitgang in onze beschouwingswijze.

En waar nu in onze dagen velen van KUYPERS opvatting meenen te moeten afwijken, is het noodzakelijk na te gaan of dit ook beïnvloedt de opvatting over de verhouding van Kerk en Staat.

Wat leert de historie?

We moeten echter, zij het in vogelvlucht, een historische schets laten voorafgaan. Vooral omdat we daardoor ons onderwerp 't beste kunnen benaderen.

Met de komst van het Christendom is ons probleem ontstaan. In het heidendom is een tegenstelling of zelfs een onderscheiding Kerk-Staat totaal onbekend. En dan is het het godsdienstige leven dat alles beheerscht. Wie tegen de goden zondigt, zondigt tegen den Staat.

Natuurlijk zal in een uit zoo heterogene elementen bestaande Staat als de Romeinsche, men zeer verdraagzaam moeten zijn. Rome liet ieder volk z'n eigen goden. Trouwens, dat behoeft geen offer te beteekenen voor den polytheïst. Ieder land en ieder volk kan andere goden hebben.

Maar daarom ook kan de heidensche Staat het Christendom niet dulden. Al spoedig kwamen de Christenen met de heidensche overheden

in conflict, toen zij weigerden den Keizer goddelijke eer te bewijzen. Waren AUGUSTUS en TIBERIUS huiverig goddelijke eer te aanvaarden, de gruwzame despoot CALIGULA eischte van *allen*, zonder onderscheid, aanbidding. Zelfs zijn toen wel de Joden vervolgd. CLAUDIUS was echter milder. En de Joden werden en bleven van dit gebod vrijgesteld. Niet alzo de Christenen. Zij hebben bange tijden van vervolging doorgemaakt. Te vuur en te zwaard werden zij vervolgd.

Maar dan verandert onder CONSTANTIJN de toestand plotseling. Het Christendom wordt niet alleen religio licita, het wordt zelfs staats-godsdienst. Verschenen op het eerste oecumenisch concilie, door den Keizer saamgeroepen vele bisschoppen met in den tijd der vervolging verminkte lichamen, voortaan bekleedden ze een eerepositie in den Staat. De rechtspraak der bisschoppen werd bindend voor den Staat, Kerken en bisschoppen ontvingen rijke inkomsten.

Maar haar eerstgeboorterecht was de kerk kwijt. In het Caesaropapistisch of Byzantijsch regiment was de Keizer hoofd der Kerk. Wel heette het, dat de bisschoppen de zeggenschap hadden in SACRA en CONSTANTIJN *circa* SACRA, maar praktisch was de wil van den Keizer wet. Nu is dat wel uit de omstandigheden te *verklaren*, maar *goed te keuren* zeker *niet*. Te verklaren. Immers, al kan er in sommige hart zorg geweest zijn, algemeen moest er wel blijdschap wezen. Men kon zingen: God heeft bij ons wat groots verricht, Hij zelf heeft onzen druk verlicht. In den heidenschen staat was de keizer PONTIFEX MAXIMUS. 't Was nu als het ware natuurlijk, dat hij hoofd der kerk werd. Het ambt bleef hem echter ontzegd. 't Was hem niet vergund het Woord of de Sacramenten te bedienen! Maar overigens regelden in het Oosten de keizers schier alles. De Kerk werd een onderdeel, zij het een zeer belangrijk onderdeel van den Staat.

Bleef dit stelsel het heerschende in het Oosten, in het Westen ontwikkelde zich het z.g. *papale* stelsel. Wel is daar een voortdurende worsteling geweest tusschen Keizer en Paus; zoo b.v. in de dagen van KAREL DEN GROOTE. Maar onder GREGORIUS VII (1073—1085) en vooral onder en door INNOCENTIUS III (1198—1216) triumfeerde de hierarchische idee, die door THOMAS VAN AQUINO (1225—1274) tot een machtig stelsel werd uitgebouwd.

Dit stelsel is diep religieus. God heeft aan Christus Zijn souvereiniteit overgedragen; en Christus oefent deze uit door Zijn stedehouder op aarde! Deze stedehouder van Christus is de Paus. Nu

strekt Christus' souvereiniteit zich uit niet alleen over de Kerk, maar ook over den Staat. En wel is de Paus gesteld over de geestelijke en de goddelijke dingen, en de Keizer over de wereldsche, maar het primaat komt toch toe aan den Paus. Deze bezit niet alleen in de geestelijke zaken maar ook in de wereldlijke, die de geestelijke raken het recht der twee zwaarden. Feitelijk blijft er van de *zelfstandigheid* der wereldsche macht niets over. De Paus wordt de leenheer van den Keizer en deze moet de Kerk beschermen, mede werken aan haar bloei. De Overheid heeft het volk te doen gehoorzamen aan de geestelijke macht. Ze heeft de ketters te weren en zoo noodig te vervolgen, ja te dooden.

Niet alleen dus in geestelijke zaken, niet alleen over de Kerk, maar ook over de wereld is de Paus Heer.

Doch ook deze regeling kon geen bevrediging schenken. GREGORIUS VII mocht een HENDRIK IV in de koude winterdagen van Januari 1077 op het slotplein van zijn burcht te Canossa in het boetekleed en barrevoets doen wachten, deze macht der pausen heeft niet lang geduurd. Voortdurend is er geworsteld om de oppermacht. En het pausdom boette steeds meer in aan invloed in het wereldsche. In het schisma werkte het pausdom zelf hard mee aan z'n ondergang. De wereldsche vorsten werden hoe langer zoo meer zelfstandig tegenover de Kerk. En van zijn groote aanspraken bleef den Paus ten slotte niet anders over dan een klein wereldlijk rijkje. En geen enkele staat na de Reformatie buigt zich meer onder de papale opperhoogheid of vreest de ban.

Zelfs schijnt het alsof in den tegenwoordigen tijd de middeleeuwsche opvatting van het papale stelsel is verzacht. ¹⁾

* *
*

In en na de hervorming vertoonden de verhoudingen van Kerk en Staat een gansch ander beeld. Dr. A. KUYPER onderscheidt in en na de hervorming vier stroomingen ²⁾, nl. I de Luthersche, II de Anabaptistische, III de Rationalistische en IV de Calvinistische. Hoewel deze verdeeling niet alle groepen omvat kunnen we er ons wel bij aansluiten.

In de Luthersche Kerk heerscht in zekeren zin het *Caesaropapisme*. Daar geldt: cuius regio, eius religio, d. w. z. de godsdienst van den landsheer moet ook die van het volk zijn. LUTHER erkende den vorst als den summus episcopus, den oppersten bisschop. Nu is dit wel

mede te verklaren uit het feit, dat de Reformatie in de nu Luthersche landen is tot stand gekomen met behulp van de Overheid, terwijl in calvinistische landen de Overheid zich tegen de Reformatie verzette, maar LUTHER kende ook inderdaad den vorst het ius reformandae ecclesiae, het recht tot kerkreformatie toe.

Bij het *Anabaptisme* is er een volstrekte scheiding tusschen staat en Kerk. Het gaat immers uit van de volstrekte tegenstelling tusschen natuur en genade, schepping en herschepping, wereld en Kerk. En omdat de wedergeborenen gansch andere menschen zijn geworden, moeten ze gescheiden van de wereld leven. Men moest niet reformeeren, maar separeeren. Na de uitspattingen uit den eersten tijd als die van JAN VAN LEIDEN in Munster bij welke het stelsel schijnbaar in het tegendeel omsloeg is het door den vromen MENNO SIMONS in kalmere banen geleid. Er is nu een volstrekte tegenstelling. De Kerk is het heilige terrein, de wereld het onheilige. Mocht men in Munster getracht hebben de wereld te heiligen en onder den heiligen Koning het vrederijk te doen aanbreken, voortaan meed men de wereld. Geen lid van de Kerk mocht een overheidsambt bekleeden, geen heilige mocht een eed zweren of het zwaard aangorden.

Bij deze strooming kunnen we nu ook rekenen allerlei secten, die in het protestantisme, ook bij het Calvinisme zijn opgetreden. In Holland was het DE LABADIE, die een gemeenschap der heiligen stichtte. Ook andere, minder bekende secten, zijn telkens opgetreden, bij wie steeds dezelfde trek voorkwam. In Duitschland kwam het pietisme op, in Engeland het independentisme. De bekende ROGER WILLIAMS is de eerste geweest, die de leuze: scheiding van Kerk en Staat heeft aangeheven.

In de derde plaats kan men onderscheiden de *Rationalistische* richting. Deze richting wordt ook dikwijls de Erastiaansche genoemd. ERASTUS verdedigde trouwens niet anders dan ZWINGLI's opvatting, maar vooral een na zijn dood uitgegeven en door BEZA bestreden werk heeft ERASTUS bekend gemaakt.

ERASTUS wil eigenlijk niet weten van kerkelijke tucht. Hij hield ze voor onschriftmatig en vreesde dat de Kerk, indien zij tucht beoefende de gewetens zou willen dwingen en zich al verder in de hierarchische richting zou ontwikkelen. Men hoort hier dezelfde gedachten, die later door Remonstranten en nu door Modernen worden uitgesproken. Zijn denkbeelden hebben veel invloed gehad.

Maar niet alleen, dat de Kerk geen tucht mocht uitoefenen, neen in ieder opzicht stond de burgerlijke Overheid boven de Kerk. Bij de burgerlijke Overheid alleen berustte de souvereiniteit, die als Gods dienaar ook had te zorgen voor de Kerk, voor de prediking der waarheid enz. Van het koningschap van Christus bleef zoo in de praktijk niet veel over. Wel werd het niet ontkend, maar het werd van zelfstandigheid beroofd en vereenigd met de souvereiniteit Gods, die nu den aardschen vorsten geschonken was. Zoo trad dus de Overheid feitelijk in plaats van de kerkelijke ambtsdragers. Zij had te waken voor de eer van Christus, voor de zuiverheid in het leven en de belijdenis der geloovigen.

In Nederland werden door de Remonstranten gelijke denkbeelden verkondigd. „Deze arminiaansche theorie is veel gevaarlijker dan de Luthersche Caesaropapistische en veel bedenkelijker vijand van de Kerk van Christus. De Caesaropapisten in Duitschland immers leerden, dat de Koning van het land de opperste bisschop was in de Kerk. De vorst had dan de belijdenis der Kerk als de zijne aangenomen, nam een confessioneele positie in en streed voor de belijdenis. Zoo hebben de Luthersche vorsten dan ook steeds voor de Luthersche belijdenis gestreden. Bij de Remonstrantschen hier te lande daarentegen was het de Overheid, die, niet als staande in de Kerk ter verdediging der belijdenis, maar van hare staatkundige hoogheid uit, de zaken der religie beoordeelde. OLDENBARNEVELT wilde dan ook de aanstelling van predikanten van de Overheid laten uitgaan. De Remonstranten wilden voor de Overheid niet alleen het z.g. *ius circa sacra*, maar ook een *ius in sacra*. Zij verlangden niet alleen, dat de Overheid een positie in de Kerk innam, maar ook, dat de christelijke religie verlaagd werd tot een functie van den Staat.”³⁾

Velen zijn de geestelijke zonen geweest van het Remonstrantisme. Voor Holland begunstigten de omstandigheden ten zeerste de Remonstrantsche opvatting. In de eerste plaats waren vele regenten althans tenopzichte van de verhouding van Kerk en Staat van meening, dat in de Kerk ook de Overheid ten slotte de eindbeslissing toekwam. We mogen er wel aan herinneren, dat b.v. in den strijd tusschen Remonstrant en Contra-Remonstrant OLDENBARNEVELT, de groote voorvechter der Remonstranten naar het getuigenis van den predikant, die hem in zijn laatste uren bijstond (WALAEUS) in zijne godsdienstige gevoelens meer aan de zijde der Contra-Remonstranten, dan aan die

der Remonstranten stond, terwijl MAURITS, die door zijn houding een beslissing ten gunste der Contra-Remonstranten heeft bewerkt, zich nooit met theologische quaesties inliet. Zijn veldprediker, UYTENBOGAERT was Remonstrant! Het *staatkundig* element besliste grootendeels. Men weet, dat in de Republiek *de* groote strijd is geweest, die om de provinciale zelfstandigheid of de macht der Algemeene Staten. Holland, het machtigste gewest, heeft steeds den invloed der algemeene Staten zooveel mogelijk tegen gestaan. Holland wilde ook van een nationale Synode niet weten. Holland wilde ook zeggenschap hebben over de invoering van een nieuwe Kerkorde. Bij de Unie van Utrecht was eigenlijk iedere provincie vrijgelaten in de regeling zijner kerkelijke aangelegenheden. In de meeste provincies kwam een gewestelijke kerkorde tot stand, maar Holland belette dit. Zelfs verlangden de Staten feitelijk, dat de leden van den Kerkeraad door hen werden benoemd. Maar daartegen heeft de Kerk zich altijd verzet. Zij vroeg vrijheid van vergadering van Kerkeraad, provinciale en nationale synode. Zij verlangde dat de leden van den Kerkeraad niet door de Overheid, maar door de Kerk zelve zouden worden verkozen. En ook het tuchtrecht eischte zij voor zichzelf op. Dit is volkomen verklaarbaar en naar het Gereformeerd beginsel. Maar anderzijds is te begrijpen, dat de Staten zelf invloed wilden oefenen in de Kerk. Immers alleen de lidmaten der Gereformeerde Kerk konden tot een staatsbetrekking worden toegelaten. Door den nauwen band van Kerk en Staat zouden dan de kerkeraden kunnen beslissen of iemand in staatsdienst kon aangenomen worden of blijven, neen, dan ja. En dat wilden de Staten niet. En zoo liep vooral in Holland de strijd over de kerkorde. De in den tijd van LEICESTER ingestelde kerkorde werd na LEICESTERS' vertrek door de Staten eenvoudig buiten werking gesteld.

Is er dus van den kant der Staten wel een verklaarbare reden in het staatkundige, daarbij komt, dat langzamerhand velen zich minder thuis gevoelden in de strengere Calvinistische beginselen.

Bij de Kerk is echter ook tweëerlei oorzaak, waardoor de gereformeerde opvatting verlaten werd. In de eerste plaats zonk het geloofsleven in. Al heel spoedig na de Dordtsche Synode begon het verval. En de 18e eeuw toonde ook op kerkelijk gebied weinig geestkracht. Daarbij werd, zooals reeds boven werd opgemerkt, de Kerk door den Staat belemmerd. Telkens weer greep de Staat in. Men denke b.v. maar aan de invoering van de nieuwe psalmberijming in 1773.

Nu was echter velen gereformeerden deze verhouding ook niet recht duidelijk. Zooals wij dadelijk zullen zien was er een zekere tweeslachtigheid bij hen.

En zoo kon het gebeuren, dat het collegiale Kerkrecht kon ontstaan. En dat de Staat de zaken van de Kerk regelde, alsof de Kerk niet anders was dan een menschelijke vereeniging, tot stand gekomen door den wil van menschen, staande onder een bestuur; verdeeld in plaatselijke afdeelingen enz. En daardoor verloor de Kerk haar eigen plaats; zoo werd Christus' koningschap vernietigd.

* *
*

Calvijn.

De *calvinistische* opvatting is een gansch andere. Nu is het niet zoo heel gemakkelijk CALVIJNS' standpunt aan te geven. Immers CALVIJN was niet vrij. Hij moest zich vaak met het bereikbare tevreden stellen al zou hij liever een andere regeling hebben gemaakt. Zoo is het te begrijpen, dat het vaak moeilijk is uit te maken, wat CALVIJN's ideaal was. Zoo leert b.v. Dr. DE VISSER in zijn groote werk, dat het Calvinisme in wezen den Staat aan de Kerk onderwerpt. Ja hij zegt zelfs, dat CALVIJN „op het voetspoor der Roomsche Kerken deze de heerschappij geeft over den Staat”. Maar tegelijkertijd (prof. Dr. H. H. KUYPER wijst daar ook op in z'n aangehaald artikel) zegt Dr. DE VISSER, dat CALVIJN de Christelijke Kerk te zeer onder de jurisdictie van den Staat heeft geplaatst. Nu is, zooals reeds gezegd werd, hierin zoo moeilijk precies aan te geven CALVIJNS's standpunt, omdat CALVIJN, concessies aan de Overheid moest doen. En al was CALVIJN, waar het centrale punten betrof, onverbiddelijk en had hij zelfs ballingschap daarvoor over, op ondergeschikte punten gaf hij toe, mits het Evangelie maar bevorderd werd.

Het is daarom noodzakelijk te letten op de *grondbeginselen* van het Calvinisme. In de allereerste plaats de erkenning van het Koningschap van Christus over Zijn Kerk. De Kerk staat rechtstreeks onder Christus en kan geen andere opperhoogheid boven zich dulden. Maar tegelijkertijd wordt het gezag der Overheid in den Staat erkend. Er is onderscheid tusschen de wijze, waarop Gods autoriteit in den burgerstaat gelden moet en de wijze, waarop die in de Kerk werkt. „Volgens de Heilige Schrift zijn die twee geheel en al onderscheiden. God Drieëenig is de Koning over alle koningen, die voor het bestuur van landen en

volken Zijn autoriteit en macht op de regeeringen dezer landen gelegd heeft; maar naast deze burgerlijke regeeringen is een geheel afzonderlijk regiment door God over Zijn kerk besteld en dit regiment heeft Hij niet aan de koningen der aarde gegeven, maar aan Zijnen Zoon Jezus Christus in Zijn hoedanigheid van Middelaar ⁴⁾.”

De macht der Kerk is van die van den Staat wezenlijk onderscheiden. Men kan tusschen Kerk en Staat onderscheiden als tusschen ziel en lichaam. De Kerk heeft eigen ambten, eigen jurisdictie. Alle macht in de Kerk is rechtstreeks of zijdelings bediening des Woords ⁵⁾. Alle macht in de Kerk is daarom ook geestelijk van karakter, want Christus' Koninkrijk is niet van deze wereld. In de bediening van Woord en sacrament en in de handhaving der kerkelijke tucht toont de kerkelijke macht zich. Voor CALVIJN was de kerkelijke tucht eene levensquaestie. „Tucht mocht niet de ziel der Kerk zijn, zij was er toch de zenuw van.” Voor het recht der Kerk, om het booze uit haar midden weg te doen, streed CALVIJN in Genève twintig jaar lang.

En vooral zag CALVIJN de verhouding van het Christendom tot het natuurlijk leven het meest juist. Tegenover Rome stelden de Protestanten de belijdenis, dat de gansche wereld, ofschoon liggende in het booze, toch in zichzelf heilig en goed is, een werk van God, den Schepper van hemel en aarde; het wisselde de quantitatieve tegenstelling van natuurlijk en bovennatuurlijk voor de kwalitatieve ethische tegenstelling van zonde en genade in. Kerk en wereld zijn onderscheiden, principiëel. De macht der Kerk aan de Overheid opgedragen was een aanranding van het koningschap van Christus. Zoowel in oorsprong, in natuur en in regeering waren Staat en Kerk wezenlijk van elkander onderscheiden.

Maar CALVIJN bedoelde Kerk en Staat niet te scheiden. „Integendeel, gelijk de Kerk hare geestelijke goederen uitdeelt tot heil van heel het natuurlijke leven in huisgezin en maatschappij, in kunst en wetenschap, zoo heeft ook de Overheid in een christelijk land de dure roeping om de ware Kerk te beschermen, in hare uitbreiding en voortplanting te steunen, alle afgoderij en valschen godsdienst te weren en uit te roeien en het rijk der Antichrist ten gronde te werpen. Zij konden niet anders leeren, omdat zij geloofden, dat de Overheid door God zelven om der zonden wil tot harer beteugeling ingesteld was; dat zij als zoodanig aan Gods wet en woord gebonden was, dat niet alleen de tweede, maar ook de eerste tafel der wet op haar terrein en op hare wijze gehand-

haafd moest worden; dat de Heilige Schrift een boek was, niet uitsluitend met religieus-ethischen inhoud, geldende alleen voor de Kerk, maar een woord Gods, uitgaande tot alle menschen en licht verspreidend over alle schepsel en leven; dat de Overheid onder het Oude Testament met zulk een taak speciaal door God was belast, dat de christelijke waarheid universeel was en Katholiek, duidelijk en klaar en dus ook voor de Overheid kenbaar."

Ongetwijfeld is er in dat absolute standpunt veel dat aantrekt. Het is het standpunt van CALVIJN. Maar het is tegelijkertijd het standpunt der *tweeslachtigheid*. Eenerzijds: Staat en Kerk zijn beide zelfstandig. Anderzijds: de burgerlijke Overheid draagt het zwaard tot straffe der boozen en bescherming der vromen. „En hun ambt is, niet alleen acht te nemen en te waken over de Politie, maar ook de hand te houden aan den Heiligen Kerkedienst; om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valsche godsdienst; om het rijk van den Antichrist ten gronde te werpen en het Koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen, het woord des Evangelies overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij in Zijn woord gebiedt" (art. 36).

Deze uitspraak is in overeenstemming met CALVIJN's opvatting. Dat moet ronduit worden toegegeven. Dr. G. KEIZER zegt in: „De verhouding van Kerk en Staat in verband met art. 171 (thans 172. St.) der Grondwet": „Bij den eersten oogopslag lijkt het ons alsof CALVIJN een grof Byzantisme huldigde... Hij schrijft aan Koning Eduard VI van Engeland, dat het een groot voorrecht is, dat God hem tot Koning heeft gemaakt, omdat hij nu in staat is om het Koninkrijk van Jezus Christus in Engeland te beschermen en te handhaven... In de Institutie lezen we: het ambt der Overheid strekt zich uit tot beide tafelen der wet.

Hiermede komen de oude belijdenisschriften der onderscheiden Kerken overeen... De Helvetica posterior (hoofdst. XXX par. 2), de Gallicana (art. 39), de Belgica (art. 36), de Scoticana (art. 24). Eveneens de zeer verbreide Westminsterse geloofsbelijdenis, opgesteld in 1647 (hoofdstuk XXIII par. 3)."

Inderdaad moet men wel aannemen, dat het CALVIJN's ideaal was, dat de gansche maatschappij een Godsrijk op aarde zou zijn. De Staat moet de Kerk helpen. Staat en Kerk verhouden zich als lichaam en ziel.

Maar CALVIJN moet dit ideaal loslaten. En met hem de Calvinisten.

De Gereformeerde leer stuitte op vele praktische bezwaren. Zoolang in één land één confessie alle burgers verbond, was de vereeniging van Kerk en Staat te handhaven. Maar thans is het voor den meest consequenten absolutist onmogelijk dezen eisch te handhaven. Bestaat de Overheid uit trouwe leden der Kerk, dan ontmoet deze vereeniging geen bezwaar. Maar anders is het wanneer de overheidspersonen geen lid der Kerk zijn of haar tegenstaan. Dan moet de vrijheid der Kerk verdedigd worden. Onze vaders hebben getracht te bemiddelen tusschen dit tweërlei beginsel. Maar dat is niet gelukt en het zal nooit gelukken.

Ook in onze dagen zijn er nog protestantsche Christenen, die beide beginselen pogen te vereenen en die zich vooral op HOEDEMAKER beroepen. HOEDEMAKER zegt, dat het oordeel der Overheid over de Heilige Schrift gebonden is, niet alleen aan de conscientie der overheidspersonen, maar aan die conscientie voorgelicht door de publieke uitlegging der Kerk, in hare belijdenis vastgesteld, door de Grondwet als zoodanig erkend ⁶⁾. Hij wil een Staat met den Bijbel. De Kerk schrijft niet voor, zij licht voor. Zij heeft een profetische roeping in het volksleven en mag dus niet worden uitgeschakeld. Zij heeft te herinneren aan Gods roeping. Dat wil dus feitelijk zeggen, dat de gedragslijn der Overheid wordt bepaald naar de uitlegging des Bijbels door de Kerk. Nu moet inderdaad worden toegegeven, dat ook naar CALVIJN de Overheid te bukken had voor Gods Woord en dat de Kerk dat Woord had uit te leggen.

Toegekomen aan de vraag, welke kerk dat dan moet wezen, dan moet dat door *keuze* beslist worden. HOEDEMAKER kiest dan de Kerk der Reformatie. En dan volgen bij ODÉ deze merkwaardige woorden ⁷⁾: „Zij wilde geen heerschappij van Christenen, maar zich buigen onder de heerschappij van den Christus als het eenig Hoofd der Kerk. Geen ketterjacht der Overheid, geen inquisitie, alsof zij geroepen ware, zich tegen bepaalde personen te richten. Wél om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, niet de afgodendienaars en aanhangers van een valschen godsdienst”. Merkwaardige woorden. Want wat wordt er mee bedoeld? Indien dit meer dan... woorden zullen zijn, moet men duidelijker en concreter zijn. De Paapsche mis is eene vervloekte afgoderij naar het oordeel dezer protestanten. Moet de Overheid deze uitroeien? De Roomsche eeredienst verbieden? En zoo ja, indien de Roomschen zich aan een verbod niet storen? Wat dan?

Ds. ODÉ gaat in z'n weergave van HOEDEMAKER's gevoelens verder:

„Wèl om te bevorderen het Koninkrijk Gods, maar niet in den weg van geweldpleging en gewetensdwang, alsof dit onder uitroeien van afgoderij ware te verstaan.” Hier moge den schrijver herinnerd worden, dat hij een historische uitspraak historisch heeft te verklaren ! „Neen, niet naar menschelijk gevoelen, maar naar het recht, volgens het goddelijk ambt der Overheid.” Maar hoe dan? Met idealisme, dat met de realiteit niet rekent schiet men hier niets op. We moeten richtlijnen voor de praktijk ook geven!

„Waarom zij ook gehouden is, de hand te houden aan den heiligen kerkedienst, niet opdat de een of andere Kerk in de plaats van de Overheid zou treden, maar opdat haar eigen gezag daardoor bevestigd worde. Vandaar de leuze: Heel de Kerk en heel het volk. Geen sectarisme, maar beide, Kerk en volk, gezien als een levend organisme. Zooals de Kerk een eigen stempel, belijdenis, schepping en roeping heeft uit Gods Geest, zoo is de natie niet maar individualistisch te scheiden in een christelijk en niet christelijk deel — de politiek der antithese — maar te zien als een geheel.” Te zien —, ja niet beslist voor dezen redenaar op de Christelijk-Historische Zomerconferentie te Lunteren in 1935, de werkelijkheid, maar zijn instelling. Hij geeft hier wel een verdrongen beeld der werkelijkheid. „Numeriek genomen is een deel der natie christelijk, maar naar haar historie, wezen en roeping is de natie zelve christelijk.”

We behoeven hier niets meer aan toe te voegen. Wie zoo voor de werkelijkheid z'n oogen sluit, kan geen voorlichting geven. Want het gaat hier niet om theoretische quaesties alleen, maar om vragen die rechtstreeks de praktijk raken. We kunnen nu eenmaal onze oogen niet sluiten voor de realiteit der dingen. Feiten blijven feiten, en daaraan verandert de schoonste theorie niets.

En nu stelt men het vaak zoo voor: omdat de realiteit van het leven dwong meer dan één Kerk te erkennen, daarom werd ook in de beschouwing van de verhouding van Kerk en Staat de goede lijn verlaten.

Ons program van beginselen.

En het is KUYPER die het weer ontgelden moet. Hij is de man, die de verderfelijke leer van de pluriformiteit der Kerk heeft ingevoerd. En uit dát „leerstuk” alle ellende! Uit het vele, dat hierover geschreven is kies ik maar weer de rede van Ds. ODÉ ! Niet zoozeer om

hare belangrijkheid, maar wel omdat ze zoo juist veler standpunt typeert. „Merkwaardig zijn de woorden van Dr. COLIJN”, zoo lezen we bij hem op blz. 14, „als de 16e eeuw is aangebroken, als dan de eene geïnstitueerde Kerk van het westen in vele groepen uiteenvalt; als het pauselijk ideaal voorgoed tot het verleden is gaan behooren; als voor de eenheid de verbroekeling in de plaats is getreden — dan is de vraag, op welke wijze de Overheid weten zal, wat Gods Woord van haar verlangt, op eenmaal een probleem geworden.⁸⁾

Alsof de perspicuitas van de Schrift ineens ophoudt bij de gedeeldheid der Kerken en wij niet terug moeten naar de Schrift zelf, die juist de pluriformiteit der Kerken bestrijdt en in plaats van deze wijsgeerig verdedigde constructie stelt de eenheid der gemeente (1 Cor. 1).”

Nu weet men, dat over de pluriformiteit der Kerk den laatsten tijd nog al veel geschreven wordt en dat veld wint de verwerping der pluriformiteit. *Maar daarmee verandert niets in de opvatting neergelegd in art. III van het Antirevolutionaire Beginselprogram, m. a. w. ook degene, die volstrekt de pluriformiteit der Kerk verwerpt zal art. III en ook de kostelijke toelichting door Dr. Colijn gegeven kunnen aanvaarden.* Wij hopen, dat in het vervolg duidelijk te maken. Hier is bij velen van wier gevoelen Ds. ODÉ de tolk is, een denkfout. Bij de verscheidenheid der Kerk houdt de perspicuitas der Heilige Schrift niet ineens op, maar door de zonde is er bij velen een verkeerd inzicht. En nu kan de *Kerk*, maar *niet* de Overheid het Woord bedienen. De Kerk heeft eene profetische roeping. En de *Overheid* mist als Overheid volkomen de bevoegdheid om als rechter op te treden en te zeggen: dit is de Kerk van Christus! Naar haar uitspraak moet ge luisteren! De *Kerk* kan verklaren: alle andere „kerken” zijn geen kerken, de *Overheid* kan dat *niet*. Wel een overheidspersoon, maar dan als *lid* der Kerk en niet in zijn qualiteit van overheidspersoon.

Een uitspraak van Dr. A. KUYPER uit Het Calvinisme blz. 92 kan dan ook moeilijk bestreden worden: „Zoo mist de Overheid de gegevens, welke de ware Kerk is en moet gestreden worden voor de souvereiniteit der Kerk in eigen boezem”. Die uitspraak kan ook niet bestreden worden door degenen, die het *niet* eens zijn met wat KUYPER vlak daaraan liet voorafgaan, n.l., „dat niet in één land de absolute eenheid van de zichtbare Kerk meer is vol te houden”.

En als dan de schrijver voortgaat: „De souvereiniteit als groep wordt gesteld in plaats van de souvereiniteit der Kerk door Christus bedoeld,

de zondige praktijk wordt verdedigd in plaats van het Christelijk levensideaal" — dan is niet wel in te zien, wat deze ontboezeming beteekent in deze rede, die handelt over 't vraagstuk van Kerk en Staat. Men moge nog zoo scherp de opvatting van de pluriformiteit der Kerk veroordeelen, deze veroordeeling levert geen motief het A.R. Program van Beginselen te bestrijden. Terecht spreekt dit uit in Art. III: Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen, die ons in Gods Woord geopenbaard zijn; zoo evenwel, dat het staatsgezag ten onzent, noch rechtstreeks, gelijk in Israëel, noch door de uitspraak van eenige Kerk, maar in de conscientie beide van Overheid en onderdaan, aan de ordinantiën Gods gebonden zij". En in art. XXII: „Zij verklaart, dat noch voor het rijk in Europa, noch voor de koloniën, door de Overheid een Staatskerk, van wat vorm of naam ook, mag worden in stand gehouden of ingevoerd; dat het den Staat niet toekomt, zich met de inwendige aangelegenheden der Kerken in te laten; en dat, ter bevordering van een meer dan dusgenaamde scheiding tusschen Staat en Kerk, de verplichting uit art. 172 der Grondwet voor de Overheid voortvloeiende, na uitbetaling aan de rechthebbenden van het rechtens verschuldigde, dient te worden opgeheven".

Men ziet hier is ondubbelzinnig gekozen voor scheiding van *Kerk en Staat*, terwijl ook de Overheid wel gebonden is door Gods Woord, maar niet op eenige uitspraak van een Kerk.

* *
*

Dr. A. Kuyper.

Men hoort telkens het verwijt, dat Dr. A. KUYPER een nieuwe leer heeft geïmporteerd. En art. 36 wordt telkens naar voren gebracht. Voor wij nu ons kort historisch overzicht besluiten, willen we ook de meening van Dr. A. KUYPER heel in 't kort weergeven. We geven ook hier alleen weer. In ons tweede gedeelte hopen we de vraag te bespreken hoe op grond van Gods Woord onze houding moet zijn. Prof. DEN HARTOGH heeft het ons door zijn rijk gedocumenteerd artikel gemakkelijk gemaakt. We kunnen ons hier nauw bij aansluiten. Hij onderscheidt bij KUYPER: a. Punten van overeenkomst en aanraking tusschen Kerk en Staat; b. Punten van verschil.

Onder de eersten moet gerekend worden:

1. Overheid en Kerk zijn beide instituten door God gegeven ter

bestrijding van de zonde; de Overheid om de zonde in te toomen en te beteugelen en de Kerk om de zonde principiëel te vernietigen.

2. Overheid en Kerk sluiten zich beide aan bij de ordinantiën Gods, die in de schepping voor ons menschelijk leven gegeven zijn.

3. Overheid en Kerk raken elkander hierin, dat elk kerkelijk subject tevens subject der Overheid is en dat de Kerk niet anders dan op het grondgebied, waarover de Overheid heerscht, openbaar mag worden.

Natuurlijk geven we thans geen critiek op dit standpunt. We zouden dan KUYPER geen recht doen, omdat immers hier maar uit een deel van KUYPER's werk wordt geput. Waar het ons echter slechts om te doen is om de voornaamste grondgedachten van KUYPER weer te geven, mogen we volstaan met deze periode.

Naar Prof. DEN HARTOGH zijn er 10 punten van verschil bij KUYPER.

1. De Overheid komt op uit de gemeene gratie, de Kerk uit de particuliere genade.

2. De Overheid leeft als zoodanig bij het natuurlijke redelicht en de Kerk bij het licht der Openbaring.

3. De Overheid heeft geen verdere roeping dan die zich uitstrekt tot dit aardsche leven. De roeping van de Kerk overschrijdt de aardsche grenzen.

4. De Overheid oefent gezag uit over alle personen, die in een land wonen, de Kerk omvat alleen de geloovigen.

5. De Overheid heeft gezag over het uitwendige, de Kerk heeft in hoofdzaak met het geestelijke te doen.

6. De Overheid kan dwingen, de Kerk alleen geestelijk overtuigen.

7. De Overheid zelf is hoofd van haar rijk op aarde, de Kerk gehoorzaamt Christus als haar hoofd in de hemelen.

8. De Overheid is in alle landen en tijden, de Kerk had en heeft nu nog slechts een klein terrein.

9. De Overheid is plaatselijk of nationaal, de strekking der Kerk is zich als oecumenische macht over alle naties heen te schuiven.

10. De overheid kan op eenzelfde plaats maar alleen bestaan, de Kerk kan zich in eenzelfde land, in eenzelfde plaats, ja in eenzelfde gezin in zeer geschakeerden vorm openbaren.

Er is nauwe aanraking tusschen Kerk en Overheid. De Kerk toch belijdt beginselen, waaruit eischen voor de praktijk voortvloeien, die haar rechtstreeks met de Overheid in aanraking brengt. Zoo b.v. het gezag, het huwelijk, de armenzorg, de opvoeding enz. Omgekeerd

heeft de Kerk de Overheid noodig. Ze heeft gebouwen, ze heeft haar rechten soms tegen derden te handhaven.

Zowel Overheid als Kerk kunnen nu haar grenzen overschrijden. Hierdoor, en mede door het feit, dat het verschil uitmaakt of de Overheid paganistisch is of Christelijk, kan een worsteling ontstaan, die dan ook een zeer verschillend karakter kan dragen.

Een regel kan dus wel niet voor alle toestanden gelden. Er kunnen niet alleen in verschillende landen verschillende overheden zijn, maar ook verschillende kerkenorden enz.

Het *ideaal* moet zijn, volgens Dr K., dat de Overheid zelfstandig haar staatsinstellingen in overeenstemming bringe met de ordinantiën Gods, gelijk die bij het licht der natuur, maar ook door Gods Woord kunnen gekend worden en dat de Kerken van hare zijde zich geheel vrij naar eigen aard ontwikkelen, zich autonoom inrichten en in eigen onderhoud voorzien. Voorts, dat de Overheid, zonder keur de Kerken in het publiek recht opneme, en dit publiekrechtelijk karakter der Kerk erkenne:

1. door haar als verschijnsel van eigen type in het volksleven die burgerrechtelijke positie te geven, die door haar geëischt wordt.

2. door haar advies in te winnen over de regeling van alle aangelegenheden, die van gemengd karakter zijn;

3. de Overheid zette als autonoom en souverain in den Staat haar wil door, maar omgekeerd doen de Kerken door haar invloed op de burgers van het land in de parlementaire vergaderingen haar invloed gelden, om te weren, wat met haar beginselen strijdt en te doen gelden, wat uit haar beginselen voortvloeit.

De Overheid mag natuurlijk geen gelden aan de Kerk geven. Dat zou alleen kunnen in een land, waar slechts één Kerk bestond en alle burgers tot die eene Kerk behoorden. „Zoodra er echter in een land verschillende openbaringen van het lichaam van Christus zijn en niet alle burgers er in zijn opgenomen, is geldelijke uitkeering van de Overheid aan de Kerk, alle overheidsbemoeiing en invloed op de Kerken een daad, waardoor de Overheid de neutraliteit schendt.”

In de Vereenigde Staten van Amerika is de gedachte van de vrije Kerk in den vrijen staat althans ten deele verwezenlijkt. En deze gedachte lag reeds in CALVIJN's stelsel, door de tegenstelling van Particuliere Genade en Gemeene Gratie.

* * *

II.

Nieuwe orientatie?

Een complex factoren schijnt in onze dagen ons tot nadere bezinning over de verhouding van Kerk en Staat te noodzaken. Immers het historisch overzicht heeft ons geleerd, dat inderdaad bij CALVIJN en de oude Gereformeerde Vaders een andere opvatting was dan thans bij de Antirevolutionairen heerscht. Zoo is het b.v. een feit, dat de Gereformeerden en dat wil dus zeggen een groot deel dergenen die op staatkundig terrein de antirevolutionaire beginselen zijn toegegaan art. 36 der Nederl. Geloofsbelijdenis niet meer onderschrijven.

Nu is wel gemakkelijk aan te toonen, dat de tegenstelling van particuliere genade en gemeene gratie in CALVIJN's stelsel verscholen lag en dat dus de grondgedachten waarvan de antirevolutionairen uitgaan inderdaad ook bij CALVIJN aanwezig waren, maar anderzijds staat vast, dat bij CALVIJN en de Gereformeerde Vaders beschouwingen voorkomen, die hiermee in tegenspraak zijn, terwijl de verhouding van Kerk en Staat in Genève, maar ook in Holland van zoodanigen aard was, als thans door geen enkel antirevolutionair meer wordt begeerd.

Ook is het feit, dat in de *practijk* zeer veel moeilijkheden zich voordeden en dat, naar BAVINCK's woord tenslotte het leven sterker bleek dan de leer. De Gereformeerde leer stuitte op vele praktische bezwaren. „Krachtens de nauwe vereeniging met de Kerk en de verplichting, die zij op zich genomen had, kwam de Overheid tot daden van geweld en dwang, van welke zij zelve meestal een afkeer had, die haar een kwaden naam gaven bij vele edelgezinden, den schijn op haar laadden van Roomsche tyrannie en met de Protestantschen eisch van gewetens- en godsdienstvrijheid in strijd waren”.

Afgedacht van de kerkvraag nl. van de vraag of men meer dan één Kerk erkent, gaf het verschijnsel van de gedeeldheid der Kerk reden tot nadere bezinning. Ieder moest toegeven, dat niet alle burgers leden van één Kerk waren. Aan dien toestand is voor goed een einde gekomen door en na de Reformatie. „Zoo schreed men, door de feiten geleid, allengs van het confessioneel tot het algemeen christelijk karakter van den staat voort”. ROGER WILLIAMS was de eerste die de leuze aanhief: scheiding van Kerk en Staat. En deze leuze werd, hoewel ook door revolutionairen toegejuicht, door andere christenen over-

genomen. De opvatting der oude gereformeerden stuitte op onoverkomenlijke bezwaren, maar ook reeds van de hervorming af stonden uitnemende theologen beginselen voor, uit welke moest volgen, dat de Overheid zich met de zaken der Kerk niet moest bemoeien. Zij beleden toch, dat de Staat en de Kerk twee zelfstandige machten zijn. En in de synopsis wordt verklaard, dat de Overheid niemand tot het geloof, dat zij zelf belijdt, mag dwingen. Maar toch, terwijl wij Calvinisten nu ook aandringen op scheiding van Kerk en Staat, gelden voor ons nog ten volle de beginselen door CALVIJN aanvaardt op grond van de Schrift, althans wat in dit stuk betreft, zijn grondgedachten ⁹⁾).

Al is dus de opvatting der antirevolutionairen als het ware langzamerhand voorbereid, niemand zal ontkennen, dat het vooral Dr. A. KUYPER geweest is, die zich rekenschap heeft gegeven van de vraag, waarom de verhouding van Staat en Kerk zoo moest zijn als de Antirevolutionairen in hun beginselprogram uitspreken. En zonder nu — wat men ons vaak verwijt — in alles te zweren bij het woord van onzen grooten KUYPER, erkennen wij graag, dat hij veelszins het gevoel der Antirevolutionairen heeft vertolkt en dat wij ook nu ten eerste met zijn overtuiging rekening houden.

Nu is echter niet te ontkennen, dat velen t.o.v. de pluriformiteit der Kerk van KUYPER afwijken. En het schijnt ook een feit te zijn, dat hij in zijn opvatting van de verhouding van Kerk en Staat argumenteerde vanuit het standpunt der pluriformiteit, zoo kan men soms hooren.

Derhalve dient nu de vraag onder de oogen gezien: indien deze opvatting der pluriformiteit der Kerk verworpen moet worden, geeft dat ook verandering in de beschouwing over Kerk en Staat bij deze verwerpers der pluriformiteit?

Daar komt nog iets bij. We spraken zoo pas van een complex factoren. KUYPER argumenteerde, zeker, ook uit het standpunt van de erkenning der pluriformiteit. Maar punt van uitgang was de verhouding van *algemeene* en *bijzondere genade*.

En nu wordt in onze dagen dat punt vooral in discussie gebracht. De meeningen over deze verhouding schijnen ten eerste verdeeld. Ook reeds daarom is het dienstig thans opnieuw de vraag te overwegen: is hier van een nieuwe orientatie sprake? En bepaalt deze eventueel ook onze houding t.o.v. het vraagstuk van Kerk en Staat?

Daarbij komt nog iets. Van verschillende zijden wordt men niet

moede te beweren, dat wij ingaan tegen de leer der vaderen. Dat zou op zichzelf nog niet erg zijn. Erger is de bewering, dat wij in onze beschouwing de *norm* niet ontleenen aan de *Heilige Schrift*, maar aan de *praktijk*. En dat wij onze theorie hebben pasklaar gemaakt aan de omstandigheden. Dat wij met onze beginselen zouden schipperen.

Het is daarom, dat wij thans de vraag onder de oogen willen zien, *opnieuw* onder de oogen willen zien: wat moet de verhouding van Kerk en Staat zijn?

De Heilige Schrift norm.

Er zal wel geen enkele antirevolutionair zijn, die er ook maar in de verste verte aan denkt te ontkennen, dat de Heilige Schrift in vragen van beginsel norm moet wezen. De bewering is vaak deze, waarbij men KUYPER en HOEDEMAKER graag tegenover elkander stelt en HOEDEMAKER tegen KUYPER uitspeelt: „Dr. HOEDEMAKER heeft de christelijke politiek uit hare utiliteits sfeer weer naar het terrein der beginselen teruggeroepen”. En als gezegd wordt, zooals b.v. Dr. KEIZER het uitdrukt ¹⁰⁾, dat wij met de realiteit der dingen te rekenen hebben, omdat God zich daarin openbaart, dan wordt deze bewering beantwoord met de opmerking, dat het niet Gods wil is, die we uit de realiteit der dingen leeren kennen, maar dat op deze manier de zondige verhoudingen de norm aangeven.

Nu kan inderdaad ook dat gelezen worden uit een goedbedoelde uitspraak als van Dr. KEIZER.

Laten wij dus, om alle misverstand af te snijden, beginnen met de erkenning, dat in normatieve dingen alleen Gods Woord richtsnoer is. En dat we nooit met beginselen mogen sollen. In vragen van het beginsel beslisse het beginsel, ook al zou het *alles* kosten — Gods Woord gaat boven alles. Hier geldt: wat baat het een mensch zoo hij de heele wereld zou winnen maar aan zijn ziel schade lijden? Dat willen we nadrukkelijk voorop stellen. Altijd buigen voor de Heilige Schrift willen we. En ook willen we het „daar is geschied” onder het „daar staat geschreven” stellen. De les uit de historie kan pas verstaan worden door de verklaring uit Gods Woord. Daar is geschied geeft vaak een relatieve waarheid aan, daar staat geschreven is absoluut.

Wij wenschen voor niemand onder te doen in eerbied voor den Bijbel. Gods Woord is het eenige richtsnoer voor leer en leven. Ook

erkennen wij de perspicuitas der Heilige Schrift. Gods Woord is een lamp voor onzen voet en een licht op ons pad. Wij willen dat, hoewel het schier overbodig lijkt, uitdrukkelijk vooropstellen, opdat er hier geen misverstand kan rijzen.

Maar ook gaan we verder. Er ligt hier inderdaad een groot gevaar. Het verleden mag getuigen van Gods leiding, het spreekt inderdaad ook van 's menschen zonde. En daarom dreigt hier gevaar. Velen zullen b.v. feitelijk op grond van de Heilige Schrift slechts één zichtbare kerk als de Kerk van Christus kunnen erkennen. Maar dat kan niet, zoo zeggen anderen, want de macht der feiten is te groot. En de feiten toonen duidelijk, dat er meer kerken zijn. Hier gaat men inderdaad fout. Men heeft de praktijk te verklaren naar Gods Woord. Hij, die daarin uitdrukkelijk geleerd vindt, dat er maar één kerk kan zijn, hij verklaart de praktijk naar de Schrift.

De werkelijkheid is pas te kennen en te verklaren bij het licht van de Heilige Schrift.

* *
*

Maar daarover gaat het hier nu juist *niet*. Het gaat hier niet in de eerste plaats over *normen*, noch over *verklaring* der werkelijkheid op grond van de Heilige Schrift. De Heilige Schrift leert *nergens*, dat er slechts één christelijke Staat is of kan zijn. Zelfs al zou men willen volhouden, dat de Heilige Schrift leerde, dat er maar één christelijke staat *mocht* zijn, zelfs dan zou men nog moeten erkennen, dat de werkelijkheid anders was. Men kan dat dan als gevolg van zonde zien — maar men kan z'n oogen niet sluiten voor de werkelijkheid.

Laten we het voorbeeld van de gedeeldheid der kerken nemen: niemand kan ontkennen, dat het verschijnsel van verscheurdheid der kerken bestaat. Die dat ontkent zou eenvoudig onwaar zijn en zou z'n oogen sluiten voor de werkelijken toestand.

Nu moge men streven naar een christelijken Staat, niemand kan ontkennen, dat er geen christelijke Staat bestaat, waarin alle burgers Christenen zijn. Straks zullen we trachten, dat feit te verklaren, we hebben nu dat feit als zoodanig te erkennen. Zeer naïef doet een rede-neering aan, waarin gezegd wordt: numeriek genomen is een deel der natie christelijk, maar naar haar historie, wezen en roeping is de natie *zelve* christelijk. Men kan moeilijk een glimlach onderdrukken. Zeide men nog: naar historie en naar roeping *behoort* de natie christe-

lijk te zijn, men kon met deze uitspraak vrede hebben. Maar als de natie numeriek genomen maar voor een deel christelijk is, dan kan toch niet tegelijkertijd heel de natie christelijk zijn!

Praktijk geen norm.

De norm, d. w. z. de vraag hoe het *moet* zijn op staatkundig terrein, willen we niet aan de praktijk ontleenen, maar zelfs ontleenen we aan haar geen *norm* ter *verklaring* der werkelijkheid. Doch het gaat hier ook alleen maar om de erkenning der werkelijkheid. Er zijn geloovigen *en* ongeloovigen. Er zijn ook geloovige overheden en ongeloovige overheden. Wilden de christenen geen ongeloovige overheden erkennen, dan zouden zij overal, waar overheden niet christelijk zijn, in opstand moeten komen. Maar de Heilige Schrift erkent zelfs heidensche overheid als overheid! Christus is niet gekomen om de Joden van de heidensche overheersching te bevrijden.

Moeilijkheden in de praktijk.

Indien men nu eens de studeerkamer verlaat en in de praktijk gaat staan, ziet men direct de onmogelijkheid van eene „kerkelijke” Overheid. Indien men art. 36 ongewijzigd laat gelden, niet maar als leus, maar als *werkelijkheid* — dan komt men voor onoplosbare moeilijkheden. Of zou men willen dat de Overheid met geweld afgoderij en valschen godsdienst uitroeide? Zelfs in den bloeitijd der republiek kon er moeilijk van een eigenlijke vervolging sprake zijn. Zeker er zijn heel wat geldboeten door de Roomschen betaald. Maar van een eigenlijke vervolging en uitroeijing was geen sprake. Trouwens al was Nederland een calvinistische staat, het aantal Calvinisten was niet groot. In 1587 schatte men hun aantal op niet meer dan 1/10 der bevolking en bij den aanvang van het Bestand was nog 2/3 van de bevolking Katholiek. In 1618 zeide OLDEBARNEVELT, dat de Roomschen het rijkste en deftigste deel uitmaakten. In de tweede helft der 17e eeuw bekleedden de katholieken dan ook reeds weer enkele ambten, bijzonder in het leger. Er heerschte hier vrijheid van geweten. Holland bood, zooals men weet, vele Joden een toevluchtsoord. Velen, die hun werken in het buitenland niet konden laten uitgeven, lieten ze hier drukken. Nooit hebben de Staten in Indië de afgoderij of valschen godsdienst uitgeroeid.

Onze vaders konden zich in de praktijk niet houden aan art. 36.

Maar ook nu zou het onmogelijk zijn. En wat wil men? Tijdens de republiek hadden we een christelijke, een calvinistische Overheid. Maar zoo we een ongeloovige Overheid kregen, wat dan? Moeten we ze dan afzetten, omdat ze niet Christelijk is?

Indien met *meent* wat men schrijft, komt men voor onoplosbare moeilijkheden.

Wat is roeping?

Maar zegt men wellicht, in elk geval blijft de eisch bestaan ook al kan men ze niet in de praktijk verwerkelijken. Wij willen ons nu een oogenblik beperken tot art. 36 N.G.B. We spreken dus op dit oogenblik niet over de vraag of de Overheid ook gebonden is aan de uitspraken der Christelijke Kerk of op haar oordeel letten moet. We hopen daarover nog te handelen. Meent men nu werkelijk, dat de *eisch* bestaan blijft? Dat wil dus zeggen, dat als degenen die dat eischten de Overheid vormden, zij art. 36 in toepassing zouden brengen? Laat men nu geen woordenspel drijven. Wij zijn er van overtuigd, dat niemand dergenen die dat eischt het artikel in praktijk zou brengen. Het is immers op deze zondige aarde niet mogelijk. En God vraagt ons niet het onmogelijke.

Wat is de eisch der Schrift?

We willen nu derhalve gaan onderzoeken wat de eischen der Heilige Schrift zijn. En wat zij ons leert over de werkelijkheid. En indien ons zou blijken, dat de Heilige Schrift iets anders leert, dan CALVIJN heeft gemeend, wel dan zullen we rustig CALVIJN loslaten. Het is echter wel duidelijk, dat we dan niet op losse beweringen moeten steunen maar onvoorwaardelijk de Heilige Schrift moeten laten spreken.

We zullen nu telkens de beschrijving der werkelijkheid nagaan en de norm, die de Heilige Schrift geeft, zoeken.

Oude Testament.

Het is natuurlijk in een tijdschrift-artikel niet doenlijk *alle* texten, waarin over Staat en/of Kerk gesproken wordt te behandelen. We kunnen slechts de grondtrekken aangeven. Eerst hebben we dan wel te vragen: hoe wordt in het Oude Testament de praktijk verklaard? Hoe beschouwt het Oude Testament b.v. de heidensche Overheid?

Nu is het voor geen tegenspraak vatbaar, dat in het Oude Testament met de werkelijkheid gerekend wordt. De heidensche Koningen zijn — *koningen*. Nooit wordt er ook maar in het minst op gezinspeeld, dat zij eigenlijk geen Overheden zijn, aan wie de onderdanen feitelijk geen gehoorzaamheid schuldig zijn. Integendeel. Terwijl zij God niet erkennen zijn en blijven ze toch Overheid. Herhaaldelijk vermaant Jeremia zijn volk zich aan den Koning van Babel te onderwerpen. De Heere gebruikt de Overheden, de heidensche om Israël te tuchtigen. Men vindt in de Heilige Schrift geen prinzipienreiteren, maar erkenning der werkelijkheid.

Maar wellicht wordt er toch een norm gesteld voor Staat en Kerk? Wellicht geeft het voorbeeld van Israël zelf ons waardevolle gegevens?

Israël was zeer bijzonder *Gods volk*. In zekeren zin vielen de religieuze band en de nationale band bij Israël samen. Maar zelfs onder Israël vallen Staat en Kerk niet ten volle samen. Maar waren ze onderscheiden in wetten, in instellingen, in ambten en ambtsdragers. Als Uzzia zich het recht des Priesters aanmatigen wil, straft hem de Heere met melaatschheid.

Staat en Kerk zijn bij Israël niet één. Maar er kan wel gesproken worden van een zeer nauwen band. Men spreekt terecht van theocratie. Want op zeer bijzondere wijze maakt God Zijn wil aan de Overheid bekend, die niet alleen in het staatkundige optrad, maar ook in het godsdienstige.

Men kan wel geen beroep doen op Israël om daarmede te verdedigen, dat de Staat gebonden is aan uitspraken der Kerk of om een theorie te stichten; want Israël nam een zeer bijzondere positie in. Dat kan niemand ontkennen. Zoolang de Heere niet rechtstreeks optreedt met Zijn wetgeving, met profeten, met URIM en THUMIM, kortom zoolang niet een volk eene rechtstreeksche bijzondere openbaring van God ontvangt — tot zoolang zal men zich niet op de Israëlietische wetgeving kunnen beroepen.

Nieuwe Testament.

Nu kan men de opmerking maken, dat de Christenvolken wel in den Bijbel een bijzondere openbaring Gods ontvingen. Dat — om nu maar bij Nederland te blijven, God in de historie Nederland heeft gevormd tot eene protestantsch Christelijken Staat, waarin God Zijn

Kerk heeft geplant. En dat derhalve God hier wel bijzonder n.l. aan de Overheid Zijn wil bekend maakt.

Nu willen wij graag Gods providenteele leiding erkennen. Maar we moeten hier goed onderscheiden. Zonder het in alles eens te zijn met het volgende citaat, geeft het toch over de hier in geding zijnde kwestie 'n duidelijk inzicht. Als Prof. Dr. D. H. TH. VOLLENHOVEN de vraag bespreekt: Wat is het Calvinisme? geeft hij het volgende antwoord ¹¹⁾: „Hebben we onder Calvinisme te verstaan, zooiets als een critieklooze bewondering van al wat CALVIJN heeft gedaan, of althans een letterlijk herhalen van wat hij heeft geleerd? En heeft men dus het recht ieder den naam van „Calvinist” te ontzeggen, die op een of ander punt anders denkt dan de groote Reformator? Niet zelden doet men alsof men dat recht heeft. Ja zelfs zijn er niet weinigen — men denke maar aan de Kerstianen — die zonder zelf in alles CALVIJN trouw te zijn, gaarne op deze wijze onder de Calvinisten verdeeldheid zaaien; een theorie over de verhouding van Kerk en Staat, dieper doordacht dan CALVIJN zelf die gaf — zooals men die b.v. in de zestiende eeuw bij MARNIX VAN ST. ALTEGONDE en in de negentiende eeuw bij KUYPER aantreft — heet eenvoudig on-Calvinistisch. Terwijl de feitelijke stand van zaken is, dat beide Calvinisten hun betere oplossing slechts daardoor konden geven, wyl ze nà CALVIJN leefden en diens toegewijde leerlingen waren.

Wanneer we een beoordeeling als de zooeven gewraakte gevoelen als een onrecht ons aangedaan, zal het ons betrekkelijk licht vallen niet zelf in een dergelijke fout te vervallen. Doch dan moeten we ook helder onderscheiden tusschen datgene, wat bij CALVIJN rechtstreeks volgt uit z'n principia en datgene wat slechts samenhang met den nood van zijn tijd en van zijn leven.

Keeren we, om dit verschil toe te lichten, naar 't voorbeeld van zooeven terug. CALVIJN beleed de verkiezing Gods: het geloof in den Christus is z.i. een gave, die God niet aan allen schenkt. Dat standpunt brengt natuurlijk mee, dat geen Overheid in eenig land het recht heeft te eischen, dat alle onderdanen Christgeloovigen en lid van eenig kerkelijk instituut zijn. Dat CALVIJN zelf echter deze eenvoudige consequentie van z'n belijdenis in Genève niet toepaste had z'n goeden grond: de stad zijner inwoning had hij nu eenmaal weten te maken tot een toevluchtsoord voor de arme ballingen, die nergens noch in 't Spanje der Habsburgers, noch in 't Frankrijk der de Guises

en de Medici's, noch in 't Engeland van MARIA DE BLOEDIGE, veilig waren, en 't was, toen de storm der contra-Reformatie opstak, de volle inspanning zijner krachten waard, dat Genève het bolwerk der reformatie bleef. Wanneer men echter dit heroiek waken over de eenig mogelijke oplossing van een concreet probleem niet meer ziet in verband met den boozen tijd, die het stelde, doch daaraan nu voor eens en altijd het principe wil ontleenen voor de bepaling van de juridische verhouding in dit of dat land tusschen de daar aanwezige geïnstituëerde kerken eenerzijds — blind voor de werkelijkheid, spreekt men hier nog altijd in 't enkelvoud — en den betrokken staat aan den anderen kant, dan komt men uit bij een hopeloos dilemma. Want dan zal men of erkenning van de verkiezing Gods als kern van het kerkbegrip moeten opgeven en de kerken tot volksinstituten verlagen of de verkiezing blijven belijden, doch, het volk tot kerk verengend, aan de Overheid van ieder land moeten voorschrijven de ongeloovigen uit haar gebied te verdrijven. Men ziet — welke keus men ook zou doen — in beide gevallen zou men in conflict geraken met een der grondgedachten van de reformatie."

We hebben dit citaat eenigszins uitvoerig gegeven, omdat we 't in z'n verband moesten geven. Men moet de Kerk met volk doen smelten of 't volk met de Kerk. Of Staatskerk die dan consequent volkskerk moet zijn of kerkstaat, maar met vervolging. De historie heeft hier echter wel gewaarschuwd!

Nu willen wij ons echter buigen voor Gods Woord. En daarom vragen we, wat is dan de *inhoud* der bijzondere openbaring? Het Oude Testament biedt ons geen bepaalde theorie.

Wat leert het Nieuwe Testament? In de eerste plaats wel dit, dat de *heidensche overheid* erkend wordt als overheid met gezag bekleed. De Christenen zijn ook aan haar onderworpen en hebben haar schatting te betalen, om Gods wil aan haar te gehoorzamen. En vervolgens, dat de overheid, die toch ook als heidensche overheid, als overheid erkend wordt, dus Gods dienaresses is, als heidensche overheid niet „kerkelijk” is. Het is bijna verdrietig deze dingen weer te zeggen. *In het Nieuwe Testament wordt geen nader verband gelegd tusschen overheid en kerk.* Zelfs omgekeerd. Christus zegt: „Mijn Koninkrijk is niet van deze wereld. Indien mijn Koninkrijk van deze wereld ware, zoo zouden mijne jongeren voor mij gestreden hebben, maar nu is mijn Koninkrijk niet van hier.”

Wel wordt over het gezag van de overheid gesproken en ook wordt de vraag beantwoord, wat we onder de kerk hebben te verstaan en wat haar macht is. Maar de Heilige Schrift geeft nergens rechtstreeksche uitspraken over de verhouding van Kerk en Staat. Wij zullen, willen we tot een oplossing komen een anderen weg *moeten* inslaan. We zullen de werkelijkheid moeten bezien bij het licht van Gods Woord en vragen naar de *beginselen* die uit het Woord voortvloeien. Wellicht dat we, waar de Heilige Schrift geen rechtstreeksche aanwijzingen geeft over de verhouding van Kerk en Staat, als we redeneeren van uit de beginselen der Schrift, wel een antwoord vinden.

Algemeene en Bijzondere Genade.

Voorop ga een bespreking van de verhouding van algemeene en bijzondere genade. Zoowel bij CALVIJN als bij KUYPER is immers deze onderscheiding het punt van waaruit verder kan worden geredeneerd en wordt geredeneerd.

Nu is er in onze dagen zeer veel verwarring ook op dit punt. Zooals reeds enkele malen gezegd is, vindt men deze onderscheiding reeds bij CALVIJN. Maar slechts in kern. Het is dan ook geen wonder, dat het hernieuwde Calvinisme de roeping had dit punt nader uit te werken. En hierbij trad vooral KUYPER op den voorgrond. Maar KUYPER zelf dient zijn werk over de gemeene gratie aan als een eerste proeve. Inderdaad behoeft het geen betoog, dat met hetgeen KUYPER gaf, het laatste woord nog niet is gezegd. En zoo is ook in onze dagen dit stuk in discussie.

Men weet, dat in Amerika in de Christelijk Gereformeerde Kerk in 1924 een scheuring is ontstaan. Er zijn daar predikanten, die de algemeene genade loochenen. Nu is dit niet iets nieuws, evenmin als de kern van dit leerstuk bij CALVIJN iets nieuws is. Reeds in oude dagen, bij de kerkvaders was er praktisch strijd over dit onderwerp en waren er loochenaars der algemeene genade.

Nu kan er op grond der Heilige Schrift wel niet geloochend worden, dat er *gratia communis* bestaat d.i. eene genade Gods, aan geloovigen en ongeloovigen gemeenschappelijk bewezen. Texten als b.v. Matth. 5 : 45 en Psalm 145 : 9 stellen dat boven allen twijfel. Nu heeft men wel bezwaar tegen den term *genade* gemaakt maar o. i. zonder reden. Doch ook al zou men een term moeten veranderen, dat maakt in dit verband niet uit, mits de zaak maar behouden blijft, maar erkend wordt.

En die kan wel niet ontkend worden. Door de zonde werd wel de mensch een prooi van den dood, maar God remde de doorwerking der zonde. De mensch en de wereld is niet ten volle verdorven. Deze wereld is nog geen hel, de menschen zijn geen duivelen geworden. Er is hier nog menschelijk leven mogelijk. Er wordt nog gevonden liefde en vriendschap, er is nog philanthropie, er is nog besef van 't ware en 't goede en 't schoone, gevoel voor recht, men denke b.v. aan de Romeinsche rechtsbedeeling, er is een hoog ontwikkelde cultuur. Dat kan niet ontkend worden. Er is op de gevloekte aarde nog veel schoons. God doet Zijn zon opgaan over boozen en goeden. 't Is Gods genade, dat er dit goede nog is. De doorwerking der zonde werd getemperd, de ellende gekeerd. Daardoor komt het, dat er nog zooveel goeds is, dat deze aarde niet is een helleburcht. En als God met Noach het natuurverbond sluit, kan dat verbond genoemd worden het verbond der algemeene genade.

En nu kunnen we tweeërlei werking der gemeene genade aannemen. En hierin sluiten we ons volkomen bij Dr. KUYPER aan. In de eerste plaats toont ze zich hierin, dat ze het menschelijk leven in stand houdt. Maar in de tweede plaats maakt ze ontwikkeling van cultuur mogelijk. Het is dan ook o.i. onjuist de gemeene gratie te omschrijven alleen maar als bewarend element en gericht op instandhouding van de tijdelijke wereldorde.

We noemden reeds verscheidene gebieden, waarop de gemeene genade optreedt. Op het terrein der wetenschap, der kunst, in orde en wet, in vriendschap, liefde enz.

Nu leert KUYPER, dat zoowel de gemeene gratie als de particuliere genade oorsprong vinden in Christus. „Uit eenzelfde bron in God Drieëenig” vloeien de particuliere genade en de gemeene gratie voort. Maar ook ze „bezitten nog in anderen zin haar eenheid in Christus, die in tweeërlei zin Middelaar is: Middelaar der schepping als het eeuwige Woord en Middelaar der verlossing door de vleeschwording”. De algemeene genade moet dus volgens KUYPER herleid worden tot Christus als Scheppingsmiddelaar. Ze vindt dus haar rechtsgrond *niet* in het Kruis, d.i. Christus heeft niet voor haar verdiend.

Dit is een zeer belangrijk punt. Niet alleen omdat hierover het debat tegenwoordig grootendeels loopt, maar ook omdat de opvatting hierover van verstreckende beteekenis is voor beschouwingen op ver-

schillende andere punten. Immers, zoo de algemeene genade rechtstreeks samenhangt met het Kruis van Christus, zal o.i. hierin eenigszins een basis kunnen gevonden worden voor de bewering, dat de Overheid ook haar richtlijnen vindende in Gods Woord, het woord der bijzondere openbaring, het woord van den herscheppingsmiddelaar, aan de uitspraak van de door Christus geest geleide gemeente gebonden is. Ik zeg niet dat dit noodzakelijk *moet* volgen, maar wel dat het er uit *kan* volgen, althans dat het er mee in verband kan worden gebracht.

En daarom is de vraag van zoo uitermate groot gewicht: vloeit de algemeene genade uit de bijzondere voort. Heeft Christus de algemeene genade ook verdiend?

Nu moeten we, dat geven we aan Prof. DOOYEWEERD toe, ons hoeden voor verhumaniseering van dit leerstuk. Als we het zoo zouden stellen: op het terrein der algemeene genade hebben we Christus niet nodig. Daar kunnen we spreken van onzen lieven Heer. Daar behoeven we niet te bidden in Christus' naam! Maar scherp gescheiden daarvan is het terrein der bijzondere genade, waarop het kruis van Christus middelpunt is. Zoo, dat er dus twee wegen tot God zijn, n.l. een over Christus' kruis er een, die wel door de zonde ten deele versperd is, maar die ons toch nog bij God brengt, de weg der gemeene gratie. En wel strekt zich die bijzonder uit tot het eeuwige leven, maar de algemeene genade is voldoende voor dit leven — ik zeg als we zoo redeneeren, gaan we *zeker* verkeerd.

Nog een ander gevaar zien sommigen hierin. Ook in ander opzicht, zoo redeneert men, kan dat leiden tot verhumaniseering van de algemeene genade. Doordat men stelt: er zijn dus nog goede elementen in de wereld en in de cultuur. Men krijgt dan, om de uitdrukking van zeker schrijver te gebruiken „de verhumaniseerde praktijk, die in 't leven hier en daar tamelijk ongeschonden resten ziet, die door de geloovigen zoo maar met huid en haar mogen overgenomen worden”. Zoo b.v. een brok wetenschappelijk werk. Maar zoo mogen we niet concludeeren. Zoo de terreinen der algemeene en bijzondere genade niet scheiden. Trouwens zelfs als we de algemeene genade aan Christus' kruis willen danken, kunnen we evengoed een „gehumaniseerde praktijk” krijgen!

Nu wil zeker KUYPER van een isoleering der twee terreinen, althans voor de geloovigen, niet weten.¹²⁾ Zij, de geloovigen kunnen zich

nooit somtijds op een terrein buiten Christus bewegen. „Rekent men in het gemeen genomen tot de particuliere genade alleen datgene, wat rechtstreeks tot de zaligheid leidt of middellijk met de zaligheid gevoegd is en daarentegen tot de gemeene gratie alle werkingen en invloeden, die wel de macht der zonde stuiten, maar buiten verband met de zaligheid, dan is het klaar, dat dezelfde werking der genademiddelen en geestelijke gaven het karakter van „particuliere genade” dragen, zoo ze ten deel vallen aan hen, die reeds wedergeboren zijn of straks zullen worden. Maar dat ze daarentegen het karakter van gemeene gratie niet overschrijden bij personen of kringen die straks buiten Christus wegsterven”.

Door de algemeene genade wordt het leven in al zijn structuren gehandhaafd. En op dat terrein der gemeene gratie staat naast de ongeloovige de geloovige. Maar waaraan moet nu de geloovige bouwen? Ja op zijn eigen terrein het christelijk gezin, de christelijke kunst, wetenschap enz. Maar moet hij bouwen aan den christelijken staat, terwijl de ongeloovigen hand- en spandiensten verrichten — of geeft hier de ongeloovige leiding? Of is het dilemma onjuist? Indien de gemeene gratie afgeleid moet worden uit het werk van Christus als Scheppingsmiddelaar, moet dan volgen: de Overheid is geen dienaar-*esse van Christus*, maar *dienaresse Gods*?

* *
*

Nu moeten we er ons natuurlijk voor wachten, dat we niet ter wille van de praktijk of om in onze beschouwingen op andere gewichtige punten klaar te komen, principiële vragen, als die over de verhouding van algemeene en bijzondere genade verwringen. Zoo moeten we b.v. niet ons inzicht over deze verhouding laten afhangen van onze opvatting van de verhouding van Kerk en Staat. Dat gevaar is niet denkbeeldig. Zoo licht kan het gebeuren, dat we zoo redeneeren — en vaak onbewust —: „Neen, de verhouding van algemeene en bijzondere genade kan niet zóó zijn, want dan raken we vast met 't vraagstuk van Staat en Kerk.” We moeten ook hier blind zijn voor de toekomst en alleen zien op het gebod! En we moeten *beginnen* met de vraag: wat is de schriftuurlijke opvatting van de verhouding van algemeene en bijzondere genade.

Er zijn in onze dagen gereformeerden, die meenen, dat het kruis van Christus de grond vormt der algemeene genade evenals van de

bijzondere. Christus is de tweede Adam en slechts *in Hem* wil God zich over zijn gevallen schepping ontfermen en dan kan ook de algemeene genade slechts in Hem haar wortel hebben. Buiten Hem is er geen genade, ook geen algemeene. Anderen drukken zich minder sterk uit. Ze zeggen: de algemeene genade is ook te danken aan Christus, maar indirect. Ze is er in en om Christus.

Men kan de vraag zoo stellen: is deze algemeene genade een voortzetting, zij het in beperkte mate, van het oorspronkelijk welbehagen, dat God eens tot Zijn heilige schepping deed uitgaan of is ze een uitlooper van die genadige liefde, waarmee God zich om Christus' wil weer wendde tot de in zonde gevallen wereld? Velen in onze dagen beantwoordden dit laatste bevestigend.

Men kan het dus zoo zeggen: niemand ontkent, dat er algemeene genade is. Dat sommiger stelling er wellicht toe leiden kan, n.l. tot ontkenning, laten we nu onbesproken. Maar de vraag is: is deze algemeene genade een voortzetting van het oorspronkelijke welbehagen Gods, of een „uitlooper” van de bijzondere genade?

Nu leven we in een tijd van consequenties. Er is in onze dagen een grijpen naar het absolute. Daar ligt iets in, wat aantrekt. Daar ligt iets heroisch, iets geweldigs in. We hebben ook hier dan een *eenheid*. Eenheid in Gods Raad en in Gods Werk. 't Gaat alles om Christus en in en door Christus wordt alles hersteld.

Maar we dienen wel voorzichtig te onderzoeken of er ook andere mogelijkheden zijn. En vergeten we nooit, dat *wij* zoo betrekkelijk zijn.

En trekt men nu de consequentie ten volle, dan moet men komen tot de gedachte, dat Gods bijzondere genade tot heel de wereld zich uitstrekt. Dat Christus de „algemeene” genade ook verdiend heeft en in dezen zin ze behoort tot de „bijzondere”. „Zoo is Gods bijzondere genade tot heel de wereld. Tot sommigen gaat die eene genade uit als reddend, tot anderen als tijdelijk sparende goedheid. Ter wille van de geloovigen gaat Gods goedheid tot de wereld uit. Om tien rechtvaardigen zal God Sodom sparen ¹³⁾.

Dit beeld wil deze gedachte toelichten: alle menschen genieten wel het licht van de zon, maar sommigen van hen staan in de schaduw, kunnen dus de zon niet zien. Zoo genieten ook de ongeloovigen het licht, dat in den Christus is opgegaan, maar slechts de geloovigen kunnen den Christus zien en aanbidden.

Is er eenerlei genade, dan is er ook eenerlei verbond. Dat ééne

genadeverbond heeft tweeërlei kring: de kring dergenen, die in het verbond staan en de verbondsgemeenschap deelen en de kring van degenen, die van het verbond slechts enkele weldaden ontvangen.

Alleen in den laatsten zin zou men van tweeërlei terrein der genade kunnen spreken. Er is onderscheid tusschen het terrein van het geloovig en ongeloovig leven.

Maar voor den geloovige zelf is nimmer tusschen tweeërlei terrein te onderscheiden, waarbij dan 't geloof- en kerkelijk leven beheerscht zou zijn door de bijzondere genade en de rest van zijn leven door de algemeene genade”.

Men kan dan nog wel toegeven, dat er is een heidensche staat, gezin enz. Maar al is de schepping in zijn structuur behouden gebleven, van een gemeenschappelijk bouwen aan een gemeene cultuur is geen sprake.

Maar moet dan de geloovige zich isoleeren? Of neen, moet dan de ongeloovige Overheid erkend worden? Als dienaar van Christus? Moet of mag men in den Staat medewerken met, gehoorzaamheid betoonen aan die tegen Christus optredende Overheid? Wellicht zegt men: deze vragen hebben hier geen zin. Ze doen hier niets terzake.

Laten we ze daarom eerst opschorten en de consequenties van dit standpunt zien.

Men vreest op Kuypers standpunt een tweedeeling in het leven der geloovigen. Ik leef op het eene terrein krachtens de algemeene genade, op het andere krachtens de bijzondere.

Hiertegenover handhaaft men, dat het radicaal onschriftuurlijk is hier van twee terreinen te spreken. Immers de particuliere genade is grondslag van de algemeene. Christus is de Herschepper van heel de gevallen kosmos. Hij is de Koning, Wiens Koningschap gaat over heel het tijdelijk leven, geen enkel gebied uitgezonderd. „Een staat in den afval van den nieuwen levenswortel der schepping, kan *in* zijn *afvalsopenbaring* niet uit Christus zijn. Maar de handhaving van de ambtelijke structuur in zulk een afvallig staatswezen en de tijdelijke zegeningen, die God daardoor nog aan de menschheid wil schenken, behooren tot het rijk der Christus, als Koning der Gemeene Gratie, wyl Hoofd van het herboren menschengeslacht. Geeft zoo de Gemeene Gratie den gemeenschappelijken bodem waarop de geloovigen en niet-geloovigen beide staan en waar niets z'n eigenwettelijk bestaan heeft onafhankelijk van den Herschepper, tegen de afvalsopen-

baring, tegen het links-gericht zijn door de zonde, moet gestreden voor den christelijken Staat, de christelijke wetenschap enz." Hier is dus alle twee-terreinen-leer afgesneden.

„De uitdrukking: Christus, Koning der Gemeene Gratie moge dan een duidelijke critiek bevatten op KUYPER's voorstelling van zaken in deze, men vergete daarbij niet, dat deze lijn is aangewezen door KUYPER's eigen levenswoord, dat er geen duimbreed is op heel het erf van het menschelijk leven, waar Christus, die aller Souverein is, niet zegt: Mijn!”

* *
*

Men kan, leest men alles wat hierover geschreven is, niet ontkomen aan de gedachte, dat er hier te veel uit een bepaald vooropgezet beginsel geredeneerd wordt. En dat aan dat — al of niet aan de Schrift ontleende beginsel te eenzijdig wordt voortgeredeneerd. Dat men dan in de praktijk vastloopt is zonder meer duidelijk. Men zal — tenzij men toch weer tot KUYPER's gedachte terugkeert, een gedachte, die steun vindt bij andere Gereformeerden, de consequentie moeten trekken t.a.v. een christelijken Staat b.v. Ja, wat is dat — een christelijke Staat? Men zal toch wel bedoelen een Staat van Christenen? Een christelijke Staat — is dat een Staat, waarin alle niet-Christenen zijn uitgebannen en waar ook de Overheid rekt met Christus' voorschriften en dwingt daarnaar te leven? Want ook *ongeloovigen* kunnen immers *burgers* zijn! Men stelle zich dit in de praktijk voor. Wat is in dien christelijken Staat de taak van de Overheid. Is ze als Overheid gebonden door de Kerk?

Indien het inderdaad juist is van een principiëel verschil te spreken van KUYPER en de nieuwe richting, dan voert deze nieuwe richting zeker niet tot oplossing van deze vraagstukken.

Ik weet het, dit bepaalt niet de juistheid.

Men kan gemakkelijk in theorie, ideëel, de tegenstelling absoluut nemen, Schriftuurlijk — onschriftuurlijk, Christelijk — niet- (anti)-Christelijk enz. Maar zoo is de werkelijkheid niet; nog niet. De deugden der heidenen zijn niet alle *splendida vitia*. Juist de m.i. Schriftuurlijke opvatting der gemeene gratie, zooals ze door *Kuyper* is verdedigd, bewaart ons voor dit extremisme. M. i. redeneert men van een vooruit aangenomen stelling en komt zoo tot alle mogelijke en *onmogelijke* dingen! Al het spreken over terreinen enz. houdt zich bezig met een

zelf geschapen probleem. En aangezien dit een schijnprobleem is, is er geen oplossing voor. O.i. is er in het geheel geen inconsequentie in KUYPER's opvatting.

* *
*

Dat willen we aanwijzen.

En nu zijn het bekende dingen, die we naar voren brengen. Niemand zal kunen ontkennen, dat het doel van al Gods werken moet zijn de eere Gods. Gansch de schepping zou zonder val een zuiver loflied hebben opgezonden tot God, haar Schepper. En de mensch en zijn arbeid, en de ontplooiing zijner gaven en krachten, zijn cultuur — 't zou alles daarop gericht zijn geweest.

Nu komt Satan's verzet. We laten de vraag of hier supralapsarisch moet worden gedacht, dan of het infralapsarisme de voorkeur verdient, terzijde. Genoeg zij, dat de val komt. De mensch kiest partij tegen God en voor Satan. En dat maar niet ten halve, maar geheel. Voor de volle 100 procent. Hij wordt trawant van Satan en hij is voortaan dood in zonden en misdaden. En de aarde wordt om zijnentwille vervloekt.

Maar nu zien we het vreemde gebeuren. Nu blijft de mensch aanvankelijk voortleven. Wel verandert er iets, verandert er zelfs veel, hij wordt uit het paradijs verdreven, de aarde brengt doornen en distelen voort en reeds in het eerste gezin komt broedermoord voor — maar er is toch in den mensch nog veel goeds. Hij blijft het beeld Gods in ruimeren zin behouden. Maar niet alleen de structuren blijven bewaard, de vormen, ook blijft er een deel goede inhoud. Er is nog natuurlijke liefde enz. Ja zelfs wordt de Overheid ingesteld!

Hoe kan dat? Omdat God zich nog niet van de wereld afwendt? Neen, integendeel. Hij wil ze verlossen, de heele schepping vrijmaken. En daarom begint al direct de bijzondere genade te werken. En die begint te werken, omdat Christus als borg is opgetreden en nu Zijn werk aanvangt. Nu keert God de doorwerking der zonde. Nu blijft wel in *beginsel* de mensch verkeerd, maar in hem worstelt het goede daartegen in. Zoo houdt God Zijn werk in stand.

En nu acht ik — het zij met alle bescheidenheid gezegd — het een tamelijk ijdele bezigheid te vragen of die algemeene genade nu haar wortel heeft in het kruis of niet. Tenzij men hier achter een heel anderen gedachtengang stelt, waarin principiëel de algemeene genade

wordt geloochend, men mag dan deze loochening zich niet bewust zijn. Want men kan niet ontkennen, dat niet alleen God Zijn werk in stand houdt, maar dat b.v. in de cultuur, ook de gaven en krachten der schepping tot ontwikkeling komen. Is dat ook vrucht van Christus' verdienste? Zoo ja, dan heeft Christus dus toch ook iets voor die onge-loovigen verdiend? Dan — ja waar is dan de algemeene genade? Men kan zeggen, dat er cultuur, dat er zegeningen Gods zijn om der wille van het kruis, niet echter staan ze rechtstreeks met het kruis in verband.

* *
*

En nu de consequenties daarvan! Alleen dat, wat rechtstreeks in verband met Christus' kruis staat is goed. Ik laat nu maar onbesproken de groote moeilijkheid, dat den heidenen daarvan niets bekend is, niets bekend *kan* zijn ook. Alleen wat rechtstreeks met het kruis van Christus in verband staat is goed. Maakt men ernst met die rede-neering, dan is er buiten de bijzondere openbaring niets goeds. Dan kan er alleen in verband met den Christus, in rechtstreeks verband, wetenschap, kunst enz. zijn. Al dat andere, al wat niet christelijk is, moet dan wel aan Satan's invloed zijn te danken. Dan is b.v. de Overheid geen gave Gods, maar een instrument van Satan. En dan moet, althans de niet-Christelijke Overheid bestreden worden. En de wel-Christelijke Overheid moet dan in den Bijbel zijn richtsnoer vinden en daarnaar regeeren en indien op grond van den Bijbel er slechts één kerk is, moet ze die beschermen en de anderen uitroeien.

Nu zegt men: neen, die consequenties zijn niet juist getrokken. De algemeene genade is er ook door Christus. Wat bezwaar is er tegen te stellen, dat Christus de gaven, die nu nog in Gods schepping gevonden worden heeft verdiend?

Let wel: ik zou er geen bezwaar tegen hebben, indien men zeide: de algemeene genade is er om Christus' wille, d. i. om het kruis mogelijk te maken. En dan zou er geen bezwaar zijn er bij te voegen: zoo wordt 's menschen verantwoordelijkheid gehandhaafd en zoo kunnen toch nog scheppingsgaven tot ontplooiing komen, tot eer van God.

Maar indien men zegt: neen, ze zijn rechtstreeks aan Christus te danken, dan komt direct *deze* vraag: heeft Christus dan voor sommige menschen alles verdiend en voor sommige menschen maar de helft? En dan heeft de „algemeene genade” of juist, de gaven daarin ge-

schonken, de ontwikkeling der menschheid, de cultuur enz. *in het geheel geen zin.*

Kiest men schijnbaar een nog gematigder standpunt, en zegt men: Christus heeft alleen maar verdiend de conserveering der schepping in al haar structuren, dan kan dit „in al haar structuren” en dergelijke uitdrukkingen beteekenen òf alléén het formeele, b.v. dat een gezin nog gezin is gebleven òf het kan ook zien op den inhoud. Is dit laatste het geval, dan leert men wel het zoo pas verworpen standpunt. Bedoelt men het eerste, dan strijdt dat tegen de werkelijkheid. Want men moet erkennen, dat er nog veel goeds in de wereld is, niet alleen in de structuren, in de vormen, maar ook in de inhouden. Er is liefde, recht, trouw enz.

En hoe wil men dan de instelling der Overheid verklaren?

* *
*

Wij blijven alzoo KUYPER's opvatting huldigen. Maar tegelijkertijd zeggen we, dat ook de algemeene genade behoort tot het groote proces der vernieuwing. Van een dualisme willen wij hier niet weten. Het is hier niet de plaats om daar breeder op in te gaan. We komen dan op eng theologisch terrein.

Nu ontmoeten we in de werkelijkheid het verschijnsel, dat er overheden, staten enz. zijn. Die behooren wel niet tot het terrein der bijzondere genade, want bij heiden-volken vinden wij ze ook. Dus dan tot het terrein der algemeene genade. Dat kan ook niemand ontkennen, tenzij hij aanneemt, dat al het niet-christelijke het terrein des duivels is.

De Overheid is dus een gave der algemeene genade. Zonder zonde zou alles vanzelf zijn geloopt. Evenmin als er dan van buiten uit een wet zou gekomen zijn, waarin bepaald werd: gij zult *niet* — evenmin zou er dan een uitwendig dwingend gezag hebben behoeven op te treden.

Nu behoeven we thans niet over het gezag te handelen in den breede. De Overheid treedt op bij de gratie Gods. Ze moet handelen in overeenstemming met Gods Wet. Nu is echter Gods wet geen andere dan Christus' wet. Alleen maar — de wet van Christus is der Overheid in het algemeen niet bekend. M. a. w. de Overheid kan wel de dingen weten, die haar door de algemeene openbaring bekend zijn, maar niet de dingen, die in de bijzondere openbaring gegeven zijn.

* *
*

Zoo kunnen we dus alles samenvattende het volgende zeggen. Niemand onder ons ontkent de algemeene genade. Op grond van Matth. 5 : 45, Hand. 14 : 17; 17 : 27 enz. staat ze onomstootelijk vast. Over de terminologische kwestie (waar echter ook wel een zakelijke kwestie achter zit, die wij nu ook stilzwijgend voorbijgaan) of we van algemeene *genade* dan van *goedheid* spreken moeten, laten we ons thans niet uit.

Verschil van gevoelen is er als men vraagt: is de algemeene genade een voortzetting van Gods oorspronkelijk welbehagen, dat God eens tot Zijn schepping deed uitgaan, of is ze een uitlooper van de genadige liefde, waarmee God zich om Christus' wil weer wendde tot de in zonde gevallen wereld? ¹⁴⁾

Bedoelen we niet meer te vragen, dan in deze *woorden* staat uitgedrukt, dan kan zulk een vraag zonder veel beteekenis geacht worden. Maar achter de bewering, dat er geen genade is zonder verzoening en dat dus ook de algemeene genade met Christus' kruis in verband staat ligt een niet te aanvaarden gedachtengang. Niet alleen, dat m. i. hier sommigen te consequent redeneeren, maar men durft *niet* zeggen, dat het *bijzondere* het *bijzondere* is. Christus' komen ter redding is niet het gewone, is het moeten ingrijpen, omdat Gods werk vernield was. Christus was *wel* Scheppingsmiddelaar. In de schepping vonden de ideeën Gods, volmaakt in den logos schitterend, een creatuurlijke afdruk, opdat die schepping in haar hoofd, den mensch, eeuwig Gods deugden zou verkondigen. God had Zijn schepping lief en het is Hem te doen om Zijn schepping. Ja, zeker, om Zijn eere. Maar Zijn eere moest door de schepping worden gebracht. En als dan die schepping valt, dan komt Christus om te *herstellen* het oorspronkelijke. Zeker Gods recht eischte de straf, maar ook niet meer dan die.

Zoo kan, ja moet men algemeene genade aannemen. God ziet nog in gunste neer op de gevallen wereld. In de cultuur is iets van eigen beteekenis. God verheugt zich daarin. Men kan en moet dat zeker met Christus in verband brengen, maar het accent wordt anders gelegd dan Ds. DE GRAAF en anderen het doen. Het doel van Christus is het oorspronkelijke te herstellen. In dezen zin kan men zeker zeggen, dat de bijzondere genade slechts „zijdelings is ingekomen” ter redding dergenen, die van den Christus zijn, maar ook om zoo gansch de wereld, al de ontwikkeling, heel de cultuur enz. te redden. Juist zoo, bij deze opvatting komt de cultuur tot zijn recht. De

verdere uitwerking van dezen gedachtengang geven we thans niet.

Nu meent Ds. DE GRAAF de consequenties hiervan op politiek terrein zoo te kunnen aangeven:

Gaat men van een onderscheiding tusschen twee terreinen, n.l. dat der algemeene en dat der bijzondere genade uit, dan moet men rekenen, dat Staat en Overheid liggen op het terrein der algemeene genade. Volkomen logisch zou het dan zijn, als men op het terrein der algemeene genade, en dat is dus in de politiek, zweeg van het kruis van Christus. De Overheid zou dan regeeren bij de gratie van God Almachtig, maar niet bij de gratie van den gekruisigden en verhoogden Christus. Die consequentie wordt door sommigen in den calvinistischen kring ook inderdaad getrokken. Dat is, meent Ds. DE GRAAF, in strijd met de Schrift.

Velen trekken echter deze consequentie niet. Zij willen ook op politiek terrein spreken van gehoorzaamheid aan Christus in dien zin, dat ook de Overheid in haar regeering te rekenen heeft met het licht, dat in den Christus verscheen.

Zoo echter wordt, meent Ds. DE GRAAF, het dualisme niet overwonnen. Een geloovige leeft dan in tweeërlei sfeer. Natuur en genade blijven dan een zekere tegenstelling vormen. De genade bedoelt dan niet reeds hier het geheele leven te herstellen, de genade blijft dan in haar eigenlijke bedoeling supranatureel, ze komt, wat haar kern betreft, bij de slechts ten deele door haar te herstellen natuur bij. De eigenlijke geest van het Koninkrijk Gods is jenseitig.

Dat nu meenen wij te moeten ontkennen. Zeker, we stemmen Ds. DE GRAAF toe, dat het laatste woord over de verhouding van natuur en genade nog niet is gezegd. Maar dat bij de bovenaangegeven verhouding de eigenlijke geest van het Koninkrijk Gods jenseitig is, is onjuist. Men kan met evenveel of nog meer recht beweren, dat juist bij deze opvatting het Koninkrijk Gods *teveel* als diesseitig wordt gezien. Een rekenen tot natuurlijk *goed* beteekent nog niet verhumaniseering. Dat is vaak een fout in de redeneering. Bij verhumaniseering wil het zeggen: van uit den mensch opbouwen. Maar deze is in de kern bedorven. En als de zonde niet doorgewerkt is, dan komt dat door Gods Geest. Algemeene *genade*, terwijl de humanist van genade niet wil weten. Wij ontkennen niet dat hier moeilijkheden zijn. Maar het andere standpunt geeft méér en ernstiger moeite. Om bij ons punt te blijven: op dat standpunt bedoelt de bijzondere genade ook de heiliging van

de Overheid in haar gansche regeering in den dienst van Christus. De regeering der Overheid moet ook in het Koninkrijk Gods geheiligd worden. Maar nu pas vermenigvuldigen zich de vragen. Regeert in heidensche landen een heidensche Overheid bij de gratie Gods? Is ze Overheid? En wat eisch moet gesteld worden aan een Overheid in een z.g. Christenland? Of wat moet een Christen doen, die geroepen wordt te regeeren in een land, waar een groot deel niet-Christenen zijn? En hoe weet de Overheid Christus' wil? Op KUYPER's standpunt kan men een antwoord geven, op 't standpunt van Ds. DE GRAAF e. a. onmogelijk. Op KUYPER's standpunt kunnen deze vragen en anderen, die we zoo straks noemden hun beantwoording vinden.

* *
*

Pluriformiteit of uniformiteit der Kerk.

Dan baart het „leerstuk” van de Uniformiteit of de pluriformiteit der Kerk geen moeite. Men weet dat in onze dagen zeer verschillend over de erkenning der pluriformiteit wordt geoordeeld. Velen huldigen de pluriformiteit. Zij zeggen: de Kerk als lichaam van Christus openbaart zich in vele vormen. We kunnen onderscheiden zuivere en minder zuivere openbaringen. Indien nu de Overheid dienaressen van Christus is, zoo moet noodzakelijk volgen, dat zij geroepen is, zich naar het getuigenis van de Kerk te gedragen. De Kerk heeft de taak het Evangelie te prediken en toe te passen, en ze wordt daarbij geleid door den Heiligen Geest. Als nu de Regeering als *regeering* te rekenen heeft met de bijzondere openbaring en Christus' Koningschap moet erkennen, dan moet er ook een orgaan zijn, die *haar* dat Woord predikt. Dan is de Overheid, de Staat, zedelijk, geestelijk aan de Kerk onderworpen. Maar, indien de Kerk pluriform bestaat — dan heeft de Overheid bang te vragen: wat is waarheid? Of moet ze dan een keus doen? Leert men, dat de Overheid te danken is aan algemeene genade, dan vallen al deze moeilijkheden weg.

Maar ook op het standpunt der uniformiteit rijzen, zoodra men spreekt van een souvereiniteit bij de gratie van Christus de moeilijkheden. Er is dan één Kerk. En deze bedient het Woord. De Overheid, die met bijzondere genade, met de bijzondere openbaring heeft te rekenen, zal dus die Kerk van Christus ook erkennen moeten. En als ze dat doet — wat moet ze dan ten opzichte van de andere kerken?

Of als ze dat niet doet, dan overtreedt ze Christus' gebod? En zoodra leden van de „eene” Kerk in de Regeering komen, *moeten* ze een andere richting inslaan.

Het standpunt van Ds. DE GRAAF e. a. brengt mede, dat de Overheid „een christelijke Overheid in haar regeering den Heere in Zijn verbond om Christus' wil moet dienen”. Welnu, zoo men daarvan de consequentie trekt voor de praktijk loopt men onherroepelijk vast m. i. Nu wil Ds. DE GRAAF ook niet weten van handhaving van art. 36. Maar dat ligt niet in het principe, het ligt niet daaraan, dat het niet de roeping der Overheid zou zijn, den Christus in Zijn Koninkrijk te dienen, maar daaraan, dat de bevoegdheid, aan de Overheid door den Christus verleend, veel beperkter is dan in het oorspronkelijk artikel omschreven is. Maar in elk geval moet de Overheid Gods Woord leeren kennen en dat moet ze dan toch wel door de Kerk van Christus.

Nogmaals, indien Gods Woord het zoo zou leeren, we mochten voor de moeilijkheden der praktijk niet terugdeinzen. Maar, zooals we zagen leert o. i. Gods Woord dit niet. En laten we ons dan toch door de geschiedenis laten leeren.

Indien men echter goed enkele dingen, die toch vaststaan, in het oog houdt, zal de oplossing niet al te moeilijk zijn. Christus brengt niet het nieuwe, maar Hij *herstelt* Gods Koninkrijk. Hij sluit zich aan bij wat in de schepping, waarvan Hij de Middelaar reeds is, aanwezig is en neemt het op. Hij brengt niet het absoluut vreemde. Hij verzoent, herstelt. Hij werkt tijdelijk. Hij neemt de algemeene openbaring op in de bijzondere. En in zooverre behoeft men ook niet van twee terreinen te spreken.

Waar nu de algemeene openbaring is, daar heeft de Overheid daarnaar te handelen. Maar waar de bijzondere is, heeft de Overheid daar naar de bijzondere openbaring zich te richten. We kunnen toch geen dualistisch standpunt innemen. Christus herstelt toch Gods Koninkrijk.

Wij gaan niet zoover, dat we zeggen, de Overheid heeft niet met de bijzondere openbaring te rekenen. Maar evenmin zeggen we, dat de *Overheid* in verband staat met het kruis van Christus. Christus' rijk is eenvoudig niet van deze wereld in dezen zin, dat het een nieuw staatkundig, economisch of maatschappelijk stelsel zou brengen. Paulus stuurt zelfs een Onesimus terug naar zijn heer. Het Christendom richt zich tot het hart. En nu hebben de *mensen*, wier hart veranderd is, wanneer zij het ambt der Overheid bekleeden naar Christus' wil te

vragen. De Overheid als Overheid mist toch het orgaan om in religieuze zaken te onderscheiden. Maar ieder Christen is in zijn conscientie door Gods Woord gebonden.

Maar zoo zijn we toch niet uit de moeilijkheden. Want, indien nu een Christen lid der Overheid is, of indien al de leden der Regeering Christenen zijn, moeten zij dan dus, kennende de beginselen van Gods Woord, door de Kerk hun persoonlijk onderwezen, de Kerk beschermen enz., dus art. 36 uitvoeren. *Neen*. De Kerk en Staat hebben elk hun eigen terrein. En de Kerk heeft *rechtstreeks* niets met den Staat te maken, terwijl de Staat de Kerk heeft te erkennen als zelfstandig in haar eigen leven. De Overheid als Overheid kiese niet tusschen Kerk en Kerk. Ze spreekt zich niet uit over b.v. pluriformiteit der Kerk. Haar taak is een andere.

Kunnen we dan van een Christelijke Overheid spreken? Ja, in zoverre we ook kunnen spreken van een Christelijk land. Terecht zegt ons program van beginselen, dat het staatsgezag in de conscientie beide van Overheid *en onderdaan* gebonden zij aan de ordinantiën Gods. En nu moge de „nieuwere” opvatting over de verhouding van algemeene en bijzondere openbaring veel hebben, wat aantrekt, wij verwerpen ze. En de consequentie voor het staatkundig leven is ten zeerste onaanvaardbaar.

¹⁾ Verg. Prof. Dr. H. H. KUYPER, De verhouding van Kerk en Staat, blz. 7.

²⁾ Men zie Mr. G. M. DEN HARTOGH: Dr. A. Kuiper's standpunt inzake de verhouding van Kerk en Staat.

³⁾ DEN HARTOGH, t. a. p. blz. 26 v.

⁴⁾ DEN HARTOGH, t. a. p., blz. 28.

⁵⁾ cf. H. BAVINCK, Geref. Dogmatiek IV³, bl. 445 v.v.

⁶⁾ cf. Ds. A. W. M. ODE, Het vraagstuk van Kerk en Staat in dezen tijd, blz. 16 v.v.

⁷⁾ t. a. p. 17 v.v.

⁸⁾ Eenigszins gewijzigd uit „Saevis Tranquillus in Undis”, blz. 74.

⁹⁾ cf. H. STEEN, De Kerk, blz. 156.

¹⁰⁾ Dr. G. KEIZER, Verhouding van Kerk en Staat, blz. 27.

¹¹⁾ Prof. Dr. D. H. TH. VOLLENHOVEN, Het Calvinisme en de Reformatie van de wijsbegeerte, blz. 18 v.v. We hebben tegen wat in dit citaat staat wel verschillende bezwaren, maar die gelden niet de gedachten, waarover het hier gaat.

¹²⁾ cf. Kwesties van vandaag, De Alg. Genade door Ds. S. J. POPMA in het Calv. Weekblad, 2e jrg., no. 13—16.

¹³⁾ cf. Ds. S. G. DE GRAAF, Algemeene en bijzondere genade, Vox Theologica, Febr. 1936, blz. 67 v.v.

¹⁴⁾ ibidem, blz. 68 v.v.

ENKELE OPMERKINGEN OVER HET RASSEN- VRAAGSTUK IN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

Ds. H. BERGEMA.

IV.

IX. Het politieke aspect van het rassenvraagstuk in Ned.-Indië.

§ 1. *Inleiding.*

Het Rassenvraagstuk in Ned. Indië, in zijn ruimsten zin genomen, heeft *zooveel aspecten als er uitingen van leven zijn van de verschillende rassen en volken in onzen Archipel*. Het spreekt vanzelf, dat in deze artikelen daarvan slechts enkele ter sprake kunnen komen. Hoe gaarne ik ook het Indische rassenvraagstuk van zijn sociale, economische, ethische, psychologische, cultureele of juridische zijde zou willen bezien, en hoezeer ik zelfs overtuigd ben, dat men dit vraagstuk nooit ten volle zal kunnen verstaan, laat staan tot een oplossing bijdragen, zonder een helder inzicht te hebben verkregen in den onderlingen samenhang van al deze verschillende zijden, het bestek van deze artikelenreeks laat eenvoudig niet toe op al deze onderdeelen nader in te gaan, zelfs niet in vogelvlucht. Ik zal mij dus tot enkele van de voornaamste moeten beperken en wel voornamelijk tot *de politieke zijde*.

Overtuigd van het feit, dat ook dit politieke aspect van het rassenprobleem in onzen Archipel niet naar zijn wezen en strekking kan worden begrepen, tenzij het gezien wordt als *onderdeel van een meer universeel problemencomplex*, dat heel het Oosten omvat, heb ik in de beide voorgaande artikelen gepoogd een beschrijving te geven allereerst van *de oorzaken, die tot een ontwaking van het rassenbewustzijn der verschillende gekleurde volkeren hebben geleid*, daarna van *het*

rasseprobleem in de landen rondom den Pacific en in het gebied binnen den Oriëntcirkel (Egypte, het „Nabije Oosten” en India) en tenslotte van de Aziatische politiek van Sowjet-Rusland.

Ik heb daarbij trachten aan te toonen ten eerste, dat als *een der voornaamste oorzaken*, die tot het rassenconflict in onzen tijd hebben geleid, moet worden beschouwd *de politiek-economische overheerschingspositie van het blanke ras* in de wereld der gekleurde rassen. Deze overheersching toch heeft tengevolge gehad, dat de overheerschte volkeren *in aanraking kwamen met de Westersche cultuur*, en deze aanraking, die door de volkomen anders-gerichtheid van de Oostersche en de Westersche cultuur in vele gevallen den vorm van een *conflict* heeft aangenomen, heeft op haar beurt weer geleid tot een steeds sterker groeiend *nationaal besef* en *rassebewustzijn* in het Oosten, nog versterkt door de overwinning van Japan in den Russisch-Japanschen oorlog van 1904 en '05, de pan-islamietische bewegingen in de eerste decennia dezer eeuw, de daling van het prestige der blanken in het Oosten gedurende en na den wereldoorlog, de proclamering van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren door WILSON, en de communistische revolutie-propaganda van het Sowjet-bewind vooral sinds de oprichting van den „Bond tot Bevrijding van het Oosten” in 1918.

In dit vierde artikel hoop ik U nu te doen zien, *dat ook het rassenvraagstuk in Ned. Indië ontstaan is onder invloed van al deze factoren.*

Alleen een rechte onderscheiding van deze zoozeer van elkander in aard en gerichtheid verschillende elementen kan leiden tot een juist inzicht in het wezen van het politieke rassenvraagstuk van Ned. Indië, tot een billijke bepaling van onze houding tegenover dit probleem en tot een beginselvast handelen in de practijk.

Eerst door deze onderscheiding immers kan het inzicht rijpen, *dat niet alle nationalistische strevingen over één kam mogen worden geschoren*, doch dat tegenover de eene uiting een onverbiddelijk repressieve maatregel, tegenover de andere een tegemoetkomende en zelfs stimuleerende houding de eenig juiste kan zijn.

In de tweede plaats heeft de bestudeering van het nationalisme ook in de andere landen van het Oosten, m. n. dan in Egypte, Arabië en India, mij geleerd, *dat het conflict tusschen de Westersche en de Oostersche cultuur*, noodzakelijk verbonden met de koloniale politiek van dezen tijd, *in bijna al deze landen langs vrijwel dezelfde lijnen verloopt*. Na een stadium van *critieklooze overname van de Westersche*

cultuur volgt een periode van *ontworteling der eigen cultuur*, gepaard gaande met onrust en revolutionair-getinte nationalistische bewegingen; daarna komt een tijd van saecularisme op religieus gebied en van *verdieping van het nationalisme* door een groeiend besef van hetgeen aan de vereischte volksvorming ontbreekt; terwijl tenslotte het stadium aanbreekt van het *langzaam rijp worden* voor het innemen van de positie, die het betrokken volk naar eigen aanleg en cultuur in het menschheidsgeheel onder Gods leiding heeft in te nemen.

Het is daarom mijn bedoeling in dit artikel in de tweede plaats aan te toonen, hoe het conflict tusschen de Oostersche en Westersche cultuur in Ned. Indië, mede ontstaan dank zij de moderne koloniale politiek der Nederlandsche regeering (m. n. op onderwijsgebied), *ook hier heeft geleid tot een ontwaken van het nationalisme, onder invloed van dezelfde factoren en langs dezelfde lijnen als in de voorgaande artikelen zijn aangegeven voor de andere landen van het Oosten.*

Zoo wordt op grond van het verleden en het heden in de andere Oostersche landen de voorspelling niet al te gewaagd, dat hetgeen gisteren in Egypte gebeurde en heden in India plaats vond, morgen zich zal afspelen in onzen Indischen Archipel.

Het zij mij vergund dit met *een enkel voorbeeld* te illustreeren.

In dezelfde maand, dat de Wafdpartij in *Egypte* voorbereidingen trof voor de feestelijke ontvangst van NAHAS PASJA ter gelegenheid van de onderteekening van het Engelsch-Egyptisch onafhankelijkheidsverdrag, en in *India* GANDHI zich teruggetrokken had uit den directen politieken strijd van de laatste decennia om zich aan den vooravond van de invoering der nieuwe constitutie, die, door de instelling van elf autonome provincie's, India een groote mate van zelfstandigheid waarborgt, in de eenzaamheid te bezinnen over de religieus-sociale verheffing van het Indische volk, met het doel India langzamerhand rijp te maken voor de (in Egypte reeds verkregen) volledige zelfstandigheid, (welk doel door den linkervleugel van de nationalistische beweging in India intusschen nog steeds wordt nagestreefd langs revolutionairen weg), werd door den *Nederlandsch-Indischen* Volksraad de petitie-SOETARDJA besproken, waarin deze aandrang op de benoeming van een commissie, bestaande uit Europeesche en Inheemsche leden, die de mogelijkheid van den dominion-staat voor Indië in afzienbare toekomst onder het oog zou hebben te zien.

Deze vergelijking geeft een duidelijke demonstratie van de huidige

stadia, die resp. in Egypte, in India en in ons eigen gebied overzee zijn bereikt.

Het *historisch verloop* van dit ontwikkelingsproces van het nationalisme, voorzoover het ons Indië betreft, hopen wij in dit artikel na te gaan, gelijk wij dat in het voorgaande hebben gedaan voor Egypte, Arabië en Britsch-Indië. Alleen spreekt het vanzelf, dat wij ons daarbij zullen bepalen tot die *hoofdmomenten*, die voor het inzicht in den groei van het nationalisme en in de factoren, die daarop hebben ingewerkt, van het meeste belang mogen worden geacht. Een meer volledige opsomming van de verschillende historische data kan men vinden in „*De Nationalistische Beweging in Ned. Indië*” en „*De Communistische Beweging in Ned. Indië*”, van J. TH. PETRUS BLUMBERGER ¹⁾, aan welke beide boeken ik voor deze artikelen ook menig gegeven heb ontleend.

§ 2. *Hoe de voedingsbodem van het Indische nationalisme door de moderne koloniale onderwijspolitiek werd toebereid.*

„Op den bodem der koloniale problemen”, zoo heeft IDENBURG enkele jaren geleden gezegd, in zijn prachtige teekening van „*Ons beginsel voor Koloniale Politiek*” ²⁾, „ligt de botsing der verschillende rassen, die tevens *een botsing is van verschillende culturen.*” En als *de vrucht* van dit rassencontact en deze cultuurbotsing noemt hij enkele pagina's verder ³⁾ „het streven van de hoogststaanden der leiders in de verschillende streken”, de „begeerte, die ze allen vervult, om eigen ras en eigen volk hooger op te voeren, tot meer zelfstandigheid, tot grooter invloed te brengen”; de „wensch om eigen cultuur te beveiligen en in stand te houden en te ontwikkelen naar eigen aard.”

Het cultureele contact, waarvan IDENBURG spreekt, betreft voornamelijk *de Europeesche en de Indische cultuur.*

Deze aanraking dateert voor onzen Indischen Archipel reeds van eeuwen her. Maar tot een werkelijke doordringing en botsing van culturen kwam het pas, door de verandering, die er, tegen het einde der vorige eeuw, plaats greep in onze koloniale politiek.

In de 16e en 17e eeuw, toen de koloniale rijken werden gegrondvest, bleef de intensieve aanraking met de inheemschen en de belangstelling voor hun ontwikkeling, hun godsdienst en cultuur, vrijwel beperkt tot de kringen van missie en zending. ⁴⁾ Hoewel er ook op de verrichtingen der zendelingen en missionarissen van dien tijd ten opzichte van deze cultuurconfronteering, indien ze met de maatstaven van heden werden

gemeten, heel wat aan te merken zou zijn ⁵⁾, zij zijn het toch geweest die in de Westersche expansie een hooger geestelijk en zedelijk element hebben gelegd, dat niet alleen aan de toenmalige kolonisatie een lichtzijde en een zekere vindicatie heeft gegeven, maar dat ook in de volgende eeuwen niet zonder uitwerking zou blijven.

Van een *intensieve* aanraking met de Westersche cultuur, in den zin van een doordringing en botsing of bewuste confrontatie, was *tot in het midden der vorige eeuw* echter ook bij de zending in geen enkel opzicht sprake.

Terzelfder tijd evenwel, dat de Westersche koloniale expansie haar hoogtepunt en verste geografische uitgebreidheid bereikte, begon zich in den geest der leidende figuren in Europa een *verandering* te voltrekken, die, hoewel onbedoeld, tot de botsing uiteindelijk leiden zou.

De gedachte, dat de christelijke volken van het Westen *een taak* hadden tegenover de inheemsche bevolking der koloniale gebieden, een gedachte, die vooral door zending en missie tot uitdrukking was gebracht ⁶⁾, begon, mede onder invloed van de humanistische theorieën der vorige eeuw, ook tot een kleine élite van invloedrijke humane denkers en sociale hervormers door te dringen. ⁷⁾ Terwijl het tot dusverre van zelf had gesproken, dat de koloniën ten bate van het moederland werden bestuurd, begon men zich thans af te vragen *of de belangen van de inheemsche bevolking van het koloniaal gebied niet evenveel recht op behartiging konden laten gelden als die van het moederland*.

Eén der eersten, die tot in de hoogste regeeringskringen hun stem in deze richting verhieven, was de Engelsche staatsman EDMUND BURKE, wiens redevoeringen in het Britsche Parlement nog altijd een arsenaal vormen voor iederen anti-revolutionair, die met de koloniale politiek in aanraking komt. ⁸⁾ Eén van zijn meest typeerende redevoeringen in dit opzicht is wel zijn „*Speech on Mr. Fox's East India Bill*”, waarin o. a. deze uitspraak voorkomt: „All political power which is set over men ought to be in some way or other exercised ultimately *for their benefit*”. ⁹⁾ Het is BURKE geweest, die in hartstochtelijk bewogen taal de heerschappij van Engeland over Indië een „trusteeship” noemde, dat alleen maar gerechtvaardigd was, wanneer het stoffelijke en geestelijke welzijn van de volken van Indië het eerste en hoogste doel was. ¹⁰⁾

Gelijk in zoo velerlei ander opzicht, *is Burke ook in dezen de voorlooper geweest van onze Nederlandsche anti-revolutionaire politiek,*

zooals die later door GROEN VAN PRINSTERER en KUYPER, resp. in „*Ongeloof en Revolutie*” en in „*Ons Program*” en „*Anti-Revolutionaire Staatskunde*” zou worden uitgewerkt.¹¹⁾ Zoo is het wel zeker mede onder invloed van BURKE’s redevoeringen over India geweest, dat KUYPER in 1879 in „*Ons Program*” kon schrijven, dat wij van de drie door hem besproken stelsels (der exploitatie, der kolonisatie en der voorgdij) het laatste moesten verkiezen als „alleen in overeenstemming met de roeping eener Christennatie”¹²⁾ en als „het eenig goede, geoorloofde en door de eer van ons Christelijk karakter geboden stelsel”¹³⁾, „niet om deze volkeren aldoor onmondig te houden, maar om ze voor wat ze zijn, d. i. voor onmondigen te nemen, en alsnu tegenover deze onmondige natiën de *drieërlei zedelijke verplichting* te aanvaarden, waaronder elke voorgd tegenover zijn pleegkind staat, t. w. *a.* om het zedelijk op te voeden; *b.* om zijn bezit *ten zijnen meesten bate* met overleg te beheeren; en *c.* om het in de toekomst, zoo God dit wil, het innemen van zelfstandiger positie mogelijk te maken.”¹⁴⁾

Dit program hield een volledige veroordeeling in niet alleen van de exploitatiepolitiek tijdens de O. I. Compagnie, maar ook van het *Cultuurstelsel*, zooals dat van 1830 tot 1870 m. n. op Java had geheerscht en dat met de exploitatiepolitiek van de O. I. C. feitelijk identiek was.¹⁵⁾ KUYPER was wel niet de eerste der Nederlandsche anti-revolutionairen, die dit had uitgesproken; vóór hem hadden reeds MACKAY¹⁶⁾ en ELOUT¹⁷⁾, GROEN VAN PRINSTERER¹⁸⁾ en vooral KEUCHENIUS¹⁹⁾ dat gedaan; zelfs moeten wij erkennen, gelijk DIEPENHORST dat dan ook eerlijk uitspreekt in zijn werk over „*Onze Strijd in de Staten-Generaal*”²⁰⁾, dat „het cultuurstelsel zeker niet onder de antirevolutionaire mokerslagen bezwiken is”²¹⁾, maar het blijft toch een eere van onze partij, dat ze de *stellige uitspraak van de noodzakelijkheid eener politiek van zedelijke verplichting reeds in 1878 in haar program van beginselen opnam*²²⁾ en het ondanks m. i. te betreuren verzwakking in de latere toelichting²³⁾, tot op heden heeft gehandhaafd.²⁴⁾ Van de anti-revolutionairen uit dien tijd was het KUYPER vooral, die het Cultuurstelsel veroordeeld heeft. Hadden GROEN en de zijnen nog vele goede woorden voor het cultuurstelsel over en pleitten zij feitelijk alleen voor „zuivering van misbruik en overdrijving”, of voor „langzame loslating”²⁵⁾, KUYPER veroordeelde de exploitatiepolitiek van het cultuurstelsel uitdrukkelijk als *zonde tegen het achtste gebod*.²⁶⁾ Ook al ontkent hij niet, dat het cultuurstelsel „eenig goed”

heeft afgeworpen, „dit geringe goed” zegt hij, „weegt toch geenszins op tegen het vele kwaad dat het brouwde”, en, gaat hij dan verder „zelfs al sloeg de evenaar anders door, het zou desniettemin toch geoordeeld zijn door *het verkeerde beginsel*, waarin het wortelt en *de onzedelijke aanleiding*, die het deed ontstaan.” ²⁷⁾ Wij mogen niet vragen „wat Java ons geeft?”, maar alleen: „*Wat wil God dat we voor Java zijn zullen?*” ²⁸⁾

Niet zonder reden heb ik in de beschrijving van de tijkentering der ideeën inzake de koloniale politiek, die in dit tijdschriftartikel wel zeer summier moest worden gehouden, vrij uitvoerig stilgestaan bij deze uitspraken van KUYPER betreffende het cultuurstelsel. Niet omdat dit stelsel na bijkans zeventig jaren van algemeene veroordeeling nogmaals een veroordeeling althans wat de theorie betreft noodig zou hebben ²⁹⁾, of omdat wij in onzen kring in dit opzicht bevreesd zouden behoeven te zijn voor „dissentieërende geestverwanten”; maar vooreerst omdat de verandering van inzicht betreffende de koloniale politiek, zooals die zich voltrok in de vorige eeuw, op het allernauwste samenhang met de houding, die werd ingenomen tegenover het cultuurstelsel; ten tweede, omdat van zekere zijde bij de beschrijving van den strijd tegen het cultuurstelsel wel eens tē eenzijdig gewezen wordt op mannen als VAN HOËVELL en THORBECKE, JHR. VAN DER WIJCK en FRANSEN VAN DE PUTTE e. a. (aan wier verdiensten in dit opzicht ik intusschen in geen enkel opzicht afbreuk wensch te doen) en te veel vergeten wordt niet alleen de belangrijke rol, die onze anti-revolutionairen, m. n. KEUCHENIUS, vele jaren vóór VAN DEVENTER's optreden, in dezen strijd hebben gespeeld, maar ook het onloochenbare feit, dat wij, door de bovengenoemde uitspraak in ons beginselprogramma van 1878, in dit opzicht althans, in dezen strijd zelfs aan de spits hebben gestaan ³⁰⁾; ten derde echter, en dat is misschien wel de voornaamste reden, omdat zich in de laatste decennia als reactie tegen de zgn. „ethische koers” in de koloniale politiek en tegen de revolutionaire excessen van de „inlandsche beweging”, en niet het minst onder den invloed van de economische crisis der laatste jaren, een mentaliteit heeft ontwikkeld, zoowel in Indië als in Nederland, die het m. i. noodig maakt nog eens nadrukkelijk het oude ideaal van de anti-revolutionaire koloniale politiek, zooals die door BURKE werd geïnaugureerd, door KUYPER ten onzent werd beleden en door IDENBURG in practijk gebracht, als „het eenig goede, door de eer van ons christelijk karakter geboden stelsel”,

ook in dit orgaan met nadruk naar voren te brengen. Ik kom daar in het slotartikel, dat handelt over de beteekenis van ons beginsel t. o. v. het rassenvraagstuk en de koloniale politiek, waarbij natuurlijk ook ter sprake komt de houding, die wij tegenover het Indische nationalisme hebben in te nemen, nader op terug, maar meende daarop nu reeds even te moeten attendeeren.

Intusschen had *de overwinning van de idee eener koloniale politiek van zedelijke verplichting*, zooals die zich sinds het midden der vorige eeuw door de parlementaire debatten rondom het Regeeringsreglement van 1854 en het Cultuurstelsel steeds meer had ontwikkeld, en in kiem zelfs in het regeeringsreglement van 1854 reeds tot uitdrukking was gekomen, ja vijftig jaar tevoren reeds door DIRK VAN HOGENDORP was bepleit, *ook belangrijke gevolgen voor de ideeën, die t. o. v. het koloniale onderwijs ten onzent werden voorgestaan*.³¹⁾ En aangezien het vooral de veranderde koers in de koloniale onderwijspolitiek is geweest, die den voedingsbodem voor het Indische nationalisme heeft bereid, en een helder inzicht in het ontstaan van het rassenvraagstuk in Ned. Indië, voorzoover het in de inlandsche beweging tot uitdrukking komt, zonder het kennen van dezen voedingsbodem niet te verkrijgen is, dien ik hierbij wel een oogenblik stil te staan.³²⁾

De Oost-Indische Compagnie had zich gedurende de periode van haar bewind aan het onderwijs weinig of niets gelegen laten liggen.³³⁾ Ook de *overdracht aan het Nederlandsche gouvernement* bracht aanvankelijk weinig verandering.³⁴⁾ Het Regeeringsreglement van 1818 had voorgeschreven dat de noodige verordeningen „omtrent de scholen der inlanders” moesten worden gemaakt³⁵⁾, tengevolge waarvan VAN DER CAPELLEN en VAN DEN BOSCH ook inderdaad met enkele plannen tot schoolstichting kwamen³⁶⁾, maar de toenmalige opvattingen van de koloniale taak, alsmede de zware eischen, die andere voorzieningen aan de schatkist stelden, waren oorzaak, dat het Gouvernement in de praktijk daarvan weinig terecht bracht.³⁷⁾ In het Regeeringsreglement van 1836 ontbrak zelfs elk voorschrift betreffende het inlandsch onderwijs.³⁸⁾

Alleen voorzoover het moederlandsch belang dit eischte werd iets voor het onderwijs gedaan. Zoo werd sinds 1848 jaarlijks f 25000.— uitgetrokken voor de oprichting van „scholen onder Javanen, voornamelijk bestemd tot opleiding van Inlandsche ambtenaren”, m. a. w. om te voorzien in de personeelsbehoefte der regeering.³⁹⁾

Pas onder den invloed van de *nieuwere inzichten* betreffende de taak der koloniale regeering, zooals die boven werden geteekend, trad een principiële verandering in. Het *Regeeringsreglement van 1854* bevatte tenminste weer een voorschrift voor het oprichten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking. Aanvankelijk bleef het echter ook nu bij goede voornemens.⁴⁰⁾ Nog in 1862 moest GROEN VAN PRINSTERER klagen, dat jaarlijks nauwelijks f 18.000.— voor het volksonderwijs op Java werd besteed.⁴¹⁾ Sinds FRANSEN VAN DE PUTTE (1863) werd er echter op aangestuurd *heel de bevolking* van onderwijs te voorzien, *m. n. dan de kinderen van de vooraanstaande inheemschen*.⁴²⁾ In 1893 leidde dit tot een splitsing in twee soorten van inlandsche scholen, de zgn. *1e klasse-scholen* „meer in het bijzonder bestemd voor de kinderen van Inlandsche hoofden en van andere aanzienlijke of gegoede inlanders”, en de zgn. *2e klasse-scholen*, bestemd voor de bevolking in het algemeen.⁴³⁾ Ook deze laatste categorie van scholen was echter te kostbaar om voor een algemeene verbreiding in aanmerking te komen en bovendien te weinig op inlandschen leest geschoeid, zoodat er van een bereiken van de geheele massa der bevolking nog weinig terecht kwam.

De groote ontwikkeling van het inlandsch onderwijs is pas in 1909 begonnen.⁴⁴⁾ Dat hing samen met de *onderwijshervorming onder van Heutsz in 1907*.⁴⁵⁾ VAN HEUTSZ ging bij zijn hervorming uit van de gedachte, dat het meest elementaire onderwijs, zooals dat op de dessa-scholen gegeven moest worden, moest uitgaan van en zooveel mogelijk bekostigd worden door de lagere bestuursorganen der bevolking zelve. Niet het Gouvernement, doch de dessa zou, zij het met subsidie van de regeering, voor de onderwijsvoorziening moeten zorgen, wilde men de massa der bevolking op doeltreffende wijze bereiken.⁴⁶⁾

De bovengenoemde 2e klasse-scholen, die gouvernementsscholen bleven, zouden voortaan dienen als een soort voortzetting van het onderwijs op de rondom gelegen *dessascholen*.⁴⁷⁾

De inlandsche scholen der 1ste klasse kregen een geheel andere bestemming, in verband met de vrijwel gelijktijdige ontwikkeling van het Westersch lager onderwijs.⁴⁸⁾

Het is vooral dit *Westersch onderwijs* geweest dat den bodem voor het Indische nationalisme heeft toebereid (en daarmee nog steeds voortgaat), omdat het niet alleen volstaat met de bestrijding van het analphabetisme, zooals dat met de dessa-scholen en ten deele met de

2e klasse-scholen (ook wel standaardscholen genoemd) het geval is, maar bewust streeft naar een mogelijke assimilatie met de Westersche cultuur, en daardoor, misschien meer dan iets anders, bijdraagt tot de *ontworteling der inheemsche cultuur*, zonder dat het er tot op heden in slaagde, althans op de „neutrale” scholen, een nieuwe cultureel-godsdienstige basis daarvoor in de plaats te stellen. ⁴⁹⁾

Onder het Westersch lager onderwijs verstaan wij hier het lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal.

Gedurende de geheele 19e eeuw was dat onderwijs vrijwel alleen ingericht ten behoeve van de kinderen der Europeanen, ook al werden inheemsche kinderen, op bepaalde voorwaarden toegelaten. ⁵⁰⁾ Hoe meer echter onder de inlandsche bevolking de vraag naar onderwijs op Europeeschen voet toenam, des te meer rijpte het inzicht, dat de *Europeesche lagere school* (E.L.S.) daarvoor eigenlijk niet geschikt was. ⁵¹⁾ Zoo begon men in 1907 met de invoering van het Nederlandsch als leervak op de Inlandsche scholen der 1ste klasse ⁵²⁾ terwijl in 1911 de school zoo gereorganiseerd werd, dat de abiturienten het door vele inheemschen zoozeer geambieerde kleinambtenaars examenen zouden kunnen afleggen. ⁵³⁾

Een afdoende oplossing werd echter pas verkregen toen HAZEU in 1914 de inl. 1ste klasse-school omzette in een „*Hollandsch-Inlandsche School*”, met het doel aan de inheemschen hetzelfde voorrecht te geven als in 1908 aan de Chineezzen door de oprichting van de *Hollandsch-Chineesche Scholen*, nl.: de mogelijkheid tot voortgezet algemeen vormend onderwijs. ⁵⁴⁾

Sinds 1914 kon de inlandsche bevolking dus met eigen scholen zich de ontwikkeling eigen maken, die de Europeesche kinderen op de E.L.S. ontvingen. ⁵⁵⁾

In de laatste jaren overheerscht echter weer (naar aanleiding van de rapporten van de Hollandsch Inlandsch Onderwijs-Commissie) het streven de H.I.S.-en zoodanig te „*indianiseeren*”, dat ze tot het peil van de vroegere 1ste klasse- of de tegenwoordige 2e klasse-scholen worden teruggedrongen (paralleliteit met het leerplan van de standaardscholen, waar het Nederlandsch als leervak wordt ingevoerd en een 7e klasse wordt toegevoegd) of ze in *schakelscholen* om te zetten (doordat met het Nederlandsch als voertaal eerst in de hogere klassen wordt aangevangen). ⁵⁶⁾

Zooals ik boven reeds gezegd heb is deze ontwikkeling van de

lager-onderwijs-voorziening, die in de laatste decennia zoo grooten omvang heeft aangenomen ⁵⁷⁾, daarom van zoo groote beteekenis, omdat op deze wijze aan breede lagen der bevolking de gelegenheid wordt geschonken tot voortgezet onderwijs ⁵⁸⁾ op de *Mulo-school* (sinds 1914), op de *Algemeene Middelbare School* (A.M.S.) (sinds 1919) ⁵⁹⁾, en op de *H.B.S.* ⁶⁰⁾, terwijl op al deze scholen van H.I.S. en Schakelschool tot A.M.S. en Hoogeschool zich het voor het ontstaan van het rassenvraagstuk zoo belangrijke *aanrakingsproces met de Westersche cultuur* steeds in- en extensiever zal gaan voltrekken. ⁶¹⁾ Elken dag dringt hier het Westersche onderwijs verder door in de mystisch-magische levenssfeer der inheemsche leerlingen en zwaait er de bijl van het Westersch causale denken, waardoor de eeuwenoude boomen van het kosmologisch symbolisme worden geveld, en tevens de bodem van hun collectief beheerschte godsdienst en zedelijkheid tot in de diepte wordt omgewoeld.

Van hoe groot belang deze verschillende schooltypen echter voor het cultureele contact tusschen Oost en West en daardoor tegelijk voor de toekomstige ontwikkeling van het Indische nationalisme mogen zijn ⁶²⁾, in de ontstaansgeschiedenis van de inlandsche beweging spelen zij nog een betrekkelijk geringe rol, om de eenvoudige reden, dat ze vóór 1908 nog niet bestonden. Historisch komt daardoor *het vroegere middelbaar en semi-hooger onderwijs* meer dan het hedendaagsche lager en hooger onderwijs in aanmerking. Daarom moet ik ook daarover nog iets te zeggen, eer ik tot een historische analyse van deze inlandsche beweging kan overgaan.

Gedurende het grootste gedeelte der 19e eeuw had het den inheemschen aan elke gelegenheid ontbroken middelbaar onderwijs te genieten. Voor de Europeanen gold trouwens hetzelfde. Pas in 1860 werd in Batavia *de eerste school voor middelbaar onderwijs* opgericht, *het Gymnasium Willem III*. Veertien jaar later, in 1874, werd de eerste Javaan op deze inrichting toegelaten, een kleinzoon van MANGKOENEGARA IV.

De belangrijkste inrichtingen, waar de inheemschen voortgezet onderwijs konden genieten, waren echter behalve de *kweekscholen* voor inlandsche onderwijzers (sinds 1851) ⁶³⁾, de *Stovia* (School tot Opleiding van Inlandsche Artsen) te Batavia ⁶⁴⁾, de *Osvia's* (Opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren) ⁶⁵⁾, en de *Nias* (Ned. Indische Artsen School) te Soerabaja. ⁶⁶⁾ In den laatsten tijd zijn

daarbij (ten deele daarvoor in de plaats) gekomen de verschillende Hoogescholen, zooals de *Technische Hoogeschool* te Bandoeng, de *Geneeskundige Hoogeschool* te Batavia en de *Rechtshoogeschool* eveneens te Batavia. ⁶⁷⁾

Hoeveel de onderwijspolitiek der regeering heeft bijgedragen tot de ontwaking van Indië en het ontstaan van verschillende nationalistische bewegingen zal straks blijken bij de beschrijving van de geschiedenis van het nationalisme in Indië.

Niet het minst met het oog op de gevolgen van onze onderwijsverzorging, slaakte COLIJN enkele jaren geleden dan ook de verzuchting: „Het is de tragiek van elke oprechte koloniale politiek, dat zij de krachten, die zich op een gegeven moment van het stadium van ontwikkeling, tegen den kolonialen voorged keeren, òf zelf in het leven roept òf althans tot klaarder bewustzijn brengt”. ⁶⁸⁾

We zullen in de volgende paragraaf echter ook zien, dat de krachten, die door de onderwijspolitiek der Nederlandsche regeering in Indië tot ontwikkeling zijn gebracht, wel zooveel *mogelijkheden bieden voor een constructieven opbouw* van het eigen nationale leven (mits dit onderwijs steeds meer worde gedifferentieerd naar den verschillenden aanleg en het cultureele peil van de onderscheidene rassen en volken in onzen Archipel), dat de gevolgen van deze onderwijsvoorziening, indien we ze bezien in het licht van het ideaal eener „politiek van zedelijke verplichting” niet alleen veel van hun „tragisch” karakter verliezen, maar ook *nopen tot voortzetting en uitbreiding* ⁶⁹⁾, zij het dan ook, vooral voorzoover het de lagere sfeer van dit onderwijs betreft, niet zonder *doorgaande hervorming* van het thans vigeerende stelsel in het kader van een koloniale politiek van decentralisatie *en van volkspsychologisch gefundeerde differentiatie*. In mijn slotartikel hoop ik vooral over dat laatste nog iets meer te zeggen.

§ 2. *Nadere analyse van de nationalistische beweging in Ned. Indië.*

A. *Westersch Onderwijs en Nationalisme.*

Aan het slot van de inleiding op dit vierde artikel heb ik reeds gezegd, dat ik mij bij de beschrijving van het groeiproces der nationalistische beweging in Ned. Indië zou beperken tot die momenten, welke voor een recht verstaan van de onderscheidene ontstaansfactoren van het meeste gewicht zijn.

Op de ontbindende en zelfs vernietigende werking, die er van *het onderwijs* kan uitgaan, wanneer een hoogere met een lagere cultuur in botsing komt, indien niet een opvoeding over de geheele linie van het geestelijke leven tot taak van het onderwijs wordt gesteld (hetgeen voor de neutrale overheidsschool vrijwel een onmogelijkheid is) heb ik boven reeds met enkele woorden gewezen. ⁷⁰⁾

Hetgeen Lord RONALDSHAY eens opmerkte over het Engelsch onderwijs in India ⁷¹⁾, nl. dat het „the ancient foundations upon which the complex structure of Hindu society had been built up” geheel ondermijnde, en dat „the new generation of iconoclasts found little enough with which to underpin the edifice which they were so recklessly depriving of its own foundations”, geldt in dezelfde mate van ons Indisch Westersch onderwijs. Het heeft, ongewild, tengevolge gehad, dat de inheemschen *van hun eigen cultuur werden vervreemd*, zonder dat ze nog in staat waren de innerlijke diepte van de Westersche cultuur te begrijpen en deze ten grondslag te leggen aan hun wordend geestelijk leven. ⁷²⁾ In de laatste decennia wordt wel steeds meer de noodzakelijkheid gevoeld van een nauwere aansluiting ook van het Westersche onderwijs aan de mentaliteit en cultuur van het inheemsche volk en wordt ernstig gestreefd naar een leerplan en onderwijsmethode, waardoor de band met het inheemsche milieu zoo weinig mogelijk verbroken wordt; maar in vroeger jaren, en ook nu nog is dat nog dikwijls het geval ⁷³⁾, heeft het onderwijs, vooral wanneer het gegeven werd door onderwijzers, die zelf geheel vreemd stonden tegenover „de ziel van het Oosten”, in vele gevallen vervreemding van de eigen maatschappij in de hand gewerkt.

Wanneer deze vervreemding alleen tot het verstandelijk kennen bleef beperkt, zouden de gevolgen daarvan nog niet zoo ernstig zijn, maar in de meeste gevallen heeft deze vervreemding van het eigen milieu *tot een ontworteling geleid vooral op godsdienstig en zedelijk gebied*. De zooeven reeds genoemde Lord RONALDSHAY haalt verschillende voorbeelden aan van hen, bij wie door het onderwijs „all faith in morality and religion every day became weaker and tended to decay. Infidelity, indifference to religion and pointblank atheism were unblushingly professed.” Ook in ons Indië heeft het Westersche onderwijs (natuurlijk zonder dat ooit te bedoelen) bij velen tot zulk een religieuze en moreele ontwrichting geleid. ⁷⁴⁾

Op deze wijze wordt de bodem bereid voor een in zijn eerste en

tweede stadium vrijwel immer destructief gericht „nationalisme”, al klinkt dat oppervlakkig gezien eenigszins vreemd, aangezien het Westersch onderwijs immers, gelet op het bovenstaande, eerder tot denationalisatie dan tot nationalisme zou voeren. Maar het feit doet zich nu eenmaal voor, dat overal in de Oostersche landen waar het Westersche onderwijs werd ingevoerd, jaarlijks honderden of duizenden jongens cultureel en religieus ontworteld terugkeerden in hun oude milieu, vervreemd van hun eigen volk en niet ingegroeid in de Westersche beschaving, die hun op de scholen was onderwezen, niet begrip- pend en onbegrepen, stuurloos en steeds meer verbitterd, omdat de maatschappij bleek hen niet te kunnen absorbeeren, en daardoor „voorbested om te werken als splijtzwammen en gistingstoffen in het organisme, waarvan enkele jaren onderwijs hen eeuwen hadden verwijderd”. ⁷⁵⁾ „Wanneer dan nog bovendien, hetgeen vaak het geval kan zijn, de maatschappij zelf onder den druk van de sociaal-economische metamorfose, die zich in haar midden voltrekt, eenigszins onrustig is, ten prooi aan vlagen van dien gevaarlijksten aller vormen van ontevredenheid: de onbestemde onbevredigdheid, dan heeft men alle kans, dat hier opeens de chemische verbinding plaats vindt, welke tot een uitbarsting voert. Een aantal vermeende of werkelijke grieven moge zich dan als aanleiding aandienen, de ware grief is ongrijpbaar en eischt daarom de grootste aandacht van het beleid.” ⁷⁶⁾

En nu heeft de bestudeering van het nationalisme zoowel in ons eigen Indië als daarbuiten ons geleerd, *dat zich tot leiders van deze reactie tegen het Westen, met als leuze het behoud van het eigene, juist opwerpen zij, die het meest van hun eigen volk zijn vervreemd.* Zoo verklaart zich het bovengeconstateerde verschijnsel, dat het denationaliseerende Westersche onderwijs juist door de ontworteling, die bij de teleurgestelde abituriënten tot verbittering voert, *den bodem bereidt voor het nationalisme*, dat in zijn eerste stadia bij de meesten zich openbaart als een negatieve en destructieve haat tegen „het Westen” en de „blanke overheersching”. De overdreven vroegere verachting van het eigene droeg de kiem van de latere verheerlijking in zich. En zoo zien we dus, gelijk in het voorgaand artikel reeds voor de andere landen van het Oosten werd aangetoond, *dat het nationalisme moet worden beschouwd als de ontwaking van den uit teleurstelling en moreele ontwrichting geboren volkswil der gekleurde rassen, waardoor zij zich verzetten tegen de als poli-*

tieke en cultureele overheersching gevoelde leiding van het blanke ras.

Wanneer zoo, door factoren inhaerent aan de moderne koloniale politiek van zedelijke verplichting, (ik zou hier, wat Ned. Indië betreft, behalve op de onderwijspolitiek als één van de voornaamste uitvloeisels daarvan, ook kunnen wijzen op den *invloed van de bestuursdecentralisatie* sinds 1903 en op de *psychologische uitwerking van het „mindere-welvaarts”-onderzoek* sinds 1904) de bodem voor het nationalisme is bereid, komen talloze *andere factoren van buiten dit proces nog verhaasten*. En het zijn deze factoren vooral die de aanleiding vormen tot het optreden naar buiten in allerlei actie's en organisatie's, die wij gewoonlijk samenvatten onder de algemeene benaming van „de nationalistische” of (nog ruimer) „*de inlandsche beweging*”.

Naar ik meen kunnen deze factoren, voorzoover het Ned. Indië betreft, tot *een drietal* terug worden gebracht, die ik in mijn tweede en derde artikel nader heb beschreven. Het zijn ten eerste die, welke verbonden zijn met het problemencomplex binnen den *Pacific-cirkel*, waarin Japan de domineerende rol vervult; ten tweede die, welke ten nauwste samenhangen met de vraagstukken, besloten binnen den *Oriëntcirkel* (het nationalistisch streven in Egypte, Voor-Azië en India); en ten derde die, welke, vanuit *Moskou met haar Oriënt-politiek* van revolutie-prediking en bevrijdingspropaganda als het centrum, op verschillende punten de beide bovengenoemde cirkels doorsnijden.

Het is mijn bedoeling in dit artikel nader aan te toonen, hoe deze verschillende factoren het ontstaan en den groei van het nationalisme in Ned. Indië hebben beïnvloed.

B. *De Pacific-factor; Boedi Oetomo.*

Over de *beïnvloeding van het rassenvraagstuk van Ned. Indië door het Pacific-probleem en de penetratie-politiek van Japan* heb ik vroeger reeds gesproken. Ik wil daarom in dit artikel alleen wijzen op het feit, hoe meer bepaaldelijk *ook het ontstaan en de groei van het nationalisme in Indië* door Japan en de bewegingen binnen den Pacific-cirkel zijn beïnvloed.

Sedert omstreeks 1870 was Ned. Indië ook betrokken geraakt bij de gebeurtenissen, die zich afspeelden binnen den Pacific-cirkel. Het moge waar zijn, dat Ned. Indië niet in de volle branding ligt van het gebeuren in dezen hoek van de wereld, haar belangrijke geogra-

phische ligging als verbindingsschakel tusschen Azië en Australië eenerzijds en als doorgangspoort van de handels- en oorlogsvloten van de Westersche Mogendheden van den Indischen Oceaan naar den Pacific anderzijds, maken toch, dat Indië, m. n. sedert het einde der vorige eeuw, vrijwel onmiddellijk den weerslag ondervindt van wat elders in deze koloniale wereld gebeurt. De opstand der Filippino's eerst tegen het Spaansche oppergezag en sinds 1898 ook tegen het Amerikaansche bewind; het streven naar zelfregeering, dat in Britsch-Indië tot een voorloopige formuleering kwam op het Nationale Congres van 1885 en sindsdien onder leiding van GOKHALE en TILAK zich steeds meer in nationalistische, anti-Engelsche richting ontwikkelde; de Boxer-opstand in China in het begin van deze eeuw; en vooral de overwinning van Rusland in den Russisch-Japanschen oorlog in 1905; (evenzoovele teekenen van de ontwaking van de Oostersche landen aan de Aziatische zijde van den Pacific), hebben ook op *Ned. Indië stimuleerend ingewerkt*.

Het is dan ook niet toevallig, dat *juist in de jaren, volgende op deze overwinning van Japan, in Indië de eerste nationalistische organisatie's worden opgericht*. Ook COLENBRANDER wijst in het derde deel van zijn „*Koloniale Geschiedenis*” op de verhaasting van het proces van het vrijworden der inlandsche geestelijke energie door den Russisch-Japanschen oorlog ⁷⁷), evenals STOKVIS in zijn boekje „*Van Wingewest naar Zelfbestuur in Ned. Indië*” een direct verband legt tusschen deze Japansche overwinning op Rusland en de oprichting van de eerste nationalistische vereeniging in Indië „*Boedi Oetomo*”. ⁷⁸)

Reeds in de jaren 1906 en 1907 had de gepensioneerde Javaansche gouvernements-arts WAHIDIN SOEDIRO OESODO een reis over Java gemaakt met het doel verschillende Inlandsche ambtenaren te bewegen tot het stichten van een studiefonds voor behoeftige Javaansche kinderen, om zodoende bij te kunnen dragen tot de opheffing van het Javaansche volk met eigen middelen. De Javaansche ambtenaren voelden niet veel voor zijn plannen, maar des te meer weerklank vond hij bij de studeerende jeugd en vooral bij de leerlingen der boven reeds genoemde voormalige artsenschool te Batavia. In *Mei 1908* kwam het tot de oprichting van een vereeniging op nationalistischen grondslag, die „*Boedi Oetomo*” (edel streven) werd genoemd. Tot de oprichters behoorde ook R. SOETOMO, de huidige voorzitter van de Partai Indonesia Raja, die juist dezer dagen in Nederland vertoeft, om verschil-

lende lezingen te houden en besprekingen te voeren met diverse Nederlandsche en Indonesische organisatie's.

„Boedi Oetomo” stelde zich van den aanvang af op breedere cultuurele (en later ook politieke) basis dan in de bedoeling van SOEDIRO OESODO had gelegen. Reeds in den oproep tot het *Eerste Javanen Congres*, dat in Oct. van 1908 zou worden gehouden, werd verklaard, dat het „edel streven” van B. O. was: „de aaneensluiting van Inlanders zoo algemeen mogelijk te maken, teneinde zoodoende te geraken tot de verwezenlijking van een Algemeen Javaschen Bond, waarvan zij dus de voorloopster is, en wiens eigenlijke taak het zal wezen de juiste *middelen te beramen ter erlanging eener meer harmonische ontwikkeling van land en volk van Nederlandsch-Indie*.⁷⁹⁾ En als een soort samenvatting van de middelen tot bereiking van dit doel, wordt in de in 1909 van Regeeringswege goedgekeurde statuten genoemd „*al wat strekken kan tot de verzekering van een waardig volksbestaan*”.⁸⁰⁾

Aanvankelijk bepaalde B. O. haar arbeid tot *sociaal-cultureel terrein*, terwijl ze haar aanhang vooral zocht onder den ambtenaren-stand en bij den landsadel op Java. Sedert de instelling van den Volksraad in 1918 kreeg B. O. echter *steeds meer een politieken inslag* en trachtte zij, grootendeels tevergeefs, ingang te vinden bij het volk. Toch behield zij over het algemeen haar gematigd, intellectueel karakter. Slechts een enkele maal bewoog het nationale sentiment haar tot uitspraken in meer extremistischen geest, zooals in 1912 toen ze haar sympathie betuigde met de Solosche Sarekat Islam, die wegens voorgekomen excessen door den Resident van Soerakarta was geschorst; in 1914 toen B. O. onder leiding van Dr. RADJIMAN van Solo pleitte voor een Indische militie, omdat zij daarvan een versterking van de maatschappelijke positie der inheemsche bevolking tegenover andere rassen verwachtte; in 1920 toen zij met de S. I. en de Nat. Ind. Partij protesteerde tegen de belemmeringen van de volksbeweging, die zij in de Regeeringsbesluiten meende te bespeuren; in 1922 toen ze meedeed met de zgn. „autonomie-beweging”; in 1926 toen in haar kringen zelfs de non-coöperatie werd bepleit; in 1927 toen ze toetrad tot het Federatief Verbond van Nationaal-politieke Inlandsche Vereenigingen (P.P.P.K.I.); en zoo ook voor twee jaar, toen zij instemde met de actie tegen de zgn. wilde-scholen-ordonnantie. Het politieke element der vereeniging werd echter vrij spoedig na haar oprichting door de S. I. en later door talloze andere organisatie's naar den achtergrond gedrongen.

Toen in 1933 het 25-jarig bestaan werd herdacht op het *23ste Jaarcongres*, dat onder leiding stond van R. M. A. A. KOESOEMO OETOYO, Lid van het College van Gedelegeerden van den Volksraad, en te Semarang werd gehouden, kwam herhaaldelijk tot uiting, dat de vereeniging trouw wenschte te blijven aan haar loyale beginselen, om langs wettelijken, parlementairen weg te streven naar volksontwikkeling, voornamelijk door bevordering van het onderwijs ⁸¹⁾ en door de behartiging van economische en agrarische volksbelangen; en dat pas in de tweede plaats zou worden gestreefd naar het verkrijgen van medezeggenschap in het bestuur over het eigen geboorteland en eventuele zelfregeering. ⁸²⁾

Hoewel B. O. in den loop van haar bijna 30-jarig bestaan dus meermalen blijk gaf van sympathie met revolutionair gezinde leiders van andere organisaties en zelfs neigingen vertoonde met dergelijke elementen mee te gaan, zooals ik boven aan enkele van de voornaamste uitingen van dien aard demonstreerde, *toch heeft B. O. over het algemeen haar sociaal-cultureel karakter bewaard*, en mag zij mijns inziens niet worden gerekend tot de extremistische organisatie's. Oogenschiijnlijk pleit haar aansluiting bij de P.P.P.K.I. hiertegen (reden waarom Dr. COLIJN haar dan ook in zekeren zin terecht als aan de revolutionair-gezinde nationalistische beweging verbonden beschouwde ⁸³⁾), maar daartegenover moet toch aanstonds worden opgemerkt,

1e. dat de P.P.P.K.I. slechts een *federatie* is, opgericht met het doel om althans naar buiten den schijn van eenheid te bewaren, terwijl het bekend is, dat deze „eenheid” voor velen, o. a. voor B. O., slechts beteekent „*incidenteele samenwerking*”, en in de statuten ook uitdrukkelijk staat vermeld, dat alleen die beslissingen voor alle aangesloten partijen bindend zijn, welke met algemeene stemmen zijn genomen, waardoor de zelfstandigheid der vereenigingen dus volkomen blijft bewaard. ⁸⁴⁾

2e. dat op het Jaarlijksch Congres van 1928 te Solo in het praeadvies van M. SOETEDJO, getiteld: „Hoe moet de actie van Boedi Oetomo zijn?” als één der voordeelen van de toetreding van B. O. tot de P.P.P.K.I. werd gereleveerd, dat B. O.'s arbeid zich, juist door het feit dat deze Federatie de algemeene belangen (o. a. ook de politieke) behartigde, meer nog dan vroeger *kon bepalen tot behartiging van cultureele en sociaal-economische belangen*. ^{84a)}

3e. dat het hoofdbestuur, onder leiding van zijn voorzitter

KOESOEMO OETOJO, (ondanks het feit dat in de P.P.P.K.I. ook de non-Coöperatie werd bepleit) van harte *tot samenwerking met het gouvernement bereid* bleek, (gelijk dat ook met den tegenwoordigen leider, Dr. SOETOMO, het geval is) al spreekt het vanzelf, dat het niet met alle regeeringsmaatregelen instemming kon betuigen, en dat het m. n. over de mogelijkheid en het tijdstip der ontvoogding van Ned. Indië wel eenigszins anders denkt dan deze voogd zelf.

Op grond van haar doelstelling, hoor doorgaand optreden ⁸⁵⁾, en de ervaring, die ik met vele harer leden in mijn zesjarige Indische periode heb opgedaan, meen ik te mogen concludeeren, dat van B. O. *niet* mag worden gezegd, dat haar „algemeene tendenz anti-Westersch en anti-Europeesch is” en haar streven daarom „ten onrechte gezien wordt als een uiting van ontwakend eigen nationaal leven”. ⁸⁶⁾

Reeds het eenvoudige feit, dat B. O. niet bedoelt een vereeniging te zijn van louter inheemschen, maar ook Europeanen in bepaalde gevallen tot het lidmaatschap kunnen worden toegelaten, pleit daartegen. En ik durf zeggen, dat ik in bijna geen andere inheemsche organisatie (ondanks het nationalistisch sentiment) zoo zeer heb gevonden het zoeken van contact met Europeanen en het streven naar een harmonische samenwerking en samenbestudeering van allerlei actueele cultureele en maatschappelijke vraagstukken, als bij de leden van B. O. Men kan het zelfs betreuren, dat er van B. O. betrekkelijk weinig kracht is uitgegaan en dat ze alleen een vrij dunne bovenlaag van hoogere ambtenaren en prijaji's omvat. Haar intellectueel aristocratisch karakter heeft het winnen van de massa van het volk altijd in den weg gestaan. ⁸⁷⁾

Ook na de openstelling van het lidmaatschap van B. O. voor alle Indonesiërs (in 1931) en na de *fusie* (in Dec. 1935) met de in 1930 door Dr. SOETOMO opgerichte „Persatoean Bangsa Indonesia” (P.B.I.) ⁸⁸⁾ tot de „*Partij Indonesia Raja*” (= Groot-Indische Partij; afgekort tot „*Parindra*”) is dit zoo gebleven. Volgens een mededeeling van Dr. SOETOMO, die tot voorzitter van de Parindra werd gekozen, is n.l. ook deze vereeniging een „élitepartij”, met ongeveer 5000 leden. ⁸⁹⁾

C. *De Oriëntfactor; Sarèkat Islam, Moehammadijjah.*

Meer dan B. O. is de *Sarèkat Islam* van meet af aan een *volksbeweging* geweest. In een schets over het Indische nationalisme mag

dan ook een korte beschrijving van het wezen, het doel en de ontwikkelingsgeschiedenis van de Sarèkat Islam niet ontbreken.

Evenmin als voor B. O. kan men met betrekking tot de Sarèkat Islam de verschillende factoren, die tot haar ontstaan hebben geleid, tot één enkele herleiden. Men zou door zulk een reductie de gecompliceerdheid der nationalistische beweging in Indië ten eenenmale miskennen. Evenals echter het ontstaan van B. O. vooral te danken is aan de golf van Pan-Aziatisch georiënteerd nationalisme, die geheel Oost- en Zuid-Azië overstroomde sinds de overwinning van Japan in 1905, en zij in haar latere ontwikkelingsgeschiedenis een onmiskenbare tendenz vertoont zich te willen richten naar het nationaal-cultureel zelfstandigheidsstreven in India⁹⁰), zoo valt er ten aanzien van deze tweede nationalistische organisatie in Indië *een lijn te trekken, die haar verbindt met de politiek-religieuze beweging in de landen, die liggen binnen wat ik noemde den Oriëntcirkel*.

Reeds de naam, „Sarèkat Islam”, (twee Arabische woorden) duidt op een bewust gevoeld verbonden zijn met de wereld van den Islam, evenals „Boedi Oetomo” (twee aan het Sanskriet ontleende Javaansche woorden) onmiskenbaar wijzen naar een zich verbonden weten met de cultuur- en stamverwante volken van India.

Toch zou men zich ten eerste vergissen, wanneer men de Sarèkat Islam naar wezen of bedoeling aanzag voor een godsdienstige vereeniging, ontstaan uit een zekere reactie tegen de meer Indisch-theosofisch georiënteerde organisatie van B. O. Want ten eerste luidt de volledige benaming oorspronkelijk eigenlijk: „Sarèkat Dagang Islam”, d. i. Mohammedaansche *Handelsvereeniging*; en ten tweede dient men daarbij dan nog zoo weinig den nadruk te leggen op den term Islam in godsdienstigen zin, dat velen (o. a. Dr. ADRIANI) dezen naam eenvoudig vertalen met „*Inlandsche Handelsvereeniging*”.⁹¹)

Anderzijds moet men toch ook het Islamietisch karakter van de S. I. weer niet te veel onderschatten, gelijk nog wel eens pleegt te gebeuren. Vooreerst is het niet zonder betekenis, dat men in de benaming van deze organisatie het woord Islam opnam, ook al bleek al spoedig, dat de meerderheid den godsdienst niet op den voorgrond wilde stellen;⁹²) en juist het feit, dat „Islam” door „Inlandsch” kan worden vertaald, wijst er op, dat de oprichters van de S. I. het Javaansche volk als een Mohammedaansch volk beschouwden; en meer dan eens werd het op de verschillende Congressen dan ook uitgesproken, *dat*

men den Islam wilde zien als de nationaliteit der Javanen. Voorts waren de oprichters van de S. I. vrijwel allen hadji's, d. w. z. Javanen, die de bedevaart naar Mekka hadden gemaakt, en die dus geacht mochten worden tot de vurigste aanhangers van het Mohammedanisme te behoren; bovendien sloten vele orthodox-Mohammedaansche elementen zich aan, juist met het oog op de mogelijkheid om door middel van de S. I. den geloofsijver, die vooral in de Vorstenlanden zoozeer was verslapt, weer aan te wakkeren.⁹³⁾

Op het *Eerste Congres* van S. I.-verenigingen, te Soerabaja in 1913, werd in de statuten dan ook o. a. uitdrukkelijk als doel van de S. I. genoemd „*het bevorderen van het godsdienstig leven van de leden overeenkomstig de wetten en gebruiken van den Islam*”.⁹⁴⁾

Het verloop van de geschiedenis van de S. I. heeft trouwens ook wel aangetoond *hoe nauw haar streven verbonden was met de pan-islamietische e. d. bewegingen in de wereld van den Islam.* Ik denk b.v. aan de verschillende *Al-Islam Congressen* (het eerste te Cheribon in 1922), die op initiatief van de S. I. tot stand kwamen naar het voorbeeld der „All India Moslem League” in India.⁹⁵⁾ Het tweede Al-Islam-Congres te Garoet in 1924 rekende het zich zelfs tot taak *mede te werken aan de oplossing van de „Kalifaatskwestie”*⁹⁶⁾; en toen in 1926 in Mekka, op initiatief van Koning IBN SAOED van Arabië⁹⁷⁾, een „*Wereld-Islam-Congres*” werd gehouden, nam o. a. TJOKROAMINOTO, de voorzitter der S. I., als afgevaardigde daaraan deel. De in 1930 opgestelde nieuwe statuten van de P.S.I. laten zien, dat de partij zich beschouwde als een onderdeel van de Islamietische wereld-gemeenschap, hetgeen korten tijd daarna ook duidelijk bleek uit het mandaat, dat aan H. SALIM werd verleend om „namens de Sarèkat-Islam-beweging in Indonesië” zich in verbinding te stellen met Islam-partijen in andere landen en inzonderheid te streven naar versterking van de betrekkingen met het Hart der Islam-beweging, de Moslimsche gemeente te Mekka.⁹⁸⁾

Al spoedig geraakte de S. I. echter *onder invloed van het communisme*, dat deze belangrijke volksvereniging als een dankbaar object voor zijn propaganda en als een geschikt middel tot agitatie beschouwde.

Op het eerste Sarèkat-Islam-Congres te Soerabaja in 1913 had TJOKROAMINOTO in zijn openingsrede nog verklaard, dat de S. I. geen politieke partij wilde zijn en dat zij loyaal wenschte samen te werken met het Gouvernement ter bereiking van haar doel.⁹⁹⁾

Maar reeds op het eerste „Nationaal Congres” te Bandoeng in 1916 bleek de S. I. zich te bewegen *in meer politieke richting*. TJOKROAMINOTO verklaarde althans, dat de S. I. ook wilde streven naar vorming van een hechte nationale eenheid van al de volkeren van den Indischen Archipel om zoo te komen tot *zelfbestuur*, of althans tot medezeggenschap in landszaken. Wel betoogde hij dat daarbij de leuze moest zijn „met het Gouvernement en tot steun van het Gouvernement”, maar reeds op het volgende congres te Batavia in 1917 werd door ABDOEL MOEIS uiteengezet, dat, indien de parlementaire actie geen succes mocht hebben, *ook nog andere wegen* mogelijk waren om het einddoel van den strijd tegen politieke overheersching, n.l. zelfbestuur, te bereiken. Ook uit andere uitspraken bleek de *zwenking in revolutionair-socialistische richting*, voornamelijk onder invloed van de plaatselijke S. I. te Semarang, waarvan de communistische propagandisten SEMAOEN en R. DARSONO leden waren.¹⁰⁰⁾

Het is niet mijn bedoeling den ontwikkelingsgang van de S. I. op den voet te volgen. Daarvoor moge ik verwijzen naar het reeds eerder genoemde boek van BLUMBERGER. Ik vermeld hier alleen nog *enkele belangrijke momenten*, die aantonen hoezeer de communistische factor ook in den lateren tijd op de ontwikkeling van de S. I. heeft ingewerkt.

Op het derde Nationaal Congres te Soerabaja in 1918 werd openlijk front gemaakt *tegen de Regeering*, voorzoover deze optrad als „beschermmer van het zondig kapitalisme”, en werd besloten zich aan te sluiten bij de in datzelfde jaar gevormde Radicale Concentratie in den Volksraad.

Een jaar later leidde een onderzoek naar het zgn. Garoet-incident tot de ontdekking van een *geheime „Afdeeling B”* van de S. I., die mede had gewerkt aan het verzet tegen een van Overheidswege aangekondigde padi-requisitie.¹⁰¹⁾

Tijdens het 4e Nationaal Congres te Soerabaja in 1919 werkte TJOKROAMINOTO mede aan het tot stand komen van een Revolutionaire Vakcentrale.

Zoo zou er meer te noemen zijn.

Wel had het toepassen van het beginsel der partij-discipline op de Indische Communistische partij (de in 1920 opgerichte P.K.I.) tot gevolg *dat in 1921 de communisten met de meeste Sarèkats Rajat zich afscheidten van de S. I.*¹⁰²⁾, maar erg vlot ging het niet met de verwijdering der roode elementen.

Bovendien begon de partij te verloopen. Niet alleen bleek de afscheiding der roode afdelingen een geduchte aderlating te zijn, maar ook de „kapitalistische” orthodoxe Mohammedanen gevoelden zich in de S. I. hoe langer hoe minder thuis. Zij wantrouwden het heulen van TJOKROAMINOTO met den ketterschen Wahhabietenvorst en zijn door Ahmadijjah geïnspireerde Maleische Koran-vertaling. Zoo duurde het niet lang of op M. Java werd de S. I. vrijwel geheel *door Moehammadijjah verdrongen* en op W. Java, waar de afdeling Batavia in 1914 bijna 12000 leden telde, waren ruim 10 jaren later nauwelijks eenige honderden overgebleven. Ook de „Groot-Insulaire Eenheidsbeweging” van TJOKROAMINOTO, die de nationalistische S. I., zooals zij op Java geworden was, bedoelde te propageeren op Borneo en Celebes, liep uit op een mislukking.

TJOKROAMINOTO trachtte nu de S. I. van algeheel ondergang te redden door de koers *steeds meer naar links te wenden*. Hij knoopte relatie's aan met de „Liga tegen Koloniale onderdrukking”, begon *non-coöperatie* voor te staan en wees in 1927 dan ook een benoeming tot lid van den Volksraad af. Een mede op zijn instigatie door het Partij-Congres te Pekalongan opgestelde motie beschuldigde de Regeering vrijwel van bewuste onderdrukking van den Islam ¹⁰³⁾ en in de statuten werd „het streven naar nationale eenheid op den grondslag van den Islam” opgenomen.

Een en ander had tot gevolg, dat vele revolutionairen de gelederen van de S. I. weer kwamen „versterken”, daar de communistische organisatie's na de onlusten van 1926 en 1927 door de Regeering waren verboden en de leden daarvan nu de „onaantastbaar” gebleken S. I. als een soort toevluchtsoord gingen beschouwen. Zoo ontwikkelde de S. I. zich opnieuw steeds meer in revolutionaire richting, waarbij de godsdienst veelal als dekmantel diende. Wel had een waarschuwing van het Gouvernement in den vorm van eenige arrestatie's van plaatselijke S. I.-leiders en door middel van een uiteenzetting van den Adviseur voor Inlandsche zaken op het Congres te Pekalongan in 1927 een uitwerking ten goede, (zoo trok de S. I. zich b.v. uit de P.P.P.K.I. terug en zocht zij *meer aansluiting bij Moehammadijjah en den Jong Islamieten Bond*), maar een extremistischen inslag heeft zij toch wel gehouden, al blijft de meerderheid de „agama” stellen boven de „bangsa”, en is er in den laatsten tijd zelfs een sterke strooming, onder leiding van den voorzitter, H. SALIM zelf, ontstaan, die coöpe-

ratie met de Regeering propageert. Uit het feit, dat de strijd over al of niet coöperatie reeds heeft geleid tot het royement van H. SALIM en enkele andere voormannen, die zich voor coöperatie hadden uitgesproken, en tot het stichten van een nieuwe partij zijn overgegaan, blijkt echter wel, dat de meerderheid het non-coöperatiestandpunt (de zgn. hidjah-houding) wenscht te handhaven.

De herhaalde koersverandering van TJOKROAMINOTO heeft intusschen niet mogen baten. Zijn politiek van compromissen bevredigde rechts noch links, zoodat er van de eens zoo bloeiende vereeniging met ettelijke honderdduizenden leden nauwelijks nog 135 afdeelingen met hoogstens 30.000 leden over zijn, waarvan het grootste gedeelte op Java. De afdeelingen op Sumatra tellen samen ongeveer 5000 leden.

Nadat HADJI SALIM in 1924 is afgetreden als Lid van den Volksraad (voor hem hadden TJOKROAMINOTO en ABDOEL MOEIS daarin zitting) is de S. I. ook niet meer in den Volksraad vertegenwoordigd.¹⁰⁴⁾

Een geheel ander beeld vertoont de reeds genoemde vereeniging *Moehammadijjah*, die echter in zooverre als een zuster-vereeniging van de S. I. kan worden beschouwd, dat ook zij in nauw verband staat met de religieuze en nationale bewegingen in het Oosten.

Dat blijkt reeds aanstonds uit haar ontstaansgeschiedenis.

KJAI HADJI AHMAD DAHLAN, de stichter van Moehammadijjah, was op zijn pelgrimstocht naar Mekka in aanraking gekomen met enkele geloofsgenooten, die de reformistische ideeën van al-AFGHANI en MOEHAMMAD ABDOEH en RASHID RIDA waren toegedaan.^{104a)} Na zijn terugkeer op Java propageerde hij deze theorieën ook onder de hadji's en santri's van den godsdienstigen middenstand op M. Java en vond onder hen veel ingang. Hij liet zich niet ontmoedigen door het heftig verzet, dat zich van orthodoxe zijde tegen zijn moderne leerstellingen, vooral op het gebied van het onderwijs, keerde, maar richtte in 1912 de vereeniging „*Moehammadijjah*” op, met het doel door algemeen onderwijs op godsdienstigen grondslag en door aanpassing van de dogmatische en wettelijke beginselen van den Islam aan de veranderde levensomstandigheden de uitbreiding en verdieping, de eenheid en de kracht van den Islam in Indië te bevorderen. „*Moehammadijjah*”, zegt Dr. KRAEMER daarom in een van zijn artikelen over de Inheemsche pers¹⁰⁵⁾, „representeert het moderne type santri, dat zonder essentieel van godsdienstig type te veranderen door aanraking met de buiten-

wereld tot bewustzijn van den sleur waarin de Islam is vervallen, is gekomen en hem daaruit strijdlustig wil opheffen."

In 1914 verkreeg Moehammadijjah de goedkeuring op haar statuten, waarin als doelstelling was aangegeven: *a.* verspreiding van de Mohammedaansche godsdienstleer onder de Inlandsche bevolking van de residentie Djokjakarta; en *b.* bevordering van het godsdienstig leven onder hare leden.

Op allerlei wijzen heeft deze vereeniging sindsdien er naar gestreefd dit doel te bereiken, *ook buiten M. Java*, voornamelijk door het oprichten van scholen ¹⁰⁶⁾, maar ook door het uitzenden van propagandisten, die op speciale cursussen daarvoor waren opgeleid; door het oprichten van kweekscholen voor onderwijzers; door zieken-, weezen- en armenzorg; ¹⁰⁷⁾ door het oprichten en instandhouden van moskeeën; door uitgifte van boeken, tijdschriften en brochure's; door het vormen van vrouwen- en padvindingsafdeelingen op godsdienstigen grondslag ¹⁰⁸⁾ enz. Het bleef niet bij plannen alleen, zooals in zoovele andere inheemsche organisatie's, maar Moehammadijjah onderscheidde zich door een zich steeds meer ontplooiende activiteit, die getuigde van de hartelijke overgave en zelfverloochenende toewijding harer leden.

Niet altijd heeft Moehammadijjah zich buiten elke politieke actie kunnen houden, vooral op Sumatra niet. ¹⁰⁹⁾ Door haar *incidenteele samenwerking met de S. I.*, m. n. op Pan-Islamietisch terrein, werd zij van tijd tot tijd ook in de politieke actie van deze partij betrokken. Zoo heeft zij b.v. meegewerkt aan het tot stand komen van de motie op het Congres te Pekalongan, waarover ik boven, bij de bespreking van de S. I., reeds iets gezegd heb.

Mede door dit samenwerken met de S. I. kreeg Moehammadijjah ten onrechte bij vele orthodoxe Mohammedanen de naam, dat zij een revolutionairen geest in den Islam wilde aankweken, gericht tegen het gezag der vier als orthodox erkende rechtsscholen in den Islam. ¹¹⁰⁾ Dat werd nog sterker toen Moehammadijjah met de S. I. begon te ijveren voor een vertaling van den Koran in de landstalen en voor een duidelijke uitlegging in overeenstemming met de behoeften van den tijd. De conservatieve Kja'i's, die van het reformisme van Moehammadijjah en van haar deelname aan het Islamietisch Wereldcongres en de bevordering van het Pan-Islamisme niets moesten hebben, gingen daarom in 1926 over tot de oprichting van de vereeniging „*Nahdatoel Oelama'*" (= opleving van de schriftgeleerden) te Soerabaja, die zich op zuiver

godsdienslig standpunt stelde en zich in het geheel niet met de politiek inliet.

Toch heeft Moehammadijjah, ondanks haar reformistische ideeën, in vele opzichten beter den band met den orthodoxen Islam bewaard, dan met de Ahmadijjah ¹¹¹) het geval was. En dank zij haar degelijke leiding, ook na den dood van HADJI DAHLAN en diens opvolger H. FACHRODIN, heeft zij veel opbouwend werk mogen verrichten, niet alleen op maatschappelijk en economisch terrein maar ook op het gebied van het godsdienslige en politieke leven, doordat zij zich zooveel mogelijk, wat den godsdiensdienst betreft, gehouden heeft buiten de dogmatische controversen in eigen kring en aandrang op een dieper be-lijden en beleven van den Islam; en, wat de politiek betreft, althans op Java, bewust streeft naar verzachting van de door nationalistische agitatie's geaccentueerde tegenstellingen in de inheemsche samenleving, en een positief nationalisme propageert op de basis van een „reformed Islam”. ¹¹²)

D. *De communistische factor: P.K.I., P.N.I., P.P.P.K.I. en P.I.*

Als derde factor, die op het nationalisme heeft ingewerkt, noemden wij *de revolutionaire propaganda van de Komintern*.

Reeds bij de bespreking van de S. I. kwam naar voren, hoe de communistische ideologie in de kringen der nationalistes was doorgedrongen. Ook B. O. en zelfs Moehammadijjah hebben zich daarvan niet altijd geheel vrij weten te houden. Maar al te veel hebben de nationalistes, zeer tot hun eigen schade, in den ondermijningsarbeid van de communistische wereldorganisatie een bondgenoot meenen te zien in hun strijd om de onafhankelijkheid.

Als zoodanig diende het communisme zich trouwens zelf bij hen aan. Had niet de Raad van Volkscommissarissen, reeds in het revolutiejaar 1917 zelf, een *proclamatie* gericht tot de „Mohammedanen van het Oosten”, waarin hij hen aanspoorde „van hun schouders af te schudden de eeuwenlange roovers van hun landen” en „zelf beheerschers van hun landen te worden”? En had de Sowjetrepubliek niet het jaar daarop den „*Bond tot Bevrijding van het Oosten*” opgericht, met het doel „alle afzonderlijk optredende bewegingen van het tot nieuw leven ontwakende Oosten te vereenigen” tot een eenheidsfront tegen het imperialisme? ¹¹³)

Hieruit blijkt ten duidelijkste *hoe het Sowjet-bewind van den aan-*

vang af aan de Oostersche koloniale gebieden heeft willen betrekken in het Russische avontuur, in den strijd tegen kapitalisme en imperialisme. Ja, wij weten, dat LENIN reeds in 1911 begrepen heeft, dat de „grande armée de réserve de la révolution” uit het Oosten moest komen. Toen dan ook in Maart 1919 in het Kremlin de Derde Internationale werd gesticht ¹¹⁴⁾, hebben de afgevaardigden van 17 landen een *manifest* onderteeekend, gericht aan het wereld-proletariaat, waarin de bevrijding der arbeidersklasse ten nauwste verbonden werd aan de bevrijding der koloniale volkeren. Het Manifest richtte zich met nadruk ook tot de „koloniale slaven van Afrika en Azië” en riep hun toe, dat „het uur der proletarische dictatuur in Europa” ook het uur hunner bevrijding zou zijn. De communistische wereldoorlog zou door de Komintern aan twee fronten worden gevoerd; in het Westen onder de leuze van den gewelddadigen klassenstrijd, in het Oosten op den grondslag van de nationale bevrijdingsbeweging. ¹¹⁵⁾ Het was weer op initiatief van LENIN, dat kort na 1920 monopolistische organisatie's onder verschillende benamingen werden opgericht, welke onder ge-centraliseerd staatstoezicht den buitenlandschen handel dienstbaar zouden moeten maken aan internationale communistische propaganda. ¹¹⁶⁾ En in 1924 verklaarde de Komintern uitdrukkelijk, dat „communisme” en „nationalisme” verbonden behoorden te zijn door een gemeenschappelijk „revolutionairisme”. ¹¹⁷⁾

Langs twee wegen vooral heeft het bolschewisme zijn destructieven invloed doen gelden op het Indische nationalisme, en wel *via het Nederlandsche Communisme* en de daar onder zijn invloed geraakte Vereeniging van Indonesische Studenten (de Perhimpoean Indonesia) en door een rechtstreeksche communistische actie in Indië via enkele geheime centra in China (vooral Sjanghai) en Malaka (m. n. Singapore). ^{117a)}

Het is mijn bedoeling op dezelfde wijze als ik dat boven heb gedaan voor de beide andere factoren, die het rassenvraagstuk in Ned.-Indië met het grootere problemencomplex van het Pacific-gebied en de Oriëntlanden verbonden hebben, ook enkele belangrijke momenten uit de jongste politieke geschiedenis van Ned.-Indië in de herinnering terug te roepen, die de historische verwevenheid van het Indisch nationalisme met de communistische propaganda duidelijk demonstreeren.

Ik behandel daarbij *eerst de rechtstreeksche communistische propa-*

ganda in Indië en daarna volg ik de lijn, die loopt via de Perhimpoean Indonesia (P.I.).

Nog *één opmerking* moge daaraan voorafgaan.

Niet alle nationalistische bewegingen, die hieronder ter sprake komen, zijn even sterk door het communisme beïnvloed. Sommige hebben er zich zelfs bijna geheel buiten weten te houden. Het ontstaan van het nationalisme is, zooals wij reeds gezien hebben, een te gecompliceerd verschijnsel dan dat het met het enkele slagwoord „communisme” verklaard zou kunnen worden. Maar de communistische ideeën en terminologieën, ook al werden zij niet altijd begrepen en doorzien, drongen toch wel in zulk een mate tot in bijna alle nationalistische groepen door, dat het niet mogelijk kon worden geacht den groei van de nationalistische beweging in Indië te schetsen zonder tevens op dezen zich overal openbarenden communistischen factor de aandacht te vestigen. En bij het beramen van middelen ter bescherming van de inheemsche bevolking tegen deze gewetenlooze ondermijningspolitiek van het Sowjetbewind zal met deze historische relatie en de wegen waarlangs zij tot stand kwam ook in de komende jaren ter dege rekening moeten worden gehouden.

a. De roode draad in het Oosten.

Reeds verscheidene jaren vóór het Manifest van de Komintern werd gericht tot de „slaven van Azië en Afrika” was het communisme in Indië gepropageerd door den communistischen socialist SNEEVLIET, ex-leider van de Revol. Soc. Partij, tot voor kort lid van de Tweede Kamer, die na zijn uittreden uit de Ned. S.D.A.P. in 1913 naar Indië ging.

Met eenige Nederlandsche geestverwanten richtte hij in 1914 te Semarang de *Ind. Soc. Dem. Ver.* op. Hun orgaan „Het vrije Woord”, werd geredigeerd behalve door SNEEVLIET, o. a. door BAARS en BERGSMA. ¹¹⁸⁾

Om gelegenheid te vinden tot propaganda, trachtte de I.S.D.V. in contact te komen met de in 1912 door DOUWES DEKKER en enkele andere Indo-Europeanen en Inheemschen opgerichte „*Indische Partij*” ¹¹⁹⁾ en met de „*Sarèkat Islam*”. In welk een mate zij er, vooral bij deze laatste vereeniging, in slaagde haar doel, de revolutioneering der volksbeweging, te bereiken, hebben we boven reeds gezien.

Tengevolge van de Russische revolutie van 1917 werd het extremistische element in de I.S.D.V. zóó sterk, dat de gematigden zich af-

scheidden en een eigen partij gingen vormen, de *Ind. Soc. Dem. Partij*, die beschouwd kan worden als een afdeeling van de Nederlandsche S.D.A.P.

In dien tijd begon ook de rechtstreeksche invloed der Komintern op Java zich langzamerhand te doen gevoelen. *Op het 2e Congres der Komintern*, te Petrograd en Moskou in 1920, waar LENIN rapport uitbracht namens de commissie voor Oostersche en Koloniale vraagstukken, werd *Sneevliet aangewezen als propagandist voor het verre Oosten*. Deze stichtte nu te Sjanghai een centrum, dat Moskou met Java moest verbinden via de propagandisten NAJOAN, DARSONO en SEMAOEN.

Voortaan had in de jaarvergaderingen van het Executieve Comité der Komintern vrijwel steeds één der Javaansche communisten-leiders als gedelegeerde zitting.¹²⁰⁾

Kort na het 2e Congres der Komintern werd datzelfde jaar te Bakoe het „*Eerste Congres van de Oostersche volkeren*” gehouden, dat als demonstratie van het wordende eenheidsfront in de Oostersche koloniale landen tegen imperialisme en kapitalisme zijn uitwerking op de deelnemers (er waren ruim 1800 gedelegeerden uit 37 landen aanwezig) niet heeft gemist.¹²¹⁾

Naar buiten werd de invloed van de propaganda der Komintern op Java openbaar, doordat in Mei 1920 de I.S.D.V. werd omgezet in de „*Perserikatan Kommunist Indonesia*” (P.K.I.), met *Semaoen als voorzitter*¹²²⁾, en deze besloot, reeds op haar eerste bijeenkomst, zich als „Indische sectie” aan te sluiten bij de 3e Internationale.¹²³⁾

In de jaren na 1920 richtte de communistische actie in Indië zich vooral op het verwekken van stakingen door middel van de in 1919 te Djokja opgerichte „*Revolutionair-Socialistische Vakcentrale*”.

Deze stakingsactie (met Soerabaja als uitgangspunt) was mede een gevolg van de in 1924 gehouden *Pan-Pacific-Conferentie te Kanton*, waar de transportarbeiders uit de landen rondom den Pacific (verteenwoordigers van Java waren ALIMIN en BOEDISOETJITRO) een Roode Internationale hadden gevormd als schakel in de keten, die de revolutionair-nationalistische vrijheidsbeweging in het Oosten zou verbinden met den proletarischen klassenstrijd in het Westen.¹²⁴⁾

Hoe nauw Moskou bij dit Congres betrokken was bleek wel uit het feit, dat het manifest, dat deze Conferentie deed uitgaan tot al de „arbeiders van het Oosten en het proletariaat van Europa en

Amerika", door het persorgaan van de Komintern werd gepubliceerd, dat een verslag van de Conferentie werd uitgebracht op het 3e Congres van de Roode-Vak-Internationale (Profintern) te Moskou ¹²⁵⁾; en dat het 5e Congres der Komintern verder de lijnen uitstippelde, waarlangs de stakingsbeweging der vakorganisatie's in de koloniale landen zich in de toekomst zou hebben te bewegen. ¹²⁶⁾

Dat ook *bij de organisatie van de communistische opstanden van eind 1926 en begin 1927 op Java en Sumatra de roode draad met Moskou niet ontbrak* is uit de feiten wel genoegzaam gebleken. Uitgangspunt van de misdadige agitatie in de maanden, die aan den opstand voorafgingen, bleek een *geheim centrum te Singapore* te zijn, dat de verbindingsschakel vormde tusschen de Komintern en haar inheemsche sectie op Java. Daarheen waren sedert 1926 de voornaamste stakingsleiders op Java uitgeweken, zooals SARDJONO, ALIMIN, BOEDISOETJITRO, MOESO e. a. En zij hebben daar in Oost-Azië een centrale organisatie gesticht, die den stoot zou geven tot een revolutionaire massa-actie, die een einde moest maken aan het Nederlandsch gezag in den Archipel, waarna een „Indonesische Federatieve Republiek" zou worden opgericht. ¹²⁷⁾ Het mag een in dit verband merkwaardige coïncidentie worden genoemd, dat juist in 1925 het Executief Comité der Komintern onder leiding van ZINOWJEFF de techniek en strategie van de bolschewiseering van het Oosten in studie had genomen. Bovendien bleek de rol, die Moskou in deze opstanden gespeeld heeft, genoegzaam uit de rede, die SEMAOEN heeft gehouden op de 7e zitting van het Executief Comité der Komintern te Moskou in 1926 ¹²⁸⁾ en uit een artikel van het Executief Comité in „La Correspondance Internationale" van Nov. 1927, waarin gesproken wordt over de taak van de P.K.I. in de naaste toekomst. ¹²⁹⁾

De Regeering heeft door *allerlei maatregelen*, nier het minst door interneering van meer dan 1300 communisten-leiders naar Nieuw-Guinea (waardoor de P.K.I. vrijwel geheel uit Indië verdween) den opstand volledig bedwongen en een einde gemaakt aan de reeks van stakingsactie's en terroristische daden, die Indië in de laatste jaren hadden verontrust, mede doordat het Bestuur zelf niet krachtig genoeg tegen elke revolutionaire actie was opgetreden.

Herhaling van communistische onlusten bleef bij de doorgaande Oriëntpolitiek van het Sowjet-bewind niet uitgesloten, en de toenmalige G.G., Jhr. Mr. DE GRAEFF, heeft daarop, bij de opening van den

Volksraad in Mei 1927, terecht gewezen. „Zij, die dit meenen”, zeide hij, „zien over het hoofd, dat hetgeen wij hier beleefd hebben, een integreerend deel uitmaakt van een in het buitenland vastgesteld principiëel program van actie, dat de bepaalde strekking heeft, om, nu de rechtstreeksche aanval op de Westersche beschaving mislukt is, langs indirecten weg die beschaving te ondermijnen met misbruik van op zich zelve natuurlijke en te waardeeren stroomingen onder volkeren van het Oosten.” Met het oog daarop voegde hij er aan toe: „Ik kan niet genoeg herhalen, dat wij *niet alleen waakzaam maar ook paraat* moeten blijven ter verzekering van een onverzwakte handhaving van het gezag, mede in het welbegrepen belang der inheemsche bevolking zelve, dat ons vóór alles ter harte gaat”.¹³⁰⁾

De gebeurtenissen op Java in de volgende jaren (o. a. de mouterij op „de Zeven Provinciën” in 1933) hebben wel bewezen, dat G.G. DE GRAEFF inderdaad juist heeft gezien. *Moskou zette haar actie voort*. Al was de P.K.I. opgeheven, de revolutionaire stroomingen bleven ondergronds voortgaan, ook in de inheemsche vakbeweging, die in verband stond met de „Pan-Pacific Labour Union” en de „Anti-koloniale Liga”. Wel had de arrestatie van een zevental leiders de ineensstorting ook van deze roode vak-organisatie tengevolge, en kreeg Moskou geen kans enkele aan de Oostersche Universiteit opgeleide inheemsche propagandisten in 1928 in Indië binnen te smokkelen, daar ze terstond bij aankomst werden geïnterneerd en naar Nieuw-Guinea verbannen; maar op allerlei wijzen dringt Moskou toch nog met haar propaganda binnen. „Le Bolchevik est partout” zegt Dr. LEGENDRE niet zonder grond in zijn werk *„La crise Mondiale, l'Asie contre l'Europe”*.¹³¹⁾

Bovendien blijft ook de Commun. Partij in Holland de ondersteuning van den strijd om de vrijheid der Indische volksmassa's en de „vernietiging van het imperialisme in Indonesia” in samenwerking met het wereld-proletariaat haar belangrijkste taak achten.¹³²⁾ Zoo werd b.v. met het doel de Indische Commun. Partij weer op te bouwen, in 1934 een *Buitenlandsch Bureau der P.K.I.*¹³³⁾ in Nederland opgericht, waarin o.a. ROESTAM EFFENDI, lid van de Tweede Kamer voor de C. P. H., zitting kreeg. Dit Bureau stelt zich ten doel o.a. door de verspreiding van litteratuur de propaganda der communistische beginselen in Indië voort te zetten.¹³⁴⁾

De regeeringsmaatregelen der laatste jaren wijzen er overigens wel

op, dat het Indische Gouvernement zich ten volle bewust is van dit ondergrondsche gevaar, dat de bevolking van Indië door de Oriënt-politiek van Sowjet-Rusland nog steeds bedreigt. ¹³⁵⁾

b. De roode draad via het Westen.

Vrijwel in denzelfden tijd, dat op Java de eerste verschijnselen van een nationalistische ontwakning naar buiten openbaar werden in de stichting van Boedi Oetomo, werd hier in Nederland door Indische studenten een „*Indische Vereeniging*” opgericht, met het doel de gemeenschappelijke belangen der „Indiërs” in Nederland te bevorderen. ¹³⁶⁾

Een oogenblik was er sprake van, dat deze „Indische Vereeniging” een afdeeling zou gaan vormen van B. O., maar dit is niet gebeurd. Wel sloot ze zich aan bij het in 1917 opgerichte „*Indonesisch Verbond van Studeerenden*”, waarvan ook Nederlandsche studenten, die zich voorbereidden voor een werkkring in Ned.-Indië, lid konden zijn.

De nationalistisch georiënteerde non-coöperatie-gedachte, die steeds sterker werd onder de Indische studenten, leidde in 1922 echter tot het verbreken van den band met deze federatie, en het aannemen van de naam „*Perhimpunan Indonesia*”, terwijl, onder invloed van GANDHI's non-coöperatie-gedachte en WILSON's leuze van het „zelf-beschikkingsrecht der volkeren”, als leidend politiek beginsel werd aangenomen het streven naar de instelling van een regeeringsvorm, die aan „het volk van Indonesië zelf verantwoordelijk is, omdat alleen een dergelijke regeeringsvorm voor het volk aannemelijk is.”

Van een rechtstreeksche verbinding met de communistische Internationale bleek in den eersten tijd nog weinig.

Dit veranderde echter toen de P. I. in contact kwam met SEMAOEN en TAN MALAKKA. Onder hun invloed werd in een nieuwe beginsel-verklaring als doel der vereeniging gesteld de „*vrijmaking van Indonesië*” en als middel daartoe het tot stand doen komen van een „*op eigen krachten steunende nationalistische massa-actie*”. ¹³⁷⁾ Dit zelfde streven kwam tot uitdrukking in de naamsverandering van het orgaan der vereeniging, dat voortaan „*Indonesia Merdeka*” (vrij Indonesië) zou heten, en in het „*Gedenkboek*”, dat in 1923 werd uitgegeven. ¹³⁸⁾

De leiders der P. I., waaronder ook MOHAMMED HATTA, noemden zich meer dan eens „revolutionair-nationalisten” ¹³⁹⁾ en handelden dienovereenkomstig; zoo stelden zij zich *in verbinding met het Execu-*

tief Comité der Komintern (dat juist in die jaren de verbinding tot stand had gebracht tusschen het communisme der arbeidersbeweging en het nationalisme der koloniale volkeren) ¹⁴⁰⁾ en sloten zich in 1927 aan bij de „Liga tegen koloniale onderdrukking”. ¹⁴¹⁾ In één van de artikelen, opgenomen in „Indonesia Merdeka”, werd de beteekenis van deze aansluiting als volgt omschreven: „Hiermede betreedt zij (n.l. de P. I.) het terrein van de practische politiek. De Indonesische vrijheidsbeweging is voortaan een integreerend deel geworden van de revolutionaire wereldbeweging. De P. I. vervult daarin, dank zij de uit Indonesia verkregen mandaten, een officieel-representatieve rol”. ¹⁴²⁾

Het contact met de Komintern, met de communistische beweging in Indië en met de Liga, en de jarenlange revolutionaire campagne in de „Indonesia Merdeka” ¹⁴³⁾ leidde tenslotte tot een *ingrijpen van de Nederlandsche Regeering*. De leiders, w. o. MOHAMMED HATTA, werden eind 1927 gearresteerd, doch na een half jaar in preventieve hechtenis te zijn geweest, vrijgesproken, op grond van de overweging dat wettige bewijsmiddelen van de hun ten laste gelegde opruiing ontbraken.

Intusschen waren verscheidene leden der P. I. in Holland afgestudeerd en naar Indië teruggekeerd. In het begin sloten de meesten zich aan bij B. O., maar velen van hen vonden op den duur in de politieke en sociale aspiratie's van B. O. geen bevrediging. Tot hen behoorde ook Dr. SOETOMO, arts te Soerabaja (zelf één der oprichters van B. O.), die in 1924 te Soerabaja een „Indonesische Studieclub” oprichtte, met het doel om de intellectueelen in de inheemsche samenleving op te wekken tot gemeenschapsbesef en politiek inzicht en vooral om door gemeenschappelijke bespreking van nationale en sociale vraagstukken hen te bewegen tot constructieven arbeid.

Het duurde niet lang of ook in andere steden op Java werden dergelijke studieclubs opgericht (te Solo, Djokja, Semarang, Batavia en elders), waarvan vooral de „Algemeene Studieclub” te Bandoeng door zijn groote activiteit op politiek gebied bekendheid heeft verworven. De Bandoengsche Club bestond hoofdzakelijk uit oud-leden der P. I. en stond dan ook afwijzend tegenover elke samenwerking met Europeesche intellectueelen. De meeste andere Studieclubs (o. a. die te Soerabaja) wilden wél samenwerking op voet van volkomen gelijkwaardigheid. ¹⁴⁴⁾

De Soerabajasche Studieclub wijdde trouwens haar aandacht niet

alleen aan politieke vraagstukken, maar ook en vooral aan de voorziening in allerlei *sociale* nooden (onderwijsvoorziening, gezondheidszorg, bestrijding van kinderhuwelijken, verbetering van arbeidstoestanen, woekerbestrijding e.d.). Meer dan eens heeft Dr. SOETOMO andere nationalistische vereenigingen (m.n. de Sarèkat Islam) verweten, dat zij het liet bij groote woorden en holle phrasen, maar nimmer tot de daad kwam. Hij keurde de destructieve actie van de communisten ten eenenmale af en verklaarde openlijk, dat, ondanks alle critiek, die hij had op sommige maatregelen van de regeering, een eigen regeering waarlijk niet beter zou zijn. Terecht zette hij uiteen, dat *in de eerste plaats gestreefd behoorde te worden naar economische weerbaarmaking van het volk en eerst daarna naar politieke vrijheid*. Door ontplooiing van eigen krachten, waarbij samenwerking met de Regeering onder bepaalde omstandigheden gewenscht was, zouden de nationalisten hun doel moeten bereiken.¹⁴⁵⁾ Hij was dan ook in 1927 bereid de benoeming tot lid van den volksraad te aanvaarden.¹⁴⁶⁾

De *Studieclub te Bandoeng* bleef zich echter onder leiding van haar voorzitter, Ir. SOEKARNO, in extreem-nationalistische richting bewegen. Ze wilde van samenwerking met de Regeering of personen van niet-inheemschen landaard niets weten, wel met andere Aziatische volkeren om zich te bevrijden van de „imperialistische Westersche overheerschings”. Aan het „Pan-Pacific Labour Congress” te Kanton verklaarde de Bandoengsche Studieclub in 1927, *dat zij zich beschouwde als een vooruitgeschoven post in den stillen Oceaan ten behoeve van den nationalen strijd en van het welzijn der arbeiderspartij in het geheele gebied van den Pacific*.

Aangezien deze clubs ook de revolutionair-nationalistische beginselen onder de bevolking propageerde, sprak het haast vanzelf, dat de P. I. te 's Gravenhage, toen in haar kringen het plan werd beraamd (in aansluiting aan het Komintern-congres van 1925) om een revolutionair-nationalistische volkspartij op Java te stichten, in nauwe samenwerking met de Indische Communistische partij (de P.K.I.), onwillekeurig aan de Studieclub te Bandoeng dacht en dat deze er ook aanstonds voor te vinden was de leiding van zulk een combinatie op zich te nemen. Door het ingrijpen der Regeering eind 1926 en begin 1927 was er van de P.K.I. en de Sarèkats Rajat wel niet veel over-

gebleven, maar midden 1927 kwam onder leiding van Ir. SOEKARNO, Dr. TJIPTO MANGOENKOESOEMO en enkele anderen toch een nieuwe volkspartij tot stand, de „*Perserikatan Nasional Indonesia*” (P.N.I.), die de overgebleven revolutionair-nationalisten onder haar vaandel bijeenbracht en blijkens de statuten zich ten doel stelde „te streven naar de onafhankelijkheid van Indonesia”, door middel van „een bewuste nationale volksbeweging”, gebaseerd op eigen kracht en kunnen, door „non-coöperatie” en „selfhelp” dus. *Ir. Soekarno werd voorzitter* van deze nieuwe vereeniging.¹⁴⁷⁾ Niet ten onrechte schreef het orgaan der P.I. in Holland naar aanleiding van de oprichting van de P.N.I., dat de Indische Regeering er wel in geslaagd was de communistische actie der P.K.I. in Indië „neer te slaan”, maar dat de P.N.I. blijkbaar de „politieke erfenis van de voormalige P.K.I. in den vorm van een organisatie-rijpe massa” dankbaar had aanvaard.¹⁴⁸⁾

Opnieuw greep de Regeering in. Op grond van huiszoekingen in het laatst van 1929 bij al de leiders en propagandisten der P.N.I. werd een 8-tal van hen gearresteerd. Vier werden kort daarna op vrije voeten gesteld. Tegen de anderen, w. o. Ir. SOEKARNO en GATOT MANGKOEPRADJA werd een strafrechtelijke vervolging ingesteld, die tot hun veroordeeling leidde. Eind Dec. 1930 werd Ir. SOEKARNO tot vier, GATOT MANGKOEPRADJA tot twee jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens „het zich opzettelijk uiten in woorden, waarin verstoring der openbare orde en omverwerping van het in Ned.-Indië gevestigde gezag wordt aangeprezen”.¹⁴⁹⁾

Na dit proces werd tot de *ontbinding der P.N.I.* besloten.

Tevoren was echter (eind 1927), eveneens op initiatief van de Alg. Studieclub te Bandoeng een *federatie* tot stand gekomen van verschillende nationaal-politieke vereenigingen, n.l. de „*Permoefakatan Perhimpoean Politik Kebangsaan Indonesia*” (P.P.P.K.I.), waartoe behalve de P.N.I. en P.S.I. (zie boven) ook B.O., Pasoendan, Kaoem Batawi, de Sumatranen-Bond en verschillende plaatselijke studieclubs toetraden.

Hoewel het hier een *federatie* betrof (vandaar het woord „Permoefakatan” en niet „Perserikatan”), en iedere toetredende vereeniging dus haar zelfstandigheid behield (de besluiten moesten om bindend te zijn *met algemeene stemmen* zijn aangenomen), kreeg de P.N.I. op deze wijze toch gelegenheid op de gezamenlijke bijeenkomsten propaganda

te maken voor haar revolutionair-nationalistisch streven. En *door de P.N.I.* stond de P.P.P.K.I. weer via de P.I. in Holland *in verband met de Liga en de Komintern.* Op het tweede Congres der P.N.I. te Batavia in 1929 vroeg één der sprekers dan ook wat er tegen was om de P.P.P.K.I. door de P.I. officieel in contact te brengen met de Liga. ¹⁵⁰⁾ Bovendien ademde het manifest, dat na de oprichting werd uitgegeven, zulk een ultra-nationalistischen geest, dat b.v. de Sarèkats Minahassa en Ambon besloten om voorloopig niet toe te treden. ¹⁵¹⁾ Kenmerkend voor de overheerschende positie, die de P.N.I. in de P.P.P.K.I. innam, is het feit, dat *deze federatie na het optreden der Regeering tegen de leiders der P.N.I.* (in 1930) *weinig meer van zich liet hooren* en de divergeerende krachten daarentegen zich steeds sterker openbaarden. Evenals eertijds in de S.I. bleken ook nu de onderlinge tegenstellingen te groot voor duurzame samenwerking: „De federatieve overkapping”, zegt BLUMBERGER in zijn werk over „*De Nationalistische Beweging in Ned. Indië*”, dreigde in te storten, doordat (ook nu weer) de pijlers „Indonesianisme” en „Islamisme” uiteenweken”. ¹⁵²⁾

De revolutionair-nationalistische volksleiders gaven den moed echter niet op. De P.N.I. was tot verboden vereeniging verklaard, maar op initiatief van Mr. SARTONO, één der voormannen van de P.I., werd in 1931 te Batavia besloten tot de oprichting van een nieuwe organisatie, de „*Partai Indonesia*” (bij afkorting P.I. of, ter onderscheiding van de P.I. in Holland, ook wel „*Partindo*” genoemd).

Na zijn invrijheidsstelling, eind 1931, nam Ir. SOEKARNO onmiddellijk weer de leiding dezer nieuwe vereeniging in handen, hetgeen ten gevolge had, dat de revolutionaire propaganda al spoedig zulk een agressief karakter aannam, dat de Regeering opnieuw ingreep en Ir. SOEKARNO in 1933 naar Flores verbande. Het jaar daarop werd MOH. HATTA eveneens gearresteerd en naar Boven-Digoel geïnterneerd, later op Banda.

In 1936 werd ook de „*Partai Indonesia*” weer ontbonden. ¹⁵³⁾ De P.P.P.K.I. bestaat nog, doch laat weinig van zich hooren. Dank zij de strenge Regeeringsmaatregelen is het agitatie-verwekkend publiek optreden der revolutionair-nationalisten zoo goed als onmogelijk geworden. In hoeverre zij hun propaganda heimelijk voortzetten is moeilijk na te gaan.

E. *Symptomen van het derde Stadium.*

In het begin van dit artikel merkte ik op, dat de bestudeering van het nationalisme in het Oosten heeft geleerd, dat na een stadium van critieklooze overname van de Westersche cultuur eerst een periode komt van ontworteling der eigen cultuur, gepaard gaande met revolutionair-nationalistische bewegingen, *en daarna een tijd aanbreekt van verdieping van het nationalisme*, door rijpend besef van hetgeen aan de vereischte volksvorming ontbreekt.

Er zijn velen, zoowel in Indië als hier in Nederland, die, althans practisch, heel de inlandsche beweging in Indië beschouwen als een meer of minder heftige vorm van revolutie, die hoe eerder hoe beter onderdrukt dient te worden.¹⁵⁴⁾

Men moet echter niet vergeten, dat het nationalisme, opkomend in een periode van geestelijke conflicten en onder een volk, dat een proces doormaakt van cultureele ontworteling en van desacralisatie op vrijwel ieder terrein van het publieke leven, wel noodzakelijk elementen in zich bergt van revolutionairen aard, die zich *ook zònder het communisme* naar buiten zouden hebben geopenbaard, maar dat dit revolutionairisme incidenteel is, niet principieel, en dat het nationalisme, (mits geleid in goede banen, door het bestuursapparaat van een gouvernement, dat dit proces in zijn ware wezen doorziet en dat daarvoor eventueel dankbaar gebruik maakt van allerlei organisatie's, die tot een organische oplossing van het ontwortelingsprobleem kunnen en willen bijdragen) ook als een noodzakelijk en verblijdend teeken van innerlijk leven *vruchtdragend werkzaam kan zijn* bij het bereiken van het doel der koloniale regeering: de weerbaarmaking van de inheemsche bevolking tot het innemen der door God gewilde positie in het geheel der moderne volkerenwereld.

Nu geef ik onmiddellijk toe, dat het nationalisme in Indië *in veel opzichten een revolutionair karakter heeft gedragen*, en dat de nationalistische beweging in Indië tot op heden nog weinig heeft getoond ook constructief werkzaam te kunnen zijn. Maar ik schrijf dit, behalve aan het veelszins nog ontbreken van de noodige innerlijke kracht, ook toe *aan de doorwerking van de communistische beginselen*, die bijna van meet af aan destructief hebben gewerkt en *veler actie in negatieven zin hebben verteerd*. Tegenover dezen *parasiet van het nationalisme* dient dan ook de bevolking door het Gouvernement te worden beschermd met al de middelen die het daartoe ten dienste staan. En

niemand, die het Indische volk liefheeft en de vele elementen tot nieuwen levensopbouw in zijn nationalisme vreugdevol begroet, zal de Indische Regeering van haar strenge maatregelen tegenover dit revolutionair extremisme eenig verwijt maken; integendeel hij zal het eerder betreuren, dat het blijkbaar niet mogelijk is geweest voor deze onheilvolle factoren reeds jaren te voren de grenzen onverbiddelijk te sluiten.

Maar met gezagshandhaving alleen, hoezeer deze ook moet worden beschouwd als onmisbare voorwaarde, wordt het beoogde doel van het koloniale beleid toch nog niet bereikt. Dit kan alleen wanneer *gezag en vrijheid*, repressie van destructieve en bevordering van constructieve factoren harmonisch samengaan.

Ongetwijfeld moet alles, wat in het huidige ontwikkelingsstadium schadelijk zou kunnen werken, worden geweerd. Maar vooreerst geldt dit evengoed de van buiten komende communistische factor en de excessen van inheemsche zijde als de uitingen, ook in de pers, van sommige Europeanen, die, door gebrek aan innerlijke beschaving of inzicht in de geestelijke gesteldheid der inheemschen en bovendien in superioriteitswaan bevangen, storend inwerken op het aanpassingsproces van Oost en West; en voorts is evenzeer noodig een op realiteitsbesef en inzicht in de huidige wereldconstellatie steunend *positief beleid, dat de in het nationalisme aanwezig zijnde constructief gerichte stuwkrachten weet te stimuleeren en in de juiste banen te voeren*, ook, ja juist dan, wanneer zij uit trachten te grijpen boven de momenteel bereikbare mogelijkheden; een beleid, dat toont de mentaliteit te begrijpen van een bevolking, die, in een overgangsstadium verkeerend, niet alleen eigen kunnen overschat, maar ook in onderschatting van de moeilijkheden aan de weerbaarmaking van een Oostersch volk in dezen tijd verbonden, de regeeringspolitiek maar al te gemakkelijk beschouwt als een struikelblok op den weg tot het bereiken van haar sociaal-economische en politieke aspiratie's en daardoor tot uitlatingen en daden komt, die practisch van die der communisten niet te onderscheiden zijn; een beleid, tenslotte, dat den moed heeft in deze periode van Umsturz aller Werte, die mede door ons tot stand is gekomen, *naast deze inheemschen te gaan staan*, en hen, in het diepe besef van onze verantwoordelijkheid tegenover hen ook in positieven zin, begripvend tegemoet te treden om met hen te trachten een nieuwe geestelijke basis te vinden voor de oude, die zij verloren hebben.¹⁵⁵⁾

Gelukking ontbreekt het in de kringen der nationalisten niet geheel

aan den wil tot opbouwenden arbeid, die voor ons deze houding gemakkelijker maakt. Ik maakte boven reeds melding van enkele resultaten, die op sociaal terrein en op het gebied van het onderwijs zijn bereikt en ik kom er nu nog even op terug, omdat ze er op zouden kunnen wijzen, dat het Indische nationalisme bezig is van het tweede tot het derde stadium over te gaan; hetgeen overigens niet wil zeggen, dat de verschijnselen van de tweede (of eerste) phase nu geheel tot het verleden zouden behooren. De strijd zal blijven, zooals TAGORE dien zoo aangrijpend beschreven heeft in zijn roman „*Das Heim und dit Welt*”, waarin SANDIP a.h.w. het tweede en RADJA NIKHIL het derde stadium van het nationalisme vertegenwoordigt, terwijl BIMALA, de vrouw van NIKHIL, in haar innerlijke levensgeschiedenis de representante is van de inheemsche bevolking, die, door het leed van de door SANDIP ontketende revolutie heen, langzaam rijpt voor de haar wachtende taak in de wereld. ^{155a)}

Ik breng allereerst in herinnering het vele, dat Moehammadijah op paedagogisch en maatschappelijk gebied heeft tot stand gebracht. Gezien de betrekkelijk geringe middelen waarover deze vereeniging beschikken kan, getuigen haar tallooze scholen en klinieken, haar armen- en weezen-verzorging, haar litteratuurverspreiding en jeugdbeweging van een toewijding en idealisme, een zelfverloochening en opofferingsgezindheid, die wel de krachten van verschillende harer leiders vroegtijdig hebben verteerd, maar toch een belofte inhouden voor de toekomst en perspectieven openen voor een gezond nationalisme, dat zijn beste krachten wijdt aan het dienen van het eigen volk.

Voor een deel geldt ditzelfde van Boedi Oetomo. ¹⁵⁶⁾

Daarnaast herinner ik dan nog eens aan het belangrijke werk, dat door de Studieclub te Soerabaja, onder de energieke leiding van Dr. SOETOMO is verricht. Van haar oprichting af heeft deze studieclub zich bezig gehouden met de bestudeering van maatschappelijke problemen, en zij liet het niet bij plannen alleen, maar heeft ook talrijke pogingen gedaan om op dit gebied iets tot stand te brengen, in de overtuiging dat het volk niet door theoretische beschouwing maar door reële voorbeelden alleen kon worden betrokken in den opbouw der maatschappij, onmisbare voorwaarde voor de zelfstandigheid van het Indische volk, ook op politiek gebied. Zoo heeft deze studieclub den stoot gegeven tot oprichting van internaten, van een vrouwen tehuis, een weefschool, een nijverheids-centrale, verschillende coöperatie's en

credietbanken, advies-bureau's voor de woekerbestrijding etc. ¹⁵⁷⁾ Niet zonder reden verwachtte daarom Oud-Gouverneur VAN DER JAGT, blijkens een rede over „*De Inlandsche Beweging*” enkele maanden geleden te Utrecht gehouden, veel goeds van dit soort Studieclubs, m. n. dan van die te Soerabaja. ¹⁵⁸⁾

Voorts mag hier nog genoemd worden de *Federatie van inheemsche coöperatieve vereenigingen* („Persatoean Coöperatie Indonesia”), die haar eerste congres hield in 1929 te Batavia. Op dit eerste congres waren een 40-tal coöperatie's vertegenwoordigd. Sindsdien zijn er nog ettelijke bijgekomen. Het doel dezer federatie is steun te verleen aan verschillende inlandsche industrieën (rijstpellerijen, sigaretten-fabriekjes, hoedenindustrieën, e. d.), het oprichten van coöperatieve winkels, het aanmoedigen van woning-, crediet-, landbouw-, en waroeng-coöperatie's etc. ¹⁵⁹⁾ Op deze wijze verricht de P.C.I. een belangrijk werk ten behoeve van de economische weerbaarmaking van het inheemsche volk, dat op de credit-zijde van de nationalistische bewegingen mag worden geschreven.

In dit verband noem ik ook de tallooze *begrafenisfondsen*, *crediet-en spaarbanken* e. d., die tot in de dessa's toe in de laatste jaren, mede op inheemsch initiatief, tot stand zijn gekomen, als evenzoovele getuigen van het rijpend economisch inzicht ook van de meer eenvoudige Javanen. ¹⁶⁰⁾

Tenslotte maak ik hier dan nog melding van de zgn. „*Taman-Siswobeweging*” van KI ADJAR DEWANTORO, alias R. M. SOEWARDI SOERJANINGRAT.

Ik heb zijn naam reeds genoemd in verband met de door DOUWES DEKKER opgerichte „Indische Partij”, waaruit tevens blijkt, dat KI ADJAR oorspronkelijk een tamelijk revolutionair gezind nationalist is geweest. Hij werd vanwege zijn communistische propaganda dan ook door de Regeering (onder G.G. IDENBURG) verbannen.

In de jaren, die hij daarna in Nederland doorbracht, leerde hij de beteekenis van de Westersche cultuur ook voor het Oosten kennen, en kwam geheel van zijn revolutionaire ideeën terug. Vooral de Montessori-onderwijsmethode maakte indruk op hem. Toen hij dan ook in 1922 naar Java was teruggekeerd, begon hij reeds vrij spoedig met enkele gelijkgezinden een schoolvereeniging op te richten, die de nationale Javaansche onderwijsinrichting, het zgn. pondok-(internaat)-systeem, met de Montessori-methode trachtte te verbinden.

Daar het Westersch-georganiseerd onderwijs er toe leidde, dat het Javaansche kind uit zijn nationale sfeer werd uitgerukt en van zijn eigen milieu vervreemdde, zonder ooit geheel thuis te geraken in de Westersche maatschappij, wilde hij de schoolopvoeding nationaliseeren, door het kind, met gebruikmaking van vele Westersche cultuurelementen, op te voeden in een nationale cultureele en sociale sfeer, waarbij hij overigens alle recht doet wedervaren aan het internationaal verband waarin de moderne wereldsituatie het Javaansche volk heeft gebracht.

Tegenwoordig telt zijn organisatie reeds meer dan 200 lagere scholen (over geheel Indië verspreid), 26 mulo-scholen, 7 kweekscholen en 1 middelbare school.¹⁶¹⁾

Ook deze „Tarman-Siswo-beweging” reken ik te behooren tot de symptomen van het derde stadium van het nationale streven, dat op bezinning en verdieping is gericht.¹⁶²⁾

Overigens is het nationalisme nog zóó *verdeeld*, dat van een „Indonesische staat” evenmin als van een „Indonesisch ras” of een „Indonesisch volk” vooralsnog sprake kan zijn. De onderlinge band, ook in de P.P.P.K.I., is nog zeer los en alleen mogelijk, wanneer quaestie’s als „de verhouding tusschen godsdienst en nationalisme”, „samenwerking of non-coöperatie” e.d. angstvallig buiten de discussie’s worden gehouden. Het einddoel, de onafhankelijkheid van „Indonesia”, is bij allen wel vrijwel gelijk, maar de wegen, waarlangs men dat doel wil bereiken, zijn onderling zoozeer verschillend, dat het minste of geringste meningsverschil de uiterlijke eenheid verbreken kan. Behalve in de doelstelling, de gemeenschappelijke Maleische taal, en het „nationale” lied („Indonesia Raja”) bestaat de eenheid vrijwel alleen in de overkapping van het Nederlandsch gezag.¹⁶³⁾

Met deze korte schets van de Inheemsche beweging meen ik te kunnen volstaan als een voldoende illustratie van hetgeen ik in mijn vorig artikel gezegd heb over de verschillende stadia in de ontwikkeling van het nationalisme en over de onderscheidene factoren, die ons nopen het ontwaken van het Indische nationale bewustzijn te zien als onderdeel van een grooter complex van verschijnselen, dat heel de wereld van het Oosten in onzen tijd omvat.

In het volgend artikel hoop ik dan tenslotte uiteen te zetten, hoe m. i. op grond van Gods Woord en in het licht van onze Anti-revolutionaire beginselen *onze houding* moet zijn tegenover het rassenvraagstuk in

het algemeen en dat van Ned.-Indië in het bijzonder, waarvan het nationalisme één der belangrijkste exponenten is. Daarbij komt dan ook vanzelfsprekend aan de orde de vraag welke de *positie en de taak van onze Regeering in Ned.-Indië* zijn m. n. in dezen tijd; hoe wij hebben te staan *tegenover de inheemsche godsdienst en cultuur*; welke plaats het *onderwijs* en de *zending* innemen bij het vervullen van de regeeringstaak; of, en zoo ja, in hoeverre van een *rascriterium* sprake mag zijn; welke de *houding van de zending tegenover het rassenprobleem* behoort te wezen enz.

Conclusie's:

1. Het nationalisme van Ned. Indië, mede ontstaan als uitvloeisel van de moderne Nederlandsche koloniale politiek van zedelijke roeping, m. n. op onderwijsgebied, is, evenals in de andere koloniale gebieden der wereld, één der exponenten van het aanrakingsproces tusschen Westersche en Oostersche cultuur, welk proces in vele gevallen tot cultureele, moreele en religieuze ontwrichting heeft geleid.

2. Dit nationalisme, dat tevens beschouwd kan worden als een der vormen, waarin de ontwaking van den uit teleurstelling en moreele ontwrichting geboren volkswil der gekleurde rassen zich uit, waardoor zij zich verzetten tegen de als politieke en cultureele overheersching gevoelde leiding van het blanke ras, is in Ned.-Indië ontstaan onder invloed van dezelfde factoren en gegroeid langs dezelfde ontwikkelingslijnen als elders in de koloniale wereld van het Oosten.

3. De factoren van buiten, die het Indische nationalisme hebben beïnvloed en ten deele gedenatureerd, zijn in hoofdzaak tot een drietal terug te brengen, n.l. die, welke verbonden zijn met het problemencomplex binnen den Pacific-cirkel; die, welke ten nauwste samenhangen met de vraagstukken besloten binnen den Oriënt-cirkel; en die, welke ontstaan zijn door de zoowel den Pacific- als den Oriënt-cirkel binnendringende Aziatische politiek van het Sowjet-bewind.

4. De Pacific-factor wordt openbaar in de eerste „nationalistische” vereeniging in Indië, „Boedi Oetomo” (sinds 1935 samengesmolten met de P.B.I. tot de „Partij Indonesia Raja” of „Parindra”), die in haar oprichting, doelstelling en ontwikkeling een onmiskenbaar verband vertoont met de bewegingen in Oost-Azië na de Japansche overwinning op Rusland en m.n. met het nationaal cultureel zelfstandigheidsstreven in India.

5. De Oriënt-factor wordt openbaar in de tweede „nationalistische” vereeniging in Indië, de „Sarèkat Islam”, die door haar pan-islamisme, en in „Moehammadijjah”, die door haar reform-islamisme duidelijk in relatie staan met de verschillende politiek-religieuze bewegingen in de landen, die liggen binnen den Oriëntcirkel.

6. De communistische factor wordt openbaar in de revolutionaire propaganda van de Komintern, die van meet af aan den klassenstrijd met de nationalistische bevrijdingsbeweging zocht te verbinden en ook het nationalisme in Ned. Indië zeer sterk heeft beïnvloed; het minst „Boedi Oetomo” en „Moehammadijjah”, in meerdere mate de „Sarèkat Islam”, het meest de „Sarèkats Rajat”, de „Algemeene Studieclub te Bandoeng” (A.S.B.), de „Partai National Indonesia” (P.N.I.), de „Federatie van Nationalistische vereenigingen in Indië” (P.P.P.K.I.) en de „Partij Indonesia” (Partindo).

Deze gewetenlooze ondermijningsactie van de Komintern heeft Indië bereikt via de „Perhimpoean Indonesia” (P.I.) in Nederland (de Roode Draad in het Westen) en via enkele Oostersche organisatie’s, o. a. ook in Ned. Indië zelf, zooals de „Partij Kommunist Indonesia” (P.K.I.) en de „Revolutionair-Socialistische-Vak-Centrale” (de Roode Draad in het Oosten).

7. De constructieve sociaal-economische en paedagogische arbeid van sommige nationalistische organisatie’s, zooals die van „Moehammadijjah”, van „Boedi Oetomo”, van de „Indonesische Studieclub” (later „Persatoean Bangsa Indonesia”) te Soerabaja, van de „Persatoean Coöperatie Indonesia”, en van de „Taman-Siswo-Beweging” wijst op de mogelijkheid, dat het Indische nationalisme bezig is van het tweede (revolutionaire) stadium naar het derde (van verdieping en bezinning) over te gaan.

8. Aangezien als het primaire doel eener koloniale politiek van zedelijke roeping behoort gesteld te worden het zoeken van het geestelijk en stoffelijk welzijn van de koloniale bevolking, kan men de taak van de Nederlandsch-Indische Regeering ten opzichte van het nationalisme omschrijven eenerzijds als bescherming van de inheemsche bevolking tegen destructieve factoren, door met doelbewuste gezagshandhaving op te treden tegen al de uitingen van revolutionair-nationalistischen aard, anderzijds als weerbaarmaking van de inheemsche bevolking voor de komende aera door met tactvol bestuursbeleid al de uitingen van constructief-nationalistischen aard moreel en mate-

riël te ondersteunen, opdat daardoor het aanpassingsproces van de Oostersche aan de Westersche cultuur op organische wijze, naar eigen levenswetten, moge verlopen, en het Indische volk langzamerhand rijp worde voor het innemen van de door God gewilde positie in het geheel der moderne volkerenwereld.

Deze laatste conclusie is slechts een voorloopige, in zooverre ze in dit artikel wel reeds in enkele woorden is aangeduid, doch pas in het volgende (slot)artikel nader zal worden uitgewerkt.

AANTEKENINGEN EN LITTERATUURVERWIJZINGEN.

¹⁾ J. TH. PETRUS BLUMBERGER, „*De Nationalistische Beweging in Ned. Indië*”, Haarlem, 1931. Id. „*De Communistische Beweging in Ned. Indië*”, 2e dr., Haarlem, 1935.

²⁾ A. W. F. IDENBURG, „*Ons Beginsel voor Koloniale Politiek*” in „*Schrift en Historie*” (goedk. uitg.), Kok, 1929, p. 160.

³⁾ ib. p. 163.

⁴⁾ cf. A. D. A. DE KAT ANGELINO „*Staatkundig Beleid en Bestuurszorg in Ned. Indië*”, I, 1, 's Gravenhage, 1930, p. 8.

⁵⁾ cf. „*De Zending in Oost en West*”, Dl. I, 's Gravenhage, 1935, pp. 9 vv., 20 vv., 27 vv.

⁶⁾ Dat wil daarom niet zeggen, dat van zendingswege in de vorige eeuw zoo heel veel tegen het cultuurstelsel is geprotesteerd. Eerder valt de zwijgzaamheid te dezer zake op. Dr. W. BOSCH, oud-chef van den Indischen geneeskundigen dienst heeft daarvan de zending een ernstig verwijt gemaakt, o. a. in zijn brochure „*Ik wil barmhartigheid en geen offerande*”, Arnhem, 1865. Men dient echter te bedenken, dat juist in dien tijd de zending op Java (ik noem de zending daar, omdat het cultuurstelsel voornamelijk op Java betrekking had) een factor van zeer weinig betekenis was en er slechts enkele zendelingen op Java werkten, bovendien nog verspreid op Oost- en Noord-Java, die, hoezeer wij hen ook mogen hoogachten om hun vromen zin en pioniersarbeid, toch blijkbaar niet van zulk een profetische geaardheid waren, dat ze neigingen vertoonden hun stem in het publiek te verheffen tegen het onrecht, aan de Javanen begaan.

Anderzijds moet hier echter aanstonds aan worden toegevoegd, dat de enkele stemmen, die hier en daar opgingen, niet zonder uitwerking zijn geweest. GROEN VAN PRINSTERER verklaart uitdrukkelijk in zijn „*Parlementaire Studiën en Schetsen*” (dl. III, nr. IX p. 75), dat het mede aan „berigten als die van den zendeling Jansz” te danken is geweest, dat zijn vertrouwen op de konservatief-koloniale politiek werd geschokt en hij tenslotte een bestrijder van het cultuurstelsel is geworden. Ook Minister FRANSEN VAN DER PUTTE, de ijverige bestrijder van het cultuurstelsel, beriep zich op het geschrift van zendeling JANSZ „*Java's Zendingsveld*” (cf. DIEPENHORST, „*Onze Strijd in de Staten-Generaal*”, dl. II, p. 374 v.)

⁷⁾ Behalve den straks nog te noemen EDMUND BURKE mag hier zeker ook worden vermeld de naam van een man als WILBERFORCE.

⁸⁾ EDMUND BURKE „*Speeches*”, 4 vols. ed. Longmans, 1816. BURKE richtte zijn aanklachten voornamelijk tegen het autocratisch beleid van den Gouv. Gen. van Britsch-Indië, WARREN HASTINGS.

⁹⁾ EDM. BURKE, „*Speeches*”, vol. II, p. 411.

¹⁰⁾ H. KRAEMER, „*De Houding van Zending en Christendom in Indië*”, Driebergen, 1930, p. 12.

¹¹⁾ Men zie over den invloed van BURKE op onze Nederlandsche anti-revolutionaire politiek Dr. J. C. W. DE PATER „*Edmund Burke's strijd tegen de Fransche Revolutie en zijn invloed op Nederland*”, Stemmen des Tijds, Xle Jrg., dl. II, pp. 156 vv.; en een artikel van denzelfde in „*Antirevol. Staatk.*” Oct. 1926, voorts Mr. T. DE VRIES, „*Mr. Groen v. Prinsterer in zijne omgeving*”, Leiden, 1908, pp. 50 vv.

¹²⁾ „*Ons Program*”, 2e dr., Amsterdam, 1880, p. 327 (1e dr. p. 963).

¹³⁾ ib. p. 328 (1e dr. p. 964).

¹⁴⁾ Zoo zeer was KUYPER reeds toen van de juistheid van deze stellingen overtuigd, dat hij er aan toe kon voegen: „Dit korte redebeleid is zoo klemmend en doorzichtig, dat, kwamen er geen andere drijfveeren in het spel, reeds hiermee elk moralist zich overtuigd zou achten en, zonder onderscheid, de consciëntie van elke man, die Gods geboden eert, u onvoorwaardelijk zou bijvallen. Weshalve we dan ook geen oogenblik aarzelen, om het innemen van een lager standpunt voor een iegelijk, die in Christus de natien in een nog hooger verband leerde saâmrvatten, alleen bestaanbaar te noemen bij verblindheid door vooroordeel of gemis aan strenge consequentie”. In het volgend artikel hoop ik op de ontwikkeling van Dr. KUYPER's denkbeelden inzake koloniale politiek nader terug te komen. (Zie ook aantt. 27 en 154 en het slot van dit artikel § 3).

¹⁵⁾ Over het cultuurstelsel zie men behalve het artikel „*Cultuurstelsel*” in de Enc. v. Ned. Indië, I², 1917, pp. 545 en de daargenoemde litt. (van Soest, van Deventer, Pierson e. a.) ook H. T. COLENBRANDER „*Koloniale Geschiedenis*”, dl. III, 's Gravenhage, 1926, pp. 37 vv.; G. GONGGRIJP „*Schets eener economische geschiedenis van Ned. Indië*”, Haarlem, 1928, pp. 115 vv.; J. E. STOKVIS, „*Van Wingewest naar zelfbestuur in Ned. Indië*”, Amsterdam, 1922, pp. 57 vv.; P. A. DIEPENHORST, „*Onze Strijd in de Staten-Generaal*”, II, pp. 294 vv. en DE KAT ANGELINO „*Staatkundig Beleid en Bestuurszorg in Ned. Indië*”, I, pp. 25 vv., 489 vv. Zie ook aantt. 27 en 29. Typeerend voor den geest in die dagen is het „*Ontwerp over de middelen, waardoor het mogelijk zoude kunnen gemaakt worden om een groot gedeelte der Nederlandschen nationalen schuld op de Oost-indische koloniën te converteren*” van A. C. E. Tönsen, Groningen, 1842.

¹⁶⁾ Voor MACKAY's houding t.o.v. het cultuurstelsel raadplege men de „*Handelingen der Tweede Kamer 1850/51*”, pp. 437 vv. Hij noemt het cultuurstelsel „Het stelsel der oude Oost-Indische Compagnie”, en, zegt hij: „de geschiedenis leert, dat de Compagnie met en door dit stelsel te gronde ging”. Nog sterker drukt hij zich uit in de „*Algemeene beschouwingen omtrent het regeeringsreglement van 1854*”, als hij zegt: „men moet Indië niet langer beschouwen als een geld- en goudmijn”. En het meest typeerend is zijn uitspraak in een korte bespreking van een amendement van VAN BOSSE, dat tot versterking van de positie van het cultuurstelsel kon leiden: „niet het cultuurstelsel, maar de inlander moet in bescherming worden genomen”. cf. L. W. C. KEUCHENIUS, „*Handelingen der Regeering en der Staten-Generaal betreffende het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië*”, Utrecht, 1907, dl. II, p. 491 v. zie ook: P. A. DIEPENHORST, „*Onze Strijd in de Staten-Generaal*”, II, pp. 311 vv., 317 vv., 327 vv.

¹⁷⁾ Omtrent ELOUT's standpunt zie men DIEPENHORST, „*Onze Strijd in de Staten-Generaal*”, II, pp. 321 vv.

¹⁸⁾ In 1863 had GROEN reeds uitdrukkelijk betoogd, dat „het batig slot voor de zedelijke en stoffelijke welvaart van den Javaan moet wijken”, dat „het cultuurstelsel onvereenigbaar is met de Evangelisatie” en dat „evenals het batig slot ook het cultuurstelsel voor de Evangelisatie moet wijken”, cf. zijn „*Parlementaire Studiën en Schetsen*”, dl. I, No. XIX, p. 9; en de „*Handelingen der*”

Tweede Kamer", 1862/63, pp. 837 vv. Met nadruk stelde GROEN bij de behandeling van de begroting in 1863 de vraag: „was men steeds doordrongen van de gedachte dat de laatste penning in Nederland moest worden gegeven, vóórdat uit Java, met verwaarloozing der wezenlijke behoefte van de Inlanders, een penning werd overgemaakt?" en hij wees er op, dat sedert de invoering van het regeringsreglement jaarlijks ruim f 18.000 voor het volksonderwijs op Java besteed werden, terwijl in die 28 jaren door den arbeid van den Javaan, ongeveer f 500 millioen in de Nederlandsche schatkist was gevloeid. Zie P. A. DIEPENHORST „*Onze Strijd in de Staten-Generaal*", dl. II, A'dam, 1929, pp. 307 vv., 353 vv., 427 vv. en 437 vv.

¹⁹⁾ Om KEUCHENIUS' standpunt te leeren kennen leze men bijv. de „*Proeve van karakterschets van Mr. L. W. C. Keuchenius*" in de „*Ind. Gids*", 18e jrg., 1896, dl. I, van de hand van Mr. O. I. H. GRAAF VAN LIMBURG STIRUM. Reeds in de jaren 1866 en '67 heeft KEUCHENIUS in de Kamer zich onomwonden uitgesproken tegen het cultuurstelsel als „de belichaming van Nederlandsche zelfzucht en geldgierigheid". Later, toen KEUCHENIUS weer naar Indië was teruggekeerd, heeft hij deze meening even beslist verdedigd als hoofdredacteur van het „*Nieuw Bataviaasch Handelsblad*". Men zie ook P. A. DIEPENHORST „*Onze Strijd in de Staten-Generaal*", dl. II, pp. 381 vv., 399 vv. en vooral pp. 418 vv., waar DIEPENHORST uitvoerige citaten geeft uit KEUCHENIUS' geschriften „*Brief aan eenen Kiezer*" en „*Eene stem in Indië ook tot Nederland*", 's Gravenhage, 1869. Men zie voorts F. L. RUTGERS „*Levensbericht van Mr. L. W. C. Keuchenius*" in Bijdr. tot de Hand. v. d. Mij. d. Ned. Lett., Leiden, 1895, pp. 243 vv.

²⁰⁾ a. w., dl. II, p. 438.

²¹⁾ Het zal misschien vele antirevolutionairen in onzen tijd bevreemden, dat GROEN c.s. niet aanstonds zich aan de zijde hebben geschaard van degenen, die het cultuurstelsel bestreden. Niet alleen BURKE immers, die in vele opzichten op GROEN zulk een grooten invloed heeft uitgeoefend, had de exploitatie-politiek van een vroegere periode in profetische bewoordingen veroordeeld, maar ook ten onzent had omstreeks dienzelfden tijd DIRK VAN HOGENDORP in zijn „*Stukken rakende den tegenwoordigen toestand*" (van 1801) hervormingsideeën ontwikkeld, die tot een algeheele breuk met het Compagnie-stelsel zouden hebben geleid. Hij wenschte handelsvrijheid, afschaffing der heerendiensten en gedwongen leverantiën, rechtszekerheid voor de inheemschen en vrijheid om over hun persoon en arbeid zelf te beschikken, invoering van een vaste belasting voor de Inlanders en toekenning van individueelen eigendom of erfpacht.

Met VAN HOGENDORP sympathiseerde o. a. MUNTINGHE, die later als Raffles' vertrouwde raadsman zulk een belangrijke rol zou spelen in de hervormingen, welke onder het Britsche tusschenbestuur (1811—1816) zouden tot stand komen of worden ontworpen.

Trouwens ook in de publicatie's van Commissarissen-Generaal, na de teruggave van Indië door Engeland aan Nederland, van 1816 en 1817, lezen we: „Wij hebben in uitdrukkelijken last van den Koning om de inlandsche bevolking tegen alle willekeur te beschermen, haar lot te verbeteren, haar het genot van eigendom en de vruchten van haren handenarbeid te verzekeren..." En de regeringsreglementen van 1818, 1827 en 1830 waren in dezen zelfden geest opgesteld. Ook het R.R. van 1854 erkende uitdrukkelijk de bevolkingsbelangen en rechten en in de debatten was dit door VAN HOËVELL en THORBECKE ook duidelijk naar voren gebracht. (cf. COLENBRANDER, „*Koloniale Geschiedenis*", dl. I, pp. 304 vv.; DE KAT ANGELINO „*Staatkundig Beleid en Bestuurszorg*", dl. I, pp. 21 vv. en H. COLIJN, „*Staatkundige Hervormingen in Ned. Indië*", Kampen, 1918, pp. 11 vv.).

Dit alles kon ook GROEN niet onbekend zijn geweest. M. i. is de weifelende houding van GROEN alleen te verklaren uit het feit, dat hij al a priori huiverig

stond tegenover alles, wat van de zijde der Fransche revolutie, met haar streven naar vrijheid en gelijkheid, tot ons kwam en zoo ook tegenover de liberale koloniale theorieën van zijn tijd, die daarmede een wezenlijke verwantschap vertoonden, en voorts uit het feit dat hij te weinig op de hoogte was met de gevolgen van het cultuurstelsel, dat naar zijn opzet, althans wat den uiterlijken schijn betrof, nog niet zoo slecht was, en hem in de gegeven omstandigheden de eenig mogelijke oplossing toescheen. Bovendien had MUNTINGHE zelf in 1825, bitter ontgoocheld door de resultaten van de toepassing der vrijheidsbeginselen, verklaard „dat men ziende blind zou moeten willen zijn, om niet eene spoedige en dadelijke verlating van dit stelsel allerwenschelijkst te keuren.”

Toch valt het m. i. niet te ontkennen, en we kunnen dat niet anders dan be-
treuren, dat GROEN, althans in den aanvang, voor de bepaling van zijn houding tegenover het cultuurstelsel, meer gelet heeft op het adagium „tegen de revolutie”, dan op de consequentie's van de positieve belijdenis van het tweede deel dezer leuze: „het evangelie”, in de concrete situatie van de koloniale wan-
toestanden, waarvoor hij geplaatst werd. (Zie ook aant. 25).

²²⁾ Ook al moest KUYPER in dezen eersten tijd nog een afzonderlijken para-
graaf wijden aan zijn „Dissentieërende geestverwanten”, zie „*Ons Program*”, 2e dr., pp. 319 vv. (1e dr. pp. 955 vv.)

²³⁾ Zie voor wat KUYPER betreft de aantt. 114 en 27; en voor COLIJN o. a. aant. 154. In het slotartikel over ons standpunt tegenover het rassenvraagstuk en de koloniale politiek, hoop ik op een en ander nader terug te komen.

²⁴⁾ cf. Art. XVIII van het oude „*Program*”: „Voor zooveel het koloniale vraagstuk aanbelangt, belijdt zij, dat de baatzuchtige neiging van onze staat-
kunde, om de koloniën voor de kas van onze Staat of van den particulier te exploiteeren, *dient plaats te maken voor een staatkunde van zedelijke verplichting...*” Volgens de latere redactie luidt deze zinsnede: „Voor zooveel het koloniale vraagstuk aanbelangt, dankt zij God, dat de aloude baatzuchtige neiging om de koloniën voor de kas van den Staat of voor den particulier uit te buiten, mede onder den drang van het Antirevolutionaire staatsbeleid, *almeer plaats heeft gemaakt voor een staatkunde van zedelijke roeping...*”

²⁵⁾ cf. DIEPENHORST, a. w., dl. II, p. 361 v., die van GROEN de uitspraak citeert: „Weinig ervaren in de Indische zaken houd ik mij liever aan de denk-
beelden van VAN DEN BOSCH en van VAN ALPHEN in zijn vermaarde rede van 1826. Ik hel steeds over tot de gedachte, dat de beste grondslag, ook voor het toekomstig beheer van Java, in het stelsel van VAN DEN BOSCH, gezuiverd van misbruik en overdrijving, moet worden gezocht.” (Zie ook aant. 21).

Ook KEUCHENIUS, die in zijn veroordeeling van het cultuurstelsel overigens niet zulk een weifeling heeft gekend als GROEN, pleit toch voor een „lange-
zame loslating”, waarbij voor den Nederlandschen Staat de gelegenheid zou open blijven zich „door exploitatie van den woest liggenden bodem van Indië aanzienlijke en telkens aangroeiende voordeelen” te verschaffen. (cf. zijn „*Brief aan eenen Kiezer*”, Leiden, 1868, p. 16 v.).

²⁶⁾ „*Ons Program*”, 2e dr. p. 327. (1e dr. p. 963)

²⁷⁾ ib. p. 328 v. De *aanleiding* was behoefte aan geld voor de schatkist van het rijk. KUYPER herinnert daarbij aan het advies van BAUD „dat desnoods wat onzedelijk op den Javaan werkte en hem zijn eigen sociale toekomst deed verspelen, doorgezet en in stand moest gehouden, ter wille van Neêrlands financieel belang. Reeds dit vitium originis, zegt KUYPER, „drukt op heel dit stelsel een stempel, waarom het als verboden waar strengelijk geweerd dient op alle grens van het Christelijk terrein.”

En het verkeerde *beginfel*, waarom het dient veroordeeld, was: „gedwongen prijs van een in gedwongen arbeid op Rijksdomein geteeld product”. Men

dwong den Javaan een onbetaald gebleven arbeid af, teneinde de ontredderde vaderlandsche financiën op streek te brengen, en „ons een rijksweelde te veroorloven, die ons politiek gestel bedierf.”

Dit stelsel nu, zegt KUYPER, zou „ook al had het niet dan goede vruchten voor Rijk en Kolonie beide afgeworpen, van uit ons standpunt niettemin reeds om het beginsel zelf moeten veroordeeld worden”. Wie zulk een ondernemen bestaat „pleegt revolutie” (omdat hij „het organisme van het volksleven onttrekt aan zijn natuurlijk inwonende levenswet”). Het cultuurstelsel heeft er toe meegewerkt „dat de conscientie der natie vereeltte”, in plaats van dat het veredeld werd, en het heeft „*het besef van de roeping, die we tegenover God aan onze Koloniën te volbrengen hadden allengs in den goudroes doen uitslijten*” (curs. van mij, H. B.). Als eindconclusie stelt KUYPER dan dat een zich verzoenen van den consequenten antirevolutionair met het cultuurstelsel onmogelijk is. Hij dient niet te vragen: „wat Java ons geeft?”, maar alleen: „Wat wil God, dat we voor Java zijn zullen”. En zoo kiest KUYPER voor het stelsel van de voorgid, waarbij de kerstening van Indië het uitgangspunt behoort te zijn.

²⁸⁾ „*Ons Program*”, 2e dr., p. 333. (1e dr. p. 969)

²⁹⁾ Bij de beoordeeling van het Cultuurstelsel diene men overigens twee zaken niet uit het oog te verliezen:

a. dat bij alle veroordeeling van aanleiding, wezen en beginsel (zie aant. 21), de opzet van dit stelsel toch van dien aard was, dat het, indien aan de bepalingen streng de hand was gehouden, zeker niet tot de wantoestanden zou hebben geleid, die het in later jaren berucht hebben gemaakt.

b. dat we het cultuurstelsel (en dat geldt in nog sterkere mate voor de exploitatiepolitiek van de O. I. Compagnie) hebben te bezien in het kader van de toenmaals algemeen heerschende opvattingen. Laten we niet vergeten, dat lijfeigenschap en erfonderdanigheid in vele Europeesche landen pas in de 19e eeuw zijn verdwenen. DE KAT ANGELINO vermeldt, in het eerste deel van zijn „*Staatkundig Beleid en Bestuurszorg in Ned. Indië*”, dat DE TOCQUEVILLE in „*l'Ancien Régime et la Révolution*” de positie van den Franschen boer vóór de revolutie beschreef aan de hand van gegevens, welke nog in 1865 den oud-resident Jhr. VAN DER WIJCK noopten tot de veronderstelling, dat de toestand van den Europeeschen boer, ruim een halve eeuw tevoren, veel ongunstiger was, dan die waarin de Javaan in zijn tijd verkeerde.

³⁰⁾ cf. H. COLIJN „*Ons Program van Beginselen*”, in *De Standaard* van 16 Aug. 1932.

³¹⁾ cf. H. KROESKAMP „*Het Onderwijs in Indië*”, *Antirev. Staatk.* 1e kw. 1933, pp. 1 vv.

³²⁾ Daarmee bedoel ik niet te zeggen, dat het onderwijs de eenige factor is, die tot de botsing tusschen Oostersche en Westersche cultuur geleid heeft. De verschillende bestuursmaatregelen, de voorschriften voor hygiëne, de voorzieningen op sociaal en economisch gebied e.d. hebben ook zeer veel bijgedragen. Maar ik beperk mij hier tot dezen m.i. meest belangrijken factor: het onderwijs. Wie meer wil weten ook van de andere factoren, moge ik verwijzen naar DE KAT ANGELINO's „*Staatkundig Beleid en Bestuurszorg in Ned. Indië*”, dl. I, pp. 934 vv., 1006 vv. en de desbetreffende hoofdstukken in het tweede deel.

Over het onderwijs in Indië bestaat wel wat litteratuur. Behalve de in den tekst van dit artikel aangehaalde litteratuur en het uitvoerig artikel „*Onderwijs*” in de Enc. v. Ned. Indië (dl. III pp. 90—133) noem ik nog J. H. F. KOHLBRUGGE, „*Welken weg moeten wij volgen om den Javaan te ontwikkelen?*” 's Gravenhage, 1908; R. SOETAN CASAJANGAN „*Verbeterd inlandsch Onderwijs*”, 's Gravenhage, 1911; E. C. V. D. ENDE „*Fundamenteele en Actueele Indische Onderwijsbeschouwingen*”, *Ind. Gids*, Mei en Juni 1931; K. F. CREUTZBERG „*Enkele grepen*

uit de Indische Onderwijspolitiek", Ind. Gids, Jan., 1923; J. A. JONKMAN „Indo-nesisch-nationale grondslag van het Onderwijs ten dienste der inlandsche bevolking", Utrecht, 1918; T. LOUWERIER „Ontwerp voor een Indiese School op Psychologische Grondslag"; G. J. NIEUWENHUIS „Grondslagen van een Indisch Onderwijstelsel", 1922; id. „Opvoeding tot Autonomie", 1923; P. BERGMAYER „De Betekenis van het Bijzonder Onderwijs in Ned. Indië" Ind. Gen., Dec. 1927; J. W. F. v. D. MEULEN „Het Onderwijstelsel in Ned. Indië", Wetensch. Bladen, 1929; D. BRILMAN „Het Zendingsonderwijs op de Sangi- en Talaudeilanden", Tijdschr. voor Zend. Wet., 1932, 4e st. pp. 284 vv.; H. A. v. ANDEL, „De Vrijheid van het Christelijk Onderwijs", Inleiding en bespr. op de Algem. Verg. van de C.O.V. te Bandoeng, 1932; H. KRAEMER „Het Volksonderwijs en de Crisis", Kol. Studiën, 17e Jrg, nr. 2, April 1933 en JOH. VAN HULZEN „Over het onderwijs in Ned. Indië", Paedag. Tijdschr. Sept. 1936 vv. Van belang zijn ook de jongste debatten in de Tweede Kamer van het onderwijs in Indië, en de beantwoording van den Minister van Koloniën, Dr. H. COLIJN, waarin o.a. gewezen werd op het groote belang van het volksonderwijs, dat niet moet dienen tot het bijbrengen van westersche kennis maar tot het verstevigen van het eigen cultuurleven in een eigen sfeer.

³³⁾ cf. S. KALFF „Indische Scholen onder de Oost-Indische Compagnie", in serie no. 4 van „Onze Koloniën" (red. R. A. van Sandick), 1919.

³⁴⁾ Wel had DAENDELS aan de regenten van het voormalige gouvernement Java's Noord-Oostkust een instructie gegeven om voor het onderwijs van de jeugd „in de zeden, gewoontens, wetten en godsdienstige begrippen van den Javaan" te zorgen, maar aan die instructies is nooit uitvoering gegeven. cf. J. MUNNINCK „Dit deden onze vaders in de vorige eeuw aan het volksonderrigt op Ceylon; wat staat ons, Nederlanders, thans vooral op Java te doen?" Utrecht, 1849.

³⁵⁾ cf. *Publicaties der Hollandsch-Inlandsche Onderwijs-Commissie*, No. 9, 1e st. p. 2 (voor deze H.I.O. Comm. zie men aant. 81).

³⁶⁾ ib. pp. 8 vv. Zie ook KROESKAMP, a.a. p. 4.

³⁷⁾ Publicatie No. 12, p. 1.

³⁸⁾ Publicatie no. 9, 1e st. p. 10.

³⁹⁾ ib. pp. 13 vv., KROESKAMP, a.a. p. 4 v.

⁴⁰⁾ Een merkwaardige tegenstelling daarmee vormde het zendingsonderwijs, dat in het midden der 19e eeuw juist een buitengewone activiteit ontwikkelde en door verschillende regeeringsambtenaren dan ook aan het Gouvernement ten voorbeeld werd gesteld. Ik herinner hier b.v. aan het rapport van inspecteur VERBEEK PISTORIUS (cf. KROESKAMP, a.a. p. 7 v., 15 v.). Men zie ook de in aant. 32 genoemde artikelen van BRILMAN en BERGMAYER.

⁴¹⁾ Zie aant. 18 en 69.

⁴²⁾ Zoo sprak het Kon. Besluit van 3 Mei 1871, dat voor het eerst het inlandsch onderwijs aan een wettelijke regeling onderwierp, (in 1867 was het Departement van Onderwijs ingesteld) van onderwijs „aan de kinderen der inlandsche hoofden, alsmede der verdere inlandsche bevolking".

In de periode 1880—'90, toen economische omstandigheden de noodzaak van bezuiniging brachten, rees zelfs de gedachte, dat de overheid zich moest beperken tot onderwijs aan de bovenlaag der maatschappij en dat het volksonderwijs moest worden overgelaten aan het particuliere of locale initiatief en aan de kerk.

Behalve door de genoemde practische reden werd deze gedachte gevoed door de overweging, dat het elementaire onderwijs slechts vrucht zou dragen, indien het een godsdienstige basis had (cf. Publ. no. 12, p. 2 v., no. 9, 2e st. p. 6 v.).

⁴³⁾ Publ. no. 9, 2e st. p. 15; DE KAT ANGELINO, a.w., dl. II, pp. 227 vv.

⁴⁴⁾ cf. Onderwijsstatistiek 1928, tab. 9 en Publ. no. 8, tabel XI.

Van gemiddeld ruim 200000 leerlingen in de periode van 1905—1909 klom het aantal in de periode van 1910—1914 tot bijna 460000; en in 1928 tot meer dan $\frac{1}{2}$ miljoen, waarvan ruim $\frac{2}{3}$ gedeelte op de volksscholen, en bijna $\frac{1}{3}$ op de standaardscholen. Blijkens de onderwijsstatistiek over 1933—'34 (Mededeeling nr. 133 van het Centraal Kantoor voor de Statistiek) waren er in 1934 bijna 20.000 scholen voor Inlandsch lager onderwijs met bijna 40.000 leerkrachten en bijna 2 miljoen leerlingen (de juiste getallen zijn resp. 19.322, 38.638 en 1.815.110).

⁴⁵⁾ cf. DE KAT ANGELINO, a. w. dl. II, pp. 232 vv.

⁴⁶⁾ Publ. no. 9, 2e st. pp. 44 vv. DE KAT ANGELINO, a. w. dl. II, pp. 240 vv.

⁴⁷⁾ DE KAT ANGELINO, a. w., dl. II, pp. 238 vv.

⁴⁸⁾ DE KAT ANGELINO, a. w., dl. II, p. 230.

⁴⁹⁾ cf. W. F. STUTTERHEIM „*lets over de Cultuurbasis onzer leerlingen*”, Publ. Bur. Ond. Raad, no. XII, Batavia, 1931; en DE KAT ANGELINO, a. w., dl. II, pp. 233 vv.

⁵⁰⁾ Publ. no. 12, p. 4 v., no. 9, 1e st. p. 2 v., 16 vv., 37 vv., 42 v. 50 vv., 2e st., p. 21 v.

⁵¹⁾ Publ. no. 12 p. 7.

⁵²⁾ Publ. no. 9, 2e st., p. 43 v.

⁵³⁾ Publ. no. 9, 2e st., p. 64 v.

⁵⁴⁾ KROESKAMP, a. a. p. 11, DE KAT ANGELINO, a. w. dl. II, pp. 233 vv.

⁵⁵⁾ Publ. no. 9, 2e st. p. 65 v. De H.I.S. was, evenals haar voorgangster, de inlandsche 1e klasseschool, in de eerste plaats bestemd voor die inheemsche leerlingen, „wier ouders door ambt, afkomst, gegoedheid of opleiding op den voorgrond treden” (Publ. no. 9, 2e st. p. 70 v.). Het karakter van onderwijs aan de bovenlagen der maatschappij heeft het Nederlandsch onderwijs aan inheemschen pas verloren, toen in 1921 naast de H.I.S. de schakelschool (S.S.) in het leven werd geroepen, die haar leerlingen betreft uit de leerlingen van de 3e klas der inlandsche scholen en ze in 5 jaar tot dezelfde hoogte voert als de H.I.S. rechtstreeks in 7 jaar bereikt (Publ. no. 12, p. 8, no. 9, 2e st. p. 81 v.). De huidige stand van zaken is dus zóó, dat de inlandsche bevolking een „*westersche*” schoolopleiding kan verkrijgen door middel van vier schooltypen: de (*althans in theorie*) meer aristocratische H.I.S. (voor de bovenlaag der inheemsche bevolking); de meer democratische S.S. (voor de besten uit de benedenlaag); de E.L.S. (voor de inheemsche élite, die min of meer met de Europeanen is geassimileerd) en dan nog de „speciale school” voor bijzondere groepen van inheemschen (christen-Ambonneezen, Menadoneezen, soldatenkinderen e. d.).

⁵⁶⁾ Zie aant. 62 en DE KAT ANGELINO, a. w. dl. II, pp. 257 vv.

⁵⁷⁾ Hoezeer de zorg voor het onderwijs in zijn geheel is voortgeschreden in den loop der laatste 75 jaren, blijkt wel uit het feit, dat de kosten daarvan, voorzoover gedragen door het Gouvernement, in 1930 reeds de f 50 miljoen overschreden. In 1900 bedroegen de kosten ongeveer f 4 miljoen, in 1860 nauwelijks f 18.000.— (cf. DE KAT ANGELINO, a. w. dl. II, p. 283, no. 1).

⁵⁸⁾ Voor de ontwikkeling van het Mulo en voorbereidend hooger onderwijs zie men DE KAT ANGELINO, a. w. dl. II, pp. 276 vv.

Een interessant overzicht van het Europeesch onderwijs in de jaren omstreeks 1870 vindt men in Dr. W. B. J. v. Eyk „*Het Openbaar Lager Onderwijs voor Europeanen in Ned. Indië*”, Deventer, 1870.

Voor het middelbaar onderwijs in het algemeen zie men: Dr. J. C. DE HAAN „*Het Middelbaar Onderwijs in Ned. Indië vóór 50 jaar en thans*” in de Jubileumuitgave van de „Indische Gids” Amsterdam 1929 pp. 140 vv. en voorts het overzicht in „*Neerlands Indië*” van COLIJN-STIBBE, en in het Gedenkboek 1898—1923, Voorschoten, 1923, m. n. pp. 634 vv.

⁵⁹⁾ De A.M.S. vormt de voortzetting van de Muloschool. Het einddiploma geeft in het algemeen dezelfde rechten als dat der H.B.S. De A.M.S. werd gesplitst in een wiskundige afd. (B) en een cultuurwetenschappelijke (A I) en een Westersch-klassieke (A II). De Oostersch-klassieke afdeling beoogde door westersch-wetenschappelijke methoden de leerlingen te brengen tot herwinning van de eigen cultuur en bracht dus een nieuw element in het onderwijssysteem. „een edele vrucht van ware synthesepolitiek”, zooals DE KAT ANGELINO zegt (a. w. dl. II p. 277). Uit de practijk is wel gebleken, dat de A.M.S. groote aantrekkingskracht vormt voor de inheemschen en meer dan de H.B.S. (die voornamelijk door de Europeesche kinderen wordt bezocht) voor hen de brug vormt naar de hoogere en hoogste regionen van het onderwijs.

⁶⁰⁾ In 1928 bedroeg het aantal leerlingen van de E.L.S. bijna 44.000, van de H.C.S. bijna 20.000, van de H.I.S. ruim 65.000, van de speciale scholen ruim 2500, van de S.S. ruim 4000, van de Mulo ruim 10.000, van de H.B.S. met 3 j. c. bijna 700, m. 5 j. c. ruim 2000, van de A.M.S. 880, en van het Lyceum 340. Volgens de onderwijsstatistiek 1933/34 waren er in 1934: 734 scholen voor westersch lager onderwijs met 4.358 leerkrachten en 143.245 leerlingen. M.U.L.O., H.B.S. etc. waren er 85 met 791 leerkrachten en 16.369 leerlingen.

⁶¹⁾ cf. W. F. STUTTERHEIM „*lets over de Cultuurbasis onzer leerlingen*”, en DE KAT ANGELINO, „*Staatkundig Beleid*”, I, pp. 895 vv., vooral 918 vv.

⁶²⁾ De drang naar onderwijs wordt in alle lagen der bevolking steeds sterker. Tal van inheemsche vereenigingen hebben de bevordering van het onderwijs als een der voornaamste punten op hun program staan. Het onderwijs beschouwt men niet ten onrechte als het groote middel tot verheffing van het volk.

Men ziet dan ook met leede oogen aan, dat de bezuinigingspolitiek der regeering ook op het terrein van het onderwijs tot versobering dringt. Vooral de terugdringing van het Nederlandsch als voertaal op de H.I.S. wordt als een groote achteruitgang beschouwd, en verwekte onrust onder de inheemsche bevolking. ISKANDER DINATA verklaarde openlijk bij de behandeling van de onderwijsbegroting voor 1936 in den Volksraad, dat „de onderwijspolitiek der Regeering van inheemsche zijde met wantrouwen werd gevolgd”; SOETARDJO noemde Ned. Indië met zijn 93.3 % analphabeten het meest achterlijke land ter wereld; en zelfs Dr. MOELIA sprak van een „liquidatie van het volledige Inlandsche onderwijs” in verband met de door de Regeering voorgestelde splitsing der standaard scholen. De oppositie van inheemsche zijde leidde tot de verwerping van de onderwijsbegroting in den Volksraad. (Zie ook aant. 81).

⁶³⁾ cf. DE KAT ANGELINO, a. w. dl. II pp. 227, 259.

⁶⁴⁾ In 1927 omgezet in een Geneeskundige Hoogeschool. Het artsdiploma van de Geneesk. Hoogeschool geeft dezelfde bevoegdheden als de Nederlandsche arts geniet. Het diploma van een „Indisch arts” (abituriënt van de Nias en de vroegere Stovia) kan in Nederland vrijstelling geven van het doctoraal examen in de Medische faculteit.

⁶⁵⁾ De omzetting van de in 1878 opgerichte zgn. Hoofdenscholen, die voortgezet onderwijs beoogden te geven aan de inlandsche aristocratie met het oog op de ambtenaarsopleiding. (cf. Publ. no. 9, 1e st. p. 71 v.).

⁶⁶⁾ Opgericht in 1913. Zie aant. 64.

⁶⁷⁾ De Technische Hoogeschool te Bandoeng werd in 1920 geopend. Het eindexamen geeft het getuigschrift van civiel ingenieur, dat voor den Landsdienst dezelfde rechten geeft als het overeenkomstig Delftsch ingenieursdiploma. In 1928 waren 75 studenten ingeschreven.

De Rechtshoogeschool te Batavia werd in 1924 geopend. Door het doctoraal-examen verkrijgt men den titel van Meester in de rechten, gelijkstaande met de in Nederland verworven meestertitel. Het aantal studnten bedroeg in 1928 bijna 140.

Voor de Geneeskundige Hoogeschool zie aant. 64. Het aantal studenten bedroeg in 1928 bijna 50.

In 1934 telden de drie bovengenoemde hooger-onderwijs-inrichtingen in totaal 81 hoogleeraren met 851 studenten. In den laatsten tijd wordt de oprichting ook van een „Economische Faculteit” in Indië bepleit (cf. W. MONS in „*Koloniale Studiën*”, Apr. 1937).

⁶⁸) H. COLIJN „*Koloniale vraagstukken van heden en morgen*”, Amsterdam, 1928, p. 12.

⁶⁹) cf. DE KAT ANGELINO, „*Staatkundig Beleid etc.*” I, pp. 927 vv.

⁷⁰) Het vroeger reeds genoemde boek van PITT. RIVERS, „*The Clash of Culture and the Contact of Races*”, London, 1927, geeft vele voorbeelden van zulke cultuurconflicten, m.n. in de hoofdstukken over „*The Native Problem*”, § 2 en 3 (pp. 28 vv. en 35 vv.) en over de „*Psychological Factors*” (pp. 142 vv. en 162 vv.). Zie ook het straks nog nader te behandelen „*Sumatra's Westkust Rapport*” (1928), opgesteld door Prof. B. SCHRIEKE, dat een duidelijke analyse geeft van een maatschappij in crisisphase (een kort overzicht van den inhoud vindt men in aant. 127) en diens studie „*The effect of Western Influence on native civilisations in the Malay Archipelago*”, Batavia, 1929. Voorts Dr. H. KRAEMER „*Beschouwingen met betrekking tot de Inheemsche Beweging*”, Kol. Stud. XI (1927) pp. 4 vv., 10 vv. en van denzelfde „*De Verhouding tusschen Oost en West*”, verslag N.C.S.V. conferentie 1928. Tenslotte: BASIL MATTHEWS „*East and West, Conflict or Cooperation*”, 1936, passim, en W. PATON, „*Christianity in the Eastern conflicts*”, London, 1937, pp. 80 vv., 184 vv. (cf. ook aant. 74 en 75).

⁷¹) Lord RONALDSHAY „*The Heart of Aryavarta*” pp. 45 vv.

⁷²) Hoezeer het Westersch onderwijs de inheemschen vaak vervreemdt van hun eigen milieu en cultuur, kan ieder opmerken, die met de westersch opgevoede Nederlandsch Indiërs in aanraking komt. In Holland studeerende inheemsche studenten kennen vaak hun eigen taal en letterschrift niet meer! Westersch opgeleide inheemsche bestuursambtenaren zijn niet zelden aan het dagelijksch leven en bedrijf van de Javanen in hun eigen ressort ontgroeid! Dat zulk een vervreemding van het eigen volk een ernstige handicap vormt voor een goede bestuurszorg behoeft hier nauwelijks gezegd te worden. Gedurende de 6 jaar, die ik in Indië doorbracht, beluisterde ik meermalen de klacht in de dessa, dat het tegenwoordige inlandsche B.B. in vele gevallen niet meer op de hoogte is met de meest elementaire nooden en behoeften van het volk (cf. ook aant. 74).

⁷³) Er zijn zelfs nu nog onder de meest vooraanstaande leiders op onderwijsgebied verschillenden, die bewust streven naar Westersch onderwijs, dat met het inheemsche milieu of althans met de inheemsche cultuur vrijwel geen rekening houdt. Men zie daarover mijn artikelen over „*De beteekenis van de kennis der Javaansche cultuur voor het verstaan van de Javaansche levensvisie*” in „*De Macedoniër*”, jrg. 36.

⁷⁴) cf. DE KAT ANGELINO, a.w. dl. I, 2 pp. 885 vv., waar deze schrijver handelt over de eerste van de drie hefbomen der koloniale staatkunde: het onderwijs; m.n. dat gedeelte, waarin hij spreekt over de denationalisatie en de verwestersching ten gevolge van het onderwijs (pp. 897 vv.). Zie ook MAYHEW „*The Education of India*”, 1926, (MAYHEW zegt in zijn boek ergens, dat men het onderwijs niet als een fout mag aanrekenen, dat het onrust verwekte, maar dat „*it has never touched the real heart of India*”); men zie voorts het artikel van R. M. Mr. SOERIPTO over „*De Geest onder de Indonesische studenten in Nederland*” in de Jub. uitg. van „*De Ind. Gids*”, A'dam, 1929, pp. 275 vv.; Dr. KRAEMER „*Beschouwingen met betrekking tot de Inheemsche Beweging*”, Kol. Stud. 1927, pp. 8 vv. en B. MALINOWSKI „*Native Education and Culture Contact*” (The Int. Rev. of Missions, Oct. 1936).

⁷⁵⁾ cf. DE KAT ANGELINO I, 1, p. 73. Zie ook aant. 70 en voorts J. H. F. KOHLBRUGGE „*De Inlandsche Beweging en de Onrust in Indië*”, Utrecht, 1927, pp. 15 vv. J. C. KIELSTRA „*Het Koloniale Vraagstuk van dezen tijd*”, Haarlem, 1928, pp. 8 vv. Ir. W. F. STAARGAARD „*Oost en West in Ned. Indië*”, Haarlem, 1928; het hoofdstuk „*De moderniseering van de primitieve wereld*” in de „*Inleiding tot de Ethnologie van de Indische Archipel*” van Dr. J. PH. DUYVENDAK, Wolters, 1935, pp. 167 vv.; W. FREYTAG „*Volk en Godsdienst in de Omwenteling van Azië*” (vert. uit „*Die Furche*”) in „*De Opwekker*”, Nov. 1936 en de zeer instructieve beschrijving van het conflict tusschen Oostersche en Westersche cultuur in de laatste decennia in de inaugureele oratie van Prof. B. J. O. SCHRIEKE aan de Univ. te Amsterdam over „*Koloniale Volkenkunde en Volkenkunde van Ned. Indië*”, Wolters, 1936, pp. 12—23.

⁷⁶⁾ DE KAT ANGELINO, t. a. p. Zie ook COLIJN, „*Koloniale Vraagstukken van Heden en Morgen*”, pp. 12 vv.

⁷⁷⁾ COLENBRANDER, *Koloniale Geschiedenis*, Dl. III, p. 128.

⁷⁸⁾ J. E. STOKVIS, „*Van Wingewest naar Zelfbestuur in Ned. Indië*”, A'dam, 1922, p. 118.

In zijn studie over het „*Nationalisme in Ned. Indië*” (Haarlem, 1928, p. 9) wijst Dr. D. J. HULSHOFF POL op het feit, dat de Regeering door haar onderwijs-politiek, i.c. door de oprichting van de Stovia, zelf den stoot heeft gegeven tot het ontstaan van het nationalisme, i.c. B.O. Door den geregelde omgang der Jav. studenten met Nederlandsche artsen werden hun als vanzelf allerlei Westersche democratische begrippen bijgebracht.

Een duidelijke schets van de verschillende economische en sociale factoren, die tot het ontstaan van de nationalistische beweging in Indië in het algemeen (en zoo ook van B.O.) hebben geleid, vindt men in „*The Effect of the War upon the Colonies*” van Prof. J. C. CARPENTIER ALTING (Vol. III van de „*Economy and Social History of the World War*”) New Haven, 1928, Ch. V „*The Social and political development of the population of the Netherlands East Indies Since 1900*”. (a. w. pp. 49 vv.).

⁷⁹⁾ cf. „*Soembangsih*”, Gedenkboek Boedi-Oetomo, 1908—1918 en BLUMBERGER, „*De Nationalistische Beweging*”, p. 20.

⁸⁰⁾ ib. p. 21.

⁸¹⁾ In verband hiermee is vermeldenswaardig de resolutie, die B.O. op haar Kerstcongres van 1930 aannam tegen het „herordeningsplan-SCHRIEKE”.

Dit reorganisatie-plan was het uitvloeisel van de voorstellen der „Hollandsch-Inlandsche Onderwijs-Commissie”, die onder voorzitterschap van Prof. Dr. B. J. O. SCHRIEKE, van advies had te dienen i.z. de maatschappelijke behoefte aan lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal voor de inheemsche bevolking, en uit wier publicaties ik boven verschillende aanhalingen deed. Lid van die commissie was o. a. ook de voorzitter van B.O., KOESOEMA OETOJO.

In deze resolutie sprak B.O. zich uit tegen het reorganisatie-voorstel op grond van de volgende overwegingen:

1. dat het herordeningsplan er niet naar streeft om den grondslag van het onderwijs aan Indonesiërs in het algemeen en van het lager onderwijs voor deze volksgroepen in het bijzonder te vervangen door een nationaal-cultureelen grondslag.

2. dat het plan niet de strekking heeft om verbetering te brengen in het lager onderwijs voor Indonesiërs, doch integendeel beoogt het aantal Hollandsch-Inlandsche scholen te verminderen, terwijl, op den huidige grondslag voortbouwende, het noodzakelijk moet worden geacht het aantal dezer scholen te vergrooten en de bestaande instellingen te verbeteren.

Verder bestonden er dan nog enkele andere bezwaren van ondergeschikt belang, die nader zijn weergegeven in de praeadviezen o. a. van SOEWARDI SOERJANINGRAT (KI ADJAR DEWANTORO), Mr. SINGIH en DWIDJOSEWOJO.

⁸²⁾ Het behoeft niet te verwonderen, mede in verband met het streven van B.O. naar bevordering van het nationale onderwijs, een karaktertrek, die haar van den beginne af aan eigen is geweest, dat zij sinds 1922 verband gezocht heeft met de TAMAN-SISWO-beweging van den in de vorige aantekening reeds genoemden R. M. SOEWARDI SOERJANINGRAT, die in Djokja was begonnen met de oprichting van scholen op Javaansch-cultureelen grondslag (men zie over hem het slot van dit artikel § 3 E en aant. 123).

Dit hangt trouwens samen met het feit, dat B.O. zich in de latere jaren steeds meer oriënteerde naar dergelijke nationaal-cultureele schoolbewegingen in Britsch-Indië, zooals die oorspronkelijk door GOKHALE e. a., later vooral door RAB. TAGORE werden geïnspireerd. (Zie ook aant. 63).

⁸³⁾ „Koloniale vraagstukken”, p. 22.

⁸⁴⁾ BLUMBERGER, „*De Nationalistische Beweging in Ned. Indië*”, p. 273 en 280. Op de geschiedenis en de bedoeling van de P.P.P.K.I. kom ik straks nog uitvoerig terug.

^{84a)} ib. p. 285.

⁸⁵⁾ De hoofdzaak is voor B.O. van het begin af aan geweest het sociaal-cultureele. Haar belangstelling richtte zich dan ook behalve naar het onderwijs naar verschillende andere maatschappelijke belangen, zooals reclasseering, woekerbestrijding, bibliotheekwezen, poliklinieken, coöperatieve organisaties e.d. B.O. heeft heel goed begrepen (en zij dankt dit inzicht voor een deel aan de nauwe relatie met GANDHI's sociaal-economische verheffingsideeën), dat een gezond nationaal streven alleen opkomen kan, indien de inheemsche samenleving economisch sterker is dan nu nog het geval is.

⁸⁶⁾ „Koloniale vraagstukken”, p. 11.

⁸⁷⁾ In 1935 omvatte B.O. ongeveer een 40-tal onderafdeelingen, voor het grootste gedeelte op Java (Sumatra had er 5, waarvan de voornaamste te Medan), met tezamen ongeveer 2000 leden. In de aanvangsperiode, toen er nog vrijwel geen andere organisatie's van dien aard waren, heeft ze enkele jaren gekend van meer dan 10.000 leden.

Sedert 1923 gaf de vereniging een eigen partij-orgaan uit: „*Boedi Oetomo*”.

Behalve dit tijdschrift en de boven reeds aangehaalde litteratuur noem ik hier nog voor wie meer van B.O. willen weten het jubileumno. van „*Boedi-Oetomo*” van April-Mei 1933; het art. „*Boedi-Oetomo*” in de Enc. voor Ned. Indië (I², 321 vv.); Dr. ADRIANI „*Geestelijke Stroomingen onder de bevolking op Java*” (in dl. II van de „*Verzamelde Geschriften*” pp. 137 vv.); de van Regeeringswege uitgegeven „*Overzicht(en) van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers*” en de bijdrage van Dr. KRAEMER in „*The Netherlands Indies*” p. 89 v.

Eind 1935 is B.O. met de P.B.I. samengesmolten tot de „*Partij Indonesia Raja*” (Parindra).

⁸⁸⁾ De P.B.I. is eigenlijk een uitbreiding van de Indonesische Studieclub te Soerabaja. Eind 1930 kwam deze verandering tot stand, waardoor de Vereniging ook werd opengesteld voor het volk en de eisch van eenige schoolopleiding voor het lidmaatschap verviel. De doelstelling bleef gelijk. Tot gewone leden kunnen alleen Indonesiërs worden aangenomen, maar het buitengewoon lidmaatschap kan worden verleend aan allen, die naar het oordeel der vereniging hebben bewezen Indonesië te willen dienen. cf. de „*Soeloeh Rajat Indonesia*” van 1 Nov. en 13 Dec. 1930 en van 21 Jan. en 11 Febr. 1931.

⁸⁹⁾ cf. Het Avondblad van het Alg. Handelsblad van 16 Dec. 1936. Een uitvoerig verslag van het Fusie-congres van Dec. 1935 is opgenomen in „*De Locomotief*” van 30 Dec. 1935.

⁹⁰⁾ Dit blijkt b.v. niet alleen uit het feit, dat vele leden van B.O. zeer sterk door de Indische theosophie zijn beïnvloed, maar vooral hieruit, dat B.O. meer

dan eens uitdrukkelijk de Hindoe-Javaansche cultuur heeft gesteld boven de Mohammedaansch-Javaansche beschaving. Heel haar streven naar een „waardig nationaal bestaan” door middel van onderwijs, wetenschap, kunst etc. is op de ontwikkeling van die Hindoe-Javaansche cultuur gericht en ontvangt haar inspiratie uit de litteraire e. a. kunstproducten van India. Een eenvoudig doorbladeren van de verschillende jaargangen van „Boedi Oetomo” en van de beide Gedenkboeken (zie aant. 87) is reeds voldoende om te kunnen constateeren hoezeer het nationalisme van B.O. naar India is georiënteerd. Men zie ook hetgeen ik over het onderwijs opmerkte in aant. 82.

⁹¹⁾ Dr. N. ADRIANI „*Verzamelde Geschriften*” II, p. 143. „Met opzet”, zegt Dr. ADRIANI, „heb ik „Islam” niet met „Mohammedaansche”, maar met „Inlandsche” vertaald, niet naar de letter dus, maar naar den zin. Het was een coöperatieve handelsvereniging van Inlanders en anders niet”.

Iets minder sterk, maar toch in denzelfden geest, drukt Prof. COLENBRANDER zich uit in zijn „*Koloniale Geschiedenis*” (dl. III, p. 129) wanneer hij zegt: „De Islam-leuze was symbool van maatschappelijke eenheid tegenover de andere nationaliteiten die men uit de vereeniging weren wilde”.

⁹²⁾ B.v. toen de Semarangsche afdeling de naam *Sarèkat Islam* voor dien van *Sarengat-Islam* („Mohammedaansch-godsdienstige wet”), wilde innemen. Het Hoofdbestuur van de S.I. te Solo verklaarde uitdrukkelijk, dat het die richting niet uit wilde.

⁹³⁾ De vermeerderde actie van de zending in de beide vorstenlanden was daar ook niet vreemd aan. De toelating van de zending der Ger. Kerken in Solo viel juist in dien tijd. De Pasar- en Zondagscirculaires van 1910 hadden bij de Mohammedanen ook eenige onrust gewekt evenals de houding van de Regeering tegenover het Christelijk onderwijs.

⁹⁴⁾ In de door de Regeering in 1914 goedgekeurde Statuten wordt het doel der S.I. vereenigingen als volgt omschreven:

„De vereeniging stelt zich ten doel om, met inachtneming der voorschriften van den Islam etc.: a. de belangen der Inlandsche bevolking te bevorderen op het gebied van den landbouw, den handel en de nijverheid, de gezondheid, de opvoeding, en het onderwijs, waartoe door de leden o. a. zullen worden opgericht coöperatieve vereenigingen of handelsmaatschappijen, en scholen; b. verkeerde begrippen omtrent den Mohammedaansche godsdienst weg te nemen en het godsdienstig en godvruchtig leven onder de Inlandsche bevolking te bevorderen...”

Zelfs in de latere jaren, toen de S.I. steeds meer een politieke vereeniging werd en onder communistischen invloed geraakte, wilde zij zich in haar strijd laten leiden „door de grondbeginselen van den Islam” en verklaarde zij zich wel bereid samen te werken met volksorganisatie's over de geheele wereld, maar met inachtneming der grenzen door den Islam gesteld (verslag van het 5e Nationaal Congres te Djokja in 1921).

Aan het einde van 1921 leidde het vasthouden van de meerderheid aan de eenheid van den Islam tot een splitsing.

Op het Nationaal Congres van 1928 te Djokja verklaarde H. SALIM, dat de S.I. nog steeds op de basis van den Islam is gevormd. Niet om dien godsdienst „als masker” te gebruiken, maar „uit overtuiging, dat er geen betere basis voor de inheemsche volksbeweging zou kunnen bestaan”.

⁹⁵⁾ cf. Dr. H. T. COLENBRANDER „*Koloniale Geschiedenis*”, dl. III, p. 136; J. TH. PETRUS BLUMBERGER „*De Nationalistische Beweging in Ned. Indië*”, p. 77, en H. KRAEMER in „*De Opwekker*” van Mei 1923.

Het Congres stelde zich ten doel „te streven naar eensgezindheid en onderlinge samenwerking der Mohammedanen, met name ten aanzien van vraagstukken, die de tijd meebrengt en die den Islam raken”.

Het was een uiting van sociaal Pan-Islamisme met een politiek aspect, zooals o. a. uitkwam in het telegram van hulde aan MOESTAFÄ KEMAL PASJA, op wiens krachtig streven om het Turksche Rijk voor ondergang te behoeden tijdens het Congres gewezen was.

De Al-Islam-Congressen waren wel niet identiek met die van de S.I., maar ze zijn toch als haar „godsdienstige filialen” te beschouwen en de hoofdleiding van beide organisatie's berustte bij dezelfde personen.

In 1925 werd trouwens in Djokja een gemeenschappelijk Congres gehouden van de S.I. met het A.I.C. Op dit Congres kwam behalve de Kalifaatsquaestie ook het Arabische nationalisme ter sprake, en de strijd van de Riffi in Noord-Afrika, de nationalistische beweging der 19 miljoen Mohammedanen in China etc.

Hier bleek dus wel heel duidelijk de samenwerking met het nationalisme in heel de wereld van den Islam.

Dit werd na het Wereld-Islam-Congres te Mekka in 1926 nog sterker, toen het Indische Al-Islam-Congres zich als afdeeling bij de Mekkaansche Wereld-conferentie aansloot en herhaaldelijk gecombineerde Islam-Congressen werden gehouden.

Blijkens de nieuwe statuten van de P.S.I.I., bekend gemaakt in de „Fadjar Asia” van Jan. 1930, vormt de Partij een onderdeel van de Islamische Wereld-gemeenschap (Persatoean Oemmat Islam di-Doenia). En als doel wordt in de eerste plaats genoemd: een hechte eenheid te vormen in de Moslimsche gemeenschap volgens de regelingen van Allah en Zijn Profeet.

Op het 16e Congres van de S.I. (sedert 1929 Partij Sarèkat Islam Indonesia, P.S.I.I., geheeten), dat in 1930 te Djokja werd gehouden, bleek opnieuw de verbondenheid met de Moslims van andere landen van den Oriënt, o. a. met die in Palestina.

⁹⁶⁾ cf. BLUMBERGER, „*De Nationalistische Beweging in Ned. Indië*”, pp. 82 vv. Zie over de Kalifaatskwestie mijn vorig artikel, hoofdst. VI, § 4, hoofdst. VII, § 4 en aant. 16. Het Buitengewoon Al-Islam-Congres te Soerabaja in 1924 wees enkele afgevaardigden aan voor het Pan-Islamietisch Kalifaatscongres te Kaïro, dat in 1925 zou worden gehouden.

⁹⁷⁾ cf. Over IBN SAOED en het Wereld-Islam-Congres te Mekka mijn vorig artikel, hoofdst. VI, § 3 en hoofdst. VII, § 2.

⁹⁸⁾ cf. BLUMBERGER, „*De Nation. Bew. in Ned. Indië*”, p. 335.

⁹⁹⁾ G.G. IDENBURG gaf tijdens een aan TJOKROAMINOTO verleende audiëntie dan ook blijk van sympathie met het streven der vereeniging en van vertrouwen in de goede bedoelingen der leiders. Een verslag van deze audiëntie is opgenomen in de Javasche Courant van 4 April, no. 27. Wel werd in 1913 het verzoek om goedkeuring van de statuten door de Regeering afgewezen, maar alleen op grond van het feit, dat voldoende waarborgen ontbraken voor een krachtige leiding, die de uitingen der zich snel uitbreidende vereeniging binnen de in de statuten gestelde grenzen zou vermogen te houden. Plaatselijke afdeelingen met dezelfde statuten zouden wel kunnen worden erkend. Op die basis van organisatie werden de statuten in 1914 dan ook goedgekeurd.

¹⁰⁰⁾ De Ind. Soc. Dem. Ver. van SNEEVLIET e. a. had enkele Javaansche propagandisten, waaronder ook SEMAOEN, opgeleid en reeds in 1915 in dienst gesteld. SEMAOEN werd voorzitter der Soerabajasche afd. der S.I. en na 1917 te Semarang. Later kwamen zijn partijgenooten DARSONO, TAN MALAKA en ALIMIN PRAWIRODIRDJO den communistischen invloed in de S.I. te Semarang nog versterken. Zie verder § 3 D a over den communistischen factor in het Indische nationalisme; BLUMBERGER, „*De Nat. Bew.*”, pp. 106 vv.; en aant. 102.

¹⁰¹⁾ cf. Het verslag opgenomen in Bijl. der Hand. v. d. Volksraad, 2e gewone zitting 1919, onderwerp 10, stuk 1.

¹⁰²⁾ De tegenstellingen tusschen I.K.P. en S.I. bleken te groot te zijn, dan

dat zij op den duur zouden kunnen samengaan. De communisten vonden het Pan-Islamisme, één der meest fundamenteele doelstellingen van de S.I., te imperialistisch en de economische principe's der oprichters van de S.I. te kapitalistisch. De meeste leden van de S.I. vonden daarentegen de communisten te zeer vijandig aan den godsdienst en te weinig nationalistisch. Ondanks allerlei concessie's en compromissen van de zijde van TJOKROAMINOTO hadden herhaaldelijk botsingen plaats, die tenslotte tot de afscheiding van 1921 leidden. Op het communisten-congres te Bandoeng in 1923 waren 14 roode Sarèkat Islam-vereeningen vertegenwoordigd. De roode Sarèkats Islam zouden voortaan „Sarèkat Rajat” (volkspartij) genoemd worden. Ze zouden dienen als een in de volksmassa gefundeerde onderbouw van de P.K.I. Op het communistencongres te Batavia in 1924 (waar de naam werd veranderd in Partai Kommunist Indonesia) werd dit organisatorisch systeem nader vastgesteld.

De „Beginselverklaring” (gepubliceerd in de „Soeara Rajat” van 20 Juni 1924) bevat een uiteenzetting van de economisch-politieke geschiedenis van Indië naar socialistisch-communistische opvattingen. Aan het imperialistisch kapitalisme wordt verweten de inheemschen tot proletariërs te hebben gemaakt. Het vreemde bestuur in Indië en het verschil in ras en godsdienst, zoo staat er in dit beginselprogram, verduisteren den strijd tusschen proletariërs en kapitalisten. De heerschappij van het eene ras over het andere spruit voort uit het huidige kapitalisme. Daarom kan de verdringing van de macht van een vreemd volk over het eigen volk alleen plaats hebben door gelijktijdige verdringing van het kapitalisme (cf. BLUMBERGER, „De Nation. Bew.”, p. 120 v.).

¹⁰³⁾ cf. Het artikel van Dr. H. KRAEMER „Kantteekeningen op de Pers” in „De Opwekker” van Juli 1927, in welk artikel de motie in extenso is opgenomen (pp. 296—308). Dr. KRAEMER noemt deze motie een „agitatorisch document, dat ongetwijfeld een machtig wapen in de hand der P.S.I. zal zijn om de onrust in de gemoederen te voeden”. „Een goed luisteraar”, zegt hij, „hoort hier niet de eerbiedwekkende stem van het gepijnigd geweten, maar de prikkelende toon van den demagoog, die een nieuw wapen gevonden heeft” (p. 310).

¹⁰⁴⁾ cf. Over de S.I. behalve de reeds genoemde litteratuur nog: D. ALKEMA, „De Sarèkat Islam”, Utrecht, 1919; Dr. D. A. RINKE „Oude en Nieuwe stroomingen onder de bevolking”, Ind. Gen., Nov. 1916; Prof. CARPENTIER ALTING „The Effect of the War upon the Colonies”, New-Haven, 1928, pp. 54 vv. en 104 vv.; J. F. H. A. LATER „De Inlandsche Beweging”, in „De Opbouw”, April 1927, pp. 884 vv.; Mei 1927, pp. 32 vv. en Juni 1927, pp. 105 vv.; het artikel „Sarèkat Islam” in de Enc. van Ned. Indië (dl. III, pp. 694—703, Suppl. pp. 369—381); de „Overzichten van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers”; de verschillende „Kantteekeningen op de Pers” van Dr. KRAEMER in „De Opwekker” en zijn bijdrage in „The Netherlands Indies”, pp. 90 vv.

^{104a)} Zie over hen, behalve mijn vorig artikel (hoofdst. VII, § 3) en de daar genoemde litteratuur (in aant. 49) ook „Cheikh Mohammed Abdou, Rissalat al Tawhid, Exposé de la Religion Musulmane”, door B. MICHEL en CHEIKH MOUSTAPHA ABDEL RAZIK, uitgegeven in 1925, en C. C. ADAMS „Islam and Modernism” (waarin een afzonderlijk hoofdstuk voorkomt over AL AFGHANI en de zijnen).

¹⁰⁵⁾ „De Opwekker”, Juli 1927, p. 293.

¹⁰⁶⁾ Alleen in het gewest Djokjakarta bezit de vereeniging bijna 1000 scholen. En verder over geheel Java en Sumatra; naar ik meen ook op Borneo en Celebes.

¹⁰⁷⁾ Moehammadijah behandelt alleen op haar poliklinieken in Djokja jaarlijks een 40.000 patiënten. In Solo bezit zij een oogheekundige kliniek, die jaarlijks aan ongeveer 18.000 personen kosteloos hulp verleent.

¹⁰⁸⁾ De vrouwen-afdeeling „Aisijjah” telt meer dan 5000 leden met ongeveer

50 afdeelingen en onderhoudt ruim 30 scholen met 75 onderwijzeressen.

¹⁰⁹) Een enkele maal maakten de bladen melding van een politieke wending in de redevoeringen op de verschillende congressen. Zoo nog onlangs (Aug. 1936), toen R. H. HADJID de hoorders opwekte zich te vereenigen, opdat de Islamiëten niet meer onder de kafirs zouden staan, zooals momenteel het geval is (cf. een verslag in het Alg. Handelsblad van 4 Aug. 1936). Vooral op Sumatra dreigde Moehammadijah onder invloed van de zgn. „Thawallibs” meer dan eens in revolutionair-politieke richting te gaan.

¹¹⁰) cf. Dr. B. J. O. SCHRIEKE „*De strijd onder de Arabieren in pers en litteratuur*”, Not. Bat. Gen. v. K. en W., 1920, pp. 189 vv. Deze 4 orthodoxe rechtsscholen zijn die van ABU HANIFAH, IBN MALIK, IBN HANBAL en AS SJAFI’I. In Ned. Indië zijn de Mohammedanen aanhangers van de Sjafi’itische school.

¹¹¹) Over de *Ahmadijjah-beweging* zie men behalve mijn vorig artikel, hoofdst. VI, § 5 en de in aantt. 38—41 genoemde litteratuur, ook het artikel „*Ahmadijjah*” in Enz. d. Islam, p. 3 v. en H. A. WALTER „*The Ahmadijjah Movement*” London, 1918. Voorts de bijdrage van Dr. KRAEMER in „*The Netherlands Indies*”, p. 105 v.

Vanaf 1924 werken zoowel de Qadian- als de Lahore-partij van de Ahmadijjah-beweging in Ned. Indië. Op M. Java voert vooral de Lahore-partij haar propaganda. Haar zendeling, MIRZA GHULAM IBRAHIM BAIK, heeft eerst enkele jaren in Djokja gewerkt, daarna zich in Poerwokarto gevestigd. Ahmadijjah werkt voornamelijk onder de intellectueelen. In het begin werkte Moehammadijah veel samen met Ahmadijjah. Pas later begreep zij, dat Ahmadijjah in veel opzichten afweek van den orthodoxen Islam en kwam er verwijdering, die in de latere jaren veelal tot een tegenstelling uitgroeide.

In 1935 heeft de Indonesische Ahmadijjah-beweging de vroeger reeds genoemde Koranuitgave van MAULVI MOEHAMMAD ALI in het Nederlandsch vertaald en uitgegeven.

De Ahmadijjah-beweging is zeer actief, maar vindt onder het volk toch weinig aanhang en heeft op politiek gebied zoo weinig te beteekenen, evenals de „Jong-Islamiëten-Bond”, dat ik haar in deze schets meende te mogen voorbijgaan.

Zij bestrijdt eerder de politieke tendenzen in de volksbeweging dan dat zij die bevordert, omdat zij de jeugd aan de politiek wil onttrekken.

Alleen op Sumatra heeft zij door haar modernistische beginselen eenige beweging onder de bevolking teweeggebracht, welke als een der oorzaken van de verzetsbeweging ter W.kust van Atjeh (in 1925) werd aangemerkt. Van eenig direct verband is echter niets gebleken.

¹¹²) cf. BLUMBERGER „*De Nationalistische Beweging in Ned. Indië*”, p. 347. Men zie voorts Moehammadijah, behalve de reeds vermelde litteratuur en de betreffende artikelen in de Enc. van Ned. Indië (en de Supplementen), ook de van Regeeringswege uitgegeven „*Overzicht(en) van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers*” en de „*Kantteekeningen op de Pers*” van Dr. KRAEMER in verschillende jaargangen van de „Opwekker”, diens bijdrage in „*The Netherlands Indies*”, pp. 106 vv. en ALKEMA en BEZEMER „*Beknopt Handboek der Volkenkunde van Ned. Indië*”, Haarlem 1927, pp. 298 vv.

¹¹³) Vergelijk daarvoor mijn voorgaand artikel, hoofdst. VIII en de nadere gegevens in aantt. 96—115. Van de uitgebreide litteratuur noem ik hier alleen: E. HURWICH „*De Oriëntpolitiek der Dritten Internationale*”, Berlin, 1922; L. PASVOLSKY „*Russia in the Far East*”, New York, 1922; R. FÜLOP MILLER „*Die Bolschewisierung des Orients*” (in „*Geist und Gesicht des Bolschewismus*”), Wien, 1925; H. KOHN „*Geschichte der nationalen Bewegung im Orient*”, Berlin, 1928; B. GOLDMAN „*Red Road trough Asia*”, London, 1934 en O. SPENGLER „*Jahre der Entscheidung*”, München, 1933. SPENGLER laat zien hoe Rusland zich steeds meer richt naar het Oosten. „Asien erobert Rusland zurück”, zegt hij

op p. 43, „nachdem Europa es durch Peter den Groszen anektiert hatte”; en in het hoofdstuk over „*die farbige Weltrevolution*” verklaart hij zelfs: „Rusland ist Asien” (p. 153). Rusland en Japan, zegt hij, zijn de eenige actieve machten der wereld. Door hen is Azië tot het beslissende element van het wereldgebeuren geworden. De blanke mogendheden handelen onder dezen druk en ze bemerken het niet eens (p. 154). Hoe zal het zijn, zoo vraagt hij aan het slot van zijn boek (p. 164), wanneer rassenstrijd en klassenstrijd zich zullen verbinden tegen de blanke heerschappij? Dan zal het gaan om „die letzten Entscheidungen”. „Wessen Schwert hier den Sieg erficht, der wird der Herr der Welt sein. Da liegen die Würfel des ungeheuren Spiels. Wer wagt es sie zu werfen?”

¹¹⁴) Volgens het historisch overzicht in de „*Compte Rendu Analytique du Vme Congrès de l'Internationale Communiste*” (1924) heeft de Communistische Internationale (Komintern) zich tot taak gesteld het werk der 1e Intern. Arbeiders-Associatie van Londen (1864) voort te zetten, en in zooverre te breken met de traditie van de 2e (Social.) Internationale van Parijs (1889), dat voor deze „n'existaient en fait que les peuples de race blanche”, terwijl in de Komintern naast elkander streden „les hommes de race blanche, jaune, noire, les travailleurs de toute la terre”.

¹¹⁵) cf. J. TH.. PETRUS BLUMBERGER „*De Communistische Beweging in Ned. Indië*” 2e druk, Haarlem, 1935, p. 10 Men zie voor deze verbinding van rassen- en klassenstrijd ook OSW. SPENGLER „*Jahre der Entscheidung*”, München, 1933 (vooral het laatste hoofdstuk: „*Die farbige Weltrevolution*”, a. w. pp. 147 vv.).

¹¹⁶) cf. Het Rapport van ZINOWJEFF over „*Les Perspectives Internationales et la Bolchévisation*” uitgebracht op de vergadering van het executief Comité der Komintern te Moskou in 1925 en aangehaald door BLUMBERGER, a.w. p. 155.

¹¹⁷) cf. VAN GYBLAND-OOSTERHOFF „*Le communisme, la question coloniale et les races de couleur*”, 1927; Dr. H. KRAEMER „*Beschouwingen met betrekking tot de Inheemsche Beweging*” Kol. Stud. XI (1927) p. 7 v.; D. J. HULSHOFF POL „*De strijd tegen het Communisme in Ned. Indië en het gewijzigde regeerings-reglement*”, Haarlem, 1925; H. S. M. VAN WICKEVOORT CROMMELIN „*De Toekomst van Oost-Azië*”, Baarn 1919; P. BERGMEIJER „*Het Communisme in Indië*”, in „*Antirev. Staatk.*”, Juni 1927, pp. 233 vv. Zie ook aant. 131.

^{117a}) Dr. L. v. VUUREN, „*Het Wereld-rythme in Oost-Azië en het aangrijpingspunt van het Communisme in West-Java*”, Utrecht, 1927; en BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*” p. 60.

¹¹⁸) De uitgifte van dit blad werd in 1922 gestaakt, tengevolge van de externeering van BERGEMA. cf. BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, p. 2.

¹¹⁹) cf. Over deze partij o. a. STOKVIS „*Van Wingewest naar Zelfbestuur*”, p. 118 vv. en H. v. HOLLAND „*De Strijd der Indiërs*”, Bandoeng, 1912, pp. 28 vv.

De later nog te noemen SOEWARDI SOERYANINGRAT (alias KI ADJAR DEWANTORO) en TJIPTO MANGOENKOESOEMO waren ook lid dezer vereeniging.

De *Ind. Partij* kon van G.G. IDENBURG geen goedkeuring op haar statuten verkrijgen, omdat in de toelichting werd verklaard, dat zij een oorlogsverklaring aan het overheerschend gezag inhielden. Kort daarna werden zoowel DOUWES DEKKER als de beide genoemde Javanen geïnterneerd. In 1918 werden ze weer in Indië toegelaten, waarna de I.P. herleefde als de *Nationaal Indische Partij*. In 1923 werd zij opgeheven. De Indo-Europeanen waren voor het meerendeel toen reeds aangesloten bij het thans nog bestaande *Indo-Europeesch Verbond* (I.E.V.).

¹²⁰) cf. BLUMBERGER a. w. p. 13. Op het 3e Congres te Moskou in 1921 was het DARSONO, die de P.K.I. vertegenwoordigde; op het 4e te Moskou en Petrograd in 1922 TAN MALAKKA; op het 5e te Moskou in 1924 SEMAOEN etc. Vooral dit 5e Congres hield zich geruimen tijd bezig met de bespreking van de verhouding van de I.K.P. tot de Komintern. SEMAOEN kreeg als vertegen-

woordiger der P.K.I. gelegenheid een rede te houden, en hij kon daarbij aanknoopen aan hetgeen WIJNKOOP even te voren had beweerd over het „travail modèle”, dat de Nederlandsche Commun. Partij in Indië had verricht „pour réaliser notre programme: libération absolue de l'Indonésie du capitalisme hollandais”. SEMAOEN achtte WIJNKOOP's bewering geheel bezijden de waarheid. „Si le mouvement”, zeide hij, „est fort dans les colonies Hollandaises, ce n'est pas grâce à l'influence du Parti hollandais, mais grâce à celle de la révolution russe”. Hij weet juist het mislukken van de stakingsbeweging onder het spoorwegpersoneel aan de twisten in de Hollandsche communistische Partij. Hij gaf dan ook den raad aan WIJNKOOP „de travailler à l'avenir plus activement” en hij eindigde met de hoop uit te spreken, dat „le comité Exécutif accordera plus d'attention aux colonies”. cf. *Compte Rendu analytique du Vme Congrès de l'Internationale Communiste, 1924*, aangehaald door BLUMBERGER, „*De Commun. Bew.*”, p. 24.

¹²¹⁾ Ter voorziening in het op dit congres gevoelde gemis aan voldoende taalkennis, werd in 1921 een *Universiteit voor Oostersche talen* te Moskou opgericht, welke door vele Aziatische studenten werd bezocht, o. a. ook door Javanen. TAN MALAKKA heeft er b.v., na zijn uitzetting uit Ned. Indië wegens de mede door hem georganiseerde werkstakingen, in 1922 eenigen tijd gestudeerd, om zich verder in de communistische leer te bekwamen.

¹²²⁾ cf. BLUMBERGER „*De Nation. Bew. in Ned. Indië*”, p. 106; id. „*De Commun. Bew. in Ned. Indië*”, p. 15.

¹²³⁾ Dit hield tevens in, dat de I.P.K. nu ook verplicht was de besluiten der Komintern uit te voeren, o. a. ook betreffende de vorming van een illegaal organisatie-apparaat in koloniale landen, dat op het beslissende moment de revolutie daadwerkelijk zou hebben te steunen.

¹²⁴⁾ Op het Djokja-Congres van de P.K.I. (eind 1924) deelden ALIMIN en BOEDISOETJITRO het besluit mede van de conferentie te Kanton, dat er gestreefd behoorde te worden naar een samenwerking van alle politieke bewegingen van revolutionairen aard tegen het Westersch en Oostersch imperialisme, onverschillig of die bewegingen al dan niet het communisme ten grondslag hadden (BLUMBERGER, „*De Commun. Bew.*”, p. 55).

¹²⁵⁾ SEMAOEN, die toch in Moskou was voor het bijwonen van het 5e Congres der Komintern, gaf daar een overzicht van de taak der Roode Vak-Internationale in de koloniën.

¹²⁶⁾ BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, pp. 43 vv. De Indische Regeering trof aanstonds maatregelen om een einde te maken aan de stakingsbewegingen op Java. De leiders, DARSONO, ADIARCHAM en MARDJOHAN werden geïnterneerd (in 1925). ALIMIN had tevoren, met zijn partijgenoot MOESO, Indië reeds verlaten. Aan DARSONO werd in het begin van 1926 vergund Indië te verlaten. Hij ging naar Rusland, waar hij na enkele maanden tot candidaat-lid van het Executief Comité der Komintern werd verkozen. In 1929 kwam hij naar Nederland en werd daar als no. 2 op de lijst der Commun. Partij Holland geplaatst als candidaat-lid der Tweede Kamer. In 1931 werd hij uit de Komintern gezet wegens zijn uitgesproken opportunistische houding. (BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, p. 50 v.).

Een ander gevolg van de stakingen was de instelling van een Commissie, die een onderzoek zou hebben in te stellen naar de toestanden onder de arbeidersbevolking te Soerabaja. Het rapport van Mr. A. G. VREEDE (in 1926 verschenen als publicatie van het Arbeidskantoor) bevat belangrijke gegevens over het verloop der stakingsbeweging en over de systematische opzuigingsmethode der P.K.I.

¹²⁷⁾ BLUMBERGER „*De Comm. Bew.*”, p. 60. Men zie ook de brochures van TAN MALAKKA, „*Naar de Republiek Indonesia*”, Kanton, 1925, en „*Semanget*

Moeda" (Jonge Geest) Tokyo, 1926, waarin hij een uiteenzetting geeft van de revolutionaire actie, die in Indië zou worden gevoerd en de wijze waarop zij moest worden volbracht. Eén van de uitingen der revolutie zou zijn het vermoorden der Europeanen.

Voor de wijze waarop de actie werd voorbereid en ingezet zie men de in 1927 van Regeeringswege uitgegeven „*Politieke Nota over de Partij Kommunist Indonesia*”.

Over het verloop dezer onlusten werd een verslag ingediend bij den Volksraad, dat in extenso is opgenomen in BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, pp. 70—91.

Een overzicht van het rapport, uitgebracht door de Commissie, ingesteld voor het onderzoek naar de oorzaken dezer onlusten (onder leiding van de heeren GOBÉE en MEYER RANNEFT voor Java, en van Prof. B. J. O. SCHRIEKE e. a. voor W. Sumatra) volgt in hetzelfde werk pp. 92—103.

Tenslotte geeft BLUMBERGER dan op pp. 103 vv. nog een resumée van de regeringsmaatregelen, die naar aanleiding van de uitkomsten van dit onderzoek zijn genomen, m.n. van de interneering der voornaamste communistische leiders (ruim 1300) naar het kamp aan den Boven-Digoel op Nieuw-Guinea (pp. 107—123). Men zie voor dit laatste ook het zgn. Digoel-Rapport van den Heer HILLEN (in Aug. 1930 bij den Volksraad ingediend).

Voor al het 2e hoofdstuk van het 1e deel van het *rapport over Sumatra's Westkust* is van groot belang voor het verkrijgen van een juist inzicht in de oorzaken, die tot de communistische ongeregelheden hebben geleid. Het rapport beschrijft hoe de voortschrijdende openlegging van het land voor het moderne verkeer de afgelegen streken in nauwer contact met de buitenwereld heeft gebracht, waardoor een groote economische en geestelijke verandering teweeg werd gebracht, die de oude adatinstellingen van het stam- en familieverband en van den godsdienst ondermijnde. De communistische propaganda maakte van de daardoor ontstane onrust en ontworteling gebruik. Het kapitalisme, met de regeering vereenzelvigd, kreeg van alles de schuld, en van de omverwerping der Regeering werd de oplossing verwacht. Het gezag der volkshoofden was verminderd, de gezagsmiddelen waren met het oog op de bezuiniging ingekrompen, waardoor intimidatie en terreur van de zijde der communistische propagandisten mogelijk werden. Bovendien bleken godsdienstige stroomingen in communistische bedding te zijn geleid, en werd de „Vrijheid” als resultaat van de overwinning van het communisme in uitzicht gesteld.

Het 1e deel van het rapport eindigt met een „psychologische bestuursvoering” aan te bevelen.

In het 3e deel wordt als grondoorzaak van de vermindering van het vertrouwen tusschen de bevolking en het Ned. Bestuur genoemd het verminderde contact van den bestuursambtenaar met de bevolking door het toenemen van de administratieve rompslomp en de uitbreiding en intensivering van de overheidstaak, waardoor afzonderlijke takken van dienst ontstonden, min of meer onafhankelijk van het B.B. Volgens het rapport zal de bestuursambtenaar, om het contact met de bevolking te herstellen, meer op tournee moeten gaan en dient de positie der inlandsche hoofden te worden hersteld. Ook behooren plaatselijke raden te worden opgericht voor de regeling en het bestuur der gemeenschapshuishouding.

¹²⁸⁾ Deze vergadering stond onder leiding van BOUKHARINE, die bij de opening een eeresalut bracht aan „les prolétaires de l'Indonésie, qui se sont engagées dans un combat sanglant contre le capital”, waarbij hij verzekerde „que le peuple indonésien soit également assuré de notre appui”. In aansluiting daaraan gaf SEMAON een overzicht van de situatie, waarin hij o. a. verklaarde: „la direction du mouvement national incombe au parti communiste”, die, ondanks

de moeilijke omstandigheden, o. a. door het feit, dat ze van Regeeringswege verboden was, er in geslaagd was „à garder la direction du mouvement”.

¹²⁹⁾ „Tout en s'appuyant”, staat er in dat artikel, „sur une organisation illégale, le parti doit profiter de toutes les possibilités légales (élections etc.) et déployer la plus grande activité dans les organisations nationales, notamment des jeunes. Il est nécessaire d'établir un contact étroit avec le mouvement ouvrier de gauche d'Australie; de la Nouvelle-Zélande, du Japon en surtout avec les mouvements nationaux-révolutionnaires et ouvriers de Chine”. De Commun. Partij zal daarbij de volksmassa hebben voor te bereiden „à une nouvelle offensive contre l'impérialisme hollandais et à la lutte pour la République nationale indépendante d'Indonésie...” cf. BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, p. 147.

¹³⁰⁾ cf. BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, p. 130.

¹³¹⁾ Dr. A. F. LEGENDRE „*La Crise mondiale, l'Asie contre l'Europe*”, 1932. Aangehaald door BLUMBERGER, a. w. p. 163. Men zie ook de brochure van Dr. A. J. W. HARLOFF „*Interkoloniale Samenwerking*” (1933) en voorts GUSTAVE GAUTHEROT „*Le Bolchévisme aux Colonies et l'Impérialisme Rouge*”, 1930; LOUIS FISCHER „*The Soviets in World Affairs*”, London, 1930; OSW. SPENGLER „*Die farbige Weltrevolution*” in „*Jahre der Entscheidung*”, München, 1933, pp. 154 vv. en een artikel in „*De Communist*” van Maart 1930 over „*De Taak van de Hollandsche Kommunistische Partij tegenover Indonesië*”. Zie voorts aant. 117.

¹³²⁾ In „*De Communist*” (het maandblad van de C.P.H.) van Maart 1934 schreef ARIFIN: „De Partai Kommunist Indonesia (P.K.I.) moet onvermoeid en onversaagd voor de revolutionaire internationale solidariteit der Nederlandsche arbeidersklasse met de Indonesische arbeiders en boeren opkomen; zij moet samen met de C.P.H., de eenige revolutionnaire voorhoede der Nederlandsche arbeidersklasse, de Indonesische en Nederlandsche werkende massa in stad en land mobiliseeren, organiseeren en leiden in haar onverbiddelijken strijd tegen het Nederlandsche imperialisme”.

¹³³⁾ „Buro Loear Negeri Partai Kommoenis Indonesia, sèksi Internationale Kommoenis”.

¹³⁴⁾ Het bureau zoekt ook contact met alle buiten Indië vertoevende „Indonesische proletariërs”, ten einde in samenwerking met het internationaal proletariaat strijd te voeren voor de „onafhankelijkheid van Indonesia”, opdat na volkomen vernietiging van het kapitalisme een „Indonesische Sowjetstaat” zou kunnen worden opgericht met een regeering van boeren en arbeiders.

Gestreefd wordt naar oprichting in Ned. Indië van een Centraal-Comité P.K.I. voor de algemeene leiding van den illegalen arbeid middels celvorming in bedrijven, verenigingen etc. en in de dessa's (cf. BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, p. 162). Uit eigen ervaring weet ik, hoe de communistische propaganda, hoewel ten eerste bemoeijkt door de regeeringsmaatregelen, toch hier en daar in de dessa's voortgaat en hoe moeilijk ze te achterhalen is.

¹³⁵⁾ Zoo werd b.v. in 1932 een zgn. loyaliteitsverklaring ontworpen, welke gevorderd kan worden van allen, die in 's-Lands dienst wenschen te worden opgenomen of daarin reeds werkzaam zijn. Voorts werden allerlei bepalingen gemaakt betreffende het toezicht op het onderwijs, de pers en radio-omroep en de toelating van personen in Ned. Indië. In 1933 werden als voor alle landsdienaren verboden verenigingen verklaard de P.N.I., de P.I. (of Partindo), de P.S.I.I. en enkele andere. Een dergelijk verbod werd ook uitgevaardigd voor candidaat-ambtenaren, die van Regeeringswege zijn aangewezen voor opleiding in Ned. Indië of in Nederland.

¹³⁶⁾ cf. BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*” p. 183, en R. M. NOTO SOEROTO „*De Eerste Organisatie van Indonesiërs in Nederland*”, in de Jubileumuitgave van „*De Indische Gids*”, A'dam, 1929, pp. 238 vv.

¹³⁷⁾ Punt 3 van de *Beginselverklaring* luidt als volgt: „Domineerend en essentieel element in elk koloniaal staatkundig probleem is de belangentegenstelling tusschen overheerscher en overheerschte. — De tendenz van de politiek van den overheerscher naar verdoezeling en maskeering van dit element moet van de zijde van den overheerschte worden beantwoord met verscherping en accentueering van alle tegenstellingen.”

Punt 4: „Gezien den ontwrichtenden en demoraliseerenden invloed der overheersching op physische en psychische gesteldheid van (het) Indonesische leven, dient krachtig te worden gearbeid aan de normaliseering der geestelijke en materiele verhoudingen.”

¹³⁸⁾ In één der artikelen van dit Gedenkboek *„Driehonderd jaren overheersching”* werd als de overtuiging der Vereeniging aangegeven, „dat niet alleen een streven naar onmiddellijke onafhankelijkheid, maar ook de grootste onverzoenlijkheid tegenover den overheerscher” de Indonesiërs moest beheerschen.

¹³⁹⁾ BLUMBERGER, a. w. p. 189.

¹⁴⁰⁾ Eind 1925 nam de P.I. een resolutie aan, waarbij „sympathie” werd bevestigd met de nieuwe tactiek der Komintern t. o. v. de „nationaal-revolutionnaire bewegingen” in de wereld, van welke resolutie zij schriftelijk kennis gaf aan de Komintern, en waarin zij zich aandienende als „nationaal-revolutionnaire vereeniging van Indonesische studenten”. Als een van haar vertegenwoordigers bij de Komintern werd SEMAOEN aangewezen. Later ook MOHAMMED HATTA. SEMAOEN vormde als vertegenwoordiger van de Indische P.K.I. tevens de schakel tusschen de P.I. en het Indische communisme.

¹⁴¹⁾ De *Liga tegen koloniale onderdrukking* is feitelijk een afdeling van de Komintern, voortzetting van de vroegere *„Secours Rouge International”* (S.R.I.).

De Deutsche communist WILLY MÜNZENBERG, voorzitter van de S.R.I., legde in 1926 den grondslag voor deze Liga. Als zetel werd Berlijn gekozen. De Liga stelde zich o. a. ten doel „een geestelijke en organische verbinding tot stand te brengen tusschen de om hun vrijheid strijdende koloniale volkeren en de uitgebuite klassen der overige landen”. Het organisatorisch verband met de Komintern blijkt wel uit de „Thèses” van de Komintern in 1926, waarin als één der zeer belangrijke communistische organisatie's ook de „Ligue contre les abrocités coloniales et l'oppression des peuples d'Orient” wordt genoemd. (cf. BLUMBERGER *„De Commun. Bew.”*, p. 137 v.).

Het eerste wereldcongres „tegen wereld-imperialisme en koloniale onderdrukking” werd op initiatief der Liga gehouden te Brussel in 1927, dus kort na de communistische onlusten op Java en Sumatra.

Op dit Congres was „Indonesië” vertegenwoordigd door enkele afgevaardigden der P.I. (o. a. MOHAMMED HATTA en GATOT MANGKOEPRADJA) en door SEMAOEN als gedelegeerde van de Sarèkat Raja. Zoowel MOH. HATTA als SEMAOEN kregen een zetel in het presidium.

Tijdens de conferentie verspreidde SEMAOEN zijn brochure *„Indonesien hat das Wort; der Niedergang des Holländischen Imperialismus”*, Hamburg-Berlin, 1927, waarin hij een overzicht gaf van de „unmenschliche soziale Folgen der holländischen Verwaltung” (pp. 13 vv.) en van de „Widerstand” daartegen (pp. 23 vv.), die door de Ned. Regeering werd onderdrukt, waarbij „das Blut in Stromen flosz” (p. 24). Deze „Terror” der Ned. Ind. Regeering beschrijft hij dan nader in een afzonderlijk hoofdstuk (pp. 28 vv.), dat bijna geheel bestaat uit een aaneenrijging van woorden als „unmenschlich”, „todgetrampelt”, „bestialische Kriegführung”, „todgemartert”, „grausam” e. d. Volgens SEMAOEN bevonden zich in 1927 „von je 40 erwachsenen Männern und Frauen” één in de gevangenis; en deze werden bij het geringste vergrijp „halb tod geprügelt” en nog wel „unter Aufsicht eines Artzes” (p. 31). „Mutige Volkshelden werden wie Tiere abgeschlachtet” (p. 34) en het leven der verbannen naar N.-Guinea

is al niet veel beter, want dat wordt „jeden Augenblick von Kannibalen bedroht”. Geen wonder, dat „Indonesiens Atmosphäre erstickt im Verwesungsgeruch” (p. 37) en dat „der Freiheitskrieg der einzige Ausweg ist für das indonesische Volk”, dat „nichts zu verlieren hat als ihre Ketten”. En daar het geheele volk, van N-Guinea tot Atjeh, in opstand is tegen het Ned. gezag „ist der Sieg eines Millionenvolks über ein bestialisches Räuberregime gewisz” (p. 40).

De Liga-conferentie was sterk onder den indruk van deze „gruweldaden” en nam t. o. v. Ned. Indië de volgende resolutie aan:

1. d'exprimer toute sa sympathie envers le mouvement de libération des Indonésiens et de le soutenir par tous les moyens.

2. de réclamer du gouvernement hollandais qu'il donne aux Indonesiens la libre disposition d'eux mêmes, qu'il annule les expulsions et les condamnations à mort, qu'il accorde amnestie générale” (cf. „*Indonesia Merdeka*”, 1927, pp. 14 vv.).

Op het tweede wereldcongres der Liga, te Frankfort in 1929, bleek de tegenstelling tusschen communisten en niet-communisten vrij groot, en verklaarden de Indonesische nationalistten, dat zij wel „Moskou voor hun kar wilden spannen”, maar dat zij omgekeerd niet bereid waren „om door Moskou te worden gebruikt”. Sindsdien was de band met de Liga niet zoo hecht meer als tevoren. In 1928 was P.I. trouwens als uit de sectie Holland der Liga getreden. (Men zie voor de Liga o. a. BLUMBERGER „*De Commun. Bew.*”, pp. 137 vv en „*De Nationa. Bew.*”, pp. 193 vv. en voor het verband met de P.I. het artikel „*Onze Liga-politiek in Holland*” in „*Indonesia Merdeka*”, jrg. 1929).

¹⁴²⁾ „*Indonesia Merdeka*”, 1927, p. 78. Ter verklaring van deze zinsnede moge de mededeeling dienen, dat op een bijeenkomst te 's Gravenhage in 1926 een „conventie” tot stand was gekomen tusschen SEMAOEN als vertegenwoordiger der P.K.I. en MOH. HATTA als vertegenwoordiger der P.I., waarin o. a. werd overeengekomen, dat de P.I. op zich zou nemen de hoofdleiding van en de volle verantwoordelijkheid voor de volksbeweging in Indonesia. Het lag ook in de bedoeling een „Indonesisch nationaal blok” te vormen met een sterk radicaal-nationalistische tint, waarbij de P.K.I. en de Sarèkats Raja zouden staan aan de zijde der P.I. Men beoogde immers hetzelfde doel!

¹⁴³⁾ Behalve bij de Komintern en haar afdeeling de anti-koloniale Liga, zocht de P.I. ook aansluiting bij de in 1925 gevormde „Association pour l'Etude des Civilisations orientales” te Parijs, met het doel de idee der „Aziatische solidariteit” te bevorderen.

Volgens een artikel „*Onze buitenlandse propaganda*” in „*Indonesia Merdeka*” jrg. 1926 was zulk een zich één-voelend Azië noodig, om weerstand te kunnen bieden aan „de brutale indringing van de blanke barbaren uit het Verre Westen”.

Een kortgeleden (Dec. 1936) aan de pers toegezonden communiqué omschreef de verlangens van de P.I. op politiek terrein in wat gematigder termen. Volgens dit program, opgesteld in overleg met Dr. SOETOMO, die toen juist in Nederland vertoefde, verlangde de P.I. op politiek terrein: de dominionstatus met uitgebreide democratische volksrechten; amnestie aan politieke gevangenen, en opheffing van Boven-Digoel.

De P.I. stelt zich voor dit program (dat ook wenschen bevat op cultureel en sociaal-economisch gebied) mede zou kunnen dienen als basis voor de concentratie van alle nationale krachten in Indonesia, waartoe van beide zijden pogingen zullen worden aangewend. (cf. Het Avondblad van het Alg. Handelsblad van 16 Dec. 1936).

¹⁴⁴⁾ Van een dergelijke Studieclub te Solo, waartoe ook Z.H. MANGKOENEGORO VII, Dr. RADJIMAN e. d. vooraanstaande Javanen van Solo behooren, zijn ver-

schillende Europeanen lid, w. o. Dr. v. ANDEL, Dr. BAVINCK, enkele Europeesche leeraren van de H.K.S. en de A.M.S. etc. In 1934 woonde ik een vergadering van deze studiekring bij, toen Z.H. de MANGKOENEGORO een lezing hield over de Wajang.

¹⁴⁵⁾ cf. BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, pp. 82, 198 vv., 312 en 326.

¹⁴⁶⁾ Dr. SOETOMO heeft eerst wel geweigerd om het lidmaatschap te aangaan, maar alleen op verzoek van de Soerabajasche Studieclub. Toen zijn vereeniging, na de tegemoetkomende houding van den G.G., bij wien SOETOMO op audiëntie was geweest, van opinie veranderde, nam Dr. SOETOMO de benoeming aan.

¹⁴⁷⁾ cf. BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, pp. 204 vv., „*De Commun. Bew.*”, p. 156. Op een propagandavergadering te Batavia in 1927 verklaarde Mr. BOEDIARTA, een der leiders van de P.N.I., overtuigd te zijn, dat binnen korten tijd de Aziaten weer de fakkel der beschaving zouden dragen. Het geluk der Europeanen, zeide hij, is aan het tanen, het zelfvertrouwen der Aziaten is aan het groeien. En hij wees in dit verband op de vrijheidsbeweging in Egypte en de resultaten, die daar waren bereikt. Het Nederlandsche gezag werd op deze bijeenkomst voorgesteld als een belemmering voor den vooruitgang van het inheemsche volk. De propaganda van de P.N.I. was vrijwel steeds anti-Westersch, anti-Nederlandsch georiënteerd. „Imperialisme” en „kapitalisme” werden als de groote vijandige machten aan de bevolking voorgehouden. De sociale en koloniale tegenstellingen werden zoo scherp mogelijk geaccentueerd, geheel in overeenstemming met de politieke beginselverklaring van de P.I. in Holland. cf. „*Indonesia Merdeka*”, jrg. 1926, p. 60.

De roode vlag met hamer en sikkel was intusschen vervangen door een rood-wit vaandel, met een kop van een bantèng (wilde buffel) als symbool van de (sluimerende) kracht van het Indonesische volk.

¹⁴⁸⁾ cf. Het artikel „*Nieuwe Opmarsch*” in „*Indonesia Merdeka*”, jrg. 1928, p. 49.

¹⁴⁹⁾ Het vonnis van den Bandoengschen Landraad is in extenso opgenomen in BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, als Bijlage II.

Hoever sommige leden der P.N.I. durfden gaan in hun revolutionaire propaganda bleek wel op een Congres te Bandoeng in 1929, waar een der sprekers verklaarde, dat de vrijheid niet met applaus, maar alleen door gewelddadig optreden te verkrijgen was en dat de nationalistten daarvoor goed en bloed moesten over hebben. Ir. SOEKARNO spoorde zijn hoorders aan nimmer vóór de nachtrust de oogen te sluiten, zonder eerst gebeden te hebben, dat „het ongedierte door de pest worde gegrepen”, waarmede hij blijkbaar de Westersche „imperialisten” en „kapitalisten” bedoelde. De drie „Biorongs” (vijandige reuzen) waren volgens hem Amerika, Japan en Engeland, die Azië wilden oppeuzelen.

¹⁵⁰⁾ BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, p. 229. Een ander spreker verklaarde op datzelfde congres, dat de P.N.I. haar contact via de P.P.P.K.I. met de P.I., die bij de Liga is aangesloten, nimmer zou verbreken. (ib. p. 237). De P.I. begroette het tot standkomen der P.P.P.K.I. dan ook met groote ingenomenheid, daar „de door haar geplante bibit der nationale eenheid flink wortel” bleek te hebben geschoten „op vaderlandschen bodem” cf. „*Indonesia Merdeka*” jrg. 1928, p. 83, 114 v. en jrg. 1930 p. 1 v.

Op een conferentie te Djokja in 1929 werd de P.I. trouwens door de P.P.P.K.I. aangewezen als officieel vertegenwoordigster der P.P.P.K.I. in Holland en haar „een beperkte volmacht” verstrekt om te werken o. a. voor de afschaffing van de poenale sanctie. Dat de P.I. daartoe de hulp in zou roepen van de „Liga” was wel te voorzien. cf. „*Indonesia Merdeka*” jrg. 1928, p. 106 v.; jrg. 1927, p. 78.

Dat niet al de nationalistten het eens waren met de revolutionaire leiding

van de Studieclub en de communistische ideeën van de P.I., die via P.N.I. en P.P.P.K.I. in de nationalistische beweging in Indië werden ingedragen, blijkt wel uit een artikel in „*Indonesia Moeda*” (1927 m. 4—5), waarop Dr. KRAEMER de aandacht vestigde in één zijner „*Kantteekeningen op de Pers*”, van de hand van HADJI SALIM, getiteld „*Onze Intellectueelen en de Volksbeweging*”. Hij (nl. HADJI SALIM) constateert in dat artikel, dat de politieke activiteit dezer „intellectueelen” in het buitenland buiten verband met de volksstroomingen, haar oorsprong genomen heeft. Geboren in de in Holland gevestigde P. I., is haar aanvalsobject de imperialistische politiek van eenige groepen in Holland, en haar tegenstelling: Moederland en kolonie. Hij verwijt haar daarom dat anti-Nederlandsche gezindheid en niet liefde en offervaardigheid haar drijfveeren zijn en dat ze weinig op de eigen natie is georiënteerd. Daarom, zegt H. SALIM, hun voorliefde voor non-coöperatie en niet voor swadeshi. Ze zijn teveel vervreemd van eigen volk en cultuur. Ze willen gelijkwaardig zijn met de Westerlingen en niet het volk dienen, maar het overheerschen (cf. „*De Opwekker*”, Maart 1927, p. 117 v.).

¹⁵¹⁾ cf. BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, p. 252. Op de vergadering van de P.P.P.K.I. te Bandoeng in 1929 werd door één der P.N.I.-leiders een beschouwing gewijd aan het „imperialisme, dat zich over heel Azië heeft uitgestrekt en de bevolking van Indonesië zoodanig onderdrukt, dat ze bijna tot aan den rand van het graf wordt gedreven” (cf. BLUMBERGER, a. w. p. 266).

¹⁵²⁾ a.w. p. 274. Zie voor de P.P.P.K.I. ook STAARGAARD, *Oost en West in Ned. Indië*, Haarlem, 1928, pp. 53 vv.

¹⁵³⁾ De reden daarvan zou zijn, dat tengevolge van het vergadergebod de vereeniging haar werkzaamheden niet kon voortzetten. Volgens een Aneta-bericht van 20 Nov. 1936 zou de opheffing echter het gevolg zijn van sterk verminderde belangstelling.

¹⁵⁴⁾ Dr. COLIJN gaat in zijn „*Koloniale Vraagstukken*” wel niet zoo ver, maar acht het toch „onjuist gezien om een scheiding te maken tusschen communistische en ultra-nationalistische propaganda” (p. 30) mede op grond van het feit, dat „zonder al die nationalistische vereenigingen als voedingsbodem het communisme niets te beteekenen zou hebben” (p. 29). Nu wil ik niet twisten over een woord. Ik zie kans het woord ultra-nationalistisch zóó te exegetiseeren, dat het inderdaad met communistisch vrijwel identiek is. Maar Dr. COLIJN geeft zelf een voorbeeld van zijn bedoeling, als hij even later zegt „practisch geen verschil te zien tusschen het optreden der communisten en dat van vereenigingen als P.N.I. en P.S.I.” (p. 30). Nu kan men het met dit laatste (practisch identiek) geheel eens zijn, zonder dat men daarom het eerste (een „scheiding onjuist” en „zonder het nationalisme als voedingsbodem geen communisme”) behoeft te beamen. We hebben in ons historisch overzicht gezien, dat Indië in veel opzichten hetzelfde beeld vertoont als vele andere koloniale en semi-koloniale landen van het Oosten in de laatste decennia, en dat in al die landen het nationalisme wel factisch de voedingsbodem voor het communisme is geweest, maar dat wij het nationalisme toch in de eerste plaats moeten zien als een der exponenten van een conflict tusschen Oostersche en Westersche cultuur, tusschen statische en dynamische levensopvatting, tusschen magisch-symbolische en logisch-causale wereldbeschouwing, welk conflict mede door het veldwinnen eener meer „ethische” koloniale politiek is verhaast, en waarvan het communisme op gewetenlooze wijze misbruik heeft gemaakt om zijn heillooze ideologie te kunnen verwerklijken. De voedingsbodem van het communisme was niet alleen het nationalisme, maar ook en vooral de toestand van sociaal-economische en godsdienstig-zedelijke ontworteling, die mede door de moderne koloniale politiek was tot stand gebracht. Ook zonder het nationalisme had het communisme in dezen voedingsbodem wortel kunnen schieten

en ongetwijfeld had omgekeerd het nationalisme, zonder de denatureerende werking van het communisme, een geheel ander beeld vertoond, dan nu in veel opzichten het geval is geweest. *Het hangt er maar van af in welke bedding de nationalistische tendenzen worden geleid.* M. a. w. we kunnen niet zeggen: om het communisme uit te roeien is het voldoende, dat wij het nationalisme overal onderdrukken. Want ten eerste zou men het nationalisme alleen maar kunnen doen verdwijnen, wanneer zijn voedingsbodem: het door de penetratie der Westersche cultuur ontstane conflict tusschen Oost en West kon laten ophouden te bestaan en dat is onmogelijk in de tegenwoordige wereld-situatie en bij de huidige koloniale opvattingen; en ten tweede, ook al zou men alle nationalistisch streven kunnen tegengaan, het communisme zou van dit (niet te voorkomen) conflict tusschen Oost en West, met al de onrust en ontwrichting daaraan verbonden, even goed misbruik blijven maken. Daarom is m. i. de eenig mogelijke oplossing deze: *consequente bestrijding van alle revolutionaire stroomingen, en daarnaast een even consequent leiden van alle nationalistische bewegingen in banen, die tot een organische ontwikkeling van het inheemsche volk moeten voeren.*

Ik geloof, mede op grond van andere uitlatingen in ditzelfde en in andere geschriften van Dr. COLIJN, te mogen aannemen, dat hij het met deze zienswijze in veel opzichten meer eens zal zijn, dan verschillende uitspraken in zijn „*Koloniale Vraagstukken*” zouden doen vermoeden, en dat op de hier en daar m. i. wat eenzijdige accentueering misschien mede van invloed zal zijn geweest het feit, dat de Regeering in de periode vóór de communistische onlusten, die kort voor het schrijven van het boek van Dr. COLIJN hadden plaats gehad, niet met die doortastendheid is opgetreden, welke voor een doelbewuste gezagshandhaving noodzakelijk was geweest.

Ik hoop op een en ander nog nader terug te komen in mijn slotartikel, dat o. a. ook handelt over de houding, die wij tegenover het nationalisme hebben in te nemen.

¹⁵⁵⁾ Men leze voor het verkrijgen van een inzicht in het ontstaan van een dergelijke geestesgesteldheid en de mogelijkheid tot het leiden in goede banen b. v. eens het artikel van R. M. Mr. SOERIPTO „*De geest onder de Indonesische Studenten in Nederland*” in de Jubileumuitgave van „*De Indische Gids*”, A'dam 1929, pp. 275 vv.; cf. ook J. H. F. KOHLBRUGGE „*De Inlandsche Beweging en de onrust in Indië*” Utrecht 1927, pp. 44 vv. en 78 vv.; Dr. KRAEMER „*Beschouwingen met betrekking tot de Inheemsche Beweging*” Kol. Stud. 1927, pp. 10 vv.; BASIL MATTHEWS „*East and West, conflict or cooperation*” 1936, W. PATON, *Christianity in the Eastern Conflicts*, London, 1937; en de litteratuur genoemd in de aantt. 70, 74 en 75.

^{155a)} RABINDRANATH TAGORE „*Das Heim und die Welt*”, Berlin, 1920.

¹⁵⁶⁾ cf. B. v. hetgeen ik daarover schreef in de aantt. 82 en 85.

¹⁵⁷⁾ cf. BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, p. 202.

¹⁵⁸⁾ Oud-Gouverneur VAN DER JAGT hield deze rede bij gelegenheid van de installatie van de nieuwe leden der Utrechtsche Indologen-Vereeniging te Utrecht. Men zie het verslag in het Alg. Handelsblad van 30 Oct. 1936.

¹⁵⁹⁾ cf. De door de Indische Regeering in 1930 aan den Volksraad overgelegde „*Mededeelingen omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang*” en BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, p. 263 v.

¹⁶⁰⁾ cf. De artikelen „*Zelfwerkzaamheid in Indië*” en „*Sociaal streven in M. Java*” resp. in het Alg. Handelsblad van 22 Juli 1936 en van 12 Dec. 1936.

¹⁶¹⁾ cf. H. MEYERINK „*Koloniale Jeugdfragen*” in „*De Macedoniër*” van Nov. 1936, p. 342; zie voorts over het Taman-Siswo-onderwijs en zijn stichter: BLUMBERGER „*De Nation. Bew.*”, p. 33, 254, 268 v., 324; KRAEMER, in „*The Netherlands Indies*” p. 108; en C. P. GUNNING „*Naar Grooten Nederland*”,

Den Haag, 1926, pp. 79—89. Op p. 80 geeft GUNNING een verkorte beginselverklaring van de Taman-Siswo-beweging. Zie ook de aantt. 81 (slotalinea) en 82.

Ondanks haar dankbaar te begroeten constructieve bedoelingen sluit ook deze beweging door haar sterke vereering van DIEPONEGORO als nationalen held de mogelijkheid van extremisme altijd in zich, zooals een enkele maal ook wel gebleken is.

¹⁶²⁾ Dat ook de zgn. coöperatie-nationalisten in vele gevallen van samenwerking met de Regeering geen heil verwachten, blijkt wel uit de redevoeringen van de nationalist in den Volksraad, die in de „*Handelingen van den Volksraad*” zijn opgenomen. De voorbeelden daarvan zijn legio. Nog onlangs verklaarde de nationalist SOEROSO in den Volksraad „dat men, om meer staatkundige rechten te verkrijgen, niet moet aankomen met een verzoek op een presenteerblaadje, want dan bereikt men zijn doel nooit, doch dat men daartoe buiten den volksraad een zekere macht dient te vormen, opdat Nederland kan worden gedwongen tot meer concessie's (cf. „De Banier”, 5 Nov. 1936, p. 360).

¹⁶³⁾ Bij de bespreking van de Petitie-SOETARDJO in den Volksraad in 1936 heeft C. C. VAN HELSDINGEN er terecht nog eens op gewezen, dat van een organische Indische volkseenheid geen sprake is. Hij gaf daarbij verschillende citaten uit het jongste werk van Dr. COLIJN „*Saevis tranquillius in undis*”. Men zie ook diens artikelen in de Standaard van 25 en 27 Aug. 1932 en „*Hoofdpijnen onzer Koloniale Politiek*” in „Anti-Rev. Staatk.”, Juli-Aug. 1932, pp. 297 vv.

Op de groote verschillen in taal, ras, godsdienst, sociale instellingen en cultuur tusschen de verschillende volken van Ned. Indië heb ik zelf ook in mijn eerste artikel reeds gewezen.

Wel meende Mr. VAN HELSDINGEN een groeiend besef van saamhoorigheid te kunnen constateeren, maar de tegenstellingen, zoo zeide hij, komen telkens weer tot uiting; ook in den Volksraad; ondanks de vorming van een nationale concentratie e.d. Zoo b.v. toen de vraag besproken werd of een deel van de opbrengsten van het bijzonder uitvoerrecht op de rubber besteed zou worden voor Java, en inheemsche vertegenwoordigers van de rubberstreken in de buitengewesten zich daartegen met hand en tand verzetten. Dezelfde tegenstelling kwam tot uiting in het verzet tegen een te sterke emigratie van Javanen in bepaalde gebiedsdeelen van de buitengewesten. (cf. „De Banier”, jrg. 1936, p. 318).

Op het ontbreken van deze Indonesische eenheid wijzen ook de talrijke afzonderlijke lokaal-nationalistische vereenigingen (van Soendanezen, Madoerezen, Ambonezen, Minahassers, Timorezen, Sumatranen etc.), waarvan wij in dit artikel geen afzonderlijke beschrijving hebben opgenomen, en die ondanks de P.P.P.K.I. nog steeds bestaan.

Zelfs in de lokale vereenigingen bestaan nog weer allerlei tegenstellingen tusschen de verschillende volksgroepen. Het Sumatranen-congres te Padang in 1922 b.v., dat eenheid beoogde te brengen tusschen de „nationale” vereenigingen van Bataks, Minangkabauers, Athjehers etc. werd een totale mislukking. cf. Prof. CARPENTIER ALTING „*The Effect of the war upon the Colonies*”, New Haven, 1928, p. 109.

Wel heb ik in mijn eerste artikel ook gewezen op de bestaande eenheid door afkomst, taalverwantschap, mentaliteit e.d. en wil ik hier nog melding maken van de vroegere (gedeeltelijke) politieke eenheid onder de regeering van de M. Javaansche Çailendra-vorsten van Çriwijaya in de 8e, 9e en 10e eeuw, van Kertanagara van Singhasari in de 13e eeuw en van de koningen van Majapahit in de 14e tot de 16e eeuw n. C.

STAATKUNDIGE GEDACHTEN VAN JOHANNES ANASTASIUS VELUANUS

DOOR

DR. D. J. DE GROOT.

Dat de reformatie in de Nederlanden omstreeks het midden der 16de eeuw in steeds sterkere mate den invloed heeft ondergaan van CALVIJN en dat diengevolge de Calvinistische richting onder de Nederlandsche Gereformeerden tot zoo goed als onbetwiste heerschappij gekomen is, wordt algemeen erkend als een feit, dat voor tegenspraak niet vatbaar moet worden geacht. Het ontbreekt al evenmin aan gezaghebbende getuigen, die van meening zijn, dat het Calvinisme niet alleen op de institueering der Nederlandsche kerken zijn stempel drukte, maar dat het ook den dank van het nageslacht verdient om het groote aandeel, dat het gehad heeft in de geboortegeschiedenis van onze nationale vrijheid en van onze staatsinrichting. Het Calvinisme is als oorsprong en waarborg van onze constitutioneele vrijheid waarlijk niet alleen door Dr. A. KUYPER en diens geestverwanten gehuldigd. Het heeft als zoodanig ook waardeering gevonden bij tal van geschiedschrijvers, die de beginselen welke het predikt voor zichzelf allermint aanvaardden ¹⁾).

Mag in dit laatste een verheugend bewijs worden gezien van objectieve geschiedschrijving, dat niet genoeg kan worden gewaardeerd, er moet echter ook onmiddellijk aan worden toegevoegd, dat in de Nederlandsche historiographie de voorbeelden van het tegendeel eveneens zeer talrijk worden gevonden. Vooral op het gebied der kerkgeschiedenis heeft men van moderne zijde zich jarenlang ingespannen om de be tekenis van het gehate Calvinisme zooveel mogelijk te reduceeren. Daartoe werd dan achtereenvolgens de invloed van allerlei personen en richtingen, die hier te lande op de geesten beslag zouden hebben kunnen leggen, zooveel mogelijk opgeschroefd. MELANCHTON, ZWINGLI, BULLINGER moesten beurtelings dienst doen om den roem van den

Geneefschen hervormer te verdonkeren. En tenslotte stelde men vast, dat er onafhankelijk van alle buitenlandsche reformatoren een oorspronkelijk Nederlandsche richting onder de hervormingsgezinden geweest was, die zich als voorloopster van Remonstranten en Vrijzinnigen zou hebben gekenmerkt door een ondogmatisch en bijbelsch Christendom. Het Calvinisme zou deze richting hebben overwoekerd en teruggedrongen. En het zou daarom op de waardeering van het nageslacht niet de minste aanspraak mogen maken, omdat het het eigene onzer hervorming zou hebben weggenomen en het den Nederlandschen geest onmogelijk zou hebben gemaakt om zich in zijn volle oorspronkelijkheid te openbaren ²).

Deze voorstelling van zaken werd ook door den Leidschen hoogleeraar Dr F. PIJPER voorgestaan en is door hem in de voorrede op zijn uitgave der geschriften van JOHANNES ANASTASIUS VELUANUS op de spits gedreven ³). Niet tevreden immers met dezen tegenstander van de Calvinistische praedestinatieleer te eeren als een zeer belangrijk repraesentant van de „echt nationale richting onder de Nederlandsche hervormingsgezinden”, stelt hij met groote vrijmoedigheid vast, dat deze man een eerste plaats inneemt onder hen, die door woord en geschrift ons volk voor den vrijheidsoorlog tegen Spanje hebben rijp gemaakt. Het zal ons echter uit de beschrijving van de door ANASTASIUS ontwikkelde staatkundige gedachten duidelijk blijken, dat aan deze voorstelling van PIJPER elke grond ontbreekt en dat er niet de minste reden is om ook maar een deel van den roem, welken de Calvinisten zich als bouwers onzer nationale staatsinrichting hebben verworven, af te staan aan dezen voorlooper van het Remonstrantisme.

De persoon van JAN GERRITS VERSTEEGE, die zich in 1554 door de publicatie van zijn boek „Der Leken Wechwijser” onder den zinnebeeldigen naam „ANASTASIUS VELUANUS” als geestelijk leidsman bij zijn landgenooten aandiende, is ook na de volledige publicatie van zijn werken in de Bibliotheca Reformatoria Neerlandica nog zoo weinig algemeen bekend, dat aan de bespreking van zijn staatkundige denkbeelden een korte samenvatting van zijn levensgeschiedenis noodzakelijk dient vooraf te gaan ⁴). Bovendien heeft hij in den loop der historie een zoo uiteenlopende waardeering gevonden, dat het niet overbodig mag heeten om eerst op objectieve gronden vast te stellen, dat hij werkelijk in zijn tijd een figuur van beteekenis is geweest.

Het jaar zijner geboorte is niet aan te geven; wel staat echter met voldoende zekerheid vast, dat hij het eerste levenslicht heeft gezien te Stroe op de Veluwe en dat hij is voortgekomen uit een boerenfamilie, welke daar reeds vele jaren woonde en waarvan men het huis nog heden meent te kunnen aanwijzen. Geheel in het duister tasten wij echter met betrekking tot zijn jeugd en studiejaren. Sommigen hebben gemeend, dat hij wel te Harderwijk, waar in dien tijd een beroemde inrichting voor hooger onderwijs was, zal hebben gestudeerd. Anderen deden hun best om aan te toonen, dat hij na zijn bekeering de vermaarde school van JOHANNES MONHEMIUS te Dusseldorp moet hebben bezocht. Beide veronderstellingen kunnen het niet verder brengen dan tot waarschijnlijkheid. Dit neemt evenwel niet weg, dat wij met zekerheid kunnen concluderen, dat hij met name in de classieke talen op uitnemende wijze moet zijn onderwezen. Uit zijn geschriften blijkt immers, dat hij niet slechts de Latijnsche, doch ook de Grieksche taal, wat voor dien tijd veel zeldzamer was, voldoende kende. Hij is immers met de werken van de Grieksche en de Latijnsche patres zeer goed op de hoogte en deze worden veelvuldig door hem geciteerd.

Uit brieven van den inquisiteur FRANCISCUS SONNIUS blijkt, dat hij omstreeks 1540 reeds moet zijn begonnen de leer der Protestanten te bestudeeren. Dat zou dan nog vier jaar voor zijn benoeming tot pastoor van Garderen zijn, het kerspel waartoe ook zijn geboorteplaats behoorde. Hieruit zou ook volgen, dat hij, daar wij mogen aannemen, dat hij van de waarheid der nieuwe leer zich steeds sterker overtuigd gevoelde, zijn ambt daar in de Roomsche kerk niet zonder veel innerlijken strijd heeft kunnen bekleeden. Innerlijk reeds ontgroeid aan het Katholicisme en van het onschriftuurlijke der Roomsche kerkleer overtuigd, moet het hem zwaar hebben gevallen de sacramenten en ceremoniën te blijven bedienen, die aan deze leer uitdrukking gaven. Geen wonder dat zijn prediking hoe langer hoe meer een reformatorischen inslag kreeg en dat het in wijden kring daarvan doordringende gerucht de waakzaamheid der inquisiteurs prikkelde. Of hij door openlijk in het huwelijk te treden, gelijk zijn Roomsche bestrijder verzekert, aan de inquisitie een welkome aanleiding heeft gegeven om in te grijpen, dan wel alleen door zijn prediking in den reuk van ketterij was gekomen, is met zekerheid niet uit te maken. In elk geval is hij op den nieuwjaarsdag van het jaar 1550 gevangen genomen en naar Arnhem overgebracht om zich daar voor het Hof van Gelderland te verantwoorden.

Met dit verhoor komen wij aan één van de donkerste bladzijden in zijn leven. Het bleek immers al spoedig, dat hij tegen de op hem uitgeoefende pressie niet bestand was. Na enkele weken toonde hij zich den marteldood vrezend bereid om al zijn geincrimineerde leeringen te herroepen en op 27 Januari heeft hij deze droeve belofte vervuld en wel ten overstaan van vele toehoorders uit alle standen van het volk, waaronder vanzelfsprekend ook de belangstellenden uit zijn eigen gemeente niet ontbraken.

Hij was hiermee den brandstapel ontgaan, maar het leven, dat hij zich tegen dezen duren prijs gekocht had, was weinig beter dan de dood. Zijn openlijke herroeping had blijkbaar niet zulk een oprechten indruk gemaakt, dat men hem terstond weer in volledige vrijheid stelde. Bovendien moest hij voor de verbreiding van kettersche gevoelens toch ook een gevoelige straf ondergaan en hadden de kettermeesters het voornemen om van zijn talenten gebruik te maken voor de verdediging van het Katholicisme. Een en ander meenden zij te kunnen bereiken door hem tot eeuwigdurende gevangenschap te veroordeelen en hem deze onder streng toezicht te doen ondergaan.

Het was op het kasteel te Hattem, toen reeds in min of meer bouwvalligen toestand, dat de afgezette pastoor van Garderen gedetineerd werd. Daar heeft hij een zwaren tijd doorgebracht, waaraan hij later met afkeer en schrik terugdenkt. De reden daarvan ligt minder in de ontbering en de vernederingen, waaraan hij bloot stond, hoewel hij ook deze pijnlijk ondervond, dan in de voortdurende gewetenswroeging waardoor hij gekweld werd. In zijn ziel overtuigd, dat hij door zijn herroeping de waarheid had verloochend, wist hij toch door zijn houding de inquisiteurs hoe langer hoe meer in den waan te brengen, dat hij zich in alle oprechtheid tot het Katholicisme bekeerd had. Daaruit alleen kan het immers verklaard worden, dat SONNIUS, die aanvankelijk op alle verzoeken van zijn aanzienlijke vrienden die op zijn vrijlating aandrongen doof gebleven was en daarna als voorwaarde stelde dat hij een geschrift tot verdediging van de Roomsche kerkleer zou opstellen, er ten slotte in toestemde, dat zijn gevangenschap te Hattem zou worden opgeheven tegen de belofte, dat hij te Leuven zich een drietal jaren in de scholastieke theologie zou laten onderwijzen.

Nadat ook de landvoogdes hierin had toegestemd is hij op Pinksteren van het jaar 1553 in vrijheid gesteld. Hem werd daarbij

echter bevolen, dat hij zich binnen veertien dagen te Leuven moest bevinden om de afgelegde belofte gestand te doen. Om hem daartoe te meer te verplichten moesten zijn vrienden bovendien een borgstelling teekenen van 400 gulden, die verbeurd verklaard zouden worden als hij zijn afspraak niet nakwam.

Het vervolg der geschiedenis kan voor ANASTASIUS weer moeilijk eervol worden genoemd. Hij heeft zich wel naar Leuven op weg begeven en is zelfs in de stad aangekomen. Onderweg heeft hij zich echter de vrijheid veroorloofd om de brieven, welke SONNIUS hem met medeweten van het Hof van Gelderland voor de kerkelijke autoriteiten te Leuven meegegeven had, open te breken en van den inhoud daarvan kennis te nemen. Daar deze vooral bestond uit aansporingen om zeer nauwlettend en scherp op hem toe te zien, was hij weinig geschikt om zijn aanstaand verblijf te Leuven in een gunstig daglicht te stellen. Daarom besloot hij, nog voor men van zijn aankomst op de hoogte was, de stad weer te verlaten en zich in een Protestantsche omgeving in veiligheid te stellen. Waarheen hij zich van Leuven uit begeven heeft, is niet precies bekend. Het is echter duidelijk, dat hij na niet al te veel omzwervingen te Straatsburg moet zijn aangeland, omdat hij in die stad reeds op 12 April 1554 de voorrede van zijn boek „Der Leken Wechwijser” heeft onderteekend.

In deze voorrede doet hij allereerst openlijk schuldbelijdenis over zijn hem te Arnhem afgeperste herroeping; hij trekt deze in en wil door zijn boek de aangerichte schade zooveel mogelijk herstellen. Bij deze gelegenheid noemt hij zich voor de eerste maal ANASTASIUS VELUANUS en het is duidelijk wat hij door dien symbolischen naam wil te kennen geven. Het is de wederopgestane Veluwnaar, die zijn afval en ontrouw betreurend aan zijn volks- en tijdgenooten getuigenis geeft van de waarheid. Het boek zelf geeft in populairen vorm een uiteenzetting van de Protestantsche leeringen, waarbij het zich dicht aansluit bij de Gereformeerde opvattingen. Ten opzichte van den vrijen wil en de praedestinatatie verkondigt hij echter een afwijkend gevoelen; daarom hebben de Remonstranten zich later niet zonder recht op hem als op één van hun geestelijke vaders beroepen. Hij spreekt verder over de Roomschen en hun dwalingen met al de felheid van een man, die veel van hen te lijden heeft gehad en die jaren lang van zijn hart een moordkuil heeft moeten maken ⁵).

ANASTASIUS, van wien niet bekend is, dat hij ooit in zijn vaderland

is teruggekeerd, nam later als predikant en superintendent te Bacharach een eervolle plaats in. Van zijn hand zagen nog minstens twee boekjes het licht; in de eerste daarvan betoont hij zich een heftig bestrijder van de orde der Jezuiten; in de tweede neemt hij het voor de Gereformeerde Avondmaalsleer op tegenover de aanvallen waaraan deze van Luthersche zijde gedurig bloot stond. Zijn voornaamste geschrift blijft echter „Der leken Wechwijser” en het is dan ook uitloeiend als auteur daarvan, dat hij onze aandacht verdient.

Dit zijn de voornaamste feiten uit ANASTASIUS' leven. Raadplegen we nu over de beteekenis, welke deze man en zijn bovengenoemd boek voor de kerkelijke en politieke geschiedenis der Nederlanden hebben, de geschiedschrijvers van den vroegeren en lateren tijd, dan moet geconstateerd worden, dat de meeningen zeer ver uiteen loopen, ja niet zelden met elkaar in flagrante tegenspraak zich bevinden. In de historische werken van Remonstranten als UITTENBOGAERT ⁶⁾ en GERARD BRANDT ⁷⁾ wordt voor ANASTASIUS een belangrijke plaats ingeruimd. Zij slaan de waarde van zijn geschriften hoog aan en leggen groote geneigdheid aan den dag om zijn beteekenis voor de hervorming in de Nederlanden als zeer aanzienlijk te beschouwen. Ook onder de latere historici worden er vele gevonden, die dit oordeel niet slechts onderschrijven, doch ook niet aarzelen om in hun waardeering nog een goed eind verder te gaan. W. MOLL, die in de 19de eeuw door een rijk gedocumenteerde verhandeling de vergeten figuur van ANASTASIUS VELUANUS aan het Nederlandsche volk weer voor de aandacht riep, citeert met instemming de meening van hen, die in „der Leken Wechwijser” „een volksboek hebben gezien, dat meer dan eenig ander werk onzer Nederlandsche schrijvers tijdens de beginselen der Reformatie en lang daarna door geleerden en ongeleerden met zeldzame belangstelling is gelezen ⁸⁾.” En wij wezen er reeds met enkele woorden op, dat PIJPER zich verplicht rekent hem „onder de geestelijke leidslieden van het Nederlandsche volk in de wordingsperiode zijner nationale zelfstandigheid” een plaats toe te kennen van den aller-eersten rang. Volgens hem heeft zijn optreden niet alleen religieuze, maar ook politieke gevolgen gehad.

„Wil men weten”, aldus PIJPER „wat er omging in de harten en hoofden van het kloeke geslacht, dat in de laatste decennieën der zestiende eeuw alles op het spel zette om staatkundige en godsdienstige

vrijheid te veroveren", dan heeft men volgens hem slechts „Der Leken Wechwijser" te lezen. Ja de veronderstelling komt hem allerminst gewaagd voor, dat de verbreiding van dit geschrift beschouwd kan worden „als het werpen van de strijdkreet in de gemoederen, die door voorafgaande vervolging en krenking der privilegien voor de woorden van voorstanders der verandering ontvankelijk waren gemaakt." Het is door zijn auteur de wereld ingeslingerd als een „Te wapen" en heeft als zoodanig niet te vergeefs geklonken. Mag men ANASTASIUS al niet beschouwen als den onmiddellijken bewerker van de gebeurtenissen in het veelbewogen jaar 1566, naast andere invloeden moet zijn boek de menschen krachtig daartoe hebben aangespoord ⁹⁾.

Een totaal andere waardeering daarentegen heeft ANASTASIUS gevonden bij die auteurs, die zich bij hun beoordeeling der geschiedenis de in 1618 en 1619 te Dordrecht beleden orthodoxie tot norm hebben gekozen. Trigland gaat in zijn „Kerckelijke Geschiedenissen" ¹⁰⁾ „Der Leken Wechwijser" en zijn schrijver met verachtelijk stilzwijgen voorbij. Latere geschiedschrijvers maken van hem slechts kort en in het voorbijgaan melding. Bij allen heerscht blijkbaar de opvatting, waaraan in 1911 in een Gereformeerd weekblad nog eens onomwonden uiting werd gegeven. Er bestonden toen plannen de nagedachtenis van ANASTASIUS door de oprichting van een eenvoudig gedenkteeken te Garderen te eeren. Zij werden echter van gezaghebbende Gereformeerde zijde o.a. met dit argument bestreden, dat zijn persoon en arbeid daarvoor niet belangrijk genoeg geweest was en deze bovendien ten gevolge van zijn uitwijken naar Duitschland hier te lande spoedig vergeten zouden zijn geweest ¹¹⁾.

Bij een zoo groot verschil in waardeering mag het zeker niet overbodig heeten om voor wij een onderzoek instellen naar ANASTASIUS' staatkundige gedachten, de vraag te overwegen, of hij inderdaad wel zoo grooten invloed geoefend heeft, dat een dergelijk onderzoek voor den historicus loonend mag worden geacht. Zou het blijken, dat het geringschattend oordeel, dat wij bij sommige beoefenaren der geschiedenis hebben gevonden, op degelijke objectieve gronden steunt, dan zouden immers die gedachten op zichzelf al buitengewoon origineel en interessant moeten zijn om onze aandacht met recht voor zich te kunnen opeischen.

Nu springt het gemakkelijk in het oog, dat de Remonstranten en hun geestelijke zonen even groot gevaar loopen om de historische

beteekenis van ANASTASIUS en de door dezen voorgedragen denkbeelden te overdrijven, als de Gereformeerden gepraedisponneerd moeten worden geacht om in onderschatting daarvan te vervallen. Door zijn opvatting van de praedestinatatie en den vrijen wil was ANASTASIUS voor de Remonstranten een zeer waardevol getuige als het er opaan kwam om hun als kettersch gebrandmerkte gevoelens als een erfstuk van een der eerste vertegenwoordigers der Nederlandsche Reformatie te legitimeeren. De moderne kerkhistorici van den lateren tijd worden door het chronisch gebrek aan gezaghebbende vertegenwoordigers, waaraan de door hen met zoo groote volharding gecultiveerde „echt nationale richting onder de Nederlandsche hervormings-gezinden” voortdurend laboreeren blijft, in ernstige verzoeking gebracht om den invloed en de beteekenis van „Der Leken Wechwijser” en zijn auteur niet anders dan door sterke vergrootglazen te bekijken. Omgekeerd kan echter ook afkeer van het verfoeide Remonstrantisme de Gereformeerde schrijvers gemakkelijk hebben verleid om ten opzichte van een man, die althans op enkele belangrijke punten deze richting in het gevele kwam, tot het andere uiterste te vervallen.

Wanneer wij alleen objectieve getuigen laten spreken, zullen wij tot de conclusie moeten komen, dat de waarheid over den door ANASTASIUS en zijn boek geoefenden invloed vrijwel in het midden ligt. Dat hij niet gelijk sommige contraremonstrantsche schrijvers zeggen „een ongeleerd en slecht man” is geweest, maar integendeel iemand van voor dien tijd groote eruditie en belezenheid, is voor ieder, die zijn boek met talrijke oordeelkundig gebruikte citaten uit de Grieksche en Latijnsche kerkvaders gelezen heeft, zonder meer duidelijk. Dat hij in het oog loopende qualiteiten moet hebben bezeten om als polemist en apologeet op te treden, wordt behalve door de proeven, welke hij in zijn boek daarvan levert, ook bewezen door het feit, dat de inquisiteurs Sonnius en Gruwel hem de vrijheid beloven als hij met even groote toewijding de zaak van den Paus verdedigen wil als hij deze eerst heeft bestreden¹²⁾. Dat zijn boek behalve in Gelderland ook in andere Nederlandsche provincien druk gelezen is, wordt niet alleen gedemonstreerd door de vele uitgaven, die het beleefde, maar ook door de uitvoerige weerlegging, welke men van Roomsche zijde daartegen in het licht gaf¹³⁾. En dat men hem in Gelderland geruimen tijd als de gevaarlijkste woordvoeder der „nieuwe leer” beschouwde, kan blijken uit een door MOLL gepubliceerden brief

van den landdrost der Graafschap Zutphen, waarin deze de verwachting uitspreekt, dat men bij eventueele visitatie der boekerij van een door hem van ketterij beschuldigden geestelijke, wel zal vinden „voer sijnen oppersten lerar, den verdreven pastor van GARDER, der sich VELUANUM nuemen lath” 14).

Een en ander laat slechts ruimte voor de conclusie, dat „Der Leken Wechwijzer” in de tweede helft der 16e eeuw hier te lande wel degelijk grooten invloed heeft uitgeoefend en dat derhalve aan zijn auteur onder degenen, die de Nederlandsche Reformatie bewerkt hebben, een voorname plaats op goede gronden niet kan worden ontzegd. Ons volk heeft ANASTASIUS’ boek gelezen en herlezen en daarnaar geluisterd, al mag niet worden over het hoofd gezien, dat zijn invloed door de herroeping, die als een smet op hem bleef kleven, en door zijn vertrek naar het buitenland, kleiner is gebleven dan zij had kunnen zijn, indien deze factoren zich niet hadden doen gelden. Dat dit evenwel niet insluit, dat onze vaders ook in de beginselen, die hen tot den strijd voor politieke vrijheid hebben aangespoord, van ANASTASIUS het eerste fundamenteele onderricht of zelfs maar den impuls hebben ontvangen, gelijk PIJPER suggereerde, zal duidelijk blijken, als wij de principia hebben leeren kennen, die hij voor het staatkundig leven ontwikkeld heeft.

De voornaamste waarheid waardoor ANASTASIUS zich laat leiden bij de ontwikkeling van de staatkundige gedachten, welke wij in „Der Leken Wechwijzer” sporadisch aantreffen, is deze, dat de wereldlijke overheid haar ambt en gezag van God heeft ontvangen. Zij werd blijkens Genesis 9 door God ingesteld, terwijl in Exodus 18 en Deuteronomium 17 en op vele andere plaatsen te lezen is, dat de „richters en andere officieren, evenals de koningen door God verordend zijn.” Hij verklaart ook met den allergrootsten nadruk, dat deze instelling van het overheidsgezag als een zeer groote zegen moet worden beschouwd. Zonder overheid acht hij voor niemand eenige vrijheid bestaanbaar. Daarom is hij bereid in de overheidspersonen en de systemen volgens welke deze regeeren heel wat te verdragen. Beter, zegt hij, is het harde heeren te hebben, dan in het geheel geene en een tyran is gemakkelijker te dulden, dan honderd, die spoedig zullen opstaan¹⁵⁾.

Bij deze openlijke belijdenis van den goddelijken oorsprong van

het ambt der overheid, behoeft het geen verwondering te wekken, dat hij tegenover de Dooperschen staande houdt, dat een christen alle ambten waardoor de overheid haar gezag uitoefent met een gerust geweten en zonder zijn zaligheid in gevaar te brengen kan bekleeden. „Een christen mag met zeer goede conscientie de misdadigers aan leven, lichaam of goederen, naar gelegenheid der zaken straffen”. God heeft Noach tot een overheer gemaakt en hem bevolen om het zwaard te gebruiken. Op vele plaatsen heeft Hij verordend, dat ettelijke lidmaten Zijner kerk rechters en andere overheeren zijn zullen en het zwaard zullen gebruiken. Verscheidene Joodsche koningen, zooals David, Josia en Hiskia zijn zeer heilige lidmaten van Gods kerk geweest. Hetzelfde geldt ook van rechters als Mozes, Jozua en Samuel. En dat hierbij niet alleen gedacht moet worden aan de overheidsambten in het theocratisch geregeerde Israël, blijkt wel uit de voorbeelden van Jozef, Daniël, Esra en Nehemia, die officieren zijn geweest aan heidensche hoven. Christus zelf heeft dan ook, zooals te zien is in Matth. 8, Luc. 7 en 23 en Joh. 4, de bekeerde overheidspersonen in hun ambten laten blijven en zijn apostelen volgden na Hem dezelfde gedragslijn (Hand. 8, 10, 13, 19; Philip. 1). Ook zegt de profetie, dat vele koningen en andere overheidspersonen goede Christenen zullen zijn (Jesaja 49); koningen zullen den Messias aanbidden en Zijn gemeente leiden (Psalm 72) ¹⁶).

Met even groote beslistheid verklaart hij evenwel tegenover de Roomschen, dat deze bevoegdheid alleen geldt voor de leeken. Dat de bisschoppen geen wereldlijke vorsten over landen en steden mogen zijn wordt door hem met een keur van argumenten aangetoond. Christus heeft (Matth. 18, 20, Marc. 10, Luc. 9, 22) dit uitdrukkelijk verboden. Hun eigenlijke taak, in de prediking van het evangelie en de bediening van de sacramenten bestaande, zou schade lijden als zij wereldlijke macht uitoefenden. Van hen is voorspeld, dat zij moeten lijden terwille van het Evangelie en dit is onmogelijk als zij zich met macht en statie omringen. Geen apostel heeft ook maar één dag wereldlijk gezag bezeten en van de eerste bisschoppen in Azië, Afrika en Griekenland geldt hetzelfde. PAULUS noemt de bisschoppen dienaren en PETRUS verbiedt hen om „heeren in de Christenheid te zijn.” Met een beroep op Rom. 13, Titus 3, 1 Petr. 2 en op CHRYSOSTHOMUS betoogt hij, dat zij tot gehoorzaamheid aan de wereldlijke overheid niet minder verplicht zijn dan de leeken. „Daarom is het

ongoddelijk, dat de papen van keizerlijke rechten vrij zouden zijn en eigen rechten hebben, of dat zij gemeene lasten in landen en steden met de leken niet zouden helpen dragen" 17).

Wanneer hij over de taak der overheid spreekt, verzekert ANASTASIUS meer dan eens, dat deze met een dubbel ambt is bekleed. Allereerst is zij verplicht om met allen ijver te arbeiden, „dat afgoderij wordt verhinderd en dat Christus beschreven woord recht gepredikt wordt en dus dienen zij ons in eeuwige zaken.” Vervolgens moeten zij door het oefenen van een onpartijdige rechtspraak en het opleggen van rechtvaardige straffen hun onderdanen beschermen tegen onrecht en daardoor hen dienen in tijdelijke zaken 18).

Het eerste ambt wordt vooral in het hoofdstuk, dat over de reformatie van de kerk handelt, breedvoerig besproken. Op grond van een zestal redenen aan Schrift en kerkgeschiedenis ontleend betoogt hij daarin, „dat alle vorsten en overheeren schuldig zijn de bekende afgoderij in hun landen uit te roeien, en te arbeiden, dat Gods woord daar recht gepredikt worde, ook al zouden alle koningen en bisschoppen dat verbieden. Het is immers niet alleen aan alle Christenen bevolen den Zoon Gods te volgen en Zijn leer voor de menschen te belijden, maar den Christelijken koningen en vorsten is bijzonder opgedragen den Zoon Gods te kussen en alle poorten van hun gebied voor Hem te openen (Ps 2 en 24, Jesaja 49). Dit hebben volgens de mededeelingen der kerkvaders dan ook de godvruchtige keizers THEODOSIUS en JUSTINIANUS gedaan. Daartoe nopen ook de voorschriften (Jozua 1) en voorbeelden van het Oude Testament (Deuter. 17, 2 Kron. 18 enz.). De overheden zijn de sterkste leden van Christus' lichaam en daarom behooren zij dit lichaam voor alle andere te helpen. Neutraliteit in dezen zin, dat zij aan leugen en waarheid gelijke vrijheid laten, zou verzaking van den eersten plicht van hun hooge ambt beteekenen. In dit verband bedroeft hij zich dan ook over de vorsten, die zich door het „ongoddelijk Interim” bezondigd hebben. Hij oordeelt verder, dat bij de reformatie de een niet op den ander mag wachten, maar ieder in zijn eigen gebied snel en doortastend moet handelen. Ook is de overheid niet gereed als zij negatief de afgoderij en valschen eeredienst verhindert. Zij behoort ook positief door de aanstelling en verzorging van getrouwe predikers voor de zuivere verkondiging van Gods Woord zorg te dragen. Tot haar taak behoort ook: de kerkelijke

goederen „van afgoderij in rechte bevolene godsdiensten te wenden.”

Wanneer ANASTASIUS aan de overheid deze groote taak tegenover de kerk oplegt, doet hij dit niet omdat hij ten opzichte van de wijze, waarop zij deze over het algemeen vervullen zal, verwachtingen koestert die zelfs maar een gematigd optimistisch karakter dragen. Wel erkent hij dankbaar, dat er geloovige vorsten geweest zijn, aan wie de kerk zeer veel verschuldigd is, en hij wijst ook onder zijn tijdgenooten enkele met name aan, die in dit opzicht uitnemend hun roeping hebben verstaan en daarvoor verdienen te worden geprezen. De profetiën over de komende vervolgingen laten evenwel niet toe om daarin iets meer te zien dan gunstige uitzonderingen. Als regel stellen zich de overheden en vorsten, met volkomen verwaarloozing van hun plicht of in dwaze verblinding tegenover de ware christenen en nemen zij de afgoderij in bescherming. De kerk, die op christelijke overheden hoopt, is daarom gelijk aan den zeeman, die zeer dankbaar is, wanneer zijn vaart door goed weer wordt begunstigd, doch tegelijk geen oogenblik vergeet, dat hij daarop niet mag rekenen.

Stelt ANASTASIUS aan de overheid den eisch, dat zij den waren godsdienst ook door de onderdrukking van afgoderij en ketterij moet beschermen, hij is er ver vandaan om haar daarbij het gebruik van alle willekeurige middelen toe te staan. Hij onderscheidt zich gunstig van velen zijner tijdgenooten door de gewoonte om de ketters ter dood te brengen openlijk te veroordeelen. Hij beroept zich voor dit gevoelen behalve op de woorden van Christus en Zijn apostelen (Luc. 9; Matth. 13; Titus 3; 2 Corinth. 10), op de practijk van de christenen in de eerste vier eeuwen, die zich kenmerkte door groote lankmoedigheid en barmhartigheid, wat hij dan adstrueert met verwijzingen naar TERTULLIANUS, ORIGENES, CYPRIANUS, CHRYSOSTHOMUS, AUGUSTINUS en vele andere kerkvaders.

Het oudtestamentische bevel om de ketters te dooden is onder het Nieuwe Testament veranderd in den ban. Men moet met hen disputeeren, hen vermanen en trachten te overtuigen en als zij hardnekkig blijven „niet meer met hen converseeren”. Overigens verklaart hij ook, dat er onderscheid dient te worden gemaakt tusschen de stille en vreedzame ketters, die alleen dwalen uit onwetendheid, en de oproerige, die hun denkbeelden met geweld aan anderen willen opdringen en zich niet ontzien door openlijke blasphemie publieke ergerenis te geven. Altijd echter moet het straffen geschieden zonder „tyran-

nisch bloedstorten". Men ontvangt overigens den indruk, dat hij zich zelf groot geweld moet aandoen om tegenover de vervolging waaraan de Protestanten van de zijde der Roomsche geestelijkheid en der inquisiteurs bloot staan bloedige tegenmaatregelen niet verschoonbaar te achten. Zou het dooden der ketters in eenig geval geoorloofd zijn, dan kwamen deze naar zijn meening daarvoor stellig het eerst in aanmerking. Hij vreest, dat de monniken en papen zoolang vuur, water en zwaard zullen aanroepen, dat God een Jehu of Josia verwekt, die hen even wreed behandelen zal als zij het vele duizenden Christenen hebben gedaan ¹⁹).

Wat betreft het tweede ambt der overheid, daartoe wordt door hem allereerst de rechtspraak gerekend, die rechtvaardig moet zijn en de straf, die in juiste evenredigheid moet staan tot de misdaad. De vorsten zijn naar het voorbeeld van Mozes (Exod. 18) en den Judaeschen koning Josafat (2 Kron. 19) schuldig om wijze rechters over het volk aan te stellen en deze scherp te instrueeren, dat zij allen recht doen, geen personen aanzien en geen geschenken aannemen. Kwade rechters en officieren verdienen even scherp gestraft te worden als roovers en bandieten ²⁰).

Bijzonderen nadruk wordt door hem gelegd op het recht en den plicht der overheid om in bepaalde gevallen de doodstraf toe te passen. Gods Woord heeft dat uitdrukkelijk bevolen en laat zien, dat de Heere de niet naleving van dit bevel streng heeft gewroken. Saul heeft zijn koninkrijk verloren, omdat hij zijn zwaard niet op Gods bevel gebruikt had (1 Sam. 15); Jehu en Josia daartegen ontvangen lof in de Schrift, omdat zij dit wel hebben gedaan. Een Christen behoeft dan ook voor het ambt van scherprechter geen vrees te hebben. Het is integendeel te betreuren dat dit ambt, dat door Samuel en Elia zonder aarzeling werd bediend, en dat bij Salomo aan een aanzienlijk man was opgedragen, in discrediet is geraakt en toevertrouwd wordt aan allerlei boeven, die het door hun kwade leven onteeren. Het is op zich zelf goddelijk en „veel beter dan der monniken en papen ambt" ²¹).

Tot de bescherming der onderdanen behoort ook, dat de overheid het recht heeft om oorlog te voeren ²²). Dit recht is echter allerminst ongelimiteerd. Het is alleen dan geoorloofd als de beveiliging van de eeuwige of tijdelijke belangen van haar onderdanen het tot een onvermijdelijke noodzakelijkheid maken. Oorlogen uit annexatiezucht of om allerlei ambitieuze redenen zijn absoluut afkeurenswaardig. Zelfs wan-

neer de zaak waarvoor zij ten strijde zal trekken in elk opzicht rechtvaardig is, verdient het aanbeveling, dat de overheid niet te snel naar dit uiterste middel grijpe. Kan zij door iets toe te geven den vrede bewaren, dan is dat beter, want oorlog is altijd een groote ramp en brengt tal van verschrikkingen met zich mede. Is de strijd onvermijdelijk geworden, dan moet hij gevoerd worden op een menscheelijke en barmhartige wijze.

Het is kennelijk tegen de Dooperschen gericht, wanneer hij het recht der overheid om den eed te eischen verdedigt en van een schuldigen plicht der onderdanen spreekt om voor het gericht dezen af te leggen. Ook het recht van de overheid om van haar onderdanen belastingen te heffen wordt door hem verdedigd. De overheid kan dat met een goede conscientie doen, als het gebeurt met de bedoeling om daardoor een goede regeering in stand te houden. Dit beteekent echter niet, dat de vorsten heeren zijn over de goederen van hun onderdanen en dat zij daarover naar hun willekeur voor allerlei doeleinden kunnen beschikken. Zij mogen de belastinggelden niet aanwenden om „wellust, hoovaardigheid en andere duivelsdiensten te volbrengen”. Zij, die de taak hebben om tegen roof en diefstal te waken, mogen in geen geval aan die misdaden zichzelf schuldig maken door het plegen van knevelarij ²³).

Wat de plichten van het volk tegenover de overheid betreft, spreekt ANASTASIUS allereerst met gróóten nadruk uit, dat de onderdanen hun overheidspersonen moeten eeren en gehoorzamen als menschen, die door God in het ambt zijn gesteld. Een zeer belangrijk deel van den arbeid der „pastoiren” behoort hierop gericht te zijn, dat zij hun volk „wel inplanten, dat deze gehoorzaamheid een grooten godsdienst is en ongehoorzaamheid een doodzonde”. Het is de dure verplichting der onderdanen om hun vorsten lief te hebben, hen te dienen en met tribuut te onderhouden, en dan niet alleen de rechtgeloofigen en goeden, maar ook de vervolgers en de kwaden.

Dit beteekent echter niet, dat er zich nooit gevallen kunnen voordoen, waarin de christen aan zijn overheid de gehoorzaamheid mag weigeren, ja waarin hij zelfs verplicht is tot die weigering. Hij mag haar deze niet onthouden in alle zaken, die onze „zaligheid niet hinderen”. Wanneer zij echter iets beveelt, wat door God in zijn woord verboden wordt, zal men geen keizer of andere overheid gehoorzaam

wezen, want men moet God gehoorzamer wezen dan de vorsten."

Niet tevreden met voor deze uitzondering in het algemeen ruimte te hebben gelaten, wijst ANASTASIUS bovendien enkele speciale gevallen aan, waarin zij zich in concreto voordoet. Als eerste daarvan gewaagt hij van Christen-onderdanen, die door hun overheden genoodzaakt worden om deel te nemen aan de paapsche afgoderij en het verloochenen van het zuivere woord van God. Bijzondere aandacht schenkt hij in dit verband aan de officieren, waaronder hij dan de stadhouders, drosten, rechters en allerlei andere lagere overheidspersonen verstaat. Hun staat is zeer periculeus. Wanneer hun echter door hun vorsten geboden wordt goede menschen om het woord van Jezus te vangen of te dooden, zijn zij schuldig om God, den hoogsten Vorst te volgen, die gebiedt: „Zie toe, dat geen onschuldig bloed vergoten wordt" (Deuter. 19). Veel voorbeelden haalt hij uit den Bijbel aan van overheidspersonen, die tegen het bevel van koningen en andere heerschers in de vromen hebben beschermd en daarom door God zijn gezegend. Verschuilt zich iemand achter den eed, dien hij aan zijn keizer of koning gezworen heeft, dan acht ANASTASIUS dat een ijdele uitvlucht, omdat de conscientie van zulk een mensch evenals de Schrift getuigt, dat God boven den keizer staat. Zegt iemand, dat hij van deze dingen niets weet, maar eenvoudig de bevelen van zijn superieuren en de Leuvensche kettermeesters uitvoert, dan antwoordt God hem, dat hij schuldig is om kennis te hebben van dingen, waarover men reeds 35 jaren bezig is te disputeeren²⁴).

Een andere reden om aan de overheid gehoorzaamheid te weigeren heeft volgens ANASTASIUS de krijgsman, die bevolen wordt de wapenen te voeren in een oorlog, waarvan het evident is, dat hij aangegaan wordt voor een onrechtvaardige zaak. De christenen mogen met een goed geweten oorlog voeren voor hun vaderland als Gods eer en de nood van den naaste dit eischen, en dan onder in acht neming van de eischen welke Johannes de Dooper stelt. Anders moeten alle godvruchtige menschen den krijg mijden als „een zeer periculeusen stand, waarin de zaligheid niet wel bewaard kan blijven." De onderdanen zijn ook niet schuldig hun vorsten in kwade zaken te dienen. „In de eerste eeuwen, zoo zegt hij onder beroep op TERTULLIANUS en LAC-TANTIUS, hebben de christenen gemeend, dat het onmogelijk was dat christenen tegen christenen oorlogen zouden. Geweldig toornst hij tegen hen, die zonder er zich om te bekommeren of het voor een goede of slechte

zaak is, voor soldij den meestbiedenden vorst dienen. Zij dienen den duivel en maken zich de vreeselijkste straffen waardig. Wanneer na den afgelegden eed bekend mocht worden, dat de zaak waarvoor men aangeworven is goddeloos is, „dan is het ook gruwelijk in zulk een dienst te blijven” ²⁵).

Geldt dit voor de soldaten, het geldt niet minder voor den beul, aan wie door zijn superieuren de terechtstelling of marteling van een onschuldige wordt gelast. Ook zij mogen zich voor God „in geene manieren met hun overheid verantwoorden”, maar misbruiken hun ambt verdoemelijk ²⁶). Daarentegen ziet hij geen reden om de gehoorzaamheid te weigeren, als christelijke onderdanen door hun overheid „met tribuut ongenadig overvallen worden”. Zij behooren dan aan hun zonden te denken en moeten erkennen, dat zij een dergelijke verdrukking wel verdiend hebben. Zij moeten hun leven beteren en voor hun overheid getrouw bidden, opdat de regeering op alle plaatsen verbeterd worde ²⁷).

Hiermede hebben wij enkele malen het punt aangeroerd, dat voor de beteekenis van ANASTASIUS voor den opstand tegen Spanje en daarmee voor de geboorte van onze staatsinrichting van het meest cardinale belang moet worden geacht. Hij verbiedt niet alleen de gewone onderdanen, maar ook de staatsambtenaren om tegen het duidelijk bevel van Gods Woord in aan de hooge overheid gehoorzaam te zijn. De vraag rijst onwillekeurig, of hij daaraan nu ook nadere adviezen verbindt. Moeten zij niets meer doen dan alleen de gehoorzaamheid weigeren? Of legt hij hun ook de meer positieve taak op om in gevallen van onderdrukking en vervolging voor de verbetering van de regeering des lands zorg te dragen? Maakt hij ten dezen soms onderscheid tusschen de gewone ambtelooze burgers en de door hem genoemde „officieren”, die wij wel met de „magistratus inferiores” der latere Calvinistische schrijvers op één lijn mogen stellen? Hebben deze misschien van hem voor het eerst kunnen leeren, dat zij de hooge overheid, die aan de van God ontvangen taak geheel ontrouw is geworden, naar Gods Woord hebben te corrigeeren en desnoods door een betere te vervangen? Of zoo de duidelijke formuleering van dit hun recht bij hem nog niet gevonden wordt, zijn er dan tenminste aanwijzingen, dat hij daarop gezinspeeld heeft, zoodat hij zijn tijdgenooten en dan in ’t bijzonder de leiders in deze richting heeft leeren denken?

Het antwoord op deze vragen moet in den meest volstrekten zin ontkennend luiden. Wel zegt ANASTASIUS, dat geen vorsten, graven, steden, stadhouders en officieren als het hun plicht om de kerk te reformeeren betreft zich mogen excuseeren op grond van hun eed aan den keizer, omdat zij door duurder verplichtingen aan God zich hebben verbonden. Niets echter wijst erop, dat hij dan aan iets meer gedacht heeft dan de zuivering der kerk. Hij noemt dan souvereine vorsten en hun plaatsbekleeders en de lagere overheidspersonen door elkaar. Terwijl hij echter op andere plaatsen vorsten als PHILIPS VAN HESSEN en anderen prijst, die hun reformatie der kerk met de wapens verdedigden ook tegen den keizer, laat hij een heel ander geluid hooren als hij den officieren voorhoudt, wat hun in hun „zeer periculeusen staat” te doen staat. Hun eerste daad moet zijn, om zulke ambten tijdelijk te verlaten, opdat zij zich niet met onschuldig bloed bevleken. Vervolgens moeten zij de godvruchtige menschen helpen, dat zij niet gevangen of gedood worden. Tenslotte moeten zij liever lijf en goed wagen dan Gods kinderen om Gods Woord vangen, pijnigen en gevangenhouden, of ter dood veroordeelen of een scherprechter daarover zijn ²⁸).

Dit alles komt niet uit boven lijdelijk verzet en wachten op betere tijden. De gedachte, dat de hooge overheid in de vervulling van haar hooge taak zoo ver te kort kan schieten, dat de magistratus minores verplicht zijn om aan het geknechte en mishandelde volk een rechtvaardiger overheid te geven, komt niet bij hem op. Evenmin spreekt hij daarover met een enkel woord in het korte hoofdstuk, dat gewijd is aan de „verandering der regimenten”. Hij zegt daarin, dat een rijk soms van de eene persoon op de andere overgaat binnen eenzelfde geslacht en soms ook van het eene geslacht op het andere binnen eenzelfde landschap. Een enkele maal gebeurt het bovendien, dat het van het eene land op het andere overgaat. Deze veranderingen geschieden „bijwijlen om des gemeenen volks zonden” (Ezech. 25, 26; Pred. 10) en „bijwijlen om der vorsten misdaad”, welke misdaad hij dan nader specialiseert als „ongenadige schatting” en allermeeest „vervolgning des goddelijken woords en bescherming der gestrafte afgoderijen”. Met veel voorbeelden uit de Heilige Schrift betoogt hij, dat God oudtijds de goddelooze vorsten niet ongestraft heeft gelaten en hij is er zeker van, dat Zijn hand ook heden niet verkort is, die regimenten neder te werpen of op te richten” ²⁹). Maar van eenige verplichtingen voor

de godvreezende overheidspersonen om dit oordeel Gods uit te oefenen hooren wij niets.

Wanneer wij thans ons oordeel over de beteekenis, welke ANASTASIUS VELUANUS door de staatkundige gedachten welke hij sporadisch in „Der Leken Wechwijser” heeft uitgesproken voor de politieke vrijheid en het tot standkomen van onze staatsinrichting heeft gehad, samenvatten, zal dit vrij negatief moeten uitvallen. Wat ANASTASIUS leerde, is voor zoover het juist is, weinig origineel. De gehoorzaamheid aan de overheid, die hij het volk heeft ingescherpt, gold in dien tijd algemeen onder Roomschen en Protestanten voor een „grooten Godsdienst”. Zijn gedachten over het eedzweren en den krijgsdienst hebben zeker meekunnen werken om het volk tegen de dwalingen der Doopers te wapenen. Het is echter de vraag, of hij door den christen elken dienst in een onrechtvaardigen oorlog zoo scherp te verbieden als hij doet, het standpunt der latere principieele dienstweigeraars niet hier en daar bedenkelijk nabij komt. Wanneer hij aan de wereldlijke overheid den plicht oplegt om de kerk te reformeeren en de afgoderij te verhinderen, vertolkt hij eenvoudig de gewone opvatting van zijn tijdgenooten, zooals die ook in art. 36 der Confessio Belgica tot uitdrukking komt, al moet het zeker op zijn creditzijde worden geschreven, dat hij zich tegen het ketterdooden krachtig heeft verzet.

Wat evenwel uit onze kennismaking met zijn politieke denkbeelden het allerduidelijkste blijkt, is dat hij als stimuleerende factor voor het ontstaan van den vrijheidsoorlog zoo goed als verwaarloosd kan worden. Hoogstens kan men zeggen, dat hij door krachtig te ijveren voor de reformatie der kerk vele menschen van eeuwenlange tradities heeft los gemaakt, waardoor zij ook meer ontvankelijk werden voor eventuele nieuwe denkbeelden op staatkundig gebied. Dit is dan echter een betrekkelijke eer, die hij met zeer veel anderen moet deelen. De qualificaties van PIJPER, welke wij in het begin van dit artikel aanhaalden, moeten echter zonder het minste voorbehoud als schromelijk overdreven worden afgewezen. Zoo zeker als het is, dat „der Leken Wechwijser” een belangrijk aandeel heeft gehad in de verspreiding van de beginselen der reformatie, zoo zeker is het ook, dat de schrijver er geen oogenblik naar gestreefd heeft om daarmee een politieke omwenteling te helpen voorbereiden. En evenmin heeft de inhoud daarvan dit zijns ondanks gedaan. Dit boek is in geen enkel opzicht de strijd-

kreet geweest, die de geprikkelde gemoederen tot gewapend verzet heeft aangespoord. Het heeft letterlijk niets van een „Te wapen”. Het vermaant integendeel tot dulden en verdragen onder biddend uitzien naar een beteren tijd.

Indien onze vaders geen andere leidlieden hadden gehad dan mannen als ANASTASIUS VELUANUS, zouden zij de religieuze en politieke vrijheid op Spanje nooit hebben veroverd. Dan hadden zij den tienden penning zuchtend aanvaard als een rechtvaardige straf voor hun nationale zonden en tegen de felste vervolging zouden zij geen ander verweer hebben gesteld dan de vlucht of het martelaarsschap. ANASTASIUS' eigen levensloop is typeerend voor de richting, waarin hij zijn tijdgenooten heeft gewezen. Ver van het strijdgewoel sleet hij als prediker en superintendent in betrekkelijke rust zijn dagen, zich koesterend in den zeldzamen zegen van een Christelijke overheid. Het was voor anderen weggelegd om de beginselen van den vrijheidsoorlog door woord en voorbeeld aan onze vaders te leeren. Deze door Remonstranten en Vrijzinnigen bovenmate geprezen voorstander van den vrijen wil kan den roem der Calvinisten als grondleggers van onzen constitutioneelen regeeringsvorm in geen enkel opzicht verdonkeren.

¹⁾ Mer zie b.v. behalve de geschriften van auteurs als R. FRUIN en R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, het „Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland” van Dr I. H. GOSSES en Dr N. JAPIKSE, Den Haag, 1920. Op pag. 1 en 2 zeggen de schrijvers, zich refereerend aan het oordeel van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, dat in den opstand tegen Spanje de religieuze factor primair was: „Maar zonder het Calvinisme zou het wellicht nooit tot een opstand gekomen zijn. In elk geval was, zooals tijdens den opstand herhaaldelijk bleek, een overeenkomst met PHILIPS II onder erkenning van een niet onbelangrijk deel der staatkundige eischen mogelijk geweest. Met het Calvinisme was dit tengevolge van het door den vorst voorgestane politieke en religieuze systeem onmogelijk.” Vgl. ook pag. 25, 45, 46.

²⁾ Theorieën van deze soort zijn in vrijwel elk werk, dat van moderne zijde op kerkhistorisch gebied gepubliceerd werd, te vinden. Met name in de handboeken van YPEY en DERMOUT en J. REITSMA en in de geschriften van PROF. GOOSZEN.

³⁾ In de Bibliotheca Reformatoria Neerlandica, geschriften uit den tijd der hervorming in de Nederlanden, opnieuw uitgegeven en van inleidingen en aantekeningen voorzien door Dr S. CRAMER en Dr F. PIJPER, vierde deel: Leerstellige en stichtelijke geschriften van IOANNES ANASTASIUS VELUANUS e. a., Den Haag, 1906, pg. 81 v.v. Hieronder wordt dit boek geciteerd als B. R. N. IV.

⁴⁾ Voor een breedere beschrijving van zijn leven worde hier verwezen naar de bovengenoemde inleiding van PIJPER in de B. R. N. IV, pg. 81 v.v.

⁵⁾ Dat ANASTASIUS een zoo omvangrijk (de tekst beslaat in de oorspronkelijke uitgave niet minder dan 252 bldz. folio) en goed gedocumenteerd boek kon schrijven, wordt begrijpelijk als we weten, dat de inquisiteurs onder zijn papieren te Garderen reeds een manuscript met soortgelijken inhoud hadden

gevonden. Hij behoefde dus geen geheel nieuwe arbeid te verrichten, maar kon teruggrijpen op zijn eerste werk. Opgemerkt dient nog te worden, dat „Der Leken Wechwijser” zich behalve door zijn zeer duidelijke wijze van zeggen kenmerkt door een weinig systematische indeeling der stof. Is dit alleen aan den aanleg van den auteur te wijten, of moet het voor een deel geschreven worden op de rekening van de haast, waarmee hij geschreven heeft? Men zou geneigd zijn het laatste te gelooven, als wij zien, hoe hij op de behandeling der eschatologie nog een waarschuwing tegen de dronkenschap laat volgen. Het maakt geheel den indruk, dat hem op het laatste moment te binnen geschoten is, dat hij vergeten had om dit kwaad aan te wijzen en toen toch niet wilde nalaten om het nog met enkele woorden te bestraffen.

⁶⁾ JOH. UYTENBOGAERT, *Kerkelike Historie*, Rotterdam, 1647, pg. 145 v.v.: „Ende staet hierop wel te noteeren, dat desen Leeken Wechwijser Anastasij, van Henricus Antonides, bij onsen tijden Professor in de Theologie tot Franeker in Vrieslant, gepresen wordt als een Godtsalich en nuttich boek. Dit boek wiert ook onder het volck seer gelesen in den aenvanck der Reformatie, ende is dikwijls herdrukt.”

⁷⁾ G. BRANDT, *Historie der Reformatie en andere Kerckelijke Geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden*, Deel I, Amsterdam 1677, pg. 173 v.v.

⁸⁾ W. MOLL, Johannes Anastasius Veluanus en „Der Leken Wechwijser”, een bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming inzonderheid in Gelderland, artikel in het *Kerkhistorisch Archief*, verz. door KIST en MOLL, Amsterdam 1855, dl I, pg. 1—134.

⁹⁾ B.R.N. IV, pg. 81, 82.

¹⁰⁾ Leiden, 1650, 1767.

¹¹⁾ De Heraut, No 1767.

¹²⁾ B.R.N. IV, pg. 91; BRANDT a.w. pg. 173.

¹³⁾ „Scutum fidei orthodoxa adversus venenosa tela Ioannes Anastasij Veluani, fidem, sacramenta ritumque ecclesiasticum explodere contententis, autore F. Ioanne Bunderio, ordi. predica. Gandavenium haereticae pravitatis inquisitore”, Gent 1556.

Nadere bijzonderheden over dit zeldzame boek zijn te vinden bij PIJPER, B.R.N. IV, pg. 82. De talrijke drukken van „Der Leken Wechwijser” worden eveneens door PIJPER opgenoemd, t. a. p. pg. 117—121.

¹⁴⁾ „Twee aantekeningen op de verhandeling over Joh. Anastasius Veluanus”, in „Kerkhistorisch Archief” van KIST en MOLL, Amsterdam, 1855, pg. 207 en 208.

¹⁵⁾ B.R.N. IV, pg. 346 v.v.

¹⁶⁾ B.R.N. IV, pg. 348 v.v.

¹⁷⁾ B.R.N. IV, pg. 318 v.v.

¹⁸⁾ B.R.N. IV, pg. 328 v.v., 347.

¹⁹⁾ B.R.N. IV, pg. 336—340.

²⁰⁾ B.R.N. IV, pg. 347 v.v.

²¹⁾ B.R.N. IV, pg. 349 v.v.

²²⁾ B.R.N. IV, pg. 355 v.v.

²³⁾ B.R.N. IV, pg. 351—353.

²⁴⁾ B.R.N. IV, pg. 350 v.v.

²⁵⁾ B.R.N. IV, pg. 355 v.v.

²⁶⁾ B.R.N. IV, pg. 349 v.v.

²⁷⁾ B.R.N. IV, pg. 353.

²⁸⁾ B.R.N. IV, pg. 350 v.v.

²⁹⁾ B.R.N. IV, pg. 354 v.v.

Dr. ABRAHAM KUYPER. LEVENSSTRIJD EN TOERUSTING.

LEZING GEHOUDEN

DOOR

MEJ. H. S. S. KUYPER † *).

Zijn levensstrijd.

Nog nooit heb ik op mij genomen in het publiek te spreken over een onderwerp, dat mij zoo zeer ontroert als dat, waarover ik ben uitgenoodigd hedenavond het woord tot U te voeren.

Een lezing over Dr. ABRAHAM KUYPER, wiens kind ik ben, wiens geesteskind ik door genade mag zijn — een zoo belangrijk deel van wiens leven ik heb meegeleefd in huiskamer en studeerkamer beide — in de vertrouwelijheid van het intieme gesprek — in menige moeilijke voorbereiding ook voor zijn ontzaglijken levensarbeid.

Want als ik over Dr. KUYPER spreek, kan ik nooit alleen zien wat COLIJN noemt: Dr. KUYPER in zijn *nationale* beteekenis — den grooten strijder voor de herleving der Calvinistische beginselen, en dus voor de consciëntievrijheid van hen, die die beginselen belijden — en dus voor de geestelijke vrijheid van héél ons volk.

Als ik den strijdberen held gedenk op het slagveld zijn veldslagen leverend, dan zie ik óók den Dr. KUYPER, dien ik het meest en het best heb gekend: mijn vader in de intieme sfeer van ons huiselijk leven, zooals ik bijna twintig jaren in dit huis heb medegeleefd.

En toch, ik voel het, ik moet mijzelf de beperking opleggen, hedenavond zoo min mogelijk over mijn vader, — zooveel mogelijk over Dr. KUYPER te spreken. En dan ontroert mij mijn onderwerp óók door zijn grootschheid. Naar zooveel zijden straalt het in schitterend licht!

Hoe zou ik het in een lezing recht kunnen doen wedervaren!

Ik gevoel ook in dit opzicht moet ik mijzelf een beperking opleggen,

*) Lezing gehouden door Mejuffrouw H. S. S. KUYPER op uitnoodiging van de A. R. J. A. Afgestaan en persklaar gemaakt door Mejuffrouw J. H. KUYPER.

een keuze doen, en U Dr. KUYPER van een bijzonderen kant doen zien, en wel als strijder, omdat hijzelf zijn levenswerk altijd bovenal als een *strijd* gevoeld heeft.

Een strijd veronderstelt een vijand — en wapenen, waarmede die vijand wordt aangevallen.

Wij zullen eerst even den vijand in oogenschouw nemen — den nog ongedeerden, ongehavenden, oppermachtigen vijand, waartegen mijn vader als jong man in het krijt trad — en daarna zou ik in groote trekken Dr. KUYPER's *levensstrijd* willen schetsen — waartoe God hem riep — om tenslotte u de *toerusting* te toonen, die God hem schonk, om tot dien levensstrijd bekwaam te zijn.

Eerst dan de vijand. Het despotisme van het liberalisme. Een zwaar gewapende Goliath, die de armzalige slagorden des levenden Gods hoonde. Een tiran, die op Neerland's troon zat, en eischte, dat alles voor hem bukken zou. O, onder de prachtigste leuzen! Alle burgers van Nederland moesten braaf en verdraagzaam zijn, vooral niet kibbelen, en daarom zooveel mogelijk allemaal samen in één kerk, allemaal samen op één school — de godsdienst weggemoffeld in de binnenkamer — in het publiek was een fatsoenlijk mensch „neutraal”, dat wil zeggen: liberaal en alleen de zoodanigen kwamen in aanmerking, om het land te regeeren — de rest werd eenvoudig behandeld als paria's.

Ons land wordt wel genoemd: het klassieke land der *vrijheid*.

Ik zou het liever noemen: het klassieke land voor den *strijd* om de vrijheid.

Want o, er is in ons land zooveel *despotisme* uitgeoefend!

En wel, als wij de geschiedenis nagaan, despotisme van tweeërlei aard.

Eerst het *kerkelijk* despotisme van Rome — en daarna het *revolutionair* despotisme, gevolg van anti-Schriftuurlijke beginselen van Renaissance en Humanisme, die gelijk met de Reformatie opkwamen en wel de oppermacht der *kerk* hielpen breken, maar er de oppermacht en de verheerlijking van den mensch voor in de plaats zetten. Beginselen wier doorwerking tenslotte in het Schrikbewind der Fransche Revolutie hoogtij heeft gevierd. Van den opstand nu tegen die tweeërlei tyrannie is ons land de klassieke bodem.

Eerst tegen Rome door onzen roemrijken tachtigjarigen oorlog, en onze heldhaftige weerstand tegen LODEWIJK DEN VEERTIENDE — later

tegen de revolutionnaire tyrannie met name in het laatste driekwart der vorige eeuw.

Dat laatste despotisme begon reeds het hoofd op te steken tijdens den tachtig-jarigen oorlog. Het despotisme der *Libertijsche regenten*, zooals wij dat tot twee keer toe belichaamd zien in de geniale persoonlijkheid van OLDENBARNEVELDT en DE WITT.

En nu is niet alleen, na het getuigenis van onze beste historici de tachtig-jarige oorlog gewonnen door de heldenkracht van het Calvinisme, maar ons Calvinistisch volksdeel heeft zich met even taaie volharding gekeerd tegen de binnenlandsche tyrannie der Libertijnen.

Uit onze geschiedenis kennen wij den onafgebroken strijd der Calvinisten tegen de willekeur der regenten. En wij weten ook, hoe, zoodra het Calvinisme begon in te zinken, de Libertijsche regenten, op al minder weerstand stuitend, eindelijk, in ons met zoo groote offers vrijgevochten Vaderland, zoowat alle macht in handen kregen. Tot op het eind der 18e eeuw Neerland's Calvinistische ziel, die eeuwenoude kampvechtster voor onze hoogste geestelijke goederen, voor immer gevloeden scheen! Geen wonder, dat toen de stormvloed der Fransche Revolutie ons land binnenstroomde, geen dijk meer tegen den stroom bestand bleek.

Geen wonder ook, dat toen de revolutionnaire wateren eindelijk weer wegebden, het ontzielde land even weerloos ten prooi viel aan een nieuwe overmacht: het Liberalisme, dat wel is waar in keurig conservatief uniform als reddingsbrigade optrad om ons land van de *scylla* der revolutionnaire *gruwelen* te redden — maar om het op de *charybdis* der gematigde revolutie te doen stranden.

Maar dat heeft God genadiglijk verhoed!

Toen ieder blind scheen te zijn voor het doodelijk gevaar, dat onze vrijheid liep — toen heeft God Zijn verbond gedacht, het gebed verhoord dat eeuwenlang uit Neerland's strijd voor Neerland's behoud was opgezonden — en ons geschonken mannen, die Hij dat gevaar zien, alarmblazen en den ouden strijd om de vrijheid hervatten deed.

Eenzame helden, die hij deed getuigen tegen den allesoverheerschenden geest der eeuw — en die voor dat getuigenis met hoon en laster en knauwing van hun carrière zijn gestraft door de „verlichte” leiders die in het van de revolutie „bevrijde” Nederland geen ander geluid dulden dan de lofliederen die de Liberalen luid voorspeelden.

Gij hebt, als ik, gedacht aan de kinderlijke lieflijkheid van het

Réveil — aan BILDERDIJK, den reus met zijn vervaarlijk geluid — aan DA COSTA den profetischen Christenzanger — aan GROEN VAN PRINSTERER, den vorst onzer Christelijke staatslieden, die in eenzame majesteit zijn heldenstrijd streed tegen alle vijanden en valsche vrienden. GROEN VAN PRINSTERER, de groote tegenstander van THORBECKE, die de tyrannieke tradities van OLDENBARNEVELDT en DE WITT voortzette, zooals GROEN den ouden strijd voor de vrijheid weer opnam.

Réveil — BILDERDIJK — DA COSTA — GROEN VAN PRINSTERER — dat is het voorspel geweest van de herleving van onzen strijd om de gewetensvrijheid.

Toen dat veelbelovend voorspel op niets scheen uit te loopen, GROEN, moe van strijden, teleurstelling en verdriet, door vijanden omsingeld, door vrienden verraden, zich in zijn tente begon terug te trekken — toen schonk God ons volk een nieuwen strijder, door Hem toegerust om den schijnbaar hopeloozen strijd niet alleen voort te zetten, maar te voeren tot overwinningen als nog nooit behaald waren. Die nieuwe strijder was: Dr. ABRAHAM KUYPER.

Hij staat niet op zich zelf. Hij is een figuur, en zijn levensstrijd een episode uit Neerlands eeuwenlangen strijd voor de gewetensvrijheid.

Daarom is zijn levensstrijd niet te verstaan, zoo men alleen *zijn leven* overziet.

Die levensstrijd heeft zijn wortelen diep in onze geschiedenis.

Professor CASIMIR noemt mijn vader een „historische noodzakelijkheid” 1).

Ik zou dat anders zeggen en wel zoo: dat God hem op het juiste oogenblik, en op de juiste wijze toegerust aan ons verdrukte Christenvolk geschonken heeft, om het te verlossen van het Liberalistisch despotisme, en in de herwonnen vrijheid tot een actie te bezielen zóó grootsch, dat hij een geheel eenig verschijnsel in de geschiedenis der menschheid is.

Zoo dikwijls God groote dingen doet, voor de zaak van zijn Koninkrijk, begint Hij met het *wonder*. Als om ons duidelijk te toonen dat wat geschiedt niet is uit den *mensch* maar veel heerlijker: van boven neergedaald — zoodat niet aan den mensch, maar alleen aan God, die als een wonder de gave schonk de eer en den dank toekomt.

Waarlijk als een wonder heeft God mijn vader aan ons volk ge-

schonken. Er is een wonder in zijn afstamming, een wonder in zijn bekeering — een wonder in zijn toerusting.

Hij komt uit een gewoon predikantsgezin, dat op geen enkelen merkwaardigen voorvader of bloedverwant bogen kan. Een gewone jongen, kern-gezond, goedgehartig en guitig, goedleerend en hardwerkend — maar zooals er zooveel jongens zijn! Hij droomde zich geen bijzonder ideaal voor de toekomst en niemand verwachtte dan ook iets bijzonders van hem.

Met uitzondering van de straatjeugd van Middelburg, waar mijn Grootvader predikant was. De kleine Abraham had een buitengewoon groot hoofd, bergplaats van die hersenen, dit tot zoo'n ontzaglijken arbeid bestemd waren, maar de wanhoop van mijn Grootmoeder telkens als hij een nieuwen hoed noodig had! En als zij er eindelijk in slaagde iets buitenmaats en ook buitenmodels te vinden en haar zoontje met dat buitensporig hoofddeksel in Middelburg rondliep, dan riep de straatjeugd hem na „onder die hoed zit stoom — onder die hoed zit gaslicht”! (stoom en gaslicht waren toen ter tijd nog heel nieuwe dingen!)

Het heeft zoo diepen indruk op hem gemaakt dat hij het ons tot zijn ouden dag toe, dikwijls lachend verteld heeft.

Kleine profeetjes zijn die Zeeuwsche straatjongens geweest!

In de tweede plaats is er het wonder van zijn *bekeering*.

COLIJN wijst er in zijn „Levensbericht van Dr. KUYPER” op, dat hij opgroeide in de matte jaren na de scheiding van België in 1839, toen „geestelijke neutraliteit als politiek beginsel” de beste stut voor de pas „verworven nationale eenheid” werd geacht. En daarom: de *eenheidsstaat* met voldoende machtsmiddelen, om, desnoods met geweld, die uitwendige eenheid te handhaven.

„Vandaar”, zegt COLIJN, „de organisatie van de *publieke* school en de *publieke* kerk door de overheid volgens het type van dien Staat zelf; vandaar de vervolging der Afscheidenen; de tegenstand tegen de vrije scholen. Nimmer is de burgervrijheid in ons land geringer geweest dan de eerste halve eeuw na de herwonnen onafhankelijkheid, de stroom van het nationale leven scheen uitgemond in een poel zonder afwatering.” In die duffe sfeer zien wij den jongen KUYPER opgroeien, met die maffe beginselen zijn geest voeden.

Op de collegebanken van Leidens Universiteit drinkt hij dan ook gretig in wat de moderne Professor SCHOLTEN leeraar over de Refor-

matie en Gereformeerde belijdenis, puur als *historisch* verschijnsel en logisch systeem zonder van den geestelijken achtergrond iets te begrijpen.

Wat de student KUYPER nog aan overgeleverd geloof bezat, verdwijnt door Leidens fatalen invloed. Ja, als Prof. RAUWENHOFF op zijn college de lichamelijke opstanding van Christus loochent, dan hooren wij ook KUYPER'S applaus weerklinken!

Schijnbaar raakt hij door zijn studententijd al verder van zijn levensbestemming af.

Maar God vergist zich nooit in zijn leiden.

Behalve theologie studeerde mijn vader ook Nederlandsche taal en Letterkunde onder leiding van Prof. MATTHIJS DE VRIES, zijn „trouwe raadsman en bezielende leermeester” zooals hij hem later noemt.

Deze groote taalgeleerde nu is in Gods hand het middel geweest den modernen student de eerste schreden te doen zetten op den weg die tot zijn bekeering tot het Calvinisme zou leiden.

Hij was het „zegt Dr. KUYPER zelf in zijn „Confidentie”, die... mijn aandacht vestigde op een prijsvraag door de Groningsche faculteit uitgeschreven over de oplossing van het kerkelijk vraagstuk door CALVIJN en A LASCO.”

Gewend den raad van zijn geliefde leermeester op te volgen, tijgt hij aan het werk, weinig beseffend welke Gids — nu — zijn hand gevat had.

Vóór alle dingen moet hij natuurlijk CALVIJN's en A LASCO's werken hebben die toen ter tijd als verouderde antiquiteiten in het vergeetboek waren geraakt.

CALVIJN kon hij nog wel uit Leidens Bibliotheek halen, maar van A LASCO is bijna niets meer te vinden.

En dan gaat hij aan het zoeken! In het archief van mijn Vader heb ik de heele binnen- en buitenlandsche correspondentie over dat vruchteloos zoeken naar A LASCO's werken teruggevonden. Een lijvig dossier, dat reeds de doorzettingskracht toont, die hem later tot zoo groote daden bekwamen zou.

Maar juist als hij, zoekensmoede het werk wil opgeven dan vindt hij onverwacht A LASCO's werken compleet in de bibliotheek van Prof. DE VRIES' vader die predikant te Haarlem was.

„Wat in heel Europa niet te vinden was,” zegt Dr. KUYPER in zijn „Confidentie” . . . lag daar, als door een wonder gereed, bij een man die zelf niet eens wist dat hij dien schat bezat . . . de indruk door die haast ongelooflijke ervaring op mijn hart gemaakt was dan ook zóó diep en blijvend, dat ik, teruggaande in mijn herinnering om de zoekende liefde van mijn God te gedenken, nog altijd op dat wondere bestel met de LASCIANA terugkom.”

Hij was de eenige die aan die prijsvraag mee gedaan had. De Groninger Universiteit bekroont zijn geschrift met een gouden medaille. In 1862 promoveert hij in het Latijn over hetzelfde onderwerp: CALVIJN en A LASCO.

Zoo is hij door Gods leiding in nauwe aanraking gebracht met CALVIJN en het tijdperk der Reformatie — een tijdperk, welks goudglans toen in de heele wereld onder dikke lagen stof van vergetelheid en miskenning bedolven was.

En ter zelfder tijd doet God hem lezen een roman van de vrome Engelsche schrijfster MISS YOUNGE: „De erfgenaam van Redclyffe”. Een boek, dat hem zóó in het hart grijpt, dat hij onder het lezen van zijn stoel opstaat en weenend nederknielt om zijn zonden te belijden.

Maar *bekeering* is dit alles nog niet. Daartoe zou God hem leiden naar de pastorie van Beesd waar hij in '63 beroepen wordt.

In die Betuwsche dorpsgemeente vindt hij twee groepen: een groote meerderheid *Conservatieven* van doode orthodoxie — en een kleine minderheid van verstarde *Calvinisten*, die niet bij hem in de kerk wilden komen.

Merkwaardig genoeg: *de* twee groepen waar hij zijn levenlang werk aan zou hebben. De vele *Conservatieven*, om te bestrijden — de weinige verstarde *Calvinisten* om ze te ontdooien en tot nieuw leven te wekken.

Weldra zien wij den jongen predikant, met hooge kaplaarzen aan langs de eenzame kleiwegen trekken, om die bekrompen *Calvinisten* over hun thuisblijven te kapittelen. Maar dan krijgt hij den wind van voren. Die zeer kleine luyden ontzien geen persoon zelfs hun dominee niet. Het was hun om een *beginsel* te doen.

Die gesprekken in armelijke hutten, telkens herhaald, uren lang soms volgehouden, hebben eindelijk het licht der verzoening in zijn ziel doen opgaan.

„Dat hebben *zij* mij gebracht,” zegt Dr. KUYPER in zijn „Confidentie” . . .

dentie". „Met hun gebrekkige taal, gebracht in dien absoluten vorm waarin mijn ziel alleen rust kon vinden: in de aanbidding en verheerlijking van een God, die *alle dingen* werkt, *beiden* het willen en werken Zijn welbehagen."

Hiermede is het wonder der bekeering geschied en tevens zijn levensroeping beslist. Want zooals COLIJN terecht zegt: „De bekeering van KUYPER is het groote wonder in zijn leven geweest, zonder hetwelk men het rechte inzicht in zijn leven niet kan verkrijgen" ²⁾.

De groote strijder voor het Calvinisme is geboren — als een kindeken nog. Eerst van lieverlede zou hij zich van den omvang van zijn levensstrijd bewust worden, en door dien strijd zijn volle kracht ontplooien.

Aanvankelijk blijft hij *politiek* nog, wat toen op staatkundig terrein de mode was: *conservatief*. Wel voelt hij zich nu GROEN's geloofsverwant maar politiek blijft hij zijn tegenstander, zooals hij ook een tegenstander was van den liberalen THORBECKE ³⁾.

Maar het licht Gods wat hem was opgegaan, werkt door in zijn ziel en doet hem eindelijk ook GROEN's staatkundigen strijd zien als vrucht van zijn geloofsovertuiging.

En nu eindelijk begint hij de volle consequentie van zijn bekeering te beseffen.

Als gewoon soldaat neemt hij dienst in het kleine leger, dat tegen de Revolutie, voor het Evangelie strijdt.

Tintelend van geestdrift voor zijn nieuw levensideaal neemt hij in '67 een beroep naar Utrecht aan, toen ter tijd bolwerk der orthodoxie. Hier zal hij, niet als in Beesd boeren en daglooners maar Hoogleraren als DOEDES en van OOSTERZEE tot bondgenooten krijgen.

Bitter is zijn teleurstelling.

Het zoo vurig begeerde bondgenootschap loopt uit op een breuk met de Ethischen.

„Dat bracht mij het keerpunt in mijn leven", zegt Dr. KUYPER zelf, „waarbij ik gevoelde, dat samenstrijden met deze broederen niet ging, overmits er bij het uitgangspunt zelf een kloof tusschen ons gaapte en de autoriteit van *Gods woord* tusschen ons lag" ⁴⁾

Dat keerpunt brengt hem den ridderslag tot kampvechter voor het Calvinisme. Want dat keerpunt leert hem een driefvoudige wijze van strijd voeren, die hij sinds met klimmende klaarheid en beslistheid heeft toegepast.

Ten eerste het prijsgeven van bondgenooten, die de zuiverheid van het beginsel niet boven alles stelden — en den steun voor zijn actie zoeken niet in het aantal maar in de beginselvastheid zijner medestrijders, omdat alleen beginselvastheid heldenkracht geeft. Al meer concentreert Dr. KUYPER zijn kracht op een kleine keurbende van Calvinisten.

Ten tweede: de autoriteit van Gods woord geldt niet alleen persoonlijk leven, Belijdenis en Kerk, maar héél de menschenlijke samenleving: dus ook: Maatschappij en Staat, Wetenschap en Kunst. Dat alles moest aan den doodenden greep van het Liberalisme ontrukkt worden.

Ten derde: De *verdedigingstactiek* der Ethischen leidde tot niets. Wilde het „alzijdig leven” (zooals Dr. KUYPER het noemde) weer aan den revolutionairen vijand ontworsteld worden, en onder de autoriteit van Gods woord gebracht, dan moest die vijand worden aangevallen.

De strijder ziet zijn strijd en zijn strijdwijze — en wet zijn zwaard. 23 Juni 1869 wordt hij lid der Antirevolutionnaire Kiesvereeniging te Utrecht, en kiest hij openlijk *politiek* positie door het deelnemen aan den schoolstrijd, door GROEN ingezet. Later, als predikant te Amsterdam, naast rusteloozen strijd voor zuivering van Kerk en Belijdenis richt hij in 1872 *De Standaard* op, en wordt in '74 Kamerlid.

Inmiddels trekt hij met twee lezingen het land door: „*Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven*”: de aanval op den witkwaast der Liberale overheersching, die van ons nationale leven de eigen lijn en kleur had weggewerkt. En „*Het Calvinisme oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden*”, waarin hij dat weggewitte Calvinisme onder de kalklaag tevoorschijn haalt en weer doet stralen in eigen schoonheid en kracht.

Die twee lezingen zijn typeerend voor zijn levenswerk.

Die tweevoudige taak van aanval en van opbouw is hij trouw gebleven. Zijn leven lang heeft hij gearbeid als Nehemia's bouwlieden aan Jeruzalem's muur in de eene hand het zwaard in de andere hand den troffel.

Geweldig heeft hij èn als Standaard-redacteur èn als Kamerlid ter bevrijding der Christelijke school dat zwaard gezwaaid tegen zijn collega CAPPEIJNE VAN DE COPPELLO, den aartsvijand der Christelijke school.

Maar dan komt de inzinking. Te veel heeft hij van zijn krachten gevergd.

Zoo troffel als zwaard ontvallen zijn moede handen.

Hij moet naar het Zuiden om rust te nemen.

„Het jaar mijner ballingschap”, zooals hij het noemt.

Donkere wolken pakken zich saam over zijn leven — en over den strijd, dien hij zoo heldhaftig had aangebonden.

GROEN sterft — meerdere helden vallen. Was alles tevergeefs geweest? Reeds juichte de vijand.

Maar God vergist zich nooit in zijn leiden. Hij brengt op het juiste oogenblik den strijder bezielde met nieuwe kracht, met dieper inzicht in den strijd, op het slagveld terug.

Eerst nu kan hij zijn volle wapenrusting torsen — eerst nu met steeds toenemende kracht zijn levensstrijd doorzetten tot God hem van zijn post zal aflossen.

Zijn eerste nieuwe werk is het aanvaarden van het Hoofdredacteurschap van *De Heraut*, zijn machtigste wapen in den strijd voor Kerk en Belijdenis. Weldra zal *De Standaard* krachtiger geluid doen hooren.

Er dreigt een nieuw gevaar aan den politieken horizon.

CAPPEIJNE VAN DE COPPELLO, de machtige leider der Liberale partij treed nu in volle wapenrusting van Kabinetsformateur tegen de Christelijke school in het krijt om haar den doodsteek te geven.

En dan slaat Dr. KUYPER zijn eersten grooten slag door de organisatie van het Volkspetitionnement aan Koning Willem den Derde, dat een eigen leger van verrassende sterkte op de been brengt. De organisatie van het Volkspetitionnement wordt vastgehouden en in een partijorganisatie omgezet. Met groote kracht en snelheid wordt doorgetast. *Ons Pogram* van beginselen, door Dr. KUYPER ontworpen wordt grondslag van de Anti-Revolutionnaire partij — de Deputatenvergaderingen ingesteld — een Centraal Comité van Anti-Revolutionnaire kiesvereeningen gekozen, waarvan Dr. KUYPER voorzitter wordt.

De partijorganisatie bepaalt tevens Dr. KUYPER's politieken levensstrijd, die met *De Standaard* als machtigst wapen, in '88 tot het optreden van het eerste Christelijke Kabinet MACKAY zou leiden, en die tenslotte in zijn eigen Ministerschap zijn hoogtepunt zou bereiken.

Ras rijpt nu de tijd, dat hij ook op wetenschappelijk gebied den beslissenden slag zal slaan door de stichting der Vrije Universiteit. De bouw van een eigen citadel op het hooge terrein der wetenschap, dat toen nog geheel door den vijand bezet was.

Hevig woedt over heel de linie de strijd om het onderwijs. De geweldige aanvallen der Liberalen worden onzerzijds door groote tegen-aanvallen beantwoord. De leider, de bezieler, de veldheer is Dr. KUYPER.

Tegen CAPPEIJNE'S „scherpe Resolutie" organiseert hij Volks-petitionnement en — Anti-Revolutionnaire partij — tegen HEEMSKERK'S heillooze Hoogeronderwijswet sticht hij de Vrije Universiteit.

Met de stichting der Vrije Universiteit is een nieuwe arbeid aan zijn levenswerk toegevoegd. Of juister gezegd: aan zijn levenswerk *ontsproten*. Want gegeven den eisch, die hem met toenemende kracht en klaarheid uit Gods woord tegenklonk, dat *heel* het leven, zooals God het schiep en schakeerde, moet opgeëischt voor de souvereiniteit Gods — dan sprak vanzelf, dat zijn levensstrijd aan de volbrenging van dien eisch gewijd als bij organischen groei telkens breeder terrein bestrijdt.

Zoo moet zijn strijd voor de doorwerking der Gereformeerde beginselen op *kerkelijk* gebied wel leiden tot de Reformatie van '86. De eerste groote overwinning van de herleving van het Calvinisme op de aanmatiging van den op liberale leest geschoeiden staat, die ter wille van „vrede" en „eenheid" de aloude Gereformeerde kerk een met haar wezen strijdende organisatie had opgelegd. Het wederrechtelijk juk van die organisatie werd onder Dr. KUYPER'S leiding door de kerken zelve verbroken om terug te keeren tot de vrijheid, die geen staatsmacht, maar de Koning der Kerk haar zelf geschonken had.

Nauw is de kerkelijke vrijheid herwonnen of twee jaar later ziet Dr. KUYPER zijn strijd op *politiek* terrein bekroond door het optreden van het Kabinet MACKAY, het eerste Christelijke Ministerie.

Zoo zien wij in tien jaren tijds, 1878—1888 en op wetenschappelijk en op kerkelijk- en op staatkundig terrein na harden kamp en onge-loofelijke inspanning den hoogen inzet van zijn levensstrijd verwezenlijkt.

Nu de hoofdstellingen op staatkundig, wetenschappelijk en kerkelijk gebied bezet zijn, heeft hij een drievoudige basis van operatie, van

waar uit hij zijn levensstrijd met verdubbelde kracht kan voortzetten.

De jaren die nu volgen en hun toppunt bereiken in zijn Ministerschap zijn misschien een even groot wonder als zijn bekeering en zijn toerusting. Want het in machtigen greep vasthouden van den drievoudigen strijd — als Redacteur van *De Heraut* op *kerkelijk* en *confessioneel* gebied — als Hoogleraar in twee faculteiten op *wetenschappelijk* terrein — als Redacteur van *De Standaard* en Voorzitter van het Centraal Comité op *staatkundig* gebied — waarbij in '94 nog het Kamerlidmaatschap komt, is alleen mogelijk geweest door een werkkraft, die aan het wonder grenst.

Bovendien wist hij in deze jaren nog tijd te vinden voor de organisatie van het eerste Christelijk Sociaal Congres in '91 — voor de reorganisatie onzer zending op de Synode van Middelburg in '96 — voor het houden van de STONE-lezingen over het Calvinisme in Amerika; de gave vrucht van heel zijn levensstrijd. Of liever: een *tros* vruchten zijn die lezingen, een tros van zes koninklijke vruchten, ontbloeid aan de vruchtbare rank van het herleefd Calvinisme. Vruchten als alleen rijpen in het gulden licht der volle zomerzon.

In de STONE-lezingen wordt met adelaarsblik heel het terrein overzien — en met meesterhand staan zij gegroepeerd: de vijanden en de bondgenooten: de lessen van het verleden, de toestand van het heden de taak voor de toekomst.

In dezen tijd, '97 valt ook het glorieuze feest van het 25-jarige Standaard-jubileum. Een dag als een wapenschouw, waarop het strijd-rumoer even verstomde, en de bevelhebber in dankbare verwondering ontdekte, wat in die 25 jaren bereikt was. Een dag, als een wapenstilstand ook, waarop de vijand hem de dagelijksche canonade spaarde en om strijd saluutschoten voor den genialen veldheer afvuurde.

Voor al in de Tweede Kamer zwaait hij de strijdbijl! Geduchte aanvallen richt hij eerst op het oud-liberaal Kabinet ROËLL—VAN HOUTEN, dan op het vooruitstrevend-liberaal Kabinet PIERSON GOEMAN BORGESIU.

Bij de behandeling der Ongevallenwet dient hij een wetsvoorstel in voor *eigen* verzekering (geen Staatssocialisme). Het vermaarde groot amendement op LELY's verzekeringswetten, een zijner belangrijkste politieke prestaties.

De, trots zijn bezielende leiding, drie keer herhaalde tegenslagen

bij de verkiezingen in '91, '94 en '97 dooven zijn strijdlust noch zijn optimisme. Met ondempbaren moed blijft hij den vijand aanvallen. Tot eindelijk in 1901 de overwinning wordt bevochten, die Dr KUYPER tot Kabinetsformatie roept.

Getrouw aan zijn beginsel, dat de strijd voor God's ordinantiën in de eerste plaats de *geestelijke* goederen geldt — stelt het Kabinet KUYPER in zijn regeeringsprogram voorop: de oplossing van het onderwijsvraagstuk. Daarna de sociale kwestie: verplichte verzekering voor zieken, invaliden en ouden van dagen. En tenslotte, als betaalmiddel: verhooging der tarieven (inkomende rechten).

Drie onverwachte stoornissen hebben het Kabinet KUYPER verhinderd dit drievoudig program geheel af te werken.

Het vreeselijk einde van den Boerenoorlog roept Dr. KUYPER als bemiddelaar om een vrede met Engeland te bewerken die onze broeder-volken voor algeheele vernietiging vrijwaart.

Hangende de onderhandelingen, wordt plotseling het leven onze Koningin door ernstige ziekte bedreigd. Daar er toen nog geen Troon-opvolger was, moest het Kabinet onmiddellijk voor de dreigende nationale ramp de noodige maatregelen nemen.

En tenslotte het dreigen van een tweede nationale ramp: de spoorwegstaking van 1903, de misdadige woeling, zooals Dr. KUYPER haar brandmerkte, toen hij haar even snel als krachtdadig den brutalen kop inneept.

Het hoogtepunt in zijn politieken strijd is zeker geweest de oplossing van het onderwijsvraagstuk. Vooral voor het Hooger onderwijs bracht Dr. KUYPER groote hervormingen tot stand.

Met name door de toekenning aan bijzondere Universiteiten van het recht om doctorale graden met effectus civilis te verleenen.

Tot nu toe oordeelde de Staat den doctoralen graad van bijzondere universiteiten niet geldig voor het bekleeden van publieke betrekkingen en daarom waren juristen, aan de Vrije Universiteit gepromoveerd, ter wille van hun toekomstige carrière genoodzaakt aan een publieke Universiteit nog eens te promoveeren. Dit onrecht is door Dr. KUYPER's hooger onderwijswet weggenomen. De hoogeronderwijswet met haar vermaarde Memorie van Toelichting, en de meesterlijke verdediging in de Tweede en Eerste Kamer, met name tegen den Leidschen Hoog-leeraar VAN DER VLUGT en de vermaarde debatten over de antithese

— is de schitterendste overwinning die Dr. KUYPER in zijn strijd voor de vrijmaking van het onderwijs behaald heeft.

Vijf en twintig jaren zijn verloopen sinds het volkspetitionnement, sinds hij jong veldheer nog, voor het eerst zijn leger tegen het onrecht der onderdrukking in het vuur bracht. Nu staat hij als overwinnaar achter de ministerstafel en schrijft den verslagen vijand de vredesvoorwaarden voor, waaruit hij met koninklijk gebaar het onrecht verbannen heeft.

De schitterende overwinning kost hem zijn leven als minister.

Een KUYPER-HETZE kwaadaardiger dan nog ooit gewoed had en die zelfs enkele bondgenooten meesleepte, brengt den triumphator ten val. Voor dien val zijn mede verantwoordelijk mannen, die met Dr. KUYPER in de grondbeginselen van het staatsrecht sympathiseerden doch die door de Hetze verblind, hulpdienst aan den vijand verleenden.

Nog toeft hij op de middaghoogte zijns levens. De adelaar, tot de hoogste regionen gestegen, gaat in wijde kring uitzwerven ver boven het klein gedoe van Hollands politiek geharrewar.

Als „ambteloos burger”, zooals hij zelf zegt, volbrengt hij zijn reis om de Oude Wereldzee, doet in zijn reisbeschrijvingen telkens de schoonheid der calvinistische beginselen als „van wereldhistorischen oorsprong en wereldwijde strekking” doorschemeren (zooals COLIJN zegt) ⁵⁾ en keert terug om bij de BILDERDIJK-herdenking „BILDERDIJK in zijn nationale beteekenis” in kunstig taalalbast uit te beelden.

Nog altijd straalt zijn leven in den rijken gloed van een glorieuzen Septemberdag.

Maar van nu aan beginnen de schaduwen te vallen.

Eerst het conflict met het Kabinet HEEMSKERK en daarna de decoratie-kwestie verdoffen den luister van zijn leven, al blijft de kracht nog onverzwakt.

Maar als eindelijk ook de stralende levenskracht gaat tanen, moet strijd na strijd opgegeven, wapen na wapen ingeleverd, tot eindelijk God den moegestreden strijder het hoofd ter eeuwige ruste nederlegt.

Zijn toerusting.

En nu het wonder van zijn toerusting!

Het spreekt vanzelf dat Dr. KUYPER nooit zijn schier bovenmenschenlijken levensstrijd had kunnen volbrengen, zonder de gansch bijzondere toerusting, die God hem hiertoe geschonken had.

Feitelijk behoort zijn studeeren aan de Leidschen Universiteit in theologie en kerkgeschiedenis, in taal- en letteren reeds tot die toerusting.

Maar het was als bij Mozes een onderwezen worden in al de wijsheid der *Egyptenaren*. Onderwijs, formeel zeker van groote waarde, maar materieel lijnrecht staande tegen het geloofsbeginsel dat hem later tot opstand tegen de onderdrukkers zou bezielen.

Dr. KUYPER'S eigenlijke toerusting ligt in zijn *gaven* en zijn *persoonlijkheid*. Twee, die niet te scheiden zijn. In bijzondere mate was hij een man uit één stuk, iets wat bij zijn verbijsterende veelzijdigheid, niet altijd gemakkelijk te begripen is.

Onder de gaven, waardoor God hem tot zijn levensstrijd bekwaamd heeft, is in de eerste plaats te noemen: zijn *strijdbaarheid*. Hij was, wat ons volk noemt een echte vechtersbaas. Bovenal een geboren veldheer, en een, die zich al strijdende zijn eigen leger schiep. Hij deed strijden, hij leerde strijden.

Hier zie ik een tactisch verschil tusschen GROEN en mijn vader.

GROEN was als Reveil-man de opvatting toegedaan, dat de „voortreffelijken” zooals Nehemia ze noemt, moesten leven voor het volk, het volk moesten helpen in zijn nood.

Mijn vader was ook wel die meening toegedaan, maar, hij deed het anders. Hij streed niet alleen vóór het volk, maar bovenal dóór het volk. Hij prikkelde de achteruitgezette kleine luyden tot zelfwerkzaamheid. Schonk hun organisaties, waarin zij functies bekleeden. Alsof hij zei: het hoeft niet zoo erg te zijn, als jullie maar de handen uit de mouw steken, aanpakken en volhouden! En hoe, en waartoe, dàt leerde hij ze dag aan dag in *De Standaard* en week aan week in *De Heraut*.

Met bekwame hand is zijn veldheerstalent geschetst in *De Standaard*, door zijn kinderen bij het 25-jarig Standaardjubileum uitgegeven:

„Zijn tactisch talent schittert het meest in de dagen der verkiezingscampagne, wanneer zijn strijdkracht vertienvoudigt.

Dan worden zijn hoofdartikelen mitralleuses, zijn asterisken werpen bommen en granaten... op elk punt van heel de linie schijnt hij tegenwoordig, hier om de slapenden wakker te schudden, daar om een verraderlijken afval te keeren, ginds om een vijandelijken stoot op te vangen op zijn metalen schild. Alle kogels van den vijand worden op hem gericht... maar spelend vangt hij ze op, om ze straks

met dubbele kracht op zijn tegenpartij terug te werpen...

... Evenmin als Prins Willem de Derde is hem het genot eener victorie gegund geworden. Maar indien ooit, dan blijkt juist elke nederlaag opnieuw, op welke uitnemende wijze deze veldheer zijn leger weet te leiden. Wel verre van gedemoraliseerd in laffe vlucht heil te zoeken, dekt hij den terugtocht, bezielt... zijn leger met nieuwen moed en neemt straks een niet minder sterke positie in, vanwaar opnieuw de strijd kan worden begonnen."

„Meester op alle wapenen" hebben bewonderende tegenstanders hem genoemd. Hij voelt zich altijd staande middenin een geweldigen strijd, op een slagveld, dat hij tot in de verste schuilhoeken overziet. Hij strijdt voor beginselen, tegen beginselen. Zijn adelaarsblik ziet de geestelijke boosheden in de lucht. Rusteloos is zijn aanval. Zijn levensstrijd is één „glorious revolution" tegen de tyrannie die hem zijn „hert doorwondt".

Altijd naar calvinistischen eisch met *wettige* middelen. Geen oproer predikt hij maar opstand met een geordend leger, opereerend volgens een publiek krijgsplan.

En zóó geweldig is zijn strijdkracht, zóó machtig zijn wapenrusting dat zijn levensstrijd dien hij meer dan een halve eeuw heeft volgehouden hem nooit een last maar een lust is geweest.

Laat hij het u zelf zeggen in een zijner meditaties, waarin hij zoo dikwijls zelf doorworsteld zieleleven uitbeeldt:

„Die strijd, al verteert hij u, hij zal u geestesmacht schenken, u verheffen, u de kracht eens konings in de ziel uitstorten."

Talloos zijn in zijn geschriften de beelden aan slagveld en leger ontleend.

En dat niet, omdat hij een vergelijking zocht — maar omdat hij het slagveld en de elkaar bekampende legers altijd vóór zich ziet.

Zoo toont hij zijn Utrechtsche teleurstelling in een legerbeeld:

„Ik dacht daar te vinden hooggeleerde broederen voor wie de Heilige Schrift was de autoriteit des levens, die met dat Woord tot wapen de veste van het Jeruzalem in Nederland verdedigden met fiere kloekheid, mannen, die niet maar op de wallen stonden, om den aanval af te weren, maar die de poorten der veste uittogen den vijand tegemoet. Maar wat vond ik? ... alle hoofdmannen opgesloten in de veste, op niets anders dan op zwakke verdediging bedacht, wach-

tende tot er een schot viel om dan eerst . . . terug te vuren, onderwijl buitenwerk na buitenwerk van het geloof aan den vijand werd prijsgegeven. Ik vond er officieren, de hoogleeraren en predikanten; en troepen, de leden der gemeente, maar tusschen officieren en troepen heerschte een geest . . . van wantrouwen.

Men dorst de gemeente niet eerlijkweg zeggen hoe hachelijk men de kansen inzag en hoe men voorgevoelde, dat de inkrimping van de te verdedigen linie nog verder zou moeten gaan. En bij dit alles volslagen gebrek aan eenheid in het plan der verdediging, de ééne verdediger den andere bestrijdende en benijdende . . . en geen ideaal meer den geest bezielend om, behalve theologie en kerk ook het . . . maatschappelijk en staatkundig leven nogmaals aan den vijand te betwisten.

Die positie, die tactiek, heel die toestand in de veste stuitte mij tegen de borst.

Ik voelde: dat was geen houding voor een heerschaar, die zich noemde „*de slagorden des levenden Gods*”.

En nadat het vóór alle dingen redden van de basis van operatie in de *autoriteit van Gods Woord* was afgestuit op den onwil der ethischen:

„Allicht wat overmoedig ben ik toen *franc tireur* geworden, en heb den strijd op eigen risico gewaagd. Het was mij niet genoeg de veste die aangevallen werd te verdedigen, maar ik besloot uit te vallen. In apologetischen arbeid geen heil ziende, viel ik zelf aan en wierp granaat op granaat op de tegenstanders” ⁶⁾.

Als in '71 GROEN de groote heldendaad zijns levens verricht, en voorgoed met zijn conservatieve vrienden breekt en tegenover hen candidaat stelt KEUCHENIUS, OTTERLOO en KUYPER, die maar 7000 stemmen haalden en geen van drieën gekozen werden, dan schrijft Dr. KUYPER in de toenmalige (ook politieke) *Heraut*:

„Thans eerst weten wij, waaraan wij ons te houden hebben. Het leger op papier is geschrapt. Onze duizenden zijn tot honderden weggeslonken. Maar die honderden staan ook werkelijk hun roeping bewust en welbewapend te velde.

Wij werden altijd door denkbeeldige cijfers begoocheld. Hoe sterk waren we wel niet! Wel nu, die illusie heeft uit! 7000 ziedaar uw hoogste cijfer met een *achtmaal*sterkeren tegenstander voor en achter u.

Dat te weten is goud waard.”

De Eerste Kamer noemt hij „een Collegie”, dat als een „Krähwinkler Landsturm” achter de volksbeweging aankomt” 7).

Zulke legerbeelden gebruikt hij onophoudelijk.

Zóó strijdlustig was mijn vader, dat hij zelfs in den huiselijken kring het strijden niet kon nalaten.

Dan schermutselde hij met òns. Vond het heerlijk als wij hem aanvielen, liefst met zijn eigen uitdrukkingen of beelden uit *Heraut* of *Standaard*. En dan glunderde hij om onze pogingen, om hem schaakmat te zetten, die nooit gelukten en die wij nooit opgaven.

Een staaltje hiervan:

In '92 gaf hij ons de drukproef van zijn rectorale oratie „De verflauwing der grenzen” (Zijn aanval op het Pantheïsme) na te zien voor mogelijk overgebleven drukfouten.

Op blz. 44 deden wij een merkwaardige vondst — een foutieve beeldspraak! Nu zal vader toch eindelijk schaakmat gezet worden! En triomphantelijk lezen wij hem den bedoelden zin voor:

„Geestelijke amphibieën, die, o, zoo dartel onderdoken in de diepte der moderne wateren en dan toch weer tegen den oever opkropen om mee te grazen in de malsche klaveren van het Christendom.”

Nu heeft U zichzelf schuldig gemaakt aan verflauwing der grenzen tusschen koeien en visschen! Welke dieren grazen en zwemmen er nu?

Zonder zich één oogenblik te bedenken kwam het antwoord:

„Hebben mijn dochters nooit van nijlpaarden gehoord?”

Onder de groote gaven, waarmee God hem tot zijn levensstrijd toerustte, wil ik in de tweede plaats noemen: zijn sterke hevige *zien*; den adelaarsblik van zijn geest; dat machtige zielsoog dat altijd zag, helder, scherp, belijnd, fel gekleurd.

Reeds zijn bekeering is een *zien* geweest. Die bekeering doet denken aan DA COSTA's: „Ik zag hem — ik gaf mij”. Zijn bekeering was een overgave van heel zijn persoonlijkheid en al zijn gaven aan Hem, Die zijn oogen geopend had. Door zijn levensstrijd is dat *zien* tot steeds rijper ontwikkeling gekomen.

Er is in dien levensstrijd een opgang als van een Alpenbestijger, wiens horizon zich met iederen stap opwaarts verwijdt, en die in 't al feller licht der hoogtezoon niet alleen steeds *meer* maar ook steeds helderder ziet. Niet alleen de scherpte van zijn blik, maar ook de draagwijdte

van zijn blik is merkwaardig. Geen afstand zóó groot, of hij ziet den samenhang. Geen tusschenstation verliest hij uit het oog. Hij ziet het verleden door het heden uitgroeien in de toekomst. Er zijn bladzijden in zijn geschriften, die van profetische beteekenis gebleken zijn.

Zoo heeft hij, toen hij zich pas tot den strijd had aangeord, vooruit gezien, waartoe het Calvinisme weer zou kunnen opbloeien, als het maar eerst weer „uit het diensthuis uitgeleid” was.

Ook hij heeft toen reeds als met X-stralen gezien: achter het machtsvertoon der onderdrukkers, innerlijke voosheid — achter de uiterlijke ingezonkenheid der onderdrukten de innerlijke kracht. De oude kracht van het Calvinisme tot tegenweer tegen tyrannie.

Als het Calvinisme maar eerst weer herleeft, zal het herlevende, zich vrijvechten. En zich vrijvechtende, zal het wederom de keurbende blijken, die vooraan staat in den strijd om de gewetensvrijheid, niet alleen in Holland, maar ook in Europa.

Dat alles achteraf te zien, is geen kunst, maar het *toen* te zien, toen niemand het zag, toen alle macht op alle gebied onwrikbaar vast in liberale handen scheen te liggen, en ons Christenvolk in den verlichten, liberalen vrijstaat als pariah's werd behandeld en gehoond, *toen* te zien, dat de toekomst niet aan de onderdrukkers maar aan de onderdrukten was — dat toont wel het zienersoog, waarmee God hem had toegerust.

En omdat hij dat zag — en nooit uit het oog verloren heeft, zelfs in de donkerste dagen niet — heeft hij nooit in zijn levensstrijd verzaagd.

Tegenover der Liberalen pretentie: „wij zien, gij zijt de blinden”, stelt hij zijn: „*wij* zien en *gij* zijt blind!”

Dr. KUYPER is om in de taal van onzen tijd te spreken, de man van de felle visie.

Hoe dit ook uit zijn stijl blijkt, hoop ik straks aan te toonen.

Tot de toerusting van zijn levensstrijd behoort ook zijn sterk gepansterd *harnas*.

Een halve eeuw lang is hij op zijn vooraanstaande post het mikpunt van heel 's vijands wapentuig geweest. Alle geoorloofde en ongeoorloofde strijdkrachten zijn tegen hem aangewend. Maar alle kogels ketsten af op het sterke harnas, waarmee God hem bekleed had.

Mijn vader staat te boek bij het groote publiek, dat hem niet per-

soonlijk gekend heeft als een somber en naargeestig man. Een zwartkijker, die niet kon lachen en geen vroolijkheid duldde.

Niets is minder waar dan dit!

Zelf heeft hij eens gezegd: „een gelukkig man als weinigen ben ik” ⁹⁾. Hij was een optimist, een idealist van ondempbare blijmoedigheid.

Ik heb hem moe gezien, doodmoe soms van zijn geweldig werken — maar moedeloos *nooit*.

Met gretige teugen dronk hij in al wat blijdschap, geestdrift, nieuwen moed schonk. Maar wat somber stemde bande hij uit.

Een woord van waardeering of bemoediging had meer vat op hem dan een stortvloed van miskenning en hoon.

En zijn scherpe blik deed hem immers den achtergrond van al die aanvallen zien. *Hij* moest er onder, omdat het opkomend Calvinisme er onder moest.

Goed bezien was al wat hij te verduren hard hem een bewijs te meer voor het welslagen van zijn levensstrijd. Daarbij kende hij geen haatdragenheid.

Zoo had God hem toegerust om tegen den storm van aanvallen bestand te zijn.

Tot zijn harnas reken ik ook zijn gevoel voor humor en scherts. Hij zag het „kostelijk mal” van der Liberalen hooge verontwaardiging omdat hij met zijn Calvinisten-keurbende bestaan dorst.

En niet alleen dempte dit deel zijner toerusting het pijnlijke der aanvallen (humor bevrijdt van den druk der smart) maar zij gaf hem ook een wapen in de hand, licht en fijn, dat wij den strijder telkens, zelfs tusschen het donderen van het zwaarste geschut zien hanteeren: het wapen van den spot.

Er is in zijn aanvallen op de liberale hoogwaardigheidsbekleeders iets van TIJL UILENSPIEGEL's spot met de machthebbers *zijner* dagen.

Die deftige liberale heeren — hoor hem dat „heeren” met ingehouden lach zeggen! met hun machtspreuken, trotsch gezeten op hun hoge zetels, met staatsmacht gereserveerd voor de geestelijke familie alléén — hij lacht om hun waan. Meer dan één caricatuur ontspat zijn vaardige pen in *De Standaard*. Als in 1874 KAPPEIJNE VAN DE COPELLO de minderheden, die dan maar verdrukt moeten worden, vergelijkt met de vlieg, die de zalf des apothekers stinkende maakt, dan

zet de oolijke kampioen van die minderheden KAPPEIJNE met die vlieg in *De Standaard*, aldus:

„Hij wist door wien hij wilde verstaan worden en koos Bijbeltaal . . . KAPPEIJNE is ook in de Schrift thuis . . .

Hij wist dus wel dat de Prediker spreekt van een *doode* vlieg, die 's apothekers zelf doet zwellen en stinken.

Maar dat *doode* liet hij weg.

Immers bij de *doode* vlieg ware de vingerkneep overbodig, die het verdrukken der minderheden symboliseeren moet” ¹⁰).

En sinds heet KAPPEIJNE in *De Standaard* „de man van de stinkende vlieg” — zooals hij later „de man van de scherpe resolutie” zal heeten.

Noemt KAPPEIJNE zich in de Kamer „een onschuldig lam”, dadelijk antwoordt *De Standaard*, dat daardoor een toekomstig zoöloog op den inval zou kunnen worden gebracht of Neerlands veestapel in . . . 1874 ook lammeren met horentjes teelde, lammekes, die duchtig stooten kunnen” ¹¹).

Zijn zin voor humor, zijn ontstentenis aan haatdragendheid en zijn verstaan van de caricatuur blijkt wel nergens zoo duidelijk als in de geestige voorrede, die hij op verzoek der uitgevers schreef voor den bundel caricaturen waarvoor hij zelf meer dan een halve eeuw tot model had gediend ¹²).

Tot zijn toerusting behoorde ook voorts zijn ijzeren wil, zijn taaie doorzettingskracht, zijn passie voor orde, zijn talent voor organisatie en leiden.

Een zijner redevoeringen heet „Heilige Orde”. (Rede in den Bond van Anti-Revolutionnaire kiesvereenigingen, Amsterdam 30 Mei '13).

Heilige orde — hoe had hij haar lief! Hoe heeft hij geworsteld om in de geestelijke wanorde, die hem omringde — gevolg van het revolutionaire wanbeheer — orde te brengen. Heel het leven scheen verwrongen, uit zijn voegen gezakt, van zijn plaats geraakt. De Staat, ver over haar grenzen uitgegroeid had Kerk, maatschappij en gezin overrompeld, zoodat geen dezer drie in eigen vrijheid op kon bloeien. Met titanen-kracht dringt hij de onwettige staat-uitwassen terug, en wijst in schërpe omlijning, iedere levensuiting haar eigen plaats, haar eigen plicht, haar eigen recht.

Heilige orde — zooals alleen mogelijk is bij het leven naar de ordi-nantiën Gods.

Nauw hangt hiermee saam zijn groote gave voor organisatie, die bij iederen kamp opnieuw als strijdmiddel wordt aangewend.

Van het Volkspetitionnement af tot de fnuiking der spoorwegstaking toe — is geen overwinning bevochten zonder het snelwerkend organisatietalent van den veldheer.

Maar het machtigst wapen, dat God hem schonk, en dat hij het langst en het krachtigst heeft gehanteerd is zeker wel: *de gave des woords*. Daarmee vooral heeft hij den vijand het veld doen ruimen. Daarmee vooral het Calvinistisch volksdeel bevrijd en tot nieuwe ontwikkeling gebracht. Daardoor bovenal ons een rijke erfenis van veroverde vestingen, rijk voorzien van strijdmateriaal nagelaten.

Hij is gaan schrijven eenvoudig omdat de nood hem drong. Niet omdat hij een gave in zich voelde, en besloot het eens met de journalistiek te probeeren. Hij is journalist geworden, zooals hij spreker, organisator, leider zijner partij, hoogleeraar, Kamerlid, Minister werd: als strijder voor het ideaal, dat hij altijd voor oogen zag.

Zelf heeft hij zich eens genoemd „een onverbeterlijke veelschrijver”. De lijst zijner werken belooft over de 200, terwijl in talrijke onuitgegeven artikelen van *Standaard* en *Heraut* nog goudmijnen liggen, waaruit menige schat te delven ware.

Hij schreef snel, met vreugde, met de hartstocht der bezieling, met de passie ook van sympathie en antipathie.

Nooit is het zijn bedoeling geweest „mooi” te schrijven. De kunst van zijn stijl is vrucht van zijn artistiek temperament. Zijn pen teekent, etst, schildert, boetseert, beeldhouwt. Zijn stijl is boeiend, pakkend, aangrijpend. Men móést hem lezen.

Wat is toch het geheim van de eigenaardige bekoring van dien stijl?

Ik waag mij niet aan een volledige beantwoording van die vraag, maar wil toch enkele punten aanstippen. *Zijn stijl is vrucht van zijn zienersgave*. Hij schrijft niet over de dingen, maar hij beschrijft wat hij *ziet*, scherp belijnd, warm gekleurd, soms tot overmaat van duidelijkheid als met randjes omlijnd. Hij beschrijft wat hij ziet met het doel het anderen te doen zien.

Want als hij, gedreven door onweerstaanbaren drang „gelijk een bron zich uitstort op de velden” — schrijft, dan ziet hij altijd voor zich zijn volgelingen en „onze menschen” zooals hij ze zoo gaarne noemde.

Als hij schrijft, ziet hij menschen naar hem luisteren, hij spreekt ze toe, hij bukt zich om hun in de oogen te zien, hij legt zijn hand op hun schouder soms, met name in de meditaties, daalt zijn stem tot een hartstochtelijk gefluister: „O, mijn broeder, mijn zuster”. Zijn heele wezen is in actie, de woorden spatten uit zijn pen, de zinnen stollen op het papier.

En niet alleen is hij zelf in actie, maar hij ziet zijn hoorders ook in actie. Let er eens op, hoe vaak hij hen doet *zeggen, vragen, antwoorden, roepen, juichen, jubelen, opstaan, knielen, zweren*. Hoe dikwijls dat terugkeert: „zeg zelf” of „zegge nu niemand” — „gij zaagt nu zelf” — „doe dit of dat en gij zult eens zien” — „en klaagt ge dan” — „laat nu de man opstaan, die zeggen durft”.

In „Calvinisme en Toekomst”: „Erken eerlijkweg, dat ook de onge-loovige wetenschap u hierin opzij gaat streven en philanthropisch al dichter op de hielen zit.”

Sprekend over het feit, dat de grondwaarheden van het Christelijk geloof tot voor kort nog algemeen erkend werden: „Maar de zeer enkelen, die wetenschappelijk de overtuiging bestreden, telt ge voor zes eeuwen tegelijk op uw vingers” ¹³⁾.

Al heel duidelijk blijft dat *zien* van zijn hoorders in actie uit het slot van zijn Deputatenrede „Maranatha” ¹⁴⁾:

„Komt niet aanstropelen achter anderen maar loopt zelf die anderen bij het licht der profetie, bij den glans van het maranatha vooruit. Voor de *goden dezer eeuw* of voor *onzen God* zal de geest ook onzes volks in de toekomst buigen; en nu versta ik U niet, zoo gij het *zij zullen ons niet hebben!* van DA COSTA verleerd zijt. Of liever ik versta U wèl, trouwe, eerlijke mannen, die in hooger en in lager standen u het hart van blijdschap voelt trillen, als er maar weer voor de eere van Uw God geroepen wordt en de banier van het Kruis maar weer wenkt. Al bleef gij dan soms achterlijk, gij wilt toch *vooruit*, ja gij raakt al in beweging, nu het „voorwaarts in den naam des Heeren!” maar weer door de gelederen klinkt.”

Een tweede bewijs, dat zijn stijl vrucht is van zijn zienersgave ligt in den *beeldenrijkdom*, in de *beeldenweelde* zou ik bijna zeggen, waarmee hij zijn beschrijvingen als het ware verlucht.

En die beelden ziet hij overal: te land en te water, in werkplaats en winkel, tot in keuken en kraankamer toe! Ge vindt die beelden niet

alleen in populaire artikelen, maar tot in wetenschappelijke betoogingen toe.

Eigenaardig zooals sommige beelden telkens terugkeeren, bijv. de legerbeelden waarvan ik u reeds eenige noemde en die vanzelf spreken bij een schrijver, die vóór alles vechtgeneraal was — treinbeelden — bouwwerkbeelden — plant- en boombeelden — stroom- en beddingbeelden.

In een zijner Deputatenreden gaat hij in één zin van het treinbeeld op het legerbeeld over.

„Stoom is goed maar stoom is niet genoeg. Om vooruit te komen met uw trein moet stoom op den cylinder, de cylinder op het wiel, het wiel op het juiste spoor gericht worden; en bitter teleurgesteld zoudt gij uitkomen, zoo gij (op 14 Mei) uw vijand te licht ging achten, het aan eenheid in uw actie liet ontbreken of ook een te breede gaping tusschen uw eigen corps en het corps van uw bondgenooten liet” ¹⁵⁾.

„Onder de gevaren die de Vrije Universiteit bedreigen, noemt hij: „Het bij nacht verleggen van de rails voor den trein der wetenschap” ¹⁶⁾.

Op de Deputaten vergadering van '97 heet de sociale kwestie: „het eerste station, waarbij de trein, die in Juni afrijdt zal stilhouden.”

De fatale werking der Fransche Revolutie schetsend:

„De trein des levens zou ook nu voortsnelen, maar zonder langer aan de rails van de goddelijke spoorlijn gebonden te zijn; en moest hij zich dan niet stukrijden en inwerken in den grond?” ¹⁷⁾

En in „Maranatha”: „Dan haakt men nu ongemerkt vast aan den loggen trein van het doodgelopen Conservatisme.”

Eens smeedde hij uit zijn geliefkoosd treinbeeld een heel *Standaard*-hoofdartikel naar aanleiding van een verkeerd gebruik van dit beeld door *De Nederlander* die de Revolutie met een trein vergeleek waar in de eerste klas Conservatieven, in de tweede klas Liberalen en in de derde klas Radicalen zitten. Dr. KUYPER, die zijn beelden zag, toont de fout van die beeldspraak aan: alle klassen van een trein rijden even snel! Dat klopt dus niet. *De Nederlander* had moeten spreken van drie treinen, 'n express voor de Radicalen, 'n gewone sneltrein voor de Liberalen en 'n echte boemeltrein voor de Conservatieven. En dan houdt hij het beeld vast om er een juiste toepassing van te maken. 't Verschil van eerste, tweede en derde klas heeft niets te maken met het tempo der beweging, maar alleen met 't geld, dat men voor de reis besteden kan.

„Alles loopt dus goed” aldus het *Standaard*-artikel, „als ik in den politieken trein de eerste klas wagons voor de hoogere standen open maak, in de tweede klas de welgedane burgerij laat instappen, en in de derde klas de „kleine luyden” in massa ophoop.”

Maar behalve die telkens terugkeerende vaste beelden, welk een rijkdom van verscheidenheid!

Om in '88 te doen zien het verschil tusschen fusie en coalitie: „de vroegere *fusie* van christelijk-getinte Conservatieven, Anti-Revolutionairen en Roomschen was het in stukken knippen en ondereen mengen van de drie banen der Nederlandsche vlag terwijl de *samenwerking* is het samen laten wapperen van de drie onderscheiden kleuren aan denzelfden stok” ¹⁸).

Behalve door het treinbeeld maakt hij aanschouwelijk, dat de A.R. partij hoofdzakelijk uit kleyne luyden en slechts spaarzaamelijk uit aanzienlijken bestaat, door haar te vergelijken met „Een heel breede toren van onder, maar met een heel klein verguld spitsje, dat in de zon glanst.”

Van den toenemenden afval onzer dagen heet het: „Zoo daalde men en zeeg steeds dieper neer, tot men van de hooge transen in het firmament tot in het slik der materie neerzonk” ¹⁹).

Om het kwaad te doen zien, dat de moderne wetenschap voor den mensch doet, toont hij het morphinespuitje, waarmee de arts den lijder voor zijn ongeneeslijke kwaal gevoelloos poogt te maken.

De vervolgingen der vrije wetenschap door Rome worden aldus uitgebeeld: „Wie... den tegenstand trotseerde, werd te ijveriger gekortwiek, en zoo hij met halve vleugelen vliegen wilde, werd hem den nek omgedraaid.”

Het ontoereikend theologisch verweer tegen de anti-christelijke wetenschap in de vorige eeuw wordt genoemd: „Een verweer dat knutselde om een scheefgezakt kozijn weer in het lood te zetten, en er zelfs geen vermoeden van had, dat de fundamenteen waren losgewrikt.”

In zijn rede op zijn 70sten verjaardag noemt hij zichzelf: „Een planeet, die omdat zij dicht bij de aarde stond, door meerderen gezien werd dan GROEN VAN PRINSTERER, die de poolster was hoog daarboven.”

Van richtingen, die wel kibbelden, maar toch saamheulen heet het: dat zij „al stoeiende toch elkander steunen.”

Om de verhouding van Calvinisme en kunst te teekenen: „Gelijk ons bleek zijn het Calvinisme en de kunst volstrekt geen elkaar onverschillige figuren die, sprakeloos en zonder groot heur wegen kruisen op de markt des levens.”

Maar dat *toespreken* en dat *zien* en die *beeldenrijkdom* is niet de eenige bekering van Dr. KUYPER's stijl.

Er is in zijn stijl ook een sterk, meeslepend *rythme* — en daarin was zijn stijl een weerspiegeling van zijn eigen hevig bewogen ziel.

Er zijn zielen als stilstaand water, die wachten moeten op beroering van wind om tot rimpeling te komen.

Er zijn zielen als de zee, vol eigen, ingeschapen beweging van rusteloos deinende golven, die bruisend breken op het strand.

Dr. KUYPER had zulk een ziel.

En het rusteloos *rythme* van zijn ziel deint en dreunt in zijn stijl.

Let er eens op, hoe dikwijls hij de dingen in drieën zegt, als met het *rythme* van de golf, die aanrolt, hoogstaat, neervalt.

„Er schuilt in het Calvinisme drang, prikkel, aandrift tot wetenschap.”

„Het opkomend, nieuwe krachtverzamelend, en van uur tot uur veldwinnend Heidendom („Calvinisme en Toekomst” p. 195).”

Er zijn zinnen van tweemaal drie en zelfs drie maal drie!

„Het is die menselijke, die wetenschappelijke, die Christelijke waarheid, die door de Fransche Revolutie het diepst is miskend, het stoutst geloochend, het grievendst in het aangezicht is geslagen.”

Onophoudelijk gebruikt hij deze stijlfiguur. Als gedragen door dien drieslag golft zijn stijl voort, en maakt het lezen tot een *rythmisch* genot.

De macht van zijn woord blijkt ook uit tal van teekenachtige uitdrukkingen, die in het spraakgebruik overgenomen zijn.

Ik noem u: „'t bespelen van 't klavier der volksconscientie — eten van de staatsruif, — de zilveren koorde — souvereiniteit in eigen kring — de aanduiding van het Calvinisme als Christendom van groote keur — de tachtigers hebben ons van de leest naar het leven teruggebracht — seniele aftakeling — persmusketen.

Tal van definities ook, van aangrijpende en gemakkelijk te begrijpen juistheid. Het geloof aan de voorbeschikking voor eigen persoon heet: „Een daad van hoogen moed, omdat zij u van hoogmoed verdenken

doet." Het Calvinisme is het zich stellen tegenover God in heel het leven zooals men het in zijn gebed doet. Een definitie door ALLARD PIERSON „niet minder dan subliem genoemd”.

Dat Dr. KUYPER zoo ontzaglijk veel en meestal zoo buitengewoon goed heeft kunnen schrijven, is natuurlijk niet mogelijk geweest zonder de titanische kracht van geest en lichaam, die God hem geschonken had.

Zijn geweldige werkkraft was van zijn rijke toerusting niet het minste wonder. Met dat werken streed hij zijn levensstrijd, en met heel zijn leven, zijn tijndeeeling, zijn vacantes diende hij dien strijd.

De uren van den dag — de dagen van de week — de maanden van het jaar waren hem te voren vastgestelde mijlpalen op den arbeidsweg. Hij werkte op taak, en was nooit gelukkiger dan als die taak op vooraf bepaald tijdstip klaar kwam. Met zijn heroïschen wil en zijn hartstocht voor orde — dwong hij zichzelf tot stipte gehoorzaamheid aan de indeeling van zijn levenstaak. En dat nooit slaafsch of zuchtend, maar altijd tintelend van arbeidsvreugde, altijd vol nieuwe plannen vol nieuw werk in toekomstige tijndeeeling.

Nu spreekt het vanzelf dat zoo God' hem niet tot bekeering had gebracht, Dr. KUYPER met heel de prachtige toerusting, door God hem geschonken, in plaats van kampioen voor het Calvinisme, een zijner geduchtste vijanden zou zijn geworden.

Zooals CHARLES BOISSEVAIN van *Het Handelsblad* hem eens toeriep: „Gij zijt een mán, ach, waart gij een der onzen gebleven!”

Dat Dr. KUYPER heel zijn schitterende toerusting in dienst heeft gesteld van de herleving der Calvinistische beginselen, dankt hij aan twee groote mystieke krachten van zijn zieleven zijn band aan Gods Woord — en zijn gebed.

De autoriteit van Gods Woord was hem niet een abstract dogma maar een levensbeginsel. Onvoorwaardelijk was zijn onderwerping aan het gezag van dat Woord. Geen belijdenis als de Calvinistische, die zóó de heldenkracht dier onderwerping begrepen en door heroïsche daden bewezen had. Uitgangspunt voor heel zijn levensstrijd als voor iederen nieuwen slag, die geleverd moest worden, was altijd weer: *de volstreckte soevereiniteit der Heilige Schrift*.

Wat de Heilige Schrift voor hem was, weet misschien het best wie hem de gewijde bladzijden heeft hooren voorlezen. Een onuit-

sprekelijk voorrecht, dat jarenlang dagelijks mijn deel is geweest.

Er was in dat voorlezen altijd weer de onvoorwaardelijke overgave van kinderlijke onderworpenheid — en de extase der aanbiddende bewondering. Men voelde, hier schitterde het licht, dat hem zijn levenstaak afteekende — hier welde de bron, waaruit hij zijn levenskracht indronk. Mozes, David, Paulus, de wolke der getuigen uit Hebreë 11 — hij las daar niet over „voor” — zijn machtige stem beeldde hen uit in hun heroïsche worsteling, in hun onwankelbaar Godsvertrouwen, de geloofshelden, wier levensstrijd hij den zijnen wist.

Ik herinner mij, dat hij eens over Paulus voorlas, toen wij een gast, die niet geloofde, aan tafel hadden. Misschien onder den indruk van de wijze van voorlezen vroeg de gast: „Maar hoe weet U nu, dat dat alles wáár is?”

Nooit vergeet ik het antwoord, noch de kinderlijk-ontroerde wijze waarop het uitgesproken werd:

„Ik weet niets. Maar ik geloof als een kind.”

•

En tenslotte zijn gebed.

Nu gevoel ik, dat ik gekomen ben tot het Heilige der Heilige.

In zeer bijzonderen zin was mijn vader een man des gebeds.

Hij wandelde met God in zijn woord — hij wandelde ook met God in aanhoudend gebed.

Naast het onnavolgbaar schoone voorlezen der Heilige Schrift, zal ook het dagelijksch gebed van mijn vader, wel altijd tot de kostbaarste herinneringen van mijn leven behooren.

En dit was wel het merkwaardige: nooit is zijn bidden door de sleur der gewoonte ook maar aangetast. Als hij met ons bad, dan sprak hij tot God. En altijd weer op andere wijze. Geen twee gebeden waren gelijk. Geen zin werd herhaald geen intonatie gerepeteerd.

Wie, die geroepen is dagelijks in het gebed voor te gaan, weet niet, hoe bijna onmogelijk het is, zich aan de sleur der herhaling te onttrekken? Groot was de gave, onzegbaar de zielekracht door God mijn vader in zijn gebedsleven geschonken.

Wat bidden voor hem beteekende, dat heeft hijzelf uitgebeeld in een zijner meditaties.

„Ons bidden is spreken met het Eeuwige Wezen; en dat kan niet,

of de ziel moet met Hem bezig zijn, Hem aanzien; Hem zoeken; naar Hem uitgaan; en daartoe uitgaan uit zichzelf.

De ziel moet *opgeheven*; de ziel moet *uitgestrekt*; de ziel moet *uitgebreed* naar den Troon der genade...

En zoo wint het bidden en wordt een zaligheid der ziel; een genieten van iets, dat u wandelingen daarboven geeft; een verstoken zijn in Zijn heilige hutte" 20).

En zoo hebben wij ten slotte het strijdgewoel verlaten en zijn binnengetreden in de gewijde tenten waar „d' Overwinnaar, in het stof gebogen, bidt..."

En zij zoo de blijvende indruk, dat ook deze levensstrijd en deze levenstoerusting niet zijn geweest tot verheerlijking van den mensch, maar tot verheerlijking van Hem, uit Wien, door Wien *alle* dingen zijn.

¹⁾ „ABRAHAM KUYPER" (bij zijn 80sten verjaardag), „School en Leven" 1917. Herdruk in „Opbouw" pag. 202.

²⁾ Levensbericht van Dr A. KUYPER.

³⁾ Gedenkboek 25 j. Standaard-jubileum pag. 69.

⁴⁾ Gedenkboek 25 j. Standaard-jubileum pag. 70.

⁵⁾ Levensbericht van Dr. A. KUYPER.

⁶⁾ Honig u. d. Rotssteen, pag. 17, „Van de kernen tot de basten".

⁷⁾ Gedenkboek 25 j. Standaard-jubileum, pag. 69—70.

⁸⁾ Niet de Vrijheidsboom, maar het Kruis, pag. 18, 19.

⁹⁾ Gedenkboek 25 j. Standaard-jubileum, pag. 74.

¹⁰⁾ DIEPENHORST, Onze strijd i. d. St. Generaal, pag. 323.

¹¹⁾ Pag. 333.

¹²⁾ Dr KUYPER in de Caricatuur.

¹³⁾ Openingswoord Deputatenverg. 29 April '97, p. 127, 185.

¹⁴⁾ Deputatenverg. 12 Mei 1891, pag. 24.

¹⁵⁾ „Niet de Vrijheidsboom, maar het Kruis".

¹⁶⁾ „Een geloofstuk". Inl. 32e jaarverg. Vr. Univ. 4 Juli '12, p. 30.

¹⁷⁾ „Calv. en Toekomst", p. 174.

¹⁸⁾ „Volk en tolk", 12 Maart '94.

¹⁹⁾ „Een geloofsstuk", 32e jaarverg. Vr. Univ., pag. 16, 121, 128.

²⁰⁾ „Zijn uitgang te Jeruzalem". „Jezus in zwaren strijd zijnde, bad te ernstiger".

GEMEENTELIJK ZELFBESTUUR

EEN TE WAARDEEREN VORM VAN DECENTRALISATIE

DOOR

A. R. DE KWAADSTENIET.

„De gewestelijke en gemeentelijke decentralisatie, waarvoor de Anti-Revolutionaire partij blijkens artikel X van haar program zoo warm gevoelt, wordt niet alleen bevorderd door de *autonomie* hoog te houden, maar ook door het kostelijk goed van het *zelfbestuur* te bewaren.”

Dr H. COLIJN in:

Saevis Tranquillus in Undis.

Centralisatie, strenge centralisatie, is voor elke revolutie de eerste voorwaarde van welslagen.

Zoo verkondigde BUYS reeds in zijn standaardwerk „De Grondwet” en met name Frankrijk toont ons de juistheid van deze stelling.

De revolutionaire machthebbers in Frankrijk aan het einde van de 18e eeuw hebben weten te verwezenlijken, dat het land in zijn geheel vanuit één centrum, Parijs, werd beheerscht en geregeerd. Met historisch gegroeide toestanden werd geen rekening gehouden. En in de gevallen, dat men nog overging tot een verdeeling van het land in departementen of districten, omdat men bij het bestuur op bezwaren stuitte, bediende men zich van gewestelijke en plaatselijke lichamen, die geen enkele feitelijke zelfstandigheid bezaten, doch slechts uitvoerders waren van hetgeen het centrale bestuur voorschreef.

Te verwonderen behoeft het daarom zeker niet, dat tot de beginselen, waarvoor de Anti-Revolutionaire Partij strijdt, ook behoort, dat der *decentralisatie*.

De decentralisatie van het staatsbestuur komt tot uitdrukking in de aan de provinciën en gemeenten toegekende autonomie. Doch daarin niet alleen.

Ook het „zelfbestuur” aan de provinciën en gemeenten toegekend, getuigt van een afkeer van bestuurscentralisatie en van voorkeur voor het streven naar gedecentraliseerd bestuur.

De uitdrukking „zelfbestuur”, hoewel staatsrechtelijk een vaststaande terminologie, wordt in het spraakgebruik nog al eens onjuist gebezigd en verkeerd begrepen ¹⁾. En ook Dr A. Kuyper gaf er in zijn standaardwerk „Antirevolutionaire Staatskunde” een andere beteekenis aan, dan de staatsrechtelijke, hetgeen straks nader zal worden aangetoond.

Autonomie en zelfbestuur zijn beide begrippen, welke passen in het systeem van decentralisatie.

Autonomie is het recht van de provinciën en van de gemeenten om zelfstandig haar huishoudelijke belangen te regelen, om uit eigen initiatief verordeningen te maken.

Zelfbestuur daarentegen is de bevoegdheid en plicht der gewestelijke en plaatselijke besturen om medewerking te verleenen aan de *uitvoering* van de wetten en besluiten der centrale regeering.

Over de gemeentelijke autonomie is steeds veel te doen geweest en ook in de laatste jaren is daarover, vooral in verband met maatregelen van de Rijksregeering, veel gesproken en geschreven.

En meer dan eenmaal is — ten onrechte — alleen de autonomie beschouwd als het stelsel, waarbij de decentralisatie tot haar recht komt.

Dat is niet zoo.

Zeer terecht heeft Dr COLIJN in de toelichting door hem op het A. R. Program gegeven, bij artikel X opgemerkt:

„De gewestelijke en gemeentelijke decentralisatie, waarvoor de Anti-Revolutionaire Partij blijkens artikel X van haar program zoo warm gevoelt, wordt niet alleen bevorderd door de *autonomie* hoog te houden, maar ook door het kostelijk goed van het *zelfbestuur* te bewaren” ²⁾.

En waar nu dit zelfbestuur in den loop der jaren niet aan beteekenis is verminderd, doch integendeel steeds meer in omvang toeneemt, kan het zijn nut hebben eens bijzondere aandacht te schenken aan het stelsel van zelfbestuur.

Daarbij dient dan in de eerste plaats gewezen te worden op de beteekenis er van, om vervolgens na te gaan, waarom deze vorm van decentralisatie toejuiching verdient, terwijl ten slotte nog aandacht geschonken moet worden aan de vraag op welke wijze het zelfbestuur nog beter tot zijn recht zou kunnen komen.

Hoewel hetgeen over gemeentelijk zelfbestuur geschreven wordt in het algemeen — *mutatis mutandis* — ook van toepassing zou zijn ten aanzien van het gewestelijk zelfbestuur, willen we ons in deze uiteenzetting toch uitsluitend bepalen tot het „selfgovernment” der gemeente.

* *
*

De beteekenis van het gemeentelijk zelfbestuur.

Terwijl voor de provinciën reeds in 1814 in de Grondwet een bepaling met betrekking tot het zelfbestuur was opgenomen in art. 86, in 1815 in art. 145 en in 1848 in art. 130, heeft het tot 1887 geduurd voordat ook voor het gemeentelijk zelfbestuur een bepaling in de Grondwet werd opgenomen.

In de tweede alinea van artikel 144 der Grondwet werd in 1887 toch bepaald:

„Wanneer de wetten, algemeene maatregelen van bestuur of provinciale verordeningen het vorderen, verleen en de gemeentebesturen hunne medewerking tot uitvoering daarvan.”

En de vierde alinea van hetzelfde artikel bepaalde nog:

„De wet bepaalt, welk gezag het gemeentebestuur vervangt, wanneer dit in gebreke blijft in de uitvoering der wetten, algemeene maatregelen van bestuur of der provinciale verordeningen te voorzien.”

Met deze bepaling werd echter geen nieuw instituut geschapen, doch een reeds bestaand constitutioneel recht erkend.

Immers in de artikelen 126 en 127 van de Gemeentewet van 1851 werd reeds bepaald:

Art. 126: Wanneer ter uitvoering van wetten, van algemeene maatregelen van inwendig bestuur, van Onze daartoe betrekkelijke bevelen, en van provinciale reglementen en verordeningen door het gemeentebestuur moet worden medegewerkt, geschiedt dit door Burgemeester en Wethouders.

Vorderen de wetten, maatregelen, bevelen, reglementen of verordeningen eene bepaalde medewerking van den Raad en wordt die door dezen geweigerd, dan voorzien Burgemeester en Wethouders daarin.

Art. 127: Wanneer Burgemeester en Wethouders niet of niet behoorlijk voor de hun bij het vorig artikel opgedragen uitvoering zorgen, kan onze Commissaris in de provincie, ten koste der nalatigen, in die uitvoering voorzien.

Sedertdien hebben deze bepalingen eenige verandering ondergaan en thans is in de artikelen 151 en 156 der Gemeentewet te lezen:

Art. 151: Wanneer ter uitvoering van wetten, algemeene maatregelen van bestuur en van provinciale reglementen en verordeningen door het gemeentebestuur moet worden medegewerkt, geschiedt dit door burgemeester en wethouders, voor zoover niet de medewerking bepaaldelijk van den raad of van den burgemeester wordt gevorderd.

Vorderen de wetten, maatregelen, reglementen of verordeningen eene bepaalde medewerking van den raad en wordt die door dezen geweigerd, dan voorzien burgemeester en wethouders daarin.

Art. 156: Wanneer burgemeester en wethouders of de burgemeester niet of niet behoorlijk voor de hun bij artikel 151 opgedragen uitvoering zorgen, kan Onze commissaris in de provincie ten koste der nalatigen in die uitvoering voorzien.

In een artikel over „De Gemeentelijke Autonomie” is door schrijver dezes een beknopte schets gegeven van den historischen groei der gemeenten ³⁾.

Vóór de Fransche revolutie kende men in ons land zeer ver — te ver — doorgevoerde decentralisatie.

Zelfbestuur was hier echter onbekend.

De Omwenteling van 1795 beteekende ook in ons land het einde van de zelfstandigheid der gemeenten. Elke autonomie werd haar ontnomen.

Zoo bepaalde de Staatsregeling van 1798 in artikel 147:

De Departementaale en Gemeente-Bestuuren zijn Administrative Lichaamen, ondergeschikt en verantwoordelijk aan het Uitvoerend Bewind.

In geval van pligt-verzuim, kunnen derzelver Leden door het Uitvoerend Bewind van hunne Posten ontzet worden, mids in acht nemende het bepaalde bij Titul IV, Art. 107.

De Staatsregeling van 1801 gaf de gemeenten weer eenige zelfstandigheid (autonomie), volgens artikel 73.

Eerst in 1814 is echter de provinciale, zoowel als de gemeentelijke zelfstandigheid weer in ruimer mate erkend. Ten aanzien van de gemeenten gold dit echter uitsluitend de autonomie.

Maar in ieder geval werd daarmee toch het stelsel van decentralisatie weer aanvaard. En aanvankelijk moge over de toepassing van dat stelsel reden tot veel klacht geweest zijn, in den loop der eeuw is het toch van steeds grooter beteekenis geworden.

Meer en meer heeft men zich in ons land afgekeerd van en ook in de practijk ontworsteld aan de beginselen van de Fransche revolutie op dit gebied.

Scherp wordt de toestand in Frankrijk door Buys geteekend, als hij schrijft:

„Eenmaal tot de overtuiging gekomen dat volstreckte onderwerping van provinciën en gemeenten aan den wil van de centrale regeering hoofdoorwaarde was van haar welslagen, heeft de Revolutie dat stelsel zonder de minste verschooning en met ijzeren hand toegepast. Niet alleen werden de laatste overblijfselen van de oude zelfstandigheid vernietigd maar ook de oude provinciën zelven, opdat niet te eeniger tijd de begeerte om het historische recht te herwinnen het nieuwe stelsel in gevaar zou kunnen brengen.

Sedert dien tijd is Frankrijk het land van de absolute centralisatie, het land waar evenmin voor autonomie als voor zelfbestuur plaats is” 4).

En wel is, zegt Buys, het geloof aan de voortreffelijkheid van het toegepaste stelsel in Frankrijk verzwakt, maar de centralisatie is zoozeer met het Fransche staatswezen opgegroeid, en al zijn wetten zijn zoo zeer van dat stelsel doortrokken, dat er aan de vernietiging daarvan nauwelijks kan worden gedacht.

In Frankrijk alzoo geen autonomie en geen zelfbestuur.

In Engeland alléén zelfbestuur.

Engeland wordt zelfs genoemd het land van het zelfbestuur, en dat van oude eeuwen af. Van autonomie van provinciën en gemeenten is geen sprake. Op het geheele Engelsche territoir geldt als regel slechts één wet, de wet door den Vorst gegeven, maar de burgers zijn daarvan de uitvoerders.

Engeland is het land geworden, aldus Buys, „van het selfgovern-

ment, dat wil zeggen van het zelfbestuur, het land waar de burgers niet de wet gaven, maar de wet uitvoerden, welke een hoogere macht dan de hunne gegeven had en waaraan zij verplicht waren te gehoorzamen."

En iets verder:

„In den loop der tijden zijn de oorspronkelijke trekken van het engelsche administratieve stelsel vrij wat veranderd; want voor eene maatschappij als de engelsche allengs geworden is met hare reusachtige steden en dicht opeengedrongen bevolking, was dat stelsel niet berekend. De uitvoering van de wetten, in het belang van de onderdanen gegeven, geheel aan die onderdanen zelve over te laten, gaat niet meer aan en in toenemende mate ziet dus de Regeering zich genoopt zelve die taak te aanvaarden en ze door van haar afhankelijke ambtenaren te doen uitvoeren. Intusschen, hoe ook gewijzigd, toch blijven de grondtrekken van de oude administratie gehandhaafd en deze maken ook het moderne Engeland tot het land niet van de autonomie maar van het zelfbestuur, het land waar de centralisatie van de wet het grootst en die van de uitvoerende macht het geringst is, het land waar de burger zijne vrijheid waarborgt, niet door aan den Staat een allengs grooter deel van zijn bedrijf te ontnemen, ten einde dit in provinciale en plaatselijke kringen zelfstandig te gaan vervullen, maar door voor eigen rekening en onder eigen verantwoordelijkheid een goed deel van de algemeene uitvoerende macht te aanvaarden en die, overeenkomstig de wetten van het land, uit te oefenen. Terwijl elders een heirleger van ambtenaren voor rekening van de onderdanen, maar buiten toedoen van deze, het staatsbedrijf vervullen, komt in Engeland nog altijd een goed deel van dat bedrijf, althans van dat gedeelte 't welk zorg voor de openbare welvaart bedoelt, ten laste van de onderdanen zelve" 5).

Keeren we nu terug tot ons land, dan kan geconstateerd, dat anders dan in Frankrijk en Engeland, in Nederland zoowel de autonomie als het zelfbestuur wordt gevonden.

Hier in tegenstelling met Frankrijk geen centralisatie, doch decentralisatie; maar hier ook, in tegenstelling met Engeland, decentralisatie niet alleen van *uitvoering* der wetten, doch evenzeer van de *wetgeving* zelf.

Rekening houdende met de historische ontwikkeling van onze natie ook autonomie voor provincie en gemeente.

Maar daarnaast, waar eenheid van wetgeving noodig geoordeeld

werd, in vele gevallen toch ook weer decentralisatie in uitvoering, door het inroepen van de medewerking van de organen van gewesten en gemeenten.

Voor de handhaving van die beide vormen van decentralisatie dient opgekomen te worden.

Als Anti-Revolutionairen zullen wij dan steeds er voor opkomen, dat de autonomie van gewest en gemeente hooggehouden wordt. Dat in de eerste plaats, ook in dezen tijd.

Doch daarom toch ook niet minder met klem gepleit voor het bewaren van het zelfbestuur, dat als tweede vorm van decentralisatie, ligt in de lijn onzer beginselen.

Want wel spreekt artikel X van het A. R. Program alleen van bevordering van de decentralisatie door autonomie, doch daar het principieel verzet juist ging *tegen den centralisatiegeest der revolutie*, kan het niet anders, of in die gevallen, waar de autonomie uitgeschakeld is, dient aan decentralisatie door zelfbestuur de voorkeur te worden gegeven boven een uitvoering van de rijkswetten door de ambtenaren der centrale regeering.

Het is met name Dr COLIJN, die in zijn toelichting op het A. R. Program, daarop nadrukkelijk gewezen heeft en de beteekenis van het zelfbestuur zeer duidelijk in het licht gesteld heeft.

Dit was noodig.

Niet alleen, omdat er ten aanzien van dezen vorm van decentralisatie in onzen kring maar al te weinig waardeering bestaat, maar ook, omdat Dr A. KUYPER daarover een minder gunstig oordeel had.

In zijn „Ons Program” werd door Dr KUYPER met geen woord over het zelfbestuur gerept. Wel daarentegen in zijn standaardwerk „Anti-Revolutionaire Staatkunde”, waarin hij uitvoerig handelde over de medewerking, welke in artikel 126 (thans art. 151) der Gemeentewet van de plaatselijke gemeenten wordt gevorderd „voor de uitvoering van wetten, van algemeene maatregelen van bestuur, van ’s Konings hiertoe betrekkelijke bevelen en van provinciale reglementen en verordeningen”.

„Geheel deze regeling (van zelfbestuur) nu”, aldus Dr KUYPER, „ligt in de Engelsche lijn. In Engeland is toch evenzoo de regel geldende, dat de plaatselijke en de districtsbesturen zich leenen ter uitvoering van hetgeen van Hooger hand geboden is. Deze instelling nu bedoelt, dat de Landsregeering, en ten deele het Provinciaal Bestuur, op allerlei

wijze kunnen verordenen, gelasten en bevelen, maar dat voor de uitvoering hiervan niet dan bij uitzondering eigen ambtenaren, dienaren of agenten zijn aan te stellen, terwijl als regel de plaatselijke Gemeenten in dienst treden. In deze Gemeenten wordt dan de last die uitging, nagekomen door den Raad, of in den Raad door Burgemeester en Wethouders. Zijn voor de uitvoering van dien last localiteiten in gereedheid te stellen, vaste of tijdelijke ambtenaren in dienst te nemen, bureaux en commissies te verzamelen, uitgaven voor kosten te doen, dan gaat 't initiatief voor dit alles als regel van B. en W. uit, en het is de Gemeente die de kosten draagt. Hoe hoog die kosten loopen, kan men in de rekening der groote steden zien, en hoe overdruk en bijna rompslompig de zorg voor de nakoming van alle gestelde regelen en ook de uitvoering van alle lastverstrekkingen is, kan men op het Stadhuis in zulke groote Gemeenten nagaan. Het geldt toch niet een zorg en bemoeienis, die als onderdeel bij de reeds zoo groote Gemeentetaak bijkomt, maar het is een op zichzelf zooveel omvattende bemoeiing, dat noch de Burgemeester noch de Wethouders er meer van nabij het oog op kunnen houden, en dat 't veeleer een welige bureaucratie is, die zich met klimmende macht in de zalen van het Stadhuis installeert. Reeds voorlang kon men dan ook de klacht vernemen, dat de burgemeester van Amsterdam er schier onder bezweek. En toch, insteê van te verminderen, vermeerderd zich de hierin schuilende taak nog aldoor. Residentie en Provincie verordenen en bevelen, maar de nakoming, de uitwerking en uitvoering van het gelaste is als regel op B. en W. gelegd. Voor het financieele levert dit nu geen overwegend bezwaar op, daar de Gemeente bevoegdheid ontving om op Rijksbelastingen een zelfs zeer groot getal opcenten te leggen, maar, het financieele nu daargelaten, *zijn de bezwaren die aan deze wijze van doen kleven, van hoogernstigen aard* ⁶⁾.

Dat de bestuurders der Gemeenten zich belasten met de nakoming en uitvoering van wat de Gemeente zelve verordend heeft, is geheel natuurlijk. Daar toch gelden het regels die van haar als Gemeente uitgaan, en die zich bewegen op een terrein, dat elk lid van den Gemeenteraad overzien kan. Hiertegen is dan ook nimmer bedenking gerezen. Maar heel anders komt 't natuurlijk te staan, zoo het aankomt op regelingen, wetten, maatregelen en bevelen, die door een geheel andere macht uitgevaardigd zijn en die zich aandienen in verband met wetten en gelegenheden, welke veelal buiten het terrein van plaatselijk doen liggen."

Voorts wees Dr KUYPER er dan op, dat de Gemeentebesturen, de raadsleden en wethouders zich niet op de hoogte kunnen houden van al hetgeen verordend wordt en dat zij hebben uit te voeren, hetgeen dan weer tot gevolg heeft, dat de burgemeester en de secretaris met de uitvoering belast worden, waardoor aan deze functionarissen steeds hooger eischen gesteld moeten worden en het om die reden alleen reeds onmogelijk wordt in de kleinere gemeenten voor die ambten een keuze te doen uit de ingezetenen.

En met „autonomie heeft dit niets uitstaande”. Zelfs zag Dr KUYPER de autonomie door dit zelfbestuur bedreigd. Immers hij schreef iets verder:

„De inperking van de Gemeentelijke autonomie is teweeggebracht ten eerste doordien Land en Provincie aan zich getrokken hebben regelingen, die uiteraard aan de Gemeente toekwamen, en ten tweede doordien een centrale regeling is ingesteld, zoo ver gaande, dat vaak elk recht tot eigen regeling in schijn verliep” 7).

Wel lezen we dan nog iets verder: „Nooit is door de voorstanders van de reële autonomie en van het reële zelfbestuur ook maar iets afgedongen op de roeping en de bevoegdheid van Gewest en Rijksbewind, om wat strijdig was te regelen, en in hetgeen gemeenschappelijk afwending van gevaar eischte, te voorzien” 8).

Maar onder dit „reële zelfbestuur” valt dan toch niet te verstaan „zelfbestuur” in de gangbare staatsrechtelijke beteekenis.

Dit blijkt dan wel uit hetgeen nog volgt:

„Al wat zonder gevaar aan de Gemeente blijven kan, moet haar zijn toegewezen, en wel onder een contrôle, die niet verder ingrijpt dan voor het behoud van het geheel onmisbaar is. Wat niet haar sfeer is, maar het gemeenschappelijk huishouden van een geheel Gewest aanbelangt, moet aan het gewestelijke bestuur verblijven. En zoo ook moet het Rijk zelf in de volvoering van eigen taak voorzien, en hiervoor, zoo noodig, eigen Ambtenaren, eigen Bezirks-autoriteiten, eigen Commissiën, en eigen raden aanstellen.” 9)

Verder lezen we nog: „Er is dan ook geen reden te bedenken, waarom de overlast van Rijksarbeid, die thans op den Burgemeester, op de Wethouders, op den Secretaris en ten deele zelfs op den Raad komt te drukken, niet zeer wel van de Gemeentelijke organisatie zou zijn aftewentelen, om ze zelfstandig interichten” 10).

En eindelijk: „Autonoom zelfbestuur maakt het volk sterk; in dienst-

neming van de Gemeenten door het Rijk, om elke eigen plooi van het leven in uniformiteit plat te drukken, doet den polsslag van het leven vertragen" ¹¹).

Vrij uitvoerig hebben we van het standpunt van Dr. KUYPER melding gemaakt, omdat het hier betreft een aangelegenheid, welke vooral voor het heden en voor de toekomst van groote beteekenis is en omdat wij als Antirevolutionairen heben te weten hoe we tegenover het instituut van zelfbestuur hebben te staan.

In zijn afwijzing van het gemeentelijk zelfbestuur staat Dr KUYPER vrijwel alleen.

Niet dat tegen de ontwikkeling van dit instituut in den loop der jaren geen bezwaren zijn ingebracht, maar over het algemeen luidt het oordeel over het principe van het selfgovernment gunstig.

Dr COLIJN toont de groote beteekenis er van aan, als hij schrijft: „De regeering zou van uit Den Haag, ter uitvoering der wetten en maatregelen van bestuur, naar alle oorden des lands haar ambtenaren kunnen zenden om aan de daarin vervatte bepalingen de hand te houden en die uit te voeren. Men krijgt dan in Sluis en Almelo, in Sittard en Purmerend en overal *rijksambtenaren*, die de rijkswetten toepassen.

Maar zoo doet men ten onzent op velerlei gebied terecht *niet*. De *rijksregeering* maakt gebruik van de *gewestelijk* en *plaatselijk* aanwezige autoriteiten. Tal van wetten worden voor een goed deel uitgevoerd door Gedeputeerde Staten of door de Colleges van burgemeester en wethouders ...

De antirevolutionaire partij heeft dit stelsel altijd toegejuicht en trachten te bevorderen. Zelfs is het de vraag, of men nog niet veel verder zou kunnen gaan.

Het is voor het medeleven der burgers van zoo groot belang, dat voor al deze aangelegenheden geen mannen uit Den Haag worden gestuurd, maar dat bij de uitvoering van rijksmaatregelen de plaatselijke besturen een belangrijke rol vervullen.

Natuurlijk worden daardoor de werkzaamheden van de gewestelijke en plaatselijke magistraten, vooral die der laatste, aanmerkelijk verzwaaard. Ook brengt de uitvoering der rijkswetten en verordeningen niet zelden groote kosten mede. Alleen reeds de voorbereidende maatregelen voor een Kamerverkiezing en de stemming zelve kosten aan een groote gemeente duizenden guldens.

Maar dit mag ons niet beletten aan het beginsel der decentralisatie

ook *hier* vast te houden. Natuurlijk kan er aanleiding zijn voor het rijk om voor de werkzaamheden, die provincie of gemeente als uitvoerders van rijkswetten verrichten, eenige vergoeding te geven...

Thans constateeren wij alleen, dat wij eer den plicht hebben op *uitbreiding* dezer functie van zelfbestuur aan te dringen, dan dat wij haar om redenen van financieelen aard zouden willen inkrimpen" ¹²⁾.

Het is de Staatscommissie voor de Grondwetsherziening van 1848 geweest, die de aandacht vestigde op het gemeentelijk zelfbestuur als één der middelen om de gemeente een meer beteekenende plaats in ons staatsbestel te doen innemen. Zij achtte het wenschelijk de gemeentebesturen te maken tot „geschikte werktuigen van het rijksbestuur in algemeene belangen."

Deze idee was echter ook al weer niet nieuw.

Immers, reeds VAN HOGENDORP was van oordeel, dat „al wat best door de plaatselijke besturen verricht kan worden, op de plaats zelve dient te geschieden."

Dat het gemeentelijk zelfbestuur ook geheel in de lijn lag van THORBECKE, behoeft nauwelijks betoog. De man van de Gemeentewet van 1853 had reeds in zijn schets „over het hedendaagsch staatsburgerschap" in 1844 opgemerkt:

„Bijzondere personen zijn tevens en van zelfs publieke personen, regerende tevens en geregeerd, onderdanen tevens en wetgevers, op grond niet van bijzondere hoedanigheden, maar van hunne algemeene betrekking tot het geheel" ¹³⁾.

Ook BUYS toonde zich een voorstander van het zelfbestuur.

Nadat hij er op gewezen had, dat „het feit, dat onze eenheidsstaat uit vroeger soevereine gewesten is voortgekomen, vanzelf reeds mede bracht, dat de constitutie van 1814, met hare sterke voorliefde voor het historisch recht, ook de autonomie van de gewesten naast die van de gemeenten op den voorgrond zoude stellen", merkte hij vervolgens op:

„Gelukkig heeft zij het echter daarbij niet gelaten, maar tevens van haren weerzin tegen centralisatie blijk willen geven door te bepalen, dat de uitvoering althans van een gedeelte der algemeene Rijkswetten aan de hoofden van de autonome gewesten zou worden toevertrouwd. Autonomie met zelfbestuur, ziedaar het stelsel door de Grondwet van 1814 ingevoerd, en aan dit stelsel is de grondwetgever, zij het dan ook later niet zonder aarzeling, sedert getrouw gebleven" ¹⁴⁾.

Wel betrof het hier uitsluitend het zelfbestuur der gewesten, doch deze uitspraak van Buys mag toch als een principieele ten aanzien van het zelfbestuur worden beschouwd, zoodat ook verdergaande decentralisatie zijn sympathie had. Slechts zij er hier reeds op gewezen, dat hij tegen het systeem der Gemeentewet ernstige bedenkingen had en dat hij een voorkeur aan den dag legde voor het Pruisische stelsel.

OPPENHEIM was zelfs enthousiast gestemd en liet zich aldus uit: „Inderdaad; het *zelf besturen*, in tegenstelling van het bestuurd worden; de uitoefening van bestuursbevoegdheden, niet door beroeps-ambtenaren, van boven af benoemd, aan de bevelen van hooger gebonden en tusschen wie en de gemeentenaren alle hartelijkheid en innigheid wordt gemist, maar door hen, die zelve tot de geregeerden behooren en het vertrouwen genieten van hunne omgeving; het volvoeren, in de deelen, van de *rijkstaak* door organen, die onafhankelijk staan tegenover het centraal gezag, biedt het meest geschikte middel de bevolking, in den engen kring dien het plaatselijk verband om haar trekt, op te voeden voor de gewichtige taak het geheel mede te besturen; haar te doordringen van het bewustzijn dat de *res publica* hare zaak is; haar liefde voor- en gehechtheid aan onze vrije instellingen toe te voeren; haar het besef bij te brengen, dat zij niet slechts rechten te vragen, maar plichten te vervullen heeft en dat eene innige betrekking aanwezig is tusschen staat en maatschappij” ¹⁵).

LOHMAN heeft zich over het gemeentelijk zelfbestuur in zijn werk „Onze Constitutie” niet uitvoerig uitgelaten. Hij merkt op:

„De uitvoering van rijks wetten en provinciale verordeningen kan uitsluitend worden opgedragen aan rijks- of provinciale ambtenaren, maar daardoor zou de macht der rijksambtenaren zeer toenemen, en ook de publieke dienst nog duurder worden” ¹⁶).

In deze weinige woorden komt echter toch wel sympathie met het stelsel tot uitdrukking.

En eindelijk, prof. KRANENBURG toont het instituut van zelfbestuur van groote beteekenis te achten als hij schrijft:

„Men moet den invloed van het „*zich zelf besturen*”, van het uitvoeren van de staatszaak door organen van kleinere kringen, niet gering achten. Het geeft een gevoel van zelfstandigheid en vrijheid, onverbrekkelijk verbonden met verantwoordelijkheid, die aan het geheele staatsrechtelijk leven een bepaalde kleur kan geven” ¹⁷).

Uit een en ander blijkt wel, dat de gedachte van decentralisatie, ook door toepassing van het stelsel van zelfbestuur, in het algemeen waardeering vindt.

Maar dit wil nog niet zeggen, dat op de uitwerking van het instituut ten onzent geen ernstige critiek is geoeffend.

Integendeel, de eene schrijver na de andere heeft zijn bedenkingen en het is niet onmogelijk, dat Dr KUYPER onder den indruk van de met name door BUYS en OPPENHEIM aangevoerde argumenten in het bijzonder ten aanzien van de positie en taak van den Burgemeester, er toe gekomen is het gemeentelijk zelfbestuur als ongewenscht af te wijzen.

En toch waren en zijn die bezwaren niet van zoo „hoogerstigen aard”, dat het instituut van het zelfbestuur als zoodanig daarom verordeeling verdient.

Van meer dan een zijde is in den loop der jaren en vooral in het laatste decennium — en niet steeds ten onrechte — geklaagd over aantasting of althans beperking van de gemeentelijke autonomie.

Die inperking moet betreurd en zoo ernstig mogelijk tegengegaan worden. Decentralisatie *door gemeentelijke autonomie* dient zooveel mogelijk behouden te worden. Doch in die gevallen, waarin zulks niet mogelijk is, behoort ernstig gestreefd te worden naar decentralisatie door *gemeentelijk zelfbestuur*.

Nadrukkelijk wordt dit hier uitgesproken, opdat niet de gedachte wordt gewekt, dat het pleiten voor het selfgovernment van de gemeente gevolg is van afkeer van of zelfs maar van mindere waardeering voor de gemeentelijke autonomie.

Maar ook bij het koesteren van idealen, dient de werkelijkheid in het oog gehouden te worden. En die werkelijkheid doet zien, dat, in tegenstelling met de autonomie, het zelfbestuur sedert tientallen van jaren groote uitbreiding heeft ondergaan.

Prof. Mr Dr J. H. P. M. VAN DER GRINTEN schreef daarover in zijn artikel „De Gemeentelijke autonomie en de wet op de financieele verhouding tusschen Rijk en Gemeenten”, na gewezen te hebben op de beteekenis van de autonomie als rechtsbegrip, o. m. het volgende:

„Naast deze *eigen*, immers naar eigen inzicht bepaalde, taak der gemeente staat dan de taak, die zij *krachtens opdracht* heeft te vervullen, in ons Staatsrecht op de min gelukkigste wijze in het begrip „zelfbestuur” samengevat.

Het is niet te ontkennen, dat laatstbedoelde taak vooral sinds den aanvang der twintigste eeuw een aanmerkelijke uitbreiding heeft ondergaan, doordat tal van belangen door den rijkswetgever binnen zijn verzorgingskring werden getrokken en de gemeente op dit gebied voortaan slechts in opdracht kon en dan ook moest handelen, zij het ook, dat bij dit gedwongen handelen het eigen inzicht der locale organen nog een belangrijke rol kon blijven spelen. Men denke slechts aan de Woningwet, de Pandhuiswet, de Warenwet, de Vleeschkeuringswet. Sommigen beschouwden dit als een inbreuk op de rechte erkende autonomie der gemeente. Ten onrechte: de rijkswetgever overschreed hier zijn bevoegdheid geenszins, want de belangen, die tot de gemeentelijke vrijheidssfeer behooren, zijn niet a priori bepaald. Wel wordt door een verschuiving van de belangenverzorging naar een hooger wetgever ten aanzien van dit concrete belang de bevoegdheid voor de gemeente om te doen of niet te doen opgeheven, doch de hoogere wetgever is volkomen gerechtigd zich elk tot dusverre tot de gemeentelijke vrijheidssfeer behoorend belang aan te trekken, waarvan hij meent, dat het door een algemeene regeling beter behartigd zal worden. Hij is daartoe niet slechts rechte bevoegd, doch ook uit staatkundig oogpunt is deze gedragslijn juist te achten" 18).

Critiek op de ontwikkeling van het stelsel van zelfbestuur.

Op de ontwikkeling van het stelsel van zelfbestuur is van verschillende zijden critiek geoefend.

Het zal noodig zijn, na te gaan, welke bezwaren naar voren werden gebracht.

En dan mag vooropgesteld worden, dat de voornaamste reden tot klacht hierin gelegen was en is, dat het stelsel, zooals het in de Gemeentewet was omschreven, werd ondermijnd. Met name, doordat van medewerking van de Gemeentebesturen weinig terecht kwam, daar de Raad slechts sporadisch werd ingeschakeld en bovendien, doordat in vele gevallen zelfs de medewerking ook niet gevraagd werd van Burgemeester en Wethouders, doch uitsluitend van den Burgemeester.

Op zichzelf zou daartegen misschien nog niet zooveel bezwaar worden ingebracht, indien deze functionaris niet door zijn benoeming door de Kroon feitelijk van buitenaf in het Gemeentebestuur wordt ingebracht. Zou de Raad maar op eenigerlei wijze invloed kunnen uitoefenen op de benoeming van den Burgemeester, al was het slechts

door het opmaken van een voordracht, dan zouden sommige bezwaren wel vervallen.

Anderen, hoewel decentralisatie van uitvoering van wetten toejuichend, zoeken de oplossing in de instelling van afzonderlijke organen daarvoor.

Zijn de ingebrachte bezwaren nu inderdaad van zoo overwegende beteekenis? Is het inderdaad zoo, dat zoolang aan de Gemeenteraden de bevoegdheid wordt onthouden, invloed uit te oefenen op de benoeming van den Burgemeester „aan de plaatselijke autonomie haar eigenlijke kroon wordt onhouden?”¹⁹⁾.

Is het nu werkelijk zoo ongewenscht, dat de Burgemeester tegelijkertijd is voorzitter van den Raad en in meerdere of zelfs vele gevallen ook orgaan van den staat, belast met de uitoefening van het zelfbestuur? Is het alternatief, dat Buys stelt, juist nl. dat men kiezen moet: „of men moet de tweeërlei attributen scheiden of de belangen van het gemeenteamt aan de eischen van den staatsdienst opofferen?”²⁰⁾.

Mij dunkt dat Buys hier overdrijft. Sterk staat de hoogleeraar in dit geval allermint, en dat vooral niet, omdat zijn bezwaar tegen de benoeming van den Burgemeester door de Kroon en tegen de tweeërlei functie welke de voorzitter van den Raad heeft te vervullen, vrijwel zonder overgang overgaat in een klacht over de ongeschiktheid van de gemeenten om het zelfbestuur uit te oefenen.

Immers, na aanhaling van het citaat van THORBECKE inzake de opneming van de bepaling betreffende de benoeming van den Burgemeester door de Kroon in de Grondwet: „Het is onredelijk, dat de Grondwet op een enkel stuk vooruitloope van een stelsel, hetgeen zij van den wetgever wacht”, vervolgt Buys:

„Er bestaat op dit oogenblik zeker niet veel reden om te vermoeden, dat het spoedig tot eene geheel nieuwe inrichting van onze administratie komen zal, maar toch kan het zeer wel zijn, dat de drang naar zulk een hervorming niet lang meer achterwege blijft, omdat de gebreken van het thans bestaande zich allengs sterker doen gevoelen. Naarmate de kosten, door de uitvoering van 's lands wetten aan de plaatselijke gemeenten opgelegd, grooter worden, blijkt het meer en meer, dat die gemeenten voor het vervullen van dergelijke taak in menig opzicht zeer ongeschikt zijn, en om het verbazend verschil in zielental, en om de hoogst ongelijkmatige, dikwijls zeer grillige vormen

van haar grondgebied en vooral ook om het gemis van de vereischte financiële en individueele krachten" 21).

Als de hoogleeraar dan zoover gekomen is, blijkt waar hij heen wil. Het voorbeeld van Pruisen stond hem voor oogen en wat hij daar gezien heeft, lokte hem zoozeer aan, dat hij tot de conclusie kwam, dat het in ons land denzelfden weg op moest.

En het is in dit verband, dat hij nogmaals de harde woorden neerschreef:

„Schieten de financiële krachten van onze kleine gemeenten te kort, ook hare intellectueele krachten zijn vaak niet berekend voor de taak, welke men haar opdraagt. Laten wij het eerlijk erkennen: de zelfregeering ten platten lande bestaat meer in naam dan in werkelijkheid. Naar het heet is de uitvoering der wetten in handen van een collegie, samengesteld uit den burgemeester en gecommitteerden uit den gemeenteraad, maar in dat collegie zijn de gecommitteerden niets en berust feitelijk alle macht bij den voorzitter, een rijksambtenaar, van andere rijks-autoriteiten afhankelijk, door deze aan de gemeente opgelegd en niet zelden een vreemdeling in haar midden. De raad moge op de behartiging van de economische belangen der gemeente toezien, en goed toezien misschien, hoe kan men volhouden, dat gecommitteerden uit zijn midden inderdaad medewerken tot het ten uitvoer leggen van 's lands wetten en verordeningen? En geen wonder inderdaad, want het voor zulk eene taak vereischte personeel ontbreekt. De zoogenaamde wethouders missen den tijd, missen vooral de kennis, welke hun mandaat veronderstelt, en zij komen er derhalve toe de beslissing over te laten aan dengenen uit hun midden, die het weten moet, dat wil zeggen aan den burgemeester. Ontbreekt, zooals niet zelden, in het collegie van dagelijksch bestuur de vereischte harmonie, dan wordt de toestand vaak nog treuriger, en de wethouder even blind in den tegenstand, welken hij biedt, als elders in het steunen van zijn voorzitter" 22).

Neen, dan bood Pruisen voor Buys een aanlokkelijker beeld. Daar schiep men voor de grootere en belangrijker staatstaak een nieuwe plaatselijke eenheid, gevormd door groepen van gemeenten, „rijk genoeg aan menschen en middelen om behoorlijk de plicht te kunnen vervullen, aan die taak verbonden."

Pruisen toch had in zijn „Amtsbezirke", onderafdeeling van de „Kreis", een groep gemeenten tot één, grooter verband samengevat,

welk verband uitsluitend was gevormd voor de vervulling van de staats-taak. En in deze verbanden werd dan de door het Rijk gegeven regeling voor den zorg voor de specifieke gemeentebelangen gescheiden en overgedragen op een onbezoldigden, in de eer van het ambt zijn voldoening en vooral zijn onafhankelijkheid vindende ambtenaar, gekozen uit de rij der welgestelde burgers. Daar had men dan den, door den „Oberpräsident“, op aanbeveling van den Kreistag, benoemden „Amtsvorsteher“ of „Amtmann“ ²³).

Evenals aan Buys moet ook aan Dr KUYPER dit Pruisische voorbeeld voor oogen hebben gestaan, toen hij schreef:

„En zoo ook moet het Rijk zelf in de volvoering van eigen taak voorzien, en hiervoor, zoo noodig, eigen Ambtenaren, eigen Bezirks-autoriteiten, eigen Commissiën, en eigen raden aanstellen“ ²⁴).

OPPENHEIM herinnerde er in zijn standaardwerk ook aan, dat Dr KUYPER reeds op 1 December 1899 in de vergadering der Tweede Kamer gezegd had, „dat wij den weg opmoeten, die in Oostenrijk en Pruisen wordt bewandeld, waar het burgemeesterschap een *plaatselijk* ambt is, zonder al die wetsuitvoering, doch waar een complex van enkele gemeenten gesteld is onder een districtscommissaris, die belast is met de uitvoering van de wetten“ ²⁵).

Als Minister heeft Dr KUYPER voorts op 7 Februari 1905 in de Eerste Kamer er nogmaals op gewezen, dat er z. i. iets aanbevelenswaardigs lag in het Oostenrijksche stelsel, „dat het selfgovernment behoudt, maar slechts voor een bepaald gedeelte en soort van rijks-wetten, en daarentegen de uitvoering van andere rijkswetten, die minder een lokaal karakter dragen, opdraagt aan een Bezirks-Hauptmann, die als chef, als onder-commissaris van de kroon, optreedt voor veertig, of vijftig gemeenten, een afzonderlijk bureau heeft en alzoo de burgemeesters ontlast“ ²⁶).

En ironisch voegde OPPENHEIM hieraan toe:

„Hoe de antirevolutionaire leider dezen eisch kan verzoenen met dezen anderen, dat „de groote gedachte van het zelfstandig gemeentewezen steeds als ideaal voor oogen moet worden gehouden“, welke laatste eisch de clou was van zijne toespraak in de, op 1 Juli 1908 te Utrecht gehouden, vergadering tot stichting van een bond van antirevolutionaire gemeenteraadsleden, blijft voor mij onopgehelderd.”

Er was voor deze opmerking zeker reden. Wie decentralisatie voorstaat, moest het juist toejuichen, dat de organen der gemeenten bij de

uitvoering van de rijkswetten en provinciale verordeningen ingeschakeld worden en die moet niet, wegens gebreken, welke aan het stelsel bij de toepassing er van zijn ontstaan, het instituut als zoodanig ter zijde stellen, doch aanwijzen op welke wijze, met behoud van het stelsel, de bezwaren kunnen worden ondervangen.

Bovendien mag er wel op gewezen worden, dat het Pruisische stelsel toch ook niet zoo uitermate voldeed. Want anders zou men daar, waar men het weten kon, over de „Kreis” niet praten als „Ein Gaukelbild der Selbstverwaltung” 27).

Daar komt nog iets bij. Wil men vergelijkingen maken, dan moeten ook alle factoren in acht genomen worden. Wat voor Pruisen aanbevelenswaardig kan zijn, deugt *daarom* nog niet voor ons land.

Het zegt toch ook wel iets, dat in het jaar 1910 Nederland 499 gemeenten telde met minder dan 2000 inwoners en 622 gemeenten met meer dan 2000 inwoners. In genoemd jaar bedroeg het gemiddelde aantal inwoners in ons land per gemeente 5304.

Stelt daar nu tegenover de situatie in Duitschland, met name in Pruisen. Tegenover 50447 gemeenten met minder dan 2000 inwoners, stonden er in Pruisen slechts 2167 met meer dan 2000 inwoners. En het gemiddelde aantal bedroeg daar per gemeente 763 28). Welk een enorm verschil. Een verschil, dat duidelijk in het licht stelt, dat zonder meer het Pruisische stelsel niet als een navolgenswaardig voorbeeld kan gesteld worden.

Is het wonder, dat OPPENHEIM het buitenlandsche stelsel afwijst en ook in het tweede deel van zijn standaardwerk nogmaals wijst op de groote beteekenis van het zelfbestuur in deze bewoordingen:

„Hoe is het mogelijk — vraag ik mij af — dat men zóó schromelijk verzuimt zich rekenschap te geven van de ver overwegende deugden waarop het stelsel mag bogen? Zie: over de definieering van het begrip „Zelfbestuur” wordt in de wetenschap getwist. Maar dit mag toch worden aangemerkt als vast te staan — de evolutie, die het self-government in Engeland in de tweede helft der afgelopen eeuw heeft ondergaan, bewijst het evenzeer — dat zijne essentialia, de eigenschappen, die aan het begrip *zelfbestuur*, in tegenstelling van het *bestuurd worden*, werkelijkheid en kracht verschaffen, hierin zijn te zoeken, dat men aan *de organen der gemeente* niet slechts de economische belangen van de, tot haar behoorende, groep der bevolking ter verzorging overgeeft, maar, onder toezicht van hooger bestuur — nooit

mag de decentralisatie den staat zelven oplossen — ook de algemeene-, de rijkstaak en die der provincie; dat aan hen, die het vertrouwen hebben der bevolking in de gemeenten of die de bevolking zelve aanwijst voor de taak — niet aan hem, of hen, die, van boven benoemd, aan de ingezetenen zijn opgedrongen — de medewerking wordt opgedragen ook aan de verrichtingen, in de gemeente, van rijk en provincie; dat aan *eigen* organen de tenuitvoerlegging wordt toevertrouwd en overgelaten van de normen, waarin hooger gezag de uitoefening zijner overheidsrechten regelt; dat de uitvoering door de hogere overheid niet op een, haar uitsluitend dienstbaar, apparaat wordt opgedragen, maar op de lagere macht, opdat *zij* haar, altijd onder toezicht, zelfstandig, met eerbiediging van plaatselijke verschillen, toestanden, eigenaardigheden en zelfs hebbelijkheden, volbrengt. Alléén op deze wijs georganiseerd, is het zelfbestuur den lof waard waarmede men het overlaadt. Alléén dán telt het als element in de ontwikkeling van het constitutioneel staatsleven mede; is het bij machte de scherpe tegenstellingen tusschen de standen uit te wisschen; allen te doordringen van het besef dat de staat aller zaak is; den kleinen kring der gemeente dienstbaar te maken aan de opwekking van burgeren gemeenschapszin... En nu zouden wij deze prachtige inrichting van ons zelfbestuur, zooals wij haar sedert onze wedergeboorte op het papier, sedert 1848, tot op het oogenblik dat de wetgever den burgemeester als den deus ex machina is gaan aanmerken, in werkelijkheid hebben bezeten en die nog altijd is het stelsel der gemeentewet, gaan inruilen tegen een product van uitheemschen bodem? Haar zouden wij gaan afbreken, of aan gevaarlijke proefnemingen onderwerpen? Een regeling zouden wij gaan verscheuren, die in alle opzichten beantwoordt aan de kenmerken welke van zelfbestuur het merg uitmaken?" 29).

Het spreekt echter haast vanzelf, dat in dezen tijd, waarin de staatstaak zulk een groote uitbreiding heeft ondergaan in vergelijking met een 80 jaar geleden, en waarin de werkzaamheden van het gemeentebestuur in vergelijking met 1851 — het jaar, waarin de Gemeentewet tot stand kwam — een geweldigen omvang hebben aangenomen, het zelfbestuur niet meer een eere-taak, door welgestelde burgers in hun vrijen tijd uitgeoefend, kan zijn.

Daarvoor zijn organen noodig en daarvoor moet gebruik gemaakt worden van de diensten van ambtenaren. Maar dan is het ken-

merkende van het zelfbestuur in dezen tijd, dat voor de uitvoering van wetten en provinciale verordeningen, geen rijks- of provinciale ambtenaren worden aangesteld, doch dat de aan het zelfbestuur verbonden werkzaamheden worden overgelaten aan gemeentelijke organen en verricht worden door gemeente-ambtenaren.

En meent men nu dat het geen verschil maakt of die ambtenaren dan rijks-, provinciale- of gemeente-ambtenaren zijn, dan moet er toch nadrukkelijk op gewezen worden, dat die uitvoering geschiedt in opdracht van en onder verantwoordelijkheid aan het gemeentebestuur.

Het gemeentebestuur is belast met het zelfbestuur.

En wie nu van meening is, dat de practijk van het zelfbestuur feitelijk in strijd is geweest met de bedoeling van de Gemeentewet, die moet niet gaan roepen om een andere instantie voor de uitoefening van het zelfbestuur, doch moet er toe medewerken, dat de practijk in overeenstemming met den opzet wordt gebracht.

BUYS klaagde er over, dat in zoovele gevallen de burgemeester geroepen werd en wordt om als orgaan voor de uitoefening van het zelfbestuur op te treden. En — decentralisatie noodzakelijk achtend — hij wil, naar buitendlandsch voorbeeld, een nieuwe instantie in het leven roepen.

Waarom heeft hij er zulk een bezwaar tegen, dat de burgemeester als orgaan van het zelfbestuur optreedt?

Omdat de burgemeester is de vertegenwoordiger van het rijk in de gemeente, een dienaar van het centraal bestuur, een rijks-ambtenaar, van andere rijks-autoriteiten afhankelijk en door deze aan de gemeente opgelegd.

Maar welke toestanden zou men krijgen als, overeenkomstig Buys' wenschen — werd overgegaan tot invoering van het Pruisische stelsel?

In zijn verheerlijking van hetgeen het buitenland te zien gaf, merkte Buys o. m. op:

„Voor hetgeen Pruisen vestigde, ontbreken ook hier te lande de gegevens niet geheel en al, met name in Friesland. Zou het niet mogelijk zijn op die gegevens voort te bouwen en een soortgelijk organisme te scheppen als nu bij onze naburen bestaat? De vraag verdient althans ernstige overweging. Ons land, ook ons platteland, is, dunkt mij, wel zoo rijk als het pruisische. Kan men daar in ruimere kringen, nu door de Amten gevormd, de menschen vinden, geschikt om als eere-ambtenaren van het selfgovernment in hun district de uitvoering van

's lands wetten op zich te nemen, dan zullen die menschen zeker ook wel bij ons niet ontbreken. Hoevele welgestelde en beschaafde grondbezitters in de verschillende streken van ons vaderland, die over vrijen tijd beschikkende, niet liever zouden verlangen dan een deel van dien tijd aan den staatsdienst te wijden en in dien schoonen werkkring een edel levensdoel te zoeken? Moet de weg, door Engeland aangewezen en nu door Pruisen gevolgd, voor ons afgesloten blijven?"³⁰).

Een leemte in de betoogen van Buys is, dat hij blijkbaar alleen rekening houdt met de toestanden op het platteland en de steden buiten beschouwing laat. Of hij voor de steden een andere regeling wenscht dan voor het platteland, zegt hij echter niet. Achtte hij de grootere gemeenten wel in staat aan het zelfbestuur medewerking te verleenen? Maar ook de burgemeesters van de groote gemeenten worden door de Kroon benoemd!

Trouwens — en dat is wel het typeerende, dat door Buys blijkbaar over het hoofd gezien wordt — de „Amtmann" wordt dan toch ook door het rijk benoemd, hij is ook rijks-ambtenaar, zij het dan ook in den gedachtengang van BUYS een eere-rijks-ambtenaar.

De burgemeester wordt echter dan nog altijd ter zijde gestaan door wethouders, uit de leden van den Raad gekozen en deze wethouders kunnen dan althans nog toezien op de verrichtingen van den door de Kroon benoemden burgemeester. Doch wie mag zich bemoeien met de werkzaamheden van den door de Kroon benoemden „Amtmann"?

Terzijde kan worden gelaten of het juist is, zooals BUYS beweert, dat er nog altijd vele welgestelde en beschaafde grondbezitters in de verschillende streken van ons vaderland zijn, die over vrijen tijd beschikkende, niet liever zouden verlangen dan een deel van dien tijd aan den staatsdienst te wijden en in dien schoonen werkkring een edel levensdoel te zoeken. Ook hierin kon BUYS zich wel eens vergist hebben.

Maar waarom zou een door de Kroon benoemde „Amtmann" beter in staat zijn de functie van het zelfbestuur te vervullen dan de door de Kroon benoemde burgemeester? Is het in dit verband niet meer geweest een zoeken van argumenten om in plaats van de benoeming van den burgemeester door de Kroon de verkiezing van den burgemeester door den Raad of de burgerij te verdedigen?

Hoe aanlokkelijk het nu ook moge klinken, dat de Gemeenteraad of de burgerij zelf den burgemeester kiest, zulk een keuze te be-

pleiten op grond van de verdedigde decentralisatie, schijnt toch minder juist. Vooral in onzen tijd. In het midden der vorige eeuw moge zulks nog mogelijk of gewenscht geweest zijn, juist de decentralisatie, de medewerking welke in tal van gevallen gevraagd wordt van den burgemeester als orgaan van het zelfbestuur, brengt mede, dat de man, die het eerst aangewezen is om de gemeente te vertegenwoordigen, niet maar kan zijn de gemoedelijke burgervader, doch moet zijn een man, die wetten kan lezen en in staat is medewerking te verleen aan de uitvoering dier wetten.

Degenen, die terwille van decentralisatie pleiten voor „Verkiezing” van den burgemeester, doen dit dan ook niet zoozeer, omdat bepaalde concrete feiten de noodzakelijkheid daarvan hebben aangetoond, als wel omdat zulk een verkiezing meer paste in het stelsel van decentralisatie, dat hun voor oogen stond.

Het is echter niet wel vol te houden, dat de burgemeester, die door de Kroon benoemd wordt, *daarom* zich ook in de eerste plaats rijksambtenaar voelt. Integendeel, de practijk is er om te doen zien, dat schier zonder uitzondering de burgemeester zich voor en boven alles hoofd der gemeente voelt.

En zeer terecht merkt Dr COLIJN dan ook op:

„Indien dan ook bij het zelfbestuur op den burgemeester een beroep gedaan wordt, verleent deze zijn medewerking niet als *staatsambtenaar* maar als het *hoofd van het gemeentebestuur*. En zoo behoort het ook te zijn” ³¹).

Is verbetering van het stelsel van zelfbestuur mogelijk?

Moet dus het bezwaar tegen de benoeming van den burgemeester door de Kroon overdreven worden genoemd, zoo kan toch nog de vraag gesteld worden of decentralisatie door zelfbestuur niettemin niet op meer bevredigende wijze geregeld kan worden.

Zijn alle bezwaren tegen de uitoefening van het zelfbestuur ingebracht overdreven of ongegrond?

Deze vraag nu moet ontkennend worden beantwoord.

Eén van de voornaamste bezwaren is wel, dat — in strijd met de bedoeling van den Gemeentewetgever — voor de uitvoering van wetten, enz., meer en meer de medewerking wordt ingeroepen van den burgemeester in plaats van den Raad of van het college van Burgemeester en Wethouders.

De klacht is niet nieuw. Integendeel. In de rapporten omtrent wenschelijke wijzigingen van de Gemeentewet, uitgebracht voor de Nederlandsche Vereeniging voor Gemeentebelangen, werd daarover reeds in 1887 het noodige gezegd.

„Het beginsel van zelfbestuur” — zoo leest men in het rapport — „dat daaraan ten grondslag ligt, is zóó heilzaam, dat de commissie in de toepassing daarvan geene beperking wenscht aangebracht te zien, mits — en hierop wenscht zij eenigen nadruk gelegd te hebben — dat stelsel „zuiver” worde toegepast en de deelneming aan de rijkstaak worde gevorderd van de colleges, welke inderdaad de gemeentebesturen vertegenwoordigen, zooals de raad en het college van burgemeester en wethouders *en niet meer van den burgemeester alléén, zooals in de laatste jaren in toenemende mate plaats vond*” ³²⁾.

In den loop der jaren was een toestand ontstaan, welke niet was overeenkomstig de bepalingen der Gemeentewet en daarmee eigenlijk zelfs in strijd was.

Immers in artikel 126 was bepaald, dat, wanneer ter uitvoering van wetten, van algemeene maatregelen van inwendig bestuur, van 's Konings daartoe betrekkelijke bevelen en van provinciale reglementen en verordeningen door het gemeentebestuur moest worden medegewerkt, dit geschieden moest door burgemeester en wethouders. Slechts indien de wetten, enz. een bepaalde medewerking van den Raad vorderen, werd deze ingeschakeld.

Dit systeem nu was welbewust gekozen. Immers in THORBECKE's ontwerp-Gemeentewet, aan de provinciale staten om advies toegezonden, was in artikel 126 de Raad in het geheel niet genoemd als orgaan van het zelfbestuur, de burgemeester daarentegen wel. En het is een vraag van de provinciale Staten van Noord-Holland geweest, welke verandering van genoemd artikel tengevolge heeft gehad. In het bij de Tweede Kamer ingediende ontwerp-Gemeentewet werd dan ook den Raad — zij het subsidiair — een taak in verband met het zelfbestuur voorbehouden. Maar tegelijkertijd verdween de bepaling betreffende den burgemeester als orgaan van het zelfbestuur.

Hieruit kan niet anders geconcludeerd worden, dan dat de burgemeester welbewust als orgaan van zelfbestuur werd uitgeschakeld, want uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat THORBECKE aanvankelijk voor den burgemeester een taak had weggelegd, doch dat hij, bij nauwkeurige overweging, daarop is teruggekomen.

Is deze autoriteit, de burgemeester, langzamerhand „gepromoveerd tot het alléén zaligmakend bestuursorgaan bij de uitvoering van de wet en de verordening van rijks- of provinciaal gezag, het is geschied tegen het stelsel in van de gemeentewet; in strijd er mede; in strijd ook met wat een goed begrepen zelfbestuur wenschelijk maakt, indien al niet eischt”, aldus Oppenheim ³³).

Inderdaad, de bedoeling van de Gemeentewet is een andere geweest dan wat de practijk te zien heeft gegeven. Dat is te betreuren.

Want ook al ziet men in den burgemeester niet in de eerste plaats den rijks-ambtenaar, zoo mag toch, om het zelfbestuur zooveel mogelijk aan zijn doel te doen beantwoorden, gepleit worden voor een ruimer aandeel van het College van Burgemeester en Wethouders bij de uitoefening van het zelfbestuur.

Ook thans nog. Want wel heeft artikel 126 der Gemeentewet wijziging ondergaan en wordt thans in artikel 151 bepaald, dat, wanneer ter uitvoering van wetten, enz. door het gemeentebestuur moet worden medegewerkt, dit geschiedt door burgemeester en wethouders, voorzover niet de medewerking bepaaldelijk van den raad *of van den burgemeester* wordt gevorderd, maar voorop staat dan toch het College van burgemeesters en wethouders en eerst na den Raad wordt ook nog de burgemeester genoemd.

En in de Memorie van Toelichting op de wijzigingswet van 1931 verklaarde de Regeering nog nadrukkelijk:

„Ter uitvoering van hetgeen de wet, of het algemeen of provinciaal bestuur verordend heeft, is veelal de medewerking der gemeentebesturen noodig. Het is der Regeering voorgekomen, dat die medewerking van zelf behoort plaats te vinden, ook zonder dat zij telkens door het hooger bestuur wordt bevolen. *Draagt de wetgever de zorg daarvoor in den regel aan burgemeester en wethouders op, hij kiest dan den besten weg en handelt in overeenstemming met het bij art. 151 der provinciale wet aangenomen stelsel.*”

Ten einde het zelfbestuur meer dan tot nu toe te maken tot *gemeentelijk* zelfbestuur, zal het daarom gewenscht zijn, dat als regel ook het College van burgemeester en wethouders wordt ingeschakeld. En niet met een beroep op de onbekwaamheid de wethouders uitgeschakeld.

Trouwens „de werkelijkheid geeft in verreweg de meeste plattelandsgemeenten noch onnoozele wethouders, noch de verblinde stijfkoppen

te aanschouwen, die als normale soorten ons ter kennismaking werden voorgesteld" ³⁴).

In dit verband moet met bevreemding worden geconstateerd, dat ook prof. KRANENBURG het met BUYS volkomen eens is ten aanzien van die onbekwaamheid der wethouders. Immers, na weergave van het reeds vermelde citaat van BUYS, vervolgt prof. KRANENBURG:

„Is het nu zulk een wonder, dat de wetgever meer en meer den *wettelijken* toestand bij den *feitelijken* heeft aangesloten, en in de verschillende wetten zelve meer en meer den man, die feitelijk de eenige is, die voor de uitvoering de vereischte geschiktheid en bekwaamheid heeft, ook wettelijk tot den eenigen handelenden en daarmee alleen verantwoordelijken maakt?" ³⁵)

Wel gaat prof. KRANENBURG niet accoord met BUYS' opvatting, dat door de uitvoering aan den burgemeester op te dragen, formeel met de gedachte van zelfbestuur is gebroken, maar nu komt de Leidsche hoogleeraar er juist toe, om den burgemeester als orgaan van het zelfbestuur naar voren te dringen. Dat de toestanden zich zoozeer hebben veranderd, dat wij deze vooropstelling van den burgemeester hebben te aanvaarden, zooals KRANENBURG zegt als een noodwendigheid, moeten we ontkennen.

Het doel dat men zich met de toekenning van het recht van zelfbestuur voor oogen heeft gesteld, wordt stellig veel meer benaderd, indien men, volgens het oude en ook nu nog gehandhaafde systeem der Gemeentewet, aan burgemeester en wethouders in het algemeen de werkzaamheden daaraan verbonden, opdraagt. Het rekening houden met den aard en de bijzondere omstandigheden der verschillende gemeenten, zal zeker beter tot zijn recht komen, indien burgemeester en wethouders, zij het — vooral in de kleinere gemeenten — dan ook onder leiding van den burgemeester, met het zelfbestuur worden belast, dan dat de burgemeester alleen daarvoor wordt aangewezen.

Dit zal zeker moeten worden toegegeven door ieder, die met de Staatscommissie van 1848 van oordeel is, dat staatsburgerschap bij een *werkzaam* plaatselijk burgerschap moet beginnen.

De financiële lasten van het zelfbestuur.

Een tweede, belangrijk bezwaar tegen het gemeentelijk zelfbestuur ingebracht, geldt de groote financiële lasten, welke dientengevolge op de gemeenten komen te drukken.

Weer was het ook BUYS, die met die financiële bezwaren kwam aandragen om het *gemeentelijk* zelfbestuur te bestrijden.

Want zoo zegt hij: „Naarmate de kosten, door de uitvoering van 's lands wetten aan de plaatselijke gemeenten opgelegd, grooter worden, blijkt het meer en meer, dat die gemeenten voor het vervullen van dergelijke taak in menig opzicht zeer ongeschikt zijn, en om het verbazend verschil in zielental, en om de hoogst ongelijkmatige, dikwijls zeer grillige vormen van haar grondgebied en vooral ook om het gemis van de vereischte financiële en individueele krachten” ³⁶⁾.

En ook nadien bleef de klacht, dat de gemeenten te zwaar werden belast door uitgaven, welke zij als gevolg van het zelfbestuur hadden te doen.

In een artikel over „De financiële verhouding en het platteland” merkte de heer J. J. TALSMA op:

„Naast deze onbevredigende werking der wet van 1897 moet vervolgens worden genoemd de toenemende belasting der gemeentelijke budgetten door uitgaven, door het Rijk aan de gemeenten opgelegd. Veilig mag worden aangenomen, dat deze hoogere lasten, in het algemeen, vergeleken met de zuiver gemeentelijke uitgaven, op het platteland relatief meer zijn gestegen en beslag hebben gelegd op een grooter percentage van de, hoe dan ook, verhoogde gemeentelijke inkomsten dan in de grootere gemeenten” ³⁷⁾.

Eenzelfde geluid liet mr. E. H. J. BARON VAN VOORST TOT VOORST hooren in een artikel over „Het platteland en de financiële verhouding”, toen hij schreef:

„De moeilijkheden, die tot de totstandkoming der nieuwe wet drongen, kwamen slechts hieruit voort, dat de huidige verdeling der lasten zoodanig was, dat in vele gemeenten de overheid hare taak, die haar grootendeels door den Rijkswetgever is opgelegd, niet meer naar behooren kon vervullen, zonder haar contribuabelen fiscaal te martelen” ³⁸⁾

Na de totstandkoming van de wet-de Geer-1929 schreef Dr F. M. WIBAUT in een artikel, getiteld „De komende strijd” o. m.:

„Onder de wet van 1897, tot regeling der financiële verhouding, werden gemeenten tot strijd voor betere regeling gedreven in belangrijke mate mede door het feit, dat de wetgever hen herhaaldelijk tot nieuwe uitgaven verplichtte, welker dekking hoe langer hoe moeilijker werd.

Wij stellen nu eens, dat dit zich niet meer zal voordoen, wijl voortaan de wetgever, indien hij de gemeenten tot nieuwe uitgaven voor de uitvoering van nieuwe rijkswetten verplicht, steeds, en in voldoende mate, dekking voor die uitgaven uit 's Rijks kas zou aanwijzen. Wij mogen ook wel eens iets vroolijks stellen. Vroolijk, wijl er uit blijken zou, dat ook Nederlandsche regeeringen in hun gedragingen ten opzichte van Nederlandsche gemeenten wel eens tot beterschap komen.

Dan zou dus de toeneming der uitgaven den gemeenten niet door den rijkswetgever worden opgelegd" ³⁹).

En eindelijk nog, mr S. J. R. DE MONCHY merkte in zijn rede, uitgesproken ter openning van de algemeene vergadering der Nederlandsche Vereeniging voor Gemeentebelangen, op 13 September 1929 te Middelburg gehouden, o. m. op:

„De Vereeniging van Nederlandsche gemeenten, welker bestuur en directie zich stelling een deel van de eer deze wet tot stand te hebben gebracht mogen toerekenen, aanvaardde haar niettemin slechts op afbetaling. Zij hoopt nog op een regeling, waarbij het stelsel van vergoeding voor door het rijk aan de gemeente opgelegde uitgaven vollediger wordt doorgevoerd dan in de wet-De Geer, die immers, politie, armenzorg en lager onderwijs alleen als *teller* in de breuk van haar tooverformule gebruikt" ⁴⁰).

In zeer breeden kring werd dan ook geoordeeld, dat de regeling van de financieele verhouding tusschen Rijk en gemeenten meer dan bij de wet van 1897 geschiedde, rekening moest houden met de aan het zelfbestuur verbonden uitgaven.

Zoo ging de regeling, opgesteld door de in 1921 benoemde Staatscommissie uit van de gedachte, dat de aan de gemeenten te doene uitkeeringen, direct verband moesten houden met de financieele gevolgen, die wettelijk verplichte gemeentelijke uitgaven voor het financieel bestel der gemeentelijke huishoudingen hadden.

„Het zelfbestuur", zoo schreef genoemde Staatscommissie, „is een vorm van gedecentraliseerd Staatsbestuur, dien de Staat toepast ter behartiging van een *hem* toevertrouwd belang. Het gemeentebestuur, als orgaan van dat zelfbestuur optredende, behartigt daarmede dat staatsbelang en wordt daardoor ook orgaan van het Staatsgezag" ⁴¹).

Vandaar dat de Staatscommissie wilde vastgesteld hebben, dat in het vervolg bij het vaststellen van iedere wet, waarbij een taak werd opgelegd aan het gemeentebestuur, zoowel Regeering als Volksvertegen-

woordiging zich rekenschap zou geven van de financieele gevolgen, die voor de gemeenten uit die wet voortvloeiden. In de wet-De Geer werd een dergelijke bepaling echter niet vastgelegd. Deze wet ging van een ander standpunt uit.

De Regeering, zoo heette het in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer, „mikte hooger”.

Niet vergoeding van door de wet opgelegde uitgaven zij richtsnoer, maar een meer gelijkmatige belastingverdeeling van de onderscheidene gemeenten zij het doel.

Reeds in de Tweede Kamer was bij de openbare behandeling van meer dan één zijde gevraagd om waarborgen te geven, om herhalingen van de oude fout te voorkomen. De heer VAN VUUREN, voorzitter van de Commissie van Rapporteurs in die Kamer, bepleitte de wenschelijkheid, om voor alle wetten, die de gemeentefinanciën raken, voortaan het contraseign van den Minister van Binnenlandsche Zaken te vragen. De Minister van Financiën zegde overweging van dit denkbeeld toe.

Ook in het Voorloopig Verslag van de Eerste Kamer werd naar de houding door de Regeering ten aanzien daarvan in te nemen, geïnformeerd en daarop werd in de Memorie van Antwoord door de Regeering opgemerkt:

„Wat overigens de grief betreft, dat het wetsontwerp geen waarborg bevat, dat na zijn aanvaarding niet weer bij nieuwe Rijkswetten de kosten van uitvoering van nieuwe wettelijke regelingen geheel of ten deele ten laste der gemeenten zullen worden gebracht, moge worden opgemerkt, dat zelfs de meest nadrukkelijke bepaling in dien geest in het wetsontwerp opgenomen, den bedoelden waarborg niet zou verschaffen.

De thans tot stand te brengen wet is niet een grondwet, die bindende kracht voor den gewonen wetgever heeft, maar zal op één lijn staan met de latere „nieuwe Rijkswetten”, waarvan men het gevaar ducht. Een algemeene bepaling ware ook daarom onmogelijk, wijl de nieuwe regelingen meermalen materiën betreffen, welke tot dusver reeds gedeeltelijk door de gemeenten zijn ter hand genomen en gefinancierd. De vraag van de kostenverdeeling zal dan ook bij iedere nieuwe Rijkswet zelve onder de oogen moeten worden gezien, hetgeen gelijk gezegd, ook zou gebeuren, indien dit wetsontwerp eene bepaling terzake bevatte, waarvan de toekomstige wetgever elk oogenblik zou kunnen afwijken.”

Mr M. SLINGENBERG, die in een artikel over „Grondslagen van de wet in verband met de verdere ontwikkeling der gemeentelijke huishouding”, op het bovenstaande de aandacht vestigde, merkte daarbij op:

„Op zichzelf is tegen deze redeneering staatsrechtelijk niets in te brengen.

Toch zou een zoodanig voorschrift in deze wet zijn beteekenis uit een moreel oogpunt stellig hebben gehad.

Het voorschrift ware een richtsnoer — zij het ook geen bepaling van dwingend recht — geweest voor den toekomstigen wetgever.

Thans zal de aandacht van de Regeering — maar vooral ook van de Staten-Generaal — er voortdurend op gevestigd moeten zijn, dat in toekomstige wetten geen lasten op de gemeenten worden gelegd, als orgaan van zelfbestuur, die niet behoorlijk vergoed worden” ⁴²⁾.

In denzelfden geest liet de heer J. W. A. C. VAN LOENEN zich uit in een artikel „De lang verbeide . . .”, waarin hij ironisch opmerkte:

„Voor het oogenblik mag men er zeker tevreden over zijn, dat nu eindelijk eens een eerlijke poging, om een betere regeling tot stand te brengen, is geslaagd. Ieder kan intusschen zijn voordeel doen met de wijze lessen, welke ook nu weder in de dagblad- en vakpers, niet het minst in de beide kamers der staten-generaal, kwistig zijn uitgedeeld. Eén dier lessen vooral, heeft indruk op mij gemaakt. Deze n. l., dat, zoodra dit ontwerp wet zal worden, het rijk bij nieuwe regelingen geen geniepigie aanvallen op de gemeentekas meer behoort te doen. Terecht merkt de regeering, in haar memorie van antwoord aan de eerste kamer, nuchter op, dat de nieuwe regelingen meermalen materie's betreffen, welke tot dusver reeds gedeeltelijk door de gemeenten zijn ter hand genomen en gefinancierd, zoodat de vraag van de kostenverdeeling, bij iedere nieuwe rijkswet zelve, onder de oogen zal moeten worden gezien.

Inderdaad zoo is het.

Volgens art. 205x der gemeentewet moeten op de begrooting van uitgaven der gemeente vermeld: „alle uitgaven, door *bijzondere wetten* aan de gemeente opgelegd”. Door *bijzondere wetten*, dat zijn dus regelingen, die met medewerking van de beide kamers der staten-generaal tot stand komen. De staten-generaal zullen derhalve in het vervolg mede de wacht houden! Ik meen dit goed te hebben verstaan” ⁴³⁾.

Wie dit alles leest, kan niet ontkomen aan den indruk, dat het gemeentelijk zelfbestuur door velen toch *niet* op prijs gesteld wordt, althans niet naar waarde geschat. Want schier zonder uitzondering klaagt men over de lasten, welke het met zich brengt, en vrijwel algemeen wordt gezwegen over de voordeelen, welke het zelfbestuur biedt.

Wegen die voordeelen dan niet tegen de lasten op?

Is het gewenscht, dat ten aanzien van de decentralisatie genoeg genomen wordt met handhaving der gemeentelijke autonomie en moet van decentralisatie door zelfbestuur maar worden afgezien?

Van Antirevolutionair standpunt bezien kan het antwoord toch niet twijfelachtig zijn. Daarvoor heeft Dr KUYPER de bezwaren tegen ge-centraliseerd staatsbestuur toch te scherp geteekend. En die bezwaren — welke principieele bezwaren waren — gelden toch ook nu nog onverzwakt?

Zeker, Dr KUYPER moest van zelfbestuur, zooals dit in staatsrechtelijken zin verstaan wordt, niet veel hebben. Daarvoor in de plaats wilde hij een veel grootere mate van gemeentelijke autonomie. Maar vergeten mag niet worden, dat het Rijk veel geregeld heeft — en ook moest regelen —, waarvoor voorheen door tal van gemeenten reeds regelingen waren getroffen. Het leven staat echter niet stil. En zoo waren er tal van aangelegenheden, waarvoor wel door verschillende afzonderlijke gemeenten voorzieningen getroffen waren, doch waarvoor een regeling voor *alle* gemeenten noodzakelijk moest worden geacht.

In die gevallen betreft het dan toch zaken, welke niet buiten de bemoeiïngssfeer van de gemeenten lagen, doch waarvoor men in tal van gemeenten geen oog of geen voldoende oog had.

Maar kan het dan onjuist geacht worden, dat, indien het Rijk er toe overgaat voor een bepaalde zaak voorziening voor te schrijven, de gemeenten belast worden met de kosten van uitvoering, of althans met een deel van die kosten?

Dr KUYPER schreef:

„De inperking van de Gemeentelijke autonomie is teweeggebracht ten eerste doordien Land en Provincie aan zich getrokken hebben regelingen, die uiteraard aan de Gemeenten toekwamen, en ten tweede doordien een centrale regeling is ingesteld, zoo ver gaande, dat vaak elk recht tot eigen regeling in schijn verliep” 44).

Nu kan men zich op het standpunt stellen, dat zaken, die uiteraard aan de gemeenten toekomen, nooit door de landsregeering tot zich

getrokken mogen worden, doch niemand kan toch ontkennen, dat het Rijk ook in tal van gevallen verplicht is zelf regelen te stellen.

Want er zijn toch ook vele gevallen, waarbij behalve de belangen der gemeenten, ook het Rijksbelang betrokken is.

Indien nu het Rijk meent voor bepaalde gevallen regelen te moeten stellen, moet dan bij de uitvoering dier regelen niet de voorkeur gegeven worden aan inschakeling van het gemeentelijk zelfbestuur boven uitvoering vanuit één centraal punt?

Is het dan ook onbillijk, dat, wanneer de uitvoering aan het gemeentebestuur wordt overgelaten, de gemeente in die gevallen bijdraagt in de kosten aan die uitvoering verbonden?

Dat kan toch moeilijk volgehouden worden. Een enkel voorbeeld slechts. De gemeentebesturen worden geroepen hun medewerking te verleen tot het richtig functioneeren van het instituut van den Burgerlijken Stand. Het kan niet ontkend worden, dat dit instituut een gewichtig Rijksbelang is, zoodat het alleszins begrijpelijk is, dat het Rijk deze materie in zijn regelingssfeer getrokken heeft. Maar daarnaast moet ook gezegd worden, dat de Burgerlijke Stand voor de huishouding van de gemeenten onmisbaar is. In dit geval is er dus alles voor te zeggen, dat decentralisatie door zelfbestuur wordt toegepast. Doch is het dan zoo verkeerd, dat de gemeenten de kosten te dragen krijgen, welke aan de functioneering van het instituut verbonden zijn?

Dat het Rijk zich trouwens in het algemeen niet onbetuigd heeft gelaten en in tal van gevallen aan de gemeenten vergoedingen toekent voor of bijdragen verleent in de kosten van het zelfbestuur, werd in 1921 door Mr G. A. VAN POELJE aangetoond.

„De voortgaande *nationaliseering* van verschillende diensten brengt voor den staat de verplichting mede om de kosten daarvan voor een geleidelijk grooter wordend deel door middel van de algemeene belastingen over alle inwoners naar denzelfden maatstaf om te slaan. Indien men de zaak van de zijde der gemeenten beziet openbaart zich dat verschijnsel door stijging van de rijksuitkeering voor degelijke diensten” ⁴⁵).

En de schrijver maakt dan o. m. melding van de uitkeeringen van het Rijk aan de gemeenten voor het lager onderwijs, voor het nijverheidsonderwijs, krachtens de Ziektewet, Warenwet, Vleeschkeuringswet, Woningwet en Landarbeiderswet.

Dat het vraagstuk van de financieele verhouding tusschen Rijk en

gemeenten niettemin een netelig vraagstuk blijft, ook na de wet DE GEER-1929 en de reeds totstandgekomen wijziging van die wet, moet worden toegestemd.

De inperking van de vrijheid der gemeenten tot belastingheffing in den loop der jaren, is mede oorzaak, dat de gemeenten steeds meer op het Rijk zijn aangewezen. Daarin ligt een groot gevaar.

Immers, de gemeenten hebben er eenerzijds, daar de mogelijkheden tot belastingheffing voor haar voortdurend geringer worden, recht op, dat het Rijk haar ook de noodige tegemoetkoming zal verleen, doch anderzijds is daaraan het gevaar verbonden, dat de gemeenten te zeer van het Rijk afhankelijk worden. En daardoor is te duchten, dat het verantwoordelijkheidsbesef bij de gemeentebesturen vermindert en dreigt het zelfstandig gemeentewezen gedeukt te worden.

De steen der wijzen is in deze kwestie nog steeds niet gevonden.

Hoe moeilijk deze materie bevredigend te regelen is, blijkt o. m. ook wel hieruit, dat telkens, als nieuwe voorzieningen getroffen waren, direct daarop waarschuwend werd opgemerkt, dat men nu niet moest denken, dat zich geen bezwaren meer zouden voordoen.

Zoo was het in 1897, na het tot stand komen van de Wet houdende regeling van de financiële verhouding tusschen Rijk en gemeenten, zoo was het ook na het tot stand komen van de Wet-De Geer-1929.

Telkens werd gewaarschuwd, dat men zich toch geen illusies moest scheppen omtrent de duurzaamheid der regeling.

Maar ook de wetenschap, dat de financiële verhouding tusschen Rijk en gemeenten nog geenszins ideaal geregeld is, moet er toch niet toe leiden, het gemeentelijk zelfbestuur over boord te zetten.

OPPENHEIM maakte reeds de opmerking, dat men toch onder geen beding de genezing zoeken moest „in het ontnemen aan de gemeenten van een deel der regeeringstaak, met name van de zorg voor de dure diensttakken armenzorg, politie en onderwijs, en het verheffen van deze belangen tot uitsluitende rijkszaak. De verwezenlijking van deze door en door onnederlandsche, gedachte zoude de dood zijn voor het gemeentelijk leven en voor den bloei van ons gemeentewezen. Wat de wetgever ook moge laten of doen, laat hij tot geen prijs verandering brengen in het stelsel, dat de gemeenten roept tot de ruimst denkbare medewerking aan de rijkszaak en *haar* de kosten van dit zelfbestuur doet dragen. Het is in 1897 zoo treffend gezegd: als de zaken, die de gemeenten ten behoeve van het rijk bezorgen, worden

overgenomen door het rijk, komen voor de inzichten van het gemeentebestuur die van minister en afdeelingsschef in de plaats. En dan is het gedaan met de speling; gedaan met den eerbied voor lokale eigenaardigheden en behoeften, die thans zooveel mogelijk wordt betracht; gedaan — wat het ergst van alles is — met de liefde voor — en de toewijding aan al deze aangelegenheden” 46).

Voorts wees hij er op, „dat de rijkssteun een zeer subsidiaire moet blijven. Iedere nieuwe financiële band tusschen rijk en gemeenten kost aan dezen een stuk afhankelijkheid, een dosis vrijheid van beweging” 47)

En dan merkte hij ook nog op, dat, zoodra „men eenige tonnen, of millioenen aan de gemeenten geeft, men voor twee, of drie jaren uit de moeilijkheid is, dat dan groote aandrang tot nieuwe uitgaven zich openbaart en dat spoedig het geld weer op is en de misère opnieuw begint” 48).

Dat de financiële gevolgen van het zelfbestuur voor de gemeenten zeer belangrijk zijn, erkent ook Dr. COLIJN, doch dat de gemeenten ernstige reden tot klacht hebben over afschuiving van lasten door het Rijk, wordt door hem toch niet toegegeven. Eer het tegendeel kan worden aangenomen, als men kennis neemt van deze uitlating van Dr. COLIJN:

„Erkent men, dat onze tegenwoordige wetgeving en practijk op dit stuk tegenover de locale besturen eer royaal dan schriel is, en snijdt men met ondubbelzinnige beslistheid alle uitzicht af, dat het rijk op den duur in die richting nog verder zal gaan, dan eerst zullen de gemeentebesturen tot het besef komen, dat zij met middelen, die hun ten dienste staan, zullen moeten toekomen. En alleen daardoor zal de financiële verantwoordelijkheid, die nu zoo menigmaal zoek is, weer ten volle worden gevoeld” 49).

En verder lezen we dan nog:

„Maar de *regel* blijve, dat de gemeenten, mede in verband met de in 1929 tot stand gekomen wet op de financiële verhouding, met de haar ten dienste staande middelen, zonder verder beroep op 's rijks schatkist, toekomen. En zijn die middelen beperkt, zoodat de huishouding sober dient te worden ingericht, dan geschiede dit ook. Laat men echter altijd nog weer uitzicht bestaan, *niet* op eventueel noodig gebleken correcties, maar op *verdere tegemoetkoming* van rijkswege, dan zal het met de gemeentefinanciën langs een hellend vlak om-

laag gaan; dan stellen vele gemeentebesturen voor de gevolgen van eigen wanbeleid niet zich zelf, maar de regeering aansprakelijk; dan geraakt men ten slotte in een moeras, waaruit men niet meer bevrijd kan worden."

Al schijnt de opmerking, dat de tegenwoordige wetgeving en practijk tegenover de locale besturen eer royaal dan schriel is, wat al te optimistisch, zoo moet toch erkend, dat zij de werkelijkheid dichter benaderd, dan de overdreven klachten over de zware eischen, welke aan de gemeentebesturen gesteld worden en waaraan deze niet zouden kunnen voldoen.

Vanzelfsprekend dient hierbij niet een abnormale tijd als maatstaf genomen te worden, want de regeering heeft wel getoond in zulk een tijd ook op bijzondere wijze de gemeenten te willen helpen.

Bezwaar moet dan ook worden ingebracht tegen uitlatingen van Mr. J. W. NOTEBOOM, gedaan in een rede over „Autonomie in crisistijd". In die rede toch werd gezegd:

„En wanneer wij nu eens het verloop der gebeurtenissen nagaan, moeten wij dan niet erkennen, dat deze plant van Engelschen bodem (zelfbestuur), die zonder rekening te houden met het historisch geworden via de Fransche revolutieleer in ons gemeentelijk leven is ingeplant, wrange vruchten gedragen heeft? ...

Men klaagt er over, dat de uitvoering van de wetten en wettelijke regelingen aan de gemeentebesturen eischen stelt, waaraan ze niet kunnen voldoen. Doch men ziet voorbij, dat het wezen van het zelfbestuur juist hierin bestaat, dat de uitvoering der wetten en wettelijke voorschriften zelfstandig voor eigen rekening van de met het zelfbestuur belaste organen geschiedt; dat dus het centraal gezag niet in het minst verwijt treft doch juist lof verdient, wanneer aan dit beginsel de hand wordt gehouden, aangezien het prijsgeven van dit beginsel een verloochening van het karakter van het zelfbestuur zou beteekenen.

Maar is er dan geen reden tot klacht van de zijde der gemeenten?

Zonder twijfel. Doch die klacht moet men richten tot het adres waar ze thuis behoort, d.i. tot het stelsel van het gemeentelijk zelfbestuur gelijk het in ons provinciaal en gemeenterecht is neergelegd" 50).

Ook uit het verdere deel van de rede van Mr. NOTEBOOM blijkt, dat deze allerminst een bewonderaar is van het instituut van zelfbe-

stuur en dat hij van oordeel is, dat wie prijs stelt op het behoud, op de verlevendiging van de plaatselijke zelfstandigheid daarom zal moeten „aansturen op een decentralisatie, niet alleen territoriaal, maar ook naar de functies. Het is niet noodig, dat alle publieke zorg bij de gemeentebesturen wordt geconcentreerd. De zorg voor huisvesting en uitbreidingsplannen, de warenkeuring, de zorg voor straten en wegen en speciaal ook de armenzorg, inclusief de werkloozenzorg, zijn onderwerpen, waarvoor de instelling van afzonderlijke uitvoeringscolleges met eigen inkomsten en met rechtstreeksche verantwoordelijkheid tegenover Gedeputeerde Staten of de Regeering alleszins de overweging verdient.” Aldus Mr NOTEBOOM. De hoofdoorzaak van de tegenwoordige crisis der gemeentelijke autonomie ligt, naar het hem voorkomt, in de centralisatie van het zelfbestuur in de hand der gemeenten. Erkend wordt, dat zelfbestuur een bestuursvorm van groote staatkundige waarde is, „doch het gemis eener historische groei, gepaard met een onvoldoende financiële en technische toerusting der gemeenten en de centralisatie van het zelfbestuur bij de gemeenten, hebben de gemeenten overbelast en waardoor niet alleen het zelfbestuur zelf al meer het karakter van zuiver ambtelijk bestuur heeft erlangd, doch ook de zelfstandigheid der gemeenten is aangetast. En juist daarom zal inkrimping en ontlasting van de taak der gemeenten door decentralisatie niet alleen aan het zelfbestuur zelf doch ook aan de zelfstandigheid der gemeenten ten goede komen.

Zulk een decentralisatie zal ook de toetreding tot den raad van bekwame ingezetenen, die thans wegens de overbelasting der raadsvergaderingen van verre moeten blijven staan, mogelijk maken. Ze zal gelegenheid bieden om meer aandacht te schenken aan de zedelijke en geestelijke belangen, die in de gemeentepolitiek naar voren treden. Ze zal kortom — naar Mr. NOTEBOOM verwacht — kunnen bijdragen tot de ontwikkeling der gemeentepolitiek in antirevolutionairen zin.”

Uit deze citaten blijkt wel, dat, al wordt in Anti-Revolutionairen kring de centralisatie afgewezen en decentralisatie voorgestaan, de meeningen over het *gemeentelijk zelfbestuur* daarom nog niet eenparig zijn.

Het betreft hier echter een zeer belangrijk vraagstuk en het zal daarom gewenscht zijn, dat getracht wordt door uitwisseling van

gedachten op dit punt tot een eenparige zienswijze te komen.

Onze conclusie kan thans echter niet anders luiden, dan dat de Anti-Revolutionaire Partij, welke principieel den centralisatie-geest afwijst en kiest voor het stelsel van decentralisatie, in de eerste plaats dient bedacht te zijn op het hooghouden van de gemeentelijke autonomie, maar voorts ook het gemeentelijk zelfbestuur als een kostelijk goed heeft te erkennen en te verdedigen.

Noch Dr. KUYPER, noch Mr. NOTEBOOM heeft naar onze meening, het overtuigend bewijs geleverd, dat het noodzakelijk is, dat de uitvoering van rijkswetten of provinciale verordeningen dient te geschieden door een ander orgaan dan het gemeentebestuur en allerm minst zijn zij er ook in geslaagd aan te toonen, dat de gebreken en de bezwaren, welke aan toekenning van zelfbestuur aan de gemeenten verbonden zijn, ondervangen kunnen worden, indien nieuwe organen in het leven geroepen worden, welke dan met dat zelfbestuur zouden moeten worden belast.

Integendeel. Niet denkbeeldig is het gevaar, dat die nieuwe organen — over welker samenstelling steeds nog maar in vage algemeenheden wordt gesproken — niet anders zullen zijn, dan *rijks*-organen, zoodat de decentralisatiegedachte daardoor niet tot haar recht zou komen.

En waar met name ook de financiële lasten, welke de gemeenten opgelegd worden in verband met het zelfbestuur, steeds weer ter sprake worden gebracht door hen, die van dat zelfbestuur afkeering zijn, daar mag toch de vraag worden gesteld, op welke wijze men meent, dat de nieuwe organen van de noodzakelijke financiën zullen worden voorzien.

Rekening houden met historisch gegroeide toestanden en locale verhoudingen is — als de gemeentelijke autonomie in bepaalde gevallen moet wijken voor een rijksregeling — het best mogelijk, indien de *uitvoering* dier rijksregeling (of eventueel van de provinciale regeling) aan de gemeentebesturen kan worden overgelaten.

Daarom houde de Anti-Revolutionaire Partij ook in de toekomst vast aan het beginsel der decentralisatie: decentralisatie door gemeentelijke autonomie allereerst en voor zoover deze niet strijdt met de eischen der Staatseenheid en de rechten van de enkele personen niet onbeschermd laat.

Maar daarnaast *decentralisatie door gemeentelijk zelfbestuur* zoo-

veel mogelijk in die gevallen, waar voor gemeentelijke autonomie geen plaats (meer) is.

En bij een volgende herziening van het Anti-Revolutionair Program van beginselen worde dan tevens overwogen, of ook het zelfbestuur van provincie en gemeente in artikel X niet behoort te worden genoemd.

¹⁾ Een artikel in *Voorwaarts* van 27 Maart 1935, getiteld „De bom op het stadhuis”, waarin geklaagd wordt over aantasting van de gemeentelijke autonomie door de Regeering, eindigt aldus: „Men mag het een vieze stinkbom noemen, waarmee Den Haag Rotterdam treft, het is er een gevuld met stikgas en het gemeentelijk *zelfbestuur* is er door kapot.”

²⁾ Dr. H. COLIJN, *Saevis Tranquillus* in *Undis*, bl. 231.

³⁾ Opgenomen in „Anti-Revolutionaire Staatskunde”, 3-maandelijksche uitgave, April 1937.

⁴⁾ Mr. J. T. BUYS, *De Grondwet*, deel II, bl. 10.

⁵⁾ t. a. p., bl. 6 en 7.

⁶⁾ Dr. A. KUYPER, *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, deel II, bl. 264 vv.

⁷⁾ t. a. p., bl. 267.

⁸⁾ t. a. p., bl. 271.

⁹⁾ t. a. p., bl. 272.

¹⁰⁾ t. a. p., bl. 272.

¹¹⁾ t. a. p., bl. 273.

¹²⁾ t. a. p., bl. 231.

¹³⁾ Mr. J. R. THORBECKE, *Over het hedendaagsche Staatsburgerschap*, 1844, opgenomen in *Historische Schetsen*, 1860, bl. 92.

¹⁴⁾ BUYS, t. a. p., bl. 12.

¹⁵⁾ Mr. J. OPPENHEIM, *Het Nederlandsch Gemeenterecht*, 4e dr., dl I, bl. 84.

¹⁶⁾ Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, *Onze Constitutie*, 1926, bl. 212. Een geestverwant van LOHMAN, Mr. F. A. HELMSTRIJD liet zich duidelijker uit in een artikel over „De zelfstandigheid der gemeente” in *De Nederlander* van 3 December 1934, toen hij schreef: „Zoolang men handhaaft het o.i. heilzame beginsel, dat een belangrijk deel van de publieke taak wordt verricht door zelfstandige onderdeelen van het rijk, is het de plicht van het rijk die onderdeelen in staat te stellen hun taak naar behooren te vervullen.”

¹⁷⁾ Mr. R. KRANENBURG, *Het Nederlandsch Staatsrecht*, 3e dr., dl II, bl. 179.

¹⁸⁾ Opgenomen in een uitgave van N. Samsom, *Meeningsuitingen en beschouwingen naar aanleiding van de totstandkoming der Wet houdende herziening van de financiële verhouding tusschen het Rijk en de Gemeenten en wijziging van eenige bepalingen der Provinciale Wet en der Gemeentewet*, 1929, bl. 34.

¹⁹⁾ BUYS, t. a. p., bl. 168.

²⁰⁾ idem.

²¹⁾ t. a. p., bl. 169.

²²⁾ BUYS, t. a. p., bl. 170. Reeds eerder geschreven in: *Bijdragen tot de kennis van het staats-, provinciaal-, en gemeentebestuur in Nederland*, XXI pag. 188 vv.

²³⁾ OPPENHEIM, t. a. p., deel II, bl. 256.

²⁴⁾ Dr. KUYPER, t. a. p., bl. 272.

²⁵⁾ OPPENHEIM, t. a. p., dl II, bl. 258.

²⁶⁾ idem.

²⁷⁾ Aangehaald door Mr. G. A. POELJE, *Hedendaagsch Gemeenterecht*, in

een noot op bl. 48, overgenomen uit Städte-Zeitung 1909—'11, bl. 233 en 262 vv.

²⁸⁾ Overgenomen uit Mr. G. A. VAN POELJE, De Nederlandsche Gemeente, bl. 13.

²⁹⁾ OPPENHEIM, t. a. p., dl II, bl. 259.

³⁰⁾ BUYS, t. a. p., bl. 172.

³¹⁾ COLIJN, t. a. p., bl. 234.

³²⁾ Zie Mededeelingen van de Nederlandsche vereeniging voor gemeentebelangen over 1887, 1e stuk, aangehaald door OPPENHEIM t. a. p., dl II, bl. 263.

³³⁾ OPPENHEIM, t. a. p., dl I, bl. 900.

³⁴⁾ idem, dl II, bl. 261.

³⁵⁾ KRANENBURG, t. a. p., bl. 248.

³⁶⁾ BUYS, t. a. p., bl. 169.

³⁷⁾ In de aangehaalde uitgave van Samsom, bl. 51.

³⁸⁾ idem, bl. 65.

³⁹⁾ idem, bl. 156.

⁴⁰⁾ Opgenomen in de uitgave van Samsom, bl. 164.

⁴¹⁾ Aangehaald door Mr. M. SLINGENBERG in een artikel „Grondslagen van de Wet in verband met de verdere ontwikkeling der gemeentelijke huishouding”, opgenomen in de uitgave van Samsom, bl. 14.

⁴²⁾ t. a. p., bl. 16.

⁴³⁾ In de aangehaalde uitgave van Samsom, bl. 48.

⁴⁴⁾ Dr. KUYPER, t. a. p., bl. 267.

⁴⁵⁾ De Nederlandsche Gemeente, bl. 117.

⁴⁶⁾ OPPENHEIM, t. a. p., dl I, bl. 699.

⁴⁷⁾ idem, bl. 700.

⁴⁸⁾ idem, bl. 700.

⁴⁹⁾ COLIJN, t. a. p., bl. 241.

⁵⁰⁾ Rede uitgesproken in de oprichtingsvergadering van de Vereeniging van A. R. Gemeentebestuurders in Zuid-Holland.

NEDERLANDS RECHT IN INDIË

DOOR

DR. A. A. L. RUTGERS.

Toen in 1935 de vertegenwoordigers van 46 staten te Genève het optreden van Italië tegen Abessinië als een onrechtmatigen aanval gebrandmerkt hadden, klonk van Italië's zijde het antwoord: Uwe verontwaardiging is gehuicheld, Uw eigen koloniaal bezit is op dezelfde wijze ontstaan, alle koloniaal gezag berust op verovering of overmacht en is in oorsprong even onrechtmatig als mijn optreden tegen Abessinië.

Is dit verweer juist?

Moeten wij erkennen, dat van rechtsstandpunt gezien elke koloniale verhouding te veroordeelen is, dat onder geen omstandigheden een volk het recht heeft over een ander volk te heerschen? —

Indonesia merdika! Indië vrij nu! is reeds jaren de leuze van het extreme nationalisme in Indië, dat op staanden voet volkomen onafhankelijkheid over Indië eischt, omdat het in het Nederlandsche oppergezag een onrechtmatige overheersching ziet van Indië door Nederland.

Weer rijst de vraag: Is dit juist? Heeft Indië aanspraak op onmiddellijke vrijheid en onafhankelijkheid? En moeten wij erkennen, dat het Nederlandsche gezag aldaar alleen berust op macht en niet op recht? —

Duitschland doet in onze dagen steeds luider den eisch hooren, weder in het bezit gesteld te worden van koloniën. Het nationale zelfbewustzijn verdraagt niet langer de vernederende diskwalificatie, waarbij Duitschland onbekwaam verklaard werd tot koloniaal beheer. De economen van het Duitse Rijk roepen om koloniën, onontbeerlijk als leveranciers van grondstoffen, als afzetgebieden van producten, als arbeidsveld voor de overbevolking, binnen de grenzen van de eigen monetaire en handelspolitieke sfeer. Reeds is een internationale commissie in Genève werkzaam, die zich bezighoudt met de vraag naar de verdeeling van de grondstoffen der wereld. Nederland is bij die vraag van nabij betrokken. In het buitenland werd door

enkelen reeds de gedachte geopperd, dat Nederland een onevenredig deel van den kolonialen rijkdom bezat en zich bereid moest verklaren, een deel van zijn overvloed af te staan aan minder rijk bedeelden. —

Zoo rijst in drieërlei opzicht de vraag naar Nederlands recht in Indië. Vooreerst in algemeenen zin, doordat de rechtmatigheid der koloniale verhouding in het algemeen in twijfel getrokken wordt. Daarnaast uit Nederlandsch-Indië zelf van de zijde dergenen, die voor Indië aanspraak maken op vrijheid en onafhankelijkheid. En in de derde plaats van de zijde van die Staten, welke koloniaal bezit als een levensvoorwaarde beschouwen voor hun bestaan, en geneigd zouden kunnen zijn Nederlands recht in Indië op dien grond aan te vechten.

Er is derhalve reden te over om zich van Nederlands recht in Indië rekenschap te geven en dit niet zonder meer als vaststaand aan te nemen. Dit is te minder gewenscht, omdat Nederlands belang bij Indië aan geen twijfel onderhevig is, en de ervaring leert, dat eigenbelang er zoo licht toe leidt, eigen recht te overschatten en de oogen te sluiten voor het laten voortbestaan van onrecht tegenover anderen.

Daar komt bij, dat de expansiedrang van sommige Staten in onze dagen bijzonder groot is, terwijl de waardeering van koloniaal bezit in een inflatieperiode verkeert. Daaruit vloeien onmiskenbare gevaren voort voor Nederlands positie als koloniale mogendheid. Het is verre van ondenkbaar, dat Nederland geroepen zou kunnen worden zijn recht in Indië metterdaad te verdedigen. Die verdediging kan alleen doeltreffend zijn, wanneer deze steunt op een vaste en goed gefundeerde overtuiging aangaande Nederlands recht, wanneer alle twijfel en onzekerheid dienaangaande buitengesloten is.

* *
*

Koloniaal bezit heeft niet altijd zoo hoog genoteerd gestaan als in onze dagen. In de 16de, 17de en 18de eeuw werd het hoogelijk gewaardeerd. Voor de Republiek der Zeven Provinciën was het een der grootste bronnen van welvaart en aanzien. Omstreeks 1800 zien wij een kentering intreden, waarna gedurende driekwart eeuw in het bezit van koloniën veelmeer een last dan een lust werd gezien. Deze kentering vond eenerzijds haar oorzaak in de koloniale ervaring zelve, en hing anderzijds samen met den overgang van de heerschende richting in de economie van het mercantilisme naar den vrijhandel.

Wat het eerste betreft kan gewezen worden op den Amerikaanschen

vrijheidsoorlog, op het faillissement van de vereenigde Oost-Indische Compagnie, op den ongunstigen invloed, welke verschillende koloniën oefenden op de financiën van het moederland, op het verlies van de Zuid-Amerikaansche koloniën door Spanje en Portugal enzovoorts.

Dat door den overgang tot den vrijhandel het geloof in de voordeelen van koloniaal bezit een gevoelige knak moest krijgen, is vanzelfsprekend, wanneer men bedenkt, dat de voordeelen uit de koloniën verkregen in de 16de, 17de en 18de eeuw berustten op het algemeen in zwang zijnde monopoliestelsel. Met het vervallen van dit monopoliestelsel dreigden alle koloniën voor het moederland een financiële lastpost te worden.

In den loop der 19de eeuw zien wij dan ook vrijwel allerwege de leidende staatslieden in Europa een afwerende houding aannemen tegen het verwerven van nieuwe koloniën. Gladstone, Disraeli en Bismarck trokken in dit opzicht één lijn.

Eerst na den Fransch-Duitschen oorlog sloeg de balans weder naar de andere zijde door. De daarop gevolgde depressie — vergelijkbaar met de crisis, welke vlak achter ons ligt — leidde, mede in verband met het opkomen van nationale industrieën, welke naar een beschermd afzetgebied zochten, en de oudere industrielanden evenzeer tot afweermaatregelen dwongen, tot een economisch nationalisme, dat groote beteekenis hechtte aan het bezit van koloniën. Er ontstond een ware wedloop op koloniaal gebied. Afrika werd in een betrekkelijk korte spanne tijds verdeeld onder de oude en nieuwe koloniale mogendheden, en ook in Azië legde men beslag op hetgeen nog beschikbaar was.

Thans, door de crisis na den wereldoorlog van 1914, doet zich een soortgelijk streven gevoelen. Italië verzekerde zich van Abessinië, Japan voegde niet slechts verschillende eilanden bij zijn gebied, maar dringt steeds verder door op het vasteland van Azië, Duitschland ziet verlangend uit naar zich voordoende mogelijkheden.

Op de vraag, of koloniën uiteindelijk een voordeel dan wel een nadeel zijn voor de moederlandsche belastingbetalers, gaan wij thans niet in. Gezaghebbende schrijvers zijn van meening, dat het nadeel het voordeel overtreft. Voor het onderwerp, dat ons bezighoudt, kunnen wij die vraag laten rusten, daargelaten, dat generaliseeren ook hier gevaarlijk is.

De toenemende belangstelling voor koloniaal bezit in onze dagen, welke bij herhaling in het buitenland tot uiting komt, moet er ons toe

brengen ons terdege rekenschap te geven van Nederlands recht in Indië.

Aan de bespreking van Nederlands recht in Indië laten wij vooraf gaan een behandeling van het recht van kolonisatie in het algemeen.

* *
*

De koloniale werkzaamheden is alle eeuwen door een der machtigste hefboomen geweest voor de ontwikkeling en den vooruitgang der menschheid. Zoowel de materiele vooruitgang als de cultureele ontwikkeling zijn er in niet geringe mate door bevorderd. De verspreiding van het Christendom is er in de eerste eeuwen onzer jaartelling, en later bij het opkomen der hedendaagsche koloniale mogendheden op allerlei wijzen door gediend. De voorbeelden daarvan liggen voor het grijpen.

De verspreiding van de antieke cultuur in de Grieksche koloniën rondom de oude wereldzee heeft een blijvenden invloed op Europa geoefend. De zegenrijke doorwerking van de Romeinsche rechtsbeginselen en de handhaving van de pax Romana tot aan de grenzen van het Romeinsche rijk hebben niet alleen tijdelijk bijgedragen tot het welzijn en de welvaart van Europa, maar blijvende vruchten gedragen tot op den dag van heden. En in onze dagen zien wij, hoe de materiele en geestelijke ontwikkeling van groote deelen van de wereld zijn krachtigste impulsen ontvangt uit de koloniale werkzaamheid der hedendaagsche koloniale mogendheden.

De beteekenis dier werkzaamheid voor de verspreiding van het Christendom vangt reeds aan bij de zendingsreizen van Paulus, die bij zijn arbeid een dankbaar gebruik maakte van de mogelijkheden, welke speciaal hem als Romeinsch burger door het Keizerrijk geboden werden. In den nieuweren tijd was bij Spanje's opkomst als koloniale mogendheid de uitbreiding der kerk een der machtigste drijfveeren. Terwijl tenslotte de hedendaagsche zending in velerlei opzicht steun vindt in de koloniale verhoudingen.

De beteekenis, welke de koloniale werkzaamheid alle eeuwen door gehad heeft, maakt de vraag te belangrijker, of de koloniale verhouding niettemin te veroordeelen is. Is inderdaad elke heerschappij van het eene volk over het andere onrechtmatig?

Die vraag is niet pas in onzen tijd voor het eerst aan de orde gekomen. Reeds vier eeuwen geleden, toen Spanje en Portugal de grondslagen legden voor hunne koloniale wereldrijken, is hieraan een

uitvoerige studie gewijd door den Spaanschen Dominicaan Magister Francisco de Vitoria. Het loont de moeite kennis te nemen van de gronden, waarop in zijn moraalphilosophische verhandeling het recht van kolonisatie verdedigd wordt. De gegevens daarvoor zijn te vinden in, en ook door mij ontleend aan de ten vorigen jare verschenen dissertatie van Dr. A. H. BÖHM over „Het recht van kolonisatie” met als ondertitel: „Francisco de Vitoria's lessen over het recht tot koloniseeren in verband met de Spaansche kolonisatie, het optreden der pausen en het internationale recht”.

Na eerst een zevental zijns inziens ondeugdelijke gronden, welke voor het recht van kolonisatie zouden kunnen worden aangevoerd, verworpen te hebben, noemt VITORIA acht gronden, welke hij aanvaardt als rechtvaardiging voor de vestiging van koloniaal gezag.

Als eersten titel noemt VITORIA dien van de natuurlijke maatschappij en verkeer en knoopt hier een aantal stellingen aan vast, welke daarop neerkomen, dat de Spanjaarden het recht hebben naar Indië te gaan, daar te blijven, handel te drijven, en deel te nemen aan de ontginning van nog niet aan anderen toebehoorende bodemschatten, waarin de barbaren hen niet mogen hinderen, vooropgesteld dat er voor dezen geen nadeel uit voortvloeit. Wanneer nu de barbaren de Spanjaarden met geweld zouden hinderen in de uitoefening van de rechten, die het volkenrecht hun toestaat, dan mogen de Spanjaarden, vooropgesteld dat zij hun plichten zijn nagekomen, zich verdedigen: geweld met geweld keeren en alles doen om hun veiligheid zeker te stellen. Zoo noodig mogen zij ook fortten aanleggen en het onrecht wreken. Dit is echter, merkt VITORIA op, een uiterste middel. Is het doel van den oorlog, de vrede en veiligheid, alleen te bereiken door de staten der barbaren in bezit te nemen en hen te onderwerpen, dan is ook dit geoorloofd; immers als de Spanjaarden den oorlog mogen aanvaarden en zelfs mogen beginnen, dan mogen ze ook alles doen om het doel van den oorlog te bereiken.

Deze eerste grond voor het verwerven van koloniën is dus gebaseerd op den menschelijken gemeenschapsdrang en op het algemeen gebruiksrecht van de natuurlijke goederen.

Den tweeden grond vindt VITORIA in het recht en zelfs den plicht der Christenen het Evangelie te verkondigen onder vreemde volkeren. Hij voegt daaraan echter onmiddellijk toe, dat ze vreemde gebieden niet op dezen grond in bezit mogen nemen, zoolang ze zonder hinder

het Evangelie kunnen verkondigen en dat het al dan niet aannemen van het Christelijk geloof hier buiten staat. Wanneer echter de veiligheid van de missionarissen het eischt of wanneer de bekeering wordt belet doordat bekeerlingen worden gedood of gestraft, mogen ze zelfs overgaan tot oorlog.

Als derden rechtsgrond voert VITORIA aan, dat wanneer de barbaren de bekeerlingen door geweld willen terugbrengen tot afgoderij, ook daarom naar de wapenen gegrepen mag worden. En ook hier kan oorlog weer noodzaken tot occupatie.

Een vierden grond acht VITORIA aanwezig, wanneer een groot gedeelte der barbaren bekeerd is en wanneer de Paus, al dan niet op hun verzoek, hun een nieuwen vorst wil geven, als hij dit nuttig oordeelt tot behoud van den godsdienst.

Als vijfden rechtsgrond noemt VITORIA de interventie, die geboden kan zijn wegens de tyrannie der heerschers of wegens tyrannieke wetten, die onschuldigen onrecht doen, omdat ze b.v. menschenoffers voorschrijven of het dooden en eten van menschen toestaan.

Ware en vrijwillige keuze, wanneer dus de barbaren, onderdanen en vorsten, uit eigen wil den koning van Spanje zouden willen hebben als soeverein, noemt VITORIA als zesden rechtsgrond.

De zevende rechtsgrond kan volgens VITORIA gelegen zijn in het belang van bondgenooten en vrienden. Inboorlingen kunnen onderling wettige oorlogen voeren en wanneer nu de partij die onrecht heeft geleden de hulp der Spanjaarden inroept, dan zouden dezen na het behalen der overwinning kunnen deelen in de voordeelen.

Als achtsten, maar dubieuzen, rechtsgrond brengt VITORIA naar voren dat de barbaren, hoewel niet geheel van hun verstand beroofd zijnde, toch niet geschikt schijnen om naar „menschelijkheid en burgerplicht” een wettigen staat te stichten en te besturen. Om een argument voor dezen rechtsgrond aan te voeren gaat VITORIA van de veronderstelling uit, dat door een ongeluk alle volwassenen in een bepaalde gemeenschap zouden zijn omgekomen, tengevolge waarvan alleen kinderen, waarvan sommigen reeds eenige mate van verstand zouden hebben, zouden zijn overgebleven. In een dergelijk geval kunnen de vorsten zeer zeker de zorg voor die kinderen op zich nemen, totdat dezen hun verstand volledig hebben. VITORIA toont echter ten opzichte van dezen rechtsgrond duidelijk aarzeling, en wel om twee redenen. Vooreerst is hij niet overtuigd van de waarheid van de bewering, dat de barbaren

zichzelf niet kunnen besturen; ten tweede is hij bevreesd dat, wanneer deze grond met groote stelligheid zou worden voorgedragen, de Spanjaarden dezen zullen gebruiken als voorwendsel om in feite aan hun hebzucht te voldoen. In elk geval moet bij kolonisatie op dezen grond streng vastgehouden worden aan wat hij zag als eerste vereischte voor rechtmatigheid: het evident zijn van het voordeel voor het gekoloniseerde volk.

Wanneer wij thans van VITORIA overspringen op onzen tijd, dan zien wij, dat verscheidene van de door VITORIA in de 16e eeuw ontwikkelde rechtsgronden ook in de 20ste eeuw nog worden aangevoerd voor het recht van kolonisatie, zij het in andere woorden en met ietwat ander accent. De bescherming van de Evangelieverkondiging en van de belijders van het Christendom, welke volgens den tweeden, derden en vierden grond van VITORIA in bepaalde gevallen tot de vestiging van rechtmatig koloniaal gezag kan leiden, is in onze dagen sterk op den achtergrond getreden. Daarentegen heeft de dubieuze achtste rechtsgrond van VITORIA, de voorgdij of curateele over volken, die niet in staat zijn zich zelf te besturen, heden ten dage in breeden kring erkenning gevonden en zelfs een plaats gekregen in het Handvest van den Volkenbond. Vitoria's waarschuwing, dat hierbij groot gevaar dreigt, dat het eigenbelang der koloniseerende mogendheid een recht zal vermeenen te zien in gevallen, waar dit niet aanwezig is, is zeker ook thans na vier eeuwen nog op haar plaats. Dit geldt zelfs van de vestiging van het Koloniaal gezag in den meest modernen vorm, de mandaatgebieden van den Volkenbond. De poging, vestiging en uitoefening van Koloniaal gezag niet langer over te laten aan het willekeurig inzicht van individueele, eigen rechter spelende Staten, maar deze, bijaldien een koloniale verhouding noodzakelijk blijkt, afhankelijk te stellen van rechtsregels en beoordeeling door organen van den Volkenbond, moge van rechtsstandpunt dankbaar aanvaard worden als een groote vooruitgang, het kan niet ontkend worden, dat ook aan de mandaatgebieden van den Volkenbond een vitium originis kleeft in den overwegenden invloed van het eigenbelang der mandatarissen, de overwinnaars uit den wereldoorlog.

De door VITORIA in de eerste plaats genoemde grond, de rechtmatige bescherming van de rechten, welke aan de eigen onderdanen in het verkeer der volkeren toekomen, is alle eeuwen door een der

belangrijkste gronden voor de vestiging van koloniaal gezag geweest. Dit is volkomen begrijpelijk, daar het een rechtstreeksch uitvloeisel is van den aard der menschelijke verhoudingen.

De bodemschatten der aarde zijn bestemd om de menschheid te dienen en te verrijken. Indien de bewoners van een land deze geheel of gedeeltelijk onbenut laten, is het de natuurlijke gang van zaken, dat anderen uit overbevolkte of minder rijk gezegende landen zich opmaken om deze productief te maken. Het is de roeping van het menschelijk geslacht alle hulpbronnen der wereld te ontginnen en zoo het menschelijk leven op aarde tot steeds rijker ontplooiing te brengen. Deze roeping vindt haar diepsten grond in het gebod uit Genesis I, van Godswege bij de schepping aan den mensch gegeven: „Weest vruchtbaar, en vermenigvuldigt, en vervult de aarde, en onderwerpt haar.”

Er schuilt dus niets ongeoorloofds of onrechtmatigs in, wanneer kolonisten van elders zich in een land vestigen om door deelname aan land- en mijnbouw, aan handel en verkeer de economische ontwikkeling te bevorderen. Ook het feit, dat deze deelname eigen voordeel als drijfveer heeft, stempelt haar niet tot iets minderwaardigs. Heeft niet alle arbeid in de eerste plaats ten doel te voorzien in het levensonderhoud van eigen persoon en gezin? Recht en belang kunnen zeer wel samenvallen. Bij civiele procedures is het regel, dat wie bij den rechter zijn recht zoekt, daarmede tevens zijn belang dient, zelfs in die mate, dat degene, die er geen voordeel van verwacht, er ook van afziet, zijn recht te zoeken.

Ook afgezien van economische drijfveeren kan het eene volk een roeping en taak hebben tegenover het andere volk. Volkeren hebben evenmin als afzonderlijke personen het recht in zelfgenoegzaam egoïsme al hun levensverhoudingen ondergeschikt te maken aan het eigenbelang. De hooger ontwikkelde volken hebben een taak tegenover de op lager trap van ontwikkeling staande. Gansch algemeen gezegd kan men zeggen, dat die taak bestaat in de mededeeling van al wat kan bijdragen tot verheffing en verrijking van het leven van een volk, of in één woord, in de bevordering van het algemeen welzijn. Nu eens zal het zwaartepunt gelegen zijn in het brengen van orde en rust en rechtszekerheid, dan weer zal het accent vallen op de geestelijke ontwikkeling, op wat men met het woord cultuur pleegt aan te duiden, nog weer in andere gevallen zal de materiële vooruitgang of de technische ontwikkeling op den voorgrond treden. En als het de aanraking

van een Christenvolk met een niet-Christelijk land betreft, zal de prediking van het Evangelie als de hoogste roeping erkend moeten worden.

De vervulling van deze tweeërlei taak zal in vele gevallen kunnen geschieden zonder te leiden tot een koloniale verhouding. Millioenen buitenlandsch kapitaal zijn in China werkzaam onder de leiding van buitenlandsche krachten zonder dat daaruit een koloniale verhouding ontstond. Talrijke buitenlandsche leermeesters hebben Japan bijgestaan toen het zich in de tweede helft der negentiende eeuw de westersche cultuur en techniek heeft eigen gemaakt, maar Japans onafhankelijkheid heeft daarvan geen schade geleden. Gedurende vele tientallen van jaren zijn duizenden buitenlandsche zendelingen in China en Japan werkzaam, en de koloniale verhouding blijkt daarvoor onnoodig.

Deze voorbeelden kunnen schier onbepaald vermenigvuldigd worden. Talrijk zijn de gevallen, waarin de vervulling der bovengenoemde tweeërlei taak geschiedt zonder dat van een koloniale verhouding sprake is. Maar daartegenover staat een andere lange reeks van gevallen, in het verleden en in het heden, waarin wel een koloniale verhouding is ontstaan. Wat is daarvan de oorzaak?

Met opzet wordt hier gesproken van een „koloniale verhouding”, dus gansch in het algemeen. Hoe of deze verhouding is, of het gaat om een Britsche kroonkolonie, om een dominion, of om een mandaatgebied, is in dit verband van geen beteekenis. Indien slechts het „koloniale” element aanwezig is. Waarbij het bijzonder karakter van een kolonie gezocht moet worden in het bestaan van een gezagsband, welke deze aan het moederland verbindt en in meerdere of mindere mate ondergeschikt maakt. In dien gezagsband ligt het beslissende moment, waarbij het wel voor ieder concreet geval van groote beteekenis is, of deze band niet te knellend is voor den ontwikkelingsgraad van het gebiedsdeel, maar voor deze algemeene beschouwing de aard van dezen band ons onverschillig laat. Waarom zien wij nu in het eene geval een koloniale verhouding ontstaan en in het andere geval niet? En waarom moet deze koloniale verhouding nu eens als rechtmatig erkend, dan weer als machtsmisbruik worden gebrandmerkt?

Uitgaande van de gelijkberechtigtheid van alle staten in het volkenrecht is er — afgezien van het uiteraard zeldzame geval van vrijwillige keuze der kolonie — slechts één omstandigheid aan te wijzen, op grond waarvan het ontstaan van een koloniale verhouding als recht-

matig mag en moet worden erkend, namelijk wanneer deze voortkomt uit de rechtmatige bescherming van rechten en belangen, waartoe de koloniseerende mogendheid geroepen en verplicht is, wil zij zich niet aan nalatigheid in het vervullen van hare overheidsplichten schuldig maken.

Het duidelijkst spreekt dit, wanneer bescherming van het leven en de rechten van eigen onderdanen in het vreemde land of bescherming van rechtmatige nationale belangen tot ingrijpen nopen. Dan kan en mag dit ingrijpen in bepaalde gevallen tot het ontstaan eener koloniale verhouding leiden, indien namelijk op geen andere wijze de bereiking van het gestelde doel verzekerd kan worden. Ook bescherming van de veiligheid van personen en goederen in reeds bestaande koloniën kan optreden in aangrenzend gebied noodzakelijk maken. Desgelijks de hulpverleening aan vrienden en bondgenooten, als deze niet op andere wijze te beveiligen zijn. Ja, het kan zelfs plicht zijn in te grijpen, en zoo noodig het eigen overheidsgezag in de plaats te stellen van het ontbrekende of te kort schietende inheemsche gezag, zuiver in het belang der inheemsche bevolking zelve zonder dat daarbij eigen nationale belangen rechtstreeks betrokken zijn, wanneer ten hemel schreiende wandaden of volslagen anarchie op geen andere wijze voorkomen kunnen worden. Met name moet hierbij gedacht worden aan gevallen van zeerooverij, van kannibalisme, van menschenoffers en van Christenvervolgingen.

In al deze gevallen moet echter gelden, dat oorlog, verovering, vestiging van koloniaal gezag een ultimatum remedium moet blijven, slechts daar aan te wenden waar alle andere middelen gefaald hebben.

Het behoeft geen breed betoog, dat deze beschouwing over de rechtmatigheid van de vestiging van koloniaal gezag onaannemelijk moet zijn voor consequente principiële aanhangers van het beginsel van non-interventie op het terrein van het volkenrecht. Indien de Staten naast elkander staan als zelfstandige eenheden, geheel los van elkander, zonder eenigen samenhang of hogere orde, die hen verbindt, met een door niets beperkte Souvereiniteit, dan is er inderdaad geenerlei plaats voor eenige interventie buiten de eigen landsgrenzen.

Zonder nader in te gaan op dit vraagstuk en de houding, welke vertegenwoordigers van verschillende richtingen daartegenover aannemen, moge hier volstaan worden met er op te wijzen, dat van antirevolutionaire zijde bij herhaling met klem tegen deze dwaling is geprotesteerd.

GROEN VAN PRINSTERER spreekt zelfs van „het misdadig beginsel van non-interventie.” 1). FABIUS stelt terecht een diametraal tegenovergesteld uitgangspunt: „Van de Statengemeenschap dient te worden uitgegaan; van de rechtsorde, die de Staten onderling verbindt; van de beginselen, die onmisbaar zijn voor het bestaan van zoodanige gemeenschap, voor de mogelijkheid van volkenrecht. In de plaats van het beginsel van non-interventie dient dat van het *recht van interventie* te worden gesteld, welk recht tevens worden kan een *plicht*” 2). Met name wordt dit recht tot interventie erkend, wanneer de internationale rechtsorde wordt bedreigd, hetgeen zoowel bij internationalen strijd als bij binnenlandschen opstand het geval kan zijn. Ook FABIUS meent, dat wellicht zelfs iets verder ware te gaan, door dit recht ook te erkennen, wanneer de regeering van een staat zich aan menschonteerende gruwelen schuldig maakt. Hoe dit ook zij, in elk geval staat vast, dat van antirevolutionaire zijde het beginsel van non-interventie door GROEN en FABIUS met beslistheid verworpen is. Aan bezwaren, op dien grond ingebracht tegen de vestiging van koloniale verhoudingen, ga ik verder zonder meer voorbij.

* *
*

De erkenning, dat de eenige rechtmatige grond voor de vestiging van koloniaal gezag gelegen is in de noodzaak van ingrijpen tot bescherming van rechten en belangen, welke het moederland geroepen is te behartigen, heeft verstrekkende consequenties voor den *aard*, den *omvang* en den *duur* van dit gezag. Ook deze zullen door dit beginsel, door het doel van het koloniaal gezag bepaald worden.

Wat den *aard* van de koloniale verhouding betreft, valt al dadelijk op te merken, dat de vroeger gangbare uitdrukking daarvan in termen als „koloniaal bezit” en „overzeesche bezittingen” heden ten dage terecht als onjuist en verouderd verworpen wordt. De opvatting, dat koloniën als bezittingen zijn te beschouwen is van de 16de tot de 19de eeuw in Europa de algemeen geldende geweest. Men zag de verhouding tusschen het moederland en zijn koloniën in vorige eeuwen als soortgelijk met die tusschen een eigenaar en zijn bezittingen, zoodat het moederland een soortgelijk beschikkingsrecht had over een kolonie als een individu over zijn persoonlijk bezit. In dien gedachtengang paste niet alleen het zoo voordeelig mogelijk ten bate van het moederland exploiteeren van de koloniën, maar ook het zonder noodzaak met

geweld veroveren van koloniën, als ook het wegschenken of verkoopen van koloniën. Zoo verkocht in de 17de eeuw de provincie Zeeland de kolonie Suriname voor 280 000 gulden aan de West-Indische Compagnie, en schonk Engeland tijdens een Britsch tusschenbestuur haar weg aan LORD PARHAM. Ook in de negentiende eeuw, in het tijdvak, waarin velen koloniën als een lastpost beschouwden, worden herhaaldelijk koloniën aan andere Staten tegen een schade-loosstelling overgedaan.

Deze beschouwing van koloniën als bezittingen, welke men ten eigen bate kan exploiteeren en waarover naar willekeur beschikt kan worden, is in strijd met de Christelijke beginselen van persoonlijke vrijheid en van naastenliefde, want een kolonie is niet slechts een stuk land, maar omvat ook de daarop wonende bevolking. Evenmin als een mensch zijn medemensch als slaaf ten eigen bate mag exploiteeren of verkoopen, evenmin mag een volk een ander volk ten eigen bate exploiteeren of verkoopen. Het is de verdienste van de liberale richting, waarbij vooral de namen van VAN HOËVELL en FRANSEN VAN DE PUTTE genoemd moeten worden, dat juistere inzichten ten deze in de Nederlandsche koloniale politiek van invloed werden. De antirevolutionaire partij sloot zich in de zeventiger jaren daarbij aan. Vooral Dr. KUYPER nam daarbij een zeer beslist standpunt in, en motiveerde dit in zijn toelichting op het antirevolutionair beginselprogramma met deze woorden: „Exploiteeren mag ons Rijk een ander volk evenmin als ik recht heb van den akker van mijn buurman te leven. Dat is zonde tegen het achtste gebod; volgens de schoone uitlegging van den Heidelberger: God verbiedt niet alleen dat stelen en rooven, hetwelk de overheid straft, maar Hij noemt ook dieverij alle booze stukken en aanslagen, waarmede wij onzes naasten goed denken aan ons te brengen”.

Met kracht is KUYPER reeds in 1878 in „Ons Program” opgekomen voor het karakter van voogdij, dat onze koloniale politiek moest dragen, met verloochening van elke gedachte aan exploitatie. Niettemin werkte de oude zuurdeesem ook bij hem nog zoo sterk door, dat hij positief stelling nam tegen „de fictie, dat onze Nederlandsche provinciën met Java, Sumatra, Borneo, Celebes, Suriname, Curaçao enz. te zamen één rijkseenheid vormen, één geheel uitmaken en, voor wat de soevereiniteit aangaat, onder éénzelfde gezichtspunt vallen”. Daartegenover verdedigt hij het standpunt, dat het Koninkrijk der Nederlanden alleen in Europa te vinden is, en dat de koloniën een *bezit* van dat Koninkrijk

zijn. De opbrengsten der koloniale domeinen wil hij dan ook aan het Moederland ten goede doen komen.

Terecht is deze bezitsgedachte van antirevolutionaire zijde losgelaten. Zij verdraagt zich niet met de antirevolutionaire beginselen en bij KUYPER was zij, in verband met zijn pleiten voor de opvatting der koloniale verhouding als een voogdij, een inconsequentie. Men is geen „voogd” over zijn bezit. Het kenmerkende van de voogdij ligt juist hierin, dat men opkomt voor de rechten en zorgt voor de belangen van een ander, tot tijd en wijle deze zelf geleidelijk die taak kan overnemen. Het wegvallen van de woorden „koloniën en bezittingen” uit artikel I van de Grondwet bij de herziening van 1922 is dan ook toe te juichen en in de in 1933 verschenen toelichting op het antirevolutionair program van Dr. COLIJN is geen verdediging van de bezitsgedachte meer te vinden.

Het is trouwens duidelijk, dat de noodzaak waarborgen te scheppen voor doeltreffende bescherming van bepaalde rechten en belangen, dus in het algemeen voor de handhaving van de veiligheid en rechtszekerheid, er wel toe kan leiden het overheidsgezag over te nemen om voogdij of curateele uit te oefenen, maar nimmer aan de koloniseerende mogendheid een rechtsargument kan leveren, op grond waarvan dat overheidsgezag nu gebezigd mag worden om de kolonie tot bezitting van het moederland te verklaren en er als zoodanig voordeelen uit te trekken. Het belang van het volk, waarover voogdij geoefend wordt, moet ook bij de uitheemsche Overheid prevaleeren boven alle andere belangen.

Deze beschouwing ligt ook geheel in de lijn van artikel 22 van het Handvest van den Volkenbond, handelende over de mandaatgebieden. De vroegere koloniën der centrale mogendheden worden daarin aangeduid als „de volken, die nog niet in staat zijn zichzelf te besturen onder de bijzonder moeilijke omstandigheden van de moderne wereld”, ten aanzien waarvan het artikel als volgt voortgaat: „Het welzijn en de ontwikkeling van deze volken vormen een heilige beschavingsroeping — „une mission sacrée” —, en in dit Handvest behooren waarborgen gesteld te worden voor de vervulling van deze taak. De beste methode om dit beginsel te realiseeren ligt in het opdragen van de voogdij over deze volken aan die meer ontwikkelde naties, welke door hun hulpbronnen, hun ervaring of hun ligging het best in staat zijn deze verantwoordelijkheid te aanvaarden”. De veroordeeling van

MUSSOLINI's optreden tegen Abessinië, hierboven in den aanhef vermeld, beteekent dus geenszins, dat de Volkenbond de rechtmatigheid van koloniale verhoudingen in het algemeen zou willen ontkennen. Integendeel, de motiveering daarvan ten aanzien van de mandaatgebieden heeft een plaats in het Handvest van den Bond.

Niet alleen voor den aard der verhouding van moederland en koloniën, ook voor den *omvang* van het koloniaal gezag geeft ons uitgangspunt richtlijnen. De mate, waarin de koloniseerende mogendheid haar gezag stelt in de plaats van het inheemsche gezag, en de omvang, welke de moederlandsche bemoeiingen aannemen op het gebied van wetgeving, bestuur en rechtspraak, moeten afhankelijk gesteld van hetgeen de omstandigheden vorderen ten einde het gestelde doel te bereiken. Daaruit volgt, dat het inheemsche gezag alleen in zoover buiten werking gesteld mag worden als noodig is ter verzekering van de boven bedoelde bescherming van rechten en belangen, meestal derhalve ter verzekering van orde en rust en rechtszekerheid. Evenzeer als individueel de koloniale bevolking er recht op heeft, dat de persoonlijke vrijheid, de persoonlijke levensgewoonten, de cultureele ontwikkeling en de godsdienstige overtuiging ontzien worden, evenzeer moet ook wat nationaal aan maatschappelijke en sociale instellingen en gebruiken, aan rechtsovertuigingen en rechtsbedeeling, aan inheemsch bestuur en wetgeving onder Gods voorzienig bestel als het eigendommelijk karakter van een volk tot openbaring kwam, ontzien en tot verder gaande eigen ontwikkeling gebracht worden. Daarin mag niet verder worden ingegrepen, dan onvermijdelijk is om de koloniale taak onder stabiele, geordende verhoudingen ten uitvoer te kunnen brengen.

De omvang der koloniale gezagsoefening is daarom geheel afhankelijk van de omstandigheden. Soms zal volstaan kunnen worden met het doen erkennen van de souvereiniteit van het vreemde oppergezag of zelfs met het aanvaarden van enkele verplichtingen, terwijl het geheele inheemsche zelfbestuur intact blijft en op dezelfde wijze als vroeger functioneert, als andere uiterste kan het geheele bestuur worden overgenomen en de administratie aan uitheemsche ambtenaren worden toevertrouwd.

Naast aard en omvang staat ook de *duur* van de koloniale gezagsoefening onder den invloed van het gegeven uitgangspunt. Een be-

paalde vorm van koloniale afhankelijkheid mag niet langer duren dan voor het gestelde doel, de volbrenging van de koloniale taak onder de daarvoor onontbeerlijke waarborgen van rust en orde en geregeld bestuur, noodzakelijk is. Naarmate de ontwikkeling op economisch, sociaal en politiek gebied voortgang heeft en de omstandigheden voor de doorvoering van zelfbestuur gunstiger worden, moet het moederland zich terugtrekken en moet het zwaartepunt van bestuur en wetgeving naar de kolonie zelve worden verlegd. De gezagsband met het moederland zal lossen worden, de verantwoordelijkheid zal in meerdere mate op de eigen koloniale organen gelegd worden, de koloniale verhouding zal van karakter veranderen. Het wezen der koloniale verhouding brengt mede, dat deze geen onveranderlijke grootheid en evenmin een eeuwigdurende figuur is.

De historie bevestigt de juistheid van deze stelling betreffende het wisselend karakter der koloniale verhouding. De koloniale mogelijkheden van heden zijn de koloniën van het verleden. Noemde niet een Engelsman op een internationale koloniale bijeenkomst te Parijs schertsend Engeland Frankrijks oudste kolonie? Kan niet heel West-Europa gerekend worden tot de koloniën van het Romeinsche rijk bij het begin onzer jaartelling? Zien wij niet, hoe op dit oogenblik deelen van het Britsche rijk tegelijkertijd als „kolonie” en als „moederland” fungeeren, zooals Zuid-Afrika en Australië, die ten opzichte van Engeland nog beschouwd kunnen worden onder het gezichtspunt der koloniale verhouding, maar toch reeds zelf weer koloniën administreeren in het mandaatgebied van Zuid-West-Afrika en in Nieuw-Guinea? Of, om bij Nederlandsch-Indië te blijven, leveren Palembang en Java in hun onderlinge verhouding in den loop der eeuwen ons geen voorbeeld van het tijdelijk en wisselend karakter van uitheemsch gezag? Tot op zekere hoogte geeft ook het Handvest van den Volkenbond daaraan uitdrukking door drieërlei soort mandaatgebieden te onderscheiden, al naar gelang van den ontwikkelingsgraad van de betrokken gebiedsdeelen.

Het groote, allesbeheerschende probleem der praktische koloniale politiek is juist hierin gelegen, hoe de gezags- en rechtsverhoudingen in overeenstemming te houden met de eischen, welke de ontwikkelingsgang der volken stelt. Het is dat probleem, bij de oplossing waarvan Engeland tegenover Noord-Amerika in de achttiende eeuw, Spanje tegenover Zuid-Amerika in de negentiende eeuw gefaald hebben. Met

de oplossing van datzelfde probleem worstelt Engeland thans in Britsch-Indië, Nederland in Nederlandsch-Indië.

Na deze theoretische beschouwingen keer ik terug tot ons uitgangspunt: de praktische vraag of in bepaalde, met name genoemde concrete gevallen het recht van kolonisatie erkend moet worden, of algemeener gesteld, of de rechtmatigheid der huidige koloniale verhoudingen in de wereld vaststaat.

Die vraag volledig beantwoorden zal ik niet. Immers, de concrete gevallen, waarom het hier gaat, vormen ieder voor zich een samengesteld probleem met vele zijden, waarbij de oplossing niet te geven is door een eenvoudige deductie uit een algemeen principe. Het is er mede als met de vraag, wat in een bepaald geval de wettige overheid is, waaraan de onderdanen gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Als actueel voorbeeld noem ik Spanje. Het is bekend, dat in Spanje onder de inwoners zelve groot meeningsverschil dienaangaande heerscht. Ik volsta met te constateeren, dat sommigen de regeering van FRANCO als wettige overheid beschouwen, andere daarentegen de oudere republikeinsche regeering, weer anderen de verdreven dynastie van Koning ALFONSO, en nog weer anderen het reeds een eeuw uit de regeering verdreven geslacht van DON CARLOS. Soortgelijke moeilijkheden doen zich voor, wanneer men de rechtmatigheid van een bepaalde koloniale verhouding wil beoordeelen. Ook hierbij kan men er zich niet van afmaken met na te gaan, of het koloniaal gezag in eersten aanleg op rechtmatige wijze gevestigd werd, maar spreekt ook de historie sedert die vestiging in belangrijke mate mede. Ook op koloniaal gebied moet een op verjaring berustend recht erkenning vinden. Wat in den loop der jaren, of soms zelfs van eeuwen, heeft plaats gevonden, is niet ongedaan te maken. De klok der historie kan niet achteruitgezet worden. Nieuwe verhoudingen, welke gegroeid zijn, nieuwe rechten, welke verleend werden, mogen niet zonder meer genegeerd of terzijde geschoven worden. Wie belijdt, dat ook in den gang der geschiedenis, ondanks de zonden der menschen, en werkende door hunne handelingen, Gods voorzienig bestel werkt, zal met die geschiedenis rekening houden, zal de realiteit van wat bestaat hebben te aanvaarden, en op dien grond zich hebben af te vragen, hoe een bepaalde koloniale verhouding beschouwd moet worden in het licht van de beginselen der Heilige Schrift en van de geschiedenis der volkeren.

Zooals GROEN VAN PRINSTERER het uitdrukte: richtsnoer voor het politiek beleid wordt gevonden zoowel in het „er staat geschreven” als in het „er is geschied”.

Het ligt buiten ons bestek, de rechtmatigheid van het koloniaal gezag van andere Staten te toetsen; wij zullen ons voor de praktische toepassing bepalen tot de bespreking van Nederlands recht in Indië.

De conclusie van onze theoretische beschouwingen is dus — en hiermede is tevens het antwoord gegeven op de eerste in de inleiding gestelde vraag, of alle koloniaal gezag als onrechtmatig gebrandmerkt moet worden —, dat inderdaad een recht tot vestiging van koloniaal gezag erkend moet worden in gevallen, waarin de koloniseerende mogendheid zich hiertoe verplicht ziet, teneinde de rechtmatige bescherming van aan hare zorgen toevertrouwde rechten en belangen te verzekeren, mits daarbij niet verder gegaan worde dan noodzakelijk is, en tevens vastgehouden worde aan wat reeds VITORIA vier eeuwen geleden als een der eerste eischen voor een rechtmatig uitheemsch gezag poneerde: dat het worde uitgeoefend in het belang en tot voordeel van het gekoloniseerde volk.

In VITORIA's tijd was de praktijk in de koloniën in schrille tegenstelling met dezen eisch der Christelijke moraal; in onze dagen mag met dankbaarheid geconstateerd, dat deze eisch erkenning vond als de hoeksteen van de koloniale politiek, zoowel in Nederland, als buiten onze landsgrenzen.

Dank zij het vasthouden aan dezen eisch in de praktische koloniale politiek is het goed recht der huidige koloniale verhoudingen veel minder aanvechtbaar dan vier eeuwen geleden, toen in de praktijk maar al te veel ontbrak aan de voorwaarden, welke gesteld moeten worden om een koloniale verhouding als rechtmatig te erkennen.

* *
*

Wij gaan thans over tot de bespreking van het concrete geval, dat voor ons de grootste beteekenis heeft, de vraag naar Nederlands recht in Indië.

Het gaat daarbij natuurlijk niet om de praktische vraag, welke op dit oogenblik de wettige overheid in Nederlandsch-Indië is, welke door andere Staten als zoodanig erkend moet worden en waaraan de ingezetenen gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Daarover bestaat gee-

nerlei onzekerheid en is ook nog door niemand eenige twijfel geuit. De Gouverneur-Generaal, die als Landvoogd in naam der Koningin Indië bestuurt, wordt onbetwist door ieder erkend als de wettige Indische Regeering.

De vraag naar Nederland's recht in Indië, zooals wij die thans in beschouwing nemen, graaft dieper. Het gaat erom vast te stellen, of de koloniale verhouding, zooals deze thans tusschen Nederland en Indië bestaat, getoetst aan hoogere beginselen, zedelijk verantwoord is. Derhalve niet de vraag, wat iure constituto thans bestaat, maar wat iure constituendo behoorde te bestaan.

Toch moet, als praealabele kwestie, ook aan het voor de verhouding tusschen Indië en Nederland geldende recht aandacht worden geschonken. De vraag kan gesteld, of sedert de Grondwetswijziging van 1922 Indië nog langer een kolonie genoemd mag worden. Bij die wijziging zijn immers de woorden „koloniën en bezittingen” opzettelijk uit artikel 1 der Grondwet verwijderd, terwijl sindsdien ook elders in de Nederlandsche en Indische wetgeving het woord koloniën stelselmatig vermeden wordt. Artikel 1 der Grondwet luidt thans: „Het Koninkrijk der Nederlanden omvat het grondgebied van Nederland, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao”. Indië is krachtens de wet niet langer een kolonie in den ouden zin, het is een gebiedsdeel van het Koninkrijk der Nederlanden. In zooverre kan met recht staande gehouden worden, dat Indië geen kolonie meer is, hetgeen b.v. van beteekenis kan zijn, indien op internationaal gebied een herverdeeling der koloniën aan de orde zou komen. Maar aan den anderen kant staat evenzeer vast, dat de opperste wetgever voor Indië ook thans nog in Nederland zetelt, dat het opperbestuur ook nu nog bij de Kroon in Nederland berust, dat de gezagsband met Nederland is blijven bestaan, dat dus de koloniale verhouding ook thans nog voortduurt.

Het karakter van die koloniale verhouding moge zich geleidelijk gewijzigd hebben, de verhouding zelve bestaat nog en dat is het punt, waarop het voor ons betoog aankomt.

De vraag, welke ons bezig houdt, kan dus nader gepreciseerd worden in dezen zin, of de thans aanwezige koloniale verhouding, het thans bestaande Nederlandsche oppergezag in Indië als rechtmatig

erkend moet worden, of dat ten spoedigste op liquidatie daarvan moet worden aangestuurd.

Met opzet leg ik den vollen nadruk op het daadwerkelijk bestaan van het Nederlandsche gezag, op de aanwezigheid van den gezagsband met het moederland. Immers, het gaat er in onze dagen niet om, of Nederland, gesteld dat er geenerlei uitheemsch gezag in Indië bestond, Indië tot een Nederlandsche kolonie zou mogen maken. Die vraag is zinloos, daar hij uitgaat van een veronderstelling, die met de realiteit in strijd is. Indië is nu eenmaal sedert eeuwen *Nederlandsch-Indië* en van dat historisch feit hebben wij uit te gaan.

In zooverre heeft dus heel het theoretische betoog over het recht van kolonisatie, over de omstandigheden en de voorwaarden, waaronder met recht koloniaal gezag *gevestigd* mag worden, voor de beschouwing van Nederlands recht in Indië geen directe beteekenis. Immers, zelfs indien de vestiging van het Nederlandsche gezag in Indië, getoetst aan de ontwikkelde beginselen, voor 100 % onrechtmatig verklaard moest worden, — des neen —, dan nog zou het voortbestaan op dit oogenblik van het sedert eeuwen gevestigd gezag zeer wel rechtmatig kunnen zijn.

Deze uitspraak vereischt eenige nadere toelichting. Het is niet de bedoeling daarmede te zeggen, dat het fait accompli als zoodanig recht schept. Evenmin als hij, die een horloge steelt, nu voortaan op grond van dat feit rechtens als eigenaar kan optreden, evenmin ontleent een Staat aan het bloote feit van de vestiging van zijn koloniaal gezag het recht, nu voortaan als rechtmatige gezagsdrager in dat gebied erkend te worden. Maar wanneer dat koloniaal gezag jaren, of zooals in Nederlandsch-Indië eeuwen lang heeft stand gehouden, dan komt een tweetal andere factoren naar voren, waardoor bestendiging van dat gezag als een eisch des rechts erkend moet worden.

Vooreerst is het ongedaan maken van de onrechtmatige daad onmogelijk, daar de omstandigheden en verhoudingen zoodanige wijzigingen ondergingen, dat herstel van den vroegeren toestand onmogelijk is. Of acht b.v. iemand het mogelijk, het overheidsgezag in het huidige Australië op te dragen aan de enkele duizenden nakomelingen der oorspronkelijke bewoners? Ook voor Nederlandsch-Indië spreekt dit zeer duidelijk: Stel u slechts voor, dat aan Portugal en Engeland teruggegeven moest worden, wat in de 17de eeuw op hen veroverd werd, dat de sultans van Bantam, van Palembang, van

Mataram en zoovele anderen weer in hun rijken hersteld moesten worden, enzoovoorts. Een dergelijk herstel zou volslagen onmogelijk zijn.

Maar ook afgezien van de praktische onmogelijkheid, het zou ook in hooge mate onrechtvaardig zijn. Het driehonderdjarig bestuur van Nederland in Indië heeft diepgaande veranderingen veroorzaakt. Het Indië van 1937 is niet meer hetzelfde als het Indië in de dagen van Jan Pieterszoon Coen. En de bouwers van het huidige Nederlandsch-Indië zijn niet de inheemschen geweest, maar de Hollanders. Driehonderd jaren van wetgeving en bestuur hebben talloze rechten verleend en belangen doen groeien, welke blijvend aanspraak kunnen doen gelden op erkenning en handhaving, en tevens op handhaving van de orde en rust en rechtszekerheid, welke het Nederlandsch oppergezag hun verzekert. Onrecht zou het zijn, de bevolking van Java weder bloot te stellen aan de moordende oorlogen tusschen Sultans en pretendenten, zooals in vroegere eeuwen. Onrecht zou het zijn, de sneltochten en zeerooverijen weer te laten herleven, zooals bij het wegvallen van een sterk centraal gezag te verwachten zou zijn. De twee miljoen Christenen in Indië, levende onder het bestuur van een Christelijke Overheid, hebben aanspraak op het voortbestaan van een rechtsbedeeling, welke haar wortelen vindt in de Christelijke levensbeschouwing van het Westen. De miljoenen, wier maatschappelijk welzijn afhankelijk is van de door Nederland in Indië gevoerde welvaarts-politiek, mogen niet blootgesteld worden aan de gevolgen van een terugtrekken van het Nederlandsche gezag, zoolang een doeltreffende voortzetting van die politiek niet verzekerd is. De eenheid van Nederlandsch-Indië, eenig en uitsluitend het werk van het centrale Nederlandsche gezag, mag niet in de weegschaal gesteld worden door een terugtrekken van dat gezag. Ook de internationale verhoudingen om den Pacifischen Oceaan zijn hierbij van gewicht. Onafhankelijkverklaring van Nederlandsch-Indië zou ongetwijfeld de kans vergrooten, dat dit gebied in internationale verwikkelingen en bloedige conflicten betrokken zou worden.

Alles te zamen redenen te over om de uitspraak te rechtvaardigen, dat zelfs indien de vestiging van het Nederlandsche gezag in Indië voor 100 % onrechtmatig ware geweest, dan nog het *voortbestaan* op dit oogenblik van het sedert eeuwen gevestigde gezag niet alleen rechtmatig maar zelfs een gebiedende plicht zou zijn. Vandaar, dat met de op grond van theoretische beschouwingen in het algemeen ge-

formuleerde conclusie, welke het recht van kolonisatie onder bepaalde omstandigheden erkent, niet volstaan kan worden om Nederlands recht in Indië te toetsen, waar het daarbij niet gaat om het vestigen, maar om het laten voortbestaan van een koloniale verhouding.

De rechtmatigheid van de koloniale verhouding tusschen Indië en Nederland vindt eenerzijds haren grond in de historische ontwikkeling en anderzijds hare zedelijke rechtvaardiging in de wijze, waarop Nederland Indië bestuurt.

Ten einde ons rekenschap te geven van Nederland's recht in Indië, zullen we eerst de historische ontwikkeling in beschouwing nemen en daarna de wijze, waarop Nederland Indië bestuurt.

Het is de handel geweest, welke de Hollandsche zeevaarders omstreeks 1600 naar den Indischen Archipel deed trekken. Philips de Tweede van Spanje had, na de verovering van Portugal, alle havens op het Iberische schiereiland, waar de Hollanders tot dusver de specerijen kwamen halen, voor hun scheepvaart gesloten. Daarom gingen de Hollandsche kooplieden voortaan zelf in Azië zoeken, wat zij op andere wijze niet meer konden verkrijgen. De grondslagen voor het tegenwoordige Nederlandsch-Indië zijn dan ook gelegd door een *handels*-lichaam, de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Is deze daarbij welbewust op verovering uitgegaan, met het doel een zoo groot mogelijk gebied onder Nederlandsch gezag te brengen? Verre van daar! De Compagnie heeft zich integendeel steeds op het standpunt geplaatst, dat het verkrijgen van grondgebied zooveel als maar eenigszins mogelijk was, moest worden vermeden. Niet om Indië te besturen zond zij haar dienaren en haar schepen daarheen, maar om handel te drijven en winsten te maken.

Om eenheid van optreden in Indië te verkrijgen, werd in 1609 de eerste Gouverneur-Generaal benoemd, bijgestaan door een Raad van Indië. Het voornaamste lid van dien Raad was de directeur-generaal van den handel, gevestigd te Bantam. De Gouverneur-Generaal kreeg eerst 10 jaar later, met de stichting van Batavia, een vaste standplaats. In de voorafgaande periode waren de landvoogden reizende en hielden zich meest in de Molukken op, het centrum niet alleen van den specerijenhandel, maar ook van den strijd tegen de daar reeds ongeveer een eeuw gevestigde Portugeezen en Spanjaarden. Als steunpunten voor den handel werden op belangrijke plaatsen factorijen of loge's gesticht,

versterkte kantoren, waar het Compagniespersoneel met de handelsgoederen een veilig onderkomen kon vinden.

Alleen in de Molukken, waar de Portugeezen heer en meester waren, stond onderwerping aan ons gezag op het programma, omdat handelsdrijven daar niet mogelijk was zonder eerst den Portugeeschen vijand verdreven te hebben. Overal elders verlangde men alleen de gelegenheid tot uitoefening van den handel, dus het recht om pakhuizen en woningen te bouwen en deze tegen overvallen te versterken. Daarbij trachtte men tractaten af te sluiten met de inlandsche vorsten en voordeel te trekken uit den handel, liefst den alleenhandel.

Die alleenhandel, en vooral het specerijenmonopolie in de Molukken, leidde tot strijd met de Europeesche concurrenten, Spanjaarden, Portugeezen en Engelschen, maar ook met alle als „smokkelaars” beschouwde inlanders, die het Compagniesmonopolie niet ontzagen. Om het monopolie te beschermen kwam het tot Compagniesvestigingen te Makasser, te Padang, te Palembang en Bandjermasin, maar de Compagnie dacht er niet over zich met het bestuur over de daarachter gelegen gebieden te belasten en is ook nooit daartoe overgegaan.

Ook op Java onthield men zich zooveel als eenigszins mogelijk was van direct bestuur. De stichting van Batavia als een onafhankelijk eigen territoir van de Compagnie was tegen de oorspronkelijke bedoeling. De omstandigheden hebben de dienaren der Compagnie tenslotte gedwongen, zich gewapenderhand van het grondgebied meester te maken, waarop Batavia verrijzen zou. De Compagnieshandel bleek op den duur onbestaanbaar, wanneer ons geen werkelijk veilige nederzetting werd toegestaan; jarenlang is er naar gestreefd, daartoe langs minnelijken weg te geraken. In Bantam bleken alle pogingen vruchteloos, in Djakarta niet; doch toen de regent hier eerst een dubbelhartige, daarna een verraderlijke rol speelde, hadden de Hollanders ook het recht, voor hun bestaan te vechten; hij had zich toch ten slotte openlijk bij hunnen Britschen vijand aangesloten.

Niet alleen van Bantam trachtte de Compagnie aanvankelijk langs minnelijken weg handelsfaciliteiten te verkrijgen, ook tegenover het machtige Javaansche rijk Mataram werd op dezelfde wijze opgetreden, zelfs nadat dit in 1628 en 1629 met een tweetal groote expedities getracht had de Hollanders uit Batavia te verdrijven.

Op last van Heeren Zeventien deed de Bataviasche regeering in de volgende jaren, ter wille van het steeds op den voorgrond gestelde

handelsbelang, tegenover Mataram veel, wat meer van zwakheid dan van welbewuste kracht getuigde. In 1631 zond zij een gezantschap naar Mataram, dat echter te Djapara werd gevangen genomen; de menschen werden naar Karta, de toenmalige hoofdplaats van Mataram, gevoerd en daar als slaven behandeld. Dit belette niet, dat drie jaar later opnieuw een gezantschap werd gezonden, dat in last had, Matarams vorst te erkennen als oppervorst van geheel Java, hem een jaarlijksch geschenk aan te bieden, omdat de Nederlanders in zijn land residentie hadden genomen, en voorstellen te doen tot loskoopding der gevangenen. De vorst was hiermede echter nog niet voldaan: hij eischte een voor ieder zichtbaar bewijs van leenhulde, door de hofreis van twee der Hollandsche gemachtigden naar Karta. Hierop sprongen de onderhandelingen af — tot ergernis der bewindhebbers in het vaderland, die weder ernstig op een vredelievende staatkunde aandrongen.

Eerst in 1675, dus meer dan een halve eeuw na de stichting van Batavia, kwam het, na hulpverleening door de Compagnie aan den vorst van Mataram ter onderdrukking van een opstand, tot het verkrijgen van grondgebied op Java: Krawang en Oost-Priangan werden aan de Compagnie afgestaan, Semarang en omgeving eveneens, en de zeehavens ten Oosten van Batavia werden haar in onderpand gegeven voor betaling der oorlogskosten. Uit de brieven van Heeren Zeventien blijkt, dat ook nu alleen het handelsbelang beoogd werd en men alle bemoeiing met de bevolking gaarne aan haar eigen hoofden overliet; heerschappij over het land, territoriaal bezit kon alleen maar tot grooter uitgaven leiden. De afstand van Krawang werd niettemin bedongen, omdat het sinds lang een toevluchtsoord was van gedroste slaven van allerlei herkomst, die zich in benden vereenigden en de veiligheid van Batavia bedreigden. Oost-Priangan had zich zelf, daar het zich door Bantam bedreigd zag, onder de bescherming der Compagnie gesteld. Deze heeft toen, zij het zeer schoorvoetend, het oppergezag aanvaard. Het eerste territoriaal bezit op Java werd dus uitsluitend verkregen als maatregel van veiligheid voor de centrale handelsvestiging en ter bescherming van het handelsmonopolie.

Toen echter eenmaal de eerste schrede op dien weg gezet was, volgden later verdere stappen en in den loop der 18e eeuw kwam het grootste deel van Java onder het oppergezag van de Compagnie, dank zij de opeenvolgende successie-oorlogen tusschen pretendenten naar den troon van Mataram.

Dr. E. B. KIELSTRA schildert in zijn boekje over de Vestiging van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel den toestand als volgt: „Nergens, buiten Batavia en ommelanden, hadden wij „rechtstreeksch” bestuur; vorsten en hoofden konden, zoolang zij aan hunne verplichtingen voldeden, naar willekeur de bevolking exploiteeren. Territoriaal bezit, zooals wij dat thans opvatten, heeft de Compagnie op Java nooit gewenscht; dat zij toch, haars ondanks, de beschikking kreeg over een deel des lands — vooral de kuststreken, waar tollën konden worden geheven en het best kon worden gewaakt tegen inbreuken op haar monopolie — was, omdat de afgestane gebieden waren belasting-objecten. De afstand geschiedde dan ook meestal als compensatie voor de oorlogskosten, welke de Compagnie had moeten maken, wanneer zij de Mataramsche vorsten, op hun aandrang, hulp verleende; die vorsten konden de aldus aangegane schulden op geen andere wijze kwijten, — ook voor hen was elk deel des rijks in hoofdzaak niets anders dan belastingobject.

„Het scheen ons wel van belang, — schrijft Dr. KIELSTRA — dezen toestand eenigszins uitvoerig toe te lichten, want daaruit volgt, dat de heerschappij over Java, zooals wij die thans kennen, het werk is geweest van de negentiende eeuw. Dat de Compagnie op Java overal vasten voet kreeg, geheel tegen haar oorspronkelijke bedoeling, heeft zij te danken, bovenal, aan de eeuwige geschillen tusschen de vorsten-telgen en over de troonopvolging.”

Buiten Java heeft de Compagnie alleen in de Molukken daadwerkelijk bestuur geoefend. Bij het te gronde gaan der Compagnie waren bovendien nog Nederlanders in Nederlandsche handelskantoren gevestigd op de hoofdplaatsen Palembang en Bandjermasin, Makasser en Koepang, maar in 1809 werd Bandjermasin ontruimd en in 1811 verviel de Palembangsche nederzetting, doordat de Sultan de geheele bezetting om het leven deed brengen.

De uitbreiding van het Nederlandsche gezag, zooals wij dat thans in Indië kennen, over alle deelen van den Archipel, is het werk geweest van het Nederlandsche Staatsgezag in de 19e en 20ste eeuw. Gedurende het grootste gedeelte van de 19de eeuw werd daarbij nog een stelselmatige politiek van onthouding gevolgd en zooveel mogelijk uitbreiding van onze daadwerkelijke heerschappij in de buitengewesten vermeden. Zonder dienaangaande in bijzonderheden te treden wijs ik alleen op hetgeen de Minister van Koloniën in 1861 schreef ten aanzien van ons

optreden in de buitengewesten: „elke uitbreiding van gezag beschouw ik als een schrede nader tot onzen ondergang.” De reden voor deze onthouding lag in de overweging, dat elke bestuursvestiging geld kostte en dat de buitengewesten toch reeds een financiëele lastpost waren.

Niettemin moest de geheele 19de eeuw door telkens incidenteel worden opgetreden met militaire expedities, met name tegen zee-rooverij, van oudsher een der vreeselijkste plagen van den Archipel. Daarnaast tegen ergerlijke misstanden, wanbestuur van inheemsche vorsten, in het algemeen tot verzekering van orde en rust en rechtszekerheid. Eerst in het begin van deze eeuw is men tot het inzicht gekomen, dat de Indische Regeering den plicht had in heel den archipel orde en rust en veiligheid van personen en goederen te verzekeren, een eerste stap om te komen tot economische en cultureele ontwikkeling, en heeft onder de krachtige leiding van VAN HEUTSZ het Nederlandsche gezag zich tot in de verste uithoeken van den Archipel daadwerkelijk doen gelden. De zegenrijke gevolgen daarvan zijn niet uitgebleven: niet alleen werden orde en rust, veiligheid en rechtszekerheid van personen en goederen blijvend aan de bevolking geschonken, maar tevens werden de voorwaarden vervuld voor welvaart en ontwikkeling van de bevolking van den geheelen archipel.

Indien ten aanzien van de uitbreiding en bevestiging van het Nederlandsche gezag in Indië aan het voorgeslacht verwijten gericht moeten worden, dan betreft dit niet de te snelle doorvoering van het Nederlandsch bestuur over de volken van den Archipel, maar integendeel de politiek van systematische onthouding, eerst van de Compagnie, die vóór alles koopman was, en daarna van den Nederlandschen Staat, die bevreesd was voor de financiëele lasten, welke het gevolg zouden zijn van de volvoering van de bestuurstaak, welke op de Indische Regeering rustte, ook ten aanzien van de buitengewesten.

Resumeerende kunnen wij zeggen, dat de vestiging van het Nederlandsche gezag in Indië in eersten aanleg voortgekomen is uit de rechtmatige beveiliging en bescherming van de in Indië handeldrijvende Hollanders en uit de verovering van de bezittingen van Portugeezen en Spanjaarden, waarmede Holland in oorlog was. De uitbreiding van dat gezag moet gezien worden in het licht van de noodzaak, de bestaande vestigingen en handelsbelangen verder veilig te stellen, en wat de 19de eeuw betreft, van den plicht, orde en rust en rechtszekerheid te handhaven in heel het gebied, waarvoor Nederland als Souverein

de regeeringsverantwoordelijkheid droeg.

De oorsprong van het Nederlandsche gezag in den Indischen Archipel is derhalve niet onrechtmatig. De Oost-Indische Compagnie is haars ondanks door den loop der gebeurtenissen gedwongen steeds meer het terrein van den zuiveren handel te verlaten en over een steeds grooter gebied als Overheid op te treden. Te verwonderen is dit niet. Het is de natuurlijke gang van zaken, waar een primitief gebied, zonder sterk centraal gezag, dat orde en rust en rechtszekerheid waarborgt, in blijvende aanraking komt met een ver boven zijn primitieve sfeer uitgaande buitenlandsche macht, die in deze gebieden groote belangen te verzorgen krijgt. Wanneer op den duur blijkt, dat die belangen alleen door gezagsoefening van de buitenlandsche macht veilig te stellen zijn, komt vroeg of laat het oogenblik, dat dit geschiedt.

Meen niet, dat ik alles wil goed praten, wat bij de vestiging van het Nederlandsche gezag in Indië heeft plaats gehad. Verre van daar. Ook al brengt men ten volle in rekening, dat elk feit beoordeeld moet worden in de lijst van zijn tijd, en vergeet men niet, dat in de 17de eeuw ook in Nederland lijfstraffen en voor ons gevoel onmenschelijke hardheden voorkwamen, ook dan nog staat het vast, dat de Compagniesdienaren in Indië dikwijls niet alleen groot gemis aan takt toonden, maar zeer bepaald wreed en meedoogenloos tegen de bevolking optraden. Maar aan het hoofdpunt van onze beschouwing doet dat niet af: een oorlog wordt in het algemeen gesproken niet onrechtvaardig, omdat deze of gene officier zich aan ergerlijke wreedheden schuldig maakt. Of om een concreet voorbeeld te noemen, de vestiging van de Vrije Republiek der Zeven Provinciën was niet onrechtmatig, omdat de beeldenstorm een episode daarvan vormde en de Geuzen zich aan velerlei wreedheden en uitspattingen schuldig maakten.

Ook het feit, dat de vestiging van ons gezag te danken was aan de grootere macht van Nederland, stempelt deze daarom nog niet tot iets onrechtmatigs. Naast rechtshandhaving is oefening van macht, is dwang een der meest essentiële elementen van het Overheidsgezag. Het gaat er slechts om, of de Overheid bij die machtsoefening in haar recht was om te handelen zooals zij deed. De ervaring in Indië heeft geleerd, dat alleen door een sterk centraal gezag, dat zich waar het noodig is ten volle laat gelden, afdoende bescherming van onze nationale rechten en belangen mogelijk was, waarbij tevens ook de rechten

en belangen van de inheemsche bevolking beter behartigd konden worden dan bij het gemis aan veiligheid voor personen en goederen in de elkander voortdurend bestrijdende inheemsche rijken of bij het elders voorkomende machtsmisbruik van inheemsche potentaten of bij de weer elders heerschende anarchie.

Erkend moet echter, dat de Compagnie, toen zij naast handelslichaam tevens Overheid werd, niet aan haar roeping als zoodanig beantwoord heeft. Zij heeft nooit hare verplichtingen als Souverein in het juiste licht gezien en deze nagekomen, zij is altijd koopman gebleven, op winst bedacht, zonder zich te bekommeren om het welzijn der inlandsche bevolking, die zij geheel aan de genade van hoogere en lagere inlandsche hoofden overgeleverd liet. Ook van het Nederlandsche Staatsgezag in de eerste helft der 19de eeuw geldt dit vrijwel in dezelfde mate. Eerst langzamerhand heeft het juiste inzicht ten deze zich baan gebroken en eerst sedert 1870 kan men zeggen, dat de behartiging van de belangen der inheemsche bevolking leidend beginsel der Nederlandsche koloniale politiek is.

Het Nederlandsch gezag is derhalve, zooals wij zagen, in het algemeen gesproken op rechtmatige wijze in Indië gevestigd. Dat neemt niet weg, dat die vestiging berustte op een machtsuitoefening, waaraan de volken van den Archipel geen weerstand konden bieden. Ook al erkent men, dat de daadwerkelijke uitoefening van macht onmisbaar is voor de vestiging van het Overheidsgezag en daarvan ook verder een essentieel element uitmaakt, het staat niettemin vast, dat Overheidsgezag zich nooit blijvend kan handhaven alleen door machtsdwang.

Het gezag der Overheid moest rusten op zijn erkenning door de onderdanen. Anders gezegd, het gezag der Overheid moet zijn zedelijke rechtvaardiging vinden in het bewustzijn der onderdanen door de wijze waarop de Overheid haar taak vervult. En dit brengt ons tot de andere zijde van het vraagstuk van de rechtmatigheid van de koloniale verhouding tusschen Nederland en Indië, tot de vraag, of deze hare zedelijke rechtvaardiging vindt in de wijze, waarop Nederland Indië bestuurt.

Op die vraag kan volmondig een bevestigend antwoord gegeven worden. Sedert meer dan een halve eeuw doet Nederland wat het kan om in wetgeving en bestuur, op economisch en sociaal terrein onverpoosd maatregelen te treffen, waarbij het belang van de inheemsche

bevolking, het heil en de welvaart van Indië norm en richtsnoer zijn.

Dat is niet altijd zoo geweest. Integendeel, erkend moet worden, dat onder de Oost-Indische Compagnie de bevordering van het welzijn der inlanders eerst in de allerlaatste plaats aan de orde kwam en in alles ondergeschikt gemaakt werd aan het handelsbelang. Erkend moet worden, dat de Compagnie met hulp van de inlandsche vorsten en grooten de bevolking op allerlei wijzen heeft onderdrukt en uitgezogen. Erkend moet ook worden, dat het Nederlandsche Staatsgezag door het — ook ten opzichte van de bevolking — goed bedoelde, maar funest werkende cultuurstelsel tientallen van jaren veel meer een plaag dan een zegen geweest is.

Maar dat alles behoort niet alleen tot het verleden, dit verleden is bovendien nadrukkelijk door het nageslacht veroordeeld en verlaten. Sedert 1870 is de politiek der zedelijke roeping, het beginsel der voogdij, de bevordering van het welzijn der koloniale bevolking, algemeen door alle partijen en richtingen in Nederland als grondbeginsel der koloniale politiek aanvaard.

Het Nederlandsche gezag is in heel den Archipel de grondslag van het staatkundig leven, maar in niet mindere mate ook de grondslag en de waarborg van het maatschappelijk leven, van de stoffelijke welvaart en van de geestelijke ontwikkeling.

Het is niet mogelijk in het bestek van dit artikel op ieder der genoemde gebieden in bijzonderheden na te gaan, wat het Nederlandsche bestuur in Indië tot stand heeft gebracht en wat nog op den huidigen dag voor zijn instandhouding van dat bestuur afhankelijk is. Dat is inderdaad te veel om op te noemen, maar ik mag er toch ook niet geheel aan voorbijgaan; teneinde hun, die Indië niet kennen, althans een indruk daarvan te geven, noem ik eenige sprekende voorbeelden.

In de eerste plaats noem ik de eenheid van Nederlandsch-Indië. Daarmede bedoel ik dit: Onze O. I. Archipel bestaat uit vele honderden eilanden, bewoond door honderden verschillende volksstammen, uiteenlopend in taal en zeden en gebruiken. Deze vele rassen en volken, die zelfs op één eiland of in één gewest elkanders taal dikwijls niet verstaan, vormen samen Nederlandsch-Indië, dat als geheel alleen tot een eenheid saamverbonden is door het Nederlandsche gezag, met de Nederlandsche wetgeving en taal als alles bijeenhoudende band. Zonder dien band zou Nederlandsch-Indië in vele stuk-

ken uiteenvallen, die los van elkaar, wellicht zelfs tegenover elkaar zouden komen te staan.

Voor heel die volkerengemeenschap berusten vrede en veiligheid, orde en rust, rechtszekerheid voor hoog en laag, op het Nederlandsche gezag. Wat dat beteekent kunnen wij ons eigenlijk niet goed voorstellen, daar wij hier te lande moeten teruggaan tot de middeleeuwen om soortgelijke toestanden in Nederland terug te vinden. Uit de geschiedenis weten wij, hoe hier vroeger Hollanders en Friezen onderling oorlog voerden, hoe de Hollandsche graven streden tegen de heerschers in Utrecht of Gelderland, hoe de graven en baronnen met elkander in strijd leefden, en hoe de roofridders daar tusschen hun bedrijf uitoefenden, dank zij het ontbreken van een sterk centraal gezag.

Welnu, het Nederlandsche bestuur heeft aan dergelijke toestanden in den Indischen Archipel een eind gemaakt. Maar het is nog nauwelijks een menschenleeftijd geleden, dat de Boegineesche zee-roovers van Zuid-Celebes en de Atjehsche zeeroovers van Noord-Sumatra de Indische wateren onveilig maakten. Nog in de twintigste eeuw stonden schipbreukelingen op de Kleine Soenda-eilanden bloot aan plundering hunner schepen en uitmoording der bemanning. Het menscheneten van de Bataks in Sumatra en het koppensnellen van de Dajaks in Borneo en de Papoea's in N. Guinea met de onophoudelijke oorlogen van stammen en dorpen onderling ligt nog niet verder dan een menschenleeftijd achter ons. Thans heerscht daar overal orde en rust, is de veiligheid van personen en goederen zeker gesteld. Maar alleen, zoolang de krachtige hand van het Nederlandsch gezag zich gelden laat, blijft die Pax Neerlandica in stand.

Die rechtszekerheid heeft Nederland ook binnen de zelfbesturen, binnen de talloze min of meer zelfstandige inlandsche rijkjes doorgevoerd. Het is dank zij het Nederlandsch bestuur, dat de Oostersche begrippen van despotisch vorstenbestuur plaats maken voor de door het Christendom geadelde Westersche inzichten van een rechtvaardige regeering. De Oosterling beschouwde den vorst, den sultan als den almachtige, voor wiens wil de onderdanen als niets geacht werden; Nederland leert de Oostersche gezagsdragers verstaan, dat zij er zijn ter wille van het volk, om hun volk te dienen.

Laat mij een sprekend voorbeeld noemen van den geweldigen opvoedingsarbeid, dien Nederland op dit punt in Indië verricht heeft en

nog altijd voortgaat te verrichten.

Indië kent eenige honderden zelfbesturen, waarvan de Soenan, Sultan, Radja, Oeleebalang of hoe de vorsten verder heeten mogen, onder de Nederlandsche Souvereiniteit zelfbestuur behouden hebben in zeer uitgebreiden zin. In die zelfbesturen waren vroeger alle belastingen, hetzij in geld of in natura, of in persoonlijke diensten der inwoners, persoonlijke, private inkomsten van den vorst. En wanneer die vorst al die inkomsten ten eigen bate, voor zich en zijn hofhouding, aanwendde, had niemand der onderdanen iets daarop aan te merken. Wanneer hij er een weg mede aanlegde of een brug mede bouwde, dan was dat een persoonlijke schenking, een weldaad van den vorst aan zijn volk. Aan al die zelfbestuurders heeft Nederland duidelijk gemaakt, dat dit niet recht en billijk was. Geleidelijk is overal doorgevoerd, dat de belastingen in een landschapskas kwamen en de zelfbestuurder een vast bedrag voor zich persoonlijk kreeg. Dat was niet gemakkelijk. Dat begon soms met 50 % of meer van alle belastingen voor den vorst, maar geleidelijk — vooral bij sterven van een vorst en erkenning van een opvolger — heeft het Nederlandsch bestuur doorgevoerd, dat nergens meer dan 20 % van de landsinkomsten als persoonlijk inkomen van den zelfbestuurder mogen dienen.

Maar er is meer. Ook de welvaart van Nederlandsch-Indië berust op het krachtige centrale Nederlandsche bestuur. Het klinkt zonderling, in dezen tijd te spreken van Indië's welvaart. Toch is, relatief gezien, in vergelijking met andere overbevolkte Aziatische gebieden, Indië ook nu nog welvarend. En ook in vergelijking met vroegere eeuwen mogen wij ook nu nog van een gunstigen toestand spreken. Indië kon — zelfs in deze tijden — zijn productie en uitvoer handhaven. Maar bovenal, dank zij het Nederlandsch bestuur, dat voor honderden millioenen aan irrigatiewerken voor de rijstcultuur aanlegde, dat zorgde voor wegen en bruggen, voor spoorwegen en havens, voor handel en scheepvaart, voor landbouwvoorlichting en volkscredietwezen, dank zij dat alles zijn er bestaansmiddelen voor de 60 millioen inwoners, zijn hongersnooden in Indië onbekend. Slechts één voorbeeld wil ik noemen, om U de beteekenis daarvan duidelijk te maken. Een goede 100 jaar geleden telde Java 6 millioen inwoners, thans 42 millioen. Dat is alleen mogelijk dank zij het Nederlandsch bestuur.

Nog twee punten wil ik tenslotte noemen, om U te laten zien, wat voor Indië afhangt van den band met Nederland: de zorg voor onderwijs

en volksgezondheid. Ik stel daarbij voorop, dat Nederlands taak daarbij nog op verre niet volbracht is, maar al wie Indië bezoekt, staat versteld van hetgeen op dit gebied reeds ten bate der bevolking bereikt is. Ruim 3000 Nederlandsche onderwijzers arbeiden mede aan de ontwikkeling van Indië en een onderwijsstelsel is opgebouwd, dat voor de toekomst van Indië van het grootste gewicht is.

Op het gebied van de volksgezondheid, waar de inlanders besmettelijke ziekten als onvermijdelijke natuurrampen ondergingen, zijn geweldige resultaten bereikt, vooral in de laatste 20 jaren, maar speciaal ook hier hangt alles af van de handhaving van het verkregene door een krachtig Europeesch bestuur. Wij hier in Nederland kunnen ons dat ook weer niet goed voorstellen, omdat wij er zoo aan gewoon zijn, dat alles als vanzelf goed loopt, dat wij van de gevaarlijke besmettelijke ziekten nooit iets merken. Maar wie van nabij persoonlijk heeft gezien, welk een gevaar die ziekten opleveren en hoe die onder Nederlandsche leiding bestreden worden, neemt daarvan een blijvende herinnering mede. Tweemaal kwam ik met pokken in aanraking in 1911 en in 1917, doordat een der kinderen van de op mijn erf wonende bedienden aan pokken stierf, ook had ik eenmaal — omstreeks 1912 — een cholera-geval op mijn erf. Een andere keer kregen tegelijkertijd vier personen op mijn erf een hevigen aanval van de gevaarlijke malaria tropica. Nog slechts enkele tientallen jaren geleden aanvaardde de bevolking de massa-sterfte aan besmettelijk ziekten als onvermijdelijk. Naast de onderlinge oorlogen en de periodieke hongersnooden der vorige eeuwen was het aan de epidemieën te wijten, dat de bevolking van Indië niet toenam. Dank zij ons bestuur behoort deze ellende tot het verleden. Cholera en pokken zijn verdwenen, malaria en dysenterie kunnen afdoende bestreden worden, met de pestbestrijding vorderen wij van dag tot dag.

Nederland heeft in Indië de grootsche taak, de heilige roeping, te werken voor het welzijn der bevolking, tot heil van land en volk.

Nederland zou zijn roeping verloochenen, zijn plicht verzaken, wanneer het zich aan die taak zou onttrekken, waarvoor het de volle verantwoordelijkheid draagt.

Met voldoening mag worden vastgesteld, dat dank zij de wijze, waarop Nederland zijn taak vervulde en nog vervult, die noodwendigheid der Nederlandsche leiding in het algemeen ook door de Inlandsche wereld wordt erkend. Hoewel iedere rechtgeaarde Inlander vanzelfsprekend in den goeden zin nationalist is, en de overheersching door

Nederland als iets abnormaals gevoelt, stemt het tot groote dankbaarheid, dat de leidende figuren uit de Inlandsche wereld de noodzakelijkheid van het Nederlandsche bestuur aanvaarden, dat duizenden Inlandsche ambtenaren in hogere en lagere rangen trouwe, toegewijde medewerkers zijn van het Nederlandsche bestuur, loyale onderdanen van onze geëerbiedigde Koningin.

Het Nederlandsche gezag in Indië berust — wij mogen dit feit met groote dankbaarheid vaststellen — niet in de eerste plaats op dwang, op overmacht, maar boven alles op de trouw en afhankelijkheid van de inheemsche bevolking, omdat dit gezag zijn zedelijke rechtvaardiging in de harten der bevolking vindt door de wijze waarop het wordt uitgeoefend. Rechtvaardigheid en eerlijkheid van den Nederland-schen ambtenaar, van de Indische Regeering bovenal, aan den eenen kant, toegewijde behartiging van de belangen van de ingezetenen van Nederlandsch-Indië, van de inheemsche bevolking in de eerste plaats, aan den anderen kant, zijn de zuilen, waarop het Nederlandsche gezag rust, en waarom het door de bevolking gewaardeerd en vertrouwd wordt.

Voor wie Indië kent staat het vast, dat dit Nederlandsche gezag ook in de toekomst niet gemist kan worden. Ongeacht het tempo van Indië's toekomstige ontwikkeling, onverschillig hoe snel in de naaste toekomst de uitbreiding voorschrijdt van het aantal en de taak van de vertegenwoordigende lichamen, daargelaten hoe ver men thans reeds kan gaan met het verindischen van het ambtenarencorps en met dergelijke maatregelen meer, het is binnen afzienbaren tijd geen vraag van praktische politiek, of aan Indië zelfstandigheid, veel minder nog onafhankelijkheid verleend kan worden. In het belang van Indië zelf, voor de instandhouding van wat in Indië op staatkundig, economisch en sociaal terrein is opgebouwd, voor de verdere ontwikkeling ook op ieder dier terreinen, is het voortbestaan der koloniale verhouding noodzakelijk, al zal deze ook zelve haar ontwikkeling naar nieuwe vormen moeten voortzetten. Het zou onrecht zijn tegenover allen, wier welzijn van het Nederlandsch bewind afhankelijk is, dit welzijn door een onhistorisch afbreken van wat in den loop der eeuwen gegroeid is, in de waagschaal te stellen.

Tegenover degenen, van wie ik in den aanvang sprak, die den kreet aanheffen: Indonesia merdika!, Indië vrij!, moet dus met de meeste beslistheid met een krachtig: neen! geantwoord worden op grond van het welbegrepen belang van Indië zelve.

En dat antwoord kunnen wij met overtuiging geven, omdat Nederlands recht in Indië voor ons vaststaat op grond van de historische ontwikkeling der koloniale verhouding eenerzijds, terwijl dit anderzijds voor moederland en kolonie beiden zijn zedelijke rechtvaardiging vindt in de wijze, waarop Nederland Indië bestuurt. Verheugend is het feit, dat ook in de kringen der onverdachte nationalistten de leuze: Indonesia merdika al meer wordt losgelaten, de non-coöperatie-gedachte steeds meer terrein verliest, en opbouwende samenwerking met de Regeering vrijwel algemeen als richtsnoer gekozen wordt.

Voor de toekomst geldt de eisch, dat Nederland zich van oogenblik tot oogenblik bewust blijve, wat de koloniale roeping en taak bij het veranderen der omstandigheden van het moederland eischt. Die taak is veelomvattend en moeilijk, maar zij is ook grootsch en aantrekkelijk.

Nederland staat nog voor een veelomvattende taak op het gebied der staatkundige ontwikkeling van Indië bij den opbouw van een regeeringsvorm, welke met een geleidelijken overgang van zuiver kolonialen staatsvorm naar volkomen zelfbestuur zoowel voldoende volksinvloed als een krachtig centraal gezag verzekert.

Nederland heeft in Indië nog een duren plicht te vervullen om op het gebied van landbouw en nijverheid, van handel en verkeer, de middelen en wegen te vinden tot bevordering van de welvaart van de meer dan 60 millioen inwoners van den Archipel.

Nederland heeft in Indië nog een grootsche roeping ten opzichte van de geestelijke vorming van de op zeer uiteenloopenden trap van ontwikkeling staande bevolkingsgroepen. Een roeping op onderwijsgebied ter verspreiding van kennis en ontwikkeling. Een roeping niet minder ten aanzien van de hoogere geestelijke waarden, die de grondslagen vormen voor de geestelijke en zedelijke krachten, welke stuur en richting moeten geven aan het volksleven.

Nederlands recht in Indië brengt tevens den plicht mede, die grootsche en veelomvattende taak met inzet van alle krachten van het moederland te vervullen.

Ontegenzeggelijk is voor de toekomst van individu en gemeenschap de roeping op geestelijk gebied het moeilijkst te vervullen, maar ook die moet aanvaard, want zij heeft tevens de hoogste, de meest blijvende beteekenis, gezien uit het oogpunt van de koloniale taak, die immers beoogt de volken van den Archipel op te voeden en op te leiden, opdat zij in geestelijken en stoffelijken zin geleidelijk hooger standpunt mogen

innemen, opdat zij geestelijk, economisch en politiek tot meerdere zelfstandigheid mogen worden geleid.

De beteekenis van die hoogste taak moge ik tenslotte schilderen door een aanhaling van den in 1935 overleden Staatsman, den Oud-Gouverneur-Generaal Idenburg, die in 1928 daarvan schreef ³⁾:

„Als men het groote verschil van het Oosten en het Westen in het oog vat, zich rekenschap geeft van den veelszins ongunstigen, het evenwicht verstorenden invloed van het Westen, namelijk van het Westen, zooals zich dit neutraal en ongodsdienstig, materialistisch en imperialistisch, als technische machtsorganisatie aan het Oosten opdringt, dan wordt duidelijk, dat door aanpassing aan de moderne cultuur alleen, de kloof tusschen de rassen niet is te overbruggen en de botsing der culturen niet is te verzachten; dat een moraal zonder religieuzen grondslag daartoe niet voldoende is. Eene oplossing, die kans zal bieden op een werkelijk samenarbeiten naar een zelfde doel, zal dieper moeten gaan dan rasverschillen; zal tot het Oosten niet godsdienstloos moeten komen; zal moeten toonen, dat het Westen wel waarlijk een ziel heeft.

„Dieper dan rasverschil gaat alleen godsdienst. En de ziel van het Westen, waarmee het tot het Oosten kan naderen, is het Christendom. Het Christendom, dat den levenden Christus doet kennen als Heiland en als Koning.

„Dat historische Christendom — wel te onderscheiden van het zich met den naam Christelijk tooiend humanisme, dat o. a. in China zoo veel verwarring sticht — kan datgene, wat in het contact met de moderne cultuur is verloren, schooner en beter doen wederkeeren. Het maakt de persoonlijkheid vrij, door haar te binden aan Gods ordeningen, aan de ordeningen van haar Schepper, die haar levenswet heeft gesteld. Door zijn heteronomie en transcendentie geeft het Christendom aan het zedelijk leven een vasten en duurzamen grondslag, leert het buigen voor een hoogere wet, herstelt het het verband tusschen de persoonlijkheid en de cultuurvruchten, die zij inzamelt.

„Maar dat Christendom kan meer.

„Toen in de eerste eeuwen van onze jaartelling het Evangelie de wereld inging vond het eene uit het heidendom ontloken cultuur. Het Christendom heeft niet gepoogd die revolutionair te vernietigen, maar heeft van binnen uit als een zout en als een zuurdeeg het cultuurleven aangetast, gezuiverd, tot verdere ontwikkeling geprikkeld, in overeenstemming gebracht met de eischen der Christelijke zedewet, die in liefde

tot God en in liefde tot den naaste haar inhoud heeft. Niet op eens, maar geleidelijk heeft het zoo de oude cultuur vervangen door een Christelijk cultuurleven, dat uit het milieu waarin het zich ontwikkelde de elementen had behouden, die niet met het Christendom strijden.

„Wat het Christendom toen deed, kan het nog. Het kan de cultureele ontwikkeling van Indië den wortel geven, die onze cultuur draagt, en waaruit onze cultuur nog steeds haar voedingssappen trekt. Contact met de „moderne cultuur” draagt het gevaar in zich, dat de cultuur-aanpassing bloot uitwendig is; dat overgenomen wordt techniek en wetenschap, wet en methode, maar dat de ziel er buiten blijft en dat de persoonlijkheid eigenlijk een gedeeld bestaan voert. Het gevaar ook, dat men zich een plant toeëigent, losgesneden van den wortel en dus bestemd om te verdorren. Want zoo is cultuur zonder religie.

„Wordt echter de Christelijke wortel van onze cultuur naar Indië overgebracht, dan zal zich daaruit een cultuur kunnen ontwikkelen, die niet bestaat in het bloot overnemen van wat het Westen voortbracht; die niet aanvaard wordt als een kleed, dat los omhangt en ook weder kan worden uitgedaan; maar die als eigen cultuur, in verband met aanleg, historie en omgeving, uit gelijken wortel als de Westersche cultuur, daarmee als het ware parallel loopend, opwaarts streeft. Een eigen cultuur, waardoor het geestelijk en stoffelijk bezit van de menscheid werkelijk verrijkt wordt.”

Wanneer Nederland er in slaagt, dit hooge ideaal te benaderen, dan zal de voorwaarde, reeds vier eeuwen geleden door VITORIA gesteld als eerste eisch voor de richtige uitoefening van een rechtmatig uitheemsch gezag: dat het strekke tot bevordering van de belangen van het gekoloniseerde gebied, voor de bevolking van Nederlandsch-Indië in vervulling gaan, niet alleen in de lagere sfeer van het materiële en in de daarboven uitgaande sfeer van het intellectueele en politieke leven, maar ook in het allerhoogste, in de sfeer van het zieleleven en van de menschelijke persoonlijkheid.

1) Ned. Gedachten, 1ste serie, dl. II, bl. 127, zie FABIUS, Volkenrecht, bl. 38.

2) FABIUS, Volkenrecht, bl. 98.

3) Schrift en Historie, Gedenkboek der Antirevolutionaire Partij, 1928, bl. 215.

HOOFDLIJNEN VAN DE INRICHTING VAN HET GEMEENTELIJK BESTUUR IN DE VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA

DOOR

T. DE BOER.

Inleiding.

Hij, die zich zet tot het verkrijgen van kennis omtrent de inrichting van het gemeentelijk bestuur in Nederland, kan dat in zekeren zin op eenvoudige wijze doen. Naast de Grondwet, die eenige algemeene lijnen geeft, is er de Gemeente-wet, om zich op de hoogte te stellen van de samenstelling, inrichting en bevoegdheden van het bestuur van de Nederlandsche gemeente. Bovendien zijn er dan nog in verschillende andere wetten bepalingen te vinden, waarover de werkzaamheid van één of meerdere bestuursorganen in een gemeente zich uitstrekt, maar het gemeenterecht als zoodanig vindt men saamgevat in de beide eerste genoemde wetten. Het is daarin vastgelegd.

In de tweede plaats moet er in dit verband op worden gewezen, dat de regeling omtrent het bestuur, enz. eener gemeente niet alleen in genoemde wetten zijn ondergebracht, maar dat deze regeling ook geldt voor *alle* gemeenten. Zoowel de grootste stad van ons land als de kleinste gemeente heeft zich te gedragen naar wat in die wetten is opgenomen. De regeling is m.a.w. *uniform*.

Methodisch is het voor een onbekende met het gemeente-recht derhalve vrij eenvoudig zich daarvan op de hoogte te stellen. Hij behoeft niet een menigte van diverse regelingen te raadplegen, doch is gereed met het raadplegen van de genoemde bronnen.

* *
*

Wie zich echter een beeld wil vormen van de inrichting van het bestuur van de gemeenten in de Vereenigde Staten van Amerika, ver-

keert niet in zóódanig gelukkige omstandigheden. Want het gemeenterecht dáár is vervat in een menigte regelingen, die onderling varieeren en dus voor elke gemeente weer verschillend zijn.

Dit brengt voor een artikel als dit zijn consequenties mede.

De gegeven omstandigheden maken het uiteraard niet wel mogelijk in kort bestek een eenigszins volledige beschrijving te geven van het Amerikaansche gemeenterecht en nog minder van de ontwikkeling van dit recht uit het verleden tot wat het nu geworden is. Het is er mee, zooals MONTAGU HARRIS heeft opgemerkt, een opmerking, die we geheel tot de onze maken: „The local government system in the United States differs from state to state in so many of its details that it is impossible to do more in a short space than give a general account of the most outstanding features. Each state government frames its own system of minor authorities, in accordance with provisions in its constitution where such provisions exist — otherwise at its own discretion ¹⁾).

Hieraan gedachtig moeten we ons in het nu volgend overzicht derhalve beperken tot het meest algemeene.

Voor een juist inzicht in den huidige stand van de ontwikkeling van het Amerikaansch gemeenterecht is het echter noodzakelijk, dat we de historische lijn volgen en beginnen bij datgene, waaruit het tegenwoordige systeem gaandeweg is opgebouwd.

We ontmoeten dan in de eerste plaats, als een van de karakteristieke kenmerken van het Amerikaansche gemeente-recht het z.g.

I. COMMISSION-SYSTEM.

Dit systeem van bestuur der gemeente dateert in zijn tegenwoordigen vorm vanaf het jaar 1901.

Vóór dien tijd waren er wel z.g. commissies, maar vrij algemeen was de inrichting van het bestuur der Amerikaansche gemeente gebaseerd op de aanwezigheid van een council, een raad, en een burgemeester. Deze twee vormen de hoofdbestanddeelen van het bestuur der meeste gemeenten. Voor de verdeling van ieders bevoegdheden waren regelen gesteld.

Een zéér bijzondere omstandigheid was oorzaak, dat met dezen vorm van bestuur gaandeweg werd gebroken en in vele gemeenten het z.g. commission-system werd ingevoerd.

Het gebeurde in Galveston, een stad, gelegen aan de golf van Mexico. In September 1900 werd deze stad door een geweldige

ramp getroffen. Een West-Indische orkaan stak op en joeg het zee-water dermate hoog op, dat een groot gedeelte van de stad verwoest werd. Acht en zestig honderd menschenlevens vielen er te betreuren, vier duizend huizen werden weggevaagd. Beangst als de overgeblevenen waren voor nieuwe rampen, verlieten velen van hen de stad. Een en ander had tengevolge dat het inwonertal slonk van 45.000 op 25.000. Zou de stad niet spoedig worden geholpen, dan was te voorzien, dat zij al meer zou achteruit gaan. Niets was in zulke omstandigheden meer gewenscht dan kloek en doortastend optreden. Men zocht hulp bij personen, die in vroeger jaren behoort hadden tot het z.g. „Deep Water Committee”. Deze commissie had destijds plannen ontworpen tot verbetering der havenwerken. De doorvoering dezer plannen had bij de inwoners der stad de gedachte achtergelaten, dat men hier te doen had met bekwame lieden. Ook nu werd bij hen hulp gezocht.

De aangezochten willigden het tot hen gericht verzoek in. Er werd een driemanschap gekozen, dat spoedig na den storm kwam met plannen tot reorganisatie van het stadsbestuur. Eigenlijk was dat plan zeer eenvoudig maar niettemin in zooverre ingrijpend, dat het vrij veel verschil vertoonde met hetgeen tot nu toe in dergelijke gemeenten had bestaan.

De stad zou in het vervolg bestuurd worden door een *commissie*. Deze commissie zou bestaan uit vijf personen en door de kiezers worden gekozen. Aldus zette men z'n plannen in de praktijk om. Over de wijze van verkiezing was tevoren nog een rechterlijke beslissing gevallen. Nadat deze procedure achter den rug was, werd het bestuur van de stad als volgt ingericht.

Er werden vijf bestuurders gekozen, die gezamenlijk de bestuurszaak uitoefenden. Er werd dus ingesteld een regeering door een *commissie* (*commission-government*). De leden der commissie werden voor den tijd van twee jaar gekozen. De zittingstijd was derhalve niet lang. Hoewel dus bij de commissie in haar geheel het bestuur berustte, kreeg elk lid van de commissie een bepaald onderdeel van het stadsbestuur voor zijn rekening. Eén van het vijf-tal was burgemeester. Deze werd ook terstond in die kwaliteit gekozen. De burgemeester was belast met het voorzitterschap.

Nu moet hier nog aan worden toegevoegd, dat deze vorm van bestuur niet in alle opzichten nieuw was. Tevoren toch was in de groote districten, de z.g. counties, reeds een County-board. De leden hiervan werden gekozen door de kiezers van het district. Intusschen kende

men het systeem niet voor de gemeenten, terwijl ook de regeling in Galveston in vele opzichten afweek van die in de County-boards.

* *
*

Hoe werd het nieuwe systeem nu door de buitenstaanders ontvangen?

Men had er niets dan lof voor. Het werd aangemerkt als een schitterende oplossing van het vraagstuk van het bestuur der gemeenten. Eén van hen, die de situatie ter plaatse had bestudeerd, kon niet anders dan getuigen: „The Galveston plan is a splendid one; the plan is superior to the men in office . . . In brief, I think that the plan itself is largely responsible for a splendid showing made by your city government” 2).

Het duurde dan ook niet lang, of meerdere steden volgden het eens gegeven voorbeeld van Galveston. Niet echter in alle opzichten. De Amerikaan is nuchter genoeg om niet alles in één bepaald systeem te wringen en klakkeloos over te nemen, hetgeen voor een bepaalde stad wel doeltreffend is, maar voor een andere minder geschikt. Hij heeft oog voor de verscheidenheid. Dus werd, bij de navolging van Galveston's voorbeeld, wel degelijk rekening gehouden met de differentiatie in plaatselijke toestanden en omstandigheden. Men bond zich niet in alle opzichten aan het plan.

De allengs ontstane toestand is in de volgende algemeene regels weer te geven.

Met betrekking tot den tijd, waarvoor de leden der Commissie zitting hebben, is er tamelijk veel verschil. Deze varieert van één tot zes jaar. HARRIS zegt, dat ze gewoonlijk voor twee of voor vier jaar worden gekozen 3). Het aantal leden is in vele gevallen vijf. Over 't algemeen worden de bestuurders gesalariëerd. De werkzaamheden der bestuurscommissie worden door de leden onderling geregeld.

Een afwijking van dezen regel treffen we aan in enkele steden. Daar worden de commissie-leden door de daartoe gerechtigde kiezers terstond voor een bepaalden tak van bestuur gekozen 4).

* *
*

Na deze korte uiteenzetting omtrent den historischen achtergrond van de commission-government en de samenstelling der commissies, moet thans nog worden gewezen op haar *karakter*.

Met een enkel woord werd daarop in het bovenstaande reeds de aandacht gevestigd. Zooals vermeld, wordt de geheele bestuurstaak

van de gemeente volledig in handen der commissie gesteld.

Nu verdient het vermelding, dat hoewel de commissie dus één geheel uitmaakt, toch elk van haar leden verantwoordelijk is voor het hem opgedragen bestuur. Elke bestuurder is onderworpen aan de contrôle van de geheele commissie. Naar buiten is de commissie *in haar geheel* verantwoordelijk voor den gang van zaken. Deze inrichting van het bestuur is kort en zakelijk weergegeven in de reeds door ons gebruikte uitdrukking: *commission government*.

Het karakteristieke van de *commission government* is derhalve, dat de commissie, als regeerend lichaam, de volledige bestuurstaak uitoefent en dat elk der leden voor het hem toegewezen bestuursonderdeel onder de contrôle van de geheele commissie is geplaatst en daaraan verantwoording schuldig is. Wel is dus elk commissie-lid zelfstandig, maar de uitoefening dezer zelfstandigheid is gebracht onder toezicht van de gezamenlijke bestuurders, die als zoodanig de commissie vormen.

REED heeft het karakter van de *commission-government* op o. i. heldere wijze geteekend, als hij in z'n aangehaald boek dit zegt: „The commission system may be described by saying that the powers of the municipality are conferred upon the body, which acts through its own members in translating these powers into action. Each commissioner conducts the affairs of his departement subject to the control of the commission as a whole. *This characteristic relationship of department heads and governing body is the mark by which the commission government may be known, whatever the variations in the details of its structure*” 5).

* *
*

Bij de toepassing van den in Galveston ingevoerden bestuursvorm in verschillende gemeenten bleef het echter niet. Niet alleen, dat de ontwikkeling ging in deze richting, dat er hoe langer hoe meer gemeenten kwamen, die Galvestons voorbeeld waren opgevolgd, ook werd naderhand *verdere uitwerking* gegeven aan den nieuw verkregen bestuursvorm.

In dit verband verdient vermelding het

Ia. PLAN DES MOINES.

Het plan des moines is geboren in Galveston. Daaruit reeds valt terstond op te maken, dat dit plan niet een nieuwe richting bedoelde te geven aan de ontwikkeling van het gemeenterecht, maar veelmeer ten doel had uit te breiden datgene, wat reeds bestond.

Een inwoner van eerstgenoemde stad was dermate ingenomen met het stelsel van Galveston, dat hij terstond pogingen ondernam ook zijn stadsbestuur te winnen voor de nieuwe gedachten.

Dit gelukte. Evenwel hoopte men in des Moines het stelsel uit te breiden. Men bracht inderdaad verschillende hervormingen aan. Deze waren echter van zoo ingrijpenden aard, dat enkelen er aan getwijfeld hebben nog te beweren, dat het hier slechts betrof uitbouw van het reeds bestaande systeem. Bovendien hadden de wijzigingen vooral betrekking op de rechten van de *kiezers* en hadden *niet* in de eerste plaats ten doel reorganisatie van de *commission-government*, van het *commissionale bestuurs*systeem. Veeleer bedoelde men in des Moines wijziging te brengen in de bevoegdheden der kiezers, die juist ge-roepen waren een plaats in te nemen *tegenover* de commissie.

De meest beteekenisvolle herzieningen betroffen de rechten van

INITIATIEF, REFERENDUM EN RECALL.

De uitoefening dezer rechten nu bedoelde aan de kiezers grooten invloed te geven op dat gemeentelijk bestuursbeleid.

Deze reorganisatie werd weldra overgenomen door allengs meerdere gemeenten. Ook hier was weer allerlei verschil met het plan Des Moines maar toch meer op ondergeschikte punten.

Men zou nu de vraag kunnen stellen, of het wel juist is deze rechten onder te brengen onder het gedeelte, dat handelt over de *commission government*.

Immers, zooals reeds werd opgemerkt, brachten ze niet zoozeer verandering in de samenstelling en werkwijze van het bestuurscollege, in deze de commissie, als wel in de bevoegdheden van hen, die door hun keuze de commissie moeten samenstellen.

Toch is dit niet geheel juist, inzooverre nl. dat de uitoefening der rechten wel degelijk van invloed werd op de werkzaamheid van de *commission government*, gelijk nader bij de bespreking dezer rechten, nog zal blijken. Prof. VAN POELJE merkt dan ook op, dat „door vereenvoudiging van het verkiezingsmechanisme, invoering van volks-initiatief en referendum — en het z.g. recht van *recall* — het recht om bij volksstemming de gekozenen tot aftreden te dwingen — de bevolking zooveel mogelijk in onmiddellijk contact met den nieuwen raad (werd) gebracht.

Ofschoon initiatief, referendum en recall ook los van het commission-plan kunnen worden ingevoerd, vormen zij toch onmisbare elementen van dit stelsel" 6).

a. Initiatief.

Het recht van initiatief wordt uitgeoefend door de *kiezers* en is een vorm van tamelijk vergaanden volksinvloed.

Het kan nl. voorkomen, dat de kiezers eener gemeente van oordeel zijn, dat met betrekking tot bepaalde punten van het bestuur het nemen van maatregelen noodzakelijk is of dat er, in het belang van de Gemeente, voorzieningen moeten worden getroffen.

Blijft het plaatselijk bestuur hierin nu in gebreke, dan kunnen de kiezers het initiatief nemen om de wenschelijkheid van den bedoelden maatregel uit te spreken. Voor verschillende gemeenten zijn percentages vastgesteld, die bereikt moeten worden, zal aan de uitspraak enig gevolg verbonden zijn. Is nu door het bepaalde percentage van het totaal aantal kiezers de wenschelijkheid van een bestuursmaatregel uitgesproken, dan is de Commissie gebonden het voorstel in behandeling te nemen.

Nu zijn er twee mogelijkheden: de Commissie vereenigt zich met het voorgestelde, of zij kan er zich niet in vinden. In het eerste geval neemt de commissie het voorstel ongewijzigd over. Kan de commissie zich met het voorstel evenwel *niet* vereenigen, dan mag zij het maar niet zonder meer terzijde leggen. Indien ze toch deze bevoegdheid had, zou het recht van initiatief in veel gevallen weinig te beteekenen hebben. Neen, in dit geval is de commissie verplicht het voorstel aan een *volksstemming* te onderwerpen. Deze volksstemming kan ook maar niet naar believen van de commissie tot in een min of meer verre toekomst worden verschoven. Er zijn zelfs percentages vastgesteld in verband met den tijd, waarbinnen zulk een stemming moet worden gehouden. Heeft een groot percentage van het aantal kiezers het voorstel ingediend, dan zijn bepalingen opgenomen omtrent den tijd, waarbinnen het initiatief tot het doen plaats hebben eener volksstemming door de Commissie moet worden genomen. Omgekeerd — is het slechts het kleinst toereikend aantal kiezers, dat het initiatief voorstel ingediend heeft, dan kan in bepaalde gevallen de volksstemming worden uitgesteld tot den tijd, waarin de verkiezing van de commissie-leden aan de orde is.

Het ingediende voorstel wordt bovendien nog in de nieuwsbladen bekend gemaakt.

Wordt nu het voorstel door de kiezers bij volksstemming aangenomen, dan is de Commissie gehouden het uit te voeren.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat het recht van initiatief groote bevoegdheden legt in de handen van de kiezers, bevoegdheden, die men ten aanzien van het gemeentelijk bestuur niet in vele landen zal vinden.

Is het recht van initiatief een recht, waardoor de kiezers in de mogelijkheid gesteld worden een *nog niet genomen* maatregel, door hen wenschelijk geacht, aan het oordeel van de commissie, c.q. de ingezetenen, voor te leggen, — anders is het met het recht van

b. Referendum („protest“).

Het kan n.l. ook voorkomen, dat de Commissie een verordening heeft vastgesteld, waarmede de kiezers zich niet kunnen vereenigen. Ook in dít geval kunnen zij invloed op den gang van zaken uitoefenen. Zij kunnen dan gebruik maken van het bovengenoemde recht van „protest”, dat mogelijk maakt, dat een verordening alsnog aan hun oordeel wordt onderworpen. Van dit recht moet men evenwel gebruik maken voordat de verordening verbindende kracht heeft gekregen.

Nu is er met betrekking tot dit recht ook weer allerlei verschil in de wijze, waarop het is geregeld. Wij zullen hier kort weergeven de regeling, zooals die destijds in het *plan-Des Moines* werd opgenomen.

Evenals bij de uitoefening van het recht van initiatief, kan ook dit recht slechts in werking komen, wanneer er een bepaald percentage kiezers voor te vinden is. Brengt dit vereischte aantal nu „the protest” uit, dan is de Commissie *verplicht* de verordening nogmaals in overweging te nemen. Heeft dit tot gevolg, dat aan de wenschen der kiezers kan worden voldaan, dan is hiermede de zaak van de baan.

Volhardt echter de Commissie bij het door haar eenmaal ingenomen standpunt en staat zij dus afwijzend tegenover de wenschen van de kiezers, dan is zij verplicht een *referendum* te houden. Het referendum is dus de tweede stap op dezen weg. „The protest” kán aanleiding zijn tot het doen plaats hebben van een referendum; het is er niet altoos het gevolg van. Naar gelang de bepalingen hiervoor luiden, wordt het referendum gehouden binnen een bepaalden tijd of ter gelegenheid van de algemeene verkiezingen.

Het hangt van den uitslag van het referendum af, of de verordening in werking kan treden. Heeft de meerderheid van het totaal aantal uitgebrachte stemmen zich vóór verklaard, dan kan de verordening

rechtskracht verkrijgen. Is er geen meerderheid te verkrijgen, dan kan de verordening in den voorgestelden vorm niet in werking treden.

Nu moet evenwel worden bedacht, dat het recht van protest, respectievelijk van referendum, niet van toepassing is op *alle* verordeningen, doch uitsluitend op de bepaaldelijk daarvoor aangewezenen.

Wij moeten in dit verband er nog op wijzen, dat er verschillende vormen van referendum zijn.

De bovenomschreven vorm komt overeen met de *voluntary referendum*. Dit treedt dus alleen in werking, als een deel der kiezers daartoe het initiatief neemt.

Dan is er nog het z.g. *compulsory referendum*.

Hiermede wordt bedoeld een referendum, dat door de wet *gebiedend* wordt voorgeschreven.

Voorts spreekt men nog van het *referendum by petition*.

Hierbij moet men weer denken aan het geval, dat een bepaald aantal kiezers een regeling wenschen genomen te zien. Heeft nu de commissie hierin toegestemd, en is de maatregel tot stand gekomen, dan kan over de totstandgekomen verordening nogmaals een referendum worden gehouden.

* *
*

Hebben de twee genoemde rechten der kiezers betrekking op *zakelijke* aangelegenheden, het derde, thans te bespreken recht, richt zich tot de *personen*, die het bestuur uitoefenen.

Het recht van

c. Recall,

is wel van zeer bijzonderen aard.

In het algemeen komt de regeling op het volgende neer.

Het is mogelijk, dat de kiezers zich niet kunnen vereenigen met het aanblijven van een bepaald persoon als lid van de bestuurs-commissie. In dit geval is het mogelijk hem vóór het einde van een tijd, waarvoor hij gekozen is, van zijn post terug te roepen.

Een zeker aantal kiezers moet een daartoe strekkend verzoek bij het bestuur der gemeente indienen. Dit verzoek moet altijd met redenen omkleed zijn. Tevens wordt daarbij het Commissie-lid, wiens aanblijven niet langer op prijs gesteld wordt, met name genoemd. De Commissie moet nu binnen een bepaalden tijd een verkiezing uit-

schrijven. Een eigenaardigheid is, dat het lid van de Commissie, dat men niet langer wenscht, *rechtens* één van de candidaten is voor de open te vallen plaats. Het hangt nu van den uitslag der stemmen af, of het zitting-hebbend commissie-lid als zoodanig aangemerkt kan blijven.

In sommige gemeenten kan iemand slechts éénmaal in zijn zittings-periode door het recht van *recall* worden getroffen. Is de uitslag van de gehouden stemming dan zoodanig, dat hij een meerderheid op zich heeft weten te vereenigen, dan kan het recht van *recall* niet nóg-maals tegen hem gehanteerd worden. In andere gemeenten kan dit recht echter *ongelimiteerd* tegen denzelfden persoon in werking gebracht worden, zoodat hij de kans loopt aan meerdere aanvallen bloot te staan 7).

* *
*

Na het bovenstaande is men geneigd te vragen, of het stelsel praktisch wel voldoet.

Het is uiteraard niet zoo gemakkelijk een juiste waardeering te geven van een bestuurs-stelsel, dat in zoovele opzichten van het onze afwijkt en elders onder geheel andere maatschappelijke en staatkundige omstandigheden zijn beslag heeft gekregen.

De *bedoeling* van de poging, om door middel van de commission-government de bestuurszaken te regelen, was het verkrijgen van een gemeentelijk beheer, dat meer *doelmatig* was dan het oude systeem. Dat het stelsel, met betrekking tot dit doel, succes heeft geboekt, valt zeker af te leiden uit de groote vlucht, die de commission-government nam, ook nadat het reeds jaren in bepaalde gemeenten in de practijk in werking was geweest.

REED somt echter ook een aantal, klaarblijkelijk aan de practijk ontleende, bezwaren op. Eén daarvan is deze, dat het systeem nog te weinig kans biedt, dat werkelijk ter-zake-kundige personen als commissie-leden optreden.

VAN POELJE noemt dit ook en zegt, dat

„het *Commission-plan* deze zwakke zijde (vertoont), dat het geen waarborgen biedt, dat de leiding der gemeentezaken, waar noodig, ook aan deskundigen wordt toevertrouwd. De eisch van deskundigheid behoeft niet noodzakelijk te worden opgevat als een eisch, dat aan *ambtenaren* een overwegende positie zal worden toegekend, wel mag zonder vrees voor tegenspraak worden beweerd, dat wanneer, wat bij de toepassing van het commission-plan in zijn oorspronkelijken vorm

regel was, *leeken* de richting en inhoud van het gemeentelijk bestuursbeleid moeten bepalen, de eisch van deskundigheid in de meeste gevallen niet tot zijn recht komt" 8).

REED wijst er voorts nog op, dat het bezwaar oplevert, dat een „single executive head" ontbreekt 9).

Bovendien is er een samenvoeging van administratieve en vertegenwoordigende functies, die voor de werking van het stelsel nadeelig is. Hij vestigt er de aandacht op, dat er een *fundamenteel verschil* is tusschen *administratieve* en *vertegenwoordigende* functies 10). Inderdaad. Ook OPPENHEIM heeft hierop indertijd reeds de aandacht gevestigd in zijn bespreking van het gemeenterecht.

Naast deze nadeelen valt er zeker te wijzen op het groote voordeel, dat het brengen van de bestuursbevoegdheid in handen van een kleine Commissie de vlote afdoening van zaken heeft bevorderd.

Toch is men in vele gemeenten niet bij het tamelijk eenvoudige commission-plan blijven staan, maar heeft aan de leidende gedachten van de *commission-government* verdere uitwerking gegeven in het z.g. *manager-plan*.

* *
*

Alvorens echter dit manager-plan in hoofdzaken te bespreken, dient er nog op te worden gewezen, dat er ook nog gemeenten zijn, die *noch* het eigenlijk commissie-stelsel, *noch* dat van het nader te noemen manager-plan hebben.

Er bestaan ook nog wel degelijk *gemeente-raden*, *councils*, en niet in de kleinste plaatsen, maar voornamelijk in de groote steden, gemeenteraden, met 70 en meer leden!

Vroeger had men in die gemeenten dikwijls het z.g. twee-kamerstelsel. Hierbij werd dan onderscheid gemaakt tusschen de z.g. *Board Aldermen* en de dusgenaamde *Common council* 11).

Oorspronkelijk hadden de *Aldermen* allerlei werkzaamheden op het gebied van de *rechtspraak*. Later ging de ontwikkeling meer in de richting, dat ze speciale bevoegdheden kregen inzake het bestuur en de administratie. Praktisch komt dit systeem eigenlijk niet meer voor.

De *councils-gemeenteraden* bestaan evenwel nog. In de groote steden komt de raad gewoonlijk éénmaal per week bijeen. Voor het behartigen van bepaalde takken van dienst worden ook commissies ingesteld. Een eigenaardigheid is, dat de leden dezer commissie *in den*

regel door den voorzitter van den council worden benoemd.

Wat nu de bevoegdheden van de raden betreft — deze is in de verschillende plaatsen zoo onderling uiteenlopend, dat het niet wel mogelijk is hier veel algemeene regels te geven ¹²⁾).

Bij den raad berust de bevoegdheid tot het vaststellen van verordeningen en besluiten. Zij hebben betrekking op de regeling van den dienst van publieke werken en de organisatie van de vele administratieve bureaux. Voorts stelt de raad de politie-verordeningen vast en geeft regels omtrent de openbare gezondheid en „the economic well-being of the citisens” ¹³⁾; de gemeentelijke-abbattoirs. Hij maakt verordeningen aangaande de openbare zedelijkheid en hij oefent voorts contrôle uit over de uitgaven ¹⁴⁾).

In sommige plaatsen hebben de Commissies echter ook weder zoodanige uitbreiding in ledental ondergaan, dat ze met recht councils genoemd kunnen worden.

Na deze kleine aanvulling gaan we thans over tot de bespreking van de

II. MANAGER-PLAN.

De opzet van het besproken stelsel van de commission-government was deze, dat de leiding der gemeentezaken berustte bij hen, die door de kiezers als hun vertrouwensmannen waren aangewezen. Dit nu had in de praktijk ook zijn bezwaren opgeleverd. De keuze door de kiezers hield n.l. niet steeds genoegzame waarborgen in, dat ook *ter zake kundige* personen met het bestuur werden belast. De volkskeuze leidde maar al te dikwijls tot het zitting nemen van personen, die beschouwd werden als de representanten van eigen, dikwijls oppervlakkige, opinie. Zij bezaten dan wel de eigenschap, om de gevoelens van hun kiezers te vertolken, maar vielen dikwijls niet mee in de praktijk, waar het aankwam op het bezitten van goede eigenschappen van regent, een verschijnsel, dat overigens niet steeds beperkt gebleven is binnen de grenzen van de Vereenigde Staten.

„De omstandigheid, dat de commissie zelve het geheele bestuur en beheer der gemeentezaken in handen had, leidde tot een streven om deskundigen voor de leiding der afzonderlijke departementen in de commissie te benoemen” ¹⁵⁾).

De praktische verwezenlijking van dit streven vond men in het opdragen van onderdeelen van het bestuur der gemeente aan *deskundigen*.

Deze worden aan de Commissie toegevoegd.

De benoeming van de *manager* berust bij de commissie, bij welke ook het geheele bestuur is. HARRIS merkt op, dat de „Commission” hierdoor eigenlijk het karakter van een raad heeft gekregen. In de praktijk wordt die ook dikwijls zoo genoemd; het geheele systeem is dan bekend onder den naam *council manager-plan*.

De Commissie blijft dus de richting, waarin zich het beleid zal ontwikkelen, bepalen. De leden van de Commissie zijn, ten opzichte van de managers, eigenlijk niet anders dan de administratieve hoofden van de verschillende, hun toegewezen, afdelingen. De Commissie in haar geheel is door de invoering van het manager-plan eigenlijk een college geworden, dat beraadslaagt, verordeningen vaststelt en besluiten neemt ¹⁶⁾.

Het ligt voor de hand, dat de vraag kan worden opgeworpen, of dan niet 't city-manager-plan moet worden gezien als een *nieuwen* vorm van bestuursinrichtingen, die principiëel afwijkt van het commissie-systeem.

Deze gedachte schemert wel eenigermate door in hetgeen VAN POELJE weergeeft over de manager-plan. Hij schrijft: „De *commission-government* . . . beteekende een groote stap vooruit! Het bracht concentratie van bevoegdheden in weinig handen en scherpe afbakening van ieders verantwoordelijkheid. Het bleef echter een bestuur door leeken, daardoor niet ongeschikt voor betrekkelijk kleine gemeenten, maar toch wel een gevaarlijk experiment in de groote steden, waar de verkiezing van de wezenlijke leiders van het stadsbestuur door de kiezers uit de burgerij in haar geheel een loterij blijft met veel nieten en lage prijzen. Het *council-manager-plan daarentegen* ¹⁷⁾ berust op de gedachte, dat in de allereerste plaats gezorgd moet worden, dat aan het hoofd van de gemeente een wezenlijk deskundige staat. Nadat twee van de belangrijkste elementen van de *commission-plan*, de „short-ballot” en de kleine gemeenteraad erin waren opgenomen, was het geheel geëigend om geleidelijk *dit laatste stelsel te verdringen*” ¹⁸⁾.

Dit laatste schijnt ons tēzeer de voorstelling in de hand te werken, alsof we met tegenstellingen te doen hebben. Dit is o. i. niet het geval. Het blijkt reeds uit de positie, die de *manager* inneemt, en die hierna nog wordt besproken. De city-manager-plan legt de bestuursbevoegdheden in enkele handen, maar niet in die van den manager. Die bevoegdheden omvatten zoowel de verordenende macht als de uitvoering van de gegeven verordeningen ¹⁹⁾. Wat wel tot één van de essentiële punten van het manager-plan behoort is dit, dat de bij de commissie berustende bevoegdheden kunnen worden *gedelegeerd* aan den

manager. Doch uit deze delegatie blijkt, dat de commissie zelve de verantwoordelijkheid draagt en dat de manager geen andere bevoegdheden heeft, dan die, welke hem worden toegekend! De commissie *blijft* ook verantwoordelijk ²⁰⁾.

De positie van den city-manager is hier van belang voor een juist inzicht in dezen bestuursvorm.

Genoemde functionaris wordt door de Commissie gekozen. Hij staat onder diens contrôle en wordt ook door de Commissie ontslagen.

De city-manager, die een zelfstandige, ambtelijke functie bekleedt, benoemt op zijn beurt de hoofden van de verschillende takken van dienst en kan die ontslaan. Op deze wijze vooral heeft men getracht de vroegere nadeelen van de commission-government te ondervangen. Het voorgekomen gebrek aan deskundigheid wordt verholpen door een constante staf van ter zake kundigen, onder algemeene leiding van den manager. De positie van den laatste leert men het best kennen uit de z.g. eere-code der city-managers. Ofschoon deze code den Nederlander eenigermate vreemd aandoet vanwege de vermenging van allerlei regels met de rechtsregels, is ze toch van veel belang voor een goed inzicht in de positie en taak van den manager. Deze code behelst het volgende.

1. De betrekking van city-manager is een belangrijke betrekking en een eervolle betrekking en behoort niet aanvaard te worden, tenzij de betrokken persoon er van overtuigd is, dat hij de gemeente tot haar voordeel dienen kan.

2. Niemand behoort een betrekking als city-manager te aanvaarden, die niet gelooft in het *council-manager-Plan of government*.

3. Persoonlijk moet de city-manager door zijn gedrag een voorbeeld zijn; hij behoort dezelfde gehoorzaamheid aan de wet te toonen, die hij van anderen verlangen zou.

4. Persoonlijke vooruitgang en persoonlijk voordeel, verworven door vertrouwelijke inlichtingen of misbruik van den tijd der gemeente, zijn oneervol.

5. Een redelijk begrip van zijn taak brengt mede het inzicht, dat de gemeenteraad, de verkozen vertegenwoordiging van de bevolking, in de eerste plaats de richting van het gemeentelijk beleid moet bepalen en recht heeft op waardeering voor de uitvoering daarvan.

6. Hoewel hij een aangesteld ondergeschikte is van den raad, is hij aangesteld met een bepaalde bedoeling — als uitvoerend orgaan te handelen naar zijn eigen inzicht bij het ten uitvoer leggen van de door den raad vastgestelde beginselen van bestuursbeleid; om succes te hebben in zijn ambt moet hij het afwijzen zich te onderwerpen aan

de aanwijzingen van anderen ter zake van onderwerpen, waarvoor hij alleen de verantwoordelijkheid draagt.

7. Macht rechtvaardigt verantwoordelijkheid, en verantwoordelijkheid vraagt om macht; een city-manager, die onmachtig blijkt om door den invloed van zijn persoonlijkheid en werk ondersteuning te verwerven, behoort af te treden.

8. De city-manager is een bestuurder ten behoeve van de geheele bevolking, en in de vervulling van zijn taak behoort hij haar te dienen zonder onderscheid van persoon.

9. Om het publiek goed te dienen moet een city-manager ernaar streven om de burgerij op de hoogte te houden van de plannen en bedoelingen van het bestuur, indachtig, dat een heilzame openbaarheid en openlijke critiek een steun zijn tot het succes van iedere democratie.

10. Een city-manager behoort open te handelen met den raad in zijn geheel en niet heimelijk met zijn afzonderlijke leden, en evenzeer moet hij een geest van samenwerking aankweeken tusschen alle dienaren van de gemeente.

11. Hoe klein ook het publieke lichaam is, dat hij heeft te besturen, de city-manager behoort zich bewust te zijn van zijn betrekkingen tot de grootere publiekrechtelijke onderdeelen en te streven naar de invoering van beproefde administratieve methoden voor alle.

12. Geen city-manager mag actief aan den politieken strijd deelnemen.

13. Een city-manager moet men kennen uit zijn werk; veel daarvan vraagt een groote volharding van hem en onverschillig voor populariteit of het tegendeel daarvan, behoort hij niet te streven naar begunstiging, noch het noodige uit te stellen, maar met vorouitzienenden blik te werken voor het welzijn der gemeente nu en later.

VAN POELJE voegt hieraan nog toe, dat men uit deze dertien voorschriften, „beter wellicht dan uit vele uitvoerige uiteenzettingen, begripen (kan) ter verbetering van welke misstanden het city-managerstelsel wordt aanbevolen” ²¹⁾.

Inderdaad, zoo is het.

In den laatsten tijd heeft het „manager-schap” zich steeds meer ontwikkeld tot een *vast* ambt. De managers gaan van de eene gemeente naar de andere over ²²⁾.

* *
*

Het behoeft dus niet te verwonderen, dat het *manager-plan* in den loop der jaren een geweldige vlucht heeft genomen.

In 1908 was er slechts één gemeente (Virginia), die dezen vorm

van bestuur kende. Tien jaren later was het reeds in 104 gemeenten ingevoerd. Van 1919 tot 1923, in 5 jaar tijds dus, klom het aantal van 130 tot 266, terwijl de cijfers voor de jaren 1924 tot en met 1934, respectievelijk als volgt waren: 278, 301, 319, 342, 358, 374, 392, 410, 428, 437, 451 ²³).

Hiernaast verdient vermelding, dat het stelsel vooral in steden van 50.000 tot 100.000 inwoners is ingevoerd. 28 % van het aantal steden met het genoemde inwonertal aanvaardde het. Van de steden met 25.000 tot 50.000 inwoners aanvaardden het 20 %, met meer dan 100.000 inwoners 18 %, met 10.000 tot 25.000 inwoners eveneens 18 %, met 2500—10.000 inwoners 9 %” ²⁴).

Uit deze cijfers blijkt wel, dat de toename tamelijk snel is geweest.

* *
*

Naast de city-manager moet nog aandacht worden geschonken aan een ander invloedrijk ambt in de gemeente, t.w. dat van *Mayor*.

Geheel in tegenstelling met de regeling ten onzent, wordt de Mayor of burgemeester in de Vereenigde Staten als regel gekozen door de kiezers. De zittingstijd is gewoonlijk twee jaar ²⁵). Meestal wordt hij, vooral in kleinere plaatsen, na afloop van den zittingstijd herkozen.

De burgemeester heeft verschillende rechten en bevoegdheden.

Vooreerst verdient vermelding het z.g. *recht van „recommendation”*. Hiermede wordt het volgende bedoeld.

Wanneer de burgemeester overtuigd is, dat een door hem noodzakelijk geachte maatregel in het belang der gemeente moet worden genomen, heeft hij het recht daarop de aandacht te vestigen. Hierin echter schuilt op zichzelf niet de beteekenis van het recht van „*recommendation*”. Veel meer in de omstandigheid, dat hij nu ook de door hem noodige geachte maatregelen als voorstellen bij den raad kan indienen en dat deze voorstellen zóódanig moeten worden gepubliceerd, dat de ingezetenen er kennis van kunnen nemen. Vooral in dit laatste, in de verplichting van publiciteit, schuilt de beteekenis van het *recommendation-recht*. Dat is ook het oordeel van REED als hij zegt: „It (het genoemde recht) is used, not so much for the purpose of calling the attention of the legislature to a subject, as for the calling that subject to the attention of the public” ²⁶)! Natuurlijk hangt het veel af van de kwaliteiten van den mayor, in hoeverre deze voor-

stellen bij het publiek gehoor zullen vinden. Dit bepaalt veelal de waarde van het recht van „recommendation”.

Verder heeft de mayor nog een typisch recht, nl. dat van *veto*.

Dit is al een zeer oud recht. Het dateert reeds uit den tijd lang voor de invoering van de bovenbeschreven nieuwere bestuursinrichting.

Het veto-recht raakt in het algemeen elken maatregel, die door den „Council” of het ander bestuurscollege genomen is. De mayor wordt door het effectief maken van dit recht in staat gesteld de door de commissie of Council genomen besluiten terzijde te stellen. Dit recht kan echter niet in *alle* gevallen worden gehanteerd. Hier hangt veel af van de vraag, met welke meerderheid van het aantal uitgebrachte stemmen een besluit genomen is. In de meeste gemeenten kan een besluit, dat genomen is met *twee-derde* van het aantal uitgebrachte stemmen, niet worden getroffen door het veto-recht.

Wat nu verder den invloed op de „verordenende bevoegdheid” van den raad betreft — deze is veelal afhankelijk van den persoon van den mayor. Dit klinkt voor ons eigenaardig. Het zal duidelijk zijn, indien we acht geven op zijn eigenaardige positie: in kwaliteit gekozen door de ingezetenen, is hij daardoor, meer nog dan een van de anderen, getypeerd als *dé* man in het bestuur der gemeente. REED zegt: „He (the mayor) may use the prominence of his position to overwhelm the council before the public. The mayor has *the ear of the public to a degree which councilmen individually or collectively cannot rival. What he says is „news”*” ²⁷). Hij vindt dus gehoor en aan hetgeen hij zegt is men geneigd het cachet van het „nieuwe” te geven. Weet de mayor van deze situatie gebruik te maken, dan zal zijn zeggenschap op het gebied van de plaatselijke wetgeving, „the legislative field”, groot zijn.

* * *

Als HARRISON zijn overzicht heeft gegeven van de „local Government in the United States of America” tracht hij uit wat voorafging, de conclusie te trekken.

Hij wijst er dan op, dat de ontwikkeling in Amerika *geheel afwijkt* van die van het vasteland van Europa en van Groot-Brittannië.

Dit houdt verband met het geheel eigen karakter van de Vereenigde Staten.

In zekeren zin is de ontwikkeling van het gemeenterecht in zijn huidige vorm daar nog van recenten datum en heeft het in zijn tegen-

woordige vorm nog niet een „geschiedenis” achter den rug. Het is nog nieuw.

Bovendien heeft men er te maken met moeilijkheden van bijzonder karakter, die een regelmatige ontwikkeling in één voortgaande lijn niet zoo gemakkelijk maakten. Het schijnt ons toe, dat daaronder zeker niet in de laatste plaats moet worden gerekend het feit, dat de Vereenigde Staten zulk een groote verscheidenheid van bevolking heeft, iets, waarop ook HARRIS wijst ²⁸⁾).

De tradities en gewoonten van de immigranten uit verschillende landen hebben niet nagelaten op het geheele volksleven invloed uit te oefenen en drukten ook op het openbaar leven een stempel, waardoor een rustige ontwikkeling in één bepaalde lijn niet gemakkelijk haar beslag kon krijgen.

Intusschen kan veilig worden aangenomen, dat de ontwikkeling gaat in een richting, die vooralsnog gezonden volksinvloed waarborgt.

¹⁾ G. MONTAGU HARRIS, „Local government in many lands”, Londen 1926, pag. 270.

²⁾ Dit oordeel wordt aangehaald door THOMAS HARRISON REED in zijn „Municipal government in the United States”, pag. 206.

³⁾ HARRIS, t.a.p. pag. 280.

⁴⁾ Vgl. HARRIS, t.a.p. pag. 280 en REED t.a.p. pag. 205 e.v.

⁵⁾ REED, t.a.p. pag. 204. Wij cursiveeren.

⁶⁾ PROF. VAN POELJE in „Gemeentebestuur”. Jaargang 1924, blz. 69.

⁷⁾ REED, t.a.p. pag. 208—210; 288—303.

HARRIS, t.a.p. pag. 273/274.

Vgl. WILLIAM ANDERSON, Ph. D., American city government, pag. 320 e.v.

⁸⁾ Gemeentebestuur 1924 pag. 69/70.

⁹⁾ REED, t.a.p. pag. 216/217.

¹⁰⁾ REED, t.a.p. pag. 214.

¹¹⁾ Vgl. HARRIS, t.a.p. pag. 278.

¹²⁾ HARRIS, t.a.p. pag. 279.

¹³⁾ ANDERSON, t.a.p. pag. 367.

¹⁴⁾ ANDERSON, t.a.p. pag. 366 e.v.

REED, t.a.p. pag. 176 e.v.

¹⁵⁾ Gemeentebestuur 1924 pag. 71.

¹⁶⁾ Vgl. HARRIS, t.a.p. pag. 280—281.

¹⁷⁾ Wij cursiveeren.

¹⁸⁾ Gemeentebestuur Oct. 1934, pag. 503.

¹⁹⁾ ANDERSON, t.a.p. pag. 328/329.

²⁰⁾ REED, t.a.p. pag. 219.

²¹⁾ Gemeentebestuur April 1925 pag. 186/187.

²²⁾ Gemeentebestuur Jan. 1927 pag. 53/54.

²³⁾ Gemeentebestuur Oct. 1935 pag. 423.

²⁴⁾ Vgl. Gemeentebestuur Maart 1936, pag. 107.

²⁵⁾ HARRIS, t.a.p. pag. 278.

²⁶⁾ REED, t.a.p. pag. 190. Wij cursiveeren.

²⁷⁾ REED, t.a.p. pag. 193. Wij cursiveeren.

²⁸⁾ Vgl. HARRIS, t.a.p. pag. 293.

DER CHRISTLICHE GLAUBE UND DIE ZEITLICHEN ORDNUNGEN *)

VON

PROF. V. H. RUTGERS, *Amsterdam* **).

Schöpfung.

Um zur Klarheit darüber zu kommen, wie der Christ die Angelegenheiten dieser zeitlichen Welt zu betrachten und wie er sich ihnen gegenüber zu verhalten hat, sollen wir uns zunächst Rechenschaft geben von den theologischen Grundlagen, auf welchen die Beantwortung der angegebenen Fragen aufzubauen ist.

Der Ausgangspunkt muss dabei die Lehre von der Schöpfung sein. Wie es auch immer stehen möge mit der Frage der Schöpfungsordnungen, darüber kann bei Christen wohl kaum Meinungsverschiedenheit bestehen, dass es ein eitles Unternehmen wäre, die Welt abgesehen von der Schöpfung verstehen zu wollen. Die Schöpfung ist Anfang und Ausgangspunkt der gesamten Offenbarung Gottes. Davon zeugt das erste Bibelblatt, und auch weiter tritt die Schöpfung in der Geschichte der Offenbarung immer wieder in den Vordergrund. Der wahre Gottesdienst unterscheidet sich vom ersten Augenblick an von allen andern Religionen dadurch, dass er die Beziehung von Gott zur Welt und zum Menschen sieht als die vom Schöpfer zu seinem Geschöpf.

Den Gedanken an eine Existenz ohne Gott und unabhängig von Ihm kennt die Heilige Schrift nicht. Gott ist die einzige und absolute Ursache alles Seienden. Er hat alles geschaffen durch sein Wort und durch seinen Geist (1. Mose 1, 2; Ps. 33, 6; 104, 29; 148, 5; Hiob

*) Dieser Aufsatz dankt sein Entstehen einer dem Verfasser zugekommenen Einladung einen Beitrag zur Vorbereitung der Konferenz zu Oxford zu liefern.

**) Der Verfasser, der nicht Theologe sondern Jurist ist, hat vieles holländischen Theologen, namentlich BAVINCK, entliehen. Er hält es nicht für notwendig, dies jedesmal zu vermerken, auch wenn er sich der Worte seiner Urheber bedient.

33, 4; Jes. 48, 13; Sach. 12, 1; Joh. 1, 3; Col. 1, 16; Hebr. 1, 2 usw.). Nichts stand ihm gegenüber; kein Stoff, der ihm gebunden, keine Kraft, die ihn beschränkt hätte. Er gebietet und so steht es da (1. Mose 1, 3; Ps. 33, 9; Röm. 4, 17).

Diese ganze Schöpfung, das Sein und das So-sein, alles Geschöpfliche, beruht lediglich auf dem Willen Gottes (Ps. 115, 3; Jes. 46, 10; Dan. 4, 32; Eph. 1, 4, 9, 11; Offenb. 4, 11 usw.). Er, der Ewige, wollte und will sich in der Zeit offenbaren, in der Zeit Wirkungen ausüben. Und das tut er um seiner selbst willen. Er ist der Schöpfer, der Mensch ist das Geschöpf und kann schon deswegen nicht das Ziel der Schöpfung sein. Das Ziel kann nur Gott selbst sein. So lehrt uns die Heilige Schrift, dass die ganze Natur eine Offenbarung der Tugenden Gottes ist und dass sie sein Lob verkündigt (Hiob 38 u. 39; Ps. 19, 1 f.; 104, 1 f.; 136, 5 f.; Röm. 1, 19 f.). Gott schuf den Menschen nach seinem Bilde und zu seiner Ehre (1. Mose 1, 26; Jes. 43, 7). Er legt Ehre ein an Pharao (2. Mose 14, 17), seine Werke werden offenbar am Blindgeborenen (Joh. 9, 3), er macht den Gottlosen für den bösen Tag (Spr. 16, 4; Röm. 9, 22). Das Endziel ist, dass alle Königreiche ihm unterworfen werden und alle Geschöpfe sich ihm beugen (Dan. 7, 27; Mal. 1, 11; 1. Kor. 15, 24). Schon hier bringt sein Volk ihm Ehre (Ps. 115, 1; Matth. 6, 13). Einmal wird der Herr allein hoch sein (Jes. 2, 11) und von allen seinen Geschöpfen Preis und Ehre empfangen (Offenb. 4, 11; 19, 6 f.). Er ist das A und das O, der Anfang und das Ende (Off. 1, 8; 22, 13); von ihm, durch ihn und zu ihm sind alle Dinge (Röm. 11, 36).

Gemäss dieser sich durch die ganze Schrift ziehenden Lehre hat die christliche Theologie fast einstimmig gelehrt, dass die Ehre Gottes das Endziel aller Werke Gottes ist.

Steht die Schöpfung am Anfang der Offenbarung Gottes, so findet sie ihr Gegenstück, ihre Fortsetzung in der Erhaltung des Geschaffenen durch die göttliche Vorsehung. Die Schöpfung ruft den Dingen, die nicht sind und die nur bestehen als Gedanken und Beschlüsse im göttlichen Wesen, dass sie seien (Rom. 4, 17); durch die Erhaltung ruft Gott mit gleicher Macht die Dinge, die eine von seinem Wesen unterschiedene Existenz empfangen haben, und dennoch einzig und allein aus und durch und zu Gott sind. Die Schöpfung gibt das Sein, die Erhaltung gibt das Beharren im Sein. Durch die Schöpfung erhielten die Geschöpfe ein eigenes, von Gottes Wesen unterschiedenes

Sein, dieses aber kann und darf nicht einen Augenblick betrachtet werden als ein von Gott unabhängiges, in sich beruhendes Sein. Wenn wir hier auch vor einem unser Verständnis weit übersteigenden Geheimnis stehen, so dürfen wir doch weder das eine noch das andre leugnen.

Das geschöpfliche Sein hat seine eigenen Gesetze. Sie sind von Gott gestellt; in ihnen offenbart sich Gottes Allmacht; er gibt die Sonne dem Tage zum Licht, den Mond und die Sterne nach ihrem Lauf der Nacht zum Licht; er bewegt das Meer, dass seine Wellen brausen; Herr Zebaoth ist sein Name (Jer. 31, 35). Er stellt die Gesetze; selbst kann er ihnen nicht unterworfen sein. Er kann auch ohne sie, durch Wunder wirken. Dem menschlichen Verständnis stehen aber diese Gesetze als unerschütterlich vor Augen. Gott selbst nimmt sie als Bild, um die Unwandelbarkeit seiner Versprechungen klarzumachen: Wenn solche Ordnungen vergehen vor mir, spricht der Herr, so soll auch aufhören der Same Israels, dass er nicht mehr ein Volk vor mir sei ewiglich (Jer. 31, 36).

Diese Schöpfungslehre, die in der Heiligen Schrift eine so alles beherrschende Stelle einnimmt, hat vor allem religiös-ethische Bedeutung. Nur auf der Grundlage dieser Lehre lässt sich eine richtige Beziehung zu Gott denken (2. Mose 20, 11; 5. Mose 10, 12—14; 2. Kön. 19, 15; Neh. 9, 6). Und deshalb hat sie so vorzüglichen praktischen Wert. Sie lässt die Grösse, die Allmacht, die Majestät und zugleich die Güte, die Weisheit, die Liebe Gottes hervortreten, (Ps. 19, Hiob 37, Jes. 40), und darum stärkt sie den Glauben, befestigt das Gottvertrauen, tröstet im Leiden (Ps. 33, 6; 65, 6; 89, 12; 121, 2; Jes. 37, 16; 40, 28; 42, 5 usw.); sie weckt zu Lob und Dank (Ps. 136, 3; 148, 5. Offenb. 14, 7); sie stimmt zu Demut und lässt den Menschen Gott gegenüber seine Kleinheit und Nichtigkeit fühlen (Hiob 38, 4; Jes. 29, 16; 45, 9; Jer. 18, 6; Röm. 9, 20).

Zugleich gibt die Schöpfungslehre eine Antwort auf die Frage nach dem Ursprung aller Dinge. Sie ist dadurch grundlegend nicht nur für die Kenntnis des Menschen, sondern zugleich für sein Verhalten in der Welt. Wenn wir die Welt als ein durch Gesetze geordnetes Ganzes (Kosmos) erkennen, so kann doch nicht unser Denken in dieser Weltordnung seinen letzten Halt finden. Von dieser Weltordnung steigen wir hinauf zu Gott und seinem souveränen Willen, die letzte Ursache aller Dinge und den letzten Grund aller Ordnung. Hätte die

Schöpfung nicht einen übernatürlichen Grund, wäre sie nicht vom ersten Tage an und von Tag zu Tag Offenbarung einer höheren Kraft, dann wäre auch an einem Ziel, einer Bestimmung der Welt und der Menschheit nicht festzuhalten. Dann wäre dem Glauben an einen persönlichen Gott, dann wäre der Moral und der Religion der Boden entfallen. Die Schöpfungslehre schliesst das Erkennen der Welt als ein geordnetes Ganzes nicht aus, sondern gibt dieser Erkenntnis eine feste Grundlage. Die Gesetze, die für jedes Gebiet der Schöpfung gelten, finden ihren Grund in Gott und seinem souveränen Willen. Er hat allem Bestehenden seine Natur gegeben; die dem Bestehenden innewohnenden Kräfte sind von ihm hineingelegt und bestehen nur fort kraft seiner Unterhaltung. Es wird mit dieser Feststellung natürlich nicht vorgegriffen auf die Frage, wie weit bestimmte bestehenden Einrichtungen als Schöpfungsordnungen zu betrachten sind.

Die unbeseelte Welt ist den ihr vom Schöpfer gestellten Gesetzen in der Weise unterworfen, dass diese sie ohne weiteres beherrschen. Dagegen fordern die Gesetze, die für das sittlich-religiöse Leben des Menschen gelten, um befolgt zu werden jedesmal eine Wahl, eine Entscheidung seinerseits.

Sündenfall.

Das erste Menschenpaar hat sich entschieden, das göttliche Gesetz nicht zu befolgen. Es hat sich der Sünde ergeben und den Fluch über die Menschheit und die Welt gebracht. In der gefallenen Welt herrscht die Sünde.

Was Sünde ist, wird bestimmt nicht von der Kirche oder vom Staate, nicht von einem unabhängigen Sittengesetz oder vom autonomen Menschen, sondern ausschliesslich und allein vom Gesetz Gottes. Das gehört gerade zum Begriff der Sünde und das Wort wird deshalb vermieden von allen, die keinen höheren Masstab für das Sittlich-Böse kennen als einen menschlichen. Gott ist der einzige, der unbeschränkte Autorität über uns besitzt, und der uns im Gewissen binden und verpflichten kann. Er hat seiner Schöpfung viele Gesetze gegeben, Gesetze für Sonne und Mond, Himmel und Erde, Pflanze und Tier, Mensch und Engel, und was den Menschen betrifft wiederum verschiedene Gesetze für sein körperliches, geistiges, intellektuelles, ästhetisches Leben usw.; eigene Gesetze auch für sein sittliches Leben. Diese sind es, welche Masstab aller Sünde sind.

Die Heilige Schrift zeigt uns die furchtbare Bedeutung der Sünde für das menschliche Geschlecht. Schon in den ersten Kapiteln des ersten Buches der Bibel lesen wir, wie die Sünde eine solche Höhe erreichte, dass das Gericht der Sintflut notwendig wurde. Vom Geschlecht vor der Flut wird ausgesagt, dass alles Dichten und Trachten ihres Herzens nur böse war immerdar (1. Mose 6, 5). Und gleich nach der Sintflut sagt Gott, dass das Dichten des menschlichen Herzens böse ist von Jugend auf (1. Mose 8, 21). Das ganze Alte Testament hindurch lesen wir dasselbe. „Sie sind alle abgewichen und allesamt untüchtig, da ist keiner, der Gutes tue, auch nicht Einer“ (Ps. 14, 3; Hiob 14, 4; 1. Kön. 8, 46; Ps 130, 3; Spr. 20, 9 usw.). Auch das Neue Testament lässt über den sündigen Zustand des menschlichen Geschlechts nicht den geringsten Zweifel bestehen; das ganze Evangelium beruht auf dieser Tatsache. Nach Christi Worten kann der Mensch nur durch Wiedergeburt, Glaube und Bekehrung in das Reich Gottes kommen (Mark. 1, 15; Joh. 3, 3, 5). Das Gleiche finden wir in der Lehre der Apostel; der Apostel Paulus beginnt seinen Brief an die Römer sogar mit einer ausführlichen Darlegung, dass alle Welt Gott schuldig sei (Röm. 3, 19, 20; 5, 12; Gal. 3, 22 usw.). Das Wort „Welt“ erhält durch diese allgemeine Sündhaftigkeit sogar eine ungünstige Bedeutung. Wie sehr von Gott geschaffen (Joh. 1, 3; Col. 1, 16; Hebr. 1, 2) ist sie doch so von der Sünde verdorben, dass sie sich als eine feindliche Macht gegen Gott stellt (Joh. 1, 10; 14, 30; 16, 11). So gross die Herrschaft der Sünde im menschlichen Geschlecht ist, ist sie auch im einzelnen Menschen. Sie beherrscht den ganzen Menschen, Verstand und Willen, Herz und Gewissen, Seele und Leib. Er kann sich selbst nicht erneuern (Jer. 13, 23). Er vernimmt nichts vom Geist Gottes (1 Kor. 2, 14), er kann sich Gottes Gesetz nicht unterwerfen (Joh. 8, 34 und 36, Röm. 16, 17, 20; Röm. 8, 7). Er ist tot durch Uebertretung und Sünde (Eph. 2, 1).

Röm. 16, 17, 20; Röm. 8, 7). Er ist tot durch Uebertretung und Sünden das Sein selbst nicht in ihrer Macht hat. Sie kann nicht schöpfen und auch nicht vernichten. Durch die Sünde ist das Wesen weder der Engel noch der Menschen, noch der Natur geändert worden. Vor dem Sündenfall und nach ihm hat der Mensch Seele und Leib, Verstand und Willen, Empfindungen und Leidenschaften.

Was geändert worden ist, ist die Richtung, in der sie wirken. Mit

der Liebe, mit der der Mensch ursprünglich Gott liebte, liebt er jetzt das Geschöpf. Der Verstand, den er vorher gebrauchte um die Dinge Gottes zu überdenken lässt ihn jetzt mit oft bewundernswertem Scharfsinn der Lüge dienen. Er bleibt derselbe Mensch, aber jetzt nicht mehr nach Gott gerichtet, sondern in Abkehrung von ihm dem Verderben entgegengehend. Im neugeschaffenen Menschen entstand und offenbarte sich durch seine Natur — aus ihr selbst, aber nicht ohne Gottes gnädige Vorsehung — jene Weisheit, Heiligkeit und Gerechtigkeit, die den Hauptinhalt des Bildes Gottes bildeten. Durch den Sündenfall hat der Mensch zwar seine Gaben und Kräfte nicht verloren, doch wirken diese jetzt so, dass sie nicht mehr die Weisheit und Gerechtigkeit Gottes, sondern das gerade Gegenteil erzeugen. Das Bild ist zur Karikatur geworden. Es ist also wohl das Bild Gottes im engeren Sinne im Menschen verloren und im weiteren Sinne völlig geschändet und verdorben, aber es ist nicht vernichtet.

Erlösung.

Die Schöpfung ist der Wirkung der Sünde, der Herrschaft Satans und der ewigen Verdammnis nicht überlassen. Gott hat die Welt, die seine Welt und nicht Satans Welt geblieben ist, also geliebt, dass er seinen eingeborenen Sohn gab, auf dass alle, die an ihn glauben, nicht verloren werden, sondern das ewige Leben haben.

Es ist die Welt, die durch die Ausführung des göttlichen Heilsplanes gerettet wird. Wie die Welt der Gegenstand der Liebe Gottes war, so ist auch Christus gekommen, nicht dass er die Welt richte, sondern dass die Welt durch ihn selig werde (Joh. 3, 17; 4, 42; 6, 33; 6, 51; 12, 47); durch ihn hat Gott die Welt, alles was auf Erden oder im Himmel ist, zu ihm selbst versöhnt (Joh. 1, 29; 2 Kor. 5, 19; Kol. 1, 20). Er hat alle Dinge unter ein Haupt zusammen verfasst in Christo (Ephes. 1, 10); die Welt, die durch den Sohn geschaffen ist, ist als ein Erbe für ihn bestimmt (Kol. 1, 16; Hebr. 1, 2; Offenb. 11, 15).

In diesem göttlichen Heilsplan ist die Stellung des Menschen — wie vom Beginn der Schöpfung an — eine ganz besondere. Die Bundesgemeinschaft zwischen Gott und den Menschen war das Höchste, was Gott in seiner Schöpfung bewirken wollte. Dazu schuf er die ganze Welt. Seine Gnade und Güte für die Menschen sind nicht etwas zum Geschaffenen Hinzukommendes, sie sind das Haupt-

thema seiner Schöpfung. Die ganze Schöpfung verkündet Gottes Lob; die Himmel erzählen seine Ehre und die Feste verkündigt seiner Hände Werk (Ps. 19, 2). Dem Menschen, der Krone der Schöpfung, fiel die Aufgabe zu, den Preis und die Ehre, die die unbeseelte Schöpfung unbewusst ihrem Urheber bringt, ihm bewusst in dankbarer und ehrfurchtsvoller Anbetung zu bringen. Darin offenbart sich die Gemeinschaft mit Gott, zu der er geschaffen ist.

Auch zur Heilsordnung gehört wieder freiwilliger Gehorsam durch Bekehrung der Herzen. Die göttliche Gnade zwingt die Menschen nicht gegen ihren Willen, sondern sie bewirkt geistiges Leben, sodass dort, wo zuvor Widerspenstigkeit und Widerstand des Fleisches herrschte, nun ein freiwilliger und aufrichtiger Gehorsam des Geistes die Oberhand bekommt, in dem die wahrhafte und geistige Wiederaufrichtung und die Freiheit unsres Willens liegt. Gott wirkt beides, das Wollen und das Vollbringen.

Jeder Einzelne wird besonders zu Gott geführt; jedesmal ist die Bekehrung eines Sünders ein Wunder der Liebe Gottes. Gottes Gnade erstreckt sich dadurch auch zugleich auf das menschliche Geschlecht unter seinem neuen Haupte, und mit dem menschlichen Geschlecht wird die ganze Schöpfung vom Fluch der Sünde befreit. Dieses erneuerte menschliche Geschlecht ist die Gemeinde Christi. Die Heilige Schrift lehrt nicht eine allgemeine Versöhnung; sie bringt im Gegenteil Christi Opfer nur in Verbindung mit der Gemeinde, mag diese auch verschieden bezeichnet werden: viele (Jes. 53, 11, 12; Matth. 20, 28; 26, 28; Rom. 5, 15, 19; Hebr. 7, 27; 13, 12); Schafe (Joh. 10; Hebr. 13, 20) seine Brüder (Hebr. 2, 11); Kinder Gottes (Joh. 11, 52; Hebr. 2, 13—15); die ihm vom Vater gegebenen (Joh. 6, 37, 39, 44; Joh. 17, 2, 9, 24); seine Gemeinde (Ap. Gesch. 20, 28; Ephes. 5, 25); sein Leib (Ephes. 5, 23); Gläubige, Erlöste, Gekaufte usw. In seine Gemeinde, durch Wiedergeburt und Bekehrung hat Christus das Reich gestiftet, das er gepredigt hat und in welchem die Frucht und die Herrlichkeit seines Opfers offenbar wird.

Dieses Reich ist zunächst ein geistiges Reich, welches Jesus verkündigte als er sprach: (Mark. 1, 15) „Die Zeit ist erfüllet und das Reich Gottes ist herbeigekommen. Tut Busse und glaubt an das Evangelium.“ Durch diesen geistigen Charakter unterscheidet sich dieses Königreich vom Reiche, nach welchem die jüdische Messiaserwartung ausschaute. Von der jüdischen Tradition kehrt Jesus zurück

zur Schrift, er versteht unter dem Königreich nicht wie die Tradition eine politische Herrschaft, sondern eine religiös-ethische. Zutritt zu diesem Reich geben Bekehrung, Glauben und Wiedergeburt, und nicht die pharisäische Gesetzesbefolgung (Matth. 18, 3; Joh. 3, 3). Deshalb ist das Königreich gerade offen für den Armen, den Verlorenen, den Zöllner und Sünder. (Matth. 5, 3; 9, 11 u. 12; 11, 5, 28—30; Luk. 19, 10).

In der Predigt Christi wird uns einerseits gesagt, dass das Reich Gottes vor allem gesucht werden muss und eine bessere Gerechtigkeit als die der Pharisäer voraussetzt (Matth. 6, 33; 5, 20; 13, 44—46). Es wird dann dargestellt als ein Lohn (Matth. 5, 12; 6, 20; 19, 21; 24, 47), der im Himmel bewahrt wird; ein Lohn für vielerlei Werke: Leiden durch Verfolgung und Schmach (Matth. 5, 10—12). Feindesliebe (Matth. 5, 46), Almosen (Matth. 6, 4) Beharrung (Matth. 10, 22), das Bekenntnis Christi (Matth. 10, 32) usw. Dieser Lohn übertrifft sehr weit alle Arbeit und Mühe; er bleibt von Gottes freier Verfügung abhängig (Matth. 19, 29; 20, 1 ff.; 25, 21—23; Luk 12, 33; 17, 10).

Das Reich Gottes wird dann auch nicht nur als Lohn dargestellt, sondern auch anderseits als eine mit seinem ganzen Inhalt: Sündenvergebung (Matth. 9, 2; 26, 28; Luk. 1, 77; 24, 47), Gerechtigkeit (Matth. 6, 33), ewiges Leben (Matth. 19, 16; 25, 46; Mark. 8, 35) alle Werke und Verdienste übersteigende Gabe.

Soweit die Herrschaft Gottes hier auf Erden in den Gläubigen nicht sofort vollends verwirklicht wird und diese die Güter dieses Reiches: ewiges Leben, das Schauen Gottes, vollkommene Seligkeit nicht sofort voll empfangen und genießen, ist das Reich Gottes zukünftig. Soweit es aber durch Christus und sein Werk auf Erden gegründet und durch Wiedergeburt, Glauben und Bekehrung in die Herzen eingepflanzt wird, ist es gegenwärtig. Ebenso ist bei Paulus das Königreich Gottes das eine Mal Andeutung einer jetzt bestehenden Herrschaft und dann wieder Benennung der zukünftigen Gottesherrschaft. Christus ist jetzt König und macht die Seinen zu Königen und Priestern und doch wird erst bei seiner Wiederkunft das Gottesreich vollendet.

Jesus hat also den Begriff des Gottesreiches übernommen, wie er in der Schrift und namentlich später in der Apokalyptik eschatologisch entwickelt war. Er verbindet aber damit den später vom Judentum vernachlässigten Gedanken, das, wenn auch das Reich Gottes im

eschatologischen Sinn durch eine in die Welt eingreifende Tat Gottes erst am Ende der Tage verwirklicht wird, es nicht destoweniger eingeleitet und vorbereitet werden muss durch eine religiös-sittliche Erneuerung, durch das Reich Gottes in diesem Gegenwartssinn. Bei den Propheten des Alten Testaments sind diese Gedanken miteinander verflochten; sie kennen nur eine Erscheinung des Messias. Das Reich Gottes ist ihnen Inbegriff aller geistigen und natürlichen Wohltaten, es bringt zugleich Bekehrung und Wiederkehr, Wiederherstellung des Volkes und Reiches Israel. Jesus aber unterscheidet diese beiden. Das Kommen des Messias wird ein zwiefaches, zur Erhaltung und zum Gericht, zur Vorbereitung und zur Vollendung.

Zuerst wird das Reich Gottes in geistigem Sinne in die Herzen gepflanzt; es besteht in der geistigen Erneuerung des Sinnes; die Güter dieses Reiches sind alle innerlich und unsichtbar: Vergebung, Frieden, Gerechtigkeit, ewiges Leben. Das vollendete Reich ist jetzt noch nicht da. Das Königreich, das im Paradiese war, ist zerstört, aber nicht in dem Sinne, als ob auch nur für einen Augenblick ein einzelnes Ding Gottes Macht entzogen wäre; das ist unmöglich, weil er Gott ist und bleibt, und gegen seinen Willen kein Geschöpf sich rühren oder bewegen kann. Diese Herrschaft ist aber nicht dasselbe wie das Reich Gottes. In diesem Reich ist die Beziehung einbegriffen, in welcher das Geschaffene, an erster Stelle der Mensch, zum Schöpfer stehen soll, die von Gott gewollte Ordnung für seine Schöpfung, nicht nur für die materielle Welt, sondern auch für das geistig-sittliche Leben. Gott herrscht als König, wenn sein Geschöpf, das er zu seiner Ehre geschaffen und seinen Gesetzen unterworfen hat, aus Ueberzeugung und Liebe sich diesen Gesetzen fügt und sich beständig dem König unterwirft. Dieses Reich besteht jetzt im Himmel unter den Engeln Gottes, doch nicht mehr auf Erden unter den Menschenkindern. Wir können jetzt auch noch nicht sehen, dass alles Christo untertan ist (Hebr. 2, 8, 9; Phil. 2, 8; 1. Kor. 15, 28). Das Reich Gottes in voller Offenbarung wird erst dann kommen, wenn Jesus, der bei seinem ersten Kommen das Reich Gottes im geistigen Sinne stiftete, am Ende der Tage wiederkommen wird, um diesem Reich auch eine sichtbare Gestalt zu geben.

In diesem Aeon ist das Auge der Gläubigen nach oben, nach dem Himmel gerichtet; dort oben ist ihr Schatz, dort ist Jesus, der ihr Leben ist, dort haben sie Bürgerrecht, während sie hier Fremdlinge sind;

dort wartet ihrer das Erbe. Einmal wird dieses Erbe offenbar werden; Christus wird sichtbar wiederkehren, um als König zu herrschen, und dann wird er seine Gemeinde an seiner Herrlichkeit teilhaben lassen.

Auch diese zukünftige Seligkeit wird zunächst geistig verstanden, als ein allezeit bei dem Herrn sein. Damit ist nicht gesagt, dass diese Seligkeit sich auf den Himmel beschränken wird, und das Reich Gottes ausschliesslich in der erneuerten Gemeinschaft zwischen Gott und Menschen besteht. Die Schrift stellt uns vielmehr die leibliche Wiederkunft Christi in Aussicht und die leibliche Auferstehung aller Menschen und besonders der Gläubigen. Sie zeigt uns die Welt als Himmel und Erde, den Menschen als Seele und Leib. So hat auch das Reich Gottes eine geistige, verborgene und eine äusserliche, sichtbare Seite. Das Reich Gottes ist allumfassend. Die Schrift zeigt uns das Reich Gottes nicht, als wäre es nur auf das menschliche Herz beschränkt, sondern gewährt uns einen Blick auf einen Zustand allgemeiner Herrlichkeit, in dem Gott herrschen wird von einem Meer zum andern, und von dem Wasser bis an das Ende der Welt. Nicht nur die Gläubigen werden dem Ebenbilde Christi gleich, sondern die ganze Schöpfung wird frei von dem Dienst des vergänglichen Lebens zu der herrlichen Freiheit der Kinder Gottes. Himmel und Erde werden erneuert, sodass in ihnen Gerechtigkeit wohnt; das himmlische Jerusalem, das jetzt noch droben ist, fährt dann hernieder. Und dann, wenn alles Christo untertan ist, wird auch der Sohn selbst untertan sein dem, der ihm alles untergetan hat, auf dass Gott sei alles in allem.

In dieser Zeit ist das Reich Gottes in erster Linie geistig, unsichtbar. Damit soll aber nicht gesagt sein, dass es sich nicht offenbart. Es besteht darin, dass das Kind Gottes sich immer mehr seinem Willen unterwirft, nicht nur dem verborgenen, sondern auch dem offenbaren. Das muss sich dann aber darin zeigen, dass der Mensch nach diesem Willen handelt. Christus und seine Apostel werden nicht müde, immer wieder diese notwendige Einwirkung der Bekehrung auf das Leben aufzuzeigen und aufs eindringlichste darauf anzuhalten. Am einzigen Masstab, dem Gesetz Gottes, gemessen fehlt freilich alles an der Vollkommenheit des Gehorsams; auch die Allerheiligsten haben nach dem Heidelberger Katechismus nur einen kleinen Anfang dieses Gehorsams, aber doch so, dass sie mit ernstem Willen nicht nur einzelne sondern alle Gebote Gottes in ihrem Leben zu erfüllen suchen. Es ist nicht so, dass wir aus uns heraus etwas beitragen können zur

Sache Gottes; er wird ihr den Sieg geben zu seiner Zeit und mit Mitteln, die er wählt. Sein wird auch nicht von Menschenhänden gepflegt, als der jemand bedürfe (Apost. Gesch. 17, 25). Gott erwartet von uns, dass wir ihm durch Bekehrung unser Herz zuwenden und uns ihm ergeben. Nicht zu Unrecht liess LUTHER mit seiner *fides per caritatem efficax* auch in der Ethik die Innerlichkeit, die Subjektivität der Moral gegenüber der Objectivität der Moral der römisch-katholischen Ethik wieder zu ihrem Rechte kommen. Wenn CALVIN aber sagt, dass wir nicht ohne die Werke, und dennoch nicht durch die Werke gerechtfertigt werden, so stellt er die Synthese von Glauben und Werke, subjektive und objektive, Gesinnungs- und Tatmoral auf, während Luther mit seinem Wort, dass die guten Werke zur Seligkeit nicht notwendig seien, in der Antithese stecken bleibt. Eine Gesinnungsmoral, die — wie vom heiligen Crispinus erzählt wird — ihn Leder stehlen liess, um für die Armen daraus Schuhe anzufertigen, ist nicht weniger verwerflich als eine Tatmoral wie die der Pharisäer. Es ist der Wille Gottes, die der Welt um seiner selbst willen schuf, dass diese Welt der Vollkommenheit entspreche, und dass die Menschen dazu seine Mitarbeiter seien, indem sie ihren Willen dem seinigen unterstellen, d. h. ihm gehorsam sind. Zu solchem Handeln verpflichtet er uns kraft seines Schöpferrechtes. Die Modalität dieses Handelns hat er uns offenbart in dem uns anerschaffenen Sittengesetz und in der zweiten Tafel des Dekalogs. Durch seine Willenstat soll der Mensch sowohl in seiner eigenen somatisch-psychischen Existenz als auch in der Aussenwelt abändern oder bestehen lassen, was nach dem offenbarten Willen Gottes abgeändert werden oder bestehen bleiben soll. Das darin von Gott gestellte Ziel hat er zu verwirklichen; das ist seine Aufgabe, das sind die sittlichen Güter, die er zu erzeugen hat — und zwar je nach der Stellung, die er auf Erden und in der Gemeinschaft einnimmt, mit andern Worten je nach seinem Beruf. (Es ist ein grosser Verdienst der Reformation, dass sie der mystisch-kontemplativen Auffassung gegenüber den irdischen Beruf in seiner Ehre wiederhergestellt hat). Darin liegt die Wahrheit der Tatmoral. Und weil die geforderte Tat eine Mitarbeit in den Werken Gottes sein soll, ist es nicht gleichgültig, wie der Mensch handelt, sondern es soll geschehen im Gehorsam gegen Gott, nach seinem Willen, nach den von ihm gesetzten Regeln und Normen, nach seinem in seinem Schöpfungsrecht gegründeten Gesetz. Und Gott findet seine Ehre nicht nur in der Herzens-

übergabe der von ihm Berufenen, sondern auch in ihrem noch so unvollkommenen Glaubensgehorsam, und er gebraucht sie als Werkzeuge, damit durch ihren Wandel andere gewonnen werden (1. Petr. 2, 12; 3, 1); so werden sie zu einem „Brief Christi“, geschrieben mit dem Geiste des lebendigen Gottes und gelesen von allen Menschen (2. Kor. 3, 3).

Wenn es auch wenig solcher lesbaren Briefe gibt und wenn auch viele Gläubige den Geist dämpfen (1. Thess. 5, 19), so kann doch nicht geleugnet werden, dass das Reich Gottes sich schon in dieser Zeit offenbart. Es offenbart sich in Kampf der Kirche um die Wahrung ihres Glaubens, um die Verbreitung der Gottesbotschaft. Es offenbart sich im Sterbensmut eines Polycarpus, einer Perpetua. Es offenbart sich in der Kirchenreformation, in der Universität von Genf, wo Hunderte fürs Predigeramt und fürs Märtyrertum aufgezogen wurden. Es offenbart sich im Leben eines WILHELM VON ORANIEN, der unter Preisgabe der glänzendsten Aussichten alles, was er besass, ja sein Leben einsetzte im Kampf für Glauben und Religionsfreiheit. Es offenbart sich heute als treibende Kraft im Leben vieler, es mögen hochbegabte Führer oder vergessene Witwen sein. Es offenbart sich auch in mancher in Gehorsam unternommenen gemeinsamen Arbeit auf den verschiedensten Gebieten.

Hier liegen Gefahren nahe. Auf dem Grunde, der gelegt ist, welcher ist Jesus Christus, wird von vielen gebaut mit Gold, Silber, Edelsteinen, Holz, Heu, Stoppeln; eines jeglichen Werk wird durchs Feuer offenbar werden (1. Kor. 3, 11 f.). Manche im Dienste des Reiches Gottes getane Arbeit hat vielleicht in Wirklichkeit nur die eigene Ehre zum Ziel. In jeder menschlichen Arbeit ist so viel menschliches untermischt, dass es keinem Menschen passt, seine eigene Sache mit der des Reiches Gottes zu identifizieren. Zur Abwehr dieser Gefahr wurde unterschieden zwischen Gerechtigkeit der Sache und Gerechtigkeit der Person. Mit diesem Vorbehalt muss aber unbeanstandet bleiben, dass ein Mensch, der sich von Gott zu einer Arbeit berufen weiss, seiner Ueberzeugung kund gibt mit dieser Arbeit Gott zu dienen nicht in Ueberhebung, sondern im Geiste der „Ohnmachtsbezeugung“ LUTHERS: „Hier stehe ich, ich kann nicht anders, Gott helfe mir.“

Selbstverständlich muss die Berufung auf Gott die Probe durch das Wort Gottes bestehen können.

Die nähere Ausführung dieser Gedanken im Blick auf die Stellung

der Gläubigen gegenüber dieser Welt soll weiter unten gebracht werden.

Bewahrende allgemeine Gnade.

Gott offenbart sich in diesem Zeitalter der Welt nicht nur durch die Wirkungen seines geistigen Königreiches; er wirkt auch ausserhalb der Grenzen dieses geistigen Reiches.

Am Tage des Abfalls des Menschen hätte Gott alle Folgen dieses Abfalls unmittelbar eintreten lassen können. Er hat es nicht getan. Er zeigt seine Langmut. Er verschiebt die Strafe. Er trägt und unterhält die Welt mit seinem kräftigen Wort (Hebr. 1, 3), sonst würde sie in den Abgrund des Nichts versinken. Er hat die vollkommene Wiederherstellung der Welt in Christo versprochen. Jetzt schon hemmt er die Durchwirkung der Sünde; durch unzählige Zeichen seiner Gnade ermöglicht er die Fortsetzung des menschlichen Lebens, seine Entwicklung, die Entfaltung der Gaben und Kräfte der Menschheit, den Fortschritt der Kultur, den Lauf der Geschichte. Auf diese Weise hat er die Verwirklichung seines Heilsplanes in Christo angebahnt und sichert dessen Vollführung.

Diese vorläufige Bewahrung der Menschheit kommt allen zugute ohne Unterschied zwischen Erwählten und Verworfenen, Bösen und Guten. Deshalb kann man hier von Gottes allgemeiner Gnade sprechen.

Durch diese allgemeine Gnade wird die Naturordnung, die Wirkung der Naturgesetze, aufrecht erhalten. Der Fluch, den die Sünde der Schöpfung gebracht hat, wird in Schranken gehalten; die Natur wird gebändigt, ihre verheerenden Kräfte werden im Zaum gehalten. Durch die allgemeine Gnade, die im Bunde mit NOAH besiegelt wurde, werden Same und Ernte, Frost und Hitze, Sommer und Winter, Tag und Nacht nicht aufhören, so lange die Erde steht. Zum Zeichen des Bundes zwischen Gott und der Erde wird der Regenbogen in die Wolken gesetzt (1. Mose 8, 21, 22; 9, 9—17).

Gott zieht sich also keineswegs aus der Welt zurück. Er offenbart sich in ihr. Seine Offenbarung hat mit der Schöpfung begonnen und setzt sich in der Erhaltung und Regierung der Welt fort. So unzulänglich diese natürliche Offenbarung auch ist und wie sehr sie auch zurücksteht vor der übernatürlichen Offenbarung des Heils in Christo, so darf doch diese Tatsache nicht verkannt werden. Gott offenbart sich in der Natur um uns her und zeigt in ihr seine ewige

Kraft und Gottheit (Hiob 36 , 37; Ps 29; 65; 67 , 7; 90; 104; 107; 136 , 7—9; 147; 148; Jer. 8 , 7; 31 , 35, 36).

Es ist nicht verwunderlich, dass die allgemeine Gnade namentlich auf geistig-sittlichem Gebiete wirkt.

Auf diesem Gebiete ist der Abfall eingetreten und aus diesem Gebiete kommt durch die Sünde die Bedrohung des Fortbestehens der Menschheit. Hier ist für das Befolgen der Gesetze Gottes freiwilliger Gehorsam nötig, an welchem es durch die Sünde vollends mangelt.

Dem Menschen ist eine gewisse Kenntnis von Gottes Gesetzen eingepflanzt. Durch diese Kenntnis fühlt er intuitiv, was in den verschiedenen Verhältnissen, in die er gestellt ist, nach der Natur dieser Verhältnisse seine Pflicht ist. Er ist mit dieser Erkenntnis geschaffen; ist er doch auf die Welt, in der er lebt, eingestellt, wie diese auf ihn eingestellt ist. Durch die Sünde ist diese Erkenntnis vielfach verfinstert. Es ist Gottes Gnade, dass sie nicht gänzlich verschwunden ist, sondern „des Gesetzes Werk noch in ihren Herzen beschrieben ist, sintemal das Gewissen ihnen zeugt, dazu auch die Gedanken, die sich untereinander verklagen oder entschuldigen“ (Röm. 2, 15).

Dieses steht nicht im Widerspruch zu dem, was die Bibel uns lehrt, dass Gottes Gedanken nicht unsre Gedanken sind (Jes. 55, 8, 9), dass niemand des Herrn Sinn erkannt hat (Röm. 11, 33, 34), dass der Plan Gottes vor der Welt verborgen ist (Ephes. 3, 9; 1 Kor. 2, 7—11) *).

Gottes verborgener Ratschluss ist dem Menschen unbekannt, sofern er in der Heiligen Schrift nicht offenbart ist. Und den Weg des Heils, des Friedens mit Gott, wird die natürliche Erkenntnis dem Sünder nimmer zeigen. Wenn auch die Heidenwelt und ihre Religionen ergriffen sind von einem Bedürfnis, einem Sehnen nach Erlösung, so sind sie deshalb doch falsche Religionen, und die Erfüllung jenes Bedürfnisses ist nur durch die Heilsoffenbarung im Worte Gottes möglich, die durch die Wirkung des Geistes Gottes im Glauben angenommen wird. Die natürliche Erkenntnis des Willens Gottes ist überdies mangelhaft und lässt Gottes Gebote nicht klar und als solche erkennen. Wenn jemand meint, der natürliche Verstand könne den Menschen zu Gott bringen, die Offenbarung der Heiligen Schrift ersetzen und Gottes Gebote dem Menschen klarmachen, so stellt er sich damit in den

*) WIESNER: Naturrecht und Ordnungen, 2. Fassung, S. 9.

Widerspruch zur Lehre der Heiligen Schrift. Nicht einmal teilweise lässt sich dieses erreichen.

Wenn die natürliche Erkenntnis zu alledem nicht nur unzulänglich, sondern ganz ausserstande ist, so ist sie deshalb doch nicht wertlos. Gott schenkt und belässt sie dem Menschen als eine der Gaben seiner allgemeinen Gnade und lässt sie zu seiner Erhaltung dienen.

Die allgemeine Gnade wirkt nicht nur durch die natürliche, den Menschen eingepflanzte Erkenntnis, sondern auch durch vielerlei andre Mittel. Um einige wichtige zu nennen: Durch Belehrung seitens seiner Mitmenschen, durch Tradition, Gewohnheit, Sitte, durch Vorschrift und Zwang seitens der Autoritäten, die sich im menschlichen Zusammenleben, in Familie und Staat geltend machen, lernt der Mensch auch und wird die menschliche Gesellschaft auch erhalten. Ohne die allgemeine Gnade würde die Menschheit der zügellosen Einwirkung der Sünde anheimfallen und in Raub und Mord, Bestialität und Anarchie längst untergegangen sein. Durch die allgemeine Gnade bleiben in der gefallenen Menschheit Familien- und Gemeinschaftsleben, Wissenschaft und Kunst, Sitte und Recht bestehen.

In alledem wirkt Gott in der Menschheit nicht durch freiwilligen Gehorsam, sondern er wirkt inmitten des Abfalls der Menschheit und inmitten der Tatsache, dass seine Gaben nicht zu seinem Dienst und zu seiner Ehre gebraucht werden. Die Offenbarung spricht von einer hohen Kultur am Ende der Tage, die sich völlig gegen Gott auflehnen wird. Auch in der Heidenwelt, die Gott nicht kennt, wirkt seine allgemeine Gnade.

Das Ausmass und die Richtigkeit der natürlichen Erkenntnis und die Wirkung der sonstigen Mittel der allgemeinen Gnade sind verschieden. So sehen wir in einem Volke die Kunst aufblühen, in einem andern das Recht sich entwickeln, hier die Philosophie einen hohen Grad erreichen, dort die Technik ihre Triumphe feiern. Es gibt Zeitalter und Völker, in denen das menschliche Leben sich in vieler Hinsicht reich entwickelt, wie im alten Griechenland, und andre, in denen die allgemeine Gnade sich völlig zurückzuziehen scheint. Alles wird beherrscht durch Gottes Vorsehung, durch welche die Welt mit für die Menschen unergründlicher Weisheit und Liebe gelenkt und ihrem Ziel zugeführt wird. *Mundus regitur confusione hominum et sapientia Dei.*

Diese allgemeine Gnade ist von Gottes versöhnender Gnade in Christo ganz verschieden. Die allgemeine Gnade bewahrt die Welt

nur in dieser Zeit; diese wird am Ende der Tage durch das Heil in Christo erneuert. Für diejenigen aber, die dieses Heils nicht teilhaftig sind, bewirkt die Offenbarung Gottes in seiner allgemeinen Gnade nur, dass sie keine Entschuldigung haben (Röm. 1, 20). Es besteht also eine enge Verbindung zwischen der allgemeinen Gnade über die ganze Menschheit und der besondern Gnade, durch welche Gott Sünder zur Bekehrung bringt. Auch die allgemeine Gnade muss gesehen werden im Lichte des Werks Christi, der künftigen Wiederherstellung aller Dinge. Durch sie ist die Geschichte Israels unter den Völkern möglich geworden. Durch sie ward die Zeit erfüllt, bis Gott seinen Sohn sandte (Gal. 4, 4). Sie bewahrt die Welt, in welche die Kirche gepflanzt ist; sie ermöglicht die Erfüllung des Befehls, den unser Heiland vor seiner Himmelfahrt seinen Jüngern gab: Gehet hin in alle Welt und predigt das Evangelium aller Kreatur (Mark. 16, 15). Durch sie führt Gott die Welt ihrem Endziel entgegen, sich auch derjenigen bedienend, die sich gegen ihn erheben, bis zur Wiederkunft Christi. Dann ist das Werk der allgemeinen Gnade vollbracht, dann nimmt der Fortschritt der Kultur ein Ende, und die Herrlichkeit und Ehre der Heiden wird in das neue Jerusalem gebracht (Offenb. 21, 26).

Den Gläubigen sind die Zeichen von Gottes allgemeiner Gnade zugleich eine Bezeugung seiner Liebe in Christo. Er lässt seine Sonne aufgehen über die Bösen und über die Guten. Die Gläubigen sehen darin das Werk ihres Vaters im Himmel (Matth. 11, 45); diesem Vater danken sie für jedes gütige Zeichen seiner Vorsehung.

Der Staat.

Unter den Mitteln, durch welche Gottes allgemeine Gnade die Menschheit vor den verheerenden Folgen der Sünde gewissermassen schützt, nimmt der Staat eine wichtige Stelle ein. Für die sogenannte positive Wissenschaft sind der Staat und sein Recht ein Rätsel, dessen Unlösbarkeit durch die unzähligen, einander abwechselnden Lösungsversuche immer deutlicher wird. Was ist der Ursprung des Staates? Das, was unter allen menschlichen Verbänden und Einrichtungen den Staat kennzeichnet: das Recht, die Autorität — was sind sie? Woher kommt der Rechtsordnung das Recht zu befehlen und zu zwingen? Weshalb ist der Mensch verpflichtet Gesetzen, Menschen zu gehorchen? Wenn heutzutage der Bankrott des Rationalismus erklärt wird und der Pendel wieder zum Irrationalismus schwingt, so liegt darin nicht

eine Antwort, sondern vielmehr ein Verzicht auf eine Antwort gegenüber diesen Fragen.

Für die Gläubigen, die gelernt haben die Welt im Lichte der göttlichen Offenbarung zu sehen sind Ursprung und Grund der Staatsgewalt nicht ein Geheimnis; der Staat ist der Sünde wegen da; die Autorität im Staate kommt von Gott.

Der Staat ist der Sünde wegen da. Wäre der Sündenfall nicht eingetreten, so würde weder Gesetz noch Zwang nötig sein; jeder Mensch würde das Gesetz in sich tragen; statt Heteronomie würde es eine harmonische Verbindung von Autonomie und Theonomie geben. Der Fall hat die Menschheit der Sünde unterworfen und dadurch die Gesetze und die Zwangsordnung nötig gemacht, welche der Spiegel unsrer Verdorbenheit sind.

Der Staat ist wegen des sündigen Zustandes der Menschheit als Heilmittel eingesetzt. Dieser Zustand des Verfalles hätte den Staat aus sich heraus nicht hervorgebracht. Seine Einsetzung ist ein Akt göttlicher Gnade.

In zweierlei Sinn geht die Einsetzung auf Gott zurück. Zunächst hat Gott den Staat im allgemeinen — generice — eingesetzt, indem er Fürsten und Obrigkeit Autorität gab und gebot ihnen und ihren Gesetzen zu gehorchen. Darüber ist sich die christliche Kirche immer klar gewesen; sie hat auch den Sekten gegenüber, die diese Autorität und die Gehorsamspflicht bestritten, den göttlichen Ursprung des Staates stets betont. Und nicht nur die Einsetzung des Staates im allgemeinen kommt von Gott, er kümmert sich auch um alle Völker; seine Vorsehung gibt jedem seine Obrigkeit, durch die er sie regieren lässt.

Mannigfaltig sind auch die zweiten Ursachen, deren die göttliche Vorsehung sich zur Verwirklichung ihrer Ziele bedient. Eine Staatsgewalt kommt zur Macht durch Wahl, durch eine Umwälzung oder eine Eroberung; die Unterwerfung des Volkes geschieht kraft seiner Rechtsüberzeugung, oder wegen seines Schutzbedürfnisses, oder wegen seines Interesses an der Erhaltung der bestehenden Ordnung, oder auf Grund von Furcht. Die Wege Gottes sind für uns unergründlich. Wir können nicht wissen, warum Gott will, dass gerade diese Regierung an diesem Platze sei. CALVIN warnt davor, zu eingehend danach zu forschen, wie diese oder jene Obrigkeit zur Macht gekommen ist. Wenn eine Obrigkeit da ist, sagt er sogar, und wenn

sie auch durch Ehrgeiz oder durch böse Machenschaften oder durch Gewalt zur Macht gekommen ist, so soll ihr doch jedermann gehorsam sein, so lange Gott ihr das Amt erhält.

Der Staat ist von Gott eingesetzt; die Autorität im Staat kommt von Gott. Die Krise, in der sich die humanistische Staatslehre, die ihren Stützpunkt nicht in Gott, sondern im Menschen sucht, heutzutage befindet, befestigt die Bedeutung der religiösen Begründung des Staates. Diese Krise darf nicht vorübergehenden Ereignissen oder besonders Umständen zugeschrieben werden. Sie bezieht sich auf die Grundlagen von Recht und Staat. Die alte Frage, die dieser Krise zugrunde liegt, lautet: Wie kann man das soziologische Denken mit dem juristischen Denken versöhnen? Gibt es eine Antwort auf die ewige Frage: Wem gebührt der Vorrang, der Macht oder dem Recht?

Gegen die Willkür der zügellosen Macht, deren Hohepriester MACCHIAVELLI war, hat man Schutz gesucht unter der Herrschaft des Gesetzes. Aber was ist das Gesetz losgelöst vom letzten Grunde aller Dinge? Das Gesetz sollte sittliche Grundsätze zur Geltung bringen. Wo aber der Glaube an die Unfehlbarkeit des souveränen Volkes verblasste, schwand auch die sittliche Grundlage dieser Lehre. Was übrig blieb, war die Allmacht des Gesetzgebers. So war der Rechtsstaat zurückgeführt zu einem formellen Prinzip: Rechtsstaat ist der Staat, der regiert wird in Uebereinstimmung mit der Regel des Rechts, d. h. mit dem Gesetz. Die Entscheidung der Mehrheit, also des stärkern Teiles bildet das Recht. So wird der Rechtsstaat eine Nomokratie ohne wirklichen Sinn. Sogar die Freiheitsrechte werden grundsätzlich prekär; gegen den Willen des Volkes ist nichts heilig, nicht einmal der Rechtsstaat.

Im Rechtsbewusstsein hat man einen Ausgangspunkt gesucht, um den Staat zu rechtfertigen das Recht zu begründen. Aber das Recht ist älter als das Rechtsbewusstsein; dieses wirkt nicht rechtsbildend, sondern erkennt eine ausserhalb des Menschen betehende Norm an. Und wie ist aus der Tatsache des Rechtsbewusstseins eine Verpflichtung dem Recht und dem Staat gegenüber herzuleiten? Das Recht stellt Normen für alle; welcher Menschen Rechtsbewusstsein kann aber Verpflichtungen für alle erzeugen? Wenn man wieder auf die Mehrheitsentscheidung zurückfällt, taucht wieder die Frage auf, worauf das Recht der Mehrheit beruht und welche Garantie besteht, dass ihre Entscheidung in der Tat im Rechtsbewusstsein verankert ist.

Die Mannigfaltigkeit der Staatslehren, die hier nicht einmal angedeutet werden können, hat nicht zur Stärkung des Staatslebens geführt, vielmehr zum enttäuschenden Ergebnis, dass viele an den Staat nicht mehr glauben. Man freut sich seines bevorstehenden Absterbens; man erklärt ihn sogar für tot, man sieht in ihm nur eine Abstraktion, eine Fiktion.

Die Rückwirkung ist nicht ausgeblieben. MACCHIAVELLI ist wieder in Schwung. Die Staatsraison erhält in der Theorie wieder den Platz, der demjenigen entspricht, den er immer behalten hat in der Praxis vieler Regierenden. Die Staatsphilosophie stürzt sich in Irrationalismus.

Gewissermassen ist die Kursänderung geringer als man meinen möchte. Schon im Rechtsstaat hat die formelle Allmacht des Gesetzes mit Hilfe der materiellen Uebermacht des modernen Staates den Weg gebahnt für die Vorherrschaft des Staates auf allen Gebieten menschlichen Lebens. Dieser Weg war immer die grosse Versuchung für alle Machthaber. Das 19. Jahrhundert war Zeuge einer ununterbrochenen Ausdehnung des Arbeitsfeldes des Staates.

So waren die Völker vorbereitet auf den totalen Staat. Die Freiheitsrechte hindern ihn nicht, er ist die offene Apotheose des allmächtigen Staates. Das Recht ist nichts als eine Schöpfung des Staates. Aufgabe der Regierung ist es, die Mythe der Nation zu erklären, d. h. zu entscheiden, was das Staatsinteresse fordert, unbehindert von Erwägungen der Moral oder des Rechts. Das Recht ist, was die Mythe der Nation fordert; die Entscheidung darüber liegt beim Diktator, dem Haupt der Regierung. Das Arbeitsfeld des Staates ist unbeschränkt. Der faschistische Staat, sagt MUSSOLINI, ist eine Macht, die alle Formen des sittlichen und intellektuellen Lebens umfasst. Er ist da, seine Existenz ist seine Berechtigung, seine Macht ist sein Wahrzeichen. Die rationalistische Nomokratie ist bankrott erklärt und ersetzt durch das decizionistische Denken, das nicht auf Normen und Reden ausgeht, sondern auf Entscheidungen, die das Wesentliche des Regierens ausmachen.

Für den christlichen Glauben sind Rationalismus und Irrationalismus gleicherweise verwerflich. Beide sind Verzweigungen der humanistischen Denkart, die die Souveränität Gottes über seine Schöpfung nicht anerkennt und im Menschen ihren Ausgangspunkt sucht. Dabei bleibt es sich gleich, ob der Ausgangspunkt der Mensch als denkendes oder als handelndes Wesen ist, ob die sogenannte positive Wissenschaft

oder der Persönlichkeitskult die Lehre beherrscht. Das positive Denken, das nur mit wissenschaftlich nachgewiesenen Tatsachen rechnet, fordert sozusagen Gott vor das Gericht der menschlichen Vernunft und verweigert ihm die Unterwerfung unter seinen Willen und seine Gesetze. Der humanistische Persönlichkeitskult erfasst die Persönlichkeit in apostatischem Sinne; es ist nicht die Persönlichkeit, welcher der allmächtige Schöpfer ihren Platz in der Schöpfung zugewiesen hat, deren Sinn in der Unterwerfung unter die Gesetze des Schöpfers und der Verantwortung ihm gegenüber liegt, es ist vielmehr die losgelöste, unabhängige Persönlichkeit des souveränen Menschen, der sich an die Stelle des himmlischen Souveräns setzt (*eritis sicut Deus*). Sie wird abwechselnd als einzelner Mensch oder als Gemeinschaft einer Gruppe, eines Volkes gesehen. Der Persönlichkeitskult umfasst Extreme wie den Anarchismus und den totalen Staat.

Die Krise der humanistischen Staatslehre ist eine Phase im ewigen Kampf zwischen Macht und Recht. In diesem Kampf soll der christliche Glaube sich nicht auf die eine oder die andre Seite ziehen lassen. Es besteht für ihn kein Grund, einen starken Staat zu verwerfen. Mit welcher Energie hat nicht die Reformation den Staat gegen die Sekten, die damals den Staat bedrohten, verteidigt. Sie hat zugleich durch die Niederwerfung der willkürlichen und falschen Autorität, deren sich die Kirche anmasste, und durch die Wiederherstellung der Autorität der Heiligen Schrift und des Heiligen Geistes ungemein dazu beigetragen die Autorität der Regierungen zu stärken. Die Geschichte der Länder, die der Reformation zufielen, ist ein Beweis dafür, dass in ihr keine Tendenz der Schwächung des Staates lag. Wenn es sich nur darum handelte, so wäre die Politik, die heute den starken Staat in ihrem Programm schreibt, annehmbar. Wenn aber auch eine schwache Obrigkeit ein Greuel ist, noch weniger vereinbar mit dem christlichen Glauben ist jede Vergöttlichung des Staates, ist der allmächtige Staat. Die Obrigkeit soll das Recht ehren. Den Staat vom göttlichen Gesetz entbunden zu erklären, ist nicht weniger aus Blasphemie; darin waren sich LUTHER und CALVIN mit den Kirchenvätern einig.

Zu allen Zeiten ist die Vereinigung von Autorität und Freiheit die grosse Frage des Staatslebens gewesen. Seitdem das Christentum den Wert der menschlichen Persönlichkeit — zunächst auf dem Gebiete der Religion und dadurch auch auf dem Gebiete des Staates — in den Vordergrund stellte, ist die Frage auf der politischen Tagesordnung

geblieben. Die Rechte der Regierungen sind nicht heiliger als die der Untertanen. Das bedeutet nicht, dass in allen Fällen, wo die Rechte der Untertanen verletzt werden, ein unbeschränktes Widerstandsrecht besteht. Das behauptete nicht einmal die Schule, die sich im 16. Jahrhundert unter den schlimmsten Verfolgungen in der Zeit der Bartholomäusnacht ganz besonders mit dieser Frage beschäftigte. Wie man im Uebrigen im Einzelnen über die Ausführungen dieser Schule der sogenannten Monarchomachen denken mag, die Entwicklung, die sie in erster Linie CALVINS Gedanken gab, hat das Aufblühen der politischen Freiheit mächtig gefördert. Gerade in den Ländern, in denen die von CALVIN beeinflusste Reformation wirksam war, gelangte diese Freiheit zur reichsten Entfaltung. Der Calvinismus musste zu dieser Vereinigung starker Autorität und weitgehender Freiheit führen. Er musste dazu führen, weil er mit der Souveränität Gottes über seine Schöpfung ganz ernst machte und vor keiner Konsequenz dieser Grundlehre zurückschreckte. Die Rechte der Regierenden als auch die der Regierten kommen von Gott. Er setzt den Staat ein und bringt durch seine Vorsehung die Obrigkeit in ihre Stellung. Er teilt einem jeden seine Stellung in der Gesellschaft zu, den Beruf, den er zu erfüllen hat. Von ihm stammt Naturordnung, sittliches Gesetz und Recht. Macht und Recht, Autorität und Freiheit beruhen letzten Endes auf dem Willen des Herrschers der ganzen Schöpfung, der zugleich die höchste Macht und die letzte Quelle allen Rechts ist. In ihm ist keine Spur von Disharmonie, keine Möglichkeit eines Widerspruches zwischen Recht und Macht. Die Frage, ob sein Wille mit der Gerechtigkeit übereinstimmt oder nicht, kann nicht aufkommen. Gott ist dem Gesetz nicht unterworfen; er ist des Gesetzes Urheber. Er untersteht auch nicht dem Urteil der menschlichen Vernunft, er ist auch deren Urheber. Sein Wille ist der souveräne und unfehlbare Masstab aller Gerechtigkeit und Billigkeit.

Recht und Gerechtigkeit. Naturrecht.

Die wichtigste Aufgabe des Staates ist die Wahrung des Rechts; dadurch in erster Linie erfüllt er seine Aufgabe, das menschliche Zusammenleben zu erhalten und es vor gänzlicher Verwilderung zu bewahren.

Die Wahrung des Rechts durch die Obrigkeit bezweckt nicht die Wahrung der Gerechtigkeit, die Gott vom Menschen fordert, sondern

den Schutz der Gesellschaft gegen die Gefahren, die ihren Fortbestand bedrohen und die durch die Obrigkeitsmacht eingeschränkt und in Zaum gehalten werden. Die Obrigkeit verhütet Mord und Misshandlung, nicht aber Lieblosigkeit und Hass. Sie bekämpft Ehebruch, Notzucht und öffentliche Sittenverletzung, lässt aber Lüsternheit und sogar ausserhehlichen Geschlechtsverkehr unbehelligt. Sie schützt Eigentum und Besitz und gibt soziale Vorschriften, kann aber keineswegs eine gute Verwaltung durch jeden Eigentümer sichern. Sie straft Gotteslästerung und Vergehen gegen Sonntagsgesetze, kann aber nicht Heiligung des Tages des Herrn oder Frömmigkeit des Herzens bewirken. Nicht einmal teilweise sichert die Obrigkeit die Erfüllung der Forderung der göttlichen Gerechtigkeit. Denn diese geschieht ausschliesslich durch die Erfüllung des göttlichen Liebesgebotes. Auch das vollendetste bürgerliche Gesetz fordert nicht die Liebe, die ausschliesslich als Gerechtigkeit vor Gott gilt. Wer nicht durch Gottes Geist wiedergeboren ist, ist ausserstande, auch nur den kleinsten Teil des Gesetzes andeutungsweise zu erfüllen.

Der Staat hat nicht die Aufgabe, das Reich Gottes auf Erden zu gründen und sein Kommen herbeizuführen. Dieses Reich besteht nicht in einer verbesserten Organisation der menschlichen Gesellschaft, in der Sicherung von Völkerfrieden, Ordnung, gerechter Verteilung der Güter, und auch nicht in bürgerlicher Tugend, in Idealismus, in sozialer Gesinnung. Die Erwartung eines Königreiches Gottes, das in diesem Aeon durch Vervollkommnung des menschlichen Geschlechts erreicht werden könnte, beruht auf einer nicht schriftgemässen gänzlichen Verkennung der verheerenden Macht der Sünde und der Notwendigkeit einer vollständigen Erneuerung des einzelnen Menschen und der Menschheit, auf einer Vorstellung des Reiches Gottes, die zu derjenigen der Heiligen Schrift in völligem Widerspruch steht. Der Staat hat seine Stellung im Menschenleben und das Schwert nicht erhalten um das Reich Gottes herbeizuführen. Gerade darin liegt der Unterschied zwischen dem Neuen und dem Alten Testament, dass im Neuen Testament das Reich Gottes nicht irdisch, sondern geistig ist, nicht mit äusserlichen Geberden kommt, sondern inwendig ist (Luk. 17, 20, 21). Christus hat selbst zu Pilatus gesagt: Mein Reich ist nicht von dieser Welt. Wäre mein Reich von dieser Welt, meine Diener würden darob kämpfen, dass ich den Juden nicht überantwortet würde; aber nun ist mein Reich nicht von dannen (Joh. 18, 36). Als Petrus

das Schwert zog um Christus zu verteidigen, sprach Jesus zu ihm: Stecke dein Schwert an seinen Ort; denn wer das Schwert nimmt, der soll durchs Schwert umkommen (Matth. 26, 52). Und als die Jünger Feuer vom Himmel fallen lassen wollten um die Samariter, die Christus nicht annahmen, zu verzehren sprach er: Wisset ihr nicht, welches Geistes Kinder ihr seid? (Luk. 9, 55). Christus hat jeden Versuch sein Reich mit Kraft und Gewalt auszubreiten oder zu verteidigen abgelehnt, weil dieses mit der Art seines Reiches im Widerspruch stand. So haben es auch die Apostel verstanden, als sie nach Christi Himmelfahrt ausgingen in die Welt um seine Kirche zu gründen. Sie taten das — wie Paulus ausdrücklich sagt — nicht mit fleischlichen Waffen, sondern mit dem Schwert des Geistes, welches ist das Wort Gottes (2. Kor. 10, 4; Ephes. 6, 17). Sie kämpften nicht mit Fleisch und Blut, sondern mit Fürsten und Gewaltigen, nämlich mit den Herren der Welt, die in der Finsternis dieser Welt herrschen, mit den bösen Geistern unter dem Himmel (Ephes. 6, 12), und das allein mit den Waffen, die ihnen Gott gegeben hatte. Ihre einzige Kraft war das Evangelium, das sie predigten, denn dieses Evangelium ist eine Kraft Gottes, die da selig macht alle, die daran glauben (Röm. 1, 16). So haben sie die Kirche gestiftet, Ketzereien verbannt, die Welt überwunden. Unser Glaube ist der Sieg, der die Welt überwunden hat (1. Joh. 5, 4). So ist die Prophezeiung erfüllt, dass der geistige Tempel der Gemeinde Christi nicht durch Heer oder Kraft, sondern durch den Geist Gottes (Sach. 4, 6) gebaut werden sollte.

Wenn dies Gottes Befehl für seine Kirche ist, so soll sich die Obrigkeit diesem Befehl nicht widersetzen. Sie darf nicht weiser sein wollen als Gott, der seine Kirche nur durch die Verkündigung seines Wortes ausbreiten und erhalten will. Die Obrigkeit soll in dem Gebiet bleiben, in dem ihre göttliche Aufgabe liegt, die von der der Kirche grundverschieden ist. Nicht Erziehung zum Reiche Gottes, sondern Wahrung bürgerlicher Gerechtigkeit ist ihre Aufgabe.

Ist die Aufgabe, die der Obrigkeit auferlegt ist, irdischen Zwecken zugewendet, sie kann auch nur mit irdischen Mitteln arbeiten. Beschränkt in ihrem Können und sündig in ihrem Handeln sind die Menschen, die in Staatsämtern wirken, vom höchsten bis zum niedrigsten. Jede menschliche Erkenntnis, jedes menschliche Handeln ist unvollkommen, von der Sünde verunreinigt, mit Irrtum, Untreue und Uebeln aller Art behaftet. Schon deshalb kann es kein vollkommenes mensch-

liches Recht geben. Es ist nicht befremdend, dass es im positiven Recht schlechtes Recht gibt; vielmehr steht fest, dass unbedingt gutes menschliches Recht nicht besteht.

Damit ist aber auch gesagt, dass das positive Recht seine Verbindlichkeit nicht dadurch verliert, dass es schlechtes Recht ist. Zur Erhaltung des menschlichen Geschlechts hat Gott Menschen als Obrigkeit eingesetzt, hat sie zu diesem Zweck mit der Wahrung des Rechts betraut und ihnen die Macht des Schwertes gegeben, durch das sie ihre Befehle zwangsweise durchsetzen können. Aus diesem göttlichen Auftrag erhält das von der Obrigkeit gesetzte Recht seine bindende Kraft, auch wenn es niemals den Anforderungen, denen es entsprechen soll, völlig genügt. Ein Steuergesetz ist erlassen; es handelt sich jetzt nicht mehr um die Frage, ob es gerecht und billig ist, sondern es soll befolgt werden: dem Kaiser soll gegeben werden, was des Kaisers ist, auch wenn die getroffene Entscheidung nur mehr oder weniger gerecht ist. Gesetz und Richter entscheiden über die Verteilung einer Erbschaft: Die Entscheidung soll gelten, auch wenn ich oder du sie für noch so ungerecht halten.

Es kommt noch folgendes hinzu: Das Recht und die Gesetze werden nicht nur von beschränkten und sündigen Menschen bestellt, sondern sie sind auch dazu bestimmt, in einer sündigen Gemeinschaft zu gelten. Die Macht der Obrigkeit, die Macht des Gesetzes ist eingewurzelten Sitten gegenüber beschränkt. Dass Moses den Israeliten um ihrer Herzens Härte willen erlaubt hat sich zu scheiden von ihren Weibern (Matth. 19, 8; Mark. 10, 5), wird von Christo nicht missbilligt. Der Gesetzgeber soll nicht mit dem Kopf durch die Wand rennen, sondern mit den gegebenen Möglichkeiten rechnen.

Die Unvollkommenheit des positiven Rechts zeigt sich auch in der Form, in welcher es zur Geltung kommt. Es erhält diese Geltung in der Entscheidung des Richterspruches sowie in den allgemeinen Bestimmungen der Gesetze, Verordnungen usw. Allgemeine Bestimmungen sind notwendig, nicht nur um richterlicher Willkür vorzubeugen, sondern auch um die einzelnen Rechtsunterworfenen über ihre Rechte und Pflichten aufzuklären. Das Recht soll nicht nur Masstab der Beurteilung, sondern auch Norm des Handelns sein. Jede formulierte Gesetzesbestimmung für das menschliche Handeln abstrahiert aber notwendigerweise in ihrer Allgemeinheit von allen Einzelheiten der besondern Fälle. Damit ist der ewige Streit des Rechts mit seiner

Form gegeben. Gerade die Abstraktion von den Besonderheiten des Falles bringt die Gefahr mit sich, dass die Anwendung des Gesetzesparagraphen dem besondern Fall nicht gerecht wird, dass also *sumum ius summa iniuria* wird. Die Bestimmung ist begriffsmässig, die Tat ist aber immer konkret.

Eine ähnliche Frage stellt sich auf dem Gebiete der Ethik. Unter den Systemen, die eine christliche Ethik vermitteln wollen, findet man einerseits das Römisch-Katholische, dessen starrer, abstrakter Charakter nicht zu leugnen ist. Das Gesetz Gottes trägt hier den Charakter eines ewigen Natur- und Vernunftgesetzes, aus welchem die Kasuistik mittels logischer Subsumtion die Anwendung für die konkreten Fälle des Lebens abzuleiten hat. Andererseits findet man eine Ethik, die den wahren christlichen Charakter in der Ablehnung des Gesetzesgedankens sucht. Diese Gesinnungsmoral, die in verschiedenen Formen weite Kreise gewonnen hat, kann sich aber nicht auf die Heilige Schrift berufen. Es ist sicher wahr, dass Paulus die Freiheit des Christen vom Fluch und von der Dienstbarkeit des Gesetzes gelehrt hat. Aber die Freiheit des Christen ist bei ihm von jeder Willkür weit entfernt, sie ist vielmehr ein freiwilliges sich Beugen unter Gottes Gesetz. Das Ende dieses Gesetzes ist die Liebe; aber nicht in dem Sinne, dass in der Liebe das Gesetz aufgehoben ist, sondern vielmehr so, dass die Liebe des Gesetzes Erfüllung ist, d.h. seine Fülle. Das Gesetz soll nicht als ein abstraktes, natürliches Sittengesetz, sondern als Ausdruck des Willens des lebendigen Gottes gesehen werden. Es kommt in der konkreten Entscheidung nicht darauf an, dass irgend eine abstrakte Norm befolgt wird, sondern immer nur darauf, dass man Gott selber und seinem lebendigen Gebot gehorcht. Gottes Gesetz ist nicht abstrakt; schon im Dekalog wird es in Anwendung auf die besondern Umstände des Volkes Israel gegeben, und in der ganzen Gesetzespredigt der Heiligen Schrift, durch die Propheten, durch Christum selbst und durch die Apostel finden wir immer wieder die Anwendung des Gesetzes auf die konkreten Gegebenheiten des Lebens. Das geschieht aber dann so, dass die Einheit, die Kontinuität des Gesetzes deutlich aufrechterhalten wird. Es sind nicht disparate Befehle, die das eine Mal in diese, das andre Mal in jene Richtung weisen. Hinter dem Konkreten liegen Grundsätze, die nicht an eine bestimmte Zeit gebunden sind, so wie auch die Gebote des Dekalogs durch die Jahrhunderte ihre Gültigkeit behalten, weil in der zeitbedingten

Form Grundsätze von bleibender Bedeutung zum Ausdruck kommen, wie die Ehrerbietung vor der Autorität, die Heiligkeit der Ehe usw.

Der Streit zwischen dem Recht und seiner Form ruft die Frage hervor, in wieweit eine Regelung möglich ist, die die Starrheit des Gesetzes lindert durch die Biegsamkeit des richterlichen Ermessens, die in jedem Einzelfall die Bestimmungen des positiven Rechts ergänzt oder sogar korrigiert, indem es sich durch die Forderungen der Billigkeit, Redlichkeit, bona fides, Gerechtigkeit leiten lässt. Die Römer hatten in ihrer vom Prätor geleiteten Rechtspflege eine Einrichtung, wodurch dies in unübertroffener Art erreicht wurde. Es wäre aber ein Irrtum zu meinen, dass die grösstmögliche richterliche Freiheit, mit Preisgabe aller Strengen Gebundenheit an formelle oder materielle positive Gesetzesvorschriften, die beste Garantie geben würde für die Durchführung der materiellen Gerechtigkeit. Man vergesse auch nicht, dass es oft im allgemeinen Interesse liegt, dass es eine Bestimmung gibt, die befolgt und angewandt wird und dass ihre Geltung — auch wenn sie unvollkommen und fehlerhaft ist — der Regellosigkeit immer noch vorzuziehen ist. Es wird immer schwer sein, den richtigen Mittelweg zu finden zwischen einer erstarrten Gesetzlichkeit und einer Angst vor Gesetzesbestimmungen, die zur Knochenerweichung des Rechtssystems führt. Eine Quelle von Uebelständen bleibt hier bestehen.

Das menschliche Recht ist also von der Vollkommenheit weit entfernt, doch auch so bleibt die staatliche Wahrung des Rechts eine Gabe Gottes zur Erhaltung der Menschheit. Es liegt dabei in Gottes Vorsehung, dass in der Entwicklung des Rechts und in der Gestaltung der Rechtspflege zwischen den Völkern grosse Unterschiede bestehen, und Fortschritt und Rückfall einander abwechseln. Andererseits zeigt doch das Gesamtbild der Rechtsgeschichte, wie das der Kulturgeschichte im Allgemeinen, eine fortschreitende Entwicklung, einmal dank dem kräftigen Rechtbewusstsein eines Volkes, oder einer lebendigen Rechtsintuition, oder durch eine besondere Begabung für die Formulierung von Rechtssätzen oder der Verfeinerung der Rechtsanwendung, oder auch dank dem Verständnis für das Wachsen des Rechts in der Geschichte oder seine tieferen Prinzipien, oder für die systematische Erfassung einer gesamten Rechtsordnung. Gott verteilt auch diese Gaben nach seinem Wohlgefallen, unabhängig davon, ob ein Volk ihn als Quelle alles Guten und als Urgrund alles Rechts ansieht und anerkennt. Auch wo das nicht der Fall ist, sehen wir manchmal das Recht

zu hoher Blüte kommen, während sich vielleicht zugleich die theoretische Rechtswissenschaft vergebens bemüht eine Rechtslehre aufzubauen und unabhängig von Gott für das Recht einen festen Grund zu finden.

Wo ist der Masstab zur Beurteilung des positiven Rechts, wo ist die Richtschnur für seinen Aufbau zu finden? Aus dem früher Gesagten ist ersichtlich, dass dieser Masstab und diese Richtschnur nicht zusammenfallen mit der vollkommenen Gerechtigkeit, die Gott vom Menschen fordert. Diese Gerechtigkeit, deren Erfüllung nicht in äusserlicher Uebereinstimmung des menschlichen Handelns mit bestimmten Vorschriften besteht, lässt sich nicht in menschliche Gesetze festlegen. Die Gerechtigkeit, deren Verwirklichung das positive Recht erstreben soll, liegt auf einer andern Linie als die der religiös begründeten Sittlichkeit; sie gehört zum Gebiet des Rechts. Damit ist der Zusammenhang zwischen beiden nicht geleugnet. Auch das göttliche Sittengesetz kennt Gebote wie die der zweiten Tafel des Dekalogs. Diese Gebote bilden auch die Richtschnur der menschlichen Rechtsordnung; sie müssen dabei im Lichte der Natur und des Zweckes jener Rechtsordnung betrachtet werden, die sich von der sittlichen Ordnung in vielem unterscheidet. Die Forderung jener Gebote ist in der Ethik von der Gesinnung, in der sie befolgt werden sollen, nie loszulösen; die menschliche Rechtsordnung aber sieht grundsätzlich nur auf das äussere Benehmen. Der Sinn des göttlichen Gesetzes ist, den Menschen zu lehren, wie er sein Leben zur Ehre Gottes, seines Schöpfers, einrichten soll; das Ziel der menschlichen Rechtsordnung ist die Bewahrung der bürgerlichen Gerechtigkeit, die für die Erhaltung des menschlichen Zusammenlebens unentbehrlich ist. Die Befolgung des Sittengesetzes kann allein aus freiwilligem Liebesdrang stattfinden; die Natur des positiven Gesetzes bringt es eben mit sich, dass seine Befolgung gefordert und durch Sanktionen gesichert wird. So ist die Gerechtigkeit, die das positive Recht zu verwirklichen hat, nur ein blasses Abbild der vollkommenen Gerechtigkeit im Auge Gottes.

Die Gerechtigkeit, die bei der Rechtsbildung Richtschnur sein soll wird zunächst, wenn auch nur teilweise und unvollkommen, im angeschaffenen Rechtsbewusstsein in der natürlichen Rechtskenntnis erkannt. Dennoch kann nur im beschränkten Sinne von einer Schöpfungsordnung die Rede sein, weil damit die Bedeutung der Sünde für die Gestaltung und die Kenntnis des Rechts ausser acht gelassen

würde. Die Obrigkeit und ihr zwingendes Recht sind nach dem Sündenfall gekommen. Wäre dieser ausgeblieben, so hätte freiwilliger Liebesdienst das Gesetz erfüllt, und es gäbe keinen Platz zum Fordern und Zwingen.

Die natürliche Rechtskenntnis bedarf immer der Ergänzung und Berichtigung durch die Offenbarung Gottes in der Heiligen Schrift. Diese belehrt uns über die Natur des Menschen, über Gottes Gebote für sein Handeln, über die Aufgabe der Obrigkeit und den Grund ihrer Autorität. Sie gibt darin Grundsätze und Richtlinien, die für die Rechtsbildung von überwiegender Bedeutung sind. Damit ist keineswegs gesagt, dass die Gerechtigkeit, die die Obrigkeit in Gesetzgebung und Verwaltung zu verwirklichen hat, für alle Zeiten und Orte dieselbe war. Dasselbe Ziel soll ja nach vorhandenen Bedürfnissen und Möglichkeiten auf verschiedene Weise angestrebt werden. Krisenzeiten oder Krieg erfordern andre Bestimmungen, Auferlegung andrer Pflichten, als normale Zeiten. Im Niveau der Kultur und im Stande des sittlichen Lebens bestehen grosse Unterschiede je nach Volk und Zeit; diese wirken sich auf die Anforderungen aus, die die Rechtsordnung stellen kann und soll. Auch das Rechtsbewusstsein entspricht nicht einem immer und überall gleichbleibenden Naturrecht. Soziale, ökonomische, religiöse Gegebenheiten wirken bestimmend auf seine Anforderungen. Sicher offenbart sich in der Trübung des Rechtsbewusstseins und in der Schwächung seiner Stimme, die manchmal zum gänzlichen Verstummen kommt, die Wirkung der Sünde. Das Rechtsbewusstsein ist nicht ohne weiteres massgebend für die Rechtsbildung. Es ist aber jedenfalls eine tatsächliche Gegebenheit, die bei der Rechtsbildung ihren Einfluss ausübt; man denke an die Regelung der Ehe in einem Volk, in dem die Polygamie noch heimisch ist. Auch sündige Lebensgewohnheiten und Auffassungen haben ihren Einfluss auf das, was zu einer bestimmten Zeit, an einem bestimmten Ort, in einem bestimmten Volk als Recht gehandhabt werden kann und soll; man denke an Christi Worte über die Herzenshärte der Israeliten (Matth. 19, 8).

Von einem allgemein gültigen Naturrecht kann also nicht die Rede sein. Gegen das Wort „Naturrecht“ — auch im andern Sinne — bestehen Bedenken. Sicher darf die Abweisung des Positivismus, die Anerkennung, dass hinter dem positiven Gesetz ein höheres steht, gewürdigt werden; ebenso ist es wahr, dass — wie die Kanones von Dordrecht sagen — auch nach dem Fall ein gewisses Licht der Natur

noch geblieben ist, durch das der Mensch einige Kenntnis behält von Gott, von den natürlichen Dingen, von dem Unterschiede zwischen dem, was sich ziemt und was sich nicht ziemt, und er auch eine der Tugend und äusseren Disciplin zugewandte Observanz aufweist. Darauf bezieht sich auch, was Paulus Röm. 2, 14 von den Heiden sagt, die das Gesetz nicht haben und doch von Natur aus des Gesetzes Werke tun. Man lese aber in diesen Worten nicht mehr als darin steht. Sie beziehen sich auf die Paulus und seinen Lesern bekannten Heiden, Griechen und Römer. Sie sagen nicht, dass das natürliche Erkennen des Gesetzes immer und überall vorhanden ist und viel weniger, dass es eine vollkommene Kenntnis erzeugt. Die Geschichte der Menschheit liefert nur zu viele Beispiele des Gegenteils, nicht nur bei ganz entarteten Völkern. In der Offenbarung des Johannes wird uns gezeigt, in welche vollendete Sündhaftigkeit die Menschheit am Ende der Tage trotz der Höhe ihrer Kultur versinken wird.

Es steht keineswegs so, dass in einem eigenständigen Naturgesetz der letzte Grund allen Rechts zu finden sei. (Man erinnere sich an das bekannte Wort von Grotius, kennzeichnend für den Uebergang vom christlichen zum modernen Naturrecht, dass seine Thesen Gültigkeit behalten würden, „*etiamsi daremus, quod sine summo scelere dari nequit, non esse Deum aut non curari ab eo negotia humana*“). Es gibt ein Erkennen von Gut und Böse, zu dem der Mensch in grösserem oder geringerem Masse durch Gottes Gnade auch nach dem Sündenfall noch im Stande ist. Er weiss aus der Natur der Beziehungen, in die er gestellt ist, was seine Pflicht ist. Die Kenntnis aber, die der Mensch auf diesem Wege erhält, ist unvollkommen, von der Sünde getrübt, mitunter sogar derartig geschwächt, dass sie fast gar nicht mehr vorhanden ist. Wie sehr man die Wirkung des Sittlichen und Rechtsbewusstseins auch schätzen mag, es wird dadurch nicht ein irgendwie vollkommenes Rechtssystem zu Tage gebracht, dass auf den Namen „Naturrecht“ Anspruch hätte.

Will man die örtlich und zeitlich unterschiedenen Forderungen, denen jeweils das positive Recht entsprechen soll, die teilweise von dem, den Menschen anerschaffenen Rechtsbewusstsein erkannt werden, und für welche ferner die offenbarten Gebote Gottes den Menschen eine Richtschnur sind, mit dem Namen „Naturrecht“ bezeichnen, dann würde dies doch ein Gebrauch dieser Bezeichnung sein, die von ihrer historischen Bedeutung weit verschieden ist.

Die Pflicht der Gläubigen im Staat.

Wie sollen sich die Gläubigen gegenüber den Dingen dieser zeitlichen Welt verhalten? Sollen sie sich ihnen so viel wie möglich entziehen, sie als dem Reich des Fleisches angehörig preisgeben? Auf diese Frage gibt die römische Kirche eine zwiefache Antwort. Die Welt ist das unheilige, profane Gebiet. Mitten in dieser Welt hat Gott aber seine heilige, unfehlbare Kirche gepflanzt und sie mit einem Gnadenschatz ausgestattet; in ihr lebt der Gottmensch fort, in ihr wirkt und herrscht er. Alles, was aus der Welt in das Gebiet der Kirche übergeht, muss geweiht und gesegnet werden. Auf alles Natürliche wird so der Stempel des Profanen, Ungeweihten, Dämonischen gedrückt; heilig wird es erst durch die kirchliche Weihe, und diese Weihe ist für jede Person oder Sache, die in den Dienst Gottes aufgenommen wird, erforderlich.

Dieser Zwiespalt zwischen der Natur und der übernatürlichen Offenbarung, zwischen der *Ordo Naturae* und der weit darüber erhabenen *Ordo Gratiae* ist durch die Reformation überwunden, indem sie auch hier zur schriftgemässen Anschauung zurückkehrte. Die Schrift verkündet uns, dass Gott die Welt geliebt hat und dass Christus gekommen ist, nicht dass er die Welt richte, sondern dass die Welt durch ihn selig werde (Joh. 3, 16, 17), nicht dass er die Werke des Vaters, sondern dass er die Werke des Teufels zerstöre (1. Joh. 3, 8). Christus hat selbst die menschliche Natur angenommen, das natürliche Leben zwar im ethischen Sinne verleugnet, doch nicht physisch verstümmelt oder getötet, und er hat auch seinen Leib vom Tode auferstehen lassen. So sind seine Jünger auch zum Kreuztragen und zur Selbstverleugnung, nicht aber zur Askese und Weltflucht gerufen. Jesus betete ja gerade zum Vater, dass er sie nicht von der Welt nähme, sondern dass er sie bewahre vor dem Uebel (Joh. 17, 15). Demgemäss hatten die Christen nicht die Welt, zu räumen (1. Kor. 5, 10), sondern zu bleiben in dem Beruf, darinnen sie berufen waren (1. Kor. 7, 20), der von Gott verordneten Obrigkeit untertan zu sein (Röm. 13, 1), alles als das ihrige zu achten (1. Kor. 3, 21—23), alle Kreatur Gottes zu erachten und nichts verwerflich, das mit Danksagung empfangen wird (1. Tim. 4, 4), und die Gottseligkeit zu allen Dingen nütze zu halten, welche die Verheissung dieses und des zukünftigen Lebens hat (1. Tim. 4, 8). Das Evangelium streitet nie mit der Natur als solcher, wohl aber zu jeder Zeit und auf jedem Gebiet mit der Sünde und Lüge bis in ihre verborgendsten Schlupfwinkel.

Die Dinge dieser Welt erhalten ihre Weihe nicht durch die Kirche oder Geistlichkeit, die Gottes Stellvertreterin ist; ihre Weihe liegt im Schöpfungswort des Allmächtigen, der sie zu seinem Eigentum geschaffen hat. Der christliche Glaube soll sich gegenüber den Dingen dieser Welt Rechenschaft von dieser Weihe geben, die für ihn einen Beruf mitbringt. Ihr esset nun oder trinket oder was ihr tut, so tut es alles zu Gottes Ehre (1. Kor. 10, 31). Die Reformation, vor allem die nach Calvin, hat den eigenen Wert der natürlichen Dinge erkannt und klar und fest ausgesprochen. Wir glauben, sagt das Niederländische Glaubensbekenntnis, dass der Vater durch sein Wort, d.h. durch seinen Sohn den Himmel, die Erde und alle Geschöpfe aus nichts geschaffen hat, und dass er sie jetzt auch alle nach seiner ewigen Vorsehung und durch seine unendliche Kraft erhält und regiert, um dem Menschen zu dienen, damit der Mensch seinem Gott diene.

Der Gläubige hat seinen Beruf in der Welt. Nicht dass Gott seiner und seines Werkes bedarf, aber er will Menschen als seine Werkzeuge und Mitarbeiter gebrauchen. Und wenn es auch wahr ist, dass die besten Werke des Gläubigen von der Sünde ganz verunreinigt sind, und dass auch die Besten nichts mehr als unnütze Knechte sind, Sklaven, die mehr Nachteil als Vorteil bringen (Luk. 17, 10), so wird uns doch auch in der Heiligen Schrift bezeugt, dass der Mensch nach seinen Handlungen beurteilt wird (Matth. 12, 37; 15, 19—20; 2. Kor. 5, 10; Offenb. 22, 15). In erster Linie kommt es für die sittliche Beurteilung auf die Gesinnung des Herzens an. Diese Gesinnung soll sich aber in Taten auswirken und nach aussen zeigen.

Der Gläubige soll nach dem Willen und Gebot in der Welt verkehren; es gibt kein Gebiet menschlichen Lebens ausserhalb des Bereiches der Gebote Gottes. Auch der Staat hat nicht ein eigenes Lebensgesetz, für das staatliche Handeln ist nicht etwa der Selbsterhaltungstrieb massgebend, sodass Gottes Gebot seine Geltung verlieren würde. Nach diesem Gebot muss gefragt werden.

Ueber die Pflichten der Untertanen im Staat spricht das Neue Testament am deutlichsten. Dieses ist nicht zu verwundern; Jesus richtete sich bei seinen Wanderungen an den kleinen Kreis seiner Jünger oder an Scharen, die — vereinzelte Fälle ausgenommen — nicht zu den Regierungskreisen gehörten. Auch die Empfänger der Apostelbriefe haben wir uns nicht als Regierungspersonen, sondern als Untertanen zu denken.

Das Neue Testament belehrt uns zunächst darüber, dass die Obrigkeit von Gott eingesetzt sei. Es ist keine Obrigkeit, ohne von Gott; wo aber Obrigkeit ist, die ist von Gott verordnet (Röm. 13, 1). Man soll dieses Wort nicht so verstehen, als würde hier nur auf die Tatsache hingewiesen, dass jede Macht und Gewalt, die Menschen besitzen, ihnen nur durch Gottes Vorsehung zukommt, die mit dieser Machtverleihung einen Zweck verbindet, so wie Assur und Aegypten von Gott dazu gebraucht werden, um seine Strafe an seinem Volk zu vollziehen. Von der Obrigkeit sagt uns das 13. Kapitel des Römerbriefes, dass sie Gottes Dienerin ist, uns zu gut, dass man ihr um des Gewissens willen untertan sein soll; so wie Petrus befiehlt (1. Petr. 2, 17), dass man den König ehren soll. Das Gleiche galt aber nicht den Ueberwältigern gegenüber, die von Gott dazu gebraucht wurden, um Israel zu strafen. Ihnen war Israel keine Ehre und keinen Gehorsam schuldig. Was der Obrigkeit gegenüber gefordert wird, ist nicht, dass man sich dem Willen Gottes ergebe, der uns in eine Zwangslage den Machthabern gegenüber gebracht hat, sondern dass man das Amt und die Autorität, die sie von Gottes wegen besitzen, anerkennt und ihnen Ehre und Gehorsam erweist. Insbesondere gilt dies dort, wo sich die Hand der Obrigkeit am schwersten fühlbar macht, nämlich in ihrer Strafauflegung und Steuererhebung (Matth. 22, 21; Mark. 12, 17; Luk. 20, 25; Joh. 19, 10—11; Röm. 13, 4—7; 1. Petr. 2, 14). In alledem bestätigt das Neue Testament, was im Alten Testament schon klar ausgesprochen war. Die Einsetzung der Todesstrafe und zugleich die Einsetzung der Obrigkeit findet man schon in Gottes Wort zu Noah: Wer Menschenblut vergiesst, des Blut soll auch durch Menschen vergossen werden, denn Gott hat den Menschen zu seinem Bilde gemacht (1. Mose 9, 6).

Im Gebot: „Du sollst deinen Vater und deine Mutter ehren“, ist auf die synekdochische Weise des Dekalogs die von Gott den Menschen verliehene Autorität unter den Schutz eines ausdrücklichen Gebots gestellt.

Die Sünde wirkt auch auf dem Gebiet des staatlichen Lebens und trübt dort manchmal die Beziehungen. Es gibt Obrigkeiten, die durch List oder Gewalt in den Besitz ihres Amtes gekommen sind. Es gibt Fälle, in denen es nicht leicht ist zu unterscheiden, wer die Obrigkeit ist. Und es kann vorkommen, dass eine Obrigkeit so vollends den Boden des Rechts verlassen hat, dass für die Mächte, die zum Schutze

des Volkes berufen sind, kein andrer Weg mehr offen steht als Widerstand. Alles dies darf nicht dazu bringen, die Autorität, welche der Obrigkeit von Gotteswegen zukommt, zu leugnen und so die rechtmässige Obrigkeit auf eine Linie zu stellen mit Ueberwältigern und Räubern. Das wäre ein Beiseiteschieben der klaren Aussagen der Heiligen Schrift.

An der Autorität der Obrigkeit und der Gehorsampflicht der Untertanen soll festgehalten werden. Zugleich ist dabei die Grenze dieser Gehorsampflicht zu betonen. Sie hört in dem Augenblick auf, wo Gehorsam der Obrigkeit gegenüber Ungehorsam Gott gegenüber mit sich bringt. Der Grund wie die Grenze des Gehorsams liegen im Gewissen.

Richtet sich das Neue Testament meistens zunächst an Untertanen, so findet sich doch auch in der Heiligen Schrift eine Reihe von Grundsätzen, die für Obrigkeit und Staatsregierung von grundlegender Bedeutung sind. Dieses bedeutet um so mehr, weil heute in der Mehrzahl der Reiche unsrer Erde das Volk berufen ist, einen entscheidenden Einfluss auf die Regierung der Staatsverwaltung zu üben. Eine Regierungsform, wo dies der Fall ist, bietet auch dem Christen Möglichkeiten, die für ihn eine Aufgabe von Gottes wegen bedeuten. Auch mit diesem anvertrauten Pfunde soll gewuchert werden.

Es kann gewiss vorkommen, dass eine Regierung, ein Staat, öffentlich Gott und seinen Geboten den Rücken zukehrt, so dass für diejenigen, die ihrem himmlischen Vater dienen wollen, jede Mitarbeit an der Ausführung der Staatsaufgaben ausgeschlossen ist und nichts übrig bleibt als das Zeugnis ihres Glaubens, allen Verfolgungen zum Trotz. Männer, wie Ahabs Kanzler Obadja und der Prophet Daniel zeigen, dass auch bei sehr dunklen Aussichten eine solche Isolierung nicht immer notwendig und geboten ist.

In der Heiligen Schrift sind also Leitsätze für die Regierung der Staaten zu finden, die zugleich massgebend sind für die Beteiligung der Bürger an der Politik, für ihre Einflussnahme auf die Regierung. Hier gelten nicht einfach Regeln der Moral, das sittliche Gesetz Gottes, sondern Grundsätze des politischen Handelns, der Gerechtigkeit, die jedem positiven Gesetz zugrunde liegen und die ganze Staatsverwaltung beherrschen sollen. Für das Gebiet des Rechts gibt aber die Heilige Schrift, so wenig wie für das Gebiet der Sittlichkeit, konkrete, formulierte Vorschriften, sondern Grundlehren, Richtlinien, die in den

örtlich und zeitlich verschiedenen Verhältnissen in Gesetzgebung und Verwaltung durchzuführen sind. Natürlich ist es nicht möglich, hier eine erschöpfende Darstellung dieser Grundlehren und Richtlinien zu geben. Andeutungsweise möge auf einige der wichtigsten Punkte hingewiesen werden.

Zunächst kommt hier in Betracht, was die *Heilige Schrift über die Einsetzung und das Recht der Obrigkeit lehrt*. Es war davon oben bereits die Rede. Für das politische Handeln ist diese Lehre von der allergrössten Bedeutung. Es darf hier erinnert werden an zwei wichtige Momente in der Geschichte meines Vaterlandes. Die feierliche Bekanntmachung der Generalstaaten der vereinigten Niederlande von 1581, welche als Abschwörungsakte von PHILIPP II. bekannt ist, beginnt mit den folgenden Worten, die auf dem Genfer Reformationsmonument einen Platz gefunden haben, Worten, welchen als erster Grund der zu verrichtenden Tat in naturrechtlicher Einkleidung ein gläubiges Bekenntnis bezüglich des Amtes der Obrigkeit vorausgeschickt wird:

„Weil einem jeden offenbar ist, dass ein Fürst dem Lande von Gott bestellt ist als Haupt seiner Untertanen, um diese zu bewahren und zu schützen gegen alles Unrecht, Ueberlast und Gewalt, wie ein Hirt seine Herde hütet; und dass die Untertanen von Gott nicht für den Fürsten geschaffen sind, um ihm in allem, was er befiehlt, sei es göttliches, sei es ungöttliches Recht, sei es Unrecht, untergeben zu sein und ihm als Sklaven zu dienen; sondern der Fürst für die Untertanen, ohne welche er kein Fürst ist, damit er sie mit Recht und Verstand regiere, für sie einstehe und sie liebe, wie ein Vater seine Kinder, und ein Hirt seine Schafe, der sein Leben für sie lässt um sie zu schützen.“

Als zweites Beispiel möge angeführt werden, was 1918 geschah. In der politischen Verwirrung des Novembermonats jenes Jahres offenbarten sich fremden Beispielen folgend auch in den Niederlanden revolutionäre Tendenzen; eine Minderheit forderte den Rücktritt der Regierung und kündigte die Revolution an. In diesem gefährlichen Augenblick war es in erster Linie die christliche Obrigkeitsauffassung, die den Gedanken Richtung gab, die auch die christlichen Gewerkschaften dazu brachte, sich fest entschlossen um die Regierung zu scharen und gegen den Umsturz Front zu machen. Mit solchen Beispielen soll nicht gesagt sein, dass die an dieser oder an jener Seite kämpfenden Menschen etwa als das auserwählte Volk im Streit mit den Feinden Gottes zu betrachten seien, sondern dieses, dass eine

auf die Heilige Schrift gegründete politische Lehre auch in dunkeln Augenblicken den rechten Weg klar zeigen kann, dass Einsicht in Rechte und Pflichten den tatsächlichen Gehorsam (immer wieder: die christliche Ethik ist nicht ausschliesslich Gesinnungsmoral) fördern kann.

Ein zweiter Punkt, an dem die Heilige Schrift für die richtige Gestaltung des öffentlichen Lebens Grundsätze enthält, ist die Beziehung von *Kirche und Staat*. Die Regierung von Kirche und von Staat ist in Ursprung, Zweck, Aemtern, Mitteln grundverschieden. So unerlaubt es einerseits ist, der Obrigkeit die Macht in und über die Kirche zu verleihen, so unstatthaft ist es auch, die kirchliche Macht in eine politische zu verwandeln. Wenn der Kirche die Pflicht auferlegt ist, Pfeiler und Grundfeste der Wahrheit zu sein und diese vor den Menschen zu bekennen, so soll die Obrigkeit die Kirche an der Erfüllung dieser Aufgabe nicht hindern. Kann hier auf die Fülle der diesbezüglichen Fragen nicht eingegangen werden, so wird es genügen auszusprechen, dass die Obrigkeit, wenn sie in ihren Rechtsregelungen der Natur der Kirche gerecht werden und dem Willen des himmlischen Königs der Kirche bezüglich der Regierung der Kirche nicht zuwider handeln will, sich doch zunächst von der über diese Natur und diesen Willen in der Heiligen Schrift gegebenen Offenbarung belehren lassen soll.

Desgleichen soll im Blick auf die *Regelung der internationalen Beziehungen* gefragt werden, welche Grundsätze aus den Lehren der Heiligen Schrift abzuleiten sind. Wenn die Obrigkeit eines jeden Staates, es sei Monarchie oder Republik, ihr eigenes Recht von Gottes Gnaden handhaben soll, so soll sie zugleich das Recht andrer Obrigkeiten anerkennen. Sie soll sich bei allen bestehenden Gegensätzen und auftauchenden Streitigkeiten an die Einheit des Menschengeschlechts erinnern, welche sich in der Oekumenizität der Kirche widerspiegelt. Sie soll in der Regelung der zwischenstaatlichen Beziehungen Gerechtigkeit anstreben. Wenn ihr zur Wahrung des Rechts das Schwert gegeben ist, so soll sie doch, angesichts der Ströme von Sünde und Jammer, die ein Krieg notwendig bringt, keinen Krieg führen, der nicht unvermeidlich ist; die dafür zu erfüllenden Bedingungen wurden schon früh von katholischen und protestantischen Theologen so formuliert, dass entweder nur ein Verteidigungskrieg als ein gerechter Krieg betrachtet werden könnte, oder dass die Bedingungen für einen gerechten Angriffskrieg tatsächlich unerfüllbar waren; was

hinausläuft auf die gegenwärtige Anschauung, dass keine Sache es wert ist, für sie einen Krieg zu entfesseln.

Es kann so weiter gegangen werden. Die schriftgemässe *Auffassung des Menschen* — zum Bilde Gottes geschaffen, jedoch der Sünde verfallen — ist für die Regierung über Menschen und für die Regelung ihrer Beziehungen massgebend; sie hat die Umwälzung der Gedanken, welcher das Institut der Sklaverei erlegen ist, hervorgerufen und auch in der sozialen Gesetzgebung ihren Einfluss fühlbar gemacht. Die biblische Auffassung der *Ehe*, monogam und unauflösbar, hat in der Vergangenheit das Verhalten der Obrigkeit in ihrer Gesetzgebung bestimmt und soll es auch weiter bestimmen. Auf die in der Bibel immer wieder betonten *Rechte und Pflichten der Eltern* soll bei der Regelung des Unterrichtswesens Rücksicht genommen werden. Im *Strafrecht* soll am Grundbegriff der Schuld, die das rechtliche Spiegelbild der ethischen Schuld ist, und an der Berechtigung der Vergeltungsstrafe, festgehalten werden. Die Förderung der *Sonntagsruhe* soll nicht nur auf sozialen Rücksichten beruhen, sondern auch die Ermöglichung der Heiligung des Tages des Herrn ins Auge fassen.

Bei alledem ist von einer zunehmenden Uebereinstimmung der Einrichtung des Staates mit evangelischen Grundsätzen nicht etwa die Erscheinung des Königreiches Gottes in diesem Aeon zu erwarten. Aber weil auch in der politischen Tätigkeit sich der Glaubensgehorsam der Kinder Gottes betätigt, offenbart sich darin auch das Königreich Gottes, wobei es dann immer wieder Gott ist, der wirkt beides, das Wollen und das Vollbringen (Phil. 2, 13).

Auch in seiner politischen Tätigkeit soll der Gläubige also seinem Meister dienen. Mit dieser Aussprache ist die Berechtigung einer *christlichen Politik* und der Pflicht der Gläubigen dazu anerkannt. Allen Bedenken gegenüber ist an ihren Grundgedanken festzuhalten. Eine christliche Politik? so fragt man; aber der Staat ist der Sünde wegen da; er gehört nicht zum Reich Gottes, sondern zum Reich dieser Welt. — Sicher, der Staat gehört diesem Aeon. Er bringt nicht das Gottesreich, er erhält nur eine äusserliche Ordnung im zeitlichen Leben aufrecht. Er ist nicht das echte Vaterland des Gläubigen; sein besseres Vaterland ist das himmlische Vaterland (Hebr. 11, 13—16). Es besteht aber kein Gegensatz zwischen der Einsetzung des Staates, Wohltat der allgemeinen Gnade Gottes, und dem Heil durch das Evangelium Christi. Was durch die allgemeine Gnade, auch durch

den Staat, erhalten wird, ist nicht eine gottfremde, dem Satan zugehörnde Welt, sondern die von Gott geschaffene Welt, die dazu bestimmt ist, am Ende der Tage kraft der Erlösung durch Christum erneuert zu werden.

Es ist wahr, dass der Staat niemals seine Aufgaben vollends erfüllt. Die Regierenden sind Menschen. All ihr Werk ist von der Sünde befleckt. Der Besitz der Macht ist immer eine grosse Versuchung gewesen. Vom Staat, zumal in seiner totalitären Erscheinung, kann man jeden Uebergriff, jedes Unrecht, jede Erpressung, jede Bedrückung, jede Verfolgung erwarten. Organisation und Technik können zur höchsten Vollendung fortschreiten, es ist aber möglich, dass sie zu gleicher Zeit sich gegen Gott und seine Gebote kehren. Das Buch der Offenbarung Johannis zeigt uns davon ein Beispiel im Reiche des Tieres, welchem Macht gegeben ward über alle Geschlechter und Sprachen und Heiden, welches verführen lässt, die auf Erden wohnen um der Zeichen willen, die es tun lässt, welches Gottes Namen lästert und mit den Heiligen streitet und sie überwindet; unter welchem niemand kaufen und verkaufen kann, er habe denn das Malzeichen oder den Namen des Tieres (Offenb. Joh. 13). Was die Welt, was die Kirche vom Staat (er stehe dann unter nationalistischer oder internationalistischer Führung) noch erleiden wird, weiss Gott allein. Verfolgung ohnegleichen wird das Ende dieses Zeitalters kennzeichnen. Gott regiert aber und führt die Welt ihrem Ziel zu. Bis dahin soll man ihm danken für die Wohltat, welche die Einsetzung des Staates doch bleibt; und zu ihm beten, die Obrigkeit zu erhalten und zu stärken, nicht nur durch seine allgemeine Gnade, durch seine Offenbarung in Natur und Geschichte, sondern vor allem durch das Licht seines Wortes und durch seinen Geist.

Ein anderes Bedenken wird gegen den Gedanken einer christlichen Politik erhoben. Wäre eine Politik nicht nur dann eine christliche Politik, wenn sie restlos im Gehorsam gegen Gott geführt würde, nicht nur in ihren Zielen, sondern auch in ihren Mitteln? — Es ist gewiss nicht eine leichte Sache, den Namen „christlich“ einer Sache *dieser Welt* beizulegen. Es ist nicht eine leichte Sache, dass die Jünger Christi Christen genannt werden (Apost. Gesch. 11, 26; 28; 1. Petr. 4, 16). Damit ist nicht gesagt, dass sie seiner würdig sind, sondern dass sie ihm eigen sind, dass er ihr Herr ist. Wenn wir von christlicher Familie, christlicher Erziehung u. s. w. sprechen, huldigen wir in dem

König der Könige, unserm Herrn auf jedem Gebiete unsres Lebens. Wir verkündigen das Ideal, aber behaupten keineswegs, dass dieses Ideal erreicht ist, oder sogar dass es in dieser Welt erreicht werden kann.

Die Politik aber, so sagt man noch, steht mit dem göttlichen Gebot notwendig in Widerspruch; sie hat ihre eigenen Gesetze, sie wird vom Selbsterhaltungstrieb beherrscht; eine Obrigkeitsperson tut Dinge, und muss sie tun, die die Ethik Privatpersonen verbietet; sie handelt aus einem Geist, der mit dem Geist der Liebe zu Gott und zum Nächsten nicht vereinbar ist. Wie soll man dann von einer christlichen Politik reden? Allerdings gelten für das Gebiet der Staatsregierung eigene Gesetze, wie für jedes Gebiet der Schöpfung. In der Ethik herrscht das Gesetz der Liebe; im Staate das Gesetz des Rechts. Gott hat der Obrigkeit das Schwert anvertraut und sie ermächtigt, zum Schutz des Rechts bis zur Fortnahme des Lebens zu gehen. In der Steuererhebung, in der Strafrechtspflege nimmt die Obrigkeit einem auch Gut und Freiheit. Wer Geschäfte anderer Leute besorgt, sei es als Obrigkeitsperson, sei es als Vormund, hat andre Pflichten als der, der seine eigenen Sachen verwaltet. Das Liebesgebot kann von einem fordern, dass er die Schulden seines Bruders zahlt, vom andern, dass er zur Arbeit der Mission in fremden Ländern Beiträge spendet; der Verwalter öffentlicher Mittel hat solche Aufgaben nicht. Das bedeutet aber nicht, dass es für den Staat keine andre Grundlage als den Staatsegoismus gebe, noch dass im Staatsleben das biologische Gesetz den Vorzug haben soll vor der Gerechtigkeit.

Die Politik lebt von Kompromissen; ist das eine Atmosphäre, so fragt man, wo ein christliches Leben aufblühen kann? — Sicher, der Wert einer politischen Handlung ist, zwar nicht ausschliesslich, aber doch vorwiegend, nach deren Wirkungen zu beurteilen. Nicht die gute Absicht genügt, nicht die grundsätzliche Richtigkeit eines Gedankens, sondern die Richtigkeit seiner Anwendung entscheidet z. B. über Wert und Unwert eines Gesetzes, auch vom Standpunkt der christlichen Verantwortung aus. Politik soll immer mit Möglichkeiten rechnen. Christus hat es nicht getadelt, dass Mose den Israeliten ihrer Herzenshärtheit wegen erlaubt hat, sich scheiden zu lassen (Matth. 19, 8). Er hat sogar der politischen und andren Berechnung ein Beispiel für die gläubige, um Christi willen allem absagende Berechnung entliehen (Luk. 14, 31—33). Es gilt nicht allein in der Politik, dass auch der

Gläubige mit den Folgen seiner Handlungen zu rechnen hat und zuweilen seine Tätigkeit von den zu erwartenden Erfolgen bestimmen lassen muss. Eine reine Gesinnungsmoral, die von der Wirkung der Handlungen in die Aussenwelt ganz absehen würde, wäre inhaltlos und liesse sich nicht einmal denken. Hier liegt allerdings die Versuchung nahe, Gründe zu suchen, um deutlichen Pflichten auszuweichen. Eine christliche Politik zu führen ist nicht leicht. Aber deswegen ist sie noch nicht verwerflich.

Der Staat soll also den Grundlehren des Evangeliums gemäss regiert werden. Das bedeutet keineswegs eine Theokratie, wie sie etwa in Israel bestand. Dort konnte der Magistrat in jedem vorkommenden Falle durch Urim und Thummin oder auch durch die Profetie den Willen Gottes vernehmen; mit dem Neuen Testament ist diese besondere Offenbarung weggefallen. Auch eine unfehlbare Autorität der Kirche kennt der Protestantismus nicht. Die Bindung des Handelns der Obrigkeit an das göttliche Gesetz soll im Gewissen der Obrigkeitsperson stattfinden, ebenso wie auch sonst die göttlichen Gesetze für das geistig-sittliche Leben zur Geltung kommen müssen. Dieses gilt für die Verwaltung, die im freien Ermessen der Regierung steht, wie für die gesetzgeberische Arbeit. Eine Verfassungsbestimmung, die das göttliche Gesetz für Regierung und Parlament massgebend erklären würde, hätte infolge der unvermeidlichen Allgemeinheit ihrer Fassung kaum eine wirkliche Bedeutung. Es ist nicht einzusehen, wie ihre Durchführung durch eine reale Garantie gesichert werden könnte; es kommt noch dazu, dass es auch völlig verfehlt wäre, dem göttlichen Gesetz durch eine derartige Klausel eine stärkere Autorität verleihen zu wollen. Den entscheidenden Instanzen kann die Verantwortung für die Entscheidungen, welche in ihrem freien Ermessen stehen, nicht abgenommen werden. Die Obrigkeitspersonen sollen sich den Geboten Gottes für das Gebiet des Staates fügen. Diese Pflicht soll ihnen vorgehalten werden. Wer dazu berufen ist, soll sie über diese Pflicht belehren, sie zu deren Erfüllung aufrufen, sie für deren Verletzung bestrafen. Das haben die Reformatoren getan; man denke an den berühmten Brief CALVINS an König FRANZ I., der der französischen Ausgabe seiner *Institutio* als Vorrede beigelegt ist, an die Mahnungen welche der Genfer Magistrat von ihm und seinen Kollegen erhielt, an das freimütige Auftreten von JOHN KNOX gegenüber MARIA STUART. Das haben die Propheten im Alten Testament getan. So spricht JOHANNES der

Täufer zu HERODES (Mark. 6, 18, 20), PAULUS zu FELIX (Apostelg. 24, 25). Einmal wird ein auf die konkrete Sachlage gerichtetes Wort gesprochen: Du bist der Mann (2. Sam. 12, 7). Das andre Mal werden die grossen allgemeinen Wahrheiten verkündet: PAULUS spricht von der Gerechtigkeit und von der Keuschheit und von dem Zukünftigen Gericht. Dann wieder steht die Mahnung zur persönlichen Bekehrung im Vordergrund, oder es wird vom Propheten das Urteil angekündigt (Dan. 5, 26: Gott hat dein Königreich gezählt und vollendet), oder es wird dem andern einfach das göttliche Gesetz vorgehalten. Immer wieder soll die Kirche Christi das Wort Gottes verkünden, zunächst durch den amtlichen Dienst der Predigt und der Sakramente (wie im unverzagten Auftreten des AMBROSIIUS gegen den mit Blutschuld beladenen Kaiser KONSTANTIN). Wie über allen Gebieten menschlichen Lebens soll auch über dem Staats- und Rechtsleben das Licht des Evangeliums scheinen. Eine direkte Verantwortung für das, was auf diesem Gebiet vorgeht, liegt aber denen ob, die in irgend einer Stellung am Handeln teilnehmen. Mitglieder der Regierung, Abgeordnete, Wähler, — sie sollen die Träger einer aktiven christlichen Politik sein.

In welcher Form eine solche Politik geführt werden soll, lässt sich nicht im allgemeinen sagen. In dem einen Lande haben die Lehren des Evangeliums einen grossen Einfluss im öffentlichen Leben behalten, und es bedarf keiner besonderen Mittel zum Schutze der christlichen Grundlagen des nationalen Lebens. Anderswo ist der Einfluss des Christentums auf das öffentliche Leben derart zurückgedrängt oder gar unterdrückt, dass jede Möglichkeit für eine politische Tätigkeit im christlichen Sinne fehlt. In andern Ländern hat sich der geistige Kampf um die Seele des Volkes auch auf das politische Gebiet ausgedehnt, daher kann man diesem Kampf auch in den Wahlen nicht ausweichen, und die christliche Politik findet dann ihre Organisation etwa in einer, wenn nur nicht in mehreren politischen Parteien.

Andere Lebenskreise — Familie — Kirche.

Unter den vielen andern menschlichen Verbänden sind zwei zu nennen, die gewissermassen mit dem Staat zu vergleichen sind. Auf diese Verbände und ihre Organe ist ein grösserer oder ein kleinerer Teil dessen anwendbar, was vom Staat oben ausgesagt wurde. Es sind die Kirche und die Familie. Sie stimmen mit dem Staat darin

überein, dass sie göttliche Einsetzungen im menschlichen Leben sind. Nicht nur im Blick auf die Kirche, sondern auch im Blick auf die Familie lässt die Heilige Schrift darüber keinen Zweifel. Ueber die Beziehungen zwischen Eltern und Kindern, zwischen Mann und Weib gibt sie im Dekalog und an anderer Stelle zahlreiche Anweisungen, welche mitunter auf ein Schöpfungsgesetz verweisen.

In vielem unterscheiden sich Staat, Kirche und Familie. Die Kirche dankt ihren Ursprung der Erlösung, Staat und Familie gehören zu diesem Aeon. Die Familie, in ihrer Entstehung auf Ehe und Geburt beruhend, ist eine Schöpfungsordnung, die Kirche eine Erlösungsordnung. Dem Staat und der Familie ist der Mensch automatisch eingeordnet, der Kirche durch freiwilligen Beitritt (was keineswegs bedeutet, dass er willkürlich dieser oder jener Kirche beitreten dürfe; im Gegenteil ist der Beitritt zur wahren Kirche eine Gehorsamspflicht). Der Familienverband ist der engste; er ist zunächst eine wirtschaftliche Einheit, der dasselbe Haus teilt, von demselben Einkommen lebt, gemeinschaftliche Mahlzeiten nimmt, und vielfach auch geistig durch ein gemeinschaftliches Leben verbunden ist. Der Staat ist durch das Rechtsleben qualifiziert, er findet seinen Beruf in der Handhabung des Rechts und in der Organisation der zwangsweise durchgeführten Zusammenarbeit, wo diese notwendig ist. Die Kirche ist eine geistige Einheit. Ihr Arbeitsfeld ist der Dienst des Wortes und der Sakramente, die Barmherzigkeit und die kirchliche Disziplin. Dementsprechend unterscheiden sich auch die Mittel, durch welche die drei Verbände wirken; für die Macht des Staates ist das Schwert das Symbol, damit korrespondiert für die Familie die Rute; der Kirche degegen sind die Schlüssel des Himmelreiches anvertraut.

Die Beziehungen der verschiedenen Verbände sind fortwährend bedroht von der Gefahr, dass der eine Verband seine Macht auf Kosten des andern auszudehnen sucht. Seitens der Familie ist diese Gefahr nur gering; ihre Macht ist zu klein, um ihren Machtbereich ausserhalb des Kreises der ihr Zugehörendem auszubreiten. Die Kirche kann ihre Schlüsselmacht missbrauchen. Die römisch-katholische Kirche mit ihren Bannflüchen gegen Fürsten, die sich ihrer Macht nicht fügten, ist dafür ein Beweis. Auch die Disziplin der protestantischen Kirche wird missbraucht, wenn die Kirche nicht das Wort Gottes predigt und die Sünde bestraft, sondern ihre Macht dazu anwendet, um die Ansichten von Kirchenversammlungen über wissenschaftliche und politische

Fragen Andern aufzuzwingen. Der Staat aber ist der gefährlichste von allen dreien. Zwar bietet ein gesundes Familienleben noch lange Zeit Widerstand, wenn die Gesetzgebung (z. B. bezüglich Ehe und Erziehung) es auf ihren Untergang anlegt; in Russland zeigt sich das. Die Kirche hat gegenüber jeder Machtanmassung die Verheissung, dass die Pforten der Hölle sie nicht überwältigen sollen (Matth. 16, 18). Vielerlei Druck und Machtanmassung ist aber möglich; vielleicht sind Schutzmassregeln noch gefährlicher als Verfolgung. Gegenüber jeder Anmassung soll der Staat auf sein eigenes Gebiet zurückgewiesen werden. Wenn es der Gehorsam dem allerhöchsten Gesetzgeber gegenüber fordert, soll sogar der Obrigkeit gegenüber der Gehorsam verweigert werden. (Dan. 3, 18; Apost. Gesch. 5, 29). Das soll nur in jenem äussersten Fall geschehen. Es ist nicht so, das jeder einzelne Bürger das Recht hat, die Kompetenz des Staates gegenüber andern Verbänden und Lebenskreisen zu beurteilen; damit würde eine Anarchie entstehen. Es soll aber als Grundsatz der Staatsregierung gelten, dass der Staat auf die Rechte anderer Lebenskreise und auf die für diese geltenden Gesetze Rücksicht zu nehmen hat. Das ist die Grundlage der sogenannten Freiheitsrechte. Mit dem Wort der Apostel: „Man muss Gott mehr gehorchen denn den Menschen“, wurde auf das entschiedenste die Begrenzung der Staatsmacht proklamiert.

Diese sogenannte Souveränität der einzelnen Lebensgebiete gilt nicht nur für Familie und Kirche. *Wissenschaft, Kunst, Wirtschaft* können zwar nicht geschlossene Verbände wie die Kirche und die Familie aufweisen, haben aber doch ihre eigenen Lebensgesetze, auf die der Staat Rücksicht zu nehmen hat, und deren Auswirkung teilweise sogar jeder Beherrschung durch den Staat entzogen ist. Er kann zwar die Wissenschaft knebeln, aber sie hört dann auf, Wissenschaft zu sein. Er kann das wirtschaftliche Leben in Fesseln schlagen, nicht aber den wirtschaftlichen Folgen vorbeugen, welche seine Massnahmen mit sich bringen.

Mit alledem ist natürlich nicht geleugnet, dass der Staat gegenüber allen Lebenskreisen im Blick auf ihre Beziehungen nach aussen ordnend aufzutreten hat, und dass er dort, wo Zwang unentbehrlich ist, zur Zwangsausübung berufen ist. Z. B. auch in einem Lande, wo die grösste Freiheit für Schule und Unterricht besteht, wird der Staat die Mittel zur Bezahlung der Kosten der Schulen zu erheben haben. Wie weit der Beruf des Staates geht, ist in einer allgemeinen Formel

nicht anzugeben. Die Grenzen wechseln nach Zeiten und Umständen. Doktrinalismus ist hier nicht am Platz. Grundsätzlich soll aber unbedingt der Totalitätsanspruch abgewiesen werden, der alles Leben dem Staate unterordnet. Gegenüber der Willkür der Despotie soll die Achtung vor den Rechten anderer Lebensgemeinschaften aufrechterhalten bleiben.

Es ist nicht möglich, alle diesbezüglichen Beziehungen unter ein Schema zu bringen. Ausgangspunkt und Grundsatz ist, dass der Staat nicht dazu mit Autorität und Macht bekleidet ist, dass er das ganze menschliche Leben absorbiere, sondern dass der Sinn des Staatslebens in der Anordnung des Rechts liegt. Demgemäss ist seine Aufgabe und sein Beruf bestimmten Schranken unterworfen. Er stösst auf diese Schranken, wenn er die Religionsfreiheit und die Freiheit der Kirchen anerkennt, wenn er die Unterrichtsfreiheit aufrecht erhält, auf die Rechte der Eltern bezüglich der Erziehung ihrer Kinder Rücksicht nimmt, wenn er der Wissenschaft die Freiheit lässt, die für sie Lebensbedingung ist, wenn er sich nicht die geistige Führung des Volkes anmasst und Presse- und Versammlungsfreiheit im Stande hält, u.s.w. Bei alledem liegt der Ausgangspunkt nicht im Menschen; die humanistische Staatslehre, die auf ihn ihre Systeme aufbaute, hat eine unerschütterliche Grundlage für die Freiheitsrechte nicht gefunden. Der Uebermacht des allmächtigen Staates gegenüber sind im Gegenteil die Grundrechte prekär geworden. Einen festen Boden finden sie vielmehr in der Anerkennung der Souveränität Gottes, welcher sich Obrigkeit und Untertanen in gleicher Weise zu beugen haben. Geschichtlich ist übrigens nachweisbar, dass die Freiheitsrechte in den politischen Auffassungen der Reformierten, die mit ihrer Glaubensüberzeugung im engsten Zusammenhang standen, ihren Ursprung finden. Die Genealogie der Freiheitsrechte geht über die amerikanischen Verfassungen auf CALVIN zurück.

MECHANISATIE EN WERKLOOSHEID

DOOR

MR. B. COLENBRANDER.

§ 1. *Inleiding.*

Onder de zeer vele problemen, die in den huidige tijd de aandacht opeischen, behoort dat van de mechanisatie (en rationalisatie) en dat van de werkloosheid zeker niet tot de minst belangrijke. Vooral gedurende de ernstige wereldcrisis, welke wij in Nederland nog niet te boven zijn, zijn deze problemen weer in het middelpunt der belangstelling gekomen.

Deze bijdrage heeft alleen tot onderwerp: de invloed van de mechanisatie op de werkloosheid. Dit houdt dus in, dat over mechanisatie en over werkloosheid slechts in zooverre wordt gesproken, als noodig schijnt om de relatie tusschen beide te belichten.

Over de mate van de beperking, die daaruit voortvloeit, zullen de gedachten uiteenloopen. In de hierna volgende beschouwingen is de cirkel vrij klein gehouden. Dit wordt m.i. door het onderwerp geëischt en kan aan de behandeling daarvan in elk geval ten goede komen. Mogelijk zoekt deze of geene in dit artikel nieuwe perspectieven. Hij zij er aan herinnerd dat dit, bij den huidige stand van zaken, niet wel mogelijk is. Een vraagstuk als het onderhavige, dat reeds zoo-vele malen voorwerp van nauwgezet onderzoek heeft gevormd, pleegt zich weinig te leenen voor het brengen van verrassingen. Hier komt nog bij, dat ik het in de eerste plaats als mijn taak heb beschouwd te komen tot een aantal conclusies omtrent den invloed van de mechanisatie op de werkloosheid en dat ik pas in de tweede plaats iets wil zeggen omtrent eventueel te nemen maatregelen. Dit tweede punt komt mij dermate gecompliceerd voor, dat het een afzonderlijke behandeling zou wettigen.

§ 2. *Gedachtengang.*

Ik stel mij voor bij de behandeling van het onderwerp dezen gedachtengang te volgen: § 3. Opmerkingen omtrent de methode van onderzoek. § 4. De intuïtieve reactie tegen machines. § 5. De machines in de economische literatuur in de eerste helft van de 19e eeuw. § 6. Summiere aanduiding van de beteekenis van de machines voor het maatschappelijk leven in het algemeen. § 7. Het „optimistische” standpunt (de compensatie-theorie). § 8. Het „pessimistische” standpunt (de uitschakelings-theorie). § 9. Het „utiliteits”-standpunt. § 10. Overwegingen ter inleiding van eigen conclusies. § 11. Conclusies.

§ 3. *Opmerkingen omtrent de methode van onderzoek.*

Ook bij de behandeling van dit onderwerp wordt gestreden om den voorrang tusschen deductieve en inductieve methode. Deze strijd zal m.i. niet ten voordeele van één dezer methoden kunnen worden beslecht. Beide methoden zullen ook hier moeten worden gevolgd om tot een meest-juiste, meest-evenwichtige conclusie te komen. „Theorie” en „cijfers” zullen elkaar moeten aanvullen en corrigeeren. Het hanteeren van cijfers is steeds, en hier vooral, een uiterst moeilijk werk — wil men objectief het onderzoek instellen. Hier komt nog bij, dat het statistisch materiaal over het algemeen onvoldoende is om alleen daarop een conclusie te baseeren. Toch ben ik geneigd aan nauwgezet statistisch onderzoek in deze groote waarde toe te kennen. In „de proef op de som” zijn alle factoren verwerkt, die hierbij een rol spelen.

§ 4. *De intuïtieve reactie tegen machines.*

Oorspronkelijk had dit hoofdje nog het volgende verlengstuk: „in de geschiedenis”. Hoewel voornamelijk enkele gevallen uit de historie in de herinnering zullen worden teruggeroepen, heb ik deze drie woorden toch geschrapt. Het is nl. niet zonder beteekenis zich rekenschap er van te geven dat vooral van arbeiderszijde (generaliter gesproken) nog heden ten dage de neiging bestaat om invoering van machines en vergrooting van werkloosheid als synoniem te beschouwen, — niet alleen voor het oogenblik, maar ook op den langen duur. Overigens verstandige mannen meenen met het onderwerp klaar te zijn na het uitvoeren van berekeningen uit de volgende gegevens: grootte van den afzet, productie-capaciteit per handarbeider, productie-capaciteit

per machine. De voor de hand liggende vraag b.v. of de grootte van den afzet wel dezelfde zou zijn bij geheel *handmatige* voortbrenging, schijnt dan niet naar voren te komen. En ... is deze primitieve *instelling* bij ieder mensch niet min of meer aanwezig? Wanneer men, om een voorbeeld te noemen, een bezoek brengt aan de glasblazerij van de Philips-fabrieken, komt men eerst in de afdeling, waar het vervaardigen van de lampen nog geheel *handmatig* plaats vindt. Vele tientallen arbeiders verdienen daar een behoorlijk weekloon. Aan deze afdeling grenst een ruimte, waar enorme machines zijn opgesteld, die de lampen geheel machinaal vervaardigen en slechts door enkele personen bediend worden. Deze twee machines produceeren minstens evenveel als alle arbeiders in de aangrenzende ruimte. Komt dan vanzelf niet even de gedachte op: wanneer zal een nieuwe machine de glasblazers voor goed uit hun werk stooten?

Van deze veel voorkomende vooringenomenheid zij men zich wel bewust. Hoe begrijpelijk bij hen, die in elk geval tijdelijk schade kunnen ondervinden van mechanisatie — bij een objectief onderzoeker mag hiervan geen sprake zijn.

En nu ter illustratie enkele historische herinneringen, ontleend aan de literatuur.

De uitvinder van de bewegende schietspoel (1733) JOHN KAY, was gedwongen zijn land te ontvluchten, evenals HARGREAVES, die in 1764 de spinmachine uitvond.

Een vooruitstrevend vorstin als Koningin ELISABETH stelde de doodstraf op toepassing van uitvindingen, welke menschelijken arbeid overbodig maakten.

„In Engeland moest, om aan het miltziek woelen paal en perk te stellen, in 1812 de vernieling van de machines met den dood worden gestraft. De zijdewevers van Lyon streden in 1831 hun opstand tegen de machine onder het harde parool: „vivre en travaillant ou mourir en combattant”. De „weversonlusten” brachten ook in Duitschland groote beroering. Zwitserland kreeg zijn deel door de enorme, moedwillig aangestoken fabrieksbranden, van welke vooral die te Ulster van 1832 treurige vermaardheid bezit.” „Berucht is ten onzent de werkstaking der Rotterdamsche bootwerkers, die in 1907 met geweld zochten te keeren de invoering van den graanelevator, die hen met werkloosheid bedreigde.”

Deze enkele feiten zijn voldoende om de reactie van de arbeiders tegen de invoering van machines in het verleden te teekenen.

Niet alleen de arbeiders verzetten zich tegen de invoeringen van de techniek. Over het algemeen werden de nieuwigheden weinig enthousiast ontvangen. Colleges als onze Kamers van Koophandel verweerden zich b.v. tegen den aanleg van spoorwegen. Fel was het protest, dat JOHN RUSKIN liet hooren, toen hij schreef (dit citaat is, evenals het vorige, ontleend aan „De Loonarbeid” van DIEPENHORST):

„Wat nut heeft het de ijzeren machine harder en harder op te stoken, den stoom in de ketels tot springens toe nacht en dag te spannen, wanneer gespieerde mannen geen taak hebben te verrichten, geen brood om te verdienen? Zijn er dan geen werkgevers meer, die liever door menschen gediend worden dan door ijzeren duivels?”

Bekend is ook de actie, door het Gilden-socialisme gevoerd voor eerherstel van het handwerk.

Ondanks de vele en velerlei agitatie echter heeft de machine industrie na industrie en land na land veroverd. Het intuïtieve verzet tegen de mechanisatie heeft geen doel getroffen.

§ 5. *De machines in de economische literatuur in de eerste helft van de 19e eeuw.*

Onwillekeurig komt in dit verband de vraag op: hoe reageerden de economische schrijvers op het verschijnen van de machine? Vandaar dat hier enkele aantekeningen volgen, die tot het beantwoorden van die vraag kunnen bijdragen. Een eenigszins volledig overzicht wordt dus niet gegeven en is voor ons doel ook niet noodig.

Het verband tusschen mechanisatie en werkloosheid wordt het eerst behandeld door RICARDO. Schijnt hij aanvankelijk te gelooven, dat de invoering van machines geen vergrooting van de werkloosheid tengevolgde heeft — al spoedig heeft hij dit standpunt herzien. Hij leefde in een tijd van toenemende ellende in de steden en zag de verbetering van de positie van de arbeiders ten plattelande over het hoofd — evenals trouwens later MARX ¹⁾. Door mechanisatie werd het vaste kapitaal vergroot ten nadeele van het vlottende kapitaal en dus bleef er minder voor de arbeiders over (het „loonfonds” werd kleiner). RICARDO komt dan ook tot de slotsom, dat de machines in het nadeel waren van de arbeiders (in zijn „Principles of political economy and taxation”, 3e druk 1821).

Minder positief was J. B. SAY. Wel achtte hij het noodig, dat de

Overheid het gebruik van machines zou regelen en met name alleen daar zou toelaten, waar de vraag naar arbeiders het aanbod overtrof. (Merkwaardig is, dat de toepassing van de mechanisatiewet voor de sigarenindustrie in dezelfde richting gaat!). Verder bepleitte SAY het uitvoeren van openbare werken ter bestrijding van de werkloosheid, — eveneens heden ten dage door velen bepleit.

J. STUART MILL theoretiseert wel over inkrimping van het „loonfonds” maar gelooft niet, dat de arbeiders practisch veel nadeel zullen ondervinden van de rationalisatie, behoudens wanneer deze plotseling een grooten omvang zou aannemen.

Een principiëel ander standpunt neemt b.v. MAC COLLUCH in, die in elke verbetering van de machines een voordeel voor de arbeiders ziet. Maakt de machine in de eene industrie menschen werkloos, dan vinden deze arbeiders elders wel weer ander werk. Het geld wordt immers toch besteed, hetzij door den ondernemer, die meer verdient, hetzij door den consument, die meer kan koopen voor hetzelfde geld.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat van een communis opinio allerminst mag worden gesproken. Vóór- en tegenstanders van het evenwicht tusschen vraag en aanbod staan soms scherp tegenover elkander. Beide standpunten worden met kracht verdedigd.

Langzamerhand schijnt het kamp van de voorstanders aan de winnende hand te komen. Deze ontwikkeling houdt aan tot tegen de wereldcrisis van 1929 en buigt dan weer in andere richting om. Hierover echter straks nader.

§ 6. *Summiere aanduiding van de beteekenis van de machines voor het maatschappelijk leven in het algemeen.*

Voordat we nu beginnen met een uiteenzetting van de huidige standpunten, schijnt het nuttig met een enkel woord te wijzen op de geweldige beteekenis van de machines voor het maatschappelijk leven in het algemeen. Niet ten onrechte spreekt men in dit verband van „industriële omwentelingen”. Het geheele maatschappelijk leven is door deze revoluties van aanzien en ook van niveau veranderd. Om dit laatste eerst te nemen: het wordt, meen ik, door niemand in ernst betwist, dat het beduidend hoogere levensniveau van groote lagen der samenleving voor een zeer groot deel is te danken aan de mechaniseering van de voortbrenging. De cijfers, daaromtrent overal te vinden, behoeven hier zeker niet te worden herhaald. Wie dan de huidige

positie van den arbeider vergelijkt met die van b.v. 50 jaar terug, zal dankbaar zijn voor de *toegenomen* aanwending van de vindingen der techniek, die zooveel bijdroegen tot opheffing van soms onmenselijke toestanden.

En wat het aanzien van de samenleving betreft: trek dan maar eveneens een vergelijking tusschen nu en het jaar 1887 om onmiddellijk te voelen, hoezeer de techniek in vrijwel alle uitingen van het maatschappelijk leven een zeer machtige rol is gaan spelen.

Ook de samenstelling van de nijverheid b.v. van ons land werd daardoor ingrijpend veranderd. Talrijke nieuwe industrieën kwamen op en verschaffen nog steeds aan vele duizenden werk. Om slechts enkele voorbeelden te noemen: stroocarton, juteweaverij, zinkwit, gloeilampen, kunstzijde, enz. Voor onze export-positie was dit alles van groote beteekenis. Zeer terecht brengt SMEENK de vraag naar voren, hoe de positie van het Westen zou zijn zonder rationalisatie, — gegeven de sociale eischen van na den oorlog ²)! En door de industriële omwenteling werden ook graan en allerlei koloniale waren goedkoper hetgeen de kosten van het noodzakelijk levensonderhoud drukte en dus mede den arbeiders ten goede kwam.

Waar de invoering van machines dus in elk geval ook zeer zegenrijke gevolgen had, past groote voorzichtigheid bij het veroordeelen daarvan en ligt het voor de hand dat ook thans, in de crisis, nog velen het voor de machines opnemen.

§ 7. *Het „optimistische” standpunt (de compensatie-theorie).*

De terminologie van den titel van deze §, welke is overgenomen van VAN DER WAERDEN, behoeft eenige verduidelijking. Spelen optimisme en pessimisme bij een probleem als dit, dat toch vooral een exacte behandeling vraagt, nog een rol? De historie bevestigt deze vraag. In het algemeen gesproken domineert de compensatie-theorie in tijden van welvaart, waarin men de wereld met andere oogen beziet dan in tijden van laagconjunctuur, waarin de bestrijding van de evenwichts-opvatting weer naar voren komt. Daarom meen ik, dat deze woordkeus gebruikt mag worden.

En nu de compensatie-theorie zelf. Zooals het woord reeds aanduidt, poneert deze theorie, dat de eventuele direct-nadeelige invloed op de arbeidsmarkt als gevolg van invoering van machines binnen korter of langer tijd wordt gecompenseerd door verhoogde vraag naar arbeids-

krachten als gevolg van de veranderde productie-wijze. De argumenten voor dit standpunt kunnen als volgt worden weergegeven:

a. Voor de vervaardiging van de machines zijn menschen noodig zoodat men om te beginnen reeds deze arbeiders moet aftrekken van het aantal, dat door invoering van machines ter vervanging van handwerk in elk geval tijdelijk werkloos is geworden. Vermindering van werkgelegenheid in een industrie door mechanisatie gaat dus gepaard met uitbreiding van de werkgelegenheid in de machine-industrie.

b. De mechaniseering van de voortbrenging drukt de productie-kosten. Deze zal veelal leiden tot prijsverlaging, waardoor de afzet, en dus de werkgelegenheid zal toenemen. Is de elasticiteit van de vraag niet groot genoeg om het evenwicht te herstellen, dus weer het oude aantal werknemers aan te zetten, dan komt, bij prijsverlaging, toch in elk geval een deel van het inkomen van de consumenten vrij. Zij zullen dat voor andere doeleinden besteden, hetgeen de werkgelegenheid eveneens ten goede komt. Wordt de prijs niet verlaagd, dan komt het volle bedrag van de besparing dus ten goede aan de ondernemers. Deze zullen echter hun *grootere* winst ook een bestemming geven, welke mede een gunstigen invloed zal uitoefenen op de vraag naar arbeidskrachten. 't Meest voor de hand ligt wel de vorming van nieuw kapitaal, dat zonder arbeid echter niet productief is te maken. Dit laatste is van veel belang voor hen, die op het standpunt staan, dat de oorzaak van de crisis niet is over-kapitalisatie, maar onder-kapitalisatie.

c. Als derde argument wordt genoemd: de loondruk, welke gevolg is van een momenteele vergrooting van het aanbod op de arbeidsmarkt. Dit zal immers den kostprijs drukken en de gevolgen doen intreden, hierboven sub *b* genoemd.

Het spreekt vanzelf, dat deze gevolgen niet onder alle omstandigheden en steeds in dezelfde mate zullen intreden. Zoo is het van het grootste belang in dezen gedachtengang, dat de prijsvorming en het ruilverkeer zoo weinig mogelijk aan banden zijn gelegd. In het algemeen echter acht deze theorie het onbetwistbaar, dat de machines de werkloosheid op den duur niet ongunstig beïnvloeden en zelfs als een zegen voor de arbeiders beschouwd moeten worden, omdat zij daaraan voor een groot deel hun veel verbeterde positie te danken hebben.

Hier te lande heeft Dr. VAN DER WAERDEN zich een krachtig ver-

dediger van deze theorie getoond. In zijn in 1933 uitgebrachte prae-advies voor de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek stelt hij voorop, dat rationalisatie (waaronder tevens mechanisatie valt) is te beschouwen als één der krachtigste voorwaarden voor den maatschappelijken vooruitgang. De bedenkingen, tegen de compensatie-theorie ingebracht, acht hij te zwak om tot haar falen te kunnen besluiten.

„Zij geven geen grond aan de verwachting dat thans, bij de huidige rationalisatie, een andere uitkomst zal tevoorschijn komen dan in de afgelegde periode van anderhalve eeuw van het moderne kapitalisme.”

Ter staving van zijn standpunt voert VAN DER WAERDEN een groot aantal gegevens aan, waarbij hij er echter op wijst, dat daaruit slechts met het noodige voorbehoud een conclusie getrokken kon worden, omdat de beschikbare cijfers nog betrekkelijk onvoldoende zijn. Onder meer geeft hij de volgende cijfers, door het Internationaal Arbeidsbureau opgesteld voor de Vereenigde Staten van Noord-Amerika over de jaren 1919 tot 1929:

Jaar	Goederen-productie	Personeel-bezetting	Productie per arbeider
1919	100	100	100
1924	112	90	124
1929	142	94	151

De groote uitstooting van arbeiders gedurende de eerste 5 jaren (10 %) wordt gevolgd door een weder-opname van 4 % der arbeiders.

Bovenstaande cijfers hebben alleen betrekking op de goederen-productie. Omtrent de zeker sterk toegenomen vraag naar diensten geven zij geen uitsluitsel. De werkgelegenheid is daardoor natuurlijk zeer gunstig beïnvloed. Deze en allerlei andere gegevens versterken — aldus deze schrijver — den indruk dat het Amerikaansche bedrijfsleven tot 1929 de door rationalisatie vrijgekomen arbeidskrachten heeft geabsorbeerd.

Zeer interessant zijn de gegevens, dit in dit prae-advies voorkomen over het Nederlandsche bedrijfsleven. Deze gegevens betreffen industrieën, die minder onderhevig zijn aan conjunctuur-schommelingen en een betrekkelijk stabiele markt hebben. VAN DER WAERDEN tracht

aldus het conjunctuur-element mogelijk uit te schakelen om zoo het materiaal te krijgen voor een juiste conclusie over den invloed van de rationalisatie op de werkgelegenheid. Uit het betreffende cijfermateriaal wordt het volgende overgenomen:

Rijwielfabricage.

Jaar	Aantal fabrieken	Aantal arbeiders	Aantal geprod. rijwielen	Aantal arbeiders per 100 rijwielen
1921	22	1.498	73.100	1.78
1925	31	2.066	121.200	1.43
1930	36	2.335	209.900	0.92

Conclusie:

De productie per arbeider dus verdubbeld en het aantal arbeiders zeer beduidend toegenomen; invloed van de rationalisatie dus gunstig.

Papierindustrie.

Jaar	Aantal fabrieken	Aantal arbeiders	Prod. × 1000 ton papier	Aantal arbeiders per 1000 ton pap.
1921	22	4.390	73.5	60
1925	25	5.064	128.9	37
1930	26	6.384	189.9	34

Conclusie:

Als voren.

Voorts worden soortgelijke gegevens vermeld betreffende de schoenindustrie, de textielindustrie, de gloeilampenfabricage, de steenkolenmijnbouw.

De schrijver komt dan tot de volgende conclusies:

„dat de bestrijding van de compensatie-theorie niet overtuigend is; dat de ervaring gedurende een tijdperk van 150 jaar eenig vertrouwen suggereert ook in het toekomstig absorptie-vermogen van de thans uitgeschakelde arbeidskracht;

dat ook de ontwikkeling in een groot land als Amerika — dat de ontwrichting door een abnormale, geforceerde rationalisatie als de Duitsche niet gekend heeft — gedurende een lange periode vóór de wereldcrisis

over het geheel genomen een evenwicht van uitstooting en opslorping heeft vertoond;

dat in dat deel der nijverheid, hetwelk gericht is op voorziening van dagelijksche benodigdheden, in den ruimsten zin genomen, in de 10-jarige periode tot 1930 geen enkele aanwijzing te vinden is van een blijvend overtollig worden van arbeidskrachten, ofschoon in diezelfde nijverheid de rationalisatie in vrijwel hetzelfde tempo als elders zich voordeed;

dat de verontrustende verschijnselen zich in hoofdzaak concentreeren op de luxe-bedrijven en op die welke productie-middelen voortbrengen, dus op de bij uitstek conjunctuurgevoelige, terwijl alleen de kolennijmbouw een somber perspectief biedt."

VAN DER WAERDEN voegt hieraan toe, dat daardoor de eisch om maatregelen te overwegen, welke beoogen de absorptie geleidelijk met de rationalisatie te doen verlopen, in geen enkel opzicht wordt verzwakt.

Ik heb wat uitvoerig stilgestaan bij dit deel van genoemd prae-advies, omdat daarin zeer duidelijk en wel gedocumenteerd wordt gekozen vóór de compensatie-theorie.

In zijn onlangs verschenen prae-advies voor dezelfde Vereeniging handhaaft VAN DER WAERDEN zijn in 1933 ingenomen standpunt, onder aanvoering van nieuwe gegevens uit Engeland. Alleen voor landen, waar de crisis abnormaal lang heeft geduurd, is hij minder optimistisch geworden. De deflatie-politiek heeft daar de rationalisatie zeer gestimuleerd en de compenseerende krachten in hun werking belemmerd. De schrijver voegt er echter aan toe: na de devaluatie heeft het bedrijfsleven juist door die rationalisatie weer een grooten voor-sprong! Waaruit men dus zou kunnen afleiden, dat de compenseerende krachten dan weer in sterker mate zullen werken.

ZAALBERG, eveneens in 1933 prae-adviseur voor de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek, komt tot de conclusie, dat „de menschheid in haar geheel geen redenen heeft om de zegeningen van de arbeidsbesparing te ontkennen of af te wenden." Deze schrijver is echter minder grondig gedocumenteerd, al zijn de door hem gereleveerende cijfers op zichzelf zeker belangwekkend.

In de brochure „Werkloosheid. Werktijd 40 uur?", in Januari 1933 uitgegeven door het Verbond van Nederlandsche Werkgevers, wordt herinnerd aan hetgeen MATTHYSEN schreef in „Het Volk" van 16 Januari 1932. Hij wijst daar op het drukkersbedrijf, waarin het aantal

verzekerde arbeiders van 1913 tot 1929 steeg met 42 %, terwijl het gemiddelde verzekerde dagloon steeg van f 1.81 tot f 4.37. Het gevolg van de rationalisatie — aldus zijn conclusie — was dus in dit bedrijf: hooger loon, korter werkdag, grooter productie, toenemende koopkracht en verruiming van de werkgelegenheid.

In dezelfde brochure wordt nog de volgende uitspraak geciteerd van Prof. HEIDEBROCK voor de Verein Deutscher Ingenieure in October 1932 te Berlijn:

„De landbouw (van Europa) heeft in de laatste 50 jaren een toename gekend aan arbeidsmogelijkheid van 2.6 miljoen, — handel, industrie en verkeer zijn daarnaast met 16 miljoen arbeidsplaatsen gestegen.”

Hij concludeert daaruit, dat de werkloosheid slechts voor een klein gedeelte voor rekening van de industrie kan komen.

Ten besluite van deze § nog één citaat van een ander vooraanstaand sociaal-democraat, nl. VLIEN. In zijn boek „Het kapitalisme in Nederland” van 1906, schreef hij het volgende:

„Er is een tijd geweest, dat de meening heerschte... dat de machines... een factor waren, die werkloosheid bewerkte.”

„Dit is m. i. door de ervaring gelogenstraft.”

Of deze schrijver thans zijn meening nog op dezelfde wijze zou formuleren, is mij niet bekend.

§ 8. *Het „pessimistische” standpunt (de uitschakelings-theorie).*

De „pessimisten” ontkennen, dat in het algemeen de door mechanisatie werkloos geworden arbeiders binnen niet al te langen tijd weer tewerk gesteld plegen te worden. Uit deze formulering blijkt wel, dat de scheidslijn niet al te scherp loopt. Er zit een vrij ruime marge voor subjectieve beoordeeling in. In deze § wordt getracht summier het standpunt weer te geven van hen, die het verst van de compensatie-theorie afstaan. Dit geschiedt het best door de bestrijding van die theorie te releveeren, geleverd door COBBENHAGEN in zijn praeadvies voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek in 1933.

Het argument, dat arbeidsbesparing door mechanisatie leidt tot grootere vraag in de machine-industrie, komt hem van betrekkelijk weinig gewicht voor. Verder wijst hij er op, dat aan uitbreiding van

afzet door prijsdaling allerlei belemmeringen in den weg staan (handelspolitiek, autarkie). Bovendien beproeven vele werklozen hun geluk in den détailhandel en *beïnvloeden* daardoor den prijs in na-deeligen zin. Het verband tusschen winstvergrooting, kapitaalvorming en werkgelegenheid acht deze schrijver niet steeds zoo nauw, dat hierin een sterk argument voor compensatie gevonden zou kunnen worden. Het streven naar de hoogste rentabiliteit zal gewoonlijk niet leiden in die richting der arbeidsintensieve bedrijven, maar naar het kapitaalintensieve grootbedrijf.

Het argument van den loondruk tenslotte overtuigt COBBENHAGEN al evenmin. De vermeederde vraag zal z.i. de loonen weer doen stijgen en de loonfactor zal dus slechts tijdelijk de afzet-uitbreiding kunnen stimuleeren. Zijn conclusie is, dat in de huidige maatschappij de arbeidsbesparing niet automatisch krachten in het werk stelt, die sterk genoeg zijn om de vrijgekomen arbeidskrachten weer in het productieproces terug te brengen.

Verscheidene schrijvers, van den laatsten tijd vooral, komen praktisch tot soortgelijke conclusies, al zijn de oorzaken, die voor het uitblijven van compensatie worden aangegeven, verschillend. Zoo wijst o.a. Prof. TINBERGEN op de te geringe kapitaalvorming na den oorlog.

Handelsbelemmeringen, loonstandaard, „honkvastheid” van de arbeiders, de beslissende invloed van privaat-economische overwegingen bij het aanschaffen van machines, het te snel mechaniseeren vooral in een baisse, het onvoldoende mechaniseeren in een hausse, — ziedaar eenige van de redenen, die worden aangevoerd ter verklaring van den ongunstigen invloed, die de mechanisatie op de werkloosheid zou hebben. Ook de „pessimisten” komen met cijfers, hoewel, naar mijn indruk, minder veelvuldig en vaak minder gedetailleerd. Daarbij ga ik voorbij aan hen, die op grond van een oogenblikkelijke vergrooting van de werkloosheid conclusies trekken en acties gaan voeren. Voor de Vereenigde Staten is onlangs het probleem nog onderzocht door Dr. DALMULDER in zijn proefschrift „On Econometrics”, waarvan een overzicht voorkomt in „Economisch-Statistische Berichten” van 30 Juni 1937.

Blijkens dit overzicht komt de schrijver tot de conclusie, dat de conjuncturele werkgelegenheid door rationalisatie niet aanmerkelijk wordt aangetast, terwijl vooral de structurele werkgelegenheid er aanmerkelijk slechter door wordt.

Uiterst voorzichtig drukt zich Prof. FRYDA uit, als hij in zijn hieronder genoemde voordracht zijn tweede conclusie aldus formuleert:

„Er is geen grond voor de verwachting, dat de rationalisatie niet voor langeren tijd een beperking van werkgelegenheid met zich zal brengen.”

Het standpunt van de „pessimisten” moge hierdoor voldoende zijn belicht.

Ik kom thans tot de midden-groep.

§ 9. *Het „utiliteitsstandpunt”.*

Natuurlijk zijn de kampen niet zoo scherp verdeeld als uit de gemaakte indeeling zou kunnen volgen. Tusschen de beide uitersten vindt men tal van andere standpunten verdedigd. In deze § bedoel ik vooral hen, die op de vraag: „Bevordert mechanisatie werkloosheid?” zouden antwoorden: „Dat hangt van de omstandigheden af.” Zoo stelt b.v. het „Plan van den Arbeid” voorop, dat rationalisatie (en dus ook mechanisatie) voorwaarde is voor betere behoeften-bevrediging en voor een hooger levenspeil. De compensatie-theorie vindt — in den meest algemeenen vorm — steun in de historische feiten (men hoort hier als het ware Van der Waerden spreken!). Maar — zoo zegt men — het hangt veel van het tempo af of het werkloozenleger steeds weer geabsorbeerd wordt, dan wel steeds aangroeit. Niet de rationalisatie op zichzelf, maar te snelle (of soms: te langzame) rationalisatie is een van de oorzaken van de structureele werkloosheid.

GREGORY in zijn aangehaald werk legt vooral den nadruk op de elasticiteit van de vraag. Hoe meer het gelukt de vraag naar eenzelfde of naar andere nieuwe artikelen op te voeren, des te vollediger zal de compensatie optreden. Nauwkeurige gegevens daaromtrent staan echter z. i. niet ten dienste en derhalve kan men ook geen voorspellingen doen omtrent den invloed van de voortgaande mechanisatie en rationalisatie.

Aangezien het „utiliteits”-standpunt in de volgende § nader zal worden uitgewerkt, wordt thans overgegaan tot de uiteenzetting van de overwegingen, die tot de formulering van de conclusies hebben geleid.

§ 10. *Overwegingen ter inleiding van eigen conclusies.*

Bij den aanvang van deze § wordt herinnerd aan hetgeen in § 3 is gezegd ten aanzien van de methode van onderzoek. Onder volledige

erkenning van de „eenzijdigheid” van deze methode wordt hier het vraagstuk behandeld in den geest als dit door Ir. VAN DER WAERDEN is gedaan in zijn meergenoemd prae-advies.

O. m. steunend op de cijfers, door dezen prae-adviseur naar voren gebracht, acht ik het — in het algemeen — zeer waarschijnlijk, dat het door invoering van machines verminderde aantal arbeiders in een bepaalden bedrijfstak na verloop van betrekkelijk korten tijd weer tot het oorspronkelijke aantal zal stijgen en vervolgens daarboven uit zal gaan. De samenstelling van het personeel van de (verdergaande) mechanisatie zal veelal anders zijn; meer jongere of vrouwelijke krachten zullen in vele gevallen in het productie-proces zijn opgenomen. Het aantal arbeiders — en dat is in deze inleiding het voornaamste — zal echter *minstens* gelijk zijn aan het aantal op het eerste tijdstip van vergelijking. De oorzaken voor deze compensatie kunnen velerlei zijn. Zij kwamen reeds ter sprake in § 7.

Hier is dus sprake van compensatie in den bedrijfstak zelf, waarin (meer) gemechaniseerd werd. Een sprekend voorbeeld hiervan levert b.v. ook de auto-industrie, waaromtrent nog enkele gegevens mogen volgen:

Omstreeks 1910 vergde de fabricatie van een auto rond 1300 man-uren; thans ligt dit cijfer beneden de 100! Per arbeider wordt ca. 14 $\times$ zooveel geproduceerd als in 1910. De productie steeg echter *minstens* tot het honderdvoudige, zoodat het aantal arbeiders, werkzaam in de auto-industrie, ongeveer 7 maal zoo groot werd. Dit voorbeeld ware met vele andere te vermeerderen.

Het is duidelijk dat dergelijke nieuwe industrieën zeer veel arbeidskrachten — waaronder ook elders overbodig geworden krachten! — tot zich trekken, juist dank zij de mechanisatie en rationalisatie.

Behalve echter, dat de compenseerende krachten in sterke mate door de gemechaniseerde voortbrenging zelf worden gewekt, is van groot belang: de geweldige uitbreiding van de vraag naar arbeidskrachten buiten het terrein van de voortbrenging van goederen, n.l. voor den handel, het transport, de publieke diensten, de wetenschappelijke voorlichting en voorbereiding van de voortbrenging, enz.

Interessante gegevens daaromtrent komen voor in het rapport inzake „Unemployment and increasing productivity”, by DAVID WEINTRAUB and HAROLD L. POSNER, dit jaar in Amerika gepubliceerd. Volgens dit rapport was de *totale* werkgelegenheid in Amerika in 1935 ca.

18 % minder dan in 1920, terwijl de hoeveelheid goederen en diensten 14 % hooger was. Vervolgens wordt een onderscheid gemaakt tusschen:

basic industries = fabrieken, constructie-wezen, landbouw, boschbouw, visscherij, mijnwezen, vervoer en electriciteitsbedrijven.

service industries = handel, publieke diensten, enz.

De verdeling van de werkgelegenheid in de beide jaren was als volgt:

	totale werkgelegenheid	basic ind.	service ind.
1920	100	70	30
1935	100	58	42

Terwijl dus het aandeel der basic industries in de werkgelegenheid daalde van 70 % op 58 %, steeg dat der service industries van 30 % op 42 %. Hieruit blijkt duidelijk de groote toename van de werkgelegenheid bij de voortbrenging in diensten, hetgeen nog meer zou spreken, indien b.v. het vervoer bij de cijfers van de service industries was opgenomen.

Behalve dus de compensatie-mogelijkheid in den betrokken bedrijfstak zelf, is de mogelijkheid tot compensatie gegeven in andere takken van nijverheid en vooral op het terrein van de diensten. Dit behoeft na het bovenstaande geen nadere toelichting.

Bovengenoemd rapport komt niettemin tot de conclusie — zij het onder het noodige voorbehoud — dat jaarlijks een aantal werkloozen wordt gevonden, dat tengevolge van rationalisatie buiten het productieproces (in ruimeren zin) is gekomen.

Allereerst moet de opmerking worden gemaakt, dat werkloosheid tengevolge van veranderde werkmethoden die niet bestaan in (verdere) toepassing van machines, (welke natuurlijk in alle geproduceerde cijfers is opgenomen) buiten beschouwing dient te blijven. En aangezien hiervan zeker geen nauwkeurige gegevens beschikbaar zijn, zal men een zeker marge moeten reserveeren voor den invloed van de rationalisatie, voorzover deze niet in mechanisatie bestaat.

Nog belangrijker is het volgende: In § 7 is er, ter verklaring van de gebruikte terminologie, op gewezen, dat (zeer merkwaardig!) de beschouwingen over dit vraagstuk wisselen al naar den stand van de conjunctuur. Bij opgaande conjunctuur overheerscht de compensatie-

gedachte; bij neergaande conjunctuur komt de uitschakelings-theorie meer naar voren. Dit wijst op de waarschijnlijkheid, dat het compensatie-proces in de eene periode wel, in de andere niet geheel kan doorwerken. Een aanwijzing hiervoor is o. m. te vinden in de cijfers, voorkomende op Blz. 6 e.v. van het Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek van 30 Januari 1937. Men vindt daar gegevens omtrent een aantal Nederlandsche industrieën vanaf 1927. Voorzooover het daarin werkzame personeel daalde, was dit voor het eerst in het jaar:

1932	voor de zeepnijverheid;
1931	„ „ ledernijverheid;
1931	„ „ schoenfabricage;
1931	„ „ machine-fabricage;
1930	„ „ constructie-werkplaatsen;
1931	„ „ scheepsbouw;
1931	„ „ ijzer- en staalgieterij;
1931	„ „ fabr. van electrische machines, enz.;
1931	„ „ fabr. van bouten en moeren, enz.;
1930	„ „ metaalpletterijen;
1931	„ „ metaalwaren-fabricage;
1931	„ „ blikwaren-fabrieken;
1931	„ „ rijwielfabrieken;
1932	„ „ papierfabrieken;
1930	„ „ katoen- en linnennijverheid;
1932	„ „ cacao- en chocoladefabrieken;
1929	„ „ margarinefabrieken.

Een enkele blik op deze jaartallen is voldoende om vast te stellen, dat de daling van het totaal-aantal arbeiders samenviel met de doorwerking van de wereld-crisis in Nederland. En waar mij geen enkele reden bekend is waarom zou moeten worden aangenomen, dat juist vlak te voren in al deze industrieën sterk werd gemechaniseerd, ligt de conclusie voor de hand, dat hier de crisis, en niet de mechanisatie verantwoordelijk gesteld dient te worden voor de vermindering van de werkgelegenheid. Deze conclusie vindt steun in de indexcijfers van de werkloosheid, gepubliceerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Dit cijfer, voor *alle* bedrijfsklassen, exclusief groep 18 (landbouw en veenderij), geeft vanaf 1926 tot 1933 het volgende beeld:

Jaar:	Indexcijfer werkloosheid:
1926	7.5
1927	7.5
1928	5.6
1929	5.9
1930	7.8
1931	14.8
1932	25.3
1933	26.9

Van 1926 tot aan 1931, in welk tijdvak de mechanisatie toch regelmatig voortschreed, ziet men geen verhooging, zelfs in 2 jaren nog een verlaging van het indexcijfer. In 1931 stijgt het direct met 100 %. Alweer: duidelijk verband met den conjunctuur-omslag.

Maar — zoo kan men vragen — heeft de toenemende mechanisatie den conjunctuur-omslag niet veroorzaakt, althans bevorderd? Met deze vraag, die echter niet is te ontgaan, betreden we een wel zeer moeilijk terrein. Eenig inzicht in deze zaak kunnen we ons verschaffen door eens na te gaan onder welke omstandigheden een industrie zal mechaniseeren. Een ondernemer zal tot geheele of gedeeltelijke vervanging van handarbeid door machine-arbeid overgaan, indien dit — althans naar zijn inzicht — den bloei van zijn onderneming zal bevorderen. De belangen van de afnemers en van de arbeiders zijn daarbij ondergeschikt aan dit doel. Veelal zal het streven gericht zijn op kostprijsverlaging of op het leveren van een beter product voor den ouden prijs. De kostprijs per eenheid zal lager liggen, naarmate met dezelfde machines meer kan worden geproduceerd. De vaste lasten, welke door de toeneming van het vaste kapitaal beduidend stijgen, moeten immers worden opgebracht door de geheele productie. Hoe grooter deze is, des te geringer is het percentage voor vaste lasten per eenheid van het product. De ondernemer zal dus, indien zijn product dit mogelijk maakt, bij zijn calculaties uitgaan van een bepaald afzetprogram, dat verwezenlijkt moet worden, willen zijn calculaties kloppen op de werkelijkheid. Het gevolg is: sterke stimuleering van den verkoop door prijsverlagingen, enz. Wanneer de mechanisatie gelijktijdig in een geheele industrie wordt doorgevoerd, ontstaat een buitengewoon felle concurrentiestrijd (die den drang naar kostprijsverlaging en uitbreiding van den omzet in hooge mate versterkt!), welke strijd na verloop

van tijd slachtoffers doet vallen, zoowel onder de ondernemingen als onder de arbeiders. En aangezien de drang tot kostprijsverlaging, en daardoor dus de prikkel tot mechanisatie, het grootst zal zijn in tijden van laagconjunctuur, waarin de omzet, althans wat de waarde betreft, meestal daalt, is het waarschijnlijk, dat dan arbeiders worden uitgestooten, die voorshands noch in de betrokken industrie, noch elders werk zullen vinden.

Het bovengeschetste verloop van zaken doet zien dat de werkloosheid inderdaad gevolg kan zijn van te snelle mechanisatie, vooral in een depressie-periode. Men zij hier echter uiterst voorzichtig! Een dergelijke ontwikkeling *behoeft* niet steeds te leiden tot de conclusie dat stopzetting of tempering van de mechanisatie wenschelijk is. De omstandigheden *kunnen* van dien aard zijn, dat zonder mechanisatie de werkloosheid nog veel groter zou zijn. Dit kan het geval zijn bij concurrentie van het buitenland (Japan b.v.) of in het binnenland van de z.g. randbedrijven, wanneer daar de loonen voor den handmatigen arbeid dermate laag zijn, dat deze concurrentie door de op normale basis werkende ondernemingen alleen is vol te houden door krachtige doorvoering van moderne productie-methoden. Men moet dan van twee kwaden het minst kwade kiezen en dus de toeneming van de werkloosheid door machines aanvaarden, omdat zonder machines de werkloosheid nog veel groter zou zijn.

In dit verband heb ik gezocht naar gegevens omtrent de toeneming van de totale productie over een groote periode. De gegevens, die ik heb kunnen vinden, schijnen van voldoende belang om ze hier te vermelden:

Dr. P. W. DE LANGE heeft in een artikel in „Economisch-Statistische Berichten” van 25 October 1933 („De productiviteit van den arbeid in de Nijverheid”) de Zweedsche productie-statistieken, die reeds vanaf 1836 jaarlijks bewerkt worden, aan een nadere beschouwing onderworpen. Hij komt dan tot de volgende conclusies:

1. de productie per man-uur is vrij regelmatig toegenomen met ca. 2.3 % per jaar;
2. bij de sub 1 genoemde cijfers is eenig verband met de conjunctuur niet aanwijsbaar;
3. de productie per arbeider houdt wel verband met de conjunctuur (short-time werken, overwerk).

Hij voegt hieraan toe, dat voor Amerika soortgelijke uitkomsten zijn verkregen.

Voor Hongarije zijn de gegevens door STEFAN VARGA te Budapest verwerkt in zijn artikel: „Ueber die Messung der Erfolge des technischen Fortschritts und der Rationalisierung in der Industrie”, opgenomen in het „Festschrift zum zehnjährigen Bestehen des Institutes für Konjunkturforschung”, in 1936 verschenen. In zijn berekeningen is het hogere personeel niet betrokken, dat bij rationaliseering relatief grooter wordt. Hij komt dan tot de volgende indexcijfers van de technische ontwikkeling en rationalisatie van de geheele Hongaarsche nijverheid:

1927:	100.-	1931:	112.8
1928:	101.2	1932:	123.6
1929:	106.5	1933:	120.1
1930:	111.5	1934:	123.8

Over deze periode is de gemiddelde verhooging per jaar dus 3.4 %, hetgeen z. i. wel lager is dan men op grond van gegevens van bepaalde industrieën zou verwachten. Verder worden in dit artikel o. m. nog de volgende cijfers genoemd:

Jaarlijksche toename van de productie volgens onderzoeken van het Bureau International du Travail:

in Duitschland	2.5 %
in Australië	2.7 %
in Canada	2.4 %
in Engeland	2.- %

Volgens onderzoeken van FREDERICH C. MILLS zou over het tijdvak 1899—1929 de stijging in de V.S. van Amerika gemiddeld jaarlijks rond 3 % hebben bedragen.

Bovenstaande cijfers van verschillende landen vertoonen groote overeenstemming. Zij geven aanleiding tot de conclusie, dat van een sprongsgewijze toeneming van de productiviteit per arbeider in het algemeen geen sprake is. Integendeel, deze ontwikkelt zich vrij regelmatig. Deze ontwikkeling schiep de mogelijkheid tot verhooging van het levenspeil van de snel toenemende bevolking ³⁾ en zou in het algemeen geen nadeelige gevolgen voor de werkgelegenheid behoeven te

hebben, indien niet diverse andere factoren aanwezig zouden zijn, die, soms zeer nadeelig, de werkgelegenheid beïnvloeden.

Zonder daarop, behalve één uitzondering, dieper in te gaan, noem ik, bij wijze van voorbeelden:

1. de ontwrichting van het wereldhandelsverkeer;
2. de industrialisatie van landen, die tot voor kort als zoodanig op de wereldmarkt geen rol speelden;
3. de intrede van de ongehuwde vrouw in het productie-proces, waardoor in elk geval volwassen mannen werkloos werden;
4. de arbeidsduur (in bepaalde gevallen);
5. de ingrijpende veranderingen in den opbouw van bevolkingspyramiden;
6. de loonstandaard.

Omtrent het 5e punt vindt men interessante beschouwingen en gegevens in het werk van ERNST KAHN: „Der Internationale Geburtenstreik”. Op blz. 94/5 komen eenige grafische voorstellen van den leeftijdsopbouw van het Duitsche volk voor, die ik hier in de volgende cijfers weergeef:

Leeftijd	% van de totale bevolking:		
	1910	1930	1975
0—10 jaar	23 %	17 %	5 %
10—20 "	19 "	15 "	7 "
20—30 "	16 "	20 "	10 "
30—40 "	13 "	15 "	11 "
40—50 "	11 "	12 "	18 "
50—60 "	8 "	10 "	17 "
60—70 "	6 "	7 "	18 "
boven 70 "	4 "	4 "	14 "

Bij de analyseering van deze cijfers moet natuurlijk rekening gehouden worden met den invloed van den wereldoorlog. De tendenzen teekenen zich echter duidelijk af:

- a. stijging van het percentelijk aandeel van de oudere jaarklassen;
- b. verhooging van den gemiddelden levensduur.

De schrijver concludeert dat in het algemeen — als gevolg van den teruggang van het geboorte-aantal — de vraag naar arbeiders zeer zal toenemen. Het aantal personen van 15 tot 65 jaar zal n.l., indien de gemaakte veronderstellingen worden bevestigd, op den duur steeds afnemen, waardoor het overschot van arbeidskrachten zal verdwijnen

en mogelijk plaats zal maken voor een tekort aan arbeiders.

Intusschen zijn deze beschouwingen niet zonder meer op Nederland van toepassing, aangezien de daling van het geboortecijfer hier slechts zeer langzaam gaat. Een en ander is verwerkt in de nota van Mr. Dr. J. H. VAN ZANTEN, dit jaar opgesteld op verzoek van het Bestuur van de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek. Volgens zijn beschouwingen is het gemiddeld aantal mannen en vrouwen, dat elk jaar een nieuwe functie zoekt:

Periode	Mannen	Vrouwen	Totaal
1920—1929	40.000	13.700	53.700
1930—1935	42.000	15.500	57.500
1936—1950	40.500	16.100	56.600

Voorloopig is dus een daling van beteekenis voor Nederland niet te verwachten.

Na deze kleine uitweiding over de demografische zijde van het werkloosheidsvraagstuk, welke nuttig scheen, moge ik volstaan met de meening uit te spreken, dat maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid niet allereerst mogen bestaan uit belemmeringen van een normale technische ontwikkeling, doch vooral gericht zullen moeten worden op wegneming van de meest-belangrijke factoren, die de werkloosheid veroorzaken.

Of er dan nooit aanleiding is om, behalve e.v. maatregelen in den geest als zooeven bedoeld, ook rechtstreeks de technische ontwikkeling, en met name de mechanisatie, te reguleeren? Hierop meen ik bevestigend te mogen antwoorden. Evenzeer als, blijkens de aangehaalde cijfers, de toename van de *totale* productie vrij *regelmatig* plaatsvindt, is de toename van de productie in de *afzonderlijke bedrijfstakken* soms zeer *onregelmatig*. In het hierboven genoemde voorbeeld van verandering van productie-methode tijdens een baisse kan men als zeker aannemen, dat de productie-capaciteit en ook de productie sterker zal worden opgevoerd dan overeenkomt met de consumptie. Door een dergelijke te snelle mechanisatie kan de werkloosheid zeer toenemen, terwijl compensatie niet of zeer langzaam intreedt. Voor dergelijke exceptioneele gevallen kan het noodig zijn een regeling te treffen ⁴⁾.

Van verdergaande maatregelen als van verschillende zijden zijn en worden aanbevolen, verwacht ik geen heil, eerder het tegendeel. Al is het juist, dat de ondernemer de gevolgen van zijn handelingen niet uitsluitend op de „gemeenschap” moet kunnen afschuiven — het is even onjuist de risico's van zijn handelingen, voor wat de arbeiders betreft, uitsluitend door hem zelf te laten dragen. De „gemeenschap” pleegt — zonder bijdrage — rijke vruchten van den ondernemersdurf te plukken (Eindhoven-Philips!) — het is derhalve niet te veroordeelen, dat de „gemeenschap” ook meedraagt in de lasten. Indien men de reeds bestaande verdeling der financiële lasten tengevolge van werkloosheid, zonder schade voor het bedrijfsleven, door een betere zou kunnen vervangen, zou het zeker alle aandacht verdienen. „Beter” wil in dit verband dan zeggen: nauwere relatie tusschen het aandeel, dat de ondernemers betalen in de algemeene kosten ter bestrijding van de bovengenoemde lasten, en de veroorzaakte werkloosheid tengevolge van invoering van arbeidbesparende werkmethoden. De huidige toestand, waarbij het bedrijfsleven als zoodanig niet bijdraagt in de werkloosheidslasten, is minder bevredigend te achten.

Het zou, zooals reeds aan het begin opgemerkt, te ver voeren hierop nader in te gaan. Deze zaken zijn te belangrijk om met eenige korte woorden af te doen.

Mocht de werkloosheid niet meer beneden een zeker peil dalen, dan zal men, inplaats van de technische ontwikkeling te remmen, moeten overwegen den arbeidstijd te bekorten. Dit past ook meer bij de bestemming van den mensch: de schepping en al wat daarin gegeven is, aan zich en voor zich dienstbaar te maken. Terecht wijst COBBENHAGEN er in zijn prae-advies (1933) op, dat dan weer allerlei andere vragen naar voren komen (b.v. de vraag, hoe de arbeider den meerderen vrijen tijd zal besteden). Dit neemt echter m. i. niet weg, dat in deze richting een oplossing gezocht zal moeten worden, wanneer de werkloosheid zoo beangstigend groot blijft, als thans nog het geval is.

Hiermede heb ik de voornaamste overwegingen, waarop de in de volgende § geformuleerde conclusies rusten, weergegeven.

§ 11. *Conclusies.*

1. De mechanisatie heeft in ruime mate bijgedragen tot de verheffing van het levenspeil van alle bevolkingskringen, niet het minst van de werkende en van de werklooze arbeiders.

2. Om dit levenspeil te kunnen behouden of nog meer te kunnen verhoogen, is o. m. voortdurende rationaliseering en mechaniseering noodig, teneinde den kostprijs te drukken en daardoor de productie en den afzet te stimuleeren.

3. De beschikbare cijfers bevestigen de opvatting, dat de verhoogde productiviteit per arbeider in het algemeen geen vermeerdering van het aantal werklozen tengevolge heeft gehad, aangezien de werkloos geworden arbeiders na betrekkelijk korten tijd weer in het productie-proces (in ruimeren zin) konden worden opgenomen.

4. De tijdsduur, waarbinnen de compensatie tot stand komt, is mede afhankelijk van de conjunctuur.

5. De toename van het totale productie-volume geschiedt vrij regelmatig. Er is in het algemeen geen reden in deze ontwikkeling rechtstreeks in te grijpen door de mechanisatie te beperken. De Overheid bepale zich, indien haar optreden vereischt wordt, tot algemeene maatregelen ter bescherming van de belangen van de arbeiders (werkloosheidsverzekering, enz.).

6. Het verdient overweging een deel van de werkloosheidslasten te doen dragen door industrie, handel en landbouw. Het door een onderneming op te brengen bedrag zou mede afhankelijk gesteld kunnen worden van de waarde van de productie en van de kapitaalintensiviteit. Bij het bepalen van de hoogte van de heffing zou in elk geval gewaakt moeten worden tegen te zware belasting van het bedrijfsleven, welke de mechanisatie juist zou stimuleeren. De hoogte van de heffing zou daarom met de conjunctuur op en neer kunnen gaan.

7. De mechanisatie van afzonderlijke bedrijfstakken geschiedt soms zoo snel, dat de daardoor ontstane werkloosheid niet spoedig kan worden gecompenseerd. Indien de mechanisatie tot stand komt tijdens een laag-conjunctuur, hetgeen veelal het geval zal zijn, wordt de mogelijkheid van compensatie binnen niet te langen tijd daardoor klein.

8. Er kan onder omstandigheden, als sub 7 aangeduid, aanleiding zijn om, desnoods van Overheidswege, leiding te geven aan het tempo van de mechanisatie. Bij de alsdan te nemen maatregelen dienen alle belangen nauwkeurig tegen elkander te worden afgewogen.

9. De werkloosheid wordt door tal van andere factoren meer of minder nadeelig beïnvloed. De bestrijding van de werkloosheid dient allereerst te zijn gericht op wegneming of tempering van dien invloed.

10. Indien onder de huidige verhoudingen de mechanisatie op den duur de werkloosheid blijvend zou vergrooten, dient de invoering van een korteren arbeidstijd dan thans geldend is, ernstig te worden overwogen.

-
- 1) Zie SPANJER in „De Administrative Arbeid”, 9e Jg. No. 9.
 - 2) A. R. Staatskunde, 3-mnd.—uitgave, 8e Jg. Blz. 352/3.
 - 3) De bevolking van Europa steeg
 van: 1530—1820 van 100 miljoen op 200 miljoen;
 ” 1820—1900 ” 200 ” ” 400 ” !
 - 4) Het ligt in het voornemen een afzonderlijk artikel te wijden aan de Wet van 5 November 1936 houdende tijdelijke maatregelen betreffende de mechanisatie in de sigaren-industrie.

VOORNAAMSTE GERAADPLEEGDE LITERATUUR.

- DR. R. A. BIEGEL: De factor „mensch” in het arbeidsproces. Delft 1935.
- PROF. DR. P. A. DIEPENHORST: „De Loonarbeid”, 1933.
- PROF. T. E. GREGORY: Rationalisation and technological unemployment, 1930.
- PROF. DR. IR. F. GOUDRIAAN: De oorzaken der werkloosheid en de middelen ter bestrijding, 1936.
- ALFRED KÄHLER: Die Theorie der Arbeiterfreisetzung durch die Maschine, 1933.
- DR. ALFRED KRUSE: Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit, 1936.
- DR. P. W. DE LANGE: „De productiviteit van den arbeid in de nijverheid”, in „Econ. Stat. B.” 25 Oct. 1933.
- EMIL LEDERER: Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit, 1931.
- IR. K. F. MALLÉE: Gedachten over rationalisatie, mensch en maatschappij, 1933.
- „Plan van den arbeid”, 1935.
- Prae-adviezen 1933 + Verslag voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek.
- Prae-adviezen 1937 voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek.
- Prae-adviezen van MR. MARIUS G. LEVENBACH en PROF. DR. H. FRYDA voor de Ned. Vakcentrale, 1931.
- Rapport omtrent „Technological Trends and National Policy, including the Social Implications of New Inventions”, 1937.
- FRANZ STUMP: Rationalisierung und Lohnpolitik, 1932.
- STEFAN VARGA: Ueber die Messung der Erfolge des technischen Fortschritts und der Rationalisierung in der Industrie”, artikel in „Festschrift Institut für Konjunkturforschung”, 1936.
- DAVID WEINTRAUB en HAROLD L. POSNER: Unemployment and increasing productivity, 1937.
- „Werkloosheid. Werktijd 40 uur?” Uitgave van het Verbond van Nederlandsche Werkgevers, Den Haag, 1933.
-